کۆیە لە سەردەمی شۆڕشی ئەیلوولدا
(١٩٦١- ١٩٧٥)

زامدار ئەحمەد

لە بڵاوکراوەکانی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان
هەولێر- ٢٠٢٣

ناوی کتێب: کۆیە لە سەردەمی شۆڕشی ئەیلوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)
نووسەر: زامدار ئەحمەد (خوێندکاری دکتۆرا)
پێداچوونەوە: پ. ی. د. هۆشمەند عەلی مەحموود
دیزاینی ناوەوە: ز. ئـ
دیزاینی بەرگ: ئەنجام ئەنوەر
سەرپەرشتی چاپ: مستەفا نەجم فەیلی
ساڵی چاپ و شوێن: ٢٠٢٣- هەولێر
چاپخانە: دانیشفەڕ
تیراژ: ١٠٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان،
ژمارە سپاردنی (١١٧٣)ی ساڵی (٢٠٢٣)ی پێدراوە.

ناوەرۆک

بابەتەکان	لاپەڕە
پێشەکی	٩
بەشی یەکەم پوختە مێژوویەکی کۆیە و شۆڕشی ئەیلوول	
باسی یەکەم: کورتەیەك سەبارەت بە شاری کۆیە	٢١
أ- لایەنی جوگرافی کۆیە	٢١
ب- مێژووی کۆیە	٢١
پ- لایەنی کارگێڕی کۆیە	٢٣
ت- بزاڤی خوێندن و ڕۆشنبیری کۆیە	٢٥
ج- دانیشتووان و پێکهاتەی کارگێڕی کۆیە	٢٧
باسی دووەم: کۆیە بەر لە شۆڕشی ئەیلوول	٣١
باسی سێیەم: زەمینەسازی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلوول لە کوردستان (١١ی ئەیلوولی ١٩٦١)	٤١
پەراوێزەکانی بەشی یەکەم	٥١
بەشی دووەم پێگەی کۆیە لە شۆڕشی ئەیلوولدا (١١ی ئەیلوولی ١٩٦١- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)دا	
باسی یەکەم: شۆڕشی ئەیلوول لە کۆیە (١١ی ئەیلوولی ١٩٦١ تا ٨ی شوباتی ١٩٦٣)	٧٩
باسی دووەم: بارودۆخی کۆیە لە کوودەتای یەکەمی بەعسییەکان (٨ی شوباتی ١٩٦٣- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)	٩١
یەکەم: وەرگرتنی دەسەڵات لە لایەن بەعسییەکان	٩١
دووەم: کۆیە لە دوای کوودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ی بەعسییەکان	٩٦
سێیەم: کۆنگرەی کۆیە	١٠٥

چوارەم: بارودۆخی کۆیە لە سەردەمی حەرەس قەومی	١٠٧
١- حەرەس قەومی	١٠٧
٢- بارودۆخی کۆیە لە سەردەمی حەرەس قەومیدا	١١٠
٣- کوشتن و فیشەك باران کردنی خەڵکی کۆیە لە لایەن حەرەس قەومی	١٢١
پێنجەم: شەڕی هەیبەت سوڵتان	١٣٩
شەشەم: ڕۆڵی شیوعییەکانی کۆیە لە شۆڕشی ئەیلوولدا	١٤٣
حەوتەم: بارودۆخی مەسیحییەکان لە کاتی هاتنی حەرەس قەومی	١٥٠
پەراوێزەکانی بەشی دووەم	١٥٤
بەشی سێیەم بارودۆخی کۆیە لە ١٨ی تشرینی ١٩٦٣ تا ١١ی ئازاری ١٩٧٠	
باسی یەکەم: ڕووداوەکانی کۆیە لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣ تا ١٣ی نیسانی ١٩٦٦	٢٠٩
یەکەم: کوودەتای ١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣	٢٠٩
دووەم: کۆیە لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣ تا ١٣ی نیسانی ١٩٦٦	٢١٤
باسی دووەم: کۆیە لە ١٧ی نیسانی ١٩٦٦ تا ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨	٢٢٥
یەکەم: وەرگرتنی دەسەڵات لە لایەن عەبدولڕەحمان عارف	٢٢٥
دووەم: کۆیە لە ١٧ی نیسانی ١٩٦٦ تا ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨	٢٣١
باسی سێیەم: بارودۆخی کۆیە لە کوودەتای ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ تا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠	٢٣٧
یەکەم: وەرگرتنەوەی دەسەڵات لە لایەن بەعسییەکانەوە	٢٣٧
دووەم: کۆیە لە ماوەی دەسەڵاتی دووەمی بەعسییەکان (١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ تا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠)	٢٤٢
پەراوێزەکانی بەشی سێیەم	٢٤٧
بەشی چوارەم بارودۆخی کۆیە لە ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ تا ڕێککەوتننامەی جەزائیر	
باسی یەکەم: بارودۆخی کۆیە لە کاتی ئاشتی و سەقامگیریدا (١١ی ئازاری ١٩٧٠- ١١ی ئازاری ١٩٧٤)	٢٧٧

یەکەم: ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠	٢٧٧
دووەم: کۆیە لە ماوەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ تا ١١ی ئازاری ١٩٧٤	٢٨٣
باسی دووەم: ڕۆڵی کۆیە لە دەست پێ کردنەوەی شۆڕش (١١ی ئازاری ١٩٧٤ تا ڕێککەوتننامەی جەزائیر)	٢٨٩
یەکەم: کۆتایی ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار و دەست پێ کردنەوەی شەڕ	٢٨٩
دووەم: چالاکییەکانی کۆیە لە کاتی دەست پێ کردنەوەی شەڕ	٢٩٢
پەراوێزەکانی بەشی چوارەم	٢٩٧
ئەنجام	٣١١
لیستی سەرچاوەکان	٣١٥
لیزگەی ناوەکان (ئیندێکس)	٣٤٣
پاشکۆکان	٣٦٧

پێشەکی

مێـــژووی کـــورد و کوردســـتان چەنـــدین بـــزووتنەوە و شـــۆڕش و هەوڵـــدانی بـــۆ سـەربەخۆیی کــورد تێــدایە. شۆڕشــی ئەیلــوول لە مــاوەی نێــوان ســاڵانی (١٩٦١-١٩٧٥) یەکـێکە لە هەوڵە گەورەکـانی کـورد بـۆ بە دەسـت هێنـانی مـافە ڕەوا نەتەوەییەکـان، ئەگەرچـی ئەو قۆنـاغە لە مێـژووی عێـراق چەنـدین دەسـەڵاتی جیاجیـا فەرمانڕەوایەتییـان کـردووە، بەڵام سـەرکردایەتی کـورد لە سـەر مـافی نەتەوەکەیـان پێـداگر بـوون و تـا ئەو کـاتەی حکـومەت ویسـتوویەتی مـاف و داواکارییەکـانی کـورد جێبەجـێ بکـات، لەگەڵ ئاشـتی و سـەقامگیریدا بـووە، بەڵام کاتێك داواکارییەکانیان جێبەجێ نەکراوە، بە شەڕ بەرگرییان لە خۆیان کردووە.

لە نێـوان سـاڵانی (١٩٦١- ١٩٧٥) عێـراق بە دۆخێکـی هەسـتیار تێـدەپەڕی، چـونکە لەو مـاوەیەدا چەنـدین کوودەتـا کـرا و حکـومەت گـۆڕدرا، کەچـی سـەرکردایەتی شـۆڕش لە مـاوەی دەسـەڵاتدارییەتی عەبـدولکەریم قاسـم (١٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨- ٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣) بە هەمـوو شـێوەیەك هەوڵـی دەدا مافەکـانی کـورد وەربگرێـت، بەڵام بە هـۆی هەنگـاو نەنـانی قاسـم بەرەو ئاشـتی و ڕێککەوتـن لەگەڵ کـورد، هـیچ ئەنجـامێکی نەبـوو. دواتـر و لە کوودەتـای یەکەمـی بەعسـییەکان (٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٥٨- ١٨ی تشرـینی دووەمـی ١٩٦٣)، بە هەمـان شـێوە ویسـت و خواسـتی ڕاگرتنـی شـەڕ و ڕێککەوتـن لە لایەن کوردەکـانەوە هەبـوو، کەچـی بەعسـییەکان بە پـێچەوانەوە هێزێکـی میلیشـیاییان بە نـاوی حەرەس قەومـی دروسـت کـرد و بە هەمـوو شـێوەیەك کەوتـنە دژایەتـی کـردن و سـەرکوت کـردن و کوشـتن و گـرتن و ئـازار و ئەشـکەنجەدانی کـورد، بە شـێوەیەك بە یەکێك لە ماوە خوێناوییەکانی عێراق بەرانبەر بە کورد دادەنرێت.

پـاش ئەوەی عەبدولسـەلام عـارف (١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣- ١٣ی نیسانی ١٩٦٦) کۆتایی بە بەعسییەکان هێنا و دەسەڵاتی گرتە دەست، چەندین هەوڵ لەم پێناوە درا، تەنانەت ڕێککەوتننامەی ١٠ی شوباتی ساڵی ١٩٦٤ لە نێوان حکومەت و سەرکردایەتی کورد واژۆ کرا، بەڵام بە هۆی نەبوونی ویستی جێبەجێ کردنی ئەو ڕێککەوتننامەیە لە لایەن حکومەتی عێراقییەوە بە شەڕ کۆتایی هات.

لە دوای کۆتایی دەسەڵاتی عەبدولسەلام عارف بە هۆی کەوتە خوارەوە لە فڕۆکە، عەبدولڕەحمان عارفی برای (١٧ی نیسانی ١٩٦٦- ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨) دەسەڵاتی گرتە دەست، ئەگەرچی لە دوای ماوەیەکی کەم لە وەرگرتنی دەسەڵات شەڕ و پێکدادان لە نێوان کورد و حکومەتی عێراق دروست بوو، بەڵام لە ٢٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٦ ڕێککەوتنێك لە نێوان هەردوولا واژۆ کرا، کەچی بە هۆی جێبەجێ نەکردنی بەند و مادە و بڕگەکانی نێو ڕێککەوتننامەکە، گرژی و ناکۆکی کەوتەوە نێوان هەردوولا، تا ئەو کاتەی بۆ جاری دووەم بەعسییەکان لە ڕێککەوتی ١٧- ٣٠ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ کوودەتایان کرد و دەسەڵاتیان وەرگرتەوە، هەر لەگەڵ هاتنەوە سەر دەسەڵات، ڕایانگەیاند کە پابەندی ناوەرۆکی ڕێککەوتننامەی ٢٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٦ دەبن، ئەم ڕاگەیاندراوەیان تەنیا قسە بوو، چونکە بە کردەوە هیچ هەوڵێکیان بۆ جێبەجێ کردنی نەدا، لەبەر ئەوە جارێکی دیکە ناخۆشی و پێکدادان لە نێوان کورد و حکومەتی عێراق دروست بووەوە. بەعسییەکان پێشتر دەورێکی دیکەی دەسەڵاتیان لە عێراق هەبوو، تا ڕادەیەك باشتر لە بارودۆخەکە دەگەیشتن، دەیانزانی لە ڕێگەی شەڕ و هێرشەوە ناتوانن کۆتایی بە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد بهێنن، بۆیە پەنایان بردە بەر دانوستان و گفتوگۆ، لە ئەنجامدا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ی لێ کەوتەوە، کە لە نێوان مستەفا بارزانی و سەددام حوسێن جێگری سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی عێراق واژۆ کرا و ماوەی چوار ساڵ بەردەوام بوو، لەو کاتەدا بەعسییەکان لە هەوڵی خۆ بەهێزکردن و پتەوکردنی دەسەڵاتەکەیان بوون، بۆیە لە کۆتاییدا پاشگەز بوونەوە و ئامادە نەبوون ناوەڕۆکی ڕێککەوتننامەکە جێبەجێ بکەن، ئەمەش سەرەتای

قۆنـــاغێکی دیـــکەی شـــەڕ و پێکـــدادانی نێـــوان حکـــومەت و پێشـــمەرگە بـــوو، ئەنجامەکەشـــی بە هـــۆی ڕێککەوتننـــامەی جەزائیـــرەوە دووبـــارە دروســـت بـــوونەوەی شـــەڕ بـــوو. دیـــارە کـــورد لەو قۆنـــاغەدا و بە هـــۆی شـــەڕ و پێکـــدادانەوە هەزاران پێشمەرگەی لێ شەهید کرا.

ئەو بـــارودۆخەی لە نێـــوان ســـاڵانی (١٩٦١- ١٩٧٥) لە عێـــراق و کوردســـتان هـــاتە ئـــاراوە، کـــاریگەری ڕاســـتەوخۆ و ناڕاســـتەوخۆی بە ســـەر شـــاری کـــۆیەوە هەبـــوو، لەم پێنـــاوەدا کـــۆیە و کۆییەکـــان هەر لە ســـەرەتای دەســـتپێکی شـــۆڕش بەشـــداری کارایـــان هەبـــــووە، هەم لە هەڵگیرســـــــانی شـــــــۆڕش و هەم لە بەرگـــــــری کـــــــردن و ڕووبەڕووبـــوونەوەی حکـــومەتە جیاوازەکـــانی عێـــراق، تەنـــانەت قوربـــانی زۆریشـــی بـــۆ شۆڕشی ئەیلوول داوە.

لە دوای کوودەتـــای یەکەمـــی بەعســـییەکان کـــۆیە ڕووبەڕووی هێرشـــی دڕنـــدانەی هێـــزی حەرەس قەومـــی بـــووەوە و دەیـــان کەســـی کـــۆیە و دەوروبەریـــان دەســـتگیر کـــرد و لە نـــاو بـــازاڕی شـــاری کـــۆیە بە دینگەیـــان بەســـتنەوە و گوللەبارانیـــان کـــردن، بـــۆ ئەوەی تـــرس و دڵەڕاوکـــێ بـــخەنە نێـــو دڵـــی خەڵکـــی شـــارەکە و دەوروبەری، هاوکـــات خەڵکـــی دیـــکەی مەدەنییـــان لە ســـنوورەکە شـــەهید کـــردووە، هەروەهـــا بە ســـەدان کەســـیان لە خەڵکـــی شـــارەکە دەســـتگیر کـــردووە و ڕەوانەی زینـــدانەکانی باشـــووری عێراق کردووە و نزیکەی شەش مانگ لەوێ ماوەنەتەوە.

لەو مـــاوەیەدا چەنـــدین ڕووداوی گرنـــگ لە شـــارەکەدا ڕووی داوە، بـــۆ نمـــوونە: بەســـتنی کـــۆنگرەی گشـــتی کـــۆیە لە ١٨- ٢٢ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٦٣، شـــەڕی هەیـــبەت ســـوڵتان لە حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٣ و ... هەروەهـــا کەســـایەتییەکانی کـــۆیە هەمیشـــە بەشـــێك بـــوونە لە ئەنـــدامانی لیـــژنەی دانوســـتان و گفتوگـــۆ لەگەڵ حکـــومەتە جیاوازەکـــانی عێـــراق، بـــۆیە لە کـــاتی ڕێککەوتننـــامەی ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠ خەڵکـــی کـــۆیە کـــراوە بە وەزیـــر لە حکـــومەتی عێـــراق. جێـــی ئامـــاژەیە کە ئەو ڕووداوانەی لە نێـــوان ســـاڵانی (١٩٦١- ١٩٧٥) ڕوویـــداوە، ڕەنگـــدانەوەی شۆڕشـــی ئەیلوولە لە شاری کۆیە.

ئامانجی توێژینەوە:

ئامــانجی ئەم تــوێژینەوەیە هاوکــات لەگەڵ نووســینەوەی ڕووداوە مێژووییەکــان دەخوازێــت ڕۆڵ و پــێگەی ئەو شــارە لە شۆڕشــی ئەیلــوول، دەور و نەخشــی کەســایەتییەکانی و دواجــار پــێگە جەمــاوەرییەکەی بخــاتە بەربــاس و بە پشتبەســتن بە ســەرچاوە مێژووییەکــان شرۆڤەیــان بکــات. هەروەهــا کــاریگەری شۆڕشــی ئەیلــوول بە شاری کۆیە و چالاکییەکانی بە وردی بخاتە بەر باس.

میتۆدی توێژینەوە:

لەم تــــوێژینەوەیەدا هەوڵ دراوە پشــــت بە میتــــۆدی تــــوێژینەوەی زانســــتیی مێژوویــــی ببەســــترێت، لە ژێــــر بنەمــــای وەرگرتنــــی زانیــــاری و گێــــڕانەوەی مێــــژوو و شــیکردنەوە و هەڵهێنجــان و بەراورد کــردن و هەڵســەنگاندن لە ڕێــی ســەرچاوەکانی پەیوەست بە شۆڕشی ئەیلوول و سەردەمەکە.

گرفتەکانی توێژینەوە:

لە نووســینی هەر تــوێژینەوەیەکی زانســتیدا، چەنــد گرفــت و بەربەســتێك دێــنە بەردەم تــوێژەر، ئەم تــوێژینەوەیەش لەمە بەدەر نیــیە، کە دەکرێــت کــۆی گرفتــی تــوێژینەوەکە لە ســێ خــاڵ چــڕ بکەیــنەوە، یەکەم: کەمــی و نەبــوونی زانیــاری پێویســت ســەبارەت بە ڕووداوەکــانی پەیوەســت بە چوارچێــوەی تــوێژینەوە، بە تــایبەتی لە ســەرچاوە مێــژووییە باوەڕپێکراوەکــان، ئەمەش پەیوەنــدی بە نەنووســینەوەی تۆمــارە مێژووییەکــانەوە هەیە. دووەم: جیــاوازی لە ڕووداو و ڕێککەوتــی ڕووداوەکــان و نووســینەوەیان، بە شــێوەیەك تــاکوو ئێســتا چەنــد بــابەتێکی زۆر گرنــگ یەکلایــی نەبــووەتەوە و بۆچــوون و زانیــاری جــودای لە ســەرە، لە کاتێکــدا هێشــتا ٦٢ ســاڵ بە ســەر دەســتپێکی ڕووداوەکانــدا تێنەپەڕیــوە. ســێیەم: مــردن و نەمــانی بەشــێك لەو کەســانەی بە تــایبەتی لە ڕووداوەکــانی ســەرەتای شــۆڕش بەشــدار بــوون و ڕۆڵ و کاریگەرییــان هەبــووە، بە دڵنیــاییەوە ئەگەر زووتــر ئەم تــوێژینەوەیە بنــووسرایە دەکــرا ســوود لە زانیــاری بەشــێك لە بەشــداربووانی شۆڕش وەربگیرێت و بەشێکی بۆشاییەکانیش پڕ بکرێتەوە.

پرسیاری توێژینەوە:

ئەم تــوێژینەوەیە دەیەوێــت وەڵامــی چەنــد پرســیارێکی بــداتەوە، لەوانە: کــاریگەری شۆڕشــی ئەیلــوول لە ســەر شــاری کــۆیە چ بــووە؟ ڕۆڵ و پــێگەی کــۆیە لە شۆڕشــی ئەیلــوول چــی بــووە و چــۆن بــووە؟ کەســایەتی و کــارەکتەرە سیاســییەکانی کــۆیە لە کــوێی ئەو شۆڕشــەدا بــوونە؟ تــا چەنــد کۆییەکــان بەشــدارییان لە دانوســتان و گفتوگۆکــانی نێــوان ســەرکردایەتی شــۆڕش و حکومەتەکــانی عێــراق هەبــووە؟ کوودەتــا و گۆڕانکــاری لە حکــومەتی عێراقیــدا تــا چەنــد کــاریگەری ئەرێنــی و نەرێنــی بە ســەر شــاری کــۆیەوە هەبــووە؟ کــۆیە بــۆ ئەنجــامە دیــاری کراوەکــانی شۆڕشی ئەیلوول چ قوربانییەکی داوە و چی بەسەرهاتووە؟

سەرچاوەکانی توێژینەوە:

لە نووســینی ئەم تــوێژینەوەیەدا پشــت بە چەنــدین ســەرچاوەی جیــاواز و هەمەجــۆر بەســتراوە، لەوانە: تــوێژینەوە، کتێــب، گۆڤــار، ڕۆژنــامە، دەســتنووس و... هتد، گرنگترین ئەو سەرچاوانەی لەم توێژینەوەیەدا بەکارهاتووە، ئەمانەن:

کتێبەکان:

- کتێبــی بــارزانی مســتەفا و دۆزی کــورد لە عێــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، لە نووسینی دکتۆر عەبدولخالق ناسر ئەلعامری، ٢٠٢١.
- کتێبــی بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگــی ســێیەم، بەشــی یەکەم، لە نووســینی مەســعوود بارزانی، ٢٠٠٤.
- کتێبــی بــارودۆخی سیاســی کوردســتان- عێــراق (١١ی مــارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤) لە نووسینی فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، ٢٠٠٨.
- کتێبــی بیرەوەرییەکــانم (لە کــۆیەوە بــۆ لەنــدەن)، لە نووســینی دکتــۆرە عەتیە حەمەسەعید ساڵحی، ٢٠٢٢.
- کتێبــی تێکۆشــانی شــیوعییەکانی کــۆیە، لە نووســینی عەبدولمەســیح ســلیمان سوور، ٢٠٢١.

- کتێبی کۆیە ۱۹۱۸- ۱۹۵۸ (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، لە نووسینی جەمال فەتحوڵڵا تەیب، ۲۰۰۸.
- کتێبی کۆیە لە ڕەوتی شارستانیەتدا، لە نووسینی کەریم شارەزا، نازم حەوێزی، عوسمان مستەفا خۆشناو، مەجید ئاسنگەر، ۲۰۰۹.
- کتێبی کۆیە... ناودارانی، لە نووسینی عەبدولخالق عەلائەدین، ۲۰۱٤.
- کتێبی مێژووی هەرمۆتە، لە نووسینی هاوژین سڵیوە، ۲۰۱۳.
- کتێبی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕەشی ئەیلوول لە کوردستان-عێراق (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسی گشتی ۱۹٦٤- ۱۹۷۰)، لە نووسینی دکتۆر شێرزاد زەکەریا محەممەد، ۲۰۲۱.

بیرەوەرییەکان:

- بیرەوەری ئەحمەد دڵزار، بە ناونیشانی بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، ۲۰۱۹.
- بیرەوەری حەسەن کاکە، بە ناونیشانی هەورازەکانی کاروانی تەمەنم، ۲۰۱۳.
- بیرەوەری حەمید ڕەشاد، بە ناونیشانی حەمید ڕەشاش و تولە ڕێیەکانی کوردایەتی، لە ئامادەکردنی ستار محەممەد ئەمین، ۲۰۲۲.
- بیرەوەری کەمال محێدین، بە ناونیشانی بۆ ئەوەی ڕاستییەکان ون نەبن، لە ئامادەکردنی ستار محەممەد ئەمین، ۲۰۲۲.
- بیرەوەری موحسین دزەیی، بە ناونیشانی وێستگەکانی ژیانم (بەشی دووەم)، وەرگێرانی: ئیسماعیل بەرزنجی، ۲۰۰۹.
- بیرەوەری مەسعوود محەممەد، بە ناونیشانی گەشتی ژیانم، ۲۰۰۹.
- بیرەوەری مەلا محەممەد بەحرکەیی، بە ناونیشانی کوردایەتی و کۆڵنەدان (ژیاننامە و بەشێك لە بیرەوەری و ڕووداوە سیاسییەکانی ژیانم)، ۲۰۲۲.

نامەی ئەکادیمی بڵاونەکراوە:

- دکتۆرانــامەی ڕۆڵــی حیزبــی شــیوعی عێــراق لە شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦٣-١٩٧٠ (تــوێژینەوەیەک لە مێــژووی سیاســی)، لە نووســینی ڕەفیــق ڕەحــمان مام خول، کۆلێژی ئاداب، بەشی مێژوو، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠٢٢.

گۆڤارەکان:

- وتــاری هێرشــی حەرەس قەومــی بــۆ شــاری کــۆیە و دەوروبەری لە ســاڵی ١٩٦٣دا (تــوێژینەوەیەکی مێــژووییە)، وتــاری دکتــۆر جەمــال فەتحــوڵڵا تەیب، ٢٠١٥.
- وتاری ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە، لە نووسینی فازیل شەوڕۆ، ٢٠١٦.
- وتــاری ڕۆژێــك لە مێــژووی شــاری کــۆیە (ســووتاندنی شــاری کــۆیە)، لە نووسینی فازیل شەوڕۆ، ٢٠١٨.
- وتــاری ڕۆژێــك لە مێــژووی شــاری کــۆیە (دیســان لە دینگەپێچــان و گوللەبارانکردن) لە نووسینی فازیل شەوڕۆ، ٢٠١٧.

جێــی خــۆیەتی ئامــاژە بە گۆڤــاری کەکــۆن بــدرێت، کە زۆربەی ژمارەکــانی بــابەتی بەپێــزی پەیوەســت بە تــوێژینەوەکەی تێــدا بــوو و ســوودی لــێ وەرگیــراوە. جــوودا لەمــانە چەنــد چــاوپێکەوتنێکی گرنــگ بــۆ وەرگرتنــی زانیــاری و پشتڕاســتکردنەوەی ڕووداوە مێژووییەکـــان لەگەڵ ئەو کەســـانە ئەنجـــام دراوە، کە کـــاتی خـــۆی کارەکتەرێکی نێو ڕووداوەکان بوون، یاخود لە نزیکەوە ئاگادار بوون.

ناوەڕۆکی توێژینەوە:

ئەم تـــوێژینەوەیە لە پێشـــەکی و چـــوار بەش و ئەنجـــام و لیســـتی ســـەرچاوە پێکهاتووە، بەم شێوەیە:

بەشــی یەکەم بە ناونیشــانی: پــوختە مێژوویەکــی کــۆیە و شۆڕشــی ئەیلــوول، ســێ باســی لەخۆگرتــووە، لە باســی یەکەمــدا بە ناونیشــانی: کــورتەیەك ســەبارەت بە شــاری کــۆیە، کە پــوختەیەك ســەبارەت بە مێــژووی شــارەکە و بەشــێك لە ڕووداوەکــان و

شـوێنەوارە مێژووییەکـانی تێـدا بـاس کـراوە. باسـی دووەم لە ژێـر نـاوی: کـۆیە بەر لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول، تێـــدا جەخـــت لە ســـەر ڕۆڵـــی کـــۆیە لەو مـــاوە مێـــژووییە کـــراوەتەوە، بە تـــایبەتی لە دامەزرانـــدنی کـــۆمەڵە و ڕێکخـــراو و گـــرووپ و پـــارتی سیاســـی. لە باســـی ســـێیەمدا، بە خێرایـــی بـــاس لە هۆکارەکـــان و زەمینەســـازی هەڵگیرســـان و دەســـتپێکی شۆڕشـــی ئەیلـــوول لە کـــۆیە کـــراوە، لە ژێـــر نـــاوی: زەمینەسازی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلوول لە کوردستان (١١ی ئەیلوولی ١٩٦١).

بەشـی دووەمـی تـوێژینەوە لە ژێـر نـاوی: پـێگەی کـۆیە لە شۆڕشـی ئەیلـوولدا (١١ی ئەیلـــوولی ١٩٦١- ١٨ی تشرـــینی دووەمـــی ١٩٦٣)دا، بە ســـەر دوو بـــاس دابەش کـــراوە. باســـی یەکەم بە ناونیشـــانی: شۆڕشـــی ئەیلـــوول لە کـــۆیە (١١ی ئەیلـوولی ١٩٦١ تـا ٨ی شـوباتی ١٩٦٣)، کە ڕۆڵـی کـۆیە و کۆییەکـان لە شۆڕشـی ئەیلـــوول و ڕووداوەکـــانی ئەو مـــاوەیەی لەخۆگرتـــووە. باســـی دووەم لە ژێـــر ناونیشـــانی: بـــارودۆخی کـــۆیە لە کوودەتـــای یەکەمـــی بەعســـییەکان (٨ی شـــوباتی ١٩٦٣- ١٨ی تشرـینی دووەمـی ١٩٦٣)، کە دەکرێـت وەك دڵـی تـوێژینەوەکە نـاوی بهێنرێـت، چـونکە مـاوەی یەکەمـی بەعسـییەکان ڕووداوی زۆر و تراژیـدیا لە شـارەکە ڕووی داوە، کە تێیـــدا بـــاس لە وەرگرتنـــی دەســـەڵات لە لایەن بەعســـییەکان و دامەزرانـدنی حەرەس قەومـی و هێرشـی بـۆ سـەر شـاری کـۆیە کـراوە، هەروەهـا کـۆنگرەی کـۆیەی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان و شـەڕی هەیـبەت سـوڵتانی بە وردی تێـدا خـراوەتە ڕوو، لە هەمـان کاتـدا تەواوی ڕووداوەکـانی ئەو کـاتە شرۆڤە کـراوە، لە کۆتاییشـدا بـاس لە بـارودۆخی مەسـیحییەکان لە کـاتی هێرشـی حەرەس قەومی کراوە.

بەشـی سـێیەم، تـایبەتە بە: بـارودۆخی کـۆیە لە ١٨ی تشرـینی ١٩٦٣ تـا ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠، کە لە سـێ بـاس پێـك هـاتووە، باسـی یەکەم بە ناونیشـانی: ڕووداوەکـانی کـۆیە لە ١٨ی تشرـینی دووەمـی ١٩٦٣ تـا ١٣ی نیسـانی ١٩٦٦، کە تێیـدا بـاس لە کوودەتـای ١٨ی تشرـینی دووەمـی سـاڵی ١٩٦٣ و کـۆیە لەو مـاوەیەدا کـــراوە و ڕووداوەکـــانی ئەو ســـەردەمەی تێـــدا خـــراوەتە ڕوو. باســـی دووەمـــی تـوێژینەوەکەش بە نـاوی: کـۆیە لە ١٧ی نیسـانی ١٩٦٦ تـا ١٧ی تەممـووزی ١٩٦٨دا،

کە لە سـەرەتادا وەرگرتنـی دەسـەڵات لە لایەن عەبـدولڕەحمان عـارف و دواتـر کـۆیە لە ١٧ی نیسـانی ١٩٦٦ تـا ١٧ی تەممـووزی ١٩٦٨ی تێـدا خـراوەتە ڕوو. لە باسـی سێیەمیشـدا وەرگـرتنەوەی دەسـەڵات لە لایەن بەعسـییەکانەوە و کـۆیە لە مـاوەی دەسـەڵاتی دووەمـی بەعسـییەکان (١٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٨ تـا ڕێککەوتننـامەی ١١ی ئـازاری ١٩٧٠) لە ژێـر ناونیشـانی: بـارودۆخی کـۆیە لە کوودەتـای ١٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٨ تـا ڕێککەوتننـامەی ١١ی ئـازاری ١٩٧٠ی جێ کراوەتەوە.

بەشـی چـوارەم و کۆتـایی تـوێژینەوەکە تـایبەتە بە: بـارودۆخی کـۆیە لە ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ تـا ڕێککەوتننـامەی جەزائیـر، کە لە دوو بـاس پێـك هـاتووە، باسـی یەکەم بە ناونیشـانی: بـارودۆخی کـۆیە لە کـاتی ئاشـتی و سـەقامگیریدا (١١ی ئـازاری ١٩٧٠- ١١ی ئـازاری ١٩٧٤) تێیـدا بـاس لە ڕێککەوتننـامەی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ کـراوە، هەروەهـا کـاریگەری ئەو ڕێککەوتننـامەیە بە سـەر شـاری کـۆیە خـراوەتەڕوو. باسـی دووەمـیش لە ژێـر نـاوی: ڕۆڵـی کـۆیە لە دەسـت پـێ کـردنەوەی شـۆڕش (١١ی ئـازاری ١٩٧٤ تـا ڕێککەوتننـامەی جەزائیـر)، کە جەخـت کـراوەتەوە لە سـەر کۆتـایی ڕێککەوتننـامەی ١١ی ئـازار و دەسـت پـێ کـردنەوەی شـەڕ و چالاکییەکـانی کـۆیە لە کـاتی دەسـت پـێ کـردنەوەی شـەڕ. لە کۆتاییشـدا ئەنجـامی توێژینەوە و لیستی سەرچاوەکان دانراوە.

هیـوادارم ئەم تـوێژینەوەیە بەشـێك لە بۆشـاییە مێژووییەکـانی ئەو قۆنـاغەی پـڕ کردبێتەوە و دەروازە و سەرەتایەکیش بێت بۆ بابەتی دیکەی هاوسەردەم.

زامدار ئەحمەد

کۆیە، ٨ی شوباتی ٢٠٢٣

بەشی یەکەم

پوختە مێژوویەکی کۆیە و شۆڕشی ئەیلوول

باسی یەکەم

کورتەیەك سەبارەت بە شاری کۆیە

باسی دووەم

کۆیە بەر لە شۆڕشی ئەیلوول

باسی سێیەم

زەمینەسازی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلوول لە کوردستان

(١١ی ئەیلوولی ١٩٦١)دا

بەشی یەکەم: پوختە مێژوویەکی کۆیە و شۆڕشی ئەیلوول

باسی یەکەم: کورتەیەك سەبارەت بە شاری کۆیە

أ- لایەنی جوگرافی کۆیە

شاری کۆیە دەکەوێتە باکووری ڕۆژهەڵاتی عێراق، لە نێوان هەر سێ پارێزگای هەولێر و کەرکووک و سلێمانیدایە، لە ڕووی کارگێڕییەوە سەر بە پارێزگای هەولێرە و بە دووری ٧٥ کیلۆمەتر کەوتووەتە بەشی ڕۆژهەڵاتییەوە، سنووری کارگێڕی بریتییە لە: قەزای شەقڵاوە لە باکوور، کەرکووک لە باشوور، سلێمانی لە ڕۆژهەڵات و هەولێر لە ڕۆژئاوا. سنووری سروشتی شارەکەش بریتییە لە: ناوچەی خۆشناوەتی لە باکوور، زێی بچووک (زێی کۆیە) لە باشوور، دەشتی بیتوێن و دۆڵی خەلەکان لە ڕۆژهەڵات، بەستی شەلغە (شرغە) و بەرزاییەکانی (دێدەوان[1]) لە ڕۆژئاوا، لە هەمان کاتیشدا زێی بچووك لە بەشی باشوورییەوە لە هەردوو پارێزگای کەرکووك و سلێمانی جیا دەکاتەوە، بۆیە لە ڕووی جوگرافییەوە کۆیە بە پێگەیەکی گرنگ لە سەر ئاستی عێراق و کوردستان دادەنرێت، بەرزی ڕووی شارەکە ٦٢٥ مەتر، (قشڵە[2])ی کۆیە ٦٤٧ مەتر، چیای باواجی ١٢٦٠ مەتر، هەیبەت سوڵتان ١٠٩٢ مەتر لە ئاستی ڕووی دەریاوە بەرزن[3].

ب- مێژووی کۆیە

سەرچاوە مێژووییەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە لە کۆنەوە کۆیە شوێنی ژیان بووە، لە چاخە کۆنەکاندا بنکەی فەرمانڕەوا و ژیاری نەتەوەیەکی ئاری بووە بە ناوی گوتی، کە لە دەوروبەری زێی کۆیە ژیاون، دەوری ڕووباری کۆیە مەڵبەندی سەرەکی گووتیيەکان بووە، کە لە ناوەڕاستی سەدەی ٢٦ پێش زایین توانیویانە دەست بەسەر ناوچەکانی ئەکەد و سۆمەردا بگرن. لە لایەکی دیکەوە پتر لە دوو هەزار ساڵ بەر لە زایین، ئاشوورییەکان دەسەڵاتی خۆیان بەسەر ئەم ناوچەیەدا

ســەپاندووە. دواتــر نــاوچەکە کەوتــووەتە ژێــر دەســتی کاشــیيەکان (١٥٩٥- ١١٦٢) پــێش زايــين، دوای ئەوانــيش کەوتــووەتە ژێــر فەرمــانڕەوايی ميتانیيەکــان، کە دەســەڵاتيان لە دەريــاچەی وان لە بــاکوور و دەريــای ناوەڕاســت لە ڕۆژئــاوا، تــا کەرکــووک و دەشــتی هەولێــر لە باشــوور، بەڵام مـيـديیەکان توانيــان لە ســاڵی ٦١٢ پــێش زايــين دەســت بەســەر نــاوچەکەدا بگــرن، بەمەش ڕۆژهەڵات و باشــووری کوردســتان و بەشــی هەرە زۆری بــاکووری کوردســتان کەوتە ژێــر ڕکێفيــان، کــۆيە و دەوروبەری بوو بە بەشێک لە ئيمپراتۆريەتی ميديا[٤].

ئەوەی گــوترا بەشــێك لە مێــژووی گشــتی شــارەکە بــوو، بە گــوێرەی هەنــدێك جــێماوەی شــوێنەواری کە دۆزراونەتەوە، دەری دەخەن کە لە کــۆيەوە ئــاوەدانی و ژيــان لە نــاوچەکەدا هەبــووە[٥]، تەنــانەت چەنــد قەڵا و پەرســتگايەکيش دۆزراونەتەوە، وەك: قەڵای (شــيلە[٦])، کە دەکەوێــتە باشــووری ئێســتای شــارەکە، يــاخود باشــووری گونــدی (هەرمــۆتە[٧])، يــان شــوێنەواری ســاتوقەڵا، لە گونــدی ساتوقەڵا، کە کەوتووەتە بەشی باشووری ڕۆژهەڵاتی شاری کۆيە[٨].

ســەبارەت بە نــاوی کــۆيە، ژمــارەيەك بيــروڕای جيــاواز هەيە[٩]، کە زۆرينەيــان لە يەکــدييەوە نــزيکن، کە دەشــێت نــاوەکە لە کۆبــوونەوە هاتبێــت، بە شــێوەيەك کۆمەڵێــك خێــزان لە شــوێنێك کۆبــوونەتەوە و خانوويــان دروســت کــردووە، ئەوجــا وردە وردە شارەکە دروست بووە[١٠].

ديــارە شــاری کــۆيە هەر لە کــۆنەوە ڕۆڵێکــی ئــابووری و ڕوونــاکبيری باشــی لە باشــووری کوردســتاندا گێــڕاوە، لە لايەک جەمســەر و چەقــی ســەرە ڕێــی کــاروانی بازرگــانی نێــوان شــارە گەورەکــانی شــام و عێــراق و شــارەکانی ڕۆژهەڵاتــی کوردســتان، وەک ســابڵاغ تــا دەگــاتە تەورێــز بــووە و پــڕ بــووە لە کاروانســەرا، چــونکە شــوێنی جــوگرافی کــۆيە وای کــردووە وەک کاروانســەرايەک بێــت، بــۆيە لە هەمــوو لايەکــی کوردســتانەوە خەڵکــی ڕوويــان تێکــردووە و لەو شــارەدا مــاوەتنەوە، تەنــانەت عەشــيرەتی گەورە لە ناوچەکــانی ديــکەی کوردســتانەوە هــاتوونەتە کــۆيە و لەو شارەدا ماونەتەوە[١١].

له ڕاستیدا کۆیه به یه‌کێك له ده‌وڵه‌مه‌ندترین شاره‌کانی کوردستانی تایبه‌ت به ناوچه شوێنه‌واری و که‌له‌پوورییه‌کان داده‌نرێت، که ژماره‌یان نزیکه‌ی ٢٠٠ ناوچه‌ی شوێنه‌واری و که‌له‌پوورییه، که له: گردی شوێنه‌واری، گۆڕستان، قه‌ڵا، شوێنی نیشته‌جێ بوون، مزگه‌وت، دێر، خان، خانووی که‌له‌پووری، ئاشی ئاو و ئاگر و په‌رستگا و ... هتد پێك دێت. به گوێره‌ی توێژینه‌وه به‌رده‌سته‌کان مێژووی ناوچه شوێنه‌وارییه‌کانی سنووری کارگێڕی قه‌زای کۆیه به سه‌رده‌مه کۆنه‌کانی وه‌کوو چاخی به‌ردینی نوێ ده‌ست پێ ده‌کات و به دیاری کراویش له هه‌زاره‌ی ١١ی پێش زایین و به زنجیره‌ی مێژوویی تاکوو چاخه ئیسلامییه‌کان به سه‌رده‌مه‌کانی میرنشینه کوردییه‌کان و عوسمانی‌یه‌کان کۆتایی دێت[١٢]. ئه‌مانه‌ش به‌ڵگه و گه‌واهیده‌ی له مێژینه‌یی کۆیه نیشان ده‌دات.

له ئێستاشدا چه‌ندین شوێنه‌واری مێژوویی له شاره‌که‌دا بوونیان ماوه، بۆ نموونه: شوێنه‌واری ساتوقه‌ڵا، قه‌ڵای شیله، مه‌ڕبێنه قه‌دیشه (شێخ محه‌مه‌مه‌دی دێری)، مزگه‌وتی گه‌وره، قه‌یسه‌ری کۆن، خانی قه‌یسه‌رییان، خانی مه‌حموود ئاغا (خانی گه‌وره)، قشڵه‌ی کۆیه، قه‌یسه‌ری نوێ، قه‌ڵای ئاوه‌گرد، شوێنه‌واره‌کانی گوندی سوێره‌ڵه، شوێنه‌واری بۆگد، قه‌ڵات قه‌سرێ، قشڵه‌ی کۆیه، شوێنه‌واری قه‌یسه‌رییان. هه‌روه‌ها چه‌ند شوێنه‌وارێکی دیکه‌ی ئایینی، که به چاوێکی پیرۆز سه‌یر ده‌کرێن بوونیان ماوه، له‌وانه: مه‌ڕبێن قه‌دیشه، هه‌یبه‌ت سوڵتان، گۆڕستانی ئه‌سحابان[١٣].

پ- لایه‌نی کارگێڕی کۆیه

له ساڵی ١٨٤٣ تا کۆتایی جه‌نگی یه‌که‌می جیهان، کۆیه له ڕووی کارگێڕییه‌وه که‌وتبووه ژێر فه‌رمانڕه‌وایی ده‌وڵه‌تی عوسمانی[١٤]، بۆیه زۆربه‌ی فه‌رمانبه‌ره گه‌وره‌کان تورک بوون[١٥]، هه‌روه‌ها پێویسته بگوترێت که له پاش نه‌مانی حوکمی میرنشینه کوردییه‌کان، کۆیه و وراته‌که‌ی که‌وته ژێر ده‌سه‌ڵاتی حوکمی ڕاسته‌وخۆی ده‌وڵه‌تی عوسمانی و هه‌موو کاربه‌ده‌ستانی ئه‌و ناوچانه ڕاسته‌وخۆ له لایه‌ن عوسمانی‌یه‌کانه‌وه داده‌نران، هه‌روه‌ها پۆلیسی ئه‌و ده‌وڵه‌ته که پێی

دەگــوترا هەیــتە، بە شــار و دێهاتەکــانی بڵاوبووبــوونەوە و زوڵــم و زۆرداریيەکــی لە ڕادەبەدەریــان لە خەڵــکەکەی دەکــرد، تەنــانەت چەنــد جــارێکیش هەڵمەتـــی ســـەربازی ئەو دەوڵەتە کــراوەتە ســـەر کـــۆیە، بۆنمـــوونە: یەك لەو هەڵمەتـــانە بە ســەرکردایەتی تەقــیەدین پاشــای والــی بەغــدا بــوو، چەنــد کەســایەتییەکیان لە خەڵکــی شـــارەکە و دەوروبەری کوشـــت و زەرەرێکـــی زۆریـــان لە خەڵـــکەکەدا و بـــاج و خەراجێکـــی زۆریـــان خســـتە ســـەر دانیشـــتووانی ئەو ناوچـــانە و ئەشـــکەنجەی خەڵکەکەیــان دەدا، بە تــایبەتی ئەوانەی بــۆنی بەرهەڵســتکارییان لێهاتبــا، لە هەمــان کاتدا گەندەڵی کارگێڕی لە ڕادەبەدەر بڵاوبووەوە(١٦).

لــە بەڵگەنامەیــەکی عوســمانیدا کــە لــە ســاڵانی (١٨٥٩- ١٨٦٠)دا دەرچــووە، ئامــاژە بــەوە دراوە، کە قــەزای کــۆیە (کۆیسـنجاق) وەکــوو قــەزای هــەولێر، یەکێکــە لــە ناوچــە هەســتیارەکان، شــوێنی کۆبوونــەوەی هۆزەکانــە، جگــە لەمــەش لەگــەڵ ئێــران هاوســنوورە، بۆیــە ئــەو بەڕێوەبــەرەی بــۆی دادەنرێــت، دەبێــت کەســێکی لێهــاتوو و بــەتوانا و شــارەزا بێــت، چونکــە ئــەو ناوچەیــە لــە ڕووی داهاتــەوە داهــاتێکی زۆری هەیــە، دەبێــت بــەگوێرەی ویســتی بابولعــالی هەڵســوکەوت بکرێــت، هــەروەها ئــەو کەســەی بــۆ ئــەو شــوێنە دوورە هەڵــدەبژێردرێت، دەبێــت کەســێکی بــە کێشــە و گیروگرفــت نــەبێت، بــە ناچــاری ئەرکەکــەی وەرنــەگرتبێت، پاشــان ئەگــەر زانــرا کەســەکە بــەتوانا و شــارەزا بــوو ئــەوا مووچەکــەی لــە ٣٠٠٠ (قرووشــەوە(١٧)) بــۆ ٤٠٠٠ قــڕووش زیــاد دەکرێــت، لەگــەڵ پێــدانی ٢٠٠٠ قــڕووش لــە داهــاتی بەڕێوەبەرایــەتی قــەزای نــاوبراو. هــەر کــاتێکیش کەسێك وەك قایمقــام، یــاخود بەرپرســی شــاری کــۆیە دادەنــرا، دەبووایــە پەیوەنــدی لەگــەڵ ســەرۆك هــۆز و دەســەڵاتدارانی شــار خــۆش بێــت، ئەگەرنــا بــە بیــانووی خــراپ بــەڕێوەبردنی شــار دەکەوتنــە دژایــەتی کردنــی، ئەگەرچــی بەشــێکیش لــەو قایمقامانــەی بــۆ شــارەکە دەهــاتن هــەر خــەریکی گەنــدەڵی و دزی بــوون، تــەنیا بە مەبەســتی خــۆ دەوڵەمەنــدکردن چووبــوونە شــارەکە، چــونکە هــیچ بایــەخیان بــە بــواری کــارگێڕی و ئاوەدانکردنــەوەی شــارەکە نــەدەدا، جێــی خــۆیەتی بگوترێــت کە دەســەڵاتدارانی عوســمانیش بەشــێکی کــەمی بودجەیان بۆ شارەکە تەرخان دەکرد(١٨).

لە ڕاستیدا بەراورد بە شارەکانی دیکە، کۆیە زووتر دامودەزگای میری لێ دامەزراوە، بۆ نموونە: ساڵی ١٨٧٥ فەرمانگەی تاپۆی لێ دانراوە و وەقفی مزگەوتەکانیش دیاری کراوە، لەگەڵ دەستنیشانکردنی سەرپەرشتیار، کە ئەرکی کۆکردنەوەی داهاتەکانی لە ئەستۆدا بووە. هەروەها ساڵی ١٨٨٠ فەرمانگەی پۆستەی لێ دامەزرا و هێڵی تەلەفۆنی بۆ ڕاکێشرا. دواتر دەزگای گومرگ و دارایی بۆ دانرا، ئەوجا فەرمانگەی ڕێژی (انحصار)ی لێ دامەزراوە، چونکە ناوچەیەکی گرنگی کۆکردنەوەی توتن بوو، کە ڕەوانەی بەغدا دەکرا. لە پاشان شارەوانی دامەزرا، کە خەڵکی دەستڕۆیشتوو بە سەرۆك دادەنرا، لە لایەکی دیکەوە لە ساڵی ١٨٧٧ دادگای بۆ کراوەتەوە و قازی و موفتی هەبووە[١٩].

ت- بزاڤی خوێندن و ڕۆشنبیری کۆیە

لە سەدەی نۆزدەدا شاری کۆیە ناوەندێکی ئاوەدان بووە، هەتا دروستکردنی شاری سلێمانی و گەشەکردنی لە سەدەی نۆزدەدا، کۆیە لە ڕووی فەرهەنگی و خوێندنەوە لە باشووری کوردستاندا لە ئاستی یەکەمدا بووە، ئاوەدانی و زۆری ژمارەی دانیشتووانیشی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە[٢٠]. هەروەها بزاڤی خوێندن و خوێندەواری بە بەراورد بە شوێنەکانی دیکەی کوردستان لە ئاستێکی باش بووە، مەڵبەندێکی ئایینی گرنگیش بووە، لە سەرەتای سەدەی هەژدە و نۆزدەدا بووژانەوەیەکی زانستی بەرچاوی بە خۆیەوە بینیوە. هەر بە هۆی پێگەی گرنگی کۆیەوە چەند بنەماڵەیەکی زانستی لەو شارەدا دەرکەوتوون، وەک: بنەماڵەی خەتیب، ئیمام، دایە خەجێ، خادیم، تەیب، نازەنینی، جەلیزادە[٢١]، لە هەمان کاتدا لە زۆر شوێنی کوردستانەوە زانایان و قوتابییانی زانست ڕوویان لەو شارە کردووە و لە زانستی زاناکان و قوتابخانەکانی سوودیان وەرگرتووە، بەتایبەتی کاتێک ئەو شارە دەکەوێتە ژێر قەڵەمڕەوی (بابانەکانەوە[٢٢]) لە سەدەی نۆزدەی زایینییەوە، کە سەردەمی دەست پێ کردنی ژیان و زانستی و خوێندنی (حاجی قادر[٢٣])ە، میرانی بابان چەند قوتابخانە لەو شارەدا بنیات دەنێن و گرنگی زۆر بە ژیانی ڕۆشنبیری دەدەن، مامۆستا بۆ خوێندنگەکانی دابین دەکەن و کتێبیان

بــۆ وەقــف دەکەن و هــانی زاناکــانی دەدەن لە ســەر دانــانی کتێــب و نووســینەوەی دانراوە بەنرخەکان[٢٤].

تەنــانەت شــاری کــۆیە مەڵبەنــدی ڕۆشــنبیری و شــوێنی ڕێزگرتنــی هەمــوو خوێنــدەوارێکی دڵســۆز بــووە. زۆربەی پاشــاکانی بابــان کە پۆســتی پاشــایەتیان وەرگرتــووە، زەماوەنــدی گەورەیــان لە باغەکــانی کــۆیەدا ئەنجــام دراوە، لەگەڵ چوونیــان بــۆ شــارەکە بە دەیــان کتێبــی چــاک و نایابیــان لەگەڵ خۆیــان بــردووە و بەســەر خوێنــدەوارەکانی دابەشــیان کــردووە، لە هەمــان کاتــدا لەبەر ئەوەی ئەو کــاتە مزگەوتەکــان مەڵبەنــدی زانســت بــوون، عەبــدوڵڵا پاشــای بابــان فەرمانیــدا مزگەوتێکــی گەورە لە کــۆیە دروســت بکرێــت، کە بە نــاوی (حــاجی مەلا ئەســعەد[٢٥]) نــاسراوە، لە ڕاســتیدا ئەمەش قوتابخــانەیەکی گەورە بــووە، چــونکە دەیــانی وەک حــاجی قــادر و (حــاجی مەلا عەبــدوڵڵا[٢٦]) و (شــێخ ڕەزای تاڵەبــانی[٢٧]) و (کەیفــی جــوانڕۆیی[٢٨]) تێیــدا دەرچــوون و بــوونەتە مامۆســتا و بە هەمــوو شــارەکانی کوردســتان و عێــراق و ئەســتەنبوڵ و شــام و میسر ـ بڵاوبــوونەتەوە. کەواتە لە ســەردەمی بابــانەکانــدا بــزووتنەوەی ڕۆشــنبیری لە کــۆیە بــووژاوەتەوە و چەنــدین زانــای بــۆ ڕەوانە کــراوە و بــووەتە ناوەنــدێکی زانســتی لە نــاوچەکەدا. هەروەهــا یەکەم قوتابخــانە لە کــۆیە لە ســاڵی ١٨٨٥دا کــراوەتەوە، بەڵام ســاڵێکی تەواو نەکــرد و داخــرا، دواتــر ســاڵی ١٩٠٠ قوتابخــانەیەکی ســەرەتایی لــێ کــرایەوە، بەڵام ئەویــش تەمەنــی درێــژ نەبــوو[٢٩]، لەبەر ئەوە ژمــارەیەک لە خوێنــدکارانی کــۆیە چــوونە مووسڵ و ئەستەنبوڵ بۆ خوێندن[٣٠].

هەروەهــا جێــی خــۆیەتی بگوترێــت کە شــاری کــۆیە لە دێــر زەمــانەوە چەنــدین کەمیــنەی ئــایینی وەك جــوولەکە و مەســیحی لەخۆگرتــووە، کە زۆر بە ئــازادانە ژیــاون و ڕێوڕەســمە ئایینیەکــانی خۆیــان لە کەنیشــتە و کڵێســای خۆیــان ئەنجــام داوە، تەنــانەت گەڕەکــی تــایبەت بە خۆیــان هەبــووە، بــۆ نمــوونە: جوولەکەکــان لە گەڕەکــی بەفــری قەنــدی ژیــاون، مەســیحییەکانیش لە گەڕەکــی دیایــانی شــاری کــۆیە و گوندی هەرمۆتەی نزیك کۆیە ژیاون[٣١].

ئەمانە هەموو هۆکار بوونە بۆ ئەوەی کۆیە ژمارەی دانیشتووانی زۆر بێت، بۆ نموونە: بە گوێرەی ئاماری ساڵی ١٩٤٧ کۆیە گەورەترین قەزای کورد بووە، هەروەها لە دوای نەجەف گەورەترین قەزای عێراقیش بووە، کەچی لە ساڵی ١٩٥٢ ناحیەی شەقڵاوە کە سەر بە کۆیە بوو کرا بە قەزا و خرایە سەر پارێزگای هەولێر[٣٢].

ج- دانیشتووان و پێکهاتەی کارگێڕی کۆیە

ڕووبەری قەزای کۆیە لە ساڵی ١٩٥٧دا ١٩٨٤ کیلۆمەتر دووجا بووە، کەچی لە ساڵی ١٩٦٥ دادەکشێت بۆ ١٩٣٧ کیلۆمەتر دووجا، بەڵام لە ساڵی ١٩٧٧دا هەڵدەکشێت و دەگاتە ٢٠٦٤ کیلۆمەتر دووجا و لە ساڵی ١٩٨٧دا لە ئەنجامی گۆڕینی قەزاکە بۆ ناحیە ڕووبەرەکەی کەم دەکات بۆ ١٩٩٤ کیلۆمەتر دووجا، بەڵام لە ساڵی ٢٠٠٢ جارێکی دیکە ڕووبەرەکەی هەڵدەکشێت و دەگاتە ٢٠٥٢ کیلۆمەتر دووجا و زیاتر لە ١٤%ی سەرجەم ڕووبەری پارێزگای هەولێر پێك دەهێنێت[٣٣]، هەروەها لە ساڵی ٢٠٢٠ ڕووبەرەکەی زیاد دەکات و دەبێتە ٢٠٦٩ کیلۆمەتر دووجا، یەکەکانیشی هەر وەك خۆی دەمێنێتەوە[٣٤].

کۆیە سنووری کارگێڕی لەگەڵ ١١ ناحیەی جیاوازدا هەیە، ژمارەیەکیان سەر بە پارێزگای هەولێرە و ئەوانی دیکە سەر بە پارێزگای سلێمانی و کەرکووکن[٣٥]. ڕووبەری یەکە کارگێڕییەکەی قەزای کۆیە، لە ساڵی ١٩٥٧دا تەنیا لە دوو یەکە پێکهاتووە، ئەوانیش: ناحیەکانی سەنتەر و (تەقتەقە[٣٦])، کەچی لە ساڵی ١٩٧٧ لە ئەنجامی ئەو گۆڕانە کارگێڕییانەی قەزاکە بە خۆوەی بینی، ژمارەی یەکەکانی بووە سێ یەکە، ئەوانیش ناحیەکانی شۆڕش، تەقتەق و سەنتەرن. ساڵی ١٩٨٧دا لە ئەنجامی کردنەوەی هەردوو ناحیەی تەقتەق و شۆڕش بە گوند، ناحیەی سەنتەر بە تەنیا ١٠٠%ی سەرجەم ڕووبەری پێك دەهێنا، بەڵام لە دوای ڕاپەڕینی بەهاری ساڵی ١٩٩١ی باشووری کوردستان و ئاسایی بوونەوەی بارودۆخی ڕامیاری ناوچەکە، هەر یەك لە تەقتەق و شۆڕش کرانەوە بە دوو ناحیەی سەر بە کۆیە[٣٧]، هەروەها ساڵی ١٩٩٩ بڕیاری دروست کردنی ناحیەی (ئاشتی[٣٨]) درا

و خــرایە ســەر قەزای کــۆیە[٣٩]، دواتــر و لە ســاڵی ٢٠٠٦ بە بڕیــارێکی حکــومەتی هەرێمــی کوردســتان، دوو نــاحیە بە ناوەکــانی (ســێگردکان[٤٠]) و ســکتان بــۆ ســەر کۆیە زیاد کرا[٤١].

نــاحیەی ئاشــتی لە بەشــی ڕۆژهەڵات و نــاحیەی تەقتەق لە بەشــی باشــوور و نــاحیەی شــۆڕش لە بەشــی ڕۆژهەڵات، نــاحیەی ســکتان لە بەشــی بــاکووری ســنووری کــۆیەن، واتە ئێســتا لە ڕووی کــارگێڕییەوە لە شــەش یەکەی کــارگێڕی پێکهــاتووە، کە ئەمــانەن: نــاحیەی ناوەنــد (ســەنتەر)، نــاحیەی تەقتەق، نــاحیەی شــۆڕش، نــاحیەی ئاشتی، ناحیەی سێگردکان و ناحیەی سکتان[٤٢].

باسی دووەم: کۆیە بەر لە شۆڕشی ئەیلوول

لە دوای جەنگی یەکەمی جیهان، ڕووداوە مێژووییەکان هاوشێوەی زۆربەی ناوچەکانی دیکە کاریگەرییان لە سەر کۆیە هەبوو، هەر بۆیە ئینگلیزەکان چوونە شارەکە و چەندین بڕیاریاندا.

ڕاستەوخۆ لە دوای ڕووداوەکانی جەنگی یەکەمی جیهان ئینگلیزەکان ڕوویان لە کۆیە کرد، هەڵبەت پێشتر لە ڕێگەی بروسکەیەکەوە زانیارییان لە بارەی کۆیەوە بەدەست گەیشتبوو. (کاپتن هەی[٤٣]) لە ڕێککەوتی ١٥ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١٨ لەگەڵ چەند سەربازێکی ئینگلیز گەیشتنە شاری کۆیە، دوای گەیشتنیان چوونە ناو سەرای کۆیە، لەوێدا کۆبوونەوەیەک ساز کرا و مەلا محەمەدی جەلیزادە (مەلا گەورە[٤٤]) بە ناوی دانیشتووانی شارەوە بەخێرهاتنی کاپتن هەی کرد[٤٥].

لە کاتی چوونی کاپتن هەی شاندێکی گەورە لە کەسایەتییەکانی کۆیە لە پێشوازییاندا بوون، لەوانە: (حەمە ئاغای غەفووری[٤٦])، (عەولا ئاغای حەوێزی[٤٧])، مەلا محەمەدی جەلیزادە و حاجی عەبدوڵڵا بەگی میران. یەکەمین کاری کاپتن هەی دامەزراندنی کاروباری حوکمڕانی کۆیە بوو، لە هەمان کاتدا فەقیرخانەیەکی کردەوە، کە ڕۆژانە ٣٠٠٠ کەس، کە زۆربەیان هەتیو بوون، سێ ژەمە خواردنیان بۆ دابین دەکرا و جلی تایبەتیان پێ دەدرا، ئەم کارەش بووە هۆی سووک کردنی بەشێک لەو قەیرانە ئابوورییەی کە ڕووبەڕووی کۆیە بووبووەوە[٤٨].

بۆیە دوای تێگەیشتنی باری کۆمەڵایەتی و عەشایری شاری کۆیە، چەشنە ئیدارەیەکیان بەم شێوەیە دامەزراند: حەمە ئاغای غەفووری، حاکمی ئیداری کۆیە و ناوچەکە. (جەمیل ئاغای حەوێزی[٤٩])، جێگری حاکمی ئیداری. مەلا محەمەدی جەلیزادە، قازی شەرعی. (حاجی مەلا ئەحمەد ئاغا سمایل ئاغای

غەفــووری[٥٠])، حــاكمی ســولّح. عەبــدولفەتاح ئاغــای حەوێــزی، ســەرۆكی شــارەوانی. حـــاجی عەبـــدوڵلا بەگ (لە بنەمـــاڵەی قـــوچ پاشـــا)، بەڕێـــوەبەری ئەوقـــاف. (مەلا ســـدیقی نـــازەنینی[٥١])، بەڕێـــوەبەری تـــاپۆ. (مەلا حەوێـــز ئاغـــا غەفـــووری[٥٢])، بەڕێــوەبەری پۆلیســی پیــادە. حــاجی جەلیــل ئاغــای حەوێــزی، بەڕێــوەبەری پۆلیســی سوارە[٥٣].

لە ڕاســتیدا كــاپتن هەی حــاكمی سیاســی و ســەربازی شــاری كــۆیە و دەوروبەری بــوو، كە ســنوورەكەی درێــژ دەبــووەوە بــۆ نــاوچەی خۆشــناوەتی، بیتــوێن، ڕانــیە و پشــدەر، ئەوەی زیــاتر جــێگەی بــایەخی ئەم حــاكمە بــوو، دووبــارە ڕێكخســتنەوەی ئیــدارەی كــۆیە و نــاوچە شــێواوەكەی بــوو، كە بە هــۆی ململانێــی عەشــایرییەوە، بە تــایبەتی لە نێــوان هەردوو بنەمــاڵەی حەوێــزی و غەفــووری كە خــاوەنی ژمــارەیەكی زۆری گونـــدەكانی دەوروبەری شـــارەكە بـــوون، شـــڵەژابوو[٥٤]. ئەمەش دەروازە و سەرەتایەك بوو بۆ باشتر كردنی بارودۆخی هەمەلایەنی سنووری كۆیە.

جێــی ئامــاژەیە بگوترێــت كە تــا ئەو كــاتە هەولێــر قەزایەك بــوو ســەر بە پارێزگــای مووســـڵ، بەڵام لەوە بە دواوە هەولێـــر كـــرایە پارێزگـــایەكی ســـەربەخۆ بە نـــاوی پارێزگــای هەولێــر، لە هەمــان كاتــدا هەر یەك لە كــۆیە و ڕوانــدز وەكــوو دوو قەزا خــرایە ســەر پارێزگــای هەولێــر، هەرێمــی كــۆیەش لەو تەشــكیلاتەدا كــرا بە دوو بەشــی ســەرەكی، بەشــی كــۆیە و بەشــی شــەقڵاوە، بەشــی یەكەمیــان ســنووری خــوارووی زێــی كــۆیە لە لای ڕۆژهەڵاتــی زنجیــرە چیــای هەیــبەت ســوڵتان، بەشــی دووەمــیش كە شــەقڵاوەیە دەكەوێــتە نشــێوەكانی دامێنــی چیــای ســەفین. بە گــوێرەی ئامــاری ئەوســا كــۆیە بەراورد بە ڕوانــدز، شــەقڵاوە، مەخمــوور و كــۆپری ژمــارەی دانیشــتووانی زۆر زیــاتر بــووە، بەم شــێوەیە: دانیشــتووانی هەولێــر ١٤٠٠٠ چــواردە هەزار كەس بــووە، دانیشــتووانی كــۆیە ٥٠٠٠ پێــنج هەزار كەس بــووە، دانیشــتووانی شـــەقڵاوە ٣٠٠٠ ســـێ هەزار كەس بـــووە، دانیشـــتووانی كـــۆپری ٢٠٠٠ دوو هەزار كەس بـــووە، دانیشـــتووانی ڕوانـــدز ١٥٠٠ هەزار و پێـــنج ســـەد كەس بـــووە، دانیشتووانی مەخموور ١٠٠٠ هەزار كەس بووە[٥٥].

دەکرێـت بڵێـین: تـا حەمە ئاغـا لە ژیانـدا مـابوو بـارودۆخی کـۆیە بە گشـتی ئـارام بــوو، بەڵام لە دوای مردنـــی، کە ئینگلیزەکــان بە ڕەســـمی بەشــداری ناشـــتنیان کـــرد، ڕەوشــەکە بە تەواوی شــڵەژاو تێکچــوو، پاشــان جەمیــل ئاغــای حەوێــزی کە جێگــری بــوو، وەکــوو قایمقـام لە جـێگەی دانـرا، ئەم بڕیـارەش غەفـووری‌یەکـانی نـیگەران کـرد، چـونکە پـایەی قایمقامیـان بە هـی خۆیـان دەزانـی. پێویسـتە بگوترێـت دوای مردنـی حەمە ئاغـــا هەنــــدێك لە کۆنەخـــواز و ژمـــارەیەک لە ئاغـــای پیلانگێـــڕ خەریکـــی دروسـت کردنـی ئـاژاوە بـوون، ئەمەش هەڕەشـە بـوو لە سـەر ئاسایشـی شـارەکە، ئەو کــاتەش یاریـــدەدەری حـــاکمی سیاســـی لە کـــۆیە ئەو هێـــزەی نەبـــوو کە بتوانێـــت ڕووبەڕوویـــان بێـــتەوە. نەك ئەمە بەڵکـــوو لە پـــاش کـــۆچی دوایـــی حەمە ئاغـــا، ئەنـدامانی (بەلشـەفیک[٥٦]) لە سـاڵی ١٩٢٠دا هێرشـیان کـردە سـەر قشـڵەی کـۆیە و دەسـتیان بە سـەریدا گـرت، پـاش ئەوە جێگـری حـاکمی سیاسـی کـۆیە شـارەکە بەجـێ دێڵێ و بەرەو هەولێر دەچێت[٥٧].

سـەبارەت بە بەشـداربووانی بەلشـەفیك لە کـۆیە (تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی[٥٨]) ئەم کەســانە بە ئەنــدام لەو کــۆمەڵەیە دادەنێــت. ڕەســووڵ ئاغــای حــاجی جەلیــل ئاغـای حەوێـزی، عـومەر ئاغـای حەمەد مسـتەفا ئاغـای غەفـووری، عەدەی دورسـن، ســـاڵح ئاغـــای عەوڵا ئاغـــای غەفـــووری، عەدەی مـــام شـــێخ، ســـمایلی ڕەســـووڵ کێشـکەیی، کەریمـی گـۆدە، حەسـەنە خـڕە، مەعـرووفە سـوور، ڕەزا فەقـێ عەبـدوڵڵا، فەتاح فەقێ عەبدوڵڵا، ڕەشید شەوگێڕی، لەگەڵ چەند لاوێکی دیکە[٥٩].

لە بەرانـبەردا سـەبارەت بەو چـالاکییە (کـازم عـومەر دەبـاغ[٦٠]) دەڵێـت: نـزیکەی ١٨ کەس هێرشـیان کـردە سـەر قشـڵە و ژمـارەیەك سـەربازیان کوشـت و برینـدار کـرد، هەنـــدێك هەڵاتـــن و چـــوونە مـــاڵی جەمیـــل ئاغـــای قایمقـــام و لای عەوڵا ئاغـــای حەوێـــزی، ئەو کەســـانە لەگەڵ بـــوون، ئەمـــانەن: حـــاجی میـــرزا عەبـــدوڵڵا خـــادم، سـەرۆك. حـاجی تـاهیر دارۆ ئاغـا، جێگـری سـەرۆك. مـام حەمەدەمـین حـاجی سـاڵح دارۆ ئاغـا، نووسـەر و کاتـب. مەلا تەهـای نـانەوا، عەدەی مـام شـێخ، حـاجی فەقـێ قەڵادزەیـی، مـام ڕەزا قەڵادزەیـی، مـام فەتـاح قەڵادزەیـی[٦١]، مـام کەریـم گـۆدەی، عەدە قەوان، حەمە قەوان، مام سۆفی سەعدوڵڵا، حەمەدەمین شاڵ قیت[٦٢].

ئەمەش دەرخەری ئەوەیە کە شاری کۆیە بە درێژایی مێژوو شارێکی زیندوو بووە و هەمیشە ڕۆڵی پێشەنگی بینیوە لە دەرکەوتنی بیروباوەڕی چەپ و مارکسیشدا پێش شارەکانی دی کەوتووە، ئەگەر بە شێوەیەکی سەرەتاییش بێت[٦٣].

دەکرێت بڵێین بە گوێرەی کات و سەردەم، خەڵکی کۆیە بەشدارییان لە بزووتنەوە و جووڵانەوە و ڕێکخراو و گرووپە جیاوازەکاندا کردووە و ڕۆڵی خۆیان تێدا گێڕاوە، هەڵبەت هەندێك جاریش بوونەتە هۆی دروست بوونی کۆمەڵە و ڕێکخراو و گرووپ و ... هتد. بۆ نموونە ماوەیەك بوو، ژمارەیەکی بەرچاو لە ڕووناکبیر و هەڵگرانی بیری نەتەوەیی لە کۆیە، خولیای دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی سیاسی بوون، تا بتوانن لە چوارچێوەیەکدا درێژە بە خەباتی نەتەوایەتی خۆیان بدەن، لە ئەنجامدا دامەزراندنی کۆمەڵەی منەوەرانی لە ساڵی ١٩٣١ لێکەوتەوە، کە خەڵکی کۆیە پێیان دەگوت کۆمەڵەی ڕۆشنبیرانی کۆیە، دواتر بووە بەشێک لە کۆمەڵەی لاوان، کە بنکەکەی لە بەغدا بوو، لەم کۆمەڵەیەدا ژمارەیەک کەسایەتی نیشتمانپەروەر کاریان تێدا دەکرد وەک: (شاکر فەتاح[٦٤])، (حامید فەرەج[٦٥]) و (ئیبراهیم ئەحمەد[٦٦]). هەروەها کۆمەڵەی منەوەران ژمارەیەک لە کەسایەتی نیشتمانپەروەری کۆیی لەخۆدەگرت لەوانە: (کاکە زیاد[٦٧])، (زەکی ئەحمەد هەناری[٦٨])، (تاهیر تۆفیق[٦٩])، سابیر ئیسماعیل، سەید ئەحمەد مەلا وەلی، (عوسمان عەونی)[٧٠]، (محەممەد تۆفیق وردی[٧١])، (سامی عەوداڵ[٧٢])، ئەحمەد حەمە مەلا، ئەحمەد ئاغای باخچەوان، مام وەیسی باخچەوان، عومەر مام عەبدوڵڵا، حەمەد بەگی موختار، هەروەها (دڵدار[٧٣])ی شاعیر کە بچووکترین ئەندامی کۆمەڵەکە بوو. هەروەها ژمارەیەک خەڵکی دی لەم کۆمەڵەیەدا ئەندامی چالاک بوون، لەوانە: ڕەشید عارف سەقا، عەبدولسەمەد بەنا، تاهیر سادق، ئەمانە بە گشتی پەرۆشی مەسەلەی نەتەوەیی کورد بوون و بۆ دەستەبەرکردنی مافە ڕەواکانی لە هەوڵی بەردەوام دابوون. کۆیە وەک ناوچەیەکی دیار دانیشتووانەکەی هەڵگری بیری نەتەوەیی بوون، هەر بۆیە زوو خۆیان لە شێوەی گرووپ و کۆمەڵە و پارتی نەتەوەیی و نیشتمانیدا ڕێکخست. ئەم شارە بە درێژایی مێژوو ڕۆڵی کاریگەری لە گۆڕەپانی خەباتدا بینیوە[٧٤].

هەروەهـــا لە دامەزرانـــدنی (کـــۆمەڵەی دارکەر[٧٥]) لە ســـاڵی ١٩٣٧دا دڵـــدار بە دامەزرێـــنەر و کەســـی یەکەمـــی ئەو کـــۆمەڵەیە دادەنرێـــت، ئەو کەســـانەی لەو کـــۆمەڵەیەدا بەشـــدار بـــوون، هیچیـــان تەمەنیـــان لە بیســـت ســـاڵ زیـــاتر نەبـــوو، هەمووشـــیان دامەزرانـــدنی کـــۆمەڵەکە بـــۆ ئەوە دەگەڕێـــنەوە کە کـــورد چەوســـاوە بـــووە، کـــورد پـــارچە پـــارچە کـــراوە. دیـــارە دارکەر تایبەتمەنـــدییەکی جیـــاوازی هەبـــووە، چـــونکە بـــۆ یەکەم جـــار ســـنووری ناوچەکـــان بەزێـــنرا و خەڵکـــی هەمـــوو ناوچەکـــانی لە خـــۆی کـــۆکردنەوە، واتە ئەو ســـنوورە دەشـــکێنێت کە پێشـــووتر هەبـــووە. دڵـــدار کە ســـــکرتێر بـــــووە، لە هەموویـــــان زیـــــاتر کـــــاریگەری هەبـــــووە لە کـــــۆکردنەوەی ئەنـــدامەکانی، ئەمە بە شـــایەتی هەمـــوو ئەوانەی کە لەگەڵیـــدا بـــوون، زۆربەشـــی ئامـــاژە بەوە دەدەن کە لە ڕێگـــای دڵـــدارەوە پەیوەنـــدییان کـــردووە، یەک لەوانە (دڵزار[٧٦])ی شاعیر بووە، بەشداربووەکانی دیکەش هەمان شتیان گوتووە[٧٧].

کـــۆمەڵەی دارکەر لە مـــاوەی ســـاڵانی (١٩٣٧- ١٩٣٨) بە هـــۆی هـــاتنە نـــاوەوەی ژمـــارەیەکی بەرچـــاو لە لاوانـــی ڕۆشـــنبیری هەولێـــر، کـــۆیە و ســـلێمانی و شـــارەکانی دیـــکەی کوردســـتان ژمـــارەی ئەنـــدامەکانی زیـــادی کـــرد، ئیـــدی دڵـــدار پێشـــنیازی چەنـــد کەســـــایەتییەك دەکـــــات بـــــۆ ئەوەی بکـــــرێتە ســـــەرۆکی کـــــۆمەڵەکە، دوای هەڵســـەنگاندنی تەواو بڕیـــاری ئەوە درا (ڕەفیـــق حیلمـــی[٧٨]) بکـــرێتە ســـەرۆك، لە کەرکـــووك کۆبـــوونەوە لەگەڵ ڕەفیـــق حیلمـــی دەکرێـــت و بـــاس لە گـــۆڕینی نـــاوی کـــۆمەڵەکە بـــۆ نـــاوی (هیـــوا[٧٩]) کـــرا، کە هەمـــوو گەلـــی کـــورد کـــۆ بکـــاتەوە مـــافی چـــارەنووس بـــۆ گەلـــی کـــورد دابـــین بکـــات و دەوڵەتێکـــی یەکگرتـــووی کـــوردی دروســـت بکات[٨٠].

هەرچـــی پەیوەنـــدی بە حیزبـــی ڕزگـــاری نیشـــتمانی هەیە، کە لە ســـاڵی ١٩٤٥ هەمـــوو لایەنەکـــان لە ســـەر پرســـی کـــۆکردنەوەی هەمـــوو هێـــزە نیشـــتمانی و گـــرووپە سیاســـییە پێشـــکەوتنخوازەکانی کوردســـتانی عێـــراق لە یەك بەرەی نیشـــتمانیدا یەك دەنـــگ بـــوون، ئامـــانجی ئەو بەرەیە بریتـــی بـــوو لە خەبـــات دژی ئیمپریـــالیزم و کۆنەپەرســـتی و دەرەبەگـــایەتی و بەدەســـتهێنانی مـــافی چارەنووســـی و ڕزگـــاری کوردســـتان، بە هاوبەشـــی لەگەڵ کـــۆمەڵانی خەڵکـــی عێـــراقدا کە گـــرووپ و هێـــزە

نیشـــتمانییەکان نوێنەریـــانن، دڵـــدار یەکێـــك دەبێـــت لەو کەســـانەی کە لە دوای هەڵوەشـانەوەی پـارتی هیـوا پەیوەنـدییان پێـوە دەکـات و دەبێـتە یەکێـك لە ئەنـدامە چالاکەکانی پارتەکە[٨١].

هەروەهـا لە ڕێککەوتـی ١٦ی ئـابی سـاڵی ١٩٤٦ لە مـاڵی سـەعید فەهـیم سـەلیم ئاغـای حەوێـزی کۆبـوونەوە کـراوە و پـارتی دیمـوکراتی کـورد- عێـراق لەدایکبـوو، دوای هەڵوەشـانەوەی هەردوو پـارتی (شـۆڕش و ڕزگـاری)، لە ئەنجامـدا ئەنـدامانی پـارتی ڕزگـاری و ژمـارەیەکیش لە ئەنـدامانی شـۆڕش چـوونە نێـو ڕیزەکـانی پـارتی دیمـوکراتی کـورد، دەسـتەی سـەرکردایەتی پـارتی کە لە یەکەم کـۆنگرەدا دەستنیشـان کـران، ژمـارەیەکی بەرچـاوی خەڵکـی کـۆیەی لەخۆگرتـووە، پێکهـاتەی سـەرەوەش بەم جـۆرە بـوو: (مەلا مسـتەفا بـارزانی[٨٢])، سـەرۆکی پـارت. شـێخ لەتیـف شـێخ مەحمـوود[٨٣]، جێگـری یەکەمـی سـەرۆک. کـاکە زیـاد حەمە ئاغـای غەفـووری، جێگری دووەم.

کەواتە بە درێژایـی مێـژووی نـوێ و هـاوچەرخ ڕۆڵـی کـۆیە لە بـواری خەبـاتی نەتەوەییـدا دیـار و بەرچـاو بـووە، هۆکـاری ئەمەش بـۆ کۆمەڵێـک فـاکتەر دەگەڕێـتەوە لەوانە: کـاریگەری هـۆنراوە نەتەوەییەکـانی هـونەری گەورەی کـورد حـاجی قـادری کـۆیی، کە یەکێـک بـووە لە هـونەرە هەرە گەورەکـانی ڕێبـازی کـوردایەتی، سـەرتاپای ژیـانی خـۆی بـۆ خـزمەت کردنـی نەتەوەکەی تەرخـان کردبـوو و هەمـوو هەوڵەکـانی چـڕ کردبـووەوە بـۆ هۆشـیارکردنەوەی گەلەکەی و دەستنیشـان کردنـی ئەو کۆسـپانەی کە لەبەردەم دروسـت بـوونی قەوارەیەکـی سیاسی نەتەوەییدا بووبوونە ڕێگر[٨٤].

هەروەهـا پێویسـتە بگوترێـت کە دانیشـتووانی کـۆیە و دەوروبەری بە سـەرکەوتنی شۆڕشـی ١٤ی تەممـووزی ١٩٥٨ شـادمان بـوون و بە دەسـتکەوتێکی خۆیـان دەزانـی و چـاوەڕوانی دەسـتکەوتی گەورەیـان بـۆ کـورد لـێ دەکـرد، هەر بـۆیە خەڵـک پێشـوازییەکی گەرمیـان لـێ کـرد. بـۆ وێـنە لە نێـو شـاری کـۆیەدا دوای ڕاگەیانـدنی سـەرکەوتنی شۆڕشـی ١٤ی تەممـووزی، بـوو بە شـایی و زەماوەنـد و

سـەرکردەی شۆڕشـەکەیان کە (عەبـدولکەریم قاسـم[٨٥]) بـوو بە سـەرکردەیەکی لێهاتوو و دڵسـۆز دەزانی، ئەمەش بۆ خـۆی قۆنـاغێکی نـوێ بـوو لە ژیـانی کـورد، ئیـتر دەروازەی ئـازادی واڵا کـرا کە پێشـتر دووچـاری سیاسـەتی چەوسـانەوە بـوون و کـوردیش بە پێـی سـەنگ و قەبـارەی خـۆی بەشـداری سـەرکەوتنی ئەم شۆڕشـەی کرد[٨٦].

کەواتە دەکرێـت بڵێـین کـۆیە لە مـاوەی نێـوان سـاڵانی (١٩١٨- ١٩٦١)دا لە زۆربەی قۆناغەکانـدا و بە گـوێرەی ڕووداوەکـان بەشـداری کـارا و چالاکییـان لە ڕووداو و پێشـهاتەکان هەبـووە و دانەبـڕاون، هەروەهـا لە کـۆمەڵە و پـارت و ڕێکخـراو و گـرووپە جیاوازەکـانی کوردسـتانیـش ئەنـدامی چالاکیـان هەبـووە و هەمیشە لە هەوڵی بەدەستهێنانی مافە ڕەواکانی گەلی کورد بوونە.

گـرنگە لایەنێکـی گرنگـی ئەو قۆنـاغە بـاس بکرێـت، ئەویـش فەرهەنـگ و ئەدەب و کولتـووره لە شـاری کـۆیە، چـونکە خـاڵێکی جیـاوازی کـۆیە لەگەڵ هەنـدێك لە شـارەکانی دیـکە پێکهـاتەی چینەکـان و ڕۆڵ و پـێگەی ئەو چینـانەیە، بـۆ نمـوونە: چینـی ئاغاکـانی کـۆیە، زۆر جیـاواز بـوونە لە ئاغاکـانی ناوچەکـانی دیـکە، چـونکە لە کـۆیە دیوەخـانی ئەوان بـووە بە مەڵبەنـد و بـنکەی ڕۆشـنگەریی، بـۆ نمـوونە دیوەخـانی حـاجی بەکـر ئاغـا و ئەمـین ئاغـا (ئەخـتەر[٨٧]) بـووەتە مەڵبەنـدێکی گەورەی ئەدەبـی و شـیعر و هـونەر و ڕۆشـنبیری، بە جۆرێـك دیوەخـانەکەی مەڵبەنـدێکی ئەدەب و هـونەر بـووە، بە گشـتی ئەخـتەر دەورێکـی گرنگـی بـووە لە ژیـانی خوێنـدەواری کـۆمەڵی کـۆیە لە نیـوەی دووەمـی سـەدەی نـۆزدەم، ئەو نەك بـۆ خـۆی شـاعیر بـووە و هـانی شـیعری داوە و دیوەخـانەکەی بـووە بە شـوێنی شـەڕە شـیعر و بە یەك گەیشـتنی بیروبۆچـوونە جیاوازەکـان و شـوێنی گەنگەشـە و داهێنـان و وەرگرتنـی شـتی تـازە لە یەکـدی، بەڵکـوو بە لایەنـی مـاددیش درێغـی نەکـردووە و سـەروەتێکی زۆری خـۆی خسـتووەتە خزمەتـی ئەو بـوارە، بەتـایبەتیش دوای ئەوەی لە تەمەنـی پـازدە سـاڵیدا ناچـار دەبێـت دەسـت لە خوێنـدن هەڵبگـرێ، بە هـۆی مردنـی بـاوکییەوە و لە جێـی ئەو دابنیشـێت، بەم جـۆرە دەبێـتە سـەرۆکی بنەمـاڵەی حەوێـزیـیـان و دیوەخـانەکەی بە تـایبەتی وەك ناوەنـدێکی ئەدەبـی و لەو

ڕۆژگـارەدا خـۆی دەنوانـد. لەو دیوەخـانە و دیوەخانەکـانی دیـکەی کـۆیەش چەنـدین کـاری لە شـانۆ چـوو ئەنجـام دراوە و هانـدەر بـووە بـۆ ئەوەی خەڵکـی بیـر لە شـتێك بـکەنەوە کە خۆیـانی پـێ دڵخـۆش بـکەن و ئەوەش جۆرێـك لە هـونەر و ئەدەب و تەکنیکـی تێـدا بـووە، چـونکە هەنـدێك پیـاوی گـاڵتەچی لە دیوەخانەکـان هەنـدێك خۆنواندنی جەفەنگییان کردووە بۆ پێکەنین و شەو بەڕێ کردن[88].

لێـــرەدا ئەو ڕاســـتییە دەردەکەوێـــت کە کـــۆیە ســـەردەمانێک پێشـــەنگ و ســەرقافڵەی قەتـارەی ئەدەب و هـونەر بـووە و وەک مەڵبەنـدێکی بەرچـاو و دیـاری ڕۆشـنبیری نـاسرابوو، ئەوەتـا دەیـان کەڵە پیـاوی بـواری ئەدەب و هـونەر و هـزر و ڕۆشـنبیری کە تـا دونیـا دونیـایە ئەسـتێرەی داهێنـان و کـارە ناوازەکانیـان و شـاکاری بیرەکانیان لە ئاسمانی هزری نەتەوەکەیان هەر دەدرەوشێتەوە.

باسی سێیەم: زەمینەسازی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلوول لە کوردستان (١١ی ئەیلوولی ١٩٦١)

ساڵی ١٩٥٤ هێزە سەربازییەکانی لایەنگری حیزبە سیاسییە نەتەوەییە دیموکراتەکان و حیزبی بەعس ڕێکخراوێکیان بە ناوی ڕێکخراوی ئەفسەرانی سەربەست دامەزراند و ڕایانگەیاند کە مەبەستی ئەو ڕێکخراوە ڕووخاندنی ڕژێمی پاشایەتی دەسەڵاتداری عێراقە، کە بە تەواوی لە ژێر دەسەڵاتی ئینگلیزدایە، لە ئەنجامدا سەر لە بەیانی ڕۆژی ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ هەندێك لەو ئەفسەرانە کوودەتایەکی سەربازییان بەڕێوەبرد و لە ئەنجامی ئەو کوودەتایەدا ڕژێمی پاشایەتی ڕووخا و ڕژێمی کۆماری دەسەڵاتی گرتە دەست(٨٩).

شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ وەچەرخانێکی مێژوویی بوو لە مێژووی عێراقی هاوچەرخدا، کۆمەڵگاکەشی لە ناخەوە هەژاند و سەرجەم ناکۆکییە سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیرییەکانیشی تەقاندەوە، چونکە شۆڕشەکە ڕاستەوخۆ دوای داڕمانی سیستەمی پادشایەتی بەرپا کرا (کە ٣٧ ساڵ (١٩٢١- ١٩٥٨) لە دەسەڵاتدا بوون)، بۆ ئەوەی لە شوێنیدا لەدایکبوونی کۆماری عێراق ڕابگەیەنرێت(٩٠).

لە هەفتەکانی یەکەمی دوای ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ پارتی دیموکراتی کوردستان چەندین شانەی لە شار و شارۆچکەکانی کوردستان ڕێکخست و شاندی کوردستان بە سەرۆکایەتی ئیبراهیم ئەحمەد بەرەو وەزارەتی بەرگری لە بەغدا بەڕێ کەوتن، لەوێدا سەرۆکی شاندەکە وتارێکی خوێندەوە، کە تێدا پشتگیری گەلی کوردی بۆ ڕژێمی کۆماری دووپات کردەوە(٩١).

وەك گــــوترا هەر لە دوای ڕوودانــــی شۆڕشـــی ١٤ی تەممــــووزی ســـاڵی ١٩٥٨ و هــاتنە ســەر دەســەڵاتی عەبـدولکەریم قاسـم، پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان پیرۆزبـایی و پشـتیوانی بــۆ قاسـم دەربـڕی، هاوکـات بـزووتنەوەی کـوردی و گەلـی کـورد لەگەڵ ســەرجەم هێــزە نیشــتمانی و نەتەوەییەکــان هاریکــار بــوون لە پاڵپشــتیکردنی ئەم شۆڕشــە، چــونکە ڕاســتەوخۆ لە کــاتی هەڵگیرســانی شــۆڕش گەلــی کــورد ئومێــدی خێـری بەم گۆڕانکـارییە نوێیـانە هەبـوو، بەو هیـوایە بـوو بگـات بە مـافە نەتەوەییـیە ڕەواکـــانی گەلەکەی. هەروەهـــا لە ڕۆژی یەکەمـــی شۆڕشـــدا جەمـــاوەری کـــورد و ئەنــدامانی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان لەگەڵ ســەرجەم هێــزە نیشــتمانییەکانی تــردا بەشــدار بــوون لە خۆپیشــاندانەکانی پشــتگیری کــردن لە شــۆڕش، لای خۆشــییەوە پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان لە ١٦ی تەممــووزی هەمــان ســاڵدا لە کۆبــوونەوەیەکی نائاسـاییدا لە کەرکـووك بەیاننـامەیەکی بڵاوکـردەوە بـۆ پشـتگیری لە کۆمـارە نـوێیەکە، هەمــوو توانــایەکی خۆیــان خســتە ژێــر دەســەڵاتی ســەرکردایەتی شۆڕشــی ١٤ی تەممــووز و لایەنگرانــی شۆڕشــەکە، لە بەیاننــامەکەدا هــاتبوو: "پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان، پێشــەنگی بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد، بە ڕاشــکاوی ئاشــکرای کــرد، گەورەبــوونی هێــزی بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازیی عەرەب و ســەرکەوتنەکانی و ڕزگــار کردنــی عێــراق لە دەســەڵاتی پادشــایی دیکتــاتۆری بێــزراو و پێکهێنــانی دەســەڵاتێکی کۆمــاری ڕزگــاریخواز و پاشەکشــەکردنی عێــراق لە پەیمانــی بەغــدا، کە دڵــی کــوردی پێکـا بـوو، هەمـوو ئەمـانە تـۆکمەترین بنچینـەن بـۆ ڕۆنـانی تەلاری ژیـانێکی پـڕ لە بەخـــتەوەری و ئــــازادی و یەکســـانی بـــۆ هەردوو نەتەوەی کـــورد و عەرەب." هەروەهـــا لە بەشـــێکی دیـــکەی بەیاننـــامەکەدا هـــاتبوو: "حیـــزب بڕیـــاری داوە بە هەمـــوو توانـــایەکییەوە خەبـــات بکـــات بـــۆ بەرگـــری کـــردن لە کۆمـــارەکە و گەشــەپێدانی، بــۆ جێبەجــێ کردنــی ئەم ئامــانجە ســەرجەم ئەنــدامانی و لایەنگرانــی وەك خۆبەختکــار لەم کۆمــارەدا دادەنێــت، هەروەهــا بە گــژ هەمــوو پیلانگێڕییەکــی داگیرکەر و پاشکۆکانیدا دەچێتەوە(٩٢)."

لای خۆشـــییەوە مەلا مســـتەفای بـــارزانی هەر لە ڕۆژانـــی یەکەمـــی شـــۆڕش تەلەگرافێکــی پیرۆزبــایی بــۆ ســەرکردایەتی شۆڕشــەکە نــارد و لایەنگــری و پشــتیوانی

خـۆی بـۆ دەربـڕی و داوای کـرد ڕێگـای بـدەن بـۆ خزمەتـی جمهـوریەت بگەڕێـتەوە عێــراق، ڕۆژنــامە کوردییەکــانی ئەو کــاتە بروســکەکەیان بڵاوکــردەوە، هەروەهــا نوێنەرەکــانی پــارتی: ئیبراهــیم ئەحــمەد و (عەلــی عەبــدوڵڵا[93]) لە ســەردانی کاربەدەســتانی عێــراقدا داوای ئــازاد کردنــی بــارزانییە گیراوەکــان و گێــڕانەوەی ئەوانەی دەرەوەیــان کردبــوو، لە ئەنجامــدا ســەران و دەســەڵاتدارانی شۆڕشــی ١٤ی تەممــووز لێبــوردنی گشــتییان بــۆ هەمــوو بارزانییەکــان دەرکــرد، چ ئەوانەی لە زینــدان بــوون و چ ئەوانەی لە دەرەوە پەنــابەر بــوون[94]. لەم نێـوەدا بە هەفـتەیەك لە دوای بەیاننــامەکە و لە ڕێککەوتــی ٢١ی تەممــووزی ســاڵی ١٩٥٨ (شــێخ ئەحمەدی بارزانی[95]) لە دوای ١٢ ساڵ زیندانی ئازاد کرا[96].

دوای پەیــامەکەی مســتەفا بــارزانی، عەبــدولکەریم قاســم داواکــاری بــارزانی قبــووڵ کــرد، بــۆیە لە ڕۆژی ٧ی تشرـینی یەکەمـی سـاڵی ١٩٥٨ گەڕایەوە بەغـدا[97]. هەلـومەرجە سیاسـییەکەی پـاش سـەرکەوتنی کۆمـار، دەرفەتێکـی باشـی بـۆ پـارتی دیمــوکراتی کوردســتان ڕەخســاند، تــا ویســتەکانی خــۆی بە بەرنــامە و شــێوەیەکی چڕتـر ئامـادە بکـات، تەنـانەت لە ١٠ی تشرـینی دووەمـی سـاڵی ١٩٥٨ فشـاری خسـتە سەر حکومەت تا یاسای بنەڕەتی هەمیشەیی دابڕێژێت[98].

دوای شۆڕشــەکە بە ئاراســتەی دیمــوکراتی و پێکەوەژیــانی ئاشــتییانە کۆمەڵێــك کــاری گرنــگ کــران، هەروەهــا لە ١١ی کــانوونی دووەمــی ســاڵی ١٩٥٩ پــارتی دیمـوکراتی کوردسـتان مـۆڵەتی یاسـایی دەرکردنـی ڕۆژنـامەی (خەبـات/ نضـال[99])ی وەرگــرت، لە لایەکــی دیــکەوە دوای دەرچــوونی یاســای مــۆڵەتی پارتەکــان، داواکــاری مـۆڵەت وەرگرتنـی حیزبـی پێشـکەش بە حکـومەت کـرد، لە ٩ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٠ پــارتی مــۆڵەتی وەرگــرت و وەك پــارتێکی یاســایی کارەکــانی دەســت پــێ کــرد، ســەرەڕای ئەو دەســتکەوتانە، کــورد چەنــدین دەســتکەوتی دی لە ئاســتی نــاوخۆ و لە ئاستی دەرەوە بە دەست هێنا و ئاسۆیەکی نوێ بۆ گەلی کورد کرایەوە[100].

دوای گەڕانەوەی بــارزانی پارســەنگی هێــز لە بەرژەوەنــدی کــورد شــکایەوە، ژمـارەی ئەنـدامانی پـارتی زۆر زیـادی کـرد، کەچـی حکـومەت هەنگـاوی پێویسـتی بە

ئاراستەی باشترکردنی باری کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستان نەگرتەبەر، ئەمەش بووە مایەی نائومێدبوونی کورد. ئەو سیاسەتە ئابوورییەی حکومەت پەیڕەوی دەکرد، ئەنجامەکانی خراپ بوو، چونکە لە پلانە پێنج ساڵییەکەی (١٩٥٩-١٩٦٣)دا هیچ پرۆژەیەکی بە بایەخ بۆ کوردستان تەرخان نەکرابوو، تەنانەت پرۆژەی کارگەی شەکر لە سلێمانی و کارگەی ڕستنی لە هەولێر گواستەوە بۆ شارەکانی کوت و دیوانیە لە ناوەڕاستی عێراق[١٠١].

لەگەڵ دەستپێکی ساڵی ١٩٦٠ ساردوسڕی باڵی بە سەر پەیوەندی نێوان عەبدولکەریم قاسم و سەرکردایەتی کورد کێشا، بە شێوەیەك داواکارییەکانی کورد توندتر و هەڵوێستەکانی حکومەتیش زبتر بوونەوە، پاش سەرکەوتنی قاسم لە کەمکردنەوەی دەسەڵاتی حیزبی شیوعی کە وای لێ کرد هەست بە توانا و هێزی خۆی بکات، لە سەر ئەنجامدانی هەمان کار لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان بەردەوام بوو، هەوڵی کەمکردنەوەی دەسەڵاتی پارتی دەدا، بەرەبەرە گرنگی کەمتری بە سەرۆکی حیزب واتە مەلا مستەفا دەدا، کەچی ڕێزێکی زۆری لە ئاغا و دەرەبەگەکان دەگرت، هەروەها عەبدولکەریم قاسم بە بێ ئەوەی هۆکارەکەی باس بکات، بڕیاریدا کۆنگرەی مامۆستایانی کورد، کە بڕیار بوو لە شوباتی ساڵی ١٩٦٠ لە شەقڵاوە ببەسترێت، هەڵبوەشێنێتەوە. هەروەها کاتێك مستەفا بارزانی لە ٧ی ئایاری ١٩٦٠ خەریکی بەستنی کۆنگرەی پێنج بوو لە بەغدا، عەبدولکەریم قاسم پێشوازی لە شاندێکی خێڵەکی کرد، کە دوژمنانی سەرسەختی بزووتنەوەی کوردیان تێدا بوو، هەروەها چەك و پارەی بەسەر ئەو خێڵانە بەخشییەوە کە دژی سەرکردایەتی پارتی بوون، لە بەرانبەردا پارتی بە خۆڕاگری و بە دەسەڵات مایەوە، بەردەوام داوای چاکسازی کۆمەڵایەتی و ئابووری لە کوردستان دەکرد، یاخود داوای پێویستی جێبەجێ کردنی مادەی سێی (دەستووری کاتی عێراق[١٠٢]) دەکرد، ئەویش بە پێدانی مافە نەتەوایەتییەکان و هەڵوەشاندنەوەی حوکمە عورفییەکان و کۆتاییهێنان بە قۆناغی ڕاگوزەری[١٠٣].

ئەگەرچی بۆ دوورخستنەوەی شەڕ و خوێنڕشتن هەوڵی زۆر لەگەڵ حکومەتی عێراقی درا، تەنانەت پارتی دیموکراتی کوردستان لە کۆنگرەی پێنجەم لە بەغدا،

بـۆ ڕازی کردنـی وەزارەتـی نـاوخۆی عێـراقی هەنـدێك گۆڕانکـاری لە بەنـد و مـاددەی پەیـڕەوی نـاوخۆ و بەرنـامەی کـاری خۆیـدا کـرد، وەك گـۆڕینی نـاوەڕۆکی بـڕگەی ٢٣، کە تـایبەت بـوو بە مـافی سـەربەخۆیی کـورد لە هەمـوو پارچەکـانی دی کوردسـتان، لە جێگـای ئەو بـڕگەیەدا ئەو دەقە دانـرا: "ئـێمە هەوڵـی پشـتیوانی کردنـی بـرا کوردەکانمـان دەدەیـن لە هەر کـوێیەك بـن لە تێکۆشـاندا بـۆ بەدەسـتهێنانی مـافە نەتەوەییەکانیـان و ڕزگاربوونیـان، هەروەهـا هەوڵـی پشـتیوانی مـاددی و مەعـنەوی عێراقیـان بـۆ دەسـتەبەر دەکەیـن." بەڵام ئەمـانە و زۆر هەنگـاوی دیـکەی نەیتـوانی هەڵوێسـتی دەسـەڵاتدارانی عێـراق بگـۆڕن، کەچـی لە بەرانـبەردا عەبـدولکەریم قاسـم کەوتە هانـدان و دەسـت لە پشـتدانی هەنـدێك لە سـەرۆك تیـرە و هـۆزە کوردییەکـان بـۆ دژایەتـی کردنـی بـارزانی و پـارتی دیمـوکراتی کوردستان[١٠٤].

لەو سـەروبەندەی کە ناکۆکییەکـان تـا ڕادەیەك بەرەو قـووڵتر دەچـوو، بـارزانی لەسـەر بانگهێشـتی سـۆڤیەت بـۆ سـەردانی مۆسـکۆ، بە بـۆنەی ئـاهەنگی یـادی شۆڕشـی ئۆکتـۆبەر لە تشرـینی یەکەمـی سـاڵی ١٩٦٠ بەغـدای جـێ هێشـت و لە کـانوونی دووەمـی سـاڵی ١٩٦١ گەڕایەوە بەغـدا، هەر لەگەڵ هـاتنەوەی هەوڵیـدا چـاوی بە عەبـدولکەریم قاسـم بکەوێـت، بەڵام بە هـۆی بە دەنـگەوە نەهـاتنی قاسـم تـا مـانگی شـوبات نەیتـوانی چـاوی پـێ بکەوێـت، دواتـر هەوڵـی ئاسـایی کـردنەوەی پەیوەنـدییەکانی لەگەڵیـدا، بەڵام بـێ ئەنجـام بـوو، بـۆیە لە مـانگی ئـازاری سـاڵی ١٩٦١ گەڕایەوە بـارزان[١٠٥]. هەروەهـا ڕۆژی ٣ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦١ بڕیـاری دەسـتگیرکردنی ئیبراهـیم ئەحـمەدی سـکرتێری پـارتی بە تـۆمەتی کوشـتنی سـدیق میـران سـەرۆك عەشـیرەتی خۆشـناو دەرچـوو، هەر لە مـانگی ئـازاری سـاڵی ١٩٦١ حـاکمی گشـتی سـەربازی لە بەغـدا فەرمـانی دەسـتگیرکردن بـۆ هەر یەك لە (جەلال تاڵەبـانی[١٠٦]) و (عـومەر مسـتەفا[١٠٧]) ئەنـدامانی مەکتەبـی سیاسـی دەکـرد و لە هەمـان مانگیشـدا دەسـەڵاتدارانی حکـومەت (سـاڵح یووسـفی[١٠٨]) بەرپرسـی لقـی یەکی پارتی دیموکراتی کوردستانیان لە مووسڵ دەستگیر کرد[١٠٩].

هەمـوو ئەو دەسـتکەوتانەی کـورد لە سـەردەمی عەبـدولکەریم قاسـم بەدەسـتی هێنـابوو، کە بەشـێکی لە دەسـتووری عێـراق دانـی پێـدانرابوو، بەڵام جێبەجـێ

نەکرابــووە، هەر وەك لە لە دەســتووری کــاتی عێــراقی ســاڵی ١٩٥٨دا، لە دەروازەی یەکەم/ کۆمــاری عێــراق/ مــاددەی ســێیەمدا هــاتبوو: "قەوارەی عێــراق بنیــات دەنرێــت لەســەر بنەمــای هاوکــاری لە نێــوان ســەرجەم هاووڵاتییــان بە ڕێزگرتنــی مافەکانیــان و پاراســتنی ئازادییەکانیــان، عەرەب و کــورد بە هاوبەشــی دادەنرێــت لەم وڵاتە و ئەم دەســــتوورە دان دەنێــــت بە مــــافە نەتەوەیییەکانیانــــدا لە چوارچێوەی یەکێتی عێراقدا[١١٠]".

هەروەهــا ئەو دەســتکەوتانەی کــورد لە ســەردەمی عەبــدولکەریم قاســم بەدەستی هێنــابوو، هێــدی هێــدی لە کــورد دەســەنرایەوە، لەوانە: ڕۆژنــامەی خەبــات داخــرا و کەوتــنە ڕاوەدوونــانی ئەنــدام و لایەنگرانــی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان. ئەمــانە وای مەلا مســتەفا کــرد کە خــۆی بــۆ قۆنــاغێکی نــوێ ئامــادە بکــات، لە بەرانــبەردا عەبــدولکەریم قاســمیــش نەیتــوانی چارەســەرێکی دیموکراســییانە بــۆ پرسی کورد بدۆزێتەوە[١١١].

مــانگی ئایــاری ســاڵی ١٩٦١ کاتێــك بــارودۆخ بەرەو ئــاڵۆزی دەچــوو، پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان چــووە قۆنــاغی کــارکردنی نهێنیــیەوە، لەو کاتەشــدا پــارتی دوو یاداشــتی ئاراســتەی حکــومەتی عەبــدولکەریم قاســم کــرد، بە هــۆی ئەو گــرژی و تەنگەژە سیاسییانەی حکومەتەکەی قاسم هێنابوویە ئاراوە، بەم شێوەیە:

- **یاداشتی یەکەم:**

  لە مــانگی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦١ تــاوتوێی بــارودۆخی سیاســی عێــراق بە گشــتی و کوردســتان بە تــایبەتی کــرا، هەروەهــا داوای مــافە ڕەواکــانی گەلــی کــوردی تێــدا کرابــوو، لە هەمــان کاتیشــدا لەم یاداشــتەدا هــاتبوو، کە وا پــارتی دیمــــوکراتی کوردســــتان هەڵســــەنگاندن بــــۆ ئەم بــــارودۆخە دەکــــات، لە بڕیارێکیشــدا هــاتووە: هەرچەنــدە هێشــتا کــاتی شــۆڕش نەهــاتووە، دەبێــت بــۆ دواخســتن خــۆی بــۆ ئامــادە بکرێــت، بــایەخی زۆریــش بە کــۆکردنەوەی چەك بــدرێت، گەلــی کــورد تێکــڕا چەکــدار بکرێــت و لە بــاری دەروونیــیەوە

ئامادە بکرێت لەگەڵ پابەند بوونی بە وریایی خۆپاراستن و ئامادەیی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەر هێرشێکی حکومەت بۆ سەر هەر شوێنێکی کوردستان.

- **یاداشتی دووەم:**

لە ٢٠ی تەمموزی ساڵی ١٩٦١ پێشکەش کرا، کە تێیدا ئاماژە بە ترسناکی بارودۆخەکە و تەواو تێکچوونی ڕەوشەکە کرابوو، هەروەها ئەو سیاسەتە جیاخوازەی کە کوردستانی گرتبووەوە لەگەڵ مەترسی ئەگەر هەڵگیرسانی جەنگی ناوخۆیی، وە هەوڵدان بۆ گەڕانەوەی پرەنسیپەکانی شۆڕشی تەمموز و جێبەجێ کردنی ماددەی ٣ لە دەستووری کاتی و فەراهەم کردنی ئازادییەکان.

لە بەرانبەردا عەبدولکەریم قاسم هیچ گوێی بۆ پێشنیازەکانی نێو یاداشتەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان نەدا، بەڵکوو بڕیاریدا کە پێشوازی لە هیچ شاندێکی کورد نەکات، داواشی لە وەزارەتی بەرگری کرد کە بە هیچ شێوەیەك یاداشت لە کورد وەرنەگرێت کە ئاراستەی حکومەت دەکرێت(١١٢).

لە کۆتایی تەمموزی ١٩٦١دا، حکومەت بە نهێنی لیژنەیەکی ئاسایشی بۆ لێکۆڵینەوە لە دۆخی کوردستان و پێشکەشکردنی پلان و ڕێگە چارەیەك بۆ لەناوبردنی چالاکی پارتی دیموکراتی کوردستان و سەرۆکەکەی مستەفا بارزانی و دەستگرتن بە سەر کوردستاندا نارد، لیژنەکە لە ١٢ی ئابدا ڕاپۆرتێکی گشتگیری سەبارەت بە پشێوییەکانی کوردستان پێشکەش کرد و شیوعییەکانی بە هاندانی یاخیبووان تۆمەتبار کرد، ڕاپۆرتەکە بە توندی هێرشی کردە سەر بارزانی و پێشنیازی بەکارهێنان و ناردنی هێزی چەکداری و هێرشکردنە سەر ناوچەکەی کرد(١١٣).

لە بەرانبەردا بارزانی هەوڵی دەدا بارودۆخەکە بە ئاراستەی شەڕ و پێکدادان نەڕوات و بۆ ڕێگە چارە دەگەڕا، بۆیە کەسایەتییە نیشتمانی و نەتەوەییە

دیموکراتییەکـان لە نـاوەوە و دەرەوەی عێـراق ڕاسـپارد تـا هەوڵـی نـاوبژیوانی لەگەڵ حکـومەتی عەبـدولکەریم قاسـم بـدەن و نەهـێڵن کـورد تووشـی شـەڕ بێـت، بـۆ ئەو مەبەسـتەش لە هـاوینی سـاڵی ١٩٦١ (عەزیـز شـەریف[١١٤]) هەوڵێکـی زۆریـدا و چەنـد جارێـك سـەردانی بـارزانی کـرد، بەڵام هەوڵەکـان لەگەڵ قاسـم بـێ ئاکـام بوو[١١٥].

ئەگەرچـی لە سـەرەتادا کـورد بەشـداری لە حکـومەتی تـازەی عەبـدولکەریم قاسـمدا کـرد، بەڵام تـا دەهـات حکـومەت چـاودێری سـەر پـارتی و سـەرۆکەکەی توندتر دەکـرد، تەنـانەت دەسـتی کـرد بە گـۆڕینی تـابلۆی نـاوی قوتابخـانە و دووکـان و شـەقامەکان کە بە کـوردی نووسرابـوون و دانـانی تـابلۆی عەرەبـی لە جێگەیانـدا، بـۆیە سـەرکردایەتی کـورد چەنـد یاداشـتێکیان بـۆ عەبـدولکەریم قاسـم نـارد، بەڵام هـیچ وەڵامێکـی گەشـبینانەیان نەدایەوە و ڕەوشـەکە بە ئاراسـتەی دوورکەوتـنەوەی نێوان سەرانی کورد و حکومەتی عێراق دەڕۆیشت[١١٦].

بەم شـێوەیە پەیوەنـدی نێـوان مەلا مسـتەفای بـارزانی و عەبـدولکەریم قاسـم بە یەکجـاری تێکچـوو، ئەگەرچـی مەلا مسـتەفاش دەیویسـت عەبـدولکەریم قاسـم ناچـار بکـات کە پەیوەنـدی لەگەڵ بـاش بکـات، بەڵام بە ئەنجـام نەگەیشـت. لەو سەروبەندەشـدا سـەرۆك خێڵەکـان خۆپیشـاندانی چەکـدارییان دەسـت پـێ کـرد، ئەمەش بـووە دەروازەیەك بـۆ پێکـدادانی چەکـداری، تـا وای لێهـات چەکـدار لە هەمـوو شـوێنە گرنگەکـانی کوردسـتان کۆبـوونەوە، بـۆیە عەبـدولکەریم قاسـم لە ٩-١١ی ئەیلـوولی سـاڵی ١٩٦١دا فەرمـانی ڕووبەڕووبوونەوەیـدا و شـەڕ هەڵگیرسـا و شۆڕشی ئەیلوول دەست پێ کرد[١١٧].

پەراوێزەکانی بەشی یەکەم

(١) بەرزایـی دێـدەوان یەکـێکە لە بەرزاییەکـانی قەزای کـۆیە، دەکەوێـتە بەشی ڕۆژئـاوای قەزاکە و ئاراسـتەی بەرزایـیەکە لە بـاکوورەوە بـۆ باشـوورە، لە نزیـک گونـدی دەربەنـدی گۆمەسـپان ئەو چیـایە دەسـت پـێ دەکـات بە ئاراسـتەی ڕۆژهەڵات، دواتـر لە نزیـک دێـگەڵە ئاراسـتەکەی بەرەو باشـوور دەڕوات تـا دەگـاتە زێـی بچـووک، درێـژی ئەو بەرزایـیە ٥.٤٤ کیلـۆمەترە و ١١٦٠ مەتـر لە ئاسـتی ڕووی دەریـاوە بەرزە، چیـاکە دەورە دراوە بە گونـدەکانی بـانەمورد لە ڕۆژهەڵات، بەلەبـان لە بـاکووری ڕۆژهەڵات، حەسـەن مـوترب لە بـاکووری ڕۆژئـاوا، ڕولـکە لە ڕۆژئـاوا، سـۆفی بـرایم لە باشـووری ڕۆژئـاوا، گونـدی جـل بەسـەر دەکەوێـتەی باشـووری ڕۆژهەڵاتی، دانیشـتووانی گونـدی بـانەمورد لە هـۆزی شـێخانی‌ن، گونـدی جـل بەسـەر سـەیدن، دانیشـتووانی چـوار گونـدەکەی دیـکە لە هـۆزی مەنتـکن. گونـدی بـانەمورد گەورەتـرینە، سـنوورەکەی بە ئەنـدازەی سـنووری هەمـوو گونـدەکانی دی دەبێـت. وەرگیـراوە لە: (پ. ی. د. هۆشـمەند عەلـی مەحمـوود، مەحمـوود حەمەد شـێخانی (دەنگێکـی ڕەسـەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ١٢٣).

(٢) قشـڵە، وشـەیەکی تـورکییە، لە فەرمـانی (قاشـلاغ) وەرگیـراوە، واتە (المشـتی)، بە واتـای ئەو بینـایە دێـت کە سـەربازەکان لە وەرزی زسـتاندا لە ناویـدا دەمێنـنەوە، پێـی دەگوترێـت شـوێنی سـەربازەکان. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (زێـدان برادۆسـتی، قشـڵەی کـۆیە (لێکـۆڵینەوەیەکی بیناسـازی و مەیـدانی)، ژمـارە ١، کـانوونی یەکەمـی ٢٠٠٧، ل ٢٧-٢٨).

(٣) جەمــال فەتحــولا تەیــب، کــۆیە ١٩١٨- ١٩٥٨ (لێکــۆڵینەوەیەکی مێژوویــی سیاســییە)، چــاپی دووەم، چاپخــانەی شــەهاب، هەولێــر، ٢٠٠٨، ٢٣؛ ئــالان غەفــووری، بونیــادی کــۆمەڵایەتی کــۆیە (تــوێژینەوەیەکی ئەنترۆپۆلــۆژی کــۆمەڵایەتییە)، چــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٥، ل ٩- ١٠.

(٤) جەمال فەتحولا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢- ٣٤.

(٥) لە ڕاســتیدا جیــاوازی لە شــوێنگەی شــارەکەدا هەبــووە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (جەمال فەتحولا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠).

(٦) گونــدی شــیلە بە دووری ١٠ کیلــۆمەتر دەکەوێــتە باشــووری کــۆیە، بە نزیکەیــی ٧٦ کیلــــۆمەتر لە ڕۆژهەڵاتــــی شــــاری هەولێــــر دوورە، لەگەڵ هەر یەك لە گونــــدەکانی: هەرمــــۆتە لە بــــاکوور، عەودالان و یــــارەمیش لە ڕۆژهەڵات، داربەڕوو لە باشــــوور، مــــام قلیــنج لە ڕۆژئــاوا هاوســنوورە. وەرگیــراوە لە: (هــێمن نەعــمان کــاوێس، شــوێنەواری قەڵای شیلە و پەرستگا زەردەشتییەکەی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢).

(٧) هەرمــۆتە گونــدێکی دێرینــی مەســیحییەکانە، دەکەوێــتە باشــووری کــۆیە، لە کۆنــدا نــزیکەی ٣ کیلــۆمەتر لێــیەوە دوور بــووە، بەڵام ئێســتا بە هــۆی فراوانبــوونی شــاری کــۆیە، تەواو لێــك نزیــك بــوونەتەوە و تەنیــا چەمێــك ســنووری جیاکەرەوەیــانە. وەرگیــراوە لە: (هــاوژین صــلیوە، مێــژووی هەرمــۆتە، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی زانــا، ســلێمانی، ٢٠١٣، ل ٣٤- ٣٥؛ هــێمن مەولــوود، فەرهەنگــی جوگرافیــای کــۆیە ١٢ (گونــدی هەرمــۆتە)، گۆڤــاری کەکۆن، ژمارە ٤٨، ئایاری ٢٠١٧، ل ٢٥).

(٨) مەهــدی عوســمان هەروتــی، نادیــاریی مێــژووی کــۆیە لە ســەرچاوەکانی ســەدەکانی ناوەڕاســت (تــوێژینەوەیەکی شرۆڤەکــارییە)، کۆنفرانســی نێــودەوڵەتی کــۆیە لە ڕەوتــی شارستانییەتدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ٧٥.

(٩) بــۆ وردەکــاری لە بــارەی پەیــدابوون و ســەرهەڵدانی نــاوی کــۆیە بــڕوانە: (جەمــال فەتحولا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦- ٣٢).

(١٠) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(١١) ئــاراس محمــد صــالح (دکتــۆر)، بزاڤــی خوێنــدن و زانســتی شــاری کــۆیە لە ســەدەی نــۆزدەدا، کۆنفرانســی کــۆیە لە ڕەوتــی شارســتانییەتدا، چــوارەمین کۆنفرانســی نێــودەوڵەتی ناودارانی کۆیە، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ١٤٣.

(١٢) هـێمن نعـمان كـاوێس، بینـا كەلەپووریيەكـانی كـۆیە: گرفـت و ئاسـتەنگەكانی بـرەو پێـدانیان، كۆنفرانسـی كـۆیە لە ڕەوتـی شارسـتانییەتدا، چـوارەمین كۆنفرانسـی نێـودەوڵەتی ناودارانی كۆیە، چاپی یەكەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ٥٧.

(١٣) لـوقمان وسـو عـومەر، توانسـتە جـوگرافییە گەشـتوگوزارییەكانی قەزای كـۆیە، ماسـتەرنامەیەكی بڵاونەكـراوەیە و پێشكەشـی كـۆلێژی پەروەردە، بەشـی جوگرافیـای زانكۆی كۆیە كراوە، ٢٠٠٦، ل ١٥٣- ١٦٨.

(١٤) كـۆیە لە سـاڵانی ١٨٥٦- ١٨٥٧ تـاكوو سـاڵی ١٩١٨ بە بەردەوامـی قایمقـامی هەبـووە، لەو ماوەیەشـدا ٣٧ كەس لەو پۆسـتەدا بـوون، بەم شـێوەیە: سـەلیم ئاغـا، عەبـدولكەریم ئاغـا، زەینـەڵ ئاغـا، سـامی ئەفەنـدی، ئـەمین ئەفەنـدی، ئەحمـەد ئاغـای قـەپوچی باشـی، قوجـە مسـتەفا پاشـا، عومـەر ئەفەنـدی، ئیسـماعیل حـەقی ئەفەنـدی، سـالم ئەفەنـدی، عـەلی ڕەزا ئەفەنـدی، عەبـدوڵلا ئەفەنـدی، جـەمال ئەفەنـدی، محەمـەد نەشـئەت ئەفەنـدی، عـەباس ئەفەنـدی، محەممـەد سـەعدی ئەفەنـدی، حوسـێن ئەفەنـدی، عەبـدولڕەحمان بـەگ، محەممـەد ئـەمین ئەفەنـدی، سـەعید بـەگ، محەممـەد سـەعید ئەفەنـدی، محەممـەد خورشـید ئەفەنـدی، ئیبراهـیم خـەلیل بـەگ، خـەلیل سـامی ئەفەنـدی، عەبـدوڵلا مـوخلیس بـەگ، عەبدولسـتار ئەفەنـدی، ئیبراهـیم نـەجاتی ئەفەنـدی، حـاجی حەسـەن، ئیبراهـیم ئەدهـەم بـەگ، عـەلی عوسـمان، حیلمـی ئەفەنـدی، حـەقی بـەگ، نەسـیب بـەگ، نەسـعەف بـەگ، نەشـئەت بـەگ، شـێخ عوسـمانی سـەرگەڵو، حەمـەئاغا غـەفووری. وەرگیـراوە لە: (جەمـال فەتحـوڵلا تەیـب (دكتـۆر) و زانـا تەیفـور عەبدولسـەمەد، پێكهـاتەی كـارگێڕیی پۆسـتی قایمقـامیەت لە قەزای كۆیسـنجاق- لە ناوەڕاسـتی سـەدەی نـۆزدەیەم تـا كۆتـایی جەنگـی یەكەمـی جیهـانی (لێكـۆڵینەوەیەكی مێژوویی بەڵگەنامەییە)، توێژینەوەیەكی بڵاونەكراوە، ٢٠٢٢، ل ١٣- ١٤).

(١٥) جەمال فەتحوڵا تەیب، كۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(١٦) كەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مسـتەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسـنگەر، كـۆیە لە ڕەوتـی شارسـتانیەتدا، بەڕێـوەبەرایەتی گشـتی ڕۆژنامەنووسـی و چـاپ و بڵاوكـردنەوە، چاپی یەكەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ، ٢٠٠٩، ل ١١٢- ١١٣.

(١٧) پارەیـەكی بیـانی بـوو لـە لایـەن دەوڵـەتی عوسـمانیيەوە بـەكارهێنراوە، دوو جـۆری هەیـە، وەك قرووشـی زێـڕ و قرووشـی زیـو، لـە لایـەن هەنـدێك وڵاتـی ئـەورووپییـەوە بـەكارهـاتووە، كێشـەكە بـەگوێرەی سـەردەمەكانی گـۆڕاوە، سـەرەتا كێشـی ٦ دەرهـەمی

هەبوو. وەرگیراوە لە: (جەمال فەتحوڵڵا تەیب (دکتۆر) و زانا تەیفور عەبدولسەمەد، پێکهاتەی کارگێڕیی پۆستی قایمقامیەت لە قەزای کۆیسنجاق- لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم تا کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥).

(١٨) جەمال فەتحوڵڵا تەیب (دکتۆر) و زانا تەیفور عەبدولسەمەد، پێکهاتەی کارگێڕیی پۆستی قایمقامیەت لە قەزای کۆیسنجاق- لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم تا کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥- ٦.

(١٩) جەمال فەتحولا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣.

(٢٠) بە هۆی ئەوەی کۆیە لە لایەك کەوتبووە سەر ڕێگای نێوان ئازەربایجان و هەولێر و مووسڵ، لە لایەکی دیکەوە ڕێگایەکی سەرەکی بووە بۆ کەرکووك و کفری و بەغدا، ژمارەی دانیشتووانی لە چاو شوێنەکانی دیکە زیاتر بووە، مێژوونووسەکان لە سەردەمانی زوودا ژمارەی ماڵەکانی کۆیەیان بە ٤٠٠٠ هەزار ماڵ مەزەندە کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (کەریم شارەزا، نازم حەوێزی، عوسمان مستەفا خۆشناو، مەجید ئاسنگەر، کۆیە لە ڕەوتی شارستانیەتدا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦- ١٧).

(٢١) ئەم شارە لە سەدەی یازدەی کۆچی بەدواوە گەشانەوەیەکی زانستی بەرچاوی بە خۆیەوە بینیوە، ژمارەیەکی زۆر کتێب و دەستنووسی ئەو ماوە مێژوویییە ئێستا ماوەتەوە، کە زانایان و قوتابییانی ئەو شارە نووسیویانەتەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئاراس محمد صالح (دکتۆر)، بزاڤی خوێندن و زانستی شاری کۆیە لە سەدەی نۆزدەدا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٢).

(٢٢) بۆ وەرگرتنی زانیاری لە بارەی میرنشینی بابان بڕوانە: (کامەران بابانزادە، میرنشینی بابان (لە ناوەڕاستی سەدەی ١٥ەوە بۆ کۆتایی سەدەی ١٨)، بڵاوکراوەی زانکۆی سلێمانی، چاپخانەی ناوەندی ڕێنوێن، ٢٠٢١).

(٢٣) حاجی قادر کوڕی مەلا ئەحمەد کوڕی مەلا ساڵح کوڕی مەلا ئەحمەدی گەورە، ساڵی ١٨١٦ (١٨١٥- ١٨١٧) لەدایکبووە، دایکی ناوی فاتمەیە، سەرەتا لە لای باوکی خوێندوویەتی، ئەوجا چووەتە کۆیە و لە لای مەلا ئەحمەدی خاڵۆزی کە ئومەرگومبەتی بووە، ئیمامی مزگەوتی موفتی بووە خوێندوویەتی، دواتر لەگەڵ مەلا عەبدوڵڵای جەلیزادە چووەتە خۆشناوەتی و باڵەکایەتی، لەوێوە حاجی قادر چووەتە لاجان، شنۆ، سابڵاغ و سەردەشت و لە حوجرەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان خوێندوویەتی و ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە، دواتر گەڕاوەتەوە کۆیە، لە پاشان بە

هـۆی نـاکۆکی لەگەڵ شـێخەکان ڕووی کـردووەتە ئەسـتەنبوڵ و سـاڵی ١٨٩٧ لەوێ کـۆچی دوایـی کـردووە و لە بەری ئۆسـکودار لە گۆڕسـتانی قەرەج ئەحـمەد بە خـاك سـپێردراوە. وەرگیـراوە لە: (جەمـال محەمـمەد فەقـێ ڕەسـووڵ بـاجەلال (دکتـۆر)، حـاجی قـادر کـۆیی و گوڵچنێـك لە هەڵوێسـتە جوامێرەکـانی، کۆنفرانسـی نێـودەوڵەتی یـادی دووسـەد سـاڵەی لەدایکبـوونی حـاجی قـادری کـۆیی (١٨١٦-٢٠١٦)، بڵاوکـراوەی زانکـۆی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٦، ل ٢١- ٢٢).

(٢٤) ئـاراس محمـد صـالح (دکتـۆر)، بزاڤـی خوێنـدن و زانسـتی شـاری کـۆیە لە سـەدەی نۆزدەدا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٢.

(٢٥) حـاجی مەلا ئەسـعەد کـوڕی مەلا عەبـدولڕەحمانی جەلـیزادەیە، سـاڵی ١٨١١ لەدایکبـووە، بـۆ خوێنـدن چەنـد شـوێنی کـردووە، بـۆ نمـوونە لە لای مەلا محەمـمەدی خەتـێ لە ڕوانـدز خوێنـدوویەتی، هەروەهـا لە لای مەلا عەبـدولڕەحمانی ڕۆژبەیـانی لە بەغـدا ئیجـازەی گـوتنەوەی هەمـوو زانسـتەکانی وەرگرتـووە، دواتـر گەڕاوەتەوە بـۆ کـۆیە و خەریکـی دەرس گـوتنەوە بـووە، لە سـاڵی ١٨٧٢ کـۆچی دوایـی کـردووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (مەلا عەبـدولکەریم مـودەڕیس، بنەمـاڵەی زانیـاران، چـاپی یەکەم، بڵاوکـراوەی کتێبـی کـانی، سـنە، ٢٠٠٥، ل ٤٣٠- ٤٣٢؛ جـواد فقـي عـلي (دکـتر)، کاکـه خـان نصرـ الـدين أمـين، احمـد عمـر حسـن، الحـاج مـلا أسـعد جليـزاده وفتـاواه في موضـوع الطـلاق (دراسـة وتحليل)، گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە، بەرگی ١، ژمارە ٧، ٢٠٢٢، ل ٧٥).

(٢٦) حـاجی مەلا عەبـدوڵلا کـوڕی مەلا ئەسـعەد کـوڕی مەلا عەبـدولڕەحمانی جەلـیزادەیە، سـاڵی ١٨٣٥ لە کـۆیە لەدایکبـووە، بـاوکی مەلای گەورەیە، بـۆ خوێنـدن چەنـدین شـوێن گەڕاوە، یەکێـك لە مەلا دیارەکـانی سـەردەمی خـۆی بـووە، سـاڵی ١٩٠٨ کـۆچی دوایـی کـردووە و لە گۆڕسـتانی دەروێـش خـدر بە خـاك سـپێردراوە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (کەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مسـتەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسـنگەر، کـۆیە لە ڕەوتـی شارسـتانیەتدا، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٥٤- ٢٥٦؛ عەبـدولخالق عەلائەدین، کۆیە... ناودارانی، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠١٤، ل ١٢- ١٦).

(٢٧) ڕەزا کـوڕی شـێخ عەبـدولڕەحمان کـوڕی شـێخ ئەحـمەد کـوڕی مەلا مەحمـوود، نـاسراو بە شـێخ ڕەزای تاڵەبـانی سـاڵی ١٨٣٧ لە گونـدی قـرخ لە لای چەمچەمـاڵ لەدایکبـووە، یەکـێکە لە شـاعیرە دیارەکـانی کـورد، شـێخ ڕەزا سـاڵێك لە لای مەلا ئەسـعەدی جەلـیزادە لە کـۆیە مـاوەتەوە و (نحـو، صرف و بەلاغە)ی خوێنـدووە، لە ٢٠ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ١٩١٠ کـۆچی دوایـی کـردووە و لە گۆڕسـتانی شـێخ عەبـدولقادری

گەیلانـی بە خـاك سـپێردراوە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (دیـوانی شـێخ ڕەزای تاڵەبـانی، کـۆکردنەوە و سـاغکردنەوەی: شـێخ محەمـەد خـاڵ و ئومێـد ئاشـنا، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٣، ل ٢٨- ٣٠).

(٢٨) فەتحـوڵڵا جـوانڕۆیی، نـاسراو بە کەیفـی جـوانڕۆیی، سـاڵی ١٨٣٩ لە شـارەزوور لەدایکبـووە، سـاڵی ١٨٦٣ لە کـۆیە لای حـاجی مەلا عەبـدوڵڵای جەلـیزادە وەك موستەعید خوێنـدنی ئـایینی و فیقهـی وەرگرتـووە، هەروەهـا لە دیوەخـانی ئەمـین ئاغـای ئەخـتەر لەگەڵ شـێخ ڕەزای تاڵەبـانی و حـاجی مەلا عەبـدوڵڵا و چەنـد شـاعیرێکی دیـکە کـۆڕی ئەدەبییـان بەسـتووە، سـاڵی ١٨٨٣ کـۆچی دوایـی کـردووە. وەرگیـراوە لە: (کەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مسـتەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسـنگەر، کـۆیە لە ڕەوتـی شارستانیەتدا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨١- ٢٨٢).

(٢٩) یەکەم قوتابخـانە بە نـاوی ئـولای یەکەم، سـاڵی ١٩٢٠ لە شـاری کـۆیە کـرایەوە، ئەو قوتابخـانەیە تـایبەت بـوو بە خوێنـدنی کـوڕان، بەڵام بە هـۆی چـوونی نەجیـبە جەلـیزادەی کچـی مەلای گەورە بـۆ ئەو قوتابخـانەیە، بـووەتە قوتابخـانەی تـێکەڵاو، تـاکوو ئێسـتا خوێنـدن تێیـدا بەردەوامە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (مـام هەژار، چەپکـێ حـاجیلەی دەشـتی هـاموون، لە بڵاوکراوەکـانی سـەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشـی کـۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، ٢٠١٣، ل ١٤).

(٣٠) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٢- ٦٤.

(٣١) جەمـال فەتحـوڵڵا تەیـب (دکتـۆر)، پـێکەوە ژیـانی ئایینەکـان لە کـۆیە (مووسـڵمان و دیان و جوولەکە)، گۆڤاری شارەوان، ژمارە ١، ٢٠١٢، ل ١٥.

(٣٢) چـاپوك مسـتەفا، لە ئامـاری سـاڵی ١٩٤٧ کـۆیە گەورەتـرین قەزا بـووە، گۆڤـاری کەکۆن، ژمارە ٥٠، تشرینی یەکەمی ٢٠١٧، ل ٢٤.

(٣٣) کـامەران تـاهیر سـەعید، کـۆیە (لێکـۆڵینەوەیەك لە جوگرافیـای هەرێمـی)، بڵاوکـراوەی مەڵبەنـدی کوردۆلـۆجی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی تیشـك، سـلێمانی، ٢٠٠٨، ل ١٥؛ ڕۆسـتەم سـەلام عەزیـز، دابەشـبوونی جـوگرافی نشـینگە گونـدییەکان لە قەزای کـۆیە و کـاریگەری لە سـەر کـرداری پەرەپێـدان، بڵاوکـراوەی سـەنتەری لێکـۆڵینەوەی پەخشـی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٢١.

(٣٤) ڕۆژان کـامەران کەریـم، کـامەران تـاهیر سـەعید (دکتـۆر)، شـیکردنەوەی جـوگرافیی شارنشـینی لە قەزای کـۆیە لە نێـوان سـاڵانی (١٩٥٧- ٢٠٢٠)، لێکـۆڵینەوە لە جوگرافیـای شار، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە ٣، بەرگی ٩، ٢٠٢٢، ل ٢٩٢.

(٣٥) زامـدار ئەحـمەد مەلا ڕەسـووڵ، نـاحیەی ئاشـتی و گونـدەکانی (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی کـۆمەڵایەتیی مەیـدانییە)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێـر، ٢٠١٥، ل ١٥.

(٣٦) دوای هـاتنی ئینگلیـز لە سـاڵی ١٩١٨ بـۆ کـۆیە، بڕیـاری بە نـاحیە کردنـی تەقتەق درا، لە هەمـان کاتـدا و لە کۆبـوونەوەیەك لەگەڵ ئینگلیزەکـان بڕیـار درا بە دانـانی حەمە ئاغـای گەورە وەك قایمقـامی کـۆیە و عەبـدوڵڵا ئاغـای حەوێـزی وەك بەڕێـوەبەری نـاحیەی تەقتەق و مەلا حەوێـز ئاغـای فەغـووری‌ش وەك مەئمـووری بـنکەی پۆلیسـی تەقتەق، واتە لەو سـاڵەدا تەقتەق کـراوە بە نـاحیە. وەرگیـراوە لە: (ئـاراس ئیلنجـاغی، تەقتەق پەلـکە زێـڕینەی کەنـار زێـی بچـووك (لێکـۆڵینەوە)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی یـاد، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١١٥- ١١٦).

(٣٧) کـامەران تـاهیر سـەعید، کـۆیە (لێکـۆڵینەوەیەك لە جوگرافیـای هەرێمـی)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥.

(٣٨) بە نـووسراوی ئەنجـوومەنی وەزیـران (ئیـدارەی سـلێمانی)/ وەزارەتـی نـاوخۆ/ بەڕێـوەبەرایەتی گشـتی دیـوان/ بەڕێـوەبەرایەتی خـۆیەتی، بە ژمـارە ٣٣٨ی ڕێککەوتـی ٤ی شـوباتی سـاڵی ١٩٩٩ بڕیـاری دامەزرانـدنی یەکەیەکـی کـارگێڕی تـازە بە نـاوی نـاحیەی ئاشـتی لە چوارچێـوەی سـنووری قەزای کـۆیە درا، کە لە ڕووی ئیـدارییەوە ٢٣ گونـدی لەسـەرە. بەم شـێوەیەش یەکە کارگێڕییەکـانی کـۆیە لە سـێ یەکەوە بـووە چـوار یەکە: سـەنتەر، تەقتەق، شـۆڕش و ئاشـتی. وەرگیـراوە لە: (زامـدار ئەحـمەد مەلا ڕەسـووڵ، ناحیەی ئاشتی و گوندەکانی، سەرچاوەکانی پێشوو، ل ٢٥).

(٣٩) بنـار عەبـدولخالق بەکـر، دەرامەتە سروشـتییە سـەرەکییەکانی قەزای کـۆیە (گرفـت و چارەسـەرەکان)، بڵاوکـراوەی سـەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشـی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٠، ٢٨.

(٤٠) بە فەرمـانی کـارگێڕی ژمـارە ٢٢٥ لە ڕێککەوتـی ٢٨ی نیسـانی سـاڵی ٢٠٠٥ نـاحیەی سـێگردکان دروسـت کـرا، وەك یەکەیەکـی سـەر بە قەزای کـۆیە، کە ٩ گونـدی ڕۆژئـاوای نـاحیەی تەقتەقی خـراوەتە سـەر، سـێگردکان بە دووری ٣٠ کیلـۆمەتر کەوتـووەتە

ئەوپەڕی باشـــووری ڕۆژئـــاوای قەزای کـــۆیە و بە دووری ٥٦ کیلـــۆمەتر لە باشـــووری ڕۆژهەڵاتـــی هەولێـــرە. وەرگیـــراوە لە: (ئـــاراس ئیلنجـــاغی، ســـێگردکان و سێبەرنشـــینەکانی (لێکۆڵینەوەی مەیدانی)، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، سلێمانی، ٢٠١٤، ل ١٥- ١٦).

(٤١) ئالان غەفووری، بونیادی کۆمەڵایەتی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.

(٤٢) کـــامەران تـــاهیر ســـەعید، کـــۆیە (لێکـــۆڵینەوەیەك لە جوگرافیـــای هەرێمـــی)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(٤٣) کـاپتن دەبلیـو، کـی، هـی، ئەفسـەرێکی بەریتـانییە لە کۆتـایی شـەڕی یەکەمـی جیهـانی ســـەرکردایەتی داگیرکردنـــی شـــاری هەولێـــری کـــردووە، لە ســـاڵانی (١٩١٨- ١٩٢٠) وەك حـــاکمی سیاســـی فەرمـــانڕەوایی ئەو شـــارەی کـــردووە، کـــۆیەش لە ژێـــر ئیـــدارەی هەولێـــر بـــووە، دوای ئەو مـــاوەیە کتێبێکـــی بە ناونیشـــانی (دوو ســـاڵ لە کوردســـتان) نووســـی. وەرگیـــراوە لە: (موحســـین دزەیـــی، وێســـتگەکانی ژیـــانم، وەرگێڕانـــی: ئیســـماعیل بەرزنجـــی، بەشـــی یەکەم، دەزگـــای چـــاپ و بڵاوکـــردنەوەی ئـــاراس، چـــاپی یەکەم، هەولێـــر، ٢٠٠٩، ل ٣٥؛ دبلیـــو ئـــار هـــی، دوو ســـاڵ لە کوردســـتان، وەرگێڕانـــی: لـــوقمان بـــاپیر، چـــاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦).

(٤٤) مەلا محەمـــەد کـــوڕی مەلا عەبـــدوڵڵا کـــوڕی مەلا ئەســـعەد کـــوڕی مەلا عەبـدولڕەحمان کـوڕی مەلا عەبـدوڵڵا کـوڕی مەلا محەمـەد کـوڕی مەلا ئیبراهـیم کـوڕی شـێخ حەسـەنە، دایکـی نـاوی عائیشـەی کچـی حـاجی بەکـر ئاغـای حەوێـزی‌یە، بە مەلا محەمـــەدی کـــۆیی و مەلای کـــۆیە و مەلای گەورە و مەلای گەورەیـــی کـــۆیی نـــاسراوە، ســـاڵی ١٨٧٦ لە شـــاری کـــۆیە لە بنەمـــاڵەی جەلـــی‌زادە لەدایکبـــووە. لە تەمەنـــی هەژدە ســـاڵیدا لە لایەن بـــاوکییەوە ئیجـــازەی مەلایەتـــی پێـــدراوە. مەلای گەورە، لە مـــاوەی ژیانیـــدا زۆر پـــلە و پۆســـتی سیاســـی و ئیـــداری وەرگرتـــووە، ڕۆڵـــی زۆری هەبـــووە لە هۆشـــیار کـــردنەوەی کـــۆمەڵگەی کـــوردی، لەم چوارچێـــوەیەدا نەجیـــبەی کچـــی لەگەڵ کـــوڕان نـــاردووە بـــۆ قوتابخـــانە. لە بـــواری نووسینیشـــدا دەســـتێکی بـــاڵای هەبـــووە و ٢٢ کتێبـــی بە زمـــانی کـــوردی و عەرەبـــی بـــڵاو کـــردووەتەوە، نـــاوبراو لە ١٢ی تشرـــینی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٤٣ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە و لە گۆڕســـتانی دەروێـــش خـــدر بە خـــاك ســـپێردراوە. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (زامـــدار ئەحـــمەد، مەلای گەورە و هەوڵە ڕیفۆرمخوازییەکـــانی، گۆڤـــاری خـــاڵ، گۆڤـــارێکی هزریـــی ڕۆشـــنبیرییە، ژمـــارە ٧، تشرـــینی یەکەمـــی ٢٠١٦، ١٣٤- ١٣٥؛

زامـــدار ئەحـــمەد، مەلای گەورە و مەســـعوود محەمـــمەد لە چەنـــد دیداریّکـــدا، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٢١، ل ١٢- ١٥).

(٤٥) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٤٦) حەمە ئاغـــای گەورە، (حەمە ئاغـــای غەفـــووری)، ســـاڵی ١٨٣٦ لە نـــاو بنەمـــاڵەی غەفووریەکـــان لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، یەکـــێکە لە کەســـایەتییە دیارەکـــانی شـــارەکە، ســـاڵی ١٩١٨ بـــووەتە قایمقـــامی کـــۆیە، لە ٢ی ئـــابی ســـاڵی ١٩٢٠ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە و لە گۆڕســـتانی کەکـــۆن بە خـــاك ســـپێردراوە. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (مەســـعوود محەمـــمەد، حەمەغـــای گەورە، چـــاپی دووەم، چـــاپ و بڵاوکـــردنەوەی ئـــاراس، هەولێـــر، ٢٠١٠، ل ١١- ٢٢).

(٤٧) عەبـــدوڵڵا ئاغـــا کـــوڕی تـــاهیر ئاغـــا کـــوڕی حـــاجی بەکـــری ئاغـــای حەوێـــزی، لە شـــاری کـــۆیە لەدایکبـــووە، ســـەرەتای خوێنـــدنی لە ســـوختەخانە و لای مەلاکـــانی کـــۆیە بـــووە، لە کـــاتی چـــوونی ئینگلیزەکـــان و پێکهێنـــانی ئیـــداری کـــۆیە کـــراوە بە مـــدیر نـــاحیەی تەقتەق. وەرگیـــراوە لە: (عەبـــدولخالق عەلائەدیـــن، کـــۆیە... نـــاودارانی، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٥٨- ٥٩).

(٤٨) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٤٩) جەمیـــل ئاغـــا کـــوڕی ئەســـعەد ئاغـــا کـــوڕی حـــاجی بەکـــری ئاغـــای حەوێـــزی، ســـاڵی ١٨٧٩ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، لە تەمەنـــی حەوت ســـاڵیدا چـــووەتە مزگەوتـــی گەورە، قورئـــان، گوڵســـتان و بوســـتانی خوێنـــدووە، مـــاوەیەك ســـەرۆکی شـــارەوانی کـــۆیە بـــووە، لە دوای حەمە ئاغـــا بـــووەتە قایمقـــامی کـــۆیە، ســـاڵی ١٩٤٦ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە. وەرگیـــراوە لە: (کەریـــم شـــارەزا، نـــازم حەوێـــزی، عوســـمان مســـتەفا خۆشـــناو، مەجیـــد ئاســـنگەر، کـــۆیە لە ڕەوتـــی شارســـتانیەتدا، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٥٥- ١٥٦؛ عەبـــدولخالق عەلائەدیـــن، کۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨- ٣٠).

(٥٠) مەلا ئەحـــمەد ئاغـــا کـــوڕی ســـلێمان ئاغـــا کـــوڕی حـــاجی فەتـــاح ئاغـــا، لە ســـاڵی ١٨٦٦ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، خوێنـــدنی ئـــایینی لە مزگەوتەکـــانی کـــۆیە بـــووە، مـــاوەیەك ســـەرۆکی شـــارەوانی و مـــاوەیەك لە دادگـــا بـــووە، ســـاڵی ١٩٢٨ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە و لە گۆڕســـتانی کەکـــۆن بە خـــاك ســـپێردراوە. وەرگیـــراوە لە: (عەبـــدولخالق عەلائەدیـــن، کـــۆیە... نـــاودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١- ٥٢).

(٥١) مەلا ســدیق کــوڕی مەلا عەبــدوڵڵا نــازەنینی یەکــێکە لە کەســایەتییە دیارەکــانی بنەمـاڵەی نـازەنینی، لە لای بـاوکی دەرسـی ئـایینی خوێنـدووە، جیـا لە کـارکردنی لە تـاپۆی کـۆیە، مـاوەیەك دەکـرێتە حـاکم لە ئـاکرێ، سـاڵی ١٩٥١ خانەنشـین دەکرێـت، سـاڵی ١٩٥٦ کـۆچی دوایـی کـردووە. وەرگیـراوە لە: (کەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مسـتەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسـنگەر، کـۆیە لە ڕەوتـی شارسـتانیەتدا، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٧٤-١٧٥).

(٥٢) حەوێـز ئاغـا کـوڕی مەحمـوود ئاغـا، سـاڵی ١٨٦٩ لە کـۆیە لەدایکبـووە، چـونکە دەرسـی ئـایینی خوێنـدووە بە مەلا حەوێـز ئاغـا ناودەبرێـت، لە دوای کـۆچی دوایـی حەمە ئاغـای مـامی دەبێـتە گەورە پیـاوی غەفـوریەکـان، لە سـەردەمی پاشـایەتی بـۆ دوو دەورە نـوێنەری کـۆیە بـووە لە پەرلەمـان، هەروەهـا لە شۆڕشـی ئەیلـوول بەشـدار بـووە، سـاڵی ١٩٧٧ کـۆچی دوایـی کـردووە. وەرگیـراوە لە: (عەبـدولخالق عەلائەدیـن، کـۆیە... نـاودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣- ٥٥)

(٥٣) کەریـم شـارەزا، کـۆیە و شـاعیرانی، بەرگـی دووەم، بڵاوکـراوەی سـەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٣، ل ١٤.

(٥٤) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٥٥) کەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مسـتەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسـنگەر، کـۆیە لە ڕەوتی شارستانیەتدا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٢- ١١٣.

(٥٦) بەلشـەفیك لە وشـەی ڕووسـی (bolshe) هـاتووە، کە بە مانـای زۆریـنە دێـت، بەڵام بەرەبەرە لە چوارچێـوەی ئەم مانـایە دەرچـووە و لە بـوارە سیاسـییەکاندا بەکارهـاتووە، هەرچەنـدە لەمەوپـێش کەسـانی دیـکەش ئەم زاراوەیـان بەکارهێنـاوە، بەڵام لینـین ئەم زاراوەیەی هەڵبـژارد و پـاش ئەو بەکارهێنـانی پەرەی سـەند، بەلشـەفیك نـاوی ژمـارەیەکی زۆر لە ئەنـدامانی حیزبـی سۆسـیال دیمـوکراتی کرێکـارانی ڕووسـیا بـوو، کە پـاش هەڵبژاردنەکـانی دووەمـین کـۆنگرەی حیزبـی لە سـاڵی ١٩٠٣دا زۆریـنەی دەنگیـان بەدەسـت هێنـابوو، لەم کۆبـوونەوە حیـزبییەدا، لینـین و لایەنگرانـی کە زۆرینەیـان بەدەسـتهێنابوو، بە بەلشـەفیك ناویـان دەرکـرد، مـارتۆڤ و لایەنگرانیشـی بە کەمیـنە (مەنشـەڤیك) نـاسران. لە ڕوانـگەی لایەنگـرانییەوە تایبەتمەنـدی بەلشـەفیزم بـریتییە لە لایەنگـری کـردن لە مارکسـیزم- لینیـزم، بەلشـەفییەکان لە سـاڵی ١٩١٧دا لە ڕووسـیا بە شـێوەیەکی فەرمـی دەسـەڵاتیان گـرتە دەسـت، هەر بـۆیە نـاوی حیزبەکەیـان گـۆڕی بە

حیزبـی کۆمۆنیسـتی بەلشـەفیكی ڕووسـیا، بەڵام لە کـۆنگرەی نـۆزدەیەمی حیـزب لە سـاڵی ۱۹۵۲دا وشـــەی بەلشـــەفیكیان هەڵگـــرت و لە بـــری ئەوە پـــارتی کۆمۆنیســـتی یەکێتـــی سـۆڤیەتی‌یـان هەڵبــژارد. وەرگیـراوە لە: (سـەروەر عەبـدولڕەحمان عـومەر (دکتـۆر)، حزبـی شـــیوعیی عێـــراق و مەســـەلەی کـــورد (۱۹۳٤- ۱۹۷۵) (لێکـــۆڵینەوەیەکی مێژوویـــی- سیاسییە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ۲۰۱۹، ل ٦٥).

(٥٧) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (۱۹۱۸- ۱۹۵۸)، سەرچاوەی پێشوو، ل ۸۲.

(٥٨) تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی، سـاڵی ۱۹۱۹ لە کـۆیە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی لە کـۆیە و ناوەنـدی لە هەولێـر تەواو کـردووە. سـاڵی ۱۹٤۰ بـووەتە بەڕێـوەبەری قوتابخـانەی مـاوەت، سـاڵی ۱۹٥۱ چـووەتە قوتابخـانەی ئـولای یەکەم، سـاڵی ۱۹۷۰ خـۆی خانەنشـین کـــردووە، چەنـــدین کتێبـــی ســـەبارەت بە کـــۆیە و کولتـــوور و شارســـتانیەتی ئەو شـــارە نووســیوە، بــۆ نمــوونە: مێــژووی کــۆیە، بەرگــی یەکەم و بەرگــی دووەم، ئەمــین ئاغــای حەوێــزی (ئەخــتەر)، پیشەســازی لە کــۆیە و هەنــدێ زاراوەی تــایبەت بە ئــاژەڵ و باڵنــدە، یــاری کــوردەواری، پەنــدی پێشــینان و مەتەڵ، شــەوچەرە، بەرگــی یەکەم و بەرگــی دووەم و بەرگـــی ســـێیەم، نـــاوبراو لە ۱ی تەممـــووزی ســـاڵی ۲۰۰۰ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە. وەرگیــراوە لە: (تــاهیر ئەحــمەد حەوێــزی، مێــژووی کــۆیە، بەرگــی یەکەم، چــاپی دووەم، چاپخانەی کاروان، ۲۰۰۷، ل ۱٥۸).

(٥٩) تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی، مێـژووی کـۆیە، بەرگـی دووەم، بەشـی یەکەم، چاپخـانەی نەمیر، چاپی یەکەم، بەغدا، ۱۹۸٤، ل ۱٤۳.

(٦٠) کـازم عـومەر دەبـاغ، سـاڵی ۱۹٥٤ لە شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنــدی لە کــۆیە تەواو کــردووە، لە قۆنــاغی ئامــادەیی پەیوەنــدی بە یەکێتــی قوتابییــانی کوردســتان کــردووە، کــۆلێژی ئــاداب/ بەشــی دیراســاتی کــوردی لە زانکــۆی ســلێمانی تەواو کــردووە. ســاڵی ۱۹۷٤ پەیوەنــدی بە شۆڕشــی ئەیلــوولەوە کــردووە. ســاڵی ۱۹۷٦ بڕوانــامەی بەکالۆریۆســی وەرگرتــووە و بــووەتە مامۆســتا، ســاڵی ۲۰۱۷ خانەنشــین بــووە. وەرگیــراوە لە: (کــازم عــومەر دەبــاغ، شارســتانیەتی کــۆیە لە مێــژوودا، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی تــاران، ۲۰۲۰، ل ۲٤٤- ۲٤٥).

(٦١) ئەم ســێ کەســەی نازنــاوی قەڵادزێیــان هەڵگرتــووە، لە بــنەچەدا خەڵکــی کــۆیەن، بەڵام لەبەر ئەوەی لە قەڵادزێ نیشـــتەجێ بـــوون، پاشـــناوی قەڵادزێییـــان وەرگرتـــووە.

وەرگیراوە لە: (کازم عومەر دەباغ، شارستانیەتی کۆیە لە مێژوودا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٥).

(٦٢) کازم عومەر دەباغ، شارستانیەتی کۆیە لە مێژوودا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٥-٢٢٦.

(٦٣) سەروەر عەبدولڕەحمان عومەر (دکتۆر)، بزووتنەوەی بەلشەفیکی لە کۆیە (١٩٢٠)، کۆنفرانسی نێودەوڵەتی کۆیە لە ڕەوتی شارستانییەتدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ١٦٩.

(٦٤) شاکر فەتاح، ساڵی ١٩١٤ لە شاری سلێمانی لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتای لە سلێمانی و قۆناغی دوا ناوەندی لە بەغدا تەواو کردووە، ساڵی ١٩٣٣ لە کۆلێژی ماف (حقوق)ی بەغدا وەردەگیرێت. لە ماوەی ژیانیدا زۆر پلە و پۆستی ئیداری وەرگرتووە، بۆ وێنە: ساڵی ١٩٣٦ بەڕێوەبەری ناحیەی مزوری، ساڵی ١٩٣٨ بەڕێوەبەری ناحیەی زڕباتە، ساڵی ١٩٣٩ بەڕێوەبەری ناحیەی قەرەحەسەن، ساڵی ١٩٤٠ بەڕێوەبەری ناحیەی خورماڵ بووە، دواتر بەڕێوەبەری ناحیەی پێباز و قادرکەرەم بوو. ساڵی ١٩٤٤ قایمقامی ڕانیە، ساڵی ١٩٤٦ قایمقامی چەمچەماڵ، ساڵی ١٩٤٧ قایمقامی هەڵەبجە، ساڵی ١٩٤٨ قایمقامی سەنتەری سلێمانی، دواتر قایمقامی شێخان، ئاکرێ، ئامێدی، شەقڵاوە و زاخۆ بووە، ساڵی ١٩٦٣ خانەنشین کراوە، ساڵی ١٩٧٠ بووەتە ئەندام و جێگری سەرۆکی یەکێتی نووسەرانی کورد- لقی سلێمانی، ساڵی ١٩٧١ بووەتە ئەندامی کۆڕی زانیاری کورد و دواجار ساڵی ١٩٧٧ کراوەتە جێگری سەرۆکی ئەنجوومەنی یاسادانانی ناوچەی کوردستان. شەوی ١٨ لەسەر ١٩ی ئازاری ساڵی ١٩٨٨ دەستگیر دەکرێت، دوای سێ مانگ لە بێسەروشوێن بوونی لە ٢٧ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٨٨ لە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی هەولێر لە سێدارە دەدرێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (بەهادین ئەحمەد (دکتۆر)، شاکر فەتاح (ژیان و بەرهەمە ڕۆژنامەنووسییەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٨؛ زامدار ئەحمەد، شاکر فەتاح لە چەند دیدارێکدا، دەستنووس، بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢، ل ٩- ١٠).

(٦٥) حامید فەرەج، ساڵی ١٩١١ لە شاری سلێمانی لە بنەماڵەیەکی بازرگان لەدایکبووە، سەرەتا لە حوجرەی مەلا فاتم خوێندوویەتی، دواتر چووە بۆ خوێندنی فەرمی، تا پۆلی دووەمی ناوەندی لە سلێمانی دەخوێنێت، دواتر دەچێتە بەغدا و ساڵی ١٩٣٤ (دار المعلمين) تەواو دەکات و دەبێتە مامۆستا، دواتر واز لە مامۆستایی

دەهێنێـت و لە سـاڵی ١٩٣٥ دەچێـتە کـۆلێژی سـەربازی و لە سـاڵی ١٩٣٦ بـووەتە ملازمـی دووەم، سـاڵی ١٩٣٨ بـووەتە یاریـدەدەری پۆلیسـی عەمـارە، لە مـاوەی ژیانیـدا زۆر شـوێنی کـردووە و گەیشـتووەتە بە پـلەی عەقیـد، جـوودا لە کـاری سـەربازی خـاوەنی ئەلفـوبێی کـوردییە، سـاڵی ١٩٩٥ کـۆچی دوایـی کـردووە، وەرگیـراوە لە: (حامیـد فەرەج پیاوێك لە ڕەنگی خاك، ئامادەکردنی جەمال لۆلۆ، دۆکیۆمێنتاری، یوتوب:
https://www.youtube.com/watch?v=bGuAy٠MPAA٤

(٦٦) ئیبراهـیم ئەحـمەد فەتـاح مسـتەفا ڕەشـید غەفـوور حوسـێن، سـاڵی ١٩١٤ لە گەڕەکـی گـۆیژەی شـاری سـلێمانی لەدایکبـووە، سـەرەتا لە حـوجرە خوێنـدوویەتی، سـاڵی ١٩٢٢ چـووەتە قوتابخـانەی نمـوونەیی سـەعادەت، سـاڵی ١٩٢٣ چـووەتە قوتابخـانەی لەتیفیـیە، هەروەهـا چەنـد قوتابخـانەیەکی دیـکەی کـردووە تـا پـۆلی دووەمـی ناوەنـدی لە سـلێمانی تەواو دەکـات، دواتـر لە بەغـدا درێـژە بە خوێنـدن دەدات و سـاڵی ١٩٣٧ کـۆلێژی یاسـای لە بەغـدا تەواو کـردووە و بـووەتە پـارێزەر، یەکێـك بـووە لە کەسـایەتییە دیارەکـانی کوردسـتان، هاوکـات لە بـواری ڕۆژنـامەگەری ڕۆڵـی گەورەی لە پێشخسـتنی ڕۆژنـامەگەری کوردیـدا بینیـوە، لە هەمـان کاتـدا چەنـدین بەرهەمیشـی نووسـیوە، نـاوبراو لە ٨ی نیسـانی سـاڵی ٢٠٠٠ کـۆچی دوایـی کـردووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (ئامـانج حەسـەن ئەحـمەد، بـرایم ئەحـمەد ڕۆڵـی لە بزاڤـی ڕزگـاریخوازی و ڕوونـاکبیریی گەلـی کـورددا، بڵاوکـراوەی مەڵبەندی کوردۆلۆجی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل ١٣- ٢٠).

(٦٧) کـاکە زیـاد کـوڕی حەمە ئاغـای کـوڕی مەحمـوود ئاغـایە، سـاڵی ١٩١٤ لە بنەمـاڵەی غەفووریەکـان لەدایکبـووە، یەکـێکە لە کەسـایەتییە دیارەکـانی نێـو پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان و جێگـری دووەمـی مەلا مسـتەفا بـارزانی بـووە، سـاڵی ١٩٤٨ ئەنـدامی پەرلەمـانی عێـراق بـووە، سـاڵی ١٩٥٢ جـارێکی دیـکە وەکـوو پەرلەمانتـار هەڵـدەبژێردرێتەوە، هەروەهـا کـۆنگرەی چـوارەمی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان لە ڕێککەوتـی ٤-٧ی تشرـینی یەکەمـی سـاڵی ١٩٥٩ لە مـاڵی کـاکە زیـاد لـە شـاری بەغـدا بەسـترا. لە ڕێککەوتـی ١٤ی نیسـانی سـاڵی ١٩٩٢ لە شـاری نەغەدەی ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان کـۆچی دوایـی کـردووە، دواتـر تەرمەکەی دەگەڕێنـنەوە شـاری کـۆیە و لە گۆڕسـتانی کەکـۆن بە خـاکی دەسـپێرن. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (عەبـدولخالق عەلائەدیـن، کـۆیە... نـاودارانی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٧٢- ٧٦؛ مەولـوود ژاکـاو، کۆییـاتی و خۆییـایەتی ٢٦ (کـاکە زیـادی حەماغـا، گۆڤـاری کەکـۆن، ژمـارە ٥٥، تشرـینی یەکەمـی

٢٠١٨، ل ٤٠؛ پوختەیـــەك دەربـــارەی پـــارتی دیمـــوكراتی كوردســـتان، مـــاڵپەڕی پـــارتی دیموكراتی كوردستان.

https://www.kdp.info/p/p.aspx?p=٦&l=١٣&s=٠١٠٠٠٠&r=٣٤٧

(٦٨) زەكـی كـوڕی ئەحـمەدی كـوڕی عوسـمانی كـوڕی ڕەسـووڵ، نـاسراو بە زەكـی هەنـاری، سـاڵی ١٩٠٩ لە شـاری كـۆیە لەدایكبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی لە كـۆیە تەواو كـردووە، دواتـر (دار المعلمـين الاولیـة)ی تەواو كـردووە و بـووەتە مامۆسـتا، لە مـاوەی ژیانیـدا وەكـوو مامۆسـتا زۆر شـوێنی كـردووە، لەوانە: شـەقڵاوە، هەولێـر، مەجیـداوە... لە سـەردەمی ڕژێمـی بەعـس بەر شـاڵاوی ڕەشـبگیری دەكەوێـت و دەخـرێتە زینـدانەوە. نـاوبراو لە ڕێككەوتـی ٩ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٧ كـۆچی دوایـی كـردووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (كەریـم شـارەزا، كـۆیە و شـاعیرانی، بەرگـی دووەم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٣٧- ٤٣؛ عەبدولخالق عەلائەدین، كۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩١- ٢٩٤).

(٦٩) تـاهیری كـوڕی تـۆفیقی كـوڕی ئـاوڕەحمانی كـوڕی حەمەدی شـێخانی‌یە، سـاڵی ١٩٢٢ لە گەڕەكـی بەفـری قەنـدی شـاری كـۆیە لەدایكبـووە، سـاڵی ١٩٢٩ چـووەتە سـوختەخانەی مەلای ڕەش، لەوێ قورئـان و گوڵسـتان و بوسـتانی تەواو كـردووە، سـاڵی ١٩٣٢ چـووەتە قوتابخـانە، سـاڵی ١٩٣٦ دەسـتی بە گـۆرانی گـوتن كـردووە و تـا كۆتاییەكـانی تەمەنیشـی بەردەوام بـووە. نـاوبراو لە ڕێككەوتـی ٢٠ی تشرـینی یەكەمـی سـاڵی ١٩٨٧ كـۆچی دوایـی كـردووە و لە گۆڕسـتانی شـەهیدان بە خـاك سـپێردراوە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (حوسـێن حـاجی قـادر- ئـاری، ژیـان و بەسـەرهات و هەنـدێ گـۆرانی هونەرمەنـدی گەل تـایەر تۆفیـق، بڵاوكـراوەی سـەنتەری لێكـۆڵینەوە و پەخشـی كـۆیە، چـاپی سـێیەم، چاپخـانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٣٤).

(٧٠) عوسـمان كـوڕی حەبیـب كـوڕی عەبـدوڵڵا كـوڕی محەمـمەد كـوڕی عەبـدوڵڵا، لە ڕێككەوتـی ١ی تەممـووزی ١٩١١ لە شـاری كـۆیە لەدایكبـووە، تـاكوو پـۆلی پێنجەمـی خوێنـدووە، دواتـر بە هـۆی كـۆچی دوایـی بـاوكییەوە وازی لە خوێنـدن هێنـاوە، دواتـر لە مزگەوتـی حەتـك لە لای مەلا محەمـمەدی مەلا بـرایمی عەوداڵان هەنـدێك دەرسـی ئـایینی خوێنـدووە، پەیوەنـدی كـۆمەڵایەتی فراوانـی لەگەڵ شـاعیرانی هاوسـەردەمی خـۆی هەبـووە، لە مـاوەی ژیانیـدا وەكـوو كەسـێكی سیاسـی و شـاعیر نـاسراو بـووە. لە ڕێككەوتـی ٢٠ی تەممـووزی ١٩٩٢ كـۆچی دوایـی كـردووە و لە گۆڕسـتانی شـەهیدان بە خـاك

سـپێرراوە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (دیـوانی عەونـی، چـاپی یەکەم، بـێ شـوێنی چـاپ، ١٩٩٧، ل ٢١- ٢٣)

(٧١) محەمـمەد کـوڕی تۆفیـق قەسـاب کـوڕی ڕەشـیدە فەنـدی کـوڕی فەرهـاد ئاغـای دیـاربەکرییە، سـاڵی ١٩٢٣ لە گەڕەکـی بایزاغـای شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، قۆناغەکـانی خوێنـدنی بڕیـوە و سـاڵی ١٩٤٤ خـانەی مامۆسـتایانی سـەرەتایی لە ئەعـزەمییە تەواو کـردووە و بـووەتە مامۆسـتا، سـاڵی ١٩٤٢ لەگەڵ چەنـد کەسـێکی کـۆیی کـۆمەڵەی دەنـگ دادەمەزرێـنن، زۆربەی تەمەنـی بە نووسـین و سیاسـەت بەسـەر بـردووە، لە سـاڵانی (١٩٥٥- ١٩٧٥) ١٩ نـامیلکەی بە عەرەبـی چـاپ کـردووە و ٦٢ دەستنووسیشـی لە دوا بەجـێماوە، لە ٢ی کـانوونی یەکەمـی سـاڵی ١٩٧٥ کـۆچی دوایـی کـردووە و لە گۆڕسـتانی شـهدا لە بەغـدا نێـژراوە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (ڕەهـبەر سـەید بـرایم، سـایەی هەیـبە سـوڵتان، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی بینـایی، سـلێمانی، ٢٠٠٨، وتـاری تۆفیـق وردی؛ ڕەهـبەر سەید برایم، دەستنووسەکانی ووردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، ٢٠٢٠، ل ٣- ٨).

(٧٢) مەلا حوسـێن بـابە ڕەسـووڵ، نـاسراو بە سـامی عەوداڵ، سـاڵی ١٩١٠ لە کـۆیە لەدایکبـووە، لە سـەرەتای تەمەنیـیەوە هاموشـۆی تەکیەکـانی گونـدی عەوداڵانی کـردووە، سـاڵی ١٩٤٢ بە هـۆی بێکـاری و برسـییەتی دەچێـتە تەقتەق و خەریکـی چـایچییەتی بـووە، سـاڵی ١٩٤٥ بە نیـازی تـووتنەوانی بە خێـزانەوە دەچـنە بیتـوێن، سـاڵی ١٩٥٠ تـا سـاڵی ١٩٧٢ لە هەولێـر خەریکـی پینـەدۆزی بـووە، دواتـر دەگەڕێـتەوە کـۆیە و لەسـەر کـارەکەی بەردەوام بـووە، نـاوبراو لە ڕێککەوتـی ٢٠ی کـانوونی یەکەمـی ١٩٨٥ کـۆچی دوایـی کـردووە و لە گۆڕسـتانی دەروێـش خـدر لە کـۆیە بە خـاك سـپێردراوە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (جەواد حەمەد بەگ، بەشـێکی تـر لە شـیعرەکانی سـامی عەوداڵ، چـاپی یەکەم، چاپخانەی پەنجەرە، تاران، ٢٠١٥، ل ٦- ١٠).

(٧٣) دڵـدار، نـاوی یـوونس ڕەئـووف مەحمـوود مەلا سـەعدە، لە ٢٠ی شـوباتی سـاڵی ١٩١٨ لە بنەمـاڵەی خـادم سـوجادە لە شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، لە تەمەنـی ٩ سـاڵیدا چـووەتە بەر خوێنـدن، خوێنـدنی سـەرەتایی لە کـۆیە و ڕانـیە تەواو کـردووە، ناوەنـدی لە هەولێـر و ئامـادەیی لە کەرکـووك خوێنـدووە، سـاڵی ١٩٤٥ کـۆلێژی یاسـای لە زانکـۆی بەغـدا تەواو کـردووە، لە ١٢ی تشرـینی دووەمـی سـاڵی ١٩٤٨ لە تەمەنـی ٣٠ سـاڵیدا لە هەولێـر کـۆچی دوایـی کـردووە و لەوێ بە خـاك سـپێردراوە، دواتـر گـۆڕەکەی دەگەڕێـنەوە شـاری کـۆیە و لە گۆڕسـتانی کەکـۆن، لە تەك قشـڵەی کـۆیە بە خـاك سـپێردرا. (عەبدولواحێـد ئیـدریس شـەریف، ڕەنگـدانەوەی بیـری ناسیۆنالیسـتی و نەتەوەیـی

پێشکەوتنخواز لە سرووەدەکانی دڵداردا، دڵدار شاعیر ڕەسەنایەتی زمان و شیعری هزری نەتەوەیی، سێیەمین کۆنفرانسی ناودارانی کۆیە، یادی سەد ساڵەی لەدایکبوونی دڵدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوکراوەی زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٨، ل ٥٠٣).

(٧٤) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧- ١١٨؛ قارەمان نادر محەممەد، بەشداری دڵدار لە پارت و کۆمەڵە سیاسییە کوردییەکاندا ١٩٣٦- ١٩٤٨ (تویژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، دڵدار شاعیر ڕەسەنایەتی زمان و شیعری هزری نەتەوەیی، سێیەمین کۆنفرانسی ناودارانی کۆیە، یادی سەد ساڵەی لەدایکبوونی دڵدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوکراوەی زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٨، ل ٢١٧.

(٧٥) ناوانی کۆمەڵەی دارکەر لە ژێر کاریگەری ناوی کۆمەڵەی کاربۆناری (ڕەژوکەران) ئیتاڵی ئەو ناوەیان لە کۆمەڵەکە نا، لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم لە ئیتاڵیا دامەزرابوو، کە کاریان بۆ ڕزگار کردنی ئیتاڵیا لە دژی داگیرکەر دەکرد، دڵدار و هاوڕێکانی مێژووی ئەو کۆمەڵەیان خوێندبووەوە و کەوتبوونە سەر بیری ئەوەی بە شێوەی ئەوان کوردستان ڕزگار بکەن. (زانا تەیفور عەبدولسەمەد، ڕۆڵی یوونس ڕەئووف (دڵدار) لە دامەزراندنی کۆمەڵەی دارکەر ١٩٣٧ (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، دڵدار شاعیر ڕەسەنایەتی زمان و شیعری هزری نەتەوەیی، سێیەمین کۆنفرانسی ناودارانی کۆیە، یادی سەد ساڵەی لەدایکبوونی دڵدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوکراوەی زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٨، ل ٢٣٨).

(٧٦) دڵزار، ناوی ئەحمەد مستەفا ئاغای حەمە ئاغای حەوێزی‌یە، ساڵی ١٩٢٠ لە کۆیە لەدایکبووە، ساڵی ١٩٢٧ لە سوختەخانەی مەلا ئەسعەدی ئاکۆ و مەلا حەبیب قورئان و بنچینەی خوێندنەوە فێر بووە، ساڵی ١٩٢٩ چووەتە قوتابخانە و قۆناغەکانی سەرەتایی و ناوەندی لە کۆیە خوێندووە، لە سەرەتای چلەکاندا بووەتە ئەندامی حیزبی هیوا و ساڵی ١٩٤٦ بووەتە ئەندام لە حیزبی ڕزگاری نیشتمانی، ساڵی ١٩٤٩ پەیوەندی بە حیزبی شیوعییەوە کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، وەزارەتی ڕۆشنبیریی و لاوان، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩؛ کەریم شارەزا، کۆیە و شاعیرانی، بەرگی دووەم، سەرچاوەی

پێشـــوو، ل ١٢٣- ١٢٤). نـــاوبراو لە ڕێککەوتـــی ١٠ی نیســـانی ســـاڵی ٢٠٢١ کـــۆچی دوایـــی کرد و لە گۆڕستانی دەروێش خدر بە خاك سپێردرا.

(٧٧) زامـــدار ئەحـــمەد، ســـێوە و دڵـــدار لە چەنـــد دیدارێکـــدا، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٢١، ل ٨٥- ٨٧.

(٧٨) ڕەفیـــق حیلمـــی محەمـــمەد ســـاڵح ئامـــان، ســـاڵی ١٨٩٨ لە کەرکـــووك لەدایکبـــووە، ســـــەردەمی منـــــداڵی لە کەرکـــــووك و کفـــــری و ســـــلێمانی بەســـــەربردووە، یەکـــێکە لە کەسـایەتییە سیاسـییەکانی کـورد و سـەرۆکی حیزبـی هیـوا بـووە، لە ڕێککەوتـی ٤ی ئـابی ســـاڵی ١٩٦٠ بە نەخۆشـــی کـــۆچی دوایـــی کـــردووە و لە گۆڕســـتانی گـــردی ســـەیوانی ســـلێمانی بە خـــاك ســـپێردراوە. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (ناهیـــدە ڕەفیـــق حیلمـــی، بەســـەرهاتی ڕەفیـــق حیلمـــی، بەڕێـــوەبەرایەتی گشـــتی چـــاپ و بڵاوکـــردنەوە، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ٢٣).

(٧٩) ســـەبارەت بە حیزبـــی هیـــوا بۆچـــوونی جیـــاواز لە بـــارەی شـــوێنی دامەزرانـــدنی هەیە، بەشـــێك باوەڕیـــان وایە لە کەرکـــووك و بەشـــێکی دیـــکە باوەڕیـــان وایە لە هەولێـــر دامەزراوە، ئەوەی گـــرنگە حیزبـــی هیـــوا ســـنووری کارکردنیـــان فـــراوان بـــوو، بە شـــێوەیەك گەیشـــتووەتە ئێـــران و تورکیـــا، پەیوەنـــدی لەگەڵ ڕێکخـــراو و گـــرووپە سیاســـییەکانی ئەو دوو وڵاتە هەبـــووە، هەر یەك لە ڕەفیـــق حیلمـــی وەك ســـەرۆك و نـــووری شـــاوەیس وەك جێگـــری ســـەرۆك و دڵـــدار وەك ســـکرتێری حیـــزب کاریـــان کـــردووە. لە دوای مـــاوەیەکی کەم ژمـــارەی ئەنـــدامانییان زۆر بـــووە، هەر کەســـێك بووبـــوایە ئەنـــدام لە حیزبـــی هیـــوا دەبـــوو ســـــوێند بە قورئـــــان بخـــــوات، بە مەرجێـــــك لە کـــــاتی ســـــوێند خـــــواردنەکەی دوو کەس لە ئەنـــدامە کۆنەکـــانی حیـــزب ئامـــادە بـــن. وەرگیـــراوە لە: (محەمـــمەد فـــاتیح، حیـــزب و ڕێکخـــراوە سیاســـییە عێراقییەکـــان (١٩١٠- ٢٠١٠)، بڵاوکـــراوەی ئەکادیمیـــای هۆشـــیاری و پێگەیاندنی کادیران، چاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠١٢، ل ٩٩- ١٠٠).

(٨٠) زانـــا تەیفـــور عەبدولســـەمەد، ڕۆڵـــی یـــوونس ڕەئـــووف (دڵـــدار) لە دامەزرانـــدنی کۆمەڵەی دارکەر ١٩٣٧، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٨.

(٨١) قارەمـــان نـــادر محەمـــمەد، بەشـــداری دڵـــدار لە پـــارت و کـــۆمەڵە سیاســـییە کوردییەکاندا ١٩٣٦- ١٩٤٨، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٥.

(٨٢) مســـتەفا کـــوڕی شـــێخ محەمـــمەد کـــوڕی شـــێخ عەبدولســـەلام کـــوڕی شـــێخ تـــاجەدینە، نـــــاسراو بە مەلا مســـــتەفا بـــــارزانی، لە ١٤ی ئـــــازاری ســـــاڵی ١٩٠٣ لە نـــــاوچەی بـــــارزان

هـاتووەتە دونیـاوە، یەکـێکە لە ڕابەرە دیارەکـانی کـورد، تەمەنـی بـۆ بەدەسـتهێنانی مـافە ڕەواکـانی کـورد و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد تەرخـان کـردووە، ڕابەرایەتـی شۆڕشـی ئەیلـــوولی کـــردووە لە نێـــوان ســـاڵانی (١٩٦١- ١٩٧٥)، ڕۆژی ١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٩ کـــۆچی دوایـــی کـــرد. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (تـــاڤگە حەمکـــۆ عەبـــدوڵڵا، بـــارزانی و بارزانییەکـــان (کاریگەرییـــان لە پێشـــهاتە سیاســـییەکانی کوردســـتان و عێـــراق)، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ٣٥- ٥١).

(٨٣) شـێخ لەتیـف شـێخ مەحمـوود شـێخ سـەعید شـێخ مـارف، سـاڵی ١٩١٧ لە سـلێمانی لەدایکبـووە، کـوڕی شـێخ مەحمـوودی حەفیـدە، دوای بە دیـل گیرانـی بـاوکی ڕوویـان لە ڕۆژهەڵاتـــی کوردســـتان کـــردووە و لای ســـمکۆی شـــکاك مـــاوەتنەوە، لە دامەزرانـــدنی کۆمـاری مەهابـاد بەشـدار بـووە، بە هـۆی بـوونی لە بنەمـاڵەیەکی نیشـتمانپەروەر ڕۆڵـی کـاری لە بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد بینیـوە، لە دوای دامەزرانـدنی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان بـووەتە جێگـری یەکەمـی ئەو حیـزبە، سـاڵی ١٩٥٦ ئەو کـاتەی نـووری سـەعید ســـەرۆك وەزیرانـــی عێـــراق بـــوو، شـــێخ لەتیـــف دەســـتگیر دەکرێـــت، لە دوای ١٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٥٨ ئـــازاد کـــراوە. نـــاوبراو لە ڕێککەوتـــی ١٢ی ئـــاداری ســـاڵی ١٩٧٢ کـــۆچی دوایـــی کـــرد. وەرگیـــراوە لە: (ئەحـــمەد حەمەدئەمـــین، چەنـــد لاپەڕەیەك لە مێـــژووی نـــوێ و هـــاوچەرخی عێـــراق، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٧١؛ ویکیپیـــدیا: شـــێخ لەتیفـــی حەفید).

https://ckb.wikipedia.org/wiki/%D%٨B%٤DB٨%E%D%٨٨E_%D%٨٤%٩DB%٩٥%D%٨٨A%DB٨%C%D%٨١%٩DB٨%C_%D%٨٨D%DB%٩٥%D%٨١%٩DB٨%C%D%٨٨F

(٨٤) جەمـــال فەتحـــوڵا تەیـــب، کـــۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٠٨- ١٠٩- ١٨٩.

(٨٥) عەبـــدولکەریم قاســـم محەمـــمەد، ســـاڵی ١٩١٤ لە گەڕەکـــی مەهـــدیەی شـــاری بەغـــدا لەدایکبـــووە، ســـاڵی ١٩٣١ قۆنـــاغی ئامـــادەیی تەواو کـــردووە و بـــووە بە مامۆســـتای ســـەرەتایی لە قوتابخـــانەی شـــامیە و مـــاوەی ســـاڵێك مامۆســـتا بـــووە، دواتـــر چـــووەتە کـــۆلێژی ســـەربازی و لە ١٥ی نیســـانی ســـاڵی ١٩٣٤ بـــووە بە مـــلازم لە ســـوپای عێـــراق، لە ١١ی کـــانوونی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٤١ کـــۆلێژی ئەرکـــانی تەواو کـــردووە، ســـاڵی ١٩٥٥ گەیشـــتووەتە پـــلەی زەعـــیم ڕوکـــن، لە دوای ١٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٥٨ بـــووەتە ســـەرکردەی گشـــتی

سوپا و سەرۆك وەزیران و وەزیری بەرگری، لە ٦ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ بووەتە فەریق ڕوکن، لە زۆر شەڕ و چالاکی سەربازی وەك: فەلەستین و فورات و بارزان و زرێبار بەشداری کردووە، لە ئەنجامی کوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣دا لە ڕێککەوتی ٩ی شوباتی هەمان ساڵ بە دەستی بەعسییەکان لە بەغدا گوللەباران کرا. وەرگیراوە لە: (مستەفا ئیبراهیم زەڵمی، کاروانی ژیانم، چاپی سێیەم، نووسینگەی تەفسیر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٥٣٥- ٥٣٨؛ سەروەر عەبدولڕەحمان عومەر (دکتۆر)، حزبی شیوعیی عێراق و مەسەلەی کورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی- سیاسییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٦).

(٨٦) جەمال فەتحوڵا تەیب، کۆیە (١٩١٨- ١٩٥٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٠.

(٨٧) ئەمین ئاغا کوڕی حاجی بەکر ئاغا کوڕی محەمەد ئاغا کوڕی حەوێز ئاغای حەوێزی، ناسراو بە ئەختەر، ساڵی ١٨٣٨ (١٨٣٩) لە کۆیە لەدایکبووە، لە کۆیە دەستی بە خوێندنی ئایینی کردووە، لە تەمەنی ١٥ ساڵیدا لە جێی باوکی دادەنیشێت، جوودا لەوەی شاعیر بووە، دیوەخانی تایبەتی بە ئەدەب هەبووە و کۆڕی شیعری و ئەدەبی لێ ئەنجام دراوە. ناوبراو لە ساڵی ١٨٨٨ کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (تاهیر ئەحمەد حەوێزی، ئەمین ئاغای حەوێزی (ئەختەر)، بڵاوکراوەی زانکۆی کۆیە و چاپی یەکەم، سەنتەری لاس- کۆیە، ٢٠٢٠؛ دەریا جەمال حەوێزی (دکتۆر)، دەروازەیەك بۆ ئەختەرناسی (ئەمین ئاغای حاجی بەکر ئاغای حەوێزی ١٨٣٨- ١٨٨٨)، سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی یەکەم، ٢٠٢٢).

(٨٨) کەیفی ئەحمەد عەبدولقادر، مێژووی هونەری شانۆی کۆیە لە دەستپێکەوە تا ١٩٨٠، کۆنفرانسی نێودەوڵەتی کۆیە لە ڕەوتی شارستانییەتدا، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ٢٦١.

(٨٩) فەرەیدوون نووری (دکتۆر)، بزاڤی بارزانی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ٢٤٧.

(٩٠) شیرزاد زکریا محمد (دکتۆر)، ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕەشی ئەیلوول لە کوردستان- عێراق (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسی گشتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، وەرگێڕانی: هەندرێن شێرزاد، بڵاوکراوەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان و زانکۆی دهۆك، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١، ل ٢١.

(٩١) فەرەیــدوون عەبــدولڕەحیم عەبــدوڵڵا، بــارودۆخی سیاســی کوردســتان- عێــراق (١١ی مــارتی ١٩٧٠- ١١ی مــارتی ١٩٧٤)، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی منــارە، هەولێــر، ٢٠٠٨، ل ٢١- ٢٢.

(٩٢) ســەروەر عەبــدولڕەحمان عــومەر (دکتــۆر)، حزبــی شــیوعیی عێــراق و مەســەلەی کــورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٥٨- ٦١؛ عەبــدولخالق ناســر ئەلعــامری (دکتــۆر)، بــارزانی مســتەفا و دۆزی کــورد لە عێــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، وەرگێڕانــی: ئەرکــان شــارباژێری، بڵاوکــراوەی ئینســکلۆپیدیای پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان و زانکــۆی دهــۆك، چــاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١، ل ١٣٧.

(٩٣) عەلــی عەبــدوڵڵا ئەمــین، ســاڵی ١٩٢٦ لە شــاری کــۆیە لەدایکبــووە، بەکالۆریۆســی ئەنــدازیاری بیناســازی لە کــۆلێژی ئەنــدازیاری بەغــدا وەرگرتــووە، ســاڵی ١٩٤١ لە کــۆیە پەیوەنــدی بە ڕیزەکــانی حیزبــی هیــوا کــردووە، ســاڵی ١٩٤٣ لە ڕیــزی کــۆمەڵەی میللەتــدا خەبــاتی کــردووە، ســاڵی ١٩٤٤ ئەنــدامی یەکێتــی تێکۆشــین (وحــدە النضــال) بــووە، ســاڵی ١٩٤٤ ئەنــدامی دەســتەی نووســەرانی گۆڤــاری یەکێتــی تێکۆشــین بــووە، ســاڵی ١٩٤٥ ئەنــدامی مەکتەبــی سیاســی حیزبــی شــۆڕش بــووە، هەروەهــا ســکرتێری حیزبــی ڕزگــاری کــورد بــووە، لە نێــو پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان زۆر پــلە و پۆســتی وەرگرتــووە، دوا ئەنــــدامی ســــەرکردایەتی کــــۆنگرەی یەکەم بــــوو، کە ٧١ ســــاڵ لە ڕیزەکــــانی پارتیــــدا ســەرکردایەتیی کــرد، نــاوبراو ٢٤ی تشرــینی یەکەمــی ٢٠١٧ لە شــاری هەولێــر کــۆچی دوایــی کــردووە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (وتــاری عەلــی عەبــدوڵڵا ئەمــین (١٩٢٦- ٢٠١٧)، ماڵپەڕی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، ٢٠٢٢).

https://t.ly/bPQL

(٩٤) نەوشــیروان مســتەفا ئەمــین، پەنجەکــان یەکــتری ئەشــکێنن (دیــوی نــاوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩- ١٩٨٣)، بێ شوێنی چاپ، ١٩٩٧، ل ٥٥.

(٩٥) شــێخ ئەحــمەد کــوڕی شــێخ محەمــمەد کــوڕی شــێخ عەبدولســەلام، ســاڵی ١٨٩٢ لەدایکبــــووە، لە تشرــــینی دووەمــــی ســــاڵی ١٩١٤ لە دوای لەســــێدارەدانی شــــێخ عەبدولســەلامی دووەمــی بــرای دەســەڵاتی تەواوی نــاوچەی زێبــار دەگــرێتە ئەســتۆ، مێــژووی شــێخ ئەحــمەد بــارزانی پــڕە لە ململانــێ و شــۆڕش دژ بە دەســەڵاتی عێــراق، دوای کۆتــایی شۆڕشــی یەکەمــی بــارزان لە مــانگی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٣٢ پەنــای بــردووەتە بەر تورکیــا، پاشــان لە ســاڵی ١٩٣٤ گەڕاوەتەوە بــۆ عێــراق، ســاڵی ١٩٤٣ جــارێکی دی لە

ســەروبەندی شۆڕشــی دووەمــی بــارزان دژی حکــومەت ڕاپەڕی و لە تشرــینی ســاڵی ١٩٤٥ پەنــای بــردووەتە بەر ئێــران، دوای شۆڕشــی ســاڵی ١٩٥٨ وازی لە کــاری سیاســی هێنــاوە، لە ١١ی کــانوونی دووەمــی ســاڵی ١٩٦٩ کــۆچی دوایــی کــردووە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (مســتەفا محەمــمەد کەریــم (دکتــۆر)، پێشــهاتە سیاســییەکانی دەڤەری بــارزان لە مــاوەی ســاڵانی ١٩٠٢- ١٩٣٢، بڵاوکــراوەی دەســتەی ئینســکلۆپیدیای پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆکسانا، هەولێر، ٢٠٢٢، ل ٤٠).

(٩٦) ســەروەر عەبــدولڕەحمان عــومەر (دکتــۆر)، حزبــی شــیوعیی عێــراق و مەســەلەی کــورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١.

(٩٧) فەرەیدوون نووری (دکتۆر)، بزاڤی بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٥.

(٩٨) فەرەیدوون نووری (دکتۆر)، بزاڤی بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٧.

(٩٩) ڕۆژنــامەی خەبــات لە دوای ڕۆژنــامەی ڕزگــاری بە دووەم ئۆرگــانی ناوەنــدی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتانی عێــراق دادەنرێــت، کە لە ٤ی نیســانی ســاڵی ١٩٥٩ تــاکوو ٢٨ی ئــازاری ســاڵی ١٩٦١ بە ئاشــکرا دەرچــووە، تــا ئەو ڕۆژەی داخــرا ٤٦٢ ژمــارەی لــێ دەرچــووە، ڕاگرتنــی خەبــات پەیوەنــدی بە کێشــەکانی نێــوان حکــومەتی عەبــدولکەریم قاســم و کــورد هەبــوو، بــۆیە کێشــەیان بــۆ ڕۆژنــامەکە دروســت کــرد. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (نەوزاد عەلــی ئەحــمەد، خەبــات: ئۆرگــانی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان (نیســانی ١٩٦٢- کــانوونی دووەمــــی ١٩٦٤)، لە بڵاوکراوەکــــانی بــــنکەی ژیــــن، چــــاپی یەکەم، چاپخــــانەی شــــڤان، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ٩- ١٤).

(١٠٠) ڕێبــاز دلاوەر عــومەر، پــێگەی باڵەکــایەتی لە شۆڕشــی ئەیلــوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، بڵاوکــراوەی ئینســکلۆپیدیای پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان و زانکــۆی دهــۆك، چــاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١، ل ٦١- ٦٢.

(١٠١) ڕەفیــق ڕەحــمان مــام خــول، ڕۆڵــی حیزبــی شــیوعی عێــراق لە شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠ (تــوێژینەوەیەک لە مێــژووی سیاســی)، تێزێکــی دکتــۆرای بڵاونەکــراوەیە و پێشکەشــی ئەنجــوومەنی کــۆلێژی ئــاداب لە زانکــۆی ســەلاحەددین- هەولێــر کــراوە، ٢٠٢٢، ل ١٩.

(١٠٢) دەســــتووری کــــاتی ٢٧ی تەممــــووزی ســــاڵی ١٩٥٨، لە دوای کوودەتــــای ١٤ی تەممــــووزی ســــاڵی ١٩٥٨ نــــووسراوە، کە لە ٤ دەروازە و ٣٠ مــــاددە پێکهــــاتووە، هەروەهــــا لە پێشــەکی دەســتوورەکەدا هــاتووە: "ئەو جــووڵانەوە نیشــتمانیيانەی ســوپای عێــراق پێــی

هەسـتا بە پاڵپشـتی و پشـتیوانی گەل لە ١٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨ ئامـانجی سـەروەری گەل و کـار کـردن بـوو لە سـەر ڕێگـری کردنـی لە دەسـتدرێژی کـردنە سـەری و دەسـتەبەری مافەکـانی هاووڵاتییـان و پاراسـتنی، لەبەر ئەوەی دەسـەڵاتی پێشـوو لە وڵاتـدا، کە تـوانرا لە نـاو ببرێـت، کە لە سـەر بنەمـای گەنـدەڵی سیاسـی بنیـات نرابـوو، بە شـێوەیەك دەسـەڵاتەکە لە لایەن ئەو تاکـانەوە داگیـر کرابـوو کە وڵاتیـان بەڕێـوە دەبـرد، لە سـەر بنەمـای پـێچەوانەی ویسـتی زۆریـنە و لە دژی بەرژەوەنـدی گەل بە شـێوەیەك ئامـانجی دەسـەڵات لەوەدا هێنـانەدی سـوودی خۆیـان و پاراسـتنی بەرژەوەنـدییەکانی داگیـرکەران و جێبەجـێ کردنـی مەبەسـتەکانی بـوو، هەر وەك لە بەیـانی یەکەمـدا هـاتووە، کە بـۆ خەڵـك بڵاوکـرایەوە لە ڕۆژی ١٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨، لە سـەرەتای جـووڵانەوەی نیشـتمانی کە ڕووخـانی ڕژێمـی دەسـەڵاتی پاشـایەتی و دامەزرانـدنی کۆمـاری عێـراق لەخۆدەگرێـت. ئـێمە بە نـاوی گەلەوە لەکـارکەوتنی یاسـای بنەڕەتـی عێـراقی و سـەرجەم هەموارکراوەکـانی ڕادەگەیەنـین لە ١٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨ەوە و لە ئارەزوومـان بـۆ جێگیـر کردنـی بنەماکـانی دەسـەڵات و ڕێکخسـتنی مـاف و ئەرکەکـان بـۆ هەمـوو هاووڵاتییـان جـاڕی ئەم دەسـتوورە کـاتییە دەدەیـن بـۆ کـارپێکردن بە دادکارییەکـانی لە مـاوەی گواسـتنەوە تـاکوو دەسـتوورێك دادەنرێـت" (دەسـتووری کـاتی عێـراق، ١٩٥٨). هەڵـبەت ئەم دەسـتوورە بەردەوام بـوو، تـا دەرچـوونی دەسـتووری کـاتی لە ٢٩ی نیسانی ساڵی ١٩٦٤ (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٤).

(١٠٣) عەبـدولخالق ناسـر ئەلعـامری (دکتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی کـورد لە عێـراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٧.

(١٠٤) سـەنگەر ئیبراهـیم خۆشـناو (مـوقەدەم ڕوکـن)، ڕووداوە سـەربازییەکانی شۆڕشـی ئەیلـوول (١٩٧٠- ١٩٧٥)، بڵاوکـراوەی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیای پـارتی دیمـوکراتی کوردستان، چاپخانەی دانیشفەر، هەولێر، ٢٠٢٢، ل ٧- ٨.

(١٠٥) لە نـووسراوێکی نهێنـی ئەمنـی هەولێـر لە ١٦ی شـوباتی ١٩٦١دا ئامـاژە بەوە کـراوە، کە بـارزانی شـەوی ١٥-١٦ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦١ گەیشـتووەتە هەولێـر و شـەو لە مـاڵی عەلـی عەبـدوڵلا مـاوەتەوە، دوای چـاوپێکەوتنی عەلائەدیـن مەحمـوود (١٩٥٨- ١٩٦٢)ی موتەسـەریفی هەولێـر، سـەر لە بەیـانی ڕۆژی ١٦ی شـوبات ڕووی کـردووەتە بـارزان تـا مـانگی ڕەمەزان لەوێ بەسـەر ببـات. وەرگیـراوە لە: (بورهـان حـاتەم گۆمەتـاڵی (دکتـۆر)، مسـتەفا بـارزانی لە بەڵگەنـامە نهێنییەکـانی حکـومەتی عێـراقدا (١٩٤٧-

١٩٧٠)، بڵاوكراوەی دەستەی ئینسكلۆپیدیای پارتی دیموكراتی كوردستان، چاپی یەكەم، چاپخانەی دانیشفەر، ٢٠٢٢، ل ١٨).

(١٠٦) جەلال شێخ حیسامەدین، ناسراو بە جەلال تاڵەبانی (مام جەلال)، ساڵی ١٩٣٢ لە خانەوادەی شێخەكانی تاڵەبانی لە گوندی كەلكان لەدایكبووە، لە تەمەنی چوار ساڵیدا ماڵیان چووەتە كۆیە، ساڵی ١٩٤٧ بووە ئەندامی پارتی دیموكراتی كوردستان، ساڵی ١٩٥٩ بڕوانامەی بەكالۆریۆسی لە كۆلێژی حقوق بەدەست هێناوە، یەكێكە لە كەسایەتییە دیارەكانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد، ڕابەرایەتی شۆڕشی نوێی كوردی كردووە... لە ١ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٥ لەگەڵ دەستەیەك لە هاوڕێیانی لە دیمەشق یەكێتی نیشتمانی كوردستانی دامەزراندووە، لە دوای كۆتایی ڕژێمی سەددام حوسێن بۆ دوو خول سەرۆك كۆماری عێراق بووە. ڕۆژی ٣ی تشرینی یەكەمی ٢٠١٧ كۆچی دوایی كرد و لە سلێمانی بە خاك سپێردرا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (خەلیل عەبدوڵڵا، تاڵەبانی جۆرج واشتنۆن عێراق، بڵاوكراوەی مەكتەبی بیر و هۆشیاری یەكێتی نیشتمانی كوردستان، چاپی دووەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل ٧- ١٩؛ ڕەهبەر سەید برایم، سێوەكەی دڵ (مام جەلال) نامە و وێنە ١٩٣٢- ٢٠١٧، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی یەكەم، ٢٠١٩، ل ٨- ٢٩).

(١٠٧) عومەر مستەفا، ناسراو بە عومەر دەبابە، لە ١٦ی ئابی ساڵی ١٩٢٣ لە شاری كۆیە لەدایكبووە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە كۆیە و ئامادەیی لە كەركووك تەواو كردووە، ئەو كاتەی خوێندكار بووە، بووەتە ئەندامێكی چالاكی حیزبی هیوا، دواتر لە بەغدا كۆلێژی یاسای تەواو كردووە، یەكێكە لە سەركردە دیارەكانی شۆڕشی ئەیلوول و بزاڤەكانی دیكەی ڕزگاریخوازی كورد. ناوبراو لە ڕێككەوتی ٢٩ی كانوونی دووەمی ١٩٩٢ كۆچی دوایی كردووە و لە گۆڕستانی كەكۆن بە خاك سپێردرا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (كاكە مەم بۆتانی، كاكی كاكان لە یادەوەری هاوەڵانیدا، بەرگی دووەم، چاپی یەكەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧، ل ٧- ١٦؛ كەریم شارەزا، تێكۆشەری كوردپەروەر عومەر دەبابە (١٩٢٣- ١٩٩٢)، قامووسی ناوە نەمرەكان، ئامادەكردن و سەرپەرشتی مومتاز حەیدەری، هێرش سنجاوی، كاروان قاسم، بەرگی یەكەم، چاپی یەكەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٣٤٨- ٣٤٩).

(١٠٨) ساڵح كوڕی عەبدوڵڵا كوڕی نەجمەدین، ناسراو بە سەیدا ساڵح یووسفی، ساڵی ١٩١٨ لە گوندی بامەڕنێی سەر بە قەزای ئامێدی لەدایكبووە، كۆلێژی شەریعەی لە

بەغــدا تەواو كــردووە، یەكــێكە لە دامەزرێنەرانــی پــارتی دیمــوكراتی كوردســـتان، زۆربەی تەمەنــی لە نێــو سیاســەتدا بەســەر بــردووە، ســاڵی ١٩٤٥ یەكێــك بــووە لە دامەزرێنەرانــی پــارتی ڕزگــاری كــورد و دامەزرێــنەری بــزووتنەوەی سۆسیالیســت، هەروەهــا لە كــۆمەڵەی بروســك و داركەران و هیــوا كــاری كــردووە، لە هەمــان كاتــدا لە بــواری ڕۆژنامەگەریشــدا كــاری كــردووە، نــاوبراو لە ٢٥ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٨١ لە ڕێــگەی نــامەیەكی مینرێژكــراو لە بەغــدا تیــرۆر كــرا. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (زوزان صــالح الیووســفي، صــالح الیووســفي (١٩١٨- ١٩٨١) صــفحات مــن حیاتــة ونضــاله الــوطني مــع دیــوانه الشــعري الكامــل، طبعــة اول، مطبعة هاوار، دهوك، ٢٠٠٩، ص ١٥- ٣٠).

(١٠٩) فــارووق محەمــمەد محەمــمەد ئەمــین، شۆڕشــی ئەیلــوول لە ململانێــی هەرێمــی و نێودەوڵەتیــدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، شۆڕەشــا ئەیلــوولێ وەرچەرخــانەك د دیرۆكــا سیاســی یــا كوردیــدا، كۆنفرانســا هەڤــبەش یــا دەســتەیا ئینســكلۆپیدیا پارتیــا دیموكراتــا كوردســـتانێ و زانكۆیا دهۆكی، چاپی یەكەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١، ل ١٠٥- ١٠٦.

(١١٠) دەستووری كاتی عێراق، ١٩٥٨.

(١١١) نەوشــیروان مســتەفا ئەمــین، پەنجەكــان یەكــتری ئەشــكێنن (دیــوی نــاوەوەی ڕووداوەكــانی كوردســـتانی عێــراق ١٩٧٩- ١٩٨٣)، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٥٩؛ كەوســەر عەزیــز گەلاڵــی، باشــووری كوردســـتان لە ســاڵی (١٩٥٨)ەوە تــا ئەمــڕۆ، چــاپی یەكەم، چاپخانەی كاروان، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٣٣.

(١١٢) تــاڤگە حەمكــۆ عەبــدوڵڵا، بــارزانی و بارزانییەكــان (كاریگەرییــان لە پێشــهاتە سیاسییەكانی كوردستان و عێراق)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٦- ١٨٧.

(١١٣) ڕەفیــق ڕەحــمان مــام خــول، ڕۆڵــی حیزبــی شــیوعی عێــراق لە شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(١١٤) عەزیــز شــەریف، ســاڵی ١٩٠٩ لە شــارۆچكەی (عــانە)ی ســەر بە پارێزگــای ڕومــادی لەدایكبــووە، ســاڵی ١٩٣٦ بــووەتە ئەنــدامی پەرلەمــانی عێــراق، لە كەســایەتییە یەكەمەكــان بــووە كە پەیوەنــدی بە حیزبــی شــیوعی عێــراق و ڕێكخــراوی ئیســلاح كــردووە، لە سییەكاندا كــۆلێژی مــافی تەواو كــردووە و بــووە بە حــاكمی بەســرە، دواتــریش بــووە بە ئەنــدامی دادگــای تێهەڵچــوونەوە، ســاڵی ١٩٤٦ پــارتێكی بە نــاوی (حیــزب ئەلشــەعب) دامەزرانــدووە، ســاڵی ١٩٦٠ خەلاتــی لینینــی لە پــای تێكۆشــانی بــۆ بەرقەرار كردنــی ئاشــتی پێــدراوە، لە ســاڵانی (١٩٦٣- ١٩٧٠) لە ڕیزەكــانی پێشــمەرگەی كوردســـتان بــۆ مــاوەیەكی

درێـــژ مـــاوەتەوە، لە کۆتاییەکـــانی ســـاڵی ١٩٦٩ بـــووەتە وەزیـــری داد، یەکێـــك لەو کەســـایەتییانە بـــووە کە هەوڵـــی هێنـــانە ئـــارای بەیاننـــامەی ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠ی داوە، ســـاڵی ١٩٩٠ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە. وەرگیـــراوە لە: (فەرەیـــدوون عەبـــدولڕەحیم عەبـــدوڵڵا، بـــارودۆخی سیاســـی کوردســـتان- عێـــراق (١١ی مـــارتی ١٩٧٠- ١١ی مـــارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠).

(١١٥) ڕەفیـــق ڕەحـــمان مـــام خـــول، مســـتەفا بـــارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێســـتی لە پێشـــهاتە سیاســـییەکاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، چـــاپی دووەم، چاپخـــانەی شـــەهاب، هەولێـــر، ٢٠١٣، ل ١٠٩.

(١١٦) عەبـدولخالق ناسـرِ ئەلعـامری (دکتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی کـورد لە عێـراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٤.

(١١٧) نەوشـــیروان مســـتەفا ئەمـــین، پەنجەکـــان یەکـــتری ئەشـــکێنن (دیـــوی نـــاوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩- ١٩٨٣)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٠- ٦١.

بەشی دووەم

پێگەی کۆیە لە شۆڕشی ئەیلوولدا

(١١ی ئەیلوولی ١٩٦١- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)

باسی یەکەم

شۆڕشی ئەیلوول لە کۆیە

(١١ی ئەیلوولی ١٩٦١ تا ٨ی شوباتی ١٩٦٣)

باسی دووەم

بارودۆخی کۆیە لە کوودەتای یەکەمی بەعسییەکان

(٨ی شوباتی ١٩٦٣- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)

بەشــی دووەم: پــێگەی کــۆیە لە شۆڕشــی ئەیلــوولدا (١١ی ئەیلــوولی ١٩٦١- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)دا

باســی یەکەم: شۆڕشــی ئەیلــوول لە کــۆیە (١١ی ئەیلــوولی ١٩٦١ تــا ٨ی شــوباتی ١٩٦٣)

لە کۆتــایی ســاڵی ١٩٦٠ و ســەرەتای ســاڵی ١٩٦١ بــارودۆخی کــۆیە بەرەو هەڵــدێر دەچــوو، ڕەشــبینییەك لە نــاو خەڵکــدا پەیــدا بووبــوو، چــونکە هەواڵــی هــاتنی ســوپای عێــراق و داگیــر کردنــی کــۆیە لە ئــارادابوو[١]. هەر لەو ســەروبەندەدا و لە هــاوینی ســاڵی ١٩٦١ لە قەزاکــانەوە لیــژنە بــۆ تەخمینــی بەرهەمــی کشــتوکاڵ دەچــوونە ناوچەکــان، دەشــتی کــۆیەش لە لایەن بەڕێــوەبەری نــاحیەی تەقتەقەوە دەقرســا، لەو کــاتەدا (مەحمــوودی کــاکە زیــادی غەفــووری[٢]) بــێ پرســی بــاوکی لیــژنەکەی ڕاونــا و بەرەو تەقتەق گەڕانەوە، خۆشــی بە تاقمێــك چەکــدارەوە چــووە چیــا[٣]، ئەوجــا ئاغاکــانی پشــدەر و ڕانــیە پشــتگیرییان کــرد و ســەر لەبەری نــاوچەکە خەریکــی خــۆ تەیــار کــردن و خــۆ ڕێــك خســتن بــوون[٤]. دەکرێــت بڵێــین کــاردانەوەی مەحمــوودی کــاکە زیــادی کــۆیە، پەیوەنــدی بەو بــارودۆخە گشــتییەی کوردســتانەوە هەبــوو، چــونکە لەو ســەردەمەدا پەیوەنــدی نێــوان ســەرکردایەتی کــورد و حکــومەتی عێــراق لە قۆنــاغێکی ئــاڵۆزدا بــوو، لە ســەرجەم نــاوچە و شــارەکانی کوردســتان خەڵــك خەریکــی خــۆ ئامــادە کــردن و خــۆ ڕێکخســتن بــوون، تــا ڕووبەڕووی حکــومەتی عێــراق ببــنەوە، ئەمەش بــووە دەروازەیەك بــۆ ئەوەی مەحمــوودی کــاکە زیــاد لە ژێــر کــاریگەری بــارودۆخی ئەوســای کــورد لە کــۆیەوە ڕووبەڕووی حکــومەتی عێــراق ببێــتەوە، کە دواجــار بــووە دەســتپێك و ئامادەکــاری شــۆڕش، چــونکە عەبــدولکەریم قاسم کاردانەوەی لە بەرانبەردا نواند.

لەو کاتانەشــدا مەکتەبــی سیاســی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان، پێشــنیازی کــرد، کە لە سەرتاســەری کوردســتاندا مــانگرتن لە شــارەکان دەســت پــێ بکــات و خەبــات

بگــوازرێتەوە بــۆ شــارەکان، لە جیــاتی ئەوەی لە دەســت لادێــدا بێــت، بــۆیە لە ٦ی ئەیلــوول لە ســەر داوای پــارتی، لە شــارەکانی: کەرکــووك، ســلێمانی، هەولێــر، کــۆیە، ڕانــیە، زاخــۆ، دهــۆك، ئامێــدی و شــێخان، ئەتــروش و هەمــوو شــارەکانی دی کوردســتان مــانگرتنێکی گشــتی ســەرکەوتوو ئەنجــام درا، جەمــاوەر لە شــارەکاندا چالاکیــان لە شــێوەی مــانگرتن و خۆپیشــاندان دەنوانــد، داخوازییەکانیــان بە شــێوەی عەریــزە و بروســکە بــۆ حکــومەت لە بەغــدا بەرز کــردەوە[٥]. بەڵام ئەمە هیچــی ئەرێنــی بەدوادا نەهــات و عەبــدولکەریم قاســم لەســەر بــاوەڕی خــۆی پێــداگر بــوو. جێــی خــۆیەتی بگوترێــت ئەم پشــتگیری و پاڵپشــتییەی خەڵکــی شــارەکانی کوردســتان، بــووە هۆکارێــك بــۆ ئەوەی ســەرکردایەتی کــورد پــتر جەخــت لە ســەر داخوازییەکــانی گەلــی کــورد بــکەنەوە، چــونکە دڵنیــا بــوونەوە لەوەی کە خەڵکــی کوردســتانیش دەیانەوێــت لە ژێر ئەو دەسەڵات و بارودۆخە ڕزگاریان بێت.

عەبــدولکەریم قاســم جموجۆڵەکــانی بــۆ هێــرش کــردن دەســت پــێ کــرد و بەر لەوەی حکــومەتی عێــراق بگــاتە کــۆیە، ڕۆژانە بە فــڕۆکە دەوروبەری شــار و گونــدی بۆردوومــان دەکــرد، بەم هــۆیەوەش زۆر هــاوولاتی مەڕ و ماڵاتیــان لە نــاو چــوون، لە هەمــان کاتــدا خەڵکــیش دەترســا لەوەی ڕۆژێــك بە چەنــد فــڕۆکەیەك قــڕان بــۆ خەڵکــی شــارەکەش بێــت، بــۆیە لە ترســان و بــۆ خۆشــاردنەوە لە فڕۆکەکــانی حکــومەت ڕووە شــاخ بەڕێ کەوتــن و مــاوەیەك لە ئەشــکەوت و شــاخ مــانەوە[٦]. لە ڕاســتیدا خەڵــك هەڵســوکەوتی نەیــاران و دوژمنــانی کوردیــان ئەزمــوون کردبــوو، تــا ڕادەیەك لەوە دڵنیــا بــوون، کە لە کــاتی هــاتنی حکــومەتی عێــراق بــۆ کوردســتان، بە توونــدی ڕووبەڕووی خەڵــك دەبــنەوە، هەم لە ئــازاردان، هەم لە چەوســاندنەوە، تەنانەت کوشتنیش.

تەنیــا بەســاڵاچووان و ژمــارەیەك لەو فەرمــانبەرانە مــابوونەوە کە بژێــوی ژیانیــان دەیخواســت بمێنــنەوە، لە هەمــان کاتــدا فــڕۆکە ڕێگــا دەرەکییەکــانی کــۆیە، بەتــایبەتی ڕێگــای ڕانــیەی بۆردوومــان کــرد و دەســتی لە خەڵکــی مەدەنــی و خێــزان نەپاراســت، لە ئەنجــامی بۆردوومانــدا ژمــارەیەکی زۆر لە خەڵکــی پیــر و منــداڵ و ئــافرەت بەرکەوتن، تەنانەت هەندێك لە شۆفێرانی ئۆتۆمبێلی کرێش بریندار بوون[٧].

ڕۆژێـــك بەر لە دەســـتپێكی شۆڕشـــی ئەیلـــوول لە كوردســـتان، واتە ڕۆژی ١٠ی ئەیلـوولی سـاڵی ١٩٦١ دوو فـڕۆكەی جەنگـی نەشرەی[٨] پـڕ هەڕەشـە و گوڕەشـەیان بەســەر شــاری كــۆیەدا بڵاوكــردەوە[٩]. ڕۆژێــك دواتــریش هێرشــێكی لەناكــاوی بە فـڕۆكەی جەنگـی كــردە ســەر پێشــمەرگە لە كــۆیە، گەلــی زاخــۆ، دەربەنــدیخان، دەربەنــدی بازیــان و چەنــد شــوێنێكی دی[١٠]. ئەو هێــزەی ســوپای عێــراقی بە سەركردایەتی موقەدەم (كافی نەبەوی[١١]) لە كەركووكەوە ڕووی كردە كۆیە[١٢].

لە كـاتی هــاتنی ســوپای ســەربازی حكــومەت بــۆ كــۆیە، هەر لە لای گونــدی شیواشــــۆكەوە دوو فــــڕۆكە دەســـتیان بە بۆردوومـــان كـــرد، ئەوجـــا چەنـــد قومبەلەیەكییـــان فڕێـــدا، هەروەهـــا كرێكـــارێكی لاوی كوشـــت، كە لە نـــاو ئۆتۆمبیلێكــدا بەرەو كــار دەچــوو، هاوكــات (حەمە بەگــرەز[١٣])یــش لە لای گونــدی (تــۆپزاوا[١٤]) برینــدار بــوو[١٥]. واتە حەمە بەگــرەز، یەكەمــین برینــداری پێشــمەرگەیە لە شۆڕشــی ئەیلــوولدا، كە لە لایەن فــڕۆكە جەنگییەكــانی ســوپای ئەو كــاتی عێــراق بە ســەختی برینــدار بــوو[١٦]. هەر لەو ڕۆژەشــدا كەســێكی گونــدی چنــارانی بنــاری كــۆسرەت بە نــاوی بــایز ئاغــای چنــاران برینــدار دەبێــت[١٧]. دەســتپێكی ئەم ڕووداوانە ڕاســـتەوخۆ پەیوەنـــدی بە شۆڕشـــی ئەیلـــوولەوە هەیە، چـــونكە ئەگەر شـــۆڕش نەبــووایە حكــومەت هێرشــی نەدەكــردە ســەر نــاوچە كوردنیشــنەكان، بەو مانــایەی ئەمەی ڕوویدا پەیوەندی بە پاڵپشتی خەڵكی كۆیە بۆ شۆڕش هەبوو.

ئەو كــاتەی حكــومەتی عێــراق بە هێــزی زەمینــی و ئاســمانی گەیشــتبوونە كــۆیە، لـــۆرییەكی پـــڕ لە كرێكـــار كە هەموویـــان خاكەنازیـــان پـــێ بـــوو، بە مەبەســـتی چـــاككردنی ڕێگـــا بەرەو هەیـــبەت ســـوڵتان دەچـــوون، بەڵام لە لایەن فڕۆكەكـــانی حكـومەتی عێـراقەوە بۆردوومـان كـران، لە ئەنجامـدا كەسـێك شـەهید بـوو و چەنـد كەسـێكیش برینـدار بـوون[١٨]. ئەگەرچـی حكـومەتی عێـراق بە مەبەسـتی پێشـگرتن لە چـالاكی و جموجۆڵەكـانی شۆڕشـی ئەیلـوول هـاتبوونە شـارەكە و ویسـتی ڕێگرییـان لە پێشـمەرگە هەبـوو، بەڵام بە هـۆی بۆردوومـان كردنـی ئەو كرێكـارانە دەردەكەوێـت، كە حكـومەت ویسـتی لە نـاوبردنی خەڵكـی مەدەنیشـی هەبـووە، بـۆ

پاڵپشـتی ئەم بـڕوایەش دەکرێـت بۆردوومـان کردنـی شـارەکە بە نموونە بهێنینـەوە، لە کاتێکدا خەڵکی شارەکە هاووڵاتی مەدەنی بوون.

لە لایەکـی دیـکەوە کاتێـك چەنـد پێشـمەرگەیەك لە دیـوی چنـارۆکەوە دەیانەوێـت بچـنە کـۆیە تـا هاوکـاری پێشـمەرگە بـکەن، کاتێـك دەگەنە سـەر چیـای هەیـبەت سـوڵتان فـڕۆکە دەبیـنن، ئەوانـیش لە ئۆتـۆمبێلەکە دادەبەزن و تەقە لە فـڕۆکە دەکەن، لە بەرانـبەردا فـڕۆکەکە بۆردوومـانی نـاوچەکە دەکـات و ئۆتـۆمبێلەکە دەسـووتێت[19]. ئەمە ئیـرادە و بەهێـزی پێشـمەرگە لەو سـەردەمەدا نیشـان دەدات، چـونکە پێشـمەرگە بە چەکەوە ڕووبەڕووی فـڕۆکەی حکـومەتی عێـراق دەبـنەوە و شـەڕیان لەگەڵـدا دەکەن، لە کاتێکـدا تەنیـا چەکـی سـووکیان لا بووە.

سـەبارەت بە دەسـتپێکی شۆڕشـی ئەیلـوول لە کـۆیە (مەسـعوود محەمـمەد[20]) کە خـۆی لە نێـو ڕووداوەکانـدا بـووە، دەڵێـت: "ڕۆژی ١٠ی ئەیلـوول دەمە و عەسر فڕۆکەیەکـی مۆدێـل کـۆنی تەنـبەڵ بەسـەر شـاردا تێـپەڕی و بەیاننـامەیەکی هەڕەشـەی بە هەزاران نوسـخە فڕێـدا، کە وا سـبەینێ لەشـکر بەرەو کـۆیە دێـت، هەر بەرهەڵسـتی و دەسـت کـردنەوەیەک بەرانـبەر لەشـکر بکرێـت شـارەکە کـاول دەبێـت، بەیـانی رۆژی ١١ی مانـگ لە بـانی کۆشـک بە جـارێ بە سـەر چارپـاوە ڕاکشـابووم، ڕۆژیـش گزنگـی نەدابـوو دیـتم لە لای ڕۆژئـاوای جنـوبییەوە دوو فـڕۆکە وەکـوو دوو بـرا داهـاتنە زەوی و دووکەڵـی تەمەنیشـیان بە دوایـانەوە شریـتەی پـێچەڵ پێچـی دەکێشـا. زانـیم ئەم هێرشـە بـۆ سـەر نـوختەی تەفتیشـی چەکـدارەکان بـوو، کە لە سـێ کیلـۆمەتری شـارەوە بە سـەر سـێ ڕییـانی هەولێـر و کەرکـووک و کۆیەوەیـان سـاز دابـوو. یەکسـەر ڕاسـت بـوومەوە، دەنگـی خەڵقمـدا کە لە سـەربانان نەمێـنن، نەکـا بێلـزووم ببـنە ئامـانجی شەسـتیری فـڕۆکەی گـێچەڵاوی. نەختێـک بێبـاکی وەیـا نە شـارەزایی سـەری کێشـایەوە بـۆ ئەوەی پیکەپێکـی کـۆمەڵە کرێکـارێکی سـواربوو بـوو لە ڕۆخ شـارەوە بـۆ سـەر ئیشـی خۆیانی دەبردن فڕۆکەیان گەیشتێ و گوللەبارانی کردن و کرێکارێک کوژرا[21]."

هەروەهـــا (حەمیـــد ڕەشـــاش[22]) کە ئەو کـــاتە لە کـــۆیە بـــووە، لەم بـــارەیەوە دەڵێـــت: "شـــەوی ١١ی ئەیلـــوول نـــامەیەکم بە دەســـتی شـــێخ ئەحـــمەد شـــێخ عەبـدولکەریم بـۆ عەریـف سـلێمان و حەمیـد کـاوانی نـارد، ئاگـادارم کـردنەوە کە بەیـــانی فەوجـــی ٣ی لیـــوای ٣ بە پاڵپشـــتی فـــڕۆکە و تـــۆپی گەورەوە بەرەو کـــۆیە بەڕێ دەکەوێـــت، بـــۆیە ئاگـــادار بـــن ئەنـــدامانی حیـــزب لە نـــاو فەوجەکە ئاگـــادار کـــراوەتنەوە، ئەگەر بـــووە شـــەڕ تەقەتـــان لـــێ نەکەن و تەقەکـــان ڕوو لە ئاســـمان دەکەن، لە کـــاتی خۆبەدەســـتەوەدانیش پەڕۆی ســـپی بەرز دەکەنەوە، ئەو هێرشـــە بـــووە ڕۆژی یەکەمـــی دەســـت پـــێ کردنـــی شۆڕشـــی ئەیلـــوول، ئەو ڕۆژە ڕۆژێکـــی زۆر نـــاخۆش بـــوو، فەوجەکەی ئـــێمە ســـەر لە بەیـــانی ڕۆژی ١١ی ئەیلـــوول بەرەو کـــۆیە بەڕێـکەوت، پـێش ئـێمە فڕۆکەکـان ڕێگایـان پـاك کـردەوە، بە بەردەوامـی لە ئاسـمانی نێـوان هەولێـر و کـۆیە هاتووچۆیـان دەکـرد، تـۆپە گەورەکـانیش چیاکانیـان تۆپبـاران دەکـرد، فەسـیلی ئـێمە پێشـەنگی فەوجەکە بـوو، ئەو ڕۆژە تـا ئێـوارە هەر بە ڕێگـاوە بـووین، بەڵام تووشـــی شـــەڕ نەبـــووین، ئەو کـــاتە فـــڕۆکە لە قوتابخـــانەیەکی دابـــوو. ئـــێمە مـــاوەی ٣ ڕۆژ لە کـــۆیە مـــاینەوە، ڕۆژانە چەنـــد جـــار فڕۆکەکـــان بۆردوومـــانی شـاخی هەیـبەت سـوڵتانیـان دەکـرد[23]." ئەمەش ئەو ڕاسـتییە دەوپـات دەکـاتەوە کە تەنیـــا خەڵکـــی مەدەنـــی هاوکـــاری پێشـــمەرگەیان نەکـــردووە، بەڵکـــوو بەشـــێك لە کـــوردانەی لە نێـــو ســـوپای عێراقـــدا بـــوون هەماهەنگیـــان لەگەڵ پێشـــمەرگە هەبـــووە، بە مەبەستی سەرخستنی بەرەوپێشبردنی شۆڕش.

لە ســـەرەتای هەڵگیرســـانی شۆڕشـــی ئەیلـــوول گونـــد و ناوچەکـــانی کـــۆیە بەشـــداری چالاکانەیـــان لە شۆڕشـــەکە کـــرد[24]. هەروەهـــا لە ســـەرەتاوە مەحمـــوود ئاغـــای کـــاکە زیـــاد ئاغـــا و چەنـــدین کەســـی دی بارەگایـــان لە هەیـــبەت ســـوڵتان و لە زۆر شـــوێنی دی دانـــابوو، ئەمەش بە نـــامە و ڕاســـپاردەی مەلا مســـتەفا بـــوو[25]، بەڵام دواتـــر پێشـــمەرگە بارەگایـــان لە هەیـــبەت ســـوڵتانەوە گواســـتەوە ڕۆژئـــاوای کـــۆیە، بـــۆ لای هەرمـــۆتە و تـــۆپزاوا[26]، بەدەر لە هێـــزی مەحمـــوود ئاغـــای کـــاکە زیـــاد[27] و هێـــزی (کوێخـا مەمەنـد[28])، هێـزی (عەبـاس مامەنـد ئاغـا[29])، هێـزی عەلـی ئاغـای مەنگـوڕ، هێـزی هەمزاغـای مەنگـوڕ، هێـزی سـمایل سـوار ئاغـای بڵبـاس و هێـزی شـێخ ڕەزای

وەرانــــگە ڕوویـــان لە تـــۆپزاوا کـــرد، لە دوای کۆبـــوونەوەی ئەو هەمـــوو هێـــزەی پێشـــمەرگەی بەشـــدار لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول، فـــڕۆکەی حکـــومەت هـــات و تۆپبـــارانی تـــۆپزاوای کـــرد، لەبەر فشـــار خســـتنە ســـەر ئەو نـــاوچەیە، تەواوی هێـــزەکە ناوچەکەیـــان جێ هێشت و ڕووە و هەیبەت سوڵتان گەڕانەوە[٣٠].

لە بەرانـــبەردا کـــافی نەبەوی بـــۆ بەهێزکردنـــی پـــێگەی هێـــزەکەی بە پێویســـتی زانـــی چیـــای هەیـــبەت ســـوڵتان کـــۆنترۆڵ بکـــات، بـــۆیە هێرشـــی کـــردە ســـەر چیـــای هەیـــبەت ســـوڵتان[٣١]، هێـــزی پێشـــمەرگەی کوردســـتانیش بە ناچـــاری شـــاخی هەیـــبەت ســـوڵتانیان جـــێ هێشـــت و ڕووە و دۆڵـــی ئاکۆیـــان ڕۆیشـــتن و لە گونـــدی ســـەرکەپکان گیرســـانەوە، بە تـــایبەتی لە ئەشـــکەوتی عەلـــی گـــاوان و ئەشـــکەوتی پـــاش قـــۆتەڵ، لە نـــــاوچەیەك کە پێـــــی دەگوترێـــــت دۆڵەڕەقە، پـــــاش مـــــاوەیەك مانەوەیـــــان لەوێ هێـــزەکەی کـــۆیە گەڕایەوە بـــۆ زنجیـــرە شـــاخی کـــۆسرەت، لە بنـــاری شـــاخی گونـــدی چنـــاران[٣٢]. دەکرێـــت بڵێـــین کاتێـــك پێشـــمەرگە فشـــاری زۆریـــان لە ســـەر بـــووە و توانـــای ڕووبەڕووبـــــوونەوەی هێـــــزی بـــــێ شـــــوماری حکومەتیـــــان نەبـــــووە، پاشەکشـــــەیان کـــــردووە، بەڵام لە دوای مـــاوەیەك بە هەمـــان بیروبـــاوەڕ و هەســـتەوە گەڕاوەتـــنەوە و دووبارە لە پێناو ئامانجەکانیان تێکۆشاون.

جێـــی خـــۆیەتی بگوترێـــت لە دوای بۆردوومـــان کردنـــی هێزەکـــانی عەشـــایری لە لایەن حکـــــومەتی عەبـــــدولکەریم قاســـــم، لە ڕۆژی ١١ی ئەیلـــــوولی ســـــاڵی ١٩٦١ لە ناوچەکـــانی دۆڵـــی خەلەکـــان، چنـــارۆك، دێـــگەڵە، دەربەنـــدی بازیـــان و دەربەنـــدیخان و هەروەهـــا کشـــانەوەی هێـــزی پێشـــمەرگە لە چیـــای ســـەفین بـــۆ دۆڵە ڕەقە، لەبەر برســـییەتی و نەبـــوونی فیشـــەك و بەردەوامـــی شـــەڕ لە وەرزی زســـتاندا، حکـــومەت وای زانـــــی کـــــورد چەکـــــداری نەمـــــاوە و توانـــــای شۆڕشـــــی نیـــــیە و ئەوانەی ماویشـــــن بـــڵاوەی پـــێ دەکەن، دانیشـــتووانی کوردســـتانیش ســـارد بـــوون و باوەڕیـــان بەوە نەبـــوو کە شـــــۆڕش درێـــــژەی پـــــێ بـــــدرێت[٣٣]. کەچـــــی لە بەرانـــــبەردا پێشـــــمەرگە وەك وەڵامـــدانەوەیەك چـــالاکی دیکەیـــان نوانـــد و عـــومەر دەبـــابە و هاوڕێکـــانی چـــوونە کۆمپانیـــای نەوتـــی شیواشـــۆك و دەســـتیان بەســـەردا گـــرت و ئۆتۆمبێلەکانیـــان هێنـــایە دوو ڕیـــانی ڕێگـــای گـــۆپتەپە- هەولێـــر و لەوێ ســـووتاندیان، تـــاکوو خەڵـــك بزانێـــت کە پێشمەرگە لە شۆڕش بەردەوامە[٣٤].

درێــژەدان و بەردەوامــی شۆڕشــی ئەیلــوول پێویســتی بە یــارمەتی دارایــی بــوو، لەبەر ئەوە بە مەبەســتی پەیــدا کردنــی داهــات بــۆ شــۆڕش، پەلێکــی پێشــمەرگە لە لای گونــدی شــێخەروان بۆســەیەکیان لە ســەر ڕێگــای کــۆیە- هەولێــر دانــا، کە پــارەی بــۆ کــۆیە دەهێنــا، لەوێــدا دەســتیان بەســەردا گــرت، بەڵام لە پێکــدادانەکەدا کەســێك بە نــاوی زرار چــایچی کــوژرا و پۆلیســەکان زامــدار بــوون، دواتــر تــاهیر عەبــدوڵڵای لێپرسراوی ئەو پارەیە بۆ ماوەیەك بەند کرا، چونکە ئەندامی پارتی بوو[٣٥].

لەم بــارەیەوە جەلال تاڵەبــانی دەڵێــت: "لەگەڵ ٢٠ تــا ٣٠ پێشــمەرگە چــووینە کــۆیە، لەوێ (دکتــۆر خالیــد[٣٦]) لەگەڵــمان هــات، ڕۆژی ٢٥ی کــانوونی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦١ لە ڕێگــای کــۆیە- هەولێــر بۆســەیەکمان بــۆ ئەو پــارەیە دانــا[٣٧]، کە مــودیر مــالییەی کــۆیە تــاهیر عەبــدوڵڵا لە هەولێــرەوە دەیهێنــا، ئــێمە خۆمــان ئامــادە کردبــوو، ئاگــادارم کــردن، ئەگەر مــن یەکەم تەقەم کــرد، ئەوجــا هێــرش بــکەن، چــونکە ئۆتــۆمبێلێکی چەکــدار و ٦ پۆلیســیان لەگەڵــدا بــوو، ئۆتــۆمبێلەکە ڕەشاشــێکی لەســەر بــوو، مــن یەکەم فیشــەکم نــا بە دەســتی ئەو پۆلیســەی ڕەشاشــەکەی گرتبــوو، ئیــدی تەقە کــرا و پۆلیســێکی کــۆیی بە نــاوی زرار ئەمــین و عەریــف و نائیــب عەریفێکــی دیــکەش کــوژران و ئەوانــی دی گیــران، ئەو پــارەی لەوێــدا دەســتمان کەوت ٣٠ هەزار دینــار بــوو، ١٠ هەزار دینارمــان نــاردە مەکتەبــی سیاســی، ١٠ هەزار دینــاری دیکەشــمان بــۆ مەلا مستەفا نــارد، ١٠ هەزار دینــارەکەی دیکەشــمان بــۆ خۆمــان دانــا، لای خۆمــانەوە قاتمــان بــۆ پێشــمەرگە دروســت کــرد و پێڵاومــان کــڕی و یەکــی ٣ دینارمــان دانــێ[٣٨]." ئەم چــالاکییەی پێشــمەرگە جــودا لەوەی ئامــانجی پەیــداکردنی داهــات بــوو بــۆ شــۆڕش، دەکرێــت ئامــانجێکی دیکەشــی پێکابێــت، بەوەی کە شــۆڕش لە خەبــــات بەردەوامە و لە هەر کــــات و شــــوێنێکدا کە بیەوێــــت دەتوانێــــت ڕووبەڕووی حکومەتی عێراق ببێتەوە.

جێــی خــۆیەتی بگوترێــت کە ڕۆڵــی ژنــانی ئەنــدام و لایەنگــری یەکێتــی ئافرەتــانی کوردســـتان لە شــۆڕشی ئەیلــوولدا کاریگــەر بــووە و چەنــدین کاریــان بــە شــێوازی نهێنــی لــە ئەســتۆ گرتــووە، لەوانــە: پڕوپاگەنــدە کــردن و چــالاك کردنــی ڕێکخســتن لە نــاو شــارەکان یــان کــۆکردنەوەی کەلــوپەل و خــۆراك و نــاردنی بــۆ پێشــمەرگە،

ئەنجامــدانی ئەرکی تەتەر بــۆ گەیانــدنی پەیــام و بەیاننــامە و ڕۆژنــامە و گۆڤــاری شــۆڕش و بڵاوکردنــەوەی لــە نــاو ڕێکخســتنەکان و گەیاندنــەوەی وەڵام و زانیــاری بــۆ پێشمەرگە[٣٩].

دیــارە لە ســەرەتای دەســت پــێ کردنــی شــۆڕش، مســتەفا بــارزانی، جەلال تاڵەبــانی وەکــوو نــوێنەری خــۆی نــاردە پشــدەر و ڕانــیە و داوای لە جەمــاوەری نــاوچەکە کــرد بە شــەڕی پــارتیزانی ڕووبەڕووی هێــز و لەشــکری عێــراق ببــنەوە، هەروەهــا لە دوای بۆردوومــان کردنــی نــاوچەی بــارزان و پشــدەر، جەلال تاڵەبــانی و عــومەر دەبــابە داوایــان لە ســەرۆك هــۆز و عەشــیرەتەکانی ئەو نــاوچەیە کــرد کە ئامادەکــاری بــکەن بــۆ ڕووبەڕووبــوونەوەی ســوپا و لەشــکری حکــومەتی عێــراق[٤٠]. هاوکــات عەلــی عەبــدوڵڵا، لە ســاڵی ١٩٦١دا سەرپەرشــتی گشــت چالاکییــە ســەربازییەکانی هێــزی پێشــمەرگەی نــاو شــاری هــەولێری کــردووە و هــانی ئەفســەر و پلــەدارانی پــارتی نــاو ســوپای عێــراقی داوە تــا بچنــە پــاڵ هێــزی پێشــمەرگە، جــوودا لەمەش لــە ڕێککــەوتی ٨ی ئــابی ســاڵی ١٩٦١ پلانــی دەســت بەســەر داگرتنــی جبەخانــەی ســەرای پۆلیســی هەولێری داوە تێیدا سەرکەوتوو بووە[٤١].

لە لایەکــی دیــکەوە لە ســاڵی ١٩٦٢ شــەڕێك لە نێــوان پێشــمەرگە و حکــومەتی عێراقــی لە ناوشــاخانی نزیــك گونــدی پیــرەر ڕوو دەدات، حکــومەت بە تانــك و زرێپــۆش هێــرش دەکــات، هاوکــات بە فــڕۆکەش بۆمببــارانی ئەو نــاوچەیە دەکــات، لەو شــەڕەدا (حــاجی ســمکۆ حــاجی فەرەج[٤٢]) برینــدار دەبێــت و ســەید ڕەشــاش بە ڕەشاشــەوە هەڵــدەدێرێ و برینــدار بــوو، بــۆیە نــاوی لــێ دەنــێن ســەید ڕەشــاش، پێشــمەرگەکان پێــك هــاتبوون لە کوێخــا مەمەنــد، مەلای مەلا قــادر، خــاڵە دێــوەی کــانی کــوردە، (ســدیقی کوێخــا تەهــای کــانی کــوردەیی[٤٣]) و کوێخــا ڕەشــیدی بانەگوڵانی، پاشەکشە دەکەن و دەگەڕێنەوە کۆیە[٤٤].

هەروەهــا (خالیــد دلێــر[٤٥]) لە ناوەڕاســتی مــانگی نیســانی ســاڵی ١٩٦٢ لە گرتووخــانەی تســن زینــدان بــووە، بەڵام دوای دەســت پــێ کردنــی گفتوگــۆ لە نێــوان کوودەتاچییەکــان و کــورد، هەمــوو ئەوانەی لە ســەر مەســەلەی کــورد دەســتگیر

کرابــوون، لە ٢٠ی شــوباتی ســاڵی ١٩٦٣ ئــازاد کــران، دوای ئــازاد بــوونی بە چەنــد ڕۆژێــك پەیوەنــدی بە هێــزی پێشــمەرگەی کوردســتان دەکــات و وەك کادیرێــك ڕۆڵــی خۆی بینیوە[٤٦].

کــاتێکیش بــارزانی لە شــوباتی ســاڵی ١٩٦٢ لە بنــاری زاخــۆوە بەرەو خــوار مەخفەرەکــانی پۆلیســی یەکە یەکە چەك کــرد و بەر لە ناوەڕاســتی ئەو ســاڵە زۆربەی زۆری نــاوچەی بادینــانی خســتە ژێــر دەســەڵاتی شۆڕشــی کوردســتانەوە. دواتــر و لە مــانگی تشرــینی دووەمــی هەمــان ســاڵ لە کــۆیە کۆبــوونەوەیەکی چەنــد هەزار کەســی لەســەر شــەقامی حــاجی قــادر بەرانــبەر کتێبخــانەی گشــتی کــۆیە ڕێکخــرا، لەوێــدا ســەڵاح مەلا ئەحــمەد وتــارێکی خوێنــدەوە، کە دروشــمی ڕاگرتنــی شەڕ و چارەسەر کردنی دۆزی کورد بە ئاشتی و دیموکراتییانەی تێدا بوو[٤٧].

لــە لایــەکی تــرەوە بــە هــۆی سانســۆر و ڕێگرییــەکانی حکومــەت ئــازادی و چــالاکی ڕێکخراوەکــان تــەواو ســنووردار کــراوە، هــەر بۆیــە کاتێــك لە ســاڵی ١٩٦٢دا ڕێکخــراوی یەکێتــی قوتــابییــانی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان لە ئەشــکەفت خەجــۆر، کە دەکەوێــتە دامێنــی چیــای بــاواجی، ئــاهەنگی نەورۆزیــان ئەنجامــداوە، ڕێــژەیەکی زۆر لە کچــان و کــوڕان تێیــدا بەشــدار بــوون، تــاك تــاك و دوور لە چــاوی ســیخوڕەکــانی دەســەڵات بــۆ ئــاهەنگەکە ڕۆیشــتوون، ئێــوارەش بە دەم سروودی نیشــتمانی و چەپــڵە لێدان بەرە و کۆیە گەڕاوەتنەوە[٤٨].

دیــارە کۆییەکــان هەمیشــە لە نزیکــی بــارزانی بــوون، بــۆ نمــوونە لە نــووسراوێکی عەبــدولقادر نەجــدیی بەڕێــوەبەری پۆلیســی لیــوای هەولێــر، لە ٢١ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٢دا بــۆ موتەســەریفی لیــوای هەولێــر نێــردراوە، ئامــاژە بەوە کــراوە کە لە ٢٠ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٢ هێزەکــانی پێشــمەرگە لە نــاوچەی برادۆســت لە دوو شــوێندا کۆبــوونەتەوە، شــوێنی یەکەمیــان لە بێشــێ بە ســەرکردایەتی مەلا مســتەفا بــارزانی، شــوێنی دووەمیشــیان لە نــاوچەی ڕۆســتێ بە ســەرکردایەتی مەلا تەهــا و عــومەر دەبــابە و ئیســماعیل ســەرهەنگ و مەحمــوود کــاکە زیــاد، وەك لە بەڵگەنــامەکە ئامــاژەی پــێ کــراوە، مەبەســتیان لەم ئامادەکــاری و کۆبــوونەوانە هێرش کردنە سەر ناوچەی برادۆستە[٤٩].

هەروەهـا لە كۆتـايى مـانگى تشرـينى يەكەمـى سـاڵى ١٩٦٢[٥٠] ئێـران لە ڕێـگەی هەر يەك لە عــومەر دەبــابە، (عەلــی عەســكەری[٥١]) و (عەبــدولڕەحمانە ڕووتە[٥٢]) بەشـێكی زۆری داودەرمـانی وەكـوو هاوكـاری و كـۆمەك بـۆ بەرەكـانی شـەڕ نـارد، ئەو ناوچــانەی بــنكە و بارەگــای ســەرەكی پێشــمەرگەی تێــدا بــوو، دەرمــان و كەرەستەكانی پزیشكی زۆری بۆ دابین كرا[٥٣].

ڕووداوەكـانی شۆڕشـی ئەيلـوول لە كـۆيە تـا ڕادەيەك پچـڕ پچـڕ بـووە، بـۆ نمـوونە: لە كۆتــايی ســاڵی ١٩٦٢ بەڕێــوەبەری نــاحيەی تەقتەق لە دووكــانی دووكانــدارێكی كۆيی دەستدرێژی گوللەی لێ كرا و كوژرا[٥٤].

بە هــۆی چالاكييەكــانی كــۆيە و كۆييەكــان، نــاوی كــۆيە دەيــان جــار لە لايەن حكــومەتی عێــراقەوە هــاتووە، كە چــالاكی تێــدا ئەنجــام دراوە، هەر وەك لە بروســكەيەكی موتەســەڕيفی لیــوای هەولێــر لە ٤ی كــانوونی يەكەمــی ســاڵی ١٩٦٢ بــۆ وەزارەتــی نــاوخۆ بەرز كــراوەتەوە، ئامــاژە بەوە كــراوە كە هێزەكــانی پێشــمەرگە ســێ ڕۆژ لەمەوبەر لە ناوچەكــانی كــۆيە و ڕانــيە و باليســانەوە ڕوويــانكردووەتە چيـای سـەفين و نـاوچەی خۆشـناو، ئەمەش بـۆ پتەوكردنـی ئەو هێـزەی كە لەوێـيە، مەبەستيشــيان ئەنجامــدانی چــالاكی ســەربازييە لە نێــوان شــەقڵاوە و مەســيف سـەلاحەددين، ئەنـدامانی پـارتی لە كۆبـوونەوەيەكی نهێنيـدان و تـا ئێسـتا شـوێنی كۆبوونەوەكە و بڕيارەكانيان نەزانراوە[٥٥].

دوای هەوڵە زۆر و فراوانەكــانی حكــومەتی عەبــدولكەريم قاســم بــۆ كۆتــايی و لە نــاوبردنی شــۆڕش و چەكــدارانی كــورد، كــۆميتەی ناوەنــدی پــارتی ديمــوكراتی كوردســـتان لە شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٢دا لە گونـــدی عەوداڵانی دەشـــتی كـــۆيە كۆبــووەوە و بڕيــاری درێژەپێــدانی بە شۆڕشــدا و دروشــمی ديموكراســی بــۆ عێــراق و ئۆتۆنــۆمی بــۆ كوردســتانی هەڵگــرت[٥٦]، كەچــی ئيبراهــيم ئەحــمەد دەڵێــت: "لە كــانوونی يەكەمــی ســاڵی ١٩٦١دا كە كــۆميتەی ناوەنــدی لە كۆبــوونەوەی گونــدی عەوداڵان بڕياريــدا نەك هەر پشــتی شــۆڕش بگرێــت، بەڵكــوو ئەركــی ڕێكخســتن و هەڵسووڕاندنيشــی بگــرێتە ئەســتۆی خــۆی و هێزێكــی چەكــداری ڕێكوپێــك دروســت

بکـات بە نـاوی پێشـمەرگە بـۆ پاراسـتنی گەل و دەستخسـتنی دیمـوکراتی بـۆ عێـراق و ئۆتۆنـۆمی بـۆ کوردسـتان، لەو ڕۆژەوە عـومەر دەبـابە بـووە یەکێـك لە سـەرکردە ئـازا و هـێمن و فیـداکارەکانی ئەو هێـزە، دەسـتێکی باڵاشـی هەبـوو لە ڕێکخسـتن و بەرز کـردنەوەی ورە و هەسـت و هۆشـی کـوردایەتی و مرۆڤـایەتی ئەو هێـزە[٥٧]." کۆبـوونەوەی گونـدی عەودالان و بەشـداری کۆییەکـان تێیـدا، جەخـت کـردنەوە بـوو لە بەدەسـتهێنانی ئامانجەکـانی شـۆڕش و بەدیهێنـانی داواکارییەکـانی سـەرکردایەتی کورد، تا لەم ڕێگەیەوە کورد مافە ڕەواکانی خۆی بەدەستبهێنێت.

باسـی دووەم: بـارودۆخی کـۆیە لە کوودەتـای یەکەمـی بەعسـییەکان (٨ی شـوباتی ١٩٦٣ - ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)

یەکەم: وەرگرتنی دەسەڵات لە لایەن بەعسییەکان

بـارودۆخی عێـراق دوای پێـنج سـاڵ لە بەرپـابوونی شۆڕشـی ١٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨ زۆر تێکچووبـوو، لە لایەنـی ئـابوورییەوە قورسـایی گـوزەران لە سـەر چینـە ڕەنـج کێشـەکان زۆر زیـادی کردبـوو، ئەو پـلانە ئـابوورییەی کە دیراسـە کرابـوو، هـیچ جـۆرە ئەنجـامێکی لـێ نەکەوتەوە، ئەو چاکسـازییە کشـتوکاڵییەی کە شـۆڕش ڕای گەیانـدبوو جێبەجـێ نەکـرا، لە بـواری سیاسیشـدا ئـازادی و دیمـوکراتییەت خەفە کرابـوو، هـیچ یەکێـك لەو بەڵێنـانەی کە بە کـورد درابـوو، نەهـاتەدی، تەنـانەت تـا دەهـات دەسـەڵاتی سـەربازی زیـاتر دەبـوو[٥٨]. بـۆیە لە بەرەبەیـانی ٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣ بەعسـییەکان لە ڕێـگەی کوودەتـایەکی سـەربازی خوێنـاوییەوە کۆتاییـان بە حکـومەتی عەبـدولکەریم قاسـم هێنـا، بەمەبەش سـەرەتای فەرمـانڕەواییەکی کەمتر لە دە مانگەیان دەستی پێ کرد[٥٩].

یەکێـك لە هۆکـارە سـەرەکییەکانی ڕووخـانی حکـومەتی عەبـدولکەریم قاسـم بریتـی بـوو لە نەگـرتنەبەری ڕێـگە چـارەی ئاشـتییانە و دیموکراتییـانە بـۆ دۆزی نەتەوەیـی گەلـی کـورد و سـوور بـوون لە سـەر بەکارهێنـانی ڕێوشـوێنی زەبـر و زەنـگ و سـەرکوتکردنی سـەربازی، بە جۆرێـك کە تـا سـاتی ڕووخـانی ئەو حکـومەتە کێشمەکێشی سەربازی لە کوردستاندا درێژەی هەبوو[٦٠].

ئەو کـاتەی کوودەتـای ٨ی شـوباتی ١٩٦٣ ڕوویـدا، سـاڵێك و ٥ مانـگ بـوو شـەڕ لە نێـوان حکـومەت و جـووڵانەوەی کـورد لە باشـووری کوردسـتان هەڵگیرسـابوو، بـۆیە کـورد بە کوودەتـای ٨ی شـوبات خۆشـحاڵ بـوو، چـونکە پێیـان وا بـوو دەبێـتە مـایەی گەیشـتن بە ڕێـگە چـارەیەك و کۆتـایی هێنـان بەو ڕەوشـە نـاهەموارەی هەیە[٦١]. چـونکە پـێش ئەنجامـدانی کوودەتـاکە، حیزبـی بەعـس لەگەڵ

سـەرکردایەتی شۆڕشـی ئەیلـوول دەسـتیان بە دانوسـتاندن کردبـوو، بەعسـییەکان لە ئەگەری سـەرکەوتنی کوودەتاکەیـان بەڵێنیـان بە کـورد دابـوو، کە دان بە مافەکـانی گەلـی کـورد دەنـێن، بە مەرجێـك کـورد هاوکارییـان بکـات و شـەڕ بوەسـتێنێت. لە دوای ڕەزامەنـدی سـەرکردایەتی شۆڕشـی ئەیلـوول و مەکتەبـی سیاسـی پـارتی، لە ١٨ی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٢دا ئیبراهـیم ئەحـمەد سـکرتێری پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان لە نامەیەکـدا هەڵوێسـتی پـارتی بـۆ حیزبـی بەعـس لە بەرانـبەر حکـومەتی عەبـدولکەریم قاسـم ڕاگەیانـد و تێیـدا ئامـاژەی بەوەدا بـوو، کە ئامانجەکـانی شۆڕشـی ئەیلـوول بـریتییە لە ڕووخـانی دەسـەڵاتی عەبـدولکەریم قاسـم و بەدیهێنـانی مـافی ئۆتۆنـۆمی بـۆ کوردسـتان و هێنـانە کـایەی ڕژێمێکـی نـوێی دیموکراتی بۆ عێراق[٦٢].

ئێـوارەی ٨ی شـوبات و لە دوای ڕاگەیانـدنی ڕووخـانی عەبـدولکەریم قاسـم، مەلا مسـتەفا بـانگەوازی ڕاگرتنـی شـەڕی کـرد، پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتانیش بە فەرمـی پێشـوازی لە کوودەتـاکە کـرد و دووپـاتەی بـانگەوازەکەی بـارزانی کـردەوە، دوای ڕاگەیانـدنی ئـاگربڕی یەکـلایەنە لە لایەن بـارزانییەوە، کـورد چـاوەڕێی بەیاننـامەی ئۆتۆنـۆمی بـوون لە لایەن دەسـەڵاتی نـوێی عێـراق، بەڵام لە بەیاننامەکانـدا هـیچ باسـێکی ئۆتۆنـۆمی تێـدا نەبـوو، بـۆیە مسـتەفا بـارزانی لە ڕۆژی ١٩ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣ جەلال تاڵەبـانی و سـاڵح یووسـفی نـاردە بەغـدا بـۆ گفتوگـۆ کـردن لەگەڵ حکـومەتی نـوێ، لە کۆبـوونەوەدا وەفـدی حکـومەتی عێـراقی پاسـاو بـۆ ئەو پەیـمان و بەڵێنـانە دەهێنـنەوە کە بە کـورد دراون و جێبەجـێ نەکـراون، ئەمەش دەگەڕێـتەوە بـۆ ئەوەی کە ژمـارەیەك کەسـی ناسیۆنالیسـت هاتوونەتە ناو ئەنجوومەنەکە و پێیان خۆش نییە ئۆتۆنۆمی بە کورد بدرێت[٦٣].

لە کاتێکـدا کوودەتاچییەکـان هەر زوو ڕاگەیانـدراوی ژمـارە یەکـی کوودەتاکەیـان بە نـاوی بەیـانی ژمـارە یەکـی شـۆڕش خوێنـدەوە و کۆتـایی حـوکمڕانی عەبـدولکەریم قاسـم ڕاگەیەنـرا و ئەنجوومەنێـك بە نـاوی ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شـۆڕش دامەزرا، کە لە بەیـانەکەدا هـاتبوو: "حـوکمەت کـار دەکـات بـۆ واڵاکردنـی ئـازادییە دیموکراسـییەکان و پاڵپشـتی کردنـی سـەروەری یاسـا و هێنـانە کـایەی یەکێتـی

نیشـــتمانی گەل بەو شــێوەیەی کە پتەوکردنـــی برایەتـــی عەرەب و کـــورد دەیخوازێـــت و دەســـــتبەرداری بەرژەوەنــــدییە نیشـــــتمانییەکانیان و خەبــــاتی هاوبەشـــیان دژی ئیمپریالیزم بەهێز بکات و ڕێز لە مافی کەمینەکان بگیرێت..."[٦٤].

بە پـــــێچەوانەی ڕاگەیانـــــدراوی ژمــــارە یەکـــــی بەعســــییەکان، هەر لە دوای کوودەتـــاکەوە میلیشــــیای پاســـەوانی نەتەوەیـــی (حەرەس قەومـــی) لە بەغـــدا و ناوچەکـــانی دیـــکە دەرکەوتــــن و هەڵمەتێکـــی گەورەی کوشــــتن و گــــرتن و ڕاوەدوونانیـــان لە شـــار و شـــارۆچکەکانی عێـــراق دەســـت پـــێ کـــرد، بەتـــایبەتی دژ بە ئەنـــدامانی حیزبـــی شـــیوعی عێـــراق و هاوولاتییـــانی کـــورد، کە تـــا کۆتـــایی مـــاوەی یەکەمـــی دەســـەڵاتی بەعـــس بەردەوام بـــوو، لەو مـــاوەیەدا بە هەزاران کەس کـــوژران و بە دەیـــان هەزار کەســـی دیـــکەش دەســـتگیرکران و ئەشـــکەنجە دران[٦٥]. لە دواتـــردا بە وردی ئامـــاژە بە هاتنیـــان بـــۆ کـــۆیە و ئەو تـــاوان و کوشـــتارانەی ئەنجامیانـــــدا دەکەین.

دیـــارە لە دوای کوودەتـــای ٨ی شـــوبات، ڕۆژانـــی ڕەشـــی شـــیوعی دەســـتی پـــێ کـــرد، کەوتـــنە وێـــزەی ئەنـــدامان و کـــادیران و لایەنگرانـــی حیزبـــی شـــیوعی، ڕەشـــبگیر دەســـتی پـــێ کـــرد و شـــیوعییەکان بـــوون بە ئـــاردی نـــاو دڕك، زینـــدان پـــڕ کـــرا لە شـــیوعی و پەتیـــان بـــۆ هەڵواســـین و ســـێدارەیان بـــۆ دامەزرانـــدن، بە واژۆی (عەقیـــد ڕەشـــید موســـڵیح تکریتـــی[٦٦]) حـــــاکمی ســــەربازی گشـــتی، بەیـــانی ژمـــارە ١٣ دەرکـــرا، بە پێـــی ئەو بەیاننـــامە و ســـوپا و پـــۆلیس و حەرەس قەومـــی دەســـتکراوە بـــوون لەوەی کە لە هەر کوێیەك شیوعییەك بینرا سەری پان بکرێتەوە[٦٧].

بەعســـییەکان لە ســـەرەتای کوودەتاکەیانـــدا بە پـــلەی یەك ســـەرقاڵی لەنـــاوبردنی نەیارەکانیـــان بـــوون، پێکـــدادان و شـــەڕی شـــەقامەکان لە نێـــوان یەکەکـــانی حەرەس قەومـــی و شـــیوعییەکان و پشـــتیوانانی عەبـــدولکەریم قاســـم بە شـــێوەیەکی توونـــدوتیژ ڕوویـــدا، ئەمەش وای کـــرد بەعســـییەکان تەنیـــا بیـــر لە پرســـی گێـــڕانەوەی ســـەقامگیری و ئاســــایش و چەســــپاندنی دەســــەڵاتی خۆیــــان بــــکەنەوە، دوای چەســـــپاندنی حوکمڕانییـــان پرســـی گرنگـــی وەك دۆزی کـــورد فەرامـــۆش بـــکەن و وەکـــوو پرســـێکی تەکتیکی و لاوەکی هەژماری بکەن[٦٨].

بـــۆ ســـەرکردایەتی شۆڕشـــی کـــورد ڕوون بـــووەوە کە دانوســـتان لەگەڵ ڕژێمێکـــدا کە بە نیـــازی لێکتێکەیشـــتن نیـــیە هـــیچ ئومێـــدێکی لـــێ ناکرێـــت، بەڵێنەکـــانی پـــێش کوودەتـــاش بـــۆ ئەوە بـــوو کە شۆڕشـــی کـــورد لە کـــاتی کوودەتـــاکەدا بـــێلایەن بـــێ، دیـــارە کە ســـــەرکردە ســـــەربازییەکانی حکـــــومەتی عێـــــراق باوەڕیـــــان بە دانوســـــتان لەگەڵ کـــورددا نەبـــووە، بـــۆیە دەســـەڵات لە کۆتـــایی هێنـــانی ململانێکـــانی کوردســـتان پەنـــای بۆ ئامرازی سەربازی بردووە[٦٩].

نەبـــوونی جـــددیەت و خاوەخـــاو کردنـــی حکـــومەت لە دانوســـتان ســـەبارەت بە هێنـــانەدی داواکارییەکـــانی کـــورد، ســـەرکردایەتی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان و مســـتەفا بـــارزانی بـــۆ ڕووبەڕووبـــوونەوەی بـــارودۆخەکە و ڕێگاچـــارەی دروســـت بڕیـــاری بەســـتنی کـــۆنگرەی میللییانـــدا، کە لە شـــاری کـــۆیە بەســـترا[٧٠]. لە دواتـــردا بە وردی باسی لێوە دەکەین.

لەمیـــانی زنجیـــرەیەك گفتوگـــۆ لە نێـــوان نـــوێنەری کـــورد و نـــوێنەرایەتی حکـــومەتی عێـــراق، ســـەرکردایەتی شۆڕشـــی کـــورد زۆر جەخـــت لەســـەر ئۆتۆنـــۆمی دەکـــردەوە، لە کاتێکـــدا حکـــومەت زۆر داکـــۆکی لە ســـەر جێبەجـــێ کردنـــی لامەرکەزیەتـــی کـــارگێڕی دەکـــردەوە، گفتوگـــۆ لە نێـــوان کـــورد و بەعـــس ئەنجـــامێکی باشـــی نەبـــوو، تەنـــانەت لە ٩ی حـــــوزەیرانی ســـــاڵی ١٩٦٣دا دەســـــەڵاتدارانی بەغـــــدا ئەنـــــدامانی نـــــوێنەرایەتی کوردیـــان لە ســـەربازگەی ڕەشـــید دەستبەســـەر کـــرد و ڕووبەڕووی ســـووکایەتی پێکـــردن و ئـــازار و ئەشـــکەنجەدان بـــوونەوە، لە هەمـــان ڕۆژدا پـــۆلیس و ئاســـایش کەوتـــنە دەســـتگیرکردنی کـــورد لە ناوچەکـــانی دەوروبەری شـــاری بەغـــدا، هەروەهـــا وەزیـــری نـــاوخۆ و جێگـــری ســـەرۆك وەزیـــران (عەلـــی ســـاڵح ســـەعدی[٧١]) کـــۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووســـی بەســـت، کە لە شـــێوەی ڕاگەیانـــدنی جەنـــگ بـــوو، چـــونکە تەنیـــا مـــۆڵەتی ٢٤ کـــاتژمێری بە کـــورددا بـــۆ تەسـلیم بـــوونەوە، بەم جـــۆرەی پرۆســـەی گفتوگـــۆ کردن و هەوڵی چارەسەر کردنی کێشەی کورد بە بنبەست گەیشت[٧٢].

هەروەهـــا ئەنجـــوومەنی نیشـــتمانی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش لە عێـــراق لە ١٠ی حـــوزەیران ١٩٦٣ بەیاننـــامەیەکی درێـــژی دەرکـــرد لە بـــارەی نیـــازی حکـــومەت بـــۆ لێـــدان

له شۆڕشـــی کـــورد، بەیاننـــامەکە کوردســـتانی بە نـــاوچەی جـــووڵانەوەی کـــرداری لە قەڵەم دابـــوو، پاشـــان بەیاننـــامەی ژمـــارە چـــواری دەرکـــرد، بە پێـــی ئەم بەیاننـــامەیە لە شـــارە کوردییەکـــانی وەك کەرکـــووك و ســـلێمانی هـــاتووچۆی قەدەغە کـــرد، هەروەهـــا ســـەرکردە ســـەربازییەکانی زیـــاتر دەســـتکراوە کـــرد، بە شـــێوەیەك مـــافی ئەوەی پێـــدان لە ناوچەکانی چالاکییان دادگای سەربازی پێك بهێنن(٧٣).

دووەم: کۆیە لە دوای کوودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ی بەعسییەکان

لە دوای ٨ی شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٣ و وەرگرتنـــی دەســـەڵات، بەعســـییەکان ویســـتیان بە فەتـــوا خـــوێنی کـــورد حەڵاڵ بـــکەن، بە پاســـاوی ئەوەی لە دیـــن لایـــان داوە، لەم بـــارەیەوە (مســـتەفا زەڵمـــی[٧٤]) دەڵێـــت: "ســـاڵی ١٩٦٣ لە پـــاش کوودەتـــا بەســـەر عەبـــدولکەریم قاســـم، عەبدولســـەلام عـــارف هـــاتە ســـەر حـــوکم و دوای لە موحســـین حەکـــیم کردبـــوو، کە فەتـــوایەك بـــۆ حەڵاڵکردنـــی خـــوێنی ڕۆڵەکـــانی گەلـــی کـــــورد دەربکـــــات، لەبەر ئەوەی لە دیـــــن وەرگەڕاون، لە ســــــەر ڕاســـــپاردەی مەلا مســـتەفا، مـــن و دکتـــۆر محەمـــمەد شـــەریف و کـــاك حەمە عەلـــی محەمـــمەد ڕەئـــیس چـــووین بـــۆ لای ســـەید موحســـین حەکـــیم تـــا تێـــی بگەیەنـــین کە ئـــێمەی کـــورد زۆر پەیوەنـــدییمان بە ئـــایینی ئیســـلامەوە هەیە و هـــیچ گۆڕانکـــاری و لادانـــێکمان نەبـــووە لە ئایینی ئیسلامدا[٧٥]."

لەگەڵ کۆتـــایی هـــاتنی حکـــومەتی عەبـــدولکەریم قاســـم، پێشـــمەرگە چـــووەوە نـــاو شـــار و کـــۆیە ئـــازاد کـــرا[٧٦]. لە کـــاتی دەرکەوتنـــی پێشـــمەرگە خەڵکـــی کـــۆیە بە درێژایـــی ڕێگـــای نـــاو بـــازاڕ لە لای ڕاســـت و چەپ لە پێشـــوازی پێشـــمەرگەدا بـــوون، لە لایەکـــی دیـــــکەوە ژنـــــانیش لە ســــــەر بانەکـــــانەوە لە خۆشـــــیان هەلهەلەیـــــان لێـــــداوە[٧٧]. ئەو هەڵوێســـــتەی خەڵکـــــی کـــــۆیە، بە ســـــەرجەم چـــــین و توێژینەکـــــانییەوە لە پێشـــــوازی کردنـــی پێشـــمەرگە، ئەنجـــامی ئەو پەیـــام و ئامـــانجەی ســـەرکردایەتی کـــورد بـــوو، کە هەوڵی بۆ دەدا و لە پێناویدا خەباتی دەکرد.

ســـەبارەت بە ڕووداوەکـــانی ئەوســـای کـــۆیە (موحســـین دزەیـــی[٧٨]) کە خـــۆی لە کـــۆیە بـــووە، نووســـیویەتی: "لە دوای کوودەتـــای ٨ی شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٣ و دوای بڵاوبـــوونەوەی بەیاننـــامەی ئەنجـــوومەنی نیشـــتمانی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش، ئیبراهـــیم

تـائی بەرپرسـی بـنکەی پۆلیسـی کـۆیە، بە بـێ بەرگـری کـردن یەکسـەر تەسـلیم بـوون، سـەرجەم چەك و کەلـوپەل و ئامێرەکـانی گەیانـدنی تەسـلیم کـرد و پۆلیسـەکان کە ژمارەیـان ٣٠ کەسـی کـورد بـوو، هـاتنە ڕیـزی پێشـمەرگەوە... هەروەهـا کاتێـك بـارزانی لە بروسـکەیەکدا فەرمانیـدا سـەرجەم هێزەکـانی پێشـمەرگە بەرگـری لە شـوێنەکانیان بـکەن و بە ڕووی ئەو هەڵـمەتە دڕنـدانەیە بوەسـتن، مـن کە لە کـۆیە بـووم بینـیم هێـزە بەرگریکارەکـان بەسـەر ئەو ڕێـگەیە دابەش بـوون کە لە هەولێرەوە بەرەو کۆیە دەهات[٧٩]."

لە بەرانـبەردا حەمیـد ڕەشـاش بۆچـوونێکی دیـکەی هەیە و دەڵێـت: "دوای کـوژرانی عەبـدولکەریم قاسـم و هـاتنە سـەر دەسـەڵاتی عەبدولسـەلام عـارف، مەلا عەولا (مەلا مـاتۆڕ[٨٠]) لەگەڵ شـەش پێشـمەرگە شـاری کۆیەیـان گـرت، پۆلیسـەکانیش لە ترسـان چـوونە نـاو مەرکەزەوە و دەرگاکانیـان لە سـەر خۆیـان داخسـت[٨١]." کەچـی سـەلاح شـێخ شـەرەف کە ئەو کـاتە لە کـۆیە بـووە و لە نـزیکەوە ئاگـادار بـووە، دەڵێـت: "مـن لە لای دیـواری مزگەوتـی گەورەی کـۆیە وەسـتابووم، لە پـڕدا هەنـدێك چەکـدار پەیـدا بـوون، لە نێویانـدا مەلا مـاتۆ وتاریـدا و گـوتی: ئـێمە هـاتووینە شـار و دەسـەڵاتمان بە سـەر شـاردا هەیە، داوا لە قایمقـام و بەڕێـوەبەری پـۆلیس دەکەم لە شـوێنی خۆیـان نەیەنە دەر و هەر لە سـەرا بمێننەوە، بەڵام پێشتر چووبوونە قشڵە و پۆلیسەکانی قشڵەیان چەك کردبوو[٨٢]."

لە دوای گەڕانەوەی پێشـمەرگە بـۆ شـاری کـۆیە، کـۆیە ئـازاد کـرا، بـۆیە لیـژنەی ئیـداری لە شـارەکە دامەزرا، کە عـومەر دەبـابە بەرپرسـی بـوو، دکتـۆر خالیـد بەرپرسـی سـەربازی بـوو، (مەلا مەعسـووم هەورامـی[٨٣]) بەرپرسـی کاروبـاری ئـایینیی بـوو، عەبـدوڵلا کـانی مـارانی بەرپرسـی قەزایـی قـانوونی بـوو، (کەمـال محێـدین[٨٤]) بەرپرسـی لیـژنەی محەلـی کـۆیە بـوو، ئەم لیـژنەیە لە دوای ٨ی شـوباتی ساڵی ١٩٦٣ تا هاتنی حەرس قەومی بەردەوام بوون[٨٥].

عەبـدولکەریم قاسـم لە سـەر دەسـەڵات نەمـابوو، لە بەرانـبەردا دەسـەڵاتی نـوێی بەعسـییەکان هـاتبوونە سـەر دەسـەڵات لە عێراقـدا، لەبەر ئەوە چـاوەڕوان کـراو بـوو،

کە حکـومەتی بەعسـییەکان بە مەبەسـتی بەهێـز کردنـی پـێگە تـازەکەی هەوڵـی لەنـاوبردنی نەیـارانی خـۆی بـدات، لە لایەکـی دیـکەوە هەنگـاو بنێـت بـۆ ڕێگـرتن و کۆتـایی هێنـانی شۆڕشـی کـورد، جـا بە هەر ڕێـگەیەك بێـت، دواجـاریش هەمـان کـاری کرد.

مـانەوەی هێـزی پێشـمەرگە لە نـاو شـاری کـۆیە زۆری نەخایانـد، چـونکە حیزبـی بەعـس لە ڕێککەوتـی ١٠ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣ هێرشـێکی گەورەی کـردە سـەر کوردسـتان و دەسـتی کـرد بە کوشـتن و گـرتن و وێرانکـردن، لە هەمـان ڕۆژدا سـوپای عێـراق گەیشـتە شـاری کـۆیەش، بەڵام ئەو کـاتە خەڵـك لە ترسـی بۆمببـارانی هێـزی حکـومەت شـارەکەی چـۆڵ کردبـوو[٨٦]. تـرس و دڵەڕاوکێـی هـاووڵاتی مەدەنـی شـاری کـۆیە چـاوەڕوان کـراو بـوو، چـونکە دوو سـاڵ پێشـتر و لە کـاتی هێرشـی عەبـدولکەریم قاسـم بـۆ سـەر کـۆیە، بە تونـدی دژی خەڵکـی مەدەنـی شـارەکە وەستایەوە، تەنانەت چەندین کەسی بێ تاوان لەو نێوەدا بوونە قوربانی.

لە دوای گەیشـتنی هێـزی حکـومەت بـۆ شـاری کـۆیە، حکـومەت دوو بڵاوکـراوەی کـاغەزی لە لە ١٢ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣ بە سـەر شـاری کـۆیەدا بڵاوکـردەوە، کە لە لایەن سـەرکردەی قیـادەی فیـرقەی دووەمـی سـوپای عێـراق چـاپ کـرا بـوو، کە ئەوسـا قایـد فیـرقە (سـەعید حەمـۆ[٨٧]) بـوو، لەگەڵ حـاکمی عەسـکەری گشـتی کە نـاوی (عەمیـد ڕوکـن سـەعید فەتحـی سـەقیلی) بـوو، کاغەزێکیـان بە ناونیشـانی (عەفووکردنی گشتی بۆ هەموو براکانمان لە شیمالی نیشتمان) لێی نووسرابوو:

> سـیادەتی سـەرۆك وەزیـران و سـەرکردەی گشـتی هێـزی چەکـدار زەعـیم ڕوکـن عەبـدولکەریم قاسـم فەرمانیـدا بە بـۆنەی هـاتنی جەژنـی ڕەمەزانـی پیـرۆزەوە بە عەفـووکردنی هەمـوو ڕۆژەکـانی مـیللەت بە گشـتی بە بـێ قەیـد و شـەرت لە شـیمالی نیشـتمان، وە داوای لە هەمـوو یەکێکیـان کـرد کە ئـازا و جەسـوور بێـت و بچێـت

بـۆ نـزیکترین سـوڵتەی ئیـداری یـان عەسـکەری، وە نـاوی خـۆی لە سـجلی جیهـاد و شـەرەف بنووسـێ بـۆ بەرگـری نیشـتمان بەرانـبەر ئیسـتیعمار وە بـۆ جەنگـین بەرانـبەر بە داگیـــرکەران و تەماعکـــاران کە خەریکــــی نـــانەوەی موئـامەرات و دەسیسـەن تـا دووبەرەکـی بنێـنەوە لە نـاو هاووڵاتییەکـان و ئیمانیـان بـێ هێـز بـکەن، بەڵام گەلــی عێـراقی قارەمـان دەزانێـت چـۆن بە سـەر موئامەرەکـانی ئیســتیعمار زاڵ دەبێــت و مــاوەی ســەرکەوتنی ئەدات بە عەزم و ئیمانـــــی پـــــتەو، وە خـــــودای گەورە لەگەڵ دڵســۆزەکانیانەوە و جمهــوریەتی عێــراقی نەمــر ســەر دەخـات، بـا هەمـوو کەسـێك دڵنیـا بێـت و بیروبـاوەڕ و کە هــیچ کەســێکیان هیچیــان لــێ ناکرێــت، هەمــوو یەکێکیـان لە ئەمـان و ئیتمینـان وە گـوێ نەدەنە قسـەی مشاغیب و دساسەکان.

براکـــان، ڕۆڵە بە حورمەتەکـــانی مـــیللەت ســـیادەتی زەعیمــی ئەمــین داواتــان لــێ دەکـات کە یەك بگـرنەوە و ڕیزەکانتــان پــتەو بــکەن و واز لە دوو دڵــی و نــاکۆکی و قیــنە بێــنن، وە هەمووتــان بێــنەوە بە برایــی هــاوخێری یەکـتری بـۆ ئەوەی ئـارام و ئیسـتیقرار بـنج هێشـت و ببـێ و بــۆ ئەوەی مــاوە ببێــت بــۆ ئــاوەدانکردنەوەی وڵات و ســیادەتیان ئەمریــان کــرد بە دامەزرانــدنی لیــژنەیەك کە دەســت بەجــێ بگەڕێــت بەو ناوچــانەدا کە دەســتی وێــران کــاری تــێ کەوتــووە لە ڕێــی بینــاکردنەوەی ئەو دێیـــانەدا کە وێـــران بـــوون لە ڕێـــی خێـــر و خۆشـــی و کـــامەرانی و هاووڵاتییەکـــان بە گشـــتی وە لە دواییـــدا ســـــیادەتیان داوای شـــوکر و شـــانازی و بەرزی و بـــۆ

هەمـــوو ڕۆڵەكـــانی مـــیللەت دەكـــات وە لە خـــودای گەورە داوا دەكەیـــن برایەتـــی و ئاســـایش و دڵ و دەروون پـــاكی هەموو لایەك بگرێتەوە.

قیادەی فیرقەی دووەم

١٩٦٣/٣/١٢[٨٨].

هەروەهـــا كـــاغەزی دووەم بە ناونیشـــانی (عەفـــووكردنی گشـــتی بـــۆ هەمـــوو براكانمان لە شیمالی نیشتمان[٨٩])، لێی نووسرابوو:

سـیادەتی سـەرۆك وەزیـران و سـەركردەی گشـتی سـوپا لیـوا ڕوكـن عەبـدولكەریم قاسـم بە بـۆنەی هـاتنی جەژنـی ڕەمەزانـی پیـرۆزەوە فەرمـانی دەكـرد بە عەفـووكردنی گشـتی و بە بـێ قەیـد و شـەرت بـۆ هەمـوو ڕۆڵەكـانی مـیللەت لە شـیمالی نیشـتمان، وە داوای لە هەمـوو یەكێكیـان كـرد كە جەسـوورانە بچیـت بـۆ نـزیكترین سـوڵتەی ئیـداری، یـا عەسـكەری، وە نـاوی خـۆی بنووسـێت لە سـجلی موجاهیـدەكان بـۆ جەنگـین بەرانـبەر ئیسـتیعمار، چـونكە تەماحكـاران و ئیسـتعمارییەكان تەڵەكەبـازی دەكەن و خەریكـی فێـڵ و فەرجـن بـۆ نـانەوەی دووبەرەكـی لە بەینـی مـیللەت بـۆ ئەوەی زەبـوون بـبن و ئیمانیـان بـێ هێـز بێـت، بەڵام گەلـی عێـراقی قارەمـان چـاك لە موئامەرەكـانی ئیسـتعمار گەیشـتووە و بە ئیمانـی ئەو ڕێ لە ئیسـتعمار دەبڕێت.

براکانمـــــان، ڕۆڵە بە غیرەتەکـــــانی گەلەکەمـــــان سـیادەتی زەعـیم داواتـان لـێ دەکـات کە یەك بگـرن و ڕیزەکانتـان پـتەو بـکەن و یـارمەتی یەکـتری بـدەن، بەربەرەکـانی دوژمنەکـانی نیشـتمان وە پێویسـتە دوو دڵ و قینەبەرایەتییتـان لە نـاو نەمێنێـت، هەروەهـا فەرمـانی دەرکـردووە بە دامەزرانـدنی لیـژنەیەك بـۆ ئەوەی دەسـت بە جـێ بە نـاوچەی شـیمال بـگەڕێ کشـوف و مواسـتەفات ڕێـك بخـات بـۆ ئـاوەدانکردنەوەی هەمـوو ئەو گونـدانەی کە وێـرانن لە ڕێـی خێـر و خۆشـی و کـامەرانی هەمـووان و بـۆ ئەوەی دڵنیـا و پـڕ ئـارام بـبن، هەروەهـا داوای سـەرکەوتن و شـکوا و شانازی دەکات بۆ هەموو ڕۆڵەیەکی گەلەکەمان.

سەرکردەی فیرقەی دووەم

١٩٦٣/٣/١٢[٩٠].

لە دوای ئەو دوو ئاگـاداریی نـامەیە، مەلا مسـتەفا لە ڕێککەوتـی ١٦ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣ لەگەڵ هاوەڵەکـانی چـوونە شـاری کـۆیە[٩١]، هەروەهـا لە ڕۆژی ٢١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣ ئـاهەنگێکی گەورەی نەورۆز سـاز کـرا، کە یەکەم جـار سـەرکردایەتی کـورد داخـوازییە ڕەواکـانی کوردیـان بەرانـبەر خەڵکێکـی زۆر ڕاگەیانـد و خوێنـدەوە[٩٢]، هەر لەو نەورۆزەدا (هەژار موکریـانی[٩٣]) شـیعری (کـاوەی مەزن[٩٤])ی خوێنـدووەتەوە، دیـارە هەژار موکریـانی لە ڕۆژی ٢٧ی ئـازاری هەمـان ساڵ لە کۆیە شیعری (بۆ پێشەوە پێشمان کەوە بارزانی)ی نووسیوە[٩٥].

لە لایەکـی دیـکەوە لە نەورۆزی سـاڵی ١٩٦٣دا مەجیـدی حـاجی عەبـدو، کە کرێکـارێکی خەڵکـی کـۆیە بـوو و لە کۆمپانیـای نەوتـی کەرکـووك کـاری دەکـرد، بە دەستی پیاوانی بەعس سەر بڕدرا[٩٦].

هەروەهــا لە دوای نەمــانی عەبــدولکەریم قاســم، مەلا مەعســووم بە مــاڵ و خێــزانەوە کــۆیە بەجــێ دەهێڵێــت و دەچێــتە پــاڵ شــۆڕش و ڕوو دەکــاتە بێتــواتە، کە لە ژێــر دەســەڵاتی شۆڕشــدا بــوو، لەوێ لە لایەن (عەلــی شــەعبان[٩٧])، ئــامر هێــزی نــاوچەکە و ئەنــوەر بەگ، ســەرۆك عەشــیرەتی خۆشــناو پێشــوازی لــێ کــراوە، بەمەش بــووە یەکەمــین مەلای نــاودار و نــاسراوی کوردســتان کە پەیوەنــدی بە پێشــمەرگە و شۆڕشـــی ئەیلـــوولەوە کـــوردەوە کـــردووە و لە لایەن مەلا مســـتەفای بـــارزانییەوە ڕێزێکــی تــایبەتی لــێ گیــراوە[٩٨]. پەیوەنــدی کردنــی مەلایەکــی دیــاری وەك مەلا مەعســـووم بە شۆڕشـــی ئەیلـــوول، گرنگـــی تـــایبەتی خـــۆی هەبـــوو، چـــونکە لەو ســەردەمەدا کــارەکتەری دیــار و ســەرەکی کــۆمەڵگەی کــوردەواری، مامۆســتای ئــایینی بــوو، بە جۆرێــك قســەی ڕەت نەدەکــرایەوە، قســە و هەڵوێســت و بۆچوونەکــانی ڕێزلێگیــراو و جێبەجــێ کــراو بــوو. دەکرێــت بڵێــین پەیوەنــدی مەلا مەعســووم بە شۆڕشــەوە هانــدانی پــتری پێشــمەرگە بــووە، بــۆ ئەوەی زیــاتر جەخــت لە ســەر ویســت و ئامانجەکانی شۆڕش بکەنەوە.

جێــی ئامــاژەیە لە دوای دەســتپێکی شۆڕشــی ئەیلــوول، شــۆڕش پێویســتی بە دادگــا هەبــوو، بــۆیە داوا لە (عــومەر حەبیــب[٩٩]) دەکەن ببێــتە دادوەر، تــا کێشــەی هاووڵاتییــان بە شــێوەیەکی یاســایی یەکلایــی بکــاتەوە، بــۆیە ئەویــش بە خێــزانەوە دەچێــتە ژێــر دەســەڵاتی شــۆڕش و بەتــایبەتی بارەگــای دادگــای شــۆڕش لە مــاوەت، لەوێ وەکــوو ســەرۆکی دەســتەی بــاڵای دادگــا دەســتبەکار دەبێــت و هەر یەك لە: موحســین دزەیــی، ڕۆبیتــان ئەمــین عەلــی جــاف و حەســەن ســەید ئەحــمەد ئەنــدامی دەستەی دادگاکە دەبن[١٠٠].

چەنــدین کەســایەتی ســەربازی کــۆیە لە شۆڕشــی ئەیلــوول بەشــدارییان کــردووە و ڕۆڵــی بەرچاویــان لە شــەڕەکاندا هەبــووە، لەم بــارەیەوە (کەریــم ئەحــمەد[١٠١]) لە وتارێکــدا لە بــارەی ڕۆڵــی (عەلــی مەولــوود[١٠٢]) بە ناونیشــانی (تێکۆشــەری کــۆچکردوو عەلــی مەولــوود) دەنووســێت: "عەلــی مەولــوود لە هەر شــوێنێك بــووایە ورەی پێشـــمەرگەکانی بەرز دەکـــردەوە، لە ناخۆشـــترین و ســـەختترین ڕۆژانـــی پێشــمەرگایەتی، هەروەهــا فــاتمە خــانی خێزانــی خەریکــی بەخێــو کــردن و گەورە کردنی منداڵەکانی بوو[١٠٣]."

هەروەهـــا عەمیـــد (نـــامیق عەبـــدوڵڵا[١٠٤])، کە یەکێـــك بـــووە لە ســـەرکردە ســـەربازییەکانی حکـــومەتی عێـــراق، لە دوای کوودەتـــای ســـاڵی ١٩٦٣ی بەعســـییەکان دەچێـــتە پـــاڵ شۆڕشـــی ئەیلـــوول و دەبێـــتە جێگـــری ســـەرکردەی لەشـــکری پێشـــمەرگە، لە ژێـــر فەرمانـــدەی گشـــتی جەلال تاڵەبـــانی دەبێـــت، هاوکـــات (نـــافیز جەلال[١٠٥])یـــش یەکێـــك لە ســـەرکردە ســـەربازییەکانی حکـــومەتی عێـــراق بـــوو، بەڵام لە دوای شۆڕشـــی ئەیلـــوول دەگەڕێـــتەوە کوردســـتان و لە کـــۆیە پەیوەنـــدی بە ســـەرکردایەتی شۆڕشـــی کوردســـتان دەکـــات و وەکـــوو ئەفســـەرێکی شـــۆڕش وەردەگیرێـــت و تـــا بەهـــاری ســـاڵی ١٩٦٣ لە کۆیە دەمێنێتەوە[١٠٦].

جێـــی خـــۆیەتی بگوترێـــت کە بەشـــێك لە ســـەرباز و حەرەس قەومـــی بە مەبەســـتی بردنـــــی گەنـــــم و بەرهەمەکـــــانی ئەو نـــــاوچەیە چووبـــــوونە گونـــــدی سێوەســـــان، پێشـــــمەرگەش بەو هەواڵە دەزانێـــــت، بـــــۆیە خۆیـــــان ئامـــــادە دەکەن بـــــۆ ڕووبەڕووبوونەوەیـــان، پێشـــمەرگەکانی ئەو نـــاوچەیە بە سەرپەرشـــتی مـــلازم تـــاریق شـــەڕ لەگەڵ هێزەکـــانی حکـــومەتی عێـــراق دەکەن، لەو شـــەڕەدا حکـــومەت شکســـت دەهێنێـــت و دەگەڕێـــنەوە کـــۆیە[١٠٧]. لەم بـــارەیەوە حـــاجی ســـمکۆ فەرەج ســـەعیدی مەمـــی، ئەو کـــاتە بەشـــداری ئەو شـــەڕەی کـــردووە، لەم بـــارەیەوە دەڵێـــت: "ئەو کـــاتە لە دەشـــتی کـــۆیە بـــووین، مـــلازم تـــاریق کە سەرپەرشـــتیاری شـــەڕەکە بـــوو، لەگەڵ نـــزیکەی ٧٠ بـــۆ ٨٠ چەکـــدار، ئاگـــادار کـــراینەوە کە ســـبەینێ عەســـکەر و حەرەس قەومـــی هێـــرش دەکەنە ســـەر گونـــدی سێوەســـەن و دەوروبەری، بـــۆیە زوو هەمـــوو خەڵکـــی گونـــدمان ئاگـــادار کـــردەوە و گونـــدەکان چـــۆڵ کـــران، هەر تـــاقە ژنێـــك بە نـــاوی مـــونیرە ڕەش مـــابووەوە، کە نـــانی بـــۆ دەهێنـــاین، ئـــێمەی چەکـــدار بە نەخشـــە و پـــلان ســـەنگەرمان لە هێـــز و ســـوپا گـــرت، مـــولازم تـــاریق بـــۆ خـــۆی ڕەشـــاش برێنێکـــی پـــێ بـــوو، ئەوە بـــوو لە ســـبەینەی ســـاڵحانەوە شـــەڕ و تەقە دەســـتی پـــێ کـــرد، بەڵام شـــەڕێکی زۆر قـــــورس، وەك گەڵای داران کەلاشـــــی عەســـــکەر و حەرەس قەومـــــی لەمـــــلاولای جـــادە کەوتبـــوو، دەمەو عەسر ســـوپا شـــکا و گەڕایەوە کـــۆیە و مەیتەکانیـــان بـــردەوە، ئـــێمەش دوو شـــــەهید و چـــــوار برینـــــدارمان هەبـــــوو، شـــــەهیدێکمان خەڵکـــــی خۆشـــناوەتی بـــوو، لە چەکـــدارەکان هەر ئەو نـــاوانەم بیـــر مـــاوە: مـــولازم تـــاریق

سەرپەرشتیار، عەلی مام ڕەشید سەر لق، مەجید کوردە، عارف حەوێز، سەر دەستە، سدیق کوێخا تەها (حەمە سوور کانی کوردەیی)، چەتۆ کەریمە سوور، سەید ئاغای کانەبی، حەمید ئاغای چایەچی، خاڵە دێوە و جەوهەر گەزنەیی[١٠٨]."

سێیەم: کۆنگرەی کۆیە

دوای بەیاننـــامەی ئەنجـــوومەنی نیشـــتمانی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش[١٠٩]، مســـتەفا بـارزانی وای بە بـاش زانـی پـرس و ڕاوێـژ لەگەڵ مەکتەبـی سیاسـی و ژمـارەیەکی زۆر لە ســـــەرکردە نیشـــــتمانپەروەرە دڵســـــۆزەکاندا بکـــــات، بـــــۆ ئەو مەبەســـــتە کۆبـوونەوەیەکی بەربـڵاو کـرا کە هەمـوو لایەنە گەلـی و سیاسـی و پیشـەییەکانی گـرتە خـۆی، هەمـوو ڕێکخـراو و نەقـابە و ئامۆژگـا زانسـتییەکان نوێنەریـان تێـدا هەبـوو، بانـگ ڕاهێـڵ بـۆ هەمـوو لایەکـی کوردسـتان نێـردران بـۆ ئەوەی خەڵـکەکە نوێنەری خۆیان هەڵبژێرین بۆ ئەو کۆبوونەوەیە[١١٠].

لە ڕێککەوتـــی ١٦ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٦٣ نـــوێنەرانی تەواوی چـــین و تـــوێژە جیاکـــانی کۆمەڵگـــا، بە نەتەوە و ئـــایینە جیاوازەکـــانەوە، ســـەرکردەکانی پـــارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، فەرمانـدەی یەکەکـانی هێـزی پێشـمەرگەی شۆڕشـی ئەیلـوول و سەرۆک هۆزە شۆڕشگێڕەکان گەیشتنە شاری کۆیە[١١١].

دوای تەواو بـــوونی کاروبـــاری خۆئامـــادەکردن بـــۆ کـــۆنگرە و ئامـــادەکردنی پێویســـتییەکان، بـارزانی چوارقـوڕنەی جـێ هێشـت و لە ١٦ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣ گەیشـتە شـاری کـۆیە[١١٢] و لە مـاڵی کـاکە زیـادی حەمە ئاغـای بـوو، ئەویـش مـاڵەکەی خـۆی خسـتە ژێـر دەسـتی بـارزانی و هەمـوو ئەرکێکـی میوانـداری کردنـی بارزانی و هەر کەس لەگەڵی بوو تا لە کۆیە بن گرتە ئەستۆی خۆی[١١٣].

کـۆنگرە لە ڕۆژانـی ١٨ تـا ٢٢ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣، بە سـەرۆکایەتی مسـتەفا بـارزانی، لە ژێـر چەتـری هێـزی پێشـمەرگەی شۆڕشـی ئەیلـوول و لە مـاڵی کـاکە زیـاد ئاغـای کـۆیە، بە ئامـادەبوونی ٢٠٠٠ تـا ٢٥٠٠ کەس سـاز درا کە ٢٠٠ کەسـیان مـافی دەنگـدانیان هەبـووە. مەبەسـتی ئەم کـۆنگرەیە گەڵاڵەکردنـی داخوازییەکـانی کـورد بوو لە حکومەتی عێراق[١١٤].

کـۆنگرە شـەوان دەسـتبەکار دەبـوو و بە ڕۆژ ئەنـدامانی کـۆنگرە بڵاوەیـان دەکـرد، نەوەك حکـومەت نیـازی خراپـی هەبێـت و بۆردوومـانی شـوێنی کـۆنگرە بکـات،

چــونکە بەعســییەکان جــێگەی مــتمانەی کــورد نەبــوون، لەو کــۆنگرەیەدا بــارزانی لە هەمـــوو دانیشـــتنەکان ئامـــادە دەبـــوو و بەشـــداری هەمـــوو قســـەکانی دەکـــرد، هەروەهــا ئەنــدامانی مەکتەبــی سیاســی و لیــژنەی مەرکەزی هەموویــان بەشــدار بــوون، ســەر لەشــکر و ئــامر هێزەکــان، ســەرۆك هۆزەکــانی دۆســتی شــۆڕش بەشــدار بــوون، لەوانە: عەباســی مامەنــد ئاغــا، ســمایلی ســواره، شــێخ حوســێنی بۆســکین، کوێخــا ســمایلی تەلان، حــاجی بــرایمی چەرمەگــا، مەجیــد ڕۆســتەم، عەوڵائاغــای مــاوەت، واحیــدی حــاجی مەلــۆ، ئەحــمەد حەمەدەمــین دزەیــی و ڕەشــید ئاغــای دۆســکی، لەگەڵ چەنــد کەســایەتییەکی نیشــتمانپەروەری بــێلایەن، وەك مەســعوود محەممەد[115].

(ئەحــمەد شــەریف لەك[116])، کە وەکـــوو نــوێنەری حیــزب و پێشـــمەرگە لە کــۆنگرەی کــۆیە بەشــدار بــووە، دەڵێــت: "لەو کــۆنگرەیەدا بە زەقــی دیــار بــوو کە بۆچــوونی جیــاواز لە نێــوان بــارزانی و مەکتەبــی سیاســی هەبــوو، لە ســەر دانــانی ســەرۆکی وەفــدی کــوردی بــۆ بەغــدا، بــارزانی دەیویســت و مەبەســتی بــوو مەسعوود محەمــمەد ســەرۆکی وەفــد بێــت، مەکتەبــی سیاســی ســوور بــوون لە ســەر جەلال تاڵەبــانی، لە ئەنجامــدا ڕای مەکتەبــی سیاســی ســەرکەوتوو بــوو و جەلال تاڵەبــانی کرا بە سەرۆکی وەفد و هەموو دەسەڵاتێکی لەم بارەیەوە پێدرا[117]."

دوای کۆبـــوونەوەکە یاداشـــتێکیان بە حکومەتـــدا، کە بڕیارەکـــانی کۆنگرەکەیـــان تێــدا نووســیبوو، وەفدێکیشــیان بە ســەرۆکایەتی جەلال تاڵەبــانی هەڵبــژارد، ئەویــش پـــرۆژەکەی لەگەڵ خـــۆی بـــرد بـــۆ بەغـــدا[118]. شـــاندەکە بە ســـەرۆکایەتی جەلال تاڵەبــانی لەم ئەنــدامانە پێــك هــاتبوون: ســاڵح یووســفی، مەســعوود محەمــمەد، حوســێن خانەقــا، ســەمەد محەمــمەد، (حەبیــب محەمــمەد کەریــم[119])، عەگیــد ســدیق، شــاخەوان نــامیق، بــابەکر ڕەســووڵ، مســتەفا عەزیــز و ئیحســان شــێرزاد، لە مــانگی ئــازاری ســاڵی ١٩٦٣دا شــاندەکە ڕەوانەی بەغــدا کــرا، بەڵام دانوســتاندنەکان بــێ ئاکــام بــوون، دواتــر و لە ســەرەتای مــانگی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٣دا، شــەڕی یەکــلایەنە و کتــوپڕ لەلایەن ســوپای عێــراقەوە بــۆ ســەر کوردســتان دەســتی پێکردەوە[120].

چوارەم: بارودۆخی کۆیە لە سەردەمی حەرەس قەومی

١- حەرەس قەومی

حەرەس قەومی ڕێکخراوێکی سەربازی بوو، حیزبی بەعسی عێراق دروستی کرد، عەلی سالح سەعدی سەرپەرشتی دەکرد، لە بنەچەدا میلیشیا بوون، لە پێناو چەسپاندنی دەسەڵاتی خۆیان بەکاریان دەهێنان، لە بەرەبەیانی ڕۆژی کوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ بە گوێرەی بەیانی ٣ و ٤ی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی نیشتمانی شۆڕش پێك هات، کە ڕۆڵی زۆریان لە ڕاوەدوونان و گرتن و ئەشکەنجەدانی نیشتمانپەروەران و لایەنگرانی لایەنەکانی دیکەی وەك حیزبی شیوعی و پارتی دیموکراتی کوردستان هەبوو[١٢١].

ئەو میلیشیایە سەربازییە، بە فەرمانی کۆماری ژمارە ٣٥ لە ٢ی ئازاری ساڵی ١٩٦٣ ڕەوایەتی یاسایی و دەستووری پێدابوو، کە لە بەشێکی ناوەڕۆکی فەرمانەکەدا هاتبوو: "بە گوێرەی یاسای دەستووری ئەنجوومەنی نیشتمانی شۆڕش و لە سەر پێشنیازی سەرۆک وەزیران و ڕەزامەندی ئەنجوومەنی وەزیران و پشت ڕاستکردنەوەی لە لایەن ئەنجوومەنی نیشتیمانی و سەرکردایەتی شۆڕش پەسند کرا." دیارە ئەم یاسایە چەندین ماددەی لەخۆگرتبوو، لە ماددەی یەکەمدا هاتبوو: "دامەزراندنی ڕێکخراوێکی جەماوەری کە بە حەرەس قەومی ناسراوە و خاوەنی سەرکردایەتییەکی سەربەخۆیە و پەیوەستە بە سوپا سالارەوە." لە ڕاستیدا دامەزراندنی میلیشیای حەرەس قەومی کە لە سەرەتادا ژمارەیان کەم بوو، بەڵام دوای بە دامەزراوەیی کردنی، ژمارەکەی بۆ ٢١٠٠٠ کەس بەرز بووەوە، لە ئابی ساڵی ١٩٦٣دا ژمارەیان گەیشتە ٣٤٠٠٠ کەس. بەمەش بووە هێزێکی گەورە و خاوەن دەسەڵاتێکی ڕەها، کە توانی هەموو کاروباری کارگێڕی و سەربازی عێراق کۆنترۆڵ بکات و سیاسەتێکی توندوتیژانەیان لە بەرامبەر هاووڵاتییانی عێراقدا پەیڕەو دەکرد، بەردەوام خەریکی ئەشکەنجەدانی هاووڵاتییان و زیندانی کردن و کوشتنیان بوون، جگە لەوەی هیچ ڕێزێکیان بۆ بەها کۆمەڵایەتی و ئایینییەکان دانەدەنا[١٢٢].

له ڕاســـتیدا دامەزرانـــدنی حەرەس قەومـــی زیـــاتر بـــۆ پارێزگـــاری کـــردن له دەســـەڵاتی خۆیـــان بەکـــاردەهێنران، بـــۆ لەنـــاوبردنی نەیارەکانیـــان و دابـــین کردنـــی هەلـــومەرجی بەردەوامبـــوونی فەرمانڕەوایەتیـــان له عێـــراق و جێبەجـــێ کردنـــی پرۆســـەی بە عەرەب کـــردن بـــوو، هەر بـــۆیە هەنـــدێك کەسـیان دەستنیشـان کـرد تـا ســـەرکردایەتییان بکـــات، کە هەڵگـــری بیـــری نەتەوە پەرســـتی عەرەب بـــوون، لەوانە: مـــونزر مەنـــداوی تکریتـــی، کە ئەفســـەری هێـــزی ئاســـمانی بـــوو، پیـــاوی عەلـــی ســـاڵح ســـەعدی بـــوو، حەرەس قەومـــی دەســـەڵاتی ڕەهـــای پێـــدرابوو له مـــامەڵە کردنـــی لەگەڵ هاووڵاتییانـــدا، مـــافی دەســـتگیرکردن و زینـــدانی کـــردن و کوشـــتنی هەمـــوو کەسـێکی هەبـوو، کە هەڕەشـە بـووایە بـۆ سـەر دەسـەڵات، بە تـایبەتی مـافی کوشـتنی شـــیوعییەکانی بە شـــێوەیەکی ڕاســـتەوخۆ هەبـــوو. بەمەش ژمـــارەیەکی زۆر له شـیوعییەکان دەسـتگیر کـران و بە سـەدانیان لەسـەر شـەقامەکان کـوژران، جـگە لەوەی ئازاری منداڵانیان دەدا و دەستدرێژییان دەکردە سەر ئافرەتان(١٢٣).

ئەو هێـــزە جلـــوبەرگی تایبەتییـــان لەبەر دەکـــرد بـــۆ ئەوەی له هێـــزی پـــۆلیس و ســوپا جیــا بکــرێتەوە، کەچــی دواتــر وای لــێ هــات هــیچ حیســابیان بــۆ بڕیارەکــانی سەروو خۆیان نەدەکرد، بەو مانایەی خۆیان له سەرووی یاسا دادەنا(١٢٤).

له لایەکـــــی دیـــــکەوە له دوای دەرکردنـــــی بەیـــــانی ژمـــــارە ١٣ له لایەن بەعســـییەکانەوە هێزەکـــانی حەرەس قەومـــی ئەو دەســـەڵاتەیان پێـــدرابوو، کە بە بـــێ دادگـــایی کـــردن هەر کەســـێکی ســـەر بە حیزبـــی شـــیوعی بێـــت، له هەر شـــوێنێك دەستگیر کرا، له هەمان شوێن گوللەباران بکرێت(١٢٥).

له دوای کوودەتاکەیـان بەعسـییەکان فیـرقەی دوویـان ڕێـك خسـت، کە ئەرکـی پەلامـــاردان و داپڵۆســـینی کەرکـــووك و هەولێـــر و ســـلێمانی بـــوو بە هەمـــوو ناوچەکانیـــانەوە، بە مەرســـوومێکی جمهـــووری عەمیـــد ڕوکـــن ئیبراهـــیم فەیســـەڵ ئەنســاری کــرا بە فەرمانــدەی فیــرقەی دوو، هەروەهــا عەقیــد ســەعید حەمــۆ کــرا بە فەرمانــدەی لیــوای پێنجــی فیــرقەی دوو، عەمیــد ڕوکــن ســەعید فەتحــی ســقلی کــرا بە حــاکمی عەســکەری، زەعــیم ســدیق مســتەفا کــرا بە فەرمانــدەی ٢٠، تەهــا شــەکرچی کە ئەفسەرێکی مووسڵاوی بوو له فەوجێکی لیوای ٥ دامەزرا(١٢٦).

به مەبەستی کۆتایی هێنان بەو بارودۆخەی لە کوردستان دەگوزەرا، حکومەتی عێراق لە ڕێی بەکارهێنانی سوپا و حەرەس قەومی هێرشێکی بەربڵاویان بۆ سەر کوردستان لە سێ قۆڵەوە دەست پێ کرد، یەکەمیان بەرەو هەولێر و ڕواندز، دووەمیان بەرەو شاری کۆیە و ڕانیە، سێیەمیان بەرەو شاری ئامێدی و دەوروبەری[١٢٧].

لە ڕۆژانی ٩ و ١٠ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣دا حەرەسی قەومییەکان پەلاماری کوردستانیاندا و نزیکەی ٢٦٧ کەس لە سلێمانی و ٢٥ کەس لە کۆیە و دەوروبەری ٧٣ کەس لە بیتوێن بە بێ هیچ تاوانێك دەستگیر کران، لە دوای ئازار و ئەشکەنجەدان، بە بێ دادگایی گوللەباران کران[١٢٨].

کاتێك سوپا لە هەولێرەوە بەرەو کۆیە جووڵا، بە درێژایی ئەو ڕێگایە شەڕێکی خوێناوی کرا، دوای دوو سێ ڕۆژ، شەڕی توند کەوتە دەربەندی گۆمەسپان و دێگەڵە، لەوێ شەڕ ١٢ ڕۆژی خایاند، سەرەڕای جیاوازی نێوان دوژمن و پێشمەرگە لە ڕووی چەك و ژمارەوە، دوژمن زیانێکی زۆری بەرکەوت[١٢٩].

موقەدەم ڕوکن تەها شەکرچی سەرکردایەتی هێزی سەربازی و سوپای عێراق و حەرەس قەومییەکانی لە کۆیە دەکرد، کە هەر لە سەرەتاوە فەرمانبەرەکانی کۆیەی دەستگیر کرد، هەروەها خەڵکێکی زۆریشی لە کرێکار و کاسبکار و خەڵکی دیکەی دەستگیر کرد و ئەشکەنجە و ئازارێکی زۆری دەستگیرکراوانیان دابوو، بە شێوەیەك ماڵەکانی نزیك سەرای کۆیە گوێیان لە ناڵە و هاواری ئەو کەسانە بووە کە لە زیندانەوە ئازار و ئەشکەنجە دراون[١٣٠].

لە باسەکانی دواتردا بە وردی باس لە کردەوە و تاوانەکانی هێزی میلیشیای حەرەس قەومی لە کۆیە و دەوروبەری دەکەین.

٢- بارودۆخی کۆیە لە سەردەمی حەرەس قەومیدا

بـارودۆخی سیاسـی کوردسـتان بە گشـتی و شـاری کـۆیە بەتـایبەتی، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ بەرەو گـرژی و ئـاڵۆزی دەچـوو، لە بـری ئەوەی حکـومەتی بەعـس دان بە مـافە ڕەواکـانی کـورد دابنـێ، خـۆی سـازدا بـۆ پەلامـاردانی سـەربازی، حکـومەتی عێـراق لە ڕێـی بەکارهێنـانی سـوپا و حەرەس قەومـی هێرشـێکی بەربڵاویـان بـۆ سـەر کوردسـتان لە سـێ قـۆڵەوە دەسـت پـێ کـرد، یەکەمیـان بەرەو هەولێـر و ڕوانـدز، دووەمیـان بەرەو شـاری کـۆیە و ڕانـیە، سـێیەمیان بەرەو شـاری ئامێـدی و دەوروبەری. کاتێـک هەواڵـی هێرشـی سـەربازی سـوپای عێـراق و میلیشـیای حەرەس قەومـی گەیشـتە بەر گـوێی بەرپرسـانی کـورد لە کـۆیە، عـومەر دەبـابە و هـاوەڵانی بڕیاریانـدا ڕووبەڕووی ئەو هێرشـانە ببـنەوە، بەڵام پێیـان بـاش بـوو نـاو شـاری کـۆیە چـۆڵ بـکەن و هێـزی بەرگـری لە چیـای هەیـبەت سـوڵتان و بـاواجی دابنـێن، ئەمەش بـۆ پاراسـتنی گیـانی هاووڵاتییـانی کـۆیە بـوو، هەر بـۆ ئەو مەبەسـتەش بانگەوازێکیـان لە بڵنـدگۆی مزگەوتـی گەورەی نـاو شـاری کـۆیە بڵاوکـردەوە و ڕایانگەیانـد کە پێویسـتە هاووڵاتییـان بە زوویـی شـاری کـۆیە چـۆڵ بـکەن، لەبەر ئەوە ڕۆژی ٣[١٣١]ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٣ لە کـاتژمێر ١٢ی شـەو هەمـوو خەڵکـی کـۆیە شـاریان چـۆڵ کـرد، بەرەو دەشـت و دەر، ڕانـیە و قەڵادزێ و گونـدەکانی دەوروبەری کـۆیە کـرد[١٣٢]. لەم بـارەیەوە کەمـال محێـدین دەڵێـت: "مـن و دکتـۆر خالیـد و عـومەر دەبـابە لە کـۆیە مـاینەوە، کە دڵنیـا بـووین لەوەی کەس لە کـۆیە نەمـاوە، ئـێمەش لە بـن شـاخی هەیـبەت سـوڵتانەوە چـووینە سـوێرەڵە و مقەرێکـی سـەرەتاییمان دانـا[١٣٣]." ڕۆیشـتنی هاووڵاتییـانی مەدەنـی شـارەکە بـۆ دەرەوەی شـار چـاوەڕوان کـراو بـوو، چـونکە هەر لەگەڵ هـاتنی بەعسـییەکان بـۆ سـەر دەسـەڵات و دامەزرانـدنی هێـزی حەرەس قەومـی، هێـزەکە دەسـتی کـرد بە کوشـتن و بـڕین و لەنـاوبردنی نەیـارانی بەعسـییەکان، تەنـانەت زۆر بە تونـدی دژی شـیوعییەکان و دۆسـت و لایەنگرانـی عەبـدولکەریم قاسـم و نەیـارانی دیـکە بـوونەوە، بەشـێکی زۆری هاووڵاتییانیـان دەسـتگیر کـرد و خـرانە زینـدانەوە، هەروەهـا خەڵکێکـی زۆریـان کوشـت، ئەم شـێوازە مـامەڵە کـردنەی حەرەس قەومییەکـان بە نـاو خەڵکـدا

بڵاوبــوونەوە و ترســیان خســتووەتە نێــو دڵــی هاووڵاتییــان، لەبەر ئەوە بە زوویــی شارەکەیان چۆڵ کرد.

حکــومەتی بەعــس لە ٦ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٣ بە فــڕۆکە کــۆیە و بەشــی زۆری شــارەکانی کوردســتانی بۆردوومــان کــرد، بە دوو لیــوا ســەرباز و تانــك و تــۆپ و فـڕۆکە هێرشـی بـردە سـەر شـاری کـۆیە[١٣٤]. هەروەهـا پـێش گەیشـتنیان بـۆ نـاو شـاری کــۆیە ژمــارەیەک لە فڕۆکەکــانی حکــومەتی عێــراق بڵاوکراوەیەکیــان بەســەر خەڵکــی شــاری کــۆیە بڵاوکــردەوە، کە تێیــدا هــاتبوو: "هەمــوو هاووڵاتییــان لێخۆشــبوونی گشــتیان بــۆ دەرچــووە، ئەم لێخۆشــبوونەش لە لایەن ســەرۆک وەزیــران و ســوپا ســالاری عێــراقەوە دەرچــووە و بە ســەر تەواوی هاووڵاتییــان بە بــێ جیــاوازی جێبەجــێ دەکرێــت، هەر بــۆیە پێویســتە هاووڵاتییــان گــوێڕایەڵی فەرمانەکــانی حکومەتی عێراق بن و کرداری گێرەشێوێنی ئەنجام نەدەن[١٣٥]."

حەرەس قەومــی لە ڕێککەوتــی ١٠[١٣٦]ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٣ لە هەمــوو لایەکەوە هێــرش و پەلاماریــان بــۆ ســەر کوردســتان دەســت پــێ کــرد[١٣٧]، ڕۆژی ١٥ی حــوزەیران لیــوای پێــنج و جاشــەکان گەیشــتنە دێــگەڵە، بەڵام لەوێ پێشــمەرگە پێشـیان پـێ دەگـرن و دوو سریەی ئەو لیـوایە دەشـکێنن و زیـانی مـادی و گیانییـان لـێ دەدەن، دواتـر حکـومەتی عێـراق ڕێگـای خـۆی بـۆ باشـووری دێـگەڵە دەگـۆڕێ و بە دەشـــتایی بەرەو گونـــدی تەکەوڵ دەڕۆن، مـــاوەیەك لەوێ بـــنکەی ســـەربازی دادەنــێن، دواتــر لەوێــوە بەرەو گونــدی تــۆپزاوا بەڕێ دەکەون، دوای بۆردوومــانێکی چـڕی فـڕۆکە و گەیشـنی هێزێکـی دیـکە لە کەرکـووك بە ڕێگـای تەقتەق بـۆ چـوار ڕیــانی تــۆپزاوا، دەتــوانن لە ٢٢ی حــوزەیران بــگەنە گونــدی هەرمــۆتە، لەوێشــدا ســەربازگەیەکی کــاتی دادەنــێن، ڕۆژی دواتــریش، واتە ٢٣ی حــوزەیران دەگەنە نــاو شـاری کـۆیە[١٣٨]، هەر کە سـوپا گەیشـتە شـاری کـۆیە، خەڵکێکـی زۆر بە قورئـانەوە بەرەو پیریـان چـوون، بـۆ ئەوەی شـارەکە و خەڵـکەکە پـارێزراو بـن[١٣٩]، بەڵام لەگەڵ گەیشــتنیان بــۆ نــاو شــار، فەرمــانی گــرتن و کوشــتنی ژمــارەیەک لە دانیشــتووانی شــارەکەیاندا، بــێ ئەوەی ڕووبەڕووی لێپێچیــنەوە ببــنەوە، ئەم شــاڵاوە ســنووری شـاری کـۆیەی بەزانـد و بەرەو گونـدەکانی تـۆپزاوا، هەرمـۆتە، عەوداڵان، سـماقووڵی

گەلی و سکتان هەنگاویان نا و دەستیان کرد بە تالانکاری و سەپاندنی ئابلۆقەی ئابووری بەسەر شاری کۆیە و دەوروبەری، تەنانەت چەند گوندێکیش سووتێنران[١٤٠]. ئەمە قوربانیدانی کۆیە و دەوروبەرییەتی بۆ شۆڕشی ئەیلوول، چونکە ئەگەر بەشداری کاری خەڵکی ئەو شارە لە شۆڕشدا نەبووایە، حکومەتی عێراق، وردتر بڵێین حەرەس قەومییەکان بەم شێوەیە مامەڵەیان لەگەڵ خەڵکی شارەکەدا نەدەکرد.

هێرش و پەلاماری حەرەس قەومی بە هاوکاری هێزی ئاسمانی عێراق بۆ سەر شاری کۆیە دەستی پێ کرد، پێش گەیشتنیان بۆ ناو شار، ژمارەیەک لە فڕۆکەکانی حکومەتی عێراق بڵاوکراوەیەکیان بەسەر دانیشتووانەکەی بڵاوکردەوە، کە تێیدا هاتبوو: "هەموو هاووڵاتییان لێخۆشبوونی گشتیان بۆ دەرچووە و ئەم لێخۆشبوونەش لە لایەن سەرۆک وەزیران و سوپا سالاری عێراقەوە دەرچووە و بەسەر تەواوی هاووڵاتییان بە بێ جیاوازی جێبەجێ دەکرێت، هەر بۆیە پێویستە هاووڵاتییان گوێڕایەڵی فەرمانەکانی حکومەتی عێراق بن و کرداری گێرەشێوێنی ئەنجام نەدەن. بەڵام لە کاتی هاتنیان بەم شێوەیە نەبوو، بەڵکوو بە تەواوی لە دژی دانیشتووانی خەڵکی کۆیە و هەرمۆتە وەستانەوە[١٤١]." هەروەها ڕایانگەیاند ئەو کەسانەی لە دەرەوەی شارن، ئەگەر لە ماوەی سێ ڕۆژدا نەگەڕێنەوە ناو شار و ماڵەکانیان، خانوو و موڵکیان دەستی بەسەردا دەگیرێت و دەسووتێنرێت، بۆیە زۆربەی خەڵکەکە دەگەڕێنەوە[١٤٢].

هێرشە سەربازییەکەی حکومەتی بەعس بۆ سەر کۆیە بە پاڵپشتی هەزاران حەرەس قەومی و جاش بوو، لە کاتی هاتنیان بۆ کۆیە، هەوێز بە هەوێز، تەویلە بە تەویلە... دەگەڕان، ئەوەی بە کەڵك هاتبا دەیانبرد و فەرهوودیان دەکرد، دەیان هەزار مەڕ و بزن و گا و گۆلك و ئەسپ و هێرستر و شتی دیکەیان برد، تەنانەت مزگەوتیشیان وێران کرد[١٤٣].

هەڵـــبەت لەو ســـەروبەندەدا لە کـــاتژمێر ٣ی شـــەودا، دائیـــرەی ئینحســـاری تـــووتنی کـــۆیە بە دەســـتی پێشـــمەرگە ئـــاگر درا و مـــاوەی ســـێ شـــەو و ڕۆژ دەسووتا[١٤٤].

لە ســـەرەتای هێرشـــی حەرەس قەومـــی بـــۆ ســـەر گوندنشـــینەکانی دەشـــتی کـــۆیە، هێـــزی پێشـــمەرگە بەرگرییەکـــی ئەوتـــۆی نەکـــرد، چـــونکە حەرەس قەومـــی، فـــڕۆکە و تانـــك و زرێپۆشـــێکی زۆری هەبـــوو، هێـــزی پێشـــمەرگەش چەکیـــان کەم بـــوو، بـــۆیە شەڕەکە نا بەرانبەر دەبوو[١٤٥].

دوای داگیرکردنـــی چیـــای هەیـــبەت ســـوڵتان لە کۆتاییەکـــانی مـــانگی حـــوزەیران، هێرشـــیان کـــردە ســـەر گونـــدەکانی دەشـــتی کـــۆیە، بە تـــایبەتی سێوەســـەن و (حـــاجی قەڵا[١٤٦])، چـــونکە پێشـــمەرگە لەوێ بـــنکەی ســـەربازی هەبـــوو و خۆیـــان بـــۆ شـــەڕ ئامـــادە کردبـــوو، لەوێـــدا هێزەکـــانی پێشـــمەرگە ڕووبەڕووی هێـــزی حکـــومەت بـــوونەوە، لە شـــەڕەکەدا هێـــزی حکـــومەت چەنـــد کەســـێکیان لـــێ کـــوژرا و چەنـــدی دیکەشـــیان لـــێ برینـــدار بـــوو، ئەمەش بـــووە هـــۆی ئەوەی هێـــزەکەی حکـــومەت پاشەکشە بکات و بگەڕێتەوە کۆیە[١٤٧].

حەمیـد ڕەشـاش، نووسـیویەتی: "سـاڵی ١٩٦٣ لە کـاتی هێرشـی حەرەس قەومـی بـۆ سـەر کـۆیە لە حـاجی قەڵا بـووم، (شـێخ جەنگـی بورهـان[١٤٨]) ٣٠ چەکـداری کۆکردبـووەوە و بەرگرییـان لە گونـدەکانی کـۆیە کـرد، لە کاتێکـدا حکـومەتی عێـراق ئـاوی بەنـداوی دووکـانی گرتبـووەوە تـا بتوانێـت بە ئاسـانی هێـزەکەی بپەڕێنێـتەوە، بەڵام ئەوان بەرپەرچیان دانەوە و بواریان نەدان ناوچەکە داگیر بکەن[١٤٩]."

هەروەهـا لە هەڵمەتێکـی دیـکەدا حەرەس قەومـی لە بەری زێـی بچـووکەوە لە لای گونـدی بۆڵقـامیشەوە هێـرش دەکەنە سـەر گونـدەکانی کـانی بـی و (بۆگـد[١٥٠]) و کلێســە، بەڵام لە لایەن پێشــمەرگەوە بەرپەرچیــان دەدرێــتەوە و چەنــد کەســێك لە هێـــزی حکـــومەتی عێـــراق دەکوژرێـــت[١٥١]. هێرشـــی حەرەس قەومـــی لەوبەری زێـــی بچـووکەوە بـۆ سـەر گونـدی بۆگـد پەیوەنـدی بە چالاکییەکـانی هێـزی پێشـمەرگە لە سنوورەکە هەبوو.

له کۆتـایی مـانگی حوزەیرانـدا حەرەس قەومـی جـارێکی دیـکە هێرشـی بـردە سـەر گونـدەکانی یـارەمیش و شـەوگێڕ لە دەشـتی کـۆیە، بە مەبەسـتی کـۆنترۆڵ کـردن و تـاڵانکردنی نـاوچەکە، بەڵام لەوێـدا ١٠ پێشـمەرگە لە گـردی قـوچێ (لە نێـوان گونـدی شـەوگێڕ و کفـرە دۆڵ)، بۆسـەیان بـۆ هێـزی عێـراق دانـایەوە، لە کاتێکـدا نیـوەی پێشـمەرگەکان بـێ چەک بـوون، لە کـاتی پێشـڕەوی کردنـی هێـزەکە پێشـمەرگەکان تەقە دەکەن و سـێ کەس دەکـوژن، بـۆیە هێـزەکە دەگەڕێـتەوە کـۆیە و جـارێکی دیـکە نـاچنەوە ئەو نـاوچەیە. لەم ڕووبەڕووبـوونەوەیەدا نـافیز جەلال و کوێخـا مەمەنـدی کوێخـا فەرەج، فەیـزوڵڵا ئاغـای جەلال حەوێـزی و نەزەنـد خـانی ماماغـای غەفـووری و هەردوو کوڕەکەیـان: موشـیر و ئەمیـر ڕۆڵـی دیاریـان هەبـوو، ڕێگریـان لە پەلامـاری سـەر گونـدی یـارەمیش کـرد، هەروەهـا بەشـداری نەزەنـد خـانی غەفـووری وەك ژنێکـی ئـازا و خـۆڕاگر، بـووە یەکەم ژنە شـەڕکەری شۆڕشـی ئەیلوول[١٥٢].

(کـاوە کوێخـا مەمەنـد[١٥٣])، لە کتێبـی کوێخـا مەمەنـدی کـۆیە، جـوامێری، چـاکەخوازی، بەخشـندەیی و ئاشـتەوایی، (١٩٢٠- ١٩٩٥)، سـەبارەت بە ڕووبەڕووبـوونەوەی حەرەس قەومییەکـان لە لای گونـدی یـارەمیش، دەڵێـت: "کاتێـك حەرەس قەومـی ویسـتوویانە دەغـڵ و دانـی نـاوچەکە بسـووتێنن و مەڕومـاڵاتی خەڵـکە بـبەن، بە تـایبەتتر لە مـانگی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٣ کاتێـك حەرەس قەومـی ڕووە و گونـدی یـارەمیش ڕۆیشـتوون بە مەبەسـتی تـاڵانکردنی مەڕومـاڵاتی فەیـزوڵڵا جەلال، لەو کـاتەدا کوێخـا مەمەنـد، حـاجی سـمکۆ، (حـاجی ڕەفیـق[١٥٤])، کەریـم خـدر، لەگەڵ نـافیز جەلال، فەیـزوڵڵا جەلال، مـوشـیر ئاغـا، ئەمیـر ئـاغـا، زرار ناوێـك بەیەکەوە بـوونە و تفەنگیـان لا بـووە، لەوێ شـەڕ لە نێـوان ئەو چەنـد کەسـە و حەرەس قەومییەکـان دروسـت بـوو، کە تێیـدا سـێ چـوار سـەربازی حەرەس قەومـی کـوژران، بەم هۆیەشـەوە حەرەس قەومییەکـان شـکان و پاشەکشـەیان کـرد، بەم شـێوەیە سـەرکەوتن و فەیـزوڵڵا جەلال مەڕوماڵاتەکـانی بـۆ ڕزگار کرا[١٥٥]."

لە درێـــژەی هێـــرش و پەلامارەکـــانی حەرەس قەومـــی بـــۆ ســـەر گونـــدەکانی دەوروبەری کـــۆیە، مـــاڵی ئاغـــای مەلا ئەحـــمەد ئاغایـــان لە گونـــدی داربەڕوو تـــاڵان کـــرد و ســـووتاندیان و ئاشەکەشـــیان بە تـــی ئـــێن تـــی تەقانـــدەوە[156]، هەروەهـــا هێرشـیان بـردە سـەر گونـدی حەمەبـایزان و سـووتاندیان، لەو هێرشـەی سـەر گونـدی حەمەبـایزان دوو کەس برینـدار بـوون، بـۆیە گونـدەکە چـۆڵ کـرا، هەمـوو خەڵکـی حەمەبایزان ڕوویان لە شاری کۆیە کرد[157].

لە لایەکـی دیـکەوە لە دوای هـاتنی حەرەس قەومـی، لە هـاوینی سـاڵی ١٩٦٣دا لەگەڵ هێـــرش کـــردنە ســـەر کوردســـتان حەرەس قەومـــی لە هەمـــوو دەروازەکـــانی هەولێـر خـاڵی پشـکنینیان دانـا و دەسـتیان کـرد بە گرتنـی هەمـوو ئـاژەڵە باربەرەکـان، بە بیـانووی ئەوەی لە گواسـتنەوەی ئـازووقە و کەلـوپەل لە هەولێـرەوە بـۆ نـاوچە ئازادکراوەکـانی ژێـر دەسـتی پێشـمەرگە سـوودیان لـێ وەرگیـراوە، بـۆ نموونە: لە خـاڵێکی پشـکنینی شـاری کـۆیەدا دەیـان ئـاژەڵی بارەبەریـان گـرت و لە مەیـدانێکی نزیـك خـاڵەکە بارەبەرەکانیـان بەسـتنەوە، ئەوە بـوو بـۆ مـاوەی چەنـد ڕۆژێـك بـارگرانی و نـاڕەحەتی بـۆ خاوەنەکانیـان دروسـت بـوو، چـونکە لەو شـارە دەمـانەوە و پەیداکردن و گواستنەوەی ئالیك و ئاو بۆ ئاژەڵەکانیان سەخت بووبوو[158].

هاوکـات فەرمانـدەی سـوپای عێـراق مەنعـی تەجەولـی لە شـاری کـۆیە ڕاگەیانـد و بە سـەدان سـەرباز و حەرەس قەومـی ڕژانە تێکـڕای کـووچە و کۆڵانەکـانی هەمـوو گەڕەکەکـانی شـار، خەڵکـی مەدەنیـی بـێ دەسـەڵات کەوتە بەر شـەق و داپڵۆسـین و ئـازاردان بە بـێ هـیچ تاوانێـك، مـاڵ بە مـاڵ، ژوور بە ژوور، کەوتـنە پشـکنینەوەی هەمـوو شـارەکە، بە بیـانووی گەڕان بە دوای چەك، هەروەهـا پـتر لە ٢٠٠ هـاووڵاتی دەسـتگیر کـران و بـۆ شـەو و ڕۆژێـك لە سـەربازگەی هەیـبەت سـوڵتان بـێ نـان و ئـاو سـزا دران[159]. ڕەشـبگیری پـتر لە ٢٠٠ هـاووڵاتی شـاری کـۆیە بە بـێ هـیچ تاوانێـك، تـاوان بـوو بەرانـبەر خەڵکـی مەدەنـی شـارەکە، ئامـانج لێـی تەنیـا بڵاوکـردنەوەی تـرس و دڵەڕاوکـێ بـوو لە نێـو دانیشـتووانی شـارەکە، بـۆ ئەوەی بە هـیچ شـێوەیەك یـارمەتی پێشـمەرگە نەدەن، تەنـانەت بیریشـی لـێ نەکەنەوە، بەڵام هەوڵەکـانی حکومەت لەم ڕێگایەوەش سەرکەوتوو نەبوو، چونکە شۆڕش بەردەوام بوو.

بەعـــس بڕیـــاری دابـــوو کـــۆیە بگرێـــت و وێرانـــی بکـــات، بـــۆیە بەشـــێك لە خانووەکـــانی کـــۆیەی ســـووتاند[١٦٠]، لە پـــێش هەمووشـــیانەوە خـــانووەکەی کـــاکە زیـــادی وێـــران کـــرد، چـــونکە بـــارزانی لەوێ کـــۆنگرەی بەســـتبوو[١٦١]. شـــێوازی ســـووتاندنی خانووەکـانیش بە دوو جـۆر بـوون، بەشـێکیان کە ئیخباریـان لـێ کـرا بـوو و مـاڵە پێشـمەرگە بـوون، بەس چـۆڵ بـوو، لەو کـاتەدا یەکسـەر نەوتیـان پێـدا دەکـرد و دەیـان سـووتاند، بەشـێکی دیکەشـیان لە سـەرەتادا تاڵانیـان دەکـرد، ئەوجـا ئاگریـان تێـبەردەدا، ئەو ڕۆژەی کـۆیە سـووتێنرا شـار یەك پـارچە دووکەڵـی ڕەش بـوو، کـۆڵان نەبـوو دووکەڵـی لـێ هەڵنەسـتێت، بە پـلەی یەکەم زۆربەی مـاڵە سـووتێنراوەکان لە گەڕەکـی قەڵات و بایزاغـا بـوون[١٦٢]. ئەم کـردەوەی حکـومەتی عێـراق هەوڵێکـی دیـکە بـوو لە بەرانـبەر خەڵکـی شـارەکە، بەوەی ئەگەر هـاتوو لە داهـاتوودا یـارمەتی شـۆڕش بـدەنەوە، بە هەمـان شـێوە، بەڵکـوو خـراپتریش بەسـەر خەڵکـی شـارەکەدا دێت.

(فازیـــل شـــەوڕۆ[١٦٣])، بەشـــێك لە گوتارەکـــانی تـــایبەتە بە هێرشـــی حەرەس قەومـــی بـــۆ ســـەر شـــاری کـــۆیە، لە زاری کەســـێکی بیـــنەری ڕووداوەکـــانەوە نووســـیویەتی: "کاتێـك حەرەس قەومـی و سـەرباز لە دەرگـای ماڵێکیـان دەدا، ئەگەر زوو نەیانکردبـایەوە، یـا چـۆڵ بـووایە، ئەوە بە پـێلەقە دەرگایـان دەشـکاند و هەرچـی شـتومەك هەبـوو تاڵانیـان دەکـرد، بەم شـێوەیە: یەکەم جـار سـەربازەکان دەچـوونە ژوورەوە بە ســەربان و بــن بــانی ئەو مــاڵەدا بڵاوەبــوونەوە، هەرچــی شــتومەك هەیە، بە نـــوێن و قـــاپ و قاچـــاخ و کـــۆڵیتی مریشـــك و نـــاو داروچـــیلکەی سەربانیشـــیان دەڕۆنـــی و بە دوای چەك دەگەڕان، ئەوجـــا دەســـتە دەســـتە حەرەس قەومییەکـــان بەو مـــاڵانە وەردەبـــوون، لە پێشـــدا شـــتە بە کەڵـــك و بە نرخەکانیـــان دەبـرد، وەك زێـڕ و زیـو و ڕادیـۆ و کـاتژمێر و فەرشـی بـاش و کەلـوپەلی جـوان. دواتـر تـــاقمێکی دی دەهـــات ئەو شـــتانەیان دەبـــرد کە مـــابووەوە، وەك نـــوێن و قـــاپ و قاچـاخ و عەلەشـیش و مریشـك و جوجکەشـیان نەدەبـوارد، ئەوجـا تـاقمی سـێیەم بە ئۆتـــۆمبێلی ســـەربازییەوە دەهـــاتن و بە پـــاچ و تـــۆخماغ و نوێـــڵ و بێـــڵ دەکەوتـــنە دەرهێنـــانی دەرگـــا و پەنـــجەرە و دارەڕێ و شـــێلمانی خانووەکـــان و دەیـــانبردە

سـەربازگەی هەیـبەت سـوڵتان (گەڕەکـی ئـازادی ئێسـتا) و بـۆ خۆیـان خانوویـان پـێ دروست دەکرد، ئەوجا خانووە چۆڵەکەیان دەسووتاند[١٦٤]."

لەگەڵ ئەمەشـدا هەنـدێك جـار بەرپرسـانی حەرەس قەومـی هـاتوونەتە ژێـر بـاری بەرتیـل وەرگـرتن و دڵـنەرم بـوون لە بەردانـی گیراوانـی کـورد، بـۆ نمـوونە: لە سـەرەتای هـاوینی سـاڵی ١٩٦٣دا دەرچـوویەکی زانکـۆ بە نـاوی ڕەسـووڵ عەبـدوڵڵا دەبـاغ لە لایەن چەکـدارەکانی تەهـا شـەکرچی لە کـۆیە دەسـتگیر دەکرێـت، بـۆیە کەسـوکاری گیـراوەکە پەنـا دەبەنە بەر دۆسـتێکی لێپـرسراوی حەرەس قەومـی بە نـاوی سـەید جەلالـی سـەید حەمەدی دووکانـدار، ئەم لێپـرسراوە فریـای گیـراوەکە دەکەوێـت و بـۆ ئێـوارەی هەمـان ڕۆژ گیـراوەکە ئـازاد دەکرێـت[١٦٥]. هەروەهـا ئەو خێزانـانەی کە کوڕیـان، یـا باوکیـان پێشـمەرگە بـوو، بەڵامماڵیـان چـۆڵ نەکردبـوو و هەر لە نـاو شـاردا مـابوونەوە، پارەیـان لـێ دەسـەندن، بـۆ ئەوەی ماڵەکەیـان نەسـووتێنن، ئەمە ڕێککەوتنێـك بـوو لە نێـوان مـودیر ئەمـن و مـودیر شـورتە و جاشـەکانی کـۆیە، جاشـەکان نـاوی مـاڵە پێشـمەرگەکانیان پـێ بـوو، مـاڵ بە مـاڵ دەگەڕان و ئاگاداریـان دەکـردنەوە کە ئەگەر پارەیـان نەدەنـێ، حکـومەت خانووەکەیـان دەسـووتێنێت، شـێوەی وەرگرتنـی پـارەکەش بەم شـێوەیە بـوو: مـاوەی ٣ ڕۆژ نـوێنەرێکی جاشـەکان لە ژوورێکـی هۆتێـل چنـارۆك تـا لای نیـوەڕۆ دادەنیشـت، دەبـووایە خێزانەکـانی مـاڵە پێشـمەرگەکان بـۆ خۆیـان پـارەکە بـبەنە ئەم هـۆتێلە و تەسـلیمی ئەو جاشـەی بـکەن، بـۆ نمـوونە ٥٠ دیناریـان لە ڕەسـووڵی بـاوکی فـاتیح و عەبـدولکەریم وەرگـرت، کە لە چیـا بـوون. هەروەهـا کاتێـك حەرەس قەومـی ویسـتوویانە دەرگـای مـاڵی کەریـم سـەلیم بشـکێنن و خـانووەکە بسـووتێنن، دراوسـێیەکیان پـێ ڕادەگـات و ١٥ دینـار بەرتیـل بە سـەربازەکان دەدات، بـۆیە خانووەکە ناسووتێنن[١٦٦].

لە لایەکـی دیـکەوە ڕۆژی ٢٠ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ سـوپای حەرەس قەومـی لە یەکێـک لە چایخانەکـانی هـاوینە هەواری چنـارۆک ١٥ سـەربازی هەڵاتوویـان دەسـتگیر کـرد و هەر لەوێـدا و بە فەرمـانی تەهـا شـەکرچی چایخانەکەیـان بەسـەردا ڕووخانـدن و زینـدەبەچاڵیان کـردن[١٦٧]. لەم بـارەیەوە

موحسین دزەیی دەڵێت: "شوێنێك لە گوندی بێستانە کرابووە چایخانە، لەگەڵ دەست پێ کردنی شەڕ ئەو شوێنە چۆڵ کرابوو، دوای ئەوەی سوپا لە هەیبەت سوڵتان دابەزین لەو چایخانەیە گردبوونەوە، تەها شەکرچی فەرمانیدا سەرجەم ئەو (زابط سف)ە کوردانەی کە لەگەڵ هێزەکەیدا بوون، کە ژمارەیان ١٢ کەس بوو کۆبکرێنەوە، هەموویان بردە ناو چایخانەکە و ئاگربارانیان کردن و پاشان چایخانەکەیان بەسەردا ڕووخاندن[١٦٨]."

حەرەس قەومی بە توندی مامەڵەیان لەگەڵ کەسوکاری پێشمەرگە دەکرد، تەنانەت لە ڕۆژی ٣٠ی ئابی ساڵی ١٩٦٣ بە فەرمانی تەها شەکرچی بۆ یەکەم جار زۆربەی ژن و منداڵی ماڵە پێشمەرگەکانی کۆیە بە لێدان و سووکایەتی لە دەرکی خۆشناوانەوە لە شار دەرکران[١٦٩].

هەروەها لە سەرەتای مانگی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ نافیز جەلال بە وەکالەت لە شوێنی عومەر دەبابە کرا بە فەرماندەی هێز[١٧٠]، هەر لەو سەروبەندەشدا شەڕێك لە لای خەلەکان لە نێوان پێشمەرگە و هێزی حکومەت ڕوویدا، کە ژمارەیەك لاوی شاری کۆیە تێیدا بەشدار بوون و کوژران[١٧١]، کەمال محێدین کە خۆی لە نێو شەڕەکەدا بووە، لە نامەیەکدا کە بۆ باوکی شنۆی ناردووە، وردەکاری شەڕەکەی خستووەتەڕوو و دەڵێت: ڕۆژی ١٧ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٣ چوومە خەلەکان بۆ سەرپەرشتی هێزەکەمان، لە کاتژمێر ٥:٣٠ی بەیانی هێزی دوژمن لە چنارۆکەوە بە دیار کەوت، نزیکەی ٣٥٠ ئۆتۆمبێل و ٤ بۆ ٨ تانك بوون، ئێمەش خۆمان بۆ شەڕ ئامادە کرد، بەڵام ئەو ڕۆژە هێزی حکومەت پێشڕەوی نەکرد، لە نێوان بێستانە و باداوان مانەوە، ڕۆژی دواتر هێزەکەی حکومەت پێشڕەوی کرد، لە ئەنجامدا لە نزیك گوندی شێخ مەسوریان بووە لێدان، لە کاتژمێر ٦ی بەیانی تا کاتژمێر ٣ی دوا نیوەڕۆ، ناوچەکە بووە ئاگر، حکومەت بە تۆپ و فڕۆکە و تانك و زرێپۆش شەڕی دەکرد، بەڵام بە شکاوی کشانەوە چنارۆك، دوای ئەوەی ٢ زابت و یەك ڕەیس عورەفای لێ کوژران لەگەڵ ١٠٠ عەسکەر و جاش، ٣ کلاشینکۆف و یەك مەخزەنی دیکتاریۆف و هەندێك فیشەك دەستکەوت بوو. ڕۆژی ١٩ی هەمان مانگ، دیسانەوە دوژمن

پێشـــڕەوی کـــرد، دوای کوشـــتارێکی زۆر پێشـــمەرگە بەرەو دووکـــان پاشەکشـــەی کـــرد، لە کاتێکـدا لە لای دووکـانەوە حکـومەت بـۆ یـارمەتی ئەو قـافڵەیە هـاتبوو. شـەڕەکە درێـــژەی کێشـــا، ڕۆژی ٢٠ی تشرـــینی یەکەم شـــەڕێکی شـــەش کـــاتژمێری لە نێـــوان پێشـــمەرگە و حکـــومەت بەردەوام بـــوو، ٨٠ کەســـی حکـــومەت کـــوژران، ئـــێمەش ٥ شەهید و ٢ برینداری سووکمان هەبوو[١٧٢].

هاوکـات شـەوی ١٨ لەسـەر ١٩ی تشرـینی یەکەمـی سـاڵی ١٩٦٣ پێشـمەرگەکانی دەشـتی کـۆیە هێرشـیان بـردە سـەر کـۆیە و تـا بەیـانی تەقەیـان لە هێـزی حکـومەت کـرد، شـەوێك دواتـریش دیسـان پێشـمەرگە هێرشـی بـردە سـەر حکـومەت لە کـۆیە و ٢ کەسیان لێ کوژرا و چەند کەسیشیان لێ بریندار بوو[١٧٣].

لە لایەکـی دیـکەوە، لە دوای هـاتنی حەرەس قەومـی بـۆ کوردسـتان، یەکێـك لە حەرەس قەومییەکـــانی خەڵکـــی مەخمـــوور لە لایەن پێشـــمەرگەوە دەســـتگیر دەکرێـت و دەکوژرێـت، بـۆیە حەرەس قەومـی دەسـت دەکەن بە دەسـتگیر کردنـی خەڵـك، لەم بـارەیەوە (مەولـوود ژاکـاو[١٧٤]) دەڵێـت: "لە مـانگی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٣، ئەو کـــاتەی حەرەس قەومیـــیەکەی مەخمـــوور دەســـتگیر کردنـــی، عـــومەر دەبـــابە حـاکمی گشـتی پێشـمەرگە بـوو، کاتێـك حەرەس قەومیـیەکە کـوژرا، لە هەولێـر بـووە کـۆیی دەسـتگیر کـردن، ئەوەی لە بـازاڕ و هۆتێـل بـوو دەسـتگیر کـرا، دواتـر هـاتنە بەشـــە نـــاوخۆیی خـــانەی مامۆســـتایان، کە مـــن ئەو کـــاتە لەوێ خوێنـــدکار بـــووم، لە بەشـــە نـــاوخۆییەکە خەڵکـــی دەوروبەری هەولێـــر، شـــەقڵاوە، ڕوانـــدز و بادینانمـــان لەگەڵ بـوو، هەمـوو خوێنـدکارەکانیان ڕیـز کـرد و هەویەیـان لـێ وەرگـرتین، ئەوەی خەڵکـــی کـــۆیە بـــوو، جیاجیـــان کـــردەوە، لەوانە: جەمـــال خـــدر، دڵشـــاد نەجیـــب، هۆشـیار کەریـم، سـابیر حەمەدەمـین و سـێ چـوار کەسـی دیـکە بـووین، ئێمەیـان یەکڕاسـت بـردە قوتابخـانەیەك، چـونکە بەنـدیخانە جێگـای نەمـابوو، قوتابخـانەکەش پـڕ بـوو لە خەڵـك، دوای شـەش بـۆ حەوت ڕۆژ ئێمەیـان خسـتە نـاو زیلێکـی عەسـکەری و بەرەو مووسـڵ بردیـانین، هەر لەو کاتەشـدا ئاگاداریـان بـۆ مووسـڵ نـاردبوو کە پێشـمەرگەیان دەسـتگیر کـردووە و دەیـانهێننە مووسـڵ، کاتێـك ئـێمە گەیشـتینە مووسـڵ خەڵکێکـی زۆر لە سـەر ڕێگـا وەسـتابوون، لەو نزیکـانەش خـانوو

دروســـت دەكـــرا و چەوی لـــێ ڕۆكرابـــوو، چەنـــد گەنجێكـــی مووســـڵاوی ئێمەیـــان دایە بەر بەردان و مامۆســـتا گیـــو موكریـــانی كە لەگەڵ ئـــێمە دەســـتگیر كرابـــوو، بەردی بە ســـەری كەوت و برینـــدار بـــوو، لە كۆتاییـــدا ئێمەیـــان بـــردە قوتابخـــانەیەك و شـــەوێك لەوێ مـــاینەوە، لەوێ مەســـیحێكی كـــوێەی بە نـــاوی ئیســـحاق ســـەلمان لـــێ بـــوو، كاتێـــك ســـەربازێك نـــاوی دەخوێنـــدەوە، بە هەڵە گـــوتی ئیســـحاق ســـلێمان، لە بەرانـــبەر ئیســـحاق گـــوتی: ســـەیدی (مـــو ئیســـحاق ســـەلمان، ئیســـحاق ســـلێمان)، لەبەر ئەوە ســـەربازەكەش زللەیەكـــی زۆر بەهێـــزی لە ئیســـحاقدا. بەیـــانییەكەی ئێمەیـــان خســـتە نـــاو زیلێكـــی داپـــۆشراو و بەرەو موســـەیبیان بـــردین و لە ســـەربازگەیەكیان كـــردین، كە پـــڕ بـــوو لە خەڵـــك، پـــتر لە چـــوار مانـــگ لەوێ مـــاینەوە، لە كاتێكـــدا كە ئـــێمە دەســـتگیر كـــراین لە كۆتـــایی ســـاڵ نزیـــك دەبـــووینەوە و تاقیكردنەوەمـــان لە پـــێش بـــوو، بەڵام تاقیكردنەوەكانمـــــان لە دەســـــت چـــــوو. لە مـــــانگی ئەیلـــــوول لە زینـــــدانی موســـەیبەوە نـــامەیەكمان بـــۆ بەدرەدیـــن عەلـــی موتەســـەریفی هەولێـــر نـــارد و باســـی حـــاڵی خۆمـــان كردبـــوو، داوامـــان كـــرد كە ڕێـــگە چـــارەیەكمان بـــۆ بـــدۆزنەوە، تـــا تـــــاقیكردنەوەی خـــــولی دووەمـــــمان لە دەســـــت نەچێـــــت. ئەویـــــش بڕیاریـــــدا بگـــوازرێینەوە بـــۆ هەولێـــر، ئێمەیـــان بەڕێـــی كەركـــووك بەڕێ كـــرد، شـــەو لە كەركـــووك مـــاینەوە، ئەو شـــەوە زۆر نـــاخۆش بـــوو، چـــونكە هـــاواری خەڵـــك دەهـــات، دیـــوار بە خـــوێن بـــوو، وەهەرحـــاڵ ڕۆژ بـــووەوە و ئێمەیـــان بـــردە هەولێـــر و لەوێ بە كەفـــالەت ئازاد كراین[١٧٥]."

لە ڕاســـتیدا ئەو شـــاڵاوە بـــێ ئامـــانەی ســـوپای عێـــراق لە ســـاڵی ١٩٦٣ كـــردییە ســـەر كوردســـتان بـــۆ ئەوە نەبـــوو شـــارە ئـــازاد كراوەكـــان لە دەســـت هێـــزی پێشـــمەرگە دەربهێنێـــت و ئەمـــن و ئاســـایش بـــۆ هەرێـــمەكە بگەڕێنێـــتەوە، بەڵكـــوو ئەوان بە ڕەفتـــار و گوفتـــار نیشـــانیاندا كە بـــۆ قـــڕ كردنـــی كـــورد و وێرانكردنـــی كوردســـتان هـــاتوون، حەرەس قەومـــی هـــیچ نەمـــا تـــاڵان و فەرهـــوودی نەكەن و لە نێـــو مـــاڵ و مەڕوماڵات و ئاژەڵ و دانەوێڵە و تووتن و بەرهەمی كشتوكاڵی و...[١٧٦].

٣- کوشتن و فیشەك باران کردنی خەڵکی کۆیە لە لایەن حەرەس قەومی

حەرەس قەومــی هەر بە ســووتان و وێــران کردنــی بەشــێك لە گونــد و ماڵەکــانی کــۆیە نەوەســتان، بەڵکــوو چەنــدین کەسیان لە نــاو شــاری کــۆیە فیشــەك بــاران کــرد و کوشتیان.

لە مــانگی تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٣ لە چایخــانەیەکی نــاو شــاری ســلێمانی ســەربازێك دەکوژێــت، چەنــد ڕۆژێــك دوای کــوژرانی ســەربازەکە، ســەربازەکانی تەهــا شــەکرچی لە نــاو شــاری کــۆیە تەقەیــان لە خەڵــك کــرد، چەنــد کەســێك کــوژران و چەندین هاووڵاتی مەدەنی دیکە بریندار بوون[١٧٧].

لە بــارەی ڕووداوەکــانی ســەرەتای مــانگی تەممــووز، حەمە ســوور حــاجی ڕەســووڵ، کە ئەو کــاتە لە نــاو بــازاڕی کــۆیە دووکــانی هەبــووە و لە نــزیکەوە ئاگــادار ڕووداوەکــان بــووە، دەڵێــت: "لەگەڵ دەنگــی تەقەکــان لە دووکــان هــاتمە دەرەوە و تەماشــام کــرد وەســتا حەمیــد نەجــاری دراوســێم لە ســەر زەوی کەوتــووە و خــوێنی لە بەر دەڕوات و خەڵــــکەکە وەکــــوو ڕۆژی حەشر هەر یەکە و بــــۆ لایەك ڕادەکەن، بەڵام هــیچ دەرفەتــی دەرچوونیــان نیــیە، چــونکە هەمــوو ســەرە کــۆڵان و شــەقامەکان گیرابـــوون، مـــن هەر ئەوەنـــدەم پێکـــرا خـــۆم بـــگەیەنمە مـــاڵی دراوســـێ مەســیحییەکەمان، کە باوکیشــم لەوێ بــوو، هێنــدەی نەبــرد تانکێــك گەیشــتە پــێش دووکــانەکەی مــن و ڕووی لــوولەکەی بــۆ نــاوەوەی شــەقامەکە نــزم کــردەوە، ئەوجــا عەســکەر وەك ســەگی هــار کەوتــنە گەڕان و پشــکنینی مــاڵ بە مــاڵی ئەو گــوزەرە، مــن و بــاوکم و ئەو مەســیحەی لە مــاڵەوە بــووین، بە شــەق و قۆنــداغە تفەنــگ ڕاپــێچ کــراین و ئێمەیــان گەیانــدە فلــکەی گەڕەکــی جوولەکــان، لەوێــش تانکێــك وەســتابوو، لە مــاوەی کەمــتر لە کاتژمێرێــك نــزیکەی ٤٠٠ تــا ٥٠٠ پیــاو و مێردمنــداڵی مەدەنییــان هێنــایە ئەو گۆڕەپــانە و دەوریــان گــرتین، هەمــوو خەڵــك پەشــۆکا و شــێواو بــوون، ئەو چەنــد مــاڵەی لــێمانەوە نزیــك بــوون ویســتیان ئاومــان بــۆ بهێــنن، بەڵام ســەربازەکان لەو ژنانەشــیان ڕاخــوڕی و ڕەوانەی ژوورێیــان کــردنەوە، هێنــدەی نەبــرد ئەفســەرێك هــات و چــووە ســەر تــانکەکە و گــوتی: ئێســتا ئەگەر هەمووتــان لێــرە گوللەبــاران بــکەم، چ پیاوێــك دێــتە هاوارتــان؟ فەرمــانم پێــیە کە هەمووتــان لێــرە ڕەمــی بــکەم، ئێــوە

له گـوێی گـادا نووسـتوون، چـۆن دەرەقەتـی ئـێمەی ٢٠٠ ملیـۆن دێـن؟ ئێـوە چیتـان پــێ دەکرێــت؟ ئێســتا بە چــاوی خۆتــان دەبیــنن چیتــان لــێ دەکەیــن. ئەوجــا لە تــانکەکە هــاتە خــوارەوە و کەوتــنە پــۆلین کردنــی خەڵــکەکە، هەنــدێك پیرەمێــرد و منــداڵیان نــاردەوە مــاڵ، بە شــەق و مەتــرەقیش ئەو خەڵکەیــان بە پــێش خۆیانــدا و ئێمەیـان بـردە معەسـکەر[١٧٨]، کە لە بنـاری هەیـبەت سـوڵتان بـوو، سـێ شـەو و سـێ ڕۆژان بە بــێ نــان و ئــاو لە بەر هەتــاوی چــلەی هــاوین لەو معەســکەرە گەرم و ناخۆشــە بەنــد کــراین و بەردەوام ئــازار و ئەشــکەنجەیان دەدایــن، لە ســێیەمین ڕۆژ بە بـێ پرسـیار کـردن و تـوێژینەوە و دادگـایی، چەنـد کەسـێکیان لە ئـێمە هەڵبـژارد و جیایــان کــردینەوە، نەمــانزانی مەســەلە چیــیە، ئەو کــات چەنــد ســەرۆك جاشــێکی دەشـــتی هەولێـــر لە کـــۆیە بـــوون، بە پـــارە و بەرتیـــل ژمـــارەیەك خەڵکیـــان لە معەسـکەرەکە بـردە دەرەوە، بە ڕاسـتی مـن و بـاوکم دەترسـاین، چـونکە مـام جەلال تاڵەبــانی خــاڵی ڕاســتەقینەی بــاوکمە، دەمــانگوت بەوە بــزانن دەرچووینمــان نیــیە و دەمــانکوژن. ڕۆژی ٦ی مــانگی تەممــووز ٩٣ کەسـیان لە ئـێمە سـواری سـێ زیلـی عەســکەری کــرد و بردنیــانین بــۆ گرتووخــانەی (معتقــل) معەســکەری کەرکــووك، لەوێــش بینــیمان بە ســەدان کــوردی دیــکە لەو نــاوە کەوتــوون و بــێ ڕەحــمانە دارکارییــان دەکەن، ئێمەشــیان دایە بەر شــەق و دار و کێبــڵ، لە چەنــد شــوێنەوە ســەرم شـکا، سـەرتاپای لەشـمان خـوێن بـوو، لەوێـدا بینـیم کە بە ٥٠ کەس کەوتبـوونە ســەر یەك کەس و دارکارییــان دەکــرد، لە هەمــان کاتــدا خــواردن و خواردنەوەشــمان هەر سـەمووتی ڕەقـی عەسـکەری و ئـاوی گەرم بـوو. دواتـر نـزیکەی ١٠٠ کەسـیان لە ئـێمە نـاونووس کـرد، بە قەرەپەسـتە و پاڵنـان ئێمەیـان خزانـدە نـاو چەنـد زیلێـك و لە بەردەم وێســـتگەی شـــەمەندەفەری کەرکـــووك هەر بە لێـــدان ئێمەیـــان هێنـــایە خـوارەوە، لە نێـوان ئـێمە و دەرگـای شـەمەندەفەرەکە لیـتە قـوڕێکی زۆر گیرابـووەوە، دەبـوو بە نـاو ئەو قـوڕ و چڵپـاوە بـڕۆین بـۆ نـاو شـەمەندەفەرەکە، بـۆیە ئەفسـەری نـاو شـەمەندەفەرەکەش گـوتی: مـن ئەوانە وەرنـاگرم، هەمـوو لەش و گیانیـان خـوێنە و قـوڕاوین، دەمـرن و بەسـەر منـدا سـاغ دەبـنەوە، بەڵام سـەری نەگـرت و بە دارکـاری ئێمەیـان خزانـدە نـاو شـەمەندەفەر، پـاش چەنـد کاتژمێرێـك بە هـۆش هـاتینەوە لە شــاری موســەییەب بــووین، لە پادگــانی فیرقەیەکــی ســەربازییان فڕێــداین، کە چــۆڵ

بـوو، چـونکە حکـومەت تەواوی لەشـکری خـۆی بـۆ هێرشـی کوردسـتان نـارد بـوو، نـزیکەی ٦ مانـگ بەو چەرمەسـەرییە لەو گرتووخـانە بـووین، دواتـر حەوێـزی مـام یەحیـا هـات و ٧٨ کەسـی لە زینـدان دەرهێنـا و بردینـی بـۆ هەولێـر، دوو شـەو مـاینەوە تـا کەفالەتمـان بـۆ کـرا، کە دژی حکـومەت هـیچ کـار و چـالاکییەك ئەنجـام نەدەین[١٧٩]."

شـەهیدانی مـانگی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ لە ئەنجـامی تەقە کردنـی هێزەکـانی حکـــومەت لە هـــاووڵاتی مەدەنـــی شـــارەکە و دەســـتگیر کـــردن و لە دیـــنگە بەستانەوەی هاووڵاتییان، ئەم کەسانە شەهید بوون:

– مەلا تاهیر حوسێن محەممەد (مەلای شێخ تایەر)[١٨٠]:

مەلا تـــاهیر لەگەڵ حەســـەنی بـــرای لە کـــورەی گەچی لای زرێبـــار (نزیـــك حەمـــامۆك) کاریـــان کـــردووە، دوای تەواو بـــوونی کارەکەیـــان گەڕاوەتـــنەوە کـــۆیە، بەڵام مەلا تـاهیر بـۆ پشـوودان ڕوو دەکـاتە چایخـانەی سـلێمان حەمەد قـاوەچی لە نـاو بـازاڕی کـۆیە، لەو کاتەشـدا دوو سـەربازی حکـومەتی عێراقـی خەریکـی یـاری کـردن دەبـن، لە سـەر یـاری دەبێـتە دەمەقاڵییـان و دەمـانچە دەردەهێـنن، لەو نێـــوەدا فیشـــەکێك دەتەقێـــت، دەســـتبەجێ حەرەس قەومـــی لە دەرەوەی چایخـــانەکەوە دەچـــنە نـــاو چایخـــانەکە و دەســـترێژی گـــوللە دەکەن، لەو دەسـتدرێژییە مەلای شـێخ تـاهیر فیشـەکی بەر دەکەوێـت، دواتـر بە بریـنـداری تـا ئاسـتی دەرگـای قەیسـەری ئێسـتای نـاو بـازاڕی شـاری کـۆیە دەڕوات، لەوێـدا حەرەس قەومییەکـی دیـکە دەیبینێـت و دەیەوێـت فیشـەکێکی لـێ بـدات، بەڵام مەلای شـێخ تـاهیر دەڵێـت: منـداڵم وردە، مەمکـوژە! دوای تاوێـك دەیـخەنە نـاو عەرەبـانەیەك و ڕووەو خەســـتەخانەی دەبەن، بەڵام شـــەو لە خەســـتەخانە گیـــان لەدەســـت دەدات[١٨١].

له ڕاســـتیدا له زۆربەی ســـەرچاوەکان ڕۆژی ٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ به ڕۆژی شـــەهید کردنـــی مەلای شـــێخ تـــاهیر دانـــراوە، بەڵام به گـــوێرەی بەڵگەنـــامەی مردن (صورة قید وفاة) دەردەکەوێت که ڕۆژی ٦ی تەمموز شەهید کراوە[١٨٢].

— **حەمید ئیسماعیل ڕەسووڵ (حەمید فەقێ سمایل)[١٨٣]:**

حەمیـــد ئیســـماعیل ڕەســـووڵ، له نـــاو بـــازاڕی شـــاری کـــۆیه دووکـــانی دارتاشـــی هەبـــووە (له ناوەڕاســـتی بـــازاری کـــۆیه به لای دەســـته چەپ)، کاتێـــك دەبێـــته تەقه و هەرا، خەڵـــك ڕا دەکـــات، حەمیـــدیش دەیەوێـــت دووکـــانەکەی دابخـــات و بـــڕوات، لەو کـــاتەدا ســـەربازانی حکـــومەتی عێراقـــی دەیـــان بینێـــت، ئەویـــش ڕادەکـــات، بـــۆیه ســـەربازەکان به دوای دەکەون، له لای مزگەوتـــی حەتـــك له پشـــتەوە دوو فیشـــەکی لـــێ دەدەن و دەســـتبەجێ گیـــان لەدەســـت دەدات[١٨٤]. به گـــوێرەی گێرانەوەکـــان بێـــت، پـــێ دەچێـــت حەمیـــد ئیســـماعیل هاوشـــێوەی مەلای شـــێخ تـــایەر له ڕۆژی ٦ی تەمموز شەهید کرابێت.

— **جەلال سمایل ئەحمەدە سوور[١٨٥]:**

بنەمـــاڵەی ســـمایل ئەحـــمەدە ســـوور، له بـــازاڕی کـــۆیه له بەرانـــبەر دەرگـــای قەیســـەری کـــۆیه دووکانیـــان هەبـــووە، جەلال جاروبـــار ســـەردانی ئەو دووکـــانەی کـــردووە، ڕۆژی ٦ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ ســـمایل لەگەڵ مەجیـــدی بـــرا گەورەی له دووکـــان بـــووە، له کـــاتی داخســـتنی دووکانەکەیـــان له لایەن حەرەس قەومـــی دەسترێژ گولله دەکرێت و سمایل ئەحمەد بەردەکەوێت و شەهید دەکرێت[١٨٦].

— **مونیره مەلا تاهیر ئەحمەد جەلیزادە[١٨٧]:**

مـــونیره مەلا تـــاهیر جەلـــیزادە، یەکێکـــی دیـــکەیه له شـــەهیدکراوانی کـــۆیه به دەســـتی هێـــزی حکـــومەتی عێراقـــی و حەرەس قەومـــی، تـــاکوو ئێســـتا ڕۆژی ٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ به ڕۆژی شـــەهید کردنـــی مـــونیره دانـــراوە، بەڵام (مـــاهیه

سابیر ڕەئووف[188])ی کچی لەم بارەیەوە دەڵێت: "ئێمە ماڵمان لە گەڕەکی بایزاغا بوو، لە بازاڕی کۆیە زۆر نزیک بووین، دوای ئەوەی دەمەقاڵێ و ناخۆشی لە چایخانەی سلێمان حەمەدی قاوەچی دروست دەبێت، خەڵک شپرزە دەبێت و هەر یەکە بۆ لایەك هەڵدێت، حەرەس قەومی و سەربازی حکومەتی عێراقی بە دوای خەڵك دەکەون و دێنە گەڕەکی ئێمە، بە شەق و پێلەقان لە دەرگای مالان دەدەن و دەی شکێنن." بە پشت بەستن بەم گوتانەی ماهیەی کچی مونیرە، دەردەکەوێت کە ڕۆژی شەهیدکردنی مونیرە هاوکاتە لەگەڵ ڕۆژی شەهیدکردنی مەلای شێخ تایەر، بە گوێرەی بەڵگەنامەی مردنی مەلای شێخ تایەریش دەردەکەوێت کە ڕۆژی ٦ی تەمموز گوللە باران کراوە.

لە گەڕەکی بایزاغای کۆیە، هەمان ئەو گەڕەکەی ماڵی مونیرەی لێ بووە[189]، سەربازێکی خڕیلەی دەمووچاو کون کوناوی لە دەرگای ماڵی مونیرە دەدات، ئەویش دەرگا دەکاتەوە و سەربازەکە دەچێتە ژوورەوە، لەو کاتەشدا سابیری هاوژینی و زاهیری برای هاوژینەکەی لە ماڵ دەبن، ئەوانیش دەڵێن: هەرچی دەکەیت لێرە و لە ناو ماڵ و منداڵ مەیکەن، بە هەردوو برا پاڵ بە سەربازەکەوە دەنێن تا سەر دەرگای ماڵەکەیان، لەوێوە ڕادەکەن و دەچنە لای باخچەکانی لای گۆڕستانی دەرویش خدر، مونیرەش دەرگای ماڵەکە دادەخات و دەچێتەوە ژوور و شوانەی کوڕی لە باوەش دەکات، ئەوجا بەرەو لای دەرگای دەرەوە دەچێتەوە و لە کوونی دەرگاوە سەیری دەرەوە دەکات، تا بزانێت سەربازەکە لەوێ ماوە، یا ڕۆیشتووە، لەو کاتەدا سەربازەکە فیشەك دەتەقێنێت و بەر مونیرە دەکەوێت و پارچەی دەرگاکەش بەر شوان دەکەوێت، دوای تاوێك هەردووکیان دەبەنە خەستەخانە و لە دوای ڕۆژێك مونیرە گیان لەدەست دەدات، دوای گیان لەدەستدانی لە لایەن کارمەندانی نەخۆشخانەوە بە کەسوکاری مونیرە ڕادەگەیەنن کە دووگیان بووە[190].

- **شوان سابیر مەلا ڕەئووفی جەلیزادە:**

شــوان ســابیر مەلا ڕەئــووف، لە ســەرەتای مــانگی شــوباتی ســاڵی ١٩٦٣ لە کــۆیە لەدایکبــووە، لە باوەشــی دایکیــدا بــووە کاتێــك تەقەیــان لــێ دەکرێــت، دە ڕۆژی دوای ئەوەی دەبــرێتە نەخۆشــخانەی کــۆیە گیــان لەدەســت دەدات[١٩١]. جێــی ئامــاژە بگوترێــت لە ڕێککەوتــی ٨ی تشرــینی دووەمیــی ســاڵی ٢٠٢١ پەیــکەری مــونیرە و شــوانەی کــوڕی لە نــاو بــاخچەی خوشــکە فریشــە لە دەروازەی بــازاڕی کــۆیە دانرا[١٩٢].

سســتەر مــریەم مەســیحی، لە کــاتی تەقەکانــدا لە مــاڵی ژنێکــی نەخــۆش هــاتووەتە دەر و بەرەو نەخۆشــخانەی کۆمــاری گەڕاوەتەوە، لەو کــاتەدا لە نزیــك مزگەوتــی مەلا مەعســووم چەنــد پیــاوێکی دیــوە کە عەرەبــانەیەکی دوو تایەیــان پــاڵ داوە، کە مــونیرەی جەلــیزادەی لەســەر درێــژ کــراوە و هەمــوو هەنــاوی هــاتووەتە دەر و خوێنی لێ چۆڕاوە[١٩٣].

هەروەهــا (ڕەهــبەر ســەید بــرایم[١٩٤])، ســەبارەت بە ڕووداوەکەی تەممــووز و بە تــایبەتی کوشــتنی مــونیرە مەلا تــاهیری جەلــیزادە و شــوانی کــۆرپەی نووســیویەتی: "ئەو کــاتەی مــونیرە بەر فیشــەك دراوە، دووگیــان بــووە، شــوانیش یەکەم شــەهیدی منــداڵی شۆڕشــی ئەیلــوولە، دیــارە حــاجی ســابیر مەلا ڕەئــووفی جەلــیزادەی هــاوژینی مــونیرە، هــاوڕێ و دۆســتی (ســەید بــرایم[١٩٥])ی شــاعیر بــووە، بــۆیە ســەید بــرایم بــۆ ئەو ڕووداوە شــیعرێکی نووســیوە و لە ســەر گڵکــۆی شــەهید مــونیرە دانراوە:

کۆرپەکەم لە باوەش شەهیدیان کردین
گوناهمان نەبوو بەس هێندە کوردین
ئێمە هاتینە ڕیزی شەهیدان
بۆ ڕزگار بوونی کورد و کوردستان[١٩٦]."

هەڵــبەت بۆچــوونی جیــاواز لە بــارەی ڕۆژ و شــێوازی دەســتگیر کــردن و گــوللە باران کردن و شەهید کردنی ئەو کەسانە بەردەستە[١٩٧].

کوشتنی هەڕەمەکی ئەم کەسانەی کۆیە، لە بەرانبەر بەشداری کردنی خەڵکی شارەکە بوو لە شۆڕشی ئەیلوولدا، ڕۆڵی کارای کۆییەکان لە شۆڕشدا هۆکار بوو بۆ گوللەباران کردنی ئەم کەسانەی کۆیە.

لە دوای ئەو ڕووداوانە ڕووداوی تراژیدیتر لە کۆیە ڕوویدا، بۆیە ڕۆژی ٧ی تەمموززی ساڵی ١٩٦٣ لە نێو خەڵکی کۆیەدا بە ڕۆژێکی ڕەش و شوماوی دادەنرێت، چونکە لەو ڕۆژەدا چەند کەسی کۆیە لە دینگەی ناو بازاڕی شاری کۆیە بەسترانەوە و فیشەك باران کران.

لەو سەروبەندەدا جارێکی دیکە قەدەغەی هاتووچۆ لە ناو شاری کۆیە ڕاگەیەنرا[١٩٨] و بازگەیەکی سەربازی لە بناری هەیبەت سوڵتان دانرا، هەروەها بە سەدان سەربازی دیکە چوونە ناو شاری کۆیە و دەستیان کرد بە گرتنی هاووڵاتییان بە بێ جیاوازی، ئەوجا لە بازگەیان دانان بێ نان و ئاو، ئەوجا لە ڕێککەوتی ٧ی تەمموززی ١٩٦٣[١٩٩] چەند کەسێکیان هەڵبژارد و بە پشتێنی خۆیان لە دینگەکانی ناو بازاڕی شاری کۆیەیان بەستنەوە و لە پێش چاوی هاووڵاتییان گوللە باران کران، تا ترس بخەنە ناو دڵی خەڵك، لە کاتێکدا ئەوانەی شەهید کران گشتیان بێ تاوان بوون[٢٠٠].

کاتێك ویستوویانە ئەو کەسانە گوللە باران بکەن، مەلایان بانگ کردووە تا بە زیندوویی تەڵقینیان بدەن[٢٠١]. ئەو کەسانەی ئەو ڕۆژە لە ناو بازاڕ فیشەك باران کران، ئەمانە بوون:

- **سولەیمان محەممەد سولەیمان (سولەیمان حەمەد قاوەچی)**[٢٠٢]:

سولەیمان محەممەد سولەیمان، لە بازاڕی کۆیە (سەر دەرگای ئێستا قەیسەری) چاپخانەی هەبووە، زۆربەی جار سەربازانی حکومەتی عێراقی لەو چاپخانەیە لایانداوە و پشوویان داوە، بەڵام لە سەرەتای مانگی تەمموززی ساڵی ١٩٦٣ لە لایەن سەربازەکانی حکومەتی عێراقی دەستگیر دەکرێت و ڕۆژی ٧ی تەمموززی ساڵی ١٩٦٣ لەگەڵ پێنج کەسی دیکە لە دینگەکانی ناو بازاڕی شاری

کۆیەیـان دەبەسـتنەوە و گـوللە بارانیـان دەکەن. خالیـدی بـرای لە بـارەی کـاتی گـوللە بــارانی کردنـــی ئەو کەســانە دەڵێــت: "لە دوای نـــوێژی عەسر بەرەو ئێـــوارە گـــوللە باران کراون"[٢٠٣].

— حەمەد ئەمین ئەحمەد ئاغای غەفووری[٢٠٤]:

ئەحـــمەد ئاغـــای بـــاوکی حەمەد ئەمـــین، بـــاغێکی گەورەی لە لای فەرمـــانگەی تـووتن تـا نزیـك قایمقـامیەتی ئێسـتا هەبـووە، حەمەد ئەمـین لە بـاخچەکەی خۆیـان ئـــیش دەکـــات، دوای نیـــوەڕۆیەك لە دوای تەواو کردنـــی ئیشــەکانی دێــتە دەرەوە، لەو کاتەشـدا سـەربازێکی حکـومەتی عێراقـی لە سەرشـوران (نزیـك سـەرا) دەبێـت، کاتێـك حەمەد ئەمـــین دەبینێــت دەســتبەجێ دەســتگیری دەکــات و لێــی دەدات، ئەوجـا دەیبـاتە مەرکەزی پـۆلیس و دوای مـاوەیەکی کەم دەیگـوازنەوە سـەربازگەی حکـومەت لە هەیـبەت سـوڵتان، مـاوەیەك لەوێ دەمێنێـتەوە، ڕۆژی ٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ لەگەڵ پێـنج کەسـی دیـکە لە دینگەکـانی نـاو بـازاڕی شـاری کـۆیەی دەبەستنەوە و گوللە باران دەکرێن[٢٠٥].

— حەننا یووسف تۆما[٢٠٦]:

حەننـا یووسـف تۆمـار، یەکـێکە لە مەسـیحییەکانی کـۆیە، کارمەنـدی قوتابخـانەی هەرمـۆتە بـووە، بەڵام چـونکە لایەنگـری پێشـمەرگە بـووە و یـارمەتی داون و لە مـاڵی مـاوەتەوە، ڕۆژی ١ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ لە لایەن بەعسـەوە دەسـتگیر دەکرێـت و ڕۆژی ٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ لە نـاو بـازاڕی کـۆیە لە دیـنگەی دەبەسـتنەوە و گـوللە بـاران دەکرێـت، سـلێوەی کـوڕی لە بـارەی گـوللە بـاران کردنـی بـاوکی دەڵێـت: کاتێـك گـوێم لە تەقەکـان بـوو، لە ئاشـی کـۆیە بـووم، خێـرا ڕامکـرد، ئەوجـا زانـیم باوکیشـم گـوللە بـاران کـراوە، بەڵام ئـێمە سـەرمان بەرزە، چـونکە بـاوکم لە کـاتی گـوللە بـاران کـردن هـاواری کـردووە، بـژی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، بـژی مەلا مستەفای بارزان[٢٠٧].

- **یووسف حەننا عەبدولکەریم**[٢٠٨]:

یووسف حەننا عەبدولکەریم، یەکێکی دیکەیە لە مەسیحییەکانی شاری کۆیە، بە پیشەی بەرگدوورییەوە خەریك بووە، چونکە جلوبەرگی بۆ پێشمەرگە دووریوە لە لایەن حەرەس قەومی دەستگیر کراوە و ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ گوللە باران کراوە[٢٠٩].

- **شەفیق حەمەد ئۆمەر چاپەچی**[٢١٠]:

شەفیق حەمەد ئۆمەر، ناسراو بە (شەفیق حەمەد چاپەچی)، لە ناو بازاڕی شاری کۆیە چاپخانەی هەبووە (لە بەرانبەر دەرگای قەیسەری ئێستا، تەنیشت کۆڵانی دیانان)، کاتێك لە سەرەتای مانگی تەمموز دەبێتە تەقە و هەرا، ئەویش دووکانەکەی دادەخات و ڕووەو فلکەی گردی دەڕوات، لە نزیك فلکەکە لە لایەن چەکدارەکانی حکومەتی عێراقی دەستگیر دەکرێت و دەبرێتە سەربازگەی لای هەیبەت سوڵتان، ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ لەگەڵ پێنج کەسی دیکە لە دینگەکانی ناو بازاڕی شاری کۆیەیان دەبەستنەوە و گوللە باران دەکرێن[٢١١].

- **محەممەد عەبدولوەهاب ئاغای حەوێزی**[٢١٢]:

محەمەد عەبدولوەهاب جەمیل ئەسعەد حەوێزی لەگەڵ براکەی بە ناوی فوئاد عەبدولوەهاب لە لایەن سەربازانی حکومەتی عێراقی دەستگیر دەکرێن و دەبرێنە سەربازگەی حکومەتی عێراق لە هەیبەت سوڵتان، دوای ماوەیەك محەمەد لەگەڵ ژمارەیەك کەسی دیکە لە ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ لە دینگەکانی ناو بازاڕ دەبەسترێنەوە و گوللە باران دەکرێن[٢١٣].

لە ڕاستیدا لە دینگە بەستانەوە و گوللەباران کردنی ئەم کەسە بێ تاوانانەی کۆیە لە چوارچێوەی هێرش و ڕووبەڕووبوونەوەکانی حکومەتی عێراق بوو لە بەرانبەر شۆڕشی ئەیلوول و هەوڵدان بۆ ڕێگری کردن و کۆتایی هێنان بە شۆڕشەکە.

- **کەمال ڕەشاد ئاغا[٢١٤]:**

کەمال ڕەشاد ئاغا، مامۆستا و کادیرێکی حیزبی شیوعی بوو، یەکێك بووە لەو کەسانەی پەیوەندی باشی لەگەڵ جووتیاران هەبووە[٢١٥]، کاتێك بەعسییەکان دێنە شاری کۆیە، دەچێتە دەرەوەی شار، دوای ماوەیەك دەگەڕێتەوە شاری کۆیە، هەمان کات هەواڵی لێ دەدرێت و بۆ بەیانی ڕۆژی دواتر لە لایەن بەعسییەکانەوە دەستگیر دەکرێت، لەم بارەیەوە ئاواز کەمال ڕەشادی کچی دەڵێت: "باوکم شەو گەڕایەوە ماڵ، هەمان کات هەواڵی لێ دەدرێت، بۆیە بەیانییەکەی زوو چەکدارانی حکومەتی عێراقی دێنە سەر ماڵەکەمان لە گەڕەکی قەسرێ و باوکم بە جلی ماڵەوە لەگەڵ خۆیان دەبەنە قشڵەی کۆیە، دواتر بەرەو سەربازگەی لای هەیبەت سوڵتانی دەبەن، هاوکات ماڵەکەی تالان دەکەن، دوای چەند ڕۆژێك و لە ڕێککەوتی ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ لە لای پردی ئازادی[٢١٦]، ئێستا گوللە بارانی دەکەن، دواتر لە لایەن چەکدارەکانی حکومەتەوە دەشاردرێتەوە، بەڵام لە دوای نزیکەی سێ مانگ گۆڕەکەی دەگوازرێتەوە بۆ گۆڕستانی شەهیدان[٢١٧]."

- **حاجی عەبدولباقی ساڵح[٢١٨]:**

لە ڕاستییدا خەڵکی کۆیە لە شارەکانی دیکەش لە کاتی هێرش حەرەس قەومی لەنێو بران، لەوانە: حاجی عەبدولباقی ساڵحە، کە لە سلێمانی مامۆستا بووە، لە مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ دەرگای ماڵیان دەگرن و ماڵەکەیان دەپشکنن، جگە لە جلوبەرگ و پەرتووك و چەند شتێکی دیکەی ناو ماڵ نەبێت، هیچی دیکەی لێ نەبووە، بەڵام لە کاتی گەڕان دووربینێکی مام ناوەندی دەدۆزنەوە، بە گوێرەی لێکدانەوەی حەرەس قەومی پاساو هێنانەوەی بۆ نەبوو، بۆیە دەستگیری دەکەن و ڕۆژی ٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ لەگەڵ ژمارەیەکی دیکە گوللەباران دەکرێت[٢١٩].

حەرەس قەومییەکـــان بەوەنـــدەش نەوەســـتان و بەردەوام بـــوون لە کوشـــتن و لەنـــاوبردنی خەڵکـــی شـــارەکە، لە ڕێککەوتـــی ٣٠ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ وەك جـاری پێشـوویان، بە فەرمـانی تەهـا شـەکرچی چەنـد کەسێکی[٢٢٠] دیـکەی سـڤیلیان لە هەمـــان ئەو دینگـــانە بەســـتەوە کە پێشـــتر چەنـــد کەســـێکی دیکەیـــان لـــێ بەستابوونەوە و گوللەباران کرابوون، کە ئەمانە بوون:

- **عەبدولڕەحیم کوێخا عەلی حەمەد[٢٢١]:**

عەبـــدولڕەحیم کوێخـــا عەلـــی کێلەســـپی، یەکێـــك بـــووە لە جووتیارەکـــانی گونـــدی کێلەســـپی، لە مـــانگی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ لە گونـــدەوە باراشـــی بـــۆ ئاشـــی مـــام خـــدری کـــۆیە هێنـــاوە، لەو کاتەشـــدا دەچێـــتە نـــاو بـــازاڕی شـــاری کـــۆیە، بەڵام لەوێـــدا دەســـــتگیر دەکرێـــــت و لە ڕۆژی ٣٠ی تەممـــــووزی ســـــاڵی ١٩٦٣ گـــــوللە بـــــاران دەکرێت[٢٢٢].

(ئـــازاد مەلا عەلـــی[٢٢٣])، لە گوتارێکـــدا لە بـــارەی ڕەحـــیم کوێخـــا عەلـــی دەڵێـــت: "ڕەحـــــیم کوێخـــــا عەلـــــی کوێخـــــا حەمەد، یەکـــــێکە لەوانەی کە لە ٣٠ی تەممـــووزی ١٩٦٣ لە دینگەکـــانی کـــۆیە ڕژێمـــی بەعـــس گوللەبـــارانی کـــردن لەگەڵ چەنـــد کەســـێکی دی، ئێســـتا نـــاوی هەیە و نـــووسراوە لەســـەر دینگەکـــانی نـــاو بـــازاڕ، ماڵ و منداڵی نەبووە و بە گەنجی شەهید بووە[٢٢٤]."

- **ڕەفیـق ئەحـمەد مسـتەفا[٢٢٥]، حەسـەن شـەریف ئیبراهـیم[٢٢٦]، حوسـێن شـەریف ئیبراهیم[٢٢٧]، عومەر شەریف ئیبراهیم[٢٢٨]:**

هەر یەك لە ڕەفیـق ئەحـمەد مسـتەفا و سـێ بـرا بە ناوەکـانی حەسـەن، حوسـێن و عـــومەر یەك ڕووداو و سەرگوزەشـــتەی مێژوویـــان هەیە. وەك لە پێشـــتر باســـمان کـرد، حەرەس قەومـی دەیەوێـت گونـدی سێوەسـەن تـاڵان بـکەن، بەڵام دوای ئەوەی دەشـــکێن بەرەو کـــۆیە دەگەڕێـــنەوە، لە دەوروبەری کـــاتژمێر یەکـــی نیـــوەڕۆ دەگەنە گونـــدی مزگەوتـــۆرە (مزگەفتـــۆرە)، لەوێـــدا ئەو چـــوار کەســـە دەســـتگیر دەکەن و

لەگەڵ خۆیــان دەیــانبەنە کــۆیە و دەســتبەجێ لە دینگەکــانی نــاو بــازاڕی شــاری کۆیەیان دەبەستنەوە و گوللە بارانیان دەکەن[٢٢٩].

ســەبارەت بەم ڕووداوە (حەمەدەمــین ڕەفیــق ئەحــمەد[٢٣٠]) کــوڕی یەکێــك لەو کەسانەی گـوللە بـاران کـراوە، ئەو کـاتە تەمەنـی تەنیـا دە سـاڵ بـووە، بە چـاوی خـۆی دەســتگیر کردنــی بــاوکی و ســێ بــرایەکەی بینیــووە، لەم بــارەیەوە دەڵێــت: لە بـنەچەدا ئـێمە خەڵکـی گونـدی قەیسـەریی دەشـتی کـۆیەین، هەروەهـا دۆسـتایەتی و ئاشـنایەتیمان لەگەڵ بنەمـاڵەی شـەریف ئیبراهـیم (بـاوکی سـێ بـرا شـەهیدەکە) هەیە، چـونکە پێشـتر مـاوەیەك لە گونـدی قەیسـەری ژیـاون. کاتێـك حەرەس قەومـی هــاتە کــۆیە و بەشــێك لە گونــدەکانی ســووتاند، گونــدی ئـێمەش ســووتێنرا، بــۆیە چـووینە گونـدی مزگەوتـۆرە، چـونکە نەسـووتێنرابوو و تەنیـا مـاڵی شـەریف ئیبراهـیم لەوێ بـــوون، واتە ئـــێمە بەیەکەوە بـــووین. لەو سەروبەندەشـــدا حکـــومەت لە هێرشـێکی بـۆ سـەر گونـدی سێوەسـەن و گونـدەکانی دەوروبەری تێـك شـکابوو، ئەو کـاتەش فـاتمەی دایکـم (فـاتە لـۆری) لە کـۆیە بـوو، بیسـتبووی کە حکـومەت شـکاوە و دەگەڕێـتەوە کـۆیە، بـۆیە دایکـم خێـرا دەگەڕێـتەوە مزگەوتـۆرە و بە ڕەفیـقی بـاوکم دەڵێــت حکــومەت شــکاوە و بەم نــاوەدا دەگەڕێــتەوە هەســتن بــڕۆن، لە کاتێکــدا ڕەفیـقی بـاوکم و حەسـەن و عـومەر و عوسـمان بەیەکەوە بـوون، باوکیشـم دەڵێـت: باشــە، چــایەکمان پــێ بــدەن ئەوجــا دەڕۆیــن، بەر لەوەی چــایەکە ئامــادە بێــت نــزیکەی ١٥ بــۆ ٢٠ ســەربازی حکــومەتی عێــراق هــاتنە گونــد و بەســەر مــاڵەکەی ئــێمەی دادا، هەر یەك لە ڕەفیــقی بــاوکم و حەســەن و عــومەر دەســتگیر دەکەن، بەڵام عوســمان ڕادەکــات، ئەگەرچــی چەنــد فیشــەکێکی بــۆ دەتەقێــنن، بەڵام نــاگەڕێتەوە، لەو کــاتەی ســەربازەکان دەیانویســت ئەو ســێ کەســە بــخەنە نــاو ئۆتـۆمبێلەوە حوسـێن (کـوڕێکی دیـکەی شـەریف ئیبراهـیم بـوو)، کە لە شـاری کـۆیە دەگەڕایەوە گەیشــتەوە نــاو گونــد، بــۆیە ئەویــش دەســتگیر دەکەن، ژنەکــانیش دەســتیان کــرد بە هاتوهــاوار و قیــژان و گریــان، هەر لە دوای بردنــی ئەو چــوار کەسـە دایکـم گـوتی تـۆ مەڕوماڵاتەکـان ببە کـارێزان، منـیش دەچـمە شـاری کـۆیە بـۆ ئەوەی هەواڵــی ئەو کەسـانە وەرگـرم، کاتێـك گەیشـتمە لای کـارێزان، چەنـد کەسـێکی

دیـكەی لـێ بـوو، ئەوانـیش مەڕوماڵاتیـان پـێ بـوو، یەكیـان بە هاوڕێكـانی گـوت یەك لەو كەسـانەی ڕمـی كـراون بـاوكی ئەو منـداڵەیە، ئەو كـاتە مـن نەمـدەزانی ڕمـی كـردن چیـیە، لێـی تێنەگەیشـتم، كاتێـك گەڕامەوە گونـد، دایكیشـم گەڕابـووەوە، بە گریـانەوە گـوتی خـۆت ئامـادە بـكە دەچیـنە شـاری كـۆیە، گـوتم: ئەدی بـاوكم؟ گـوتی: كـوژرا![231]. بە خوێنـدەوە بـۆ شـێواز و كـاتی دەسـتگیر كردنـی ئەم چـوار كەسـە، كە سـێ كەسـیان بـرا بـوون، دەردەكەوێـت كە دەسـتگیر كردنەكەیـان ڕاسـتەوخۆ پەیوەنـدی بە شكسـتی حكـومەت بـووە لە شـەڕێكی دەشـتی كـۆیە، چـونكە لە كـاتی شـكان و پاشەكشـەی هێـزەكە بـۆ كـۆیە، لە ڕێگـا و لە كـاتی گەڕانەوەیـان دەسـتگیریان كـردوون، هەروەهـا لە دینگەبەسـتانەوە و گوللەبـاران كردنیـان كاردانەوەیەك بووە لە بەرانبەر شكستەكەیان لە بەرانبەر شەڕی پێشمەرگە.

عەبـدولڕەحیم كوێخـا عەلـی كە چەنـد ڕۆژێـك پێشـتر دەسـتگیر كـراوە، لە زینـدانەوە بردوویـانە و لەگەڵ ئەو چـوار كەسـە لە دینگەكـانی كۆیەیـان بەسـتووەتەوە و گـولله بـاران كـراون، حەمەدەمـین ڕەفیـق بە دڵنیـاییەوە دەڵێـت كە بـاوكم و هاوڕێكـانی كۆتـا وەجـبە بـوون[232] كە لە دیـنگە بەسـترانەوە و گـولله بـاران كران[233].

لە دوای گوللەبـاران كـردن، تەرمەكانیشـیان بـۆ مـاوەی ٤٨ كـاتژمێر بە دینگەكـانی نـاو بـازاڕی كـۆیە هێشـتەوە بە مەبەسـتی تۆقانـدنی هاووڵاتییـان[234]، هەڵـبەت حوسـێن خـاوەن پێداویسـتی تـایبەت بـوو، وەك پێویسـت نەی دەتـوانی قسـە بكات[235].

ئەمیـر حوسـێن، لە زنجیـرە وتـارێكی بیرەوەرییـدا، سـەبارەت بەم ڕووداوە دەڵێـت: "بە چـاوی خـۆم دیـتم بە سـەیارەیەكی زیـل، كە ٥ كەسـیان گرتبـوو، هەر ٥ كەسـیان هێنـایە خـوارەوە و دەسـت و چاویـان بەسـتبوون، سـەریان تـاشرا بـوو، هەمـووان لە دیـنگە بەسـترانەوە، ئەوجـا تەهـا شـەكرچی كـاغەزێكی دەرهێنـا و گـوتی: بە بڕیـاری قایـد فیـرقەی ٢ی كەركـووك، بڕیـاردرا بە گوللەبـاران كردنـی ئەم ٥ تاوانبـارە، كە ئەمەی خوێنـدەوە، هەموویـان هـاواری خودایـان كـرد و سـەڵاوات و

شــەهادەیان هێنــا، ئەوجــا شــەکرچی بە ســەربازەکانی گــوت: تفەنگەکانتــان ڕاکێشــن و ١٥ فیشــەك بتەقێــنن، دوای گوللەبــاران کــردن، تەهــا شــەکرچی بــانگی دکتــۆرێکی کــرد و وتــی: پشــکنینیان بــۆ بــکەن دوای پشــکنین دەســتی بــۆ یەکێکیــان ڕاکێشــا و گــوتی: ئەم کەســە مــاوە و نەمــردووە، بــۆیە تەهــا شــەکرچی فەرمانیــدا کە ١٥ فیشــەکی دیــکە لەو کەســە بــدرێت، کە گیــانی لەدەســت نەداوە. جــۆگەلەی خــوێن لە تەنیشــت شۆســتەکە بــۆ خــوارەوە دەڕۆیشــت. بــاوکی ئەو ٣ بــرایەم بینــی کە بەیەکەوە گوللەبــاران کــران، جــادە و جــادە دەڕۆیشــت، بەڵام نەیــوێرا بەرەو جەنــازەی کوڕەکــان بــڕوات، دەستەســڕێکی زەردی دەرهێنــا و فرمێســکی لە چاوەکــانی دەســڕییەوە، لەوەش دەترســا ئەگەر بــزانن بــاوکی ئەو ٣ کەســەیە بیگــرن و بیکــوژن، شــەو و ڕۆژێــك ئەو شــەهیدانە بە دینگەکــان مــانەوە، دوای ٤٨ کــاتژمێر شــارەوانی عەرەبــانەیەکی دوو تایەیــان هێنــا و هەر ٥ کەســیان بــردە گۆڕســتان و ناشتیان[٢٣٦]."

هەر پەیوەســت بەم ڕووداوە، عوســمانی بــرای ئەو ســێ شــەهیدەی گونــدی مزگەوتــۆرە دەڵێــت: "چەنــد ڕۆژێــك بەر لە ڕەمــی کــردنەکە، حەرەس قەومــی زۆربەی گونــدەکانی دەشــتی کۆیەیــان تــاڵان کــرد، هەرچــی مەڕ و مــاڵات و ئــاژەڵ و بەرهەم و نــاو مــاڵ بــوو فەرهوودیــان کــرد، ئەو ڕۆژە بەیــانییەکەی عەســکەر و حەرەس قەومییەکــی زۆر پەلامــاری گونــدی سێوەســەن و قەیســەرییاندا، بەڵام پێشــمەرگە لێیــان وە دەســت هــاتن و ســوپای عێراقیــان شــکاند و پاشەکشــەیان پێکــردن و گەڕانەوە کــۆیە. شــەریف ئیبراهــیمی بــاوکم لە گونــدی مزگەوتــۆرە فەلاحەتــی دەکــرد و مەڕدار بــووین، بــاوکم ٥ کــوڕی هەبــوو، بە ناوەکــانی: حوســێن، حەســەن، عــومەر، عەلــی و عوســمان، لەگەڵ ئــامینەی خوشــکم، کە ئەو کــات ١٤ ســاڵ دەبــوو، حــاڵمان بــاش بــوو، ٧٠ بــۆ ٨٠ ســەر مەڕمــان هەبــوو، لە خــدرانیش ســاڵی ٤٠ بــۆ ٥٠ فەردە تووتنمــان دەکــرد، مــن شــوانی مەڕەکــان بــووم، یەکێــك لە گونــدەکەی ئــێمە بە نــاوی مــام نەجــیمی موختــار، کە دەســتی لەگەڵ حکــومەت تــێکەڵ کردبــوو، لە ڕێــی ژنێکــی ڕوو ڕەشــەوە ئیخبــاری کــراین، کە لە مــاڵی بــاوکم چەنــد تەنەکەیەك بەنــزین شــاردراوەتەوە، هەر ئەو عەسرە جەیــش هێرشــی کــردە

سەر گوندەکەمان، من لەو بەری جادەکە بووم، تازە عومەری برام هاتبووەوە گوند و ئیجازە بوو، ئەو پێشمەرگەی مەحموود ئاغا بوو لە خدران، هاوارم کرد عومەر هەڵێ، ڕاکە، وا جەیش هات، لە گوند بوو بە هاوار و ڕاکردن، کەس ئاگای لە کەس نەما، من زانیم کە ڕەفیقی قەیسەرییان دەستگیر کردووە، حوسێنی براشم تازە لە کۆیە گەڕابووەوە و نەیزانی بوو چ قەوماوە، ئەو زوو گیرا، نەمزانی عومەر چی لێ بەسەر هات و نەمزانی دوایی چ ڕوویدا، بە ڕاکردن هەڵاتم تا گەیشتمە سەر ئاوی خێراتی گوندی شەوگێر، بەردەوام تەقەشم لە سەر بوو، لە ئاسمانیش کۆپتەر وازی لێ نەهێنام، تا گۆپاڵەکەم فڕێ نەدا. زۆر ماندوو بووم، کاروانچی لە کۆیەوە هاتن و گوتیان: کوڕە ئەوە تۆ لێرە چ دەکەی؟ وا لە کۆیە سێ برای تۆیان ڕەمی کرد، عەسکەر بەنزینی لە ماڵی ئێوە دۆزیوەتەوە و هەمووتان گیراون، ئەو دەمە باوکم و عەلی برام لە کۆیە بوون، تا ئێوارە نەگەڕانەوە گوند، نەیانزانی کە سێ براکەم حوسێن و حەسەن و عومەر ڕەمی کراون، ئامینەی خوشکیشم بۆ شاخ هەڵاتبوو، براکانم شەو و ڕۆژێك بە دینگە مانەوە، تا مەلای مزگەوتی گەورەی کۆیە شەفاعەت دەکات تا بیان نێژن، باوکم بەیانی زوو خۆی گەیاندە کۆیە و چووە لای عومەر سیدی و داوای لێ کرد کە جەنازەکان بشارێتەوە، عومەر سیدی چاودێری شارەوانی کۆیە بوو، ئەویش دەڵێت: مامە هیچ خەمت نەبێت، تۆ بڕۆ، خۆت بزر بکە، با تۆش ڕەمی نەکەن، ئەوانە کوڕی خۆمن، وەك بیلبیلەی چاوم پارێزگاری لە جەنازەکانیان دەکەم، خەمت نەبێت، زۆر جوامێرانە عومەر سیدی لە گۆڕستانی شەهیدان جەنازەکان دەنێژێت، باوکم دیسان دەچێتەوە لای عومەر سیدی و پارەی دەداتێ کە کێل و قەبریان بۆ هەڵبەستێت، ئەویش کارەکە دەکات، بەڵام پاش پێنج ڕۆژ مەفرەزەیەکی عەسکەر و جاش پەلاماری گۆڕەکان دەدەن و تێکیان دەدەن، دەڵێت: ئەوانە موخەربین نابێت گۆڕیان هەبێت، کەسێك بە ناوی حەمەدی وردیل بە پشتی خۆی کێلەکان دەباتە لای ماڵەکانی گەڕەکی جوان، دوای دوو سێ مانگ باوکم چوو بە دزییەوە گۆڕەکانی دەرهێنا و لە گۆڕستانی حەمەدی کێلێ، لە گوندی سێوەسەن بە خاکی سپاردنەوە، بەڵام ئێستا هیچ ئەسەرێکی

گۆڕەکـــان نەمـــاون[٢٣٧]." لای خۆشـــیانەوە بنەمـــاڵەی ڕەفیـــق ئەحـــمەد لە ســـاڵی ١٩٧٣ گۆڕی ڕەفیق ئەحمەدیان گواستەوە گۆڕستانی دەروێش خدر[٢٣٨].

جێـــی ئامـــاژەیە بگوترێـــت، ڕۆژی دووشـــەممە، ڕێککەوتـــی ٢١ی کـــانوونی یەکەمـــی ســـاڵی ٢٠٠٩، کـــاتژمێر ١٠:٣٠ خـــولەکی بەیـــانی پەردە لە ســـەر تـــابلۆی شـــەهیدانی ســـاڵی ١٩٦٣ی کـــۆیە لە شـــەقامی گشـــتی بـــازاڕی کـــۆیە هەڵـــدرایەوە، وێنەکانیـــان لەسەر هەمان ئەو دینگانە دانران، کە لێی شەهید بووبوون[٢٣٩].

– عەبدولڕەحمان ئەسعەد خدر چەلەبی[٢٤٠]:

لە دوای هەڵگیرســـانی شۆڕشـــی ئەیلـــوول عەبـــدولڕەحمان ئەســـعەد چەلەبـــی و خـــــانەوادەکەی ڕووەو قەڵادزێ دەڕۆن، دوای مـــــاوەیەك دەگەڕێـــــنەوە گونـــــدی ســـماقووڵی، چـــونکە زەوی و موڵکیـــان لەوێ هەبـــووە، لە ســـەرەتاکانی مـــانگی ئـــابی ســـــاڵی ١٩٦٣ هێزێکـــــی حەرەس قەومـــــی دەچـــــنە نـــــاوچەکە، لەوێـــــدا تەقە لە عەبـــدولڕەحمان و (جاســـم[٢٤١])ی کـــوڕی دەکەن و هەردووکیـــان شـــەهید دەبـــن، ســالار عەزیـــزی نەوەی بـــاوەڕی وایە کە بـــاپیری بەتـــایبەت دیـــاری کرابـــوو تـــا شـــەهیدی بـــکەن، چـــونکە پەیوەنـــدی و دۆســـتایەتی لەگەڵ مەلا مســـتەفای بـــارزان خـــۆش بـــووە و هاوکاری شۆڕشی کردووە[٢٤٢].

لەم بـــارەیەوە موحســـین دزەیـــی دەڵێـــت: "دانیشـــتووانی کـــۆیە ڕوویـــان لە گونـــدە شـــاخاوییەکانی دەوروبەر کـــرد، چـــونکە لەو بـــڕوایەدا نەبـــوون کە ســـوپا بگـــاتە ئەو شـــوێنانە، بەڵام لە کـــاتی ســـووڕانەوەی مەفرەزەیەکـــی ســـوپا لە گونـــدە نزیکەکـــانی کـــــۆیە عەبـــــدولڕەحمان حـــــاجی ئەســـــعەد بە خێـــــزان و منـــــداڵەوە دەدۆزنەوە و قۆڵبەســـــتیان دەکەن، بەڵام لەبەر ئەوەی عەبـــدولڕەحمان قەڵەو بـــوو و بە زەحـــــمەت دەیتـــوانی بـــڕوات، کـــوڕەکەی کە نەگەیشـــتبووە ٢٠ ســـاڵ ویســـتبووی یـــارمەتی بـــدات، کەچـــــی مەفـــــرەزەکە تەقەیـــــان لـــــێ دەکەن و هەردووکیـــــان گیـــــان لەدەســـــت دەدەن[٢٤٣]."

هەروەهــا (دکتــۆرە عەتــیە حەمەســەعید ســاڵحی[٢٤٤]) کە خزمایەتییــان لەگەڵ عەبــدولڕەحمان چەلەبــی هەیە، لە بیرەوەرییەکانیــدا دەڵێــت: "مــاوەیەکی زۆر بــوو هەواڵــی مــاڵ و کەســوکارم لە کــۆیە بــۆ نەدەهــات، چــونکە وڵات لە هەمــوو لایەکەوە گۆشــەگیر بووبــوو. ســوپای عێــراق بە نــاحەق دوو وەجــبە خەڵکــی مەدەنــی، بــێ ســـووچ و قەبـــاحەت، لە دێنگـــان پێچـــا بـــوو و گولـــلەبارانیان کردبـــوون. دوای مــاوەیەك بیســتمان لە ڕۆژی ١٢ی ئــابی ســاڵی ١٩٦٣، مــامە عەبــدولڕەحمان چەلەبــی و جاســمی کــوڕی لە دۆڵــی ســماقووڵی، لە گونــدی کورتەجــۆ ئەودیــوی هەیــبەت ســوڵتان، تەهــا شــەکرچی بە نــاهەق ڕەمــی کردبــوون، منــداڵەکان و دایکیشــیان پەرت و بــڵاو بــوون. ئەم هەواڵە بــۆ ئــێمە تــا بڵێیــت دڵــتەزێن بــوو، وامــان گومــان کــرد مــاڵی ئێمەش لەنێو چووبن، بۆیە ڕۆژانە کار و پیشەمان گریان بوو[٢٤٥]."

لە بەرانــبەر کردەکــانی حەرەس قەومــی لە شــاری کــۆیە، (دیــاری[٢٤٦])ی شــاعیری کــۆیە، لە شــیعرێکدا کە لە ســاڵی ١٩٦٣ لە ژێــر ناونیشــانی (کــورد) نووســیویەتی، باســـی نەهـــامەتی و دەردەســـەرییەکانی خەڵکـــی کـــۆیە بە دەســـت حەرەس قەومییەکان دەکات، کە دەڵێت:

ئەی نەتەوەی کورد سەرت چەنـد ڕەقە
گشــت ماڵــت ڕۆیــی لەســەر ئەم حەقە
بۆ تــوو دەرنەچــوو یەك کەوچــکە ڕەقە
خــانووەکەت ســووتا نەمــا یەك تــاقە
جــوان تەمەشــای کە بەو چــاوە زەقە
چـــوار دەورت گیـــرا لە ملـــت تەوقە
منداڵ لە سـەرمان ڕەق بـوون مەتـرەقە
لە زیـــڕەی ژنـــان فـــڕۆکە و تەقە[٢٤٧]

هەروەهــا لە شــیعرێکی دیــکەدا بە ناونیشــانی (کوردســتان)، کە لە هەمــان ســاڵی هێرشی حەرەس قەومییەکان نووسیویەتی، باس لە بــارودۆخی کــورد و سروشــتی نــاوچەکە دەکات، هەروەها ئیرادە و بەهێزی و توانای کورد دەخاتە ڕوو، هەر وەك دەڵێت:

چیـــای کوردســـتان بـــۆچی واکـــزی
دەڵێـی ڕێـی مەڕی هەردەم بە تـۆزی
ڕاوچیـــت لەدوایە تـــۆ لەو قەفەزی
تەقەت لە ســـەرە بـــۆ تـــۆ مـــامزی
لە نـــاو وڵاتـــان زۆر جـــوان و بەرزی
ڕووت لە خودا بێ هەر دەت پـارێزی
کورد ڕەگی درێژە هەر وەك و فریـزی
دوژمـــــن خەریـــــکە بە درۆ و دزی
بێـــتە خـــاکی کـــورد بـــرا تـــۆ دزی
بـــۆ چـــاوی دوژمـــن بـــبە درك و زی
دوژمـــن بێـــتە خـــاك لێـــدە بە گـــورزی
پشتیوان بە خـودا بـیخەنە ئەرزی(٢٤٨)

حکـــــومەتی عێـــــراق، بەتـــــایبەتی حەرەس قەومییەکـــــان باوەڕیـــــان وا بـــــوو بەم شـێوەیە و لە ڕێـگەی تونـدوتیژی و گوللەبـاران کـردن و دەسـتگیر کردنـی هـاووڵاتی مەدەنـی و ڕەشـبگیری دەتوانێـت بیروبـاوەڕی خەڵکـی بگۆڕێـت لە هەمـبەر ئەو ئامـانجەی شـۆڕش خەبـاتی بـۆ دەکـرد، بەڵام سـەرکەوتوو نەبـوو و خەڵکـی شـارەکە وەك پێشـتر هاوکـار و هەمـاهەنگی شـۆڕش بـوو، بگـرە لە کۆتاییەکـانی ئەو سـاڵەی دەسەڵاتییان گرتە دەست، کۆتایی بە دەسەڵاتی خۆیان هات.

پێنجەم: شەڕی هەیبەت سوڵتان

لەگەڵ گەیشـــتنی هێزەکـــانی ســـوپا لە هەولێـــرەوە بـــۆ شـــاری کـــۆیە، چەنـــد یەکەیەکـــی ســـەربازی و میلیشـــیای حەرەس قەومـــی لە کەرکـــوکەوە گەیشـــتنە شـــارەکە[٢٤٩]، ئەوجـــا هەوڵـــی دەستبەســـەردا گرتنـــی شـــاخی هەیـــبەت ســـوڵتانیاندا، چـــونکە هێزەکـــانی پێشـــمەرگە لەوێ بـــنکە و بارەگـــای ســـەربازییان دانـــابوو. ئەم ئەرکەش بە لیـــوای پێنجـــی فیـــرقەی دوو ســـپێردرا، فەرمانـــدەی لیـــواکەش عەقیـــد ســـەعید حەمـــۆ بـــوو، لە بەرانبەریشـــدا پارێزگـــاری کـــردن لە شـــاخی هەیـــبەت ســـوڵتان بە عـــومەر دەبـــابە ســـپێردرا بـــوو، کە ژمـــارەیەك پێشـــمەرگەی لە ژێـــر دەســـتدا بـــوو، لەگەڵ ئەمەشـــدا هێـــزی (عەبـــدوڵڵا ئاغـــای پشـــدەری[٢٥٠]) هێـــزەکەی هەیـــبەت سوڵتانی پتەوتر کرد[٢٥١].

موحســـین دزەیـــی کە ئەو کـــاتە لە کـــۆیە بـــووە، لەم بـــارەیەوە دەڵێـــت: "ســـپێدەی ١٠ی حـــوزەیرانی ١٩٦٣ زوو لە خەو ڕابـــووین، هێزەکـــانی پێشـــمەرگە لە کـــۆیە و کـــادیرانی حیـــزب لە بارەگـــای نـــاوچەی پـــارتی کۆبـــوونەوە، عـــومەر دەبـــابە ئەنـــدامی مەکتەبـــی سیاســـی و بەرپرســـی ئەو نـــاوچەیە لەگەڵ چەنـــد پێشـــمەرگەیەك ئامـــادە بـــوون، لەگەڵ مەحمـــوود کـــاکە زیـــاد چـــوومە ڕیـــزی ئەو هێـــزانەوە بە پـــێ ڕوومـــان لە نـــاوچەیەکی شـــاخاوی ڕۆژئـــاوای شـــارەکە کـــرد، تـــا لە هێرشـــی فڕۆکەکـــان بە دوور بـــین، چـــونکە لە بەیـــانییەوە بە ئاســـمانی شـــارەکەدا دەســـووڕانەوە و ڕێگـــای هەولێـــر-کۆیەیـــان بۆردوومـــان کـــرد، لە شـــەوەوە فەرمـــان بە پێشـــمەرگەکانی دیـــکە درابـــوو کە لە ڕێگاکەدا سەنگەر بگرن"[٢٥٢].

لە ســـەر هەمـــان بـــابەت مەســـعوود بـــارزانی دەڵێـــت: "لە ٢٥ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٣ هێـــزی حکـــومەت بە یـــارمەتی هێزێکـــی هەزار کەســـی جـــاش و چەنـــد یەکەیەکـــی زرێپـــۆش و کەتیبەیەکـــی تۆپخـــانە دەســـتی دایە پەلامـــاردانی هێزەکـــانی هەیـــبەت ســـوڵتان و بۆمبـــارانی ئاســـمانیش دەکـــرا، شـــەڕ تـــا ئێـــوارە بەردەوام بـــوو،

ئەنجامەکەشی شکست بوو بۆ سوپای عێراقی و زەرەر و زیانیشیان بەرکەوتبوو، ئیدی مەیدانی شەڕیان جێ هێشت، هێزەکانی پێشمەرگەش شەهیدێك و سێ بریندارایان هەبوو، کە لە نێویاندا عەبدوڵڵا ئاغای پشدەری تێدا بوو. هەروەها دوای ئەو سەرکەوتنە عومەر دەبابە بروسکەیەکی بۆ مستەفا بارزانی و مەکتەبی سیاسی نارد، باسی شەڕەکە و ئەنجامەکەی کردبوو، لە درێژەی نامەکەشیدا ڕای گەیاندبوو، کە زۆر پێویستییان بە فیشەکە[٢٥٣]."

موحسین دزەیی لە درێژەی گێڕانەوە مێژووییەکەی ڕووداوەکەی کۆیە دەڵێت: "هێرشەکان هەفتەیەك بەردەوام بوون، لەو کاتەدا پەلێکی دەشتی هەولێر هاتنە پاڵ هێزەکانمان کە پەلی (فارس باوە[٢٥٤]) بوو، ئەو پەلە ئازایەتییەکی پاڵەوانانەیان نواند لە بەرگری کردن لە چیای هەیبەت سوڵتان، سەرەڕای ئەوەی کە یەکەم ئەزموونی شەڕی ناو چیایان بوو[٢٥٥]."

عومەر دەبابە، بەرپرسی ئەو میحوەرە بوو و ڕۆڵی گەورەی لە ڕووبەڕووبوونەوەی هێزەکانی حەرەس قەومی هەبوو، سەبارەت بە ڕۆڵی عومەر دەبابە (گەلاوێژ[٢٥٦]) دەڵێت: "عومەر دەبابە ئازایانە و بێ وەستانەوە خەریکی پەلاماردان و چالاکی بوو لەگەڵ هێزەکەی، لە بیرمە کە بۆ چەند ڕۆژێك لە شاخی هەیبەت سوڵتان عومەر دەبابە و هێزەکەی لە لایەن عەسکەر و هێزی حکومەتەوە ئابلۆقە دران و بۆ چەند ڕۆژ نان و خواردنیان لێ بڕا بوو، بەڵام قارەمانانە توانییان ئابلۆقەکە بشکێنن و خۆیان ڕزگار بکەن[٢٥٧].

هەر سەبارەت بە ڕۆڵی عومەر دەبابە لەو شەڕەدا، (فوئاد مەعسووم[٢٥٨]) لە وتارێکدا بە ناونیشانی (کاکی کاکان، کاکی هەمووان) نووسیویەتی: "ساڵی ١٩٦٣ بەعسییەکان نەخشەیەکیان بۆ پەلاماردانی شاری کۆیە بە سەرۆکایەتی تەها شەکرچی بۆ گرتنی چەندین کەسی ناوداری کۆیە، لەوانە باوکم و سووتاندنی ماڵەکەمان، کاك عومەر دەبابە هاتبووە لای باوکم و پێی ڕاگەیاندبوو بە گوێرەی زانیارییەکانمان خەتەرە بۆ جەنابت لە کۆیە بمێننەوە، ئێمە لە هەولێرەوە تا کۆیە بەرگری دەکەین، بەڵام مسۆگەر نییە بتوانین ڕایان بگرین و نەگەنە کۆیە، دیارە

بڕیـاری بۆردوومـانی کـۆیەش هەیە. ئەو شـەوە عـومەر دەبـابە خـۆی سەرپەرشـتی شـەڕەکانی کردبـوو، بە سـەیارەکەی خۆشـی مەلا مەعسـووم و خـانەوادەکەی گەیانـدبووە تـۆپزاوا، بـۆ سـبەینێ فـڕۆکە بۆردوومـانی شـاری کـۆیەی کردبـوو، سـوپاش بەرەو کـۆیە پێشـڕەوی دەکـرد، پێشـمەرگە شـەڕێکی سـەختیان کـرد، بەتـایبەتی لە دێـگەڵە، بەڵام نەیـانتوانی تـا سـەر ڕێگەیـان لـێ بگـرن، چـونکە جیـاوازییەکی زۆر هەبوو لە ژمارە و چەك و تفاقی شەڕدا[٢٥٩]."

هەروەهـا هەر یەك لە مەلا عەولا و نـافیز جەلال، ڕۆڵـی گەورەیـان لە شـەڕی هەیـبەت سـوڵتان بینـی و شکسـتیان بە هێرشـەکەی حەرەس قەومـی هێنـا[٢٦٠]. سـەبارەت بە بەشـداری ئەم کەسـانە موحسـین دزەیـی دەڵێـت: "هەر یەك لە مـوقەدەم نـافیز جەلال و مـوقەدەم نـامیق عەبـدوڵلا هـاتنە بارەگاکەمـان، کە لە دوای کوودەتـای ٨ی شـوبات پەیوەنـدییان بە شۆڕشـەوە کردبـوو، گوتبوویـان بـۆ هەر کـار و ئەرکێـك ئامـادەین، عـومەر دەبـابە داوای لێکـردن کە شـوێنەکانی بەرگـریمان لە چیـای هەیـبەت سـوڵتان بەسـەر بـکەنەوە، بـۆ ئەوەی بـزانین تـا چەنـد بەرانـبەر هێـزی دوژمـن توانـای بەرگـریمان هەیە، دوای ئەوەی شـوێنەکەیان بەسەرکردەوە، زۆر لێی ڕازی ببوون[٢٦١]."

پـاش مـاوەیەك دوژمـن هێزەکـانی خـۆی ڕێـك خسـتەوە و دوو فەوجـی سـەربازیی پیادەشـی بـۆ یـارمەتی بـۆ هـات و هەسـتی کـرد کە وا دەتوانێـت دیسـانەوە هەسـتێتەوە و شـەڕێکی تـازە بکـات، بە شـێوەیەك لە یەکەم جـار تونـدوتیژتر دەسـتی دایەوە پەلامـاردان[٢٦٢]، بەڵام ئەم جـارە یەکەیەکـی سـوپا بە هاوکـاری جـاش بە لا ڕێگەیەکـی شـاخدا توانییـان بچـنە سـەر شـاخی هەیـبەت سـوڵتان، ئەمەش شـڵەژانی خسـتە نـاو هێڵەکـانی بەرگـری هێـزی پێشـمەرگە، دوای شـەڕێکی سـەخت، سـوپای عێـراقی توانییـان دەسـت بەسـەر ڕاڕەوی سـەرەکی و لایەکـی چیـاکەدا بگـرن، بـۆیە هێزەکـان ناچـار بـوون لە شـوێنەکانی خۆیـان پاشەکشـە بـکەن و بکشـێنەوە[٢٦٣]. هەڵـبەت لە جـاری کۆتاییـدا ئیبراهـیم فەیسـەڵ ئەنسـاری خـۆی هـاتە شـاری کـۆیە و سەرپەرشتی هێرشەکەی کرد[٢٦٤].

دواجـار به هـۆی چـڕی بۆمببـاران و تۆپبـاران به سـەر سـەنگەرەکانی پێشـمەرگە و شـوێنەکانیاندا، پێشـمەرگەکان وایـان به بـاش زانـی بەرەو بێتـواتە و ڕانـیە بکشـێنەوە، پـاش ئەمە ئیـتر شـەڕێکی ئەوتـۆ لەم بەرەیەدا ڕووی نەدا، حکـومەتیش بەوەنـدە دەستبەردار بوو کە شاخەکەی گرتبوو(٢٦٥).

لە ڕاسـتیدا هەڵـکەوتەی جـوگرافی چیـای هەیـبەت سـوڵتان وای کـردووە، کە لە کـاتی شـەڕ و پێکـدادان لە نێـوان پێشـمەرگە و حکـومەتە جیاوازەکـانی عێـراق، وەکـوو شـوێنێکی سـتراتیژی گرنـگ سـەیری بکرێـت، چـونکە کەوتـووەتە بەشـی ڕۆژهەڵاتـی شـارەکە و جیـاکەرەوەیە لەگەڵ بیتـوێن و پشـدەر، لە لایەکـی دیـکەوە لە سـەر چیـای هەیـبەت سـوڵتانەوە تەواوی شـارەکەت لێـوە دیـارە و دەتوانیـت بە سەریدا زاڵ بیت.

دوای نـزیکەی دوو هەفـتە هەیـبەت سـوڵتانیـش گیـرا(٢٦٦)، پێشـمەرگەکانی عەبـدوڵڵا ئاغـای پشـدەر لە چیـای هەیـبەت سـوڵتانەوە بەرەو ڕانـیە و دەشـتی بیتـوێن ڕۆیشـتین، دواجـار چـوونە پـاڵ ئەو هێـزانەی لە نـاوچەی مێرگەسـۆر و سـپیلك بوون(٢٦٧).

هەروەهـا هێـزەکەی دەشـتی کـۆیەش کە ١٠٠ کەس دەبـوون(٢٦٨)، ڕووەو گونـدی (سـوێرەڵە(٢٦٩)) و و حـاجی قەڵا ڕۆیشـتن، لە شـوێنك دەمـانەوە بە نـاوی سـماقان، عومەر دەبابەش چووە مەکتەبی سیاسی لە بیتوێن(٢٧٠).

پێشـمەرگە لە شـەڕی هەیـبەت سـوڵتان ٤ شـەهیدی هەبـوو(٢٧١)، هێزەکـانی حکومەتیش ١٤ کوژرا و ٢٣ بریندداریان هەبوو(٢٧٢).

جێـی ئامـاژەیە بگوترێـت لە کتێبـی (مەحمـوود حەمەد شـێخانی)دا هـاتووە: کە (مەحمـوود حەمەد شـێخانی(٢٧٣)) و (حەسـەن حەیـران(٢٧٤)) لە شـەڕی هەیـبەت سوڵتان پێکەوە لاوك و حەیرانیان گوتووە(٢٧٥).

شەشەم: ڕۆڵی شیوعییەکانی کۆیە لە شۆڕشی ئەیلوولدا

حیزبـــی شـــیوعی عێـــراق، لە دوای هێرشـــی عەبـــدولکەریم قاســـم بـــۆ ســـەر کوردســـتان، هێرشـــەکەی ڕیســـوا کـــرد و لە مـــاوەی مانگێکـــدا بە دەیـــان یاداشـــتی بە حکومەتـــدا، هەروەهـــا لە بەغـــدا ٥٠٠٠٠ ئیمـــزای کـــۆکردەوە، لە ژێـــر نـــاوی: ئاشـــتی لە کوردســـتاندا بە ڕێگـــایەکی دیموکراتییـــانە دابـــین بکرێـــت، مـــافی ڕەوای کـــورد لە قۆنـــاغی ئەمـــڕۆ ئۆتۆنـــۆمییە، جێبەجـــێ بکرێـــت"، وەفـــدێکی گەورە لە هەمـــوو چـــین و توێژەکان پێك هات و پێشکەشی عەبدولکەریم قاسم کرا[٢٧٦].

کـــاتێکیش بەعســـییەکان هـــاتنە ســـەر دەســـەڵات، حیزبـــی شـــیوعی کەوتە دۆخێکـــی نـــاهەموارەوە، دەکرێـــت بڵێـــین زەرەرمەنـــدی یەکەم لە کوودەتـــای ٨ی شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٣ ئەنـــدام و کـــادیران و لایەنگـــری حیزبـــی شـــیوعی عێـــراق بـــوون، بـــۆیە ســـەرکردایەتی حیزبـــی شـــیوعی بڕیاریـــدا بە کشـــانەوەی کـــادیر و ئەنـــدامانی حیـــزب بـــۆ نـــاوچە ئازادکراوەکـــانی ژێـــر دەســـەڵاتی شۆڕشـــی ئەیلـــوول، لە کوردســـتان و نزیـــك نـــاوچە شـــاخاوییەکان گیرســـانەوە، دواتـــر لە گونـــدی کەلـــکە ســـماقی ســـەر بە قەزای دووکـــان، کە خانەقـــای کـــاکە حەمەی مـــامە ڕەزای ڕابەری بـــزووتنەوەی هەقەی لـــێ بـــوو، پێشـــوازییەکی باشـــیان لێکـــرا، دوای ئەوە ســـەرکردایەتی حیـــزب هەوڵیـــدا چەك پەیـــدا بـــکەن، پاشـــان لـــق و بەتالیۆنیـــان دروســـت کـــرد و شانبەشـــانی پێشـــمەرگەی کوردستان دەستیان بە خەباتی چەکداریی کرد[٢٧٧].

یەکێـــك لەو شـــوێنانەی شـــیوعییەکان ڕوویـــان تـــێ کـــرد، کـــۆیە بـــوو، تەنـــانەت شـــیوعییەکانی هەولێـــریش کە هەڵـــدەهاتن دەچـــوونە شـــاری کـــۆیە[٢٧٨]، لەم بـــارەیەوە کەریـــم ئەحـــمەد دەڵێـــت: "پـــاش کوودەتـــای شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٣ حیزبـــی شـــیوعی چـــووە نـــاو شۆڕشـــی کوردســـتان، یەکەم هەنگـــاو بەرەو شـــاری کـــۆیە بـــوو، کە عـــومەر دەبـــابە مەســـئولی پێشـــمەرگەی کـــۆیە بـــوو، زۆر بە گەرمـــی باوەشـــمان لێکـــدا و گـــوتی: باشتان کرد هاتنە ناو شۆڕشی کوردستان، بەو قسانە زۆر دڵخۆش بووم[٢٧٩].

له دوای هـــاتنی شـــیوعییه‌كان بـــۆ كوردســـتان بـــارزانی ڕای گه‌یانـــد كه‌ داڵـــده‌ی شـــیوعییه‌كان بـــده‌ن، به‌ڵام چـــونكه‌ به‌ ته‌واوی جێبه‌جـــێ نه‌كرابـــوو، له‌ ســـه‌ره‌تای مـانگی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣ ئه‌حـمه‌د دڵـزار و كه‌ریـم ئه‌حـمه‌د بـۆ دیـده‌نی بـارزانی به‌ره‌و قـوله‌ی كـانیی مـاران ده‌چـن، له‌م بـاره‌یه‌وه‌ ئه‌حـمه‌د دڵـزار ده‌ڵێـت: له‌وێ بـارزانی گـوتی: ئێسـتا دوای ئه‌وه‌ی كه‌ حیزبـی شـیوعی بـووه‌ به‌ ئۆپۆزیسـیۆن ئه‌ركه‌كه‌مـان گه‌وره‌تـر بـووه‌، پێشـتر بریتـی بـوو له‌ دابینكردنـی ژیـانی سـه‌ربه‌رزی و دیمـوكراتی بـۆ كوردسـتانی سـه‌ر به‌ عێـراق، به‌ڵام ئێسـتا ده‌بێـت بـۆ ئـازادی و دیمـوكراتی و مـافی ڕه‌وای سـه‌رتاپای عێـراق هه‌وڵ بـده‌ین. هه‌روه‌هـا بـارزانی ڕووی له‌ مـن كـرد و گـوتی: كـێ مه‌سـئولی پێشـمه‌رگه‌ی كـۆیه‌یه‌؟ گـوتم: سـه‌عید مه‌سـیفی، له‌ وه‌ڵامـدا گـوتی: نـامه‌یه‌ك بـۆ سـه‌عید ده‌نووسـین و پێـی ده‌ڵێـین دڵـزار هه‌ر نوێنه‌رێـك دابنێـت ئه‌و نـوێنه‌ره‌، ئه‌م كه‌سـه‌ سـه‌ر به‌ ئـێمه‌یه‌ و ئێـوه‌ ده‌بێـت ده‌مـوده‌س داڵـده‌ی بـده‌ن و ڕێـی بـۆ بـكه‌نه‌وه‌، ئه‌گه‌ر چه‌كـداریش بێـت. ئه‌حـمه‌د دڵـزار ده‌شـڵێت: كه‌ چـووینه‌وه‌ كـۆیه‌ نـامه‌كه‌ی مه‌لا مسـته‌فام دایه‌ سـه‌عید مه‌سـیفی، ئه‌ویـش زۆر به‌ڕێـز و قه‌دره‌وه‌ وه‌ری گـرت و گـوتی: فه‌رمـانی بـارزانی له‌سـه‌ر چـاو و له‌سـه‌ر سـه‌رم، ئێـوه‌ چـۆن ئـاره‌زوو ده‌كه‌ن، ئـێمه‌ش وا ده‌كه‌یـن... ئه‌وجـا بـۆ ڕۆژی دواتـر شـه‌ش پێشـمه‌رگه‌مان كـۆكرده‌وه‌ و شـه‌ش تفه‌نگـی ئاسـاییمان بـۆ په‌یـدا كـردن، نـوێن و كه‌لـوپه‌لی پێویسـتیان هێنـا، مـام نـادری مـام سـمایل كـرایه‌ لێپرسراویـان و به‌ ئۆتۆمبێلێـك چـووینه‌ دێـگه‌ڵه‌ و پێشـمه‌رگه‌كانمان لای عه‌ریـف سـه‌مه‌د جـێ هێشـت و ئـێمه‌ گه‌ڕایـنه‌وه‌ كـۆیه‌. له‌ دوای دیـداره‌كه‌ی مه‌لا مسـته‌فا نێوانمـان له‌گه‌ڵ پـارتی دیمـوكراتی كوردسـتان باشـتر بـوو، به‌تـایبه‌تی له‌گه‌ڵ سـه‌عید مه‌سـیفی و پێشـمه‌رگه‌كانی فـره‌ گونجـاو و ته‌بـا بـووین، هه‌ر كێشـه‌یه‌ك بهاتـایه‌ پـێش، ده‌موده‌سـت چاره‌سـه‌رمان ده‌كـرد. هه‌روه‌هـا خـانووێكی گه‌وره‌مـان به‌ كـرێ گـرت و بنكه‌یه‌كـی ده‌وڵه‌مه‌نـدمان دروسـت كـرد، ڕێكخـراوی كـۆمه‌ڵه‌ی مـافی ئافره‌تـانیش له‌ كـۆیه‌ چـالاكییه‌كی زۆریـان نوانـد، به‌ گـونییه‌ سـاوار و بـرنج و ئـارد و ته‌نـانه‌ت شـه‌كر و چایـان كـۆده‌كرده‌وه‌، نه‌ك بـۆ بـنكه‌كه‌ و به‌س، به‌ڵكـوو بـۆ بـنكه‌ی كه‌لـكه‌ سـماقیـش، هه‌روه‌هـا لیـژنه‌ی قه‌زای كـۆیه‌ش ده‌ورێكـی بـاش و له‌خۆبوردووانه‌یـان گێـڕا و چه‌نـد كه‌سـێك ئیشـوكاری بنكه‌كه‌یـان ڕاده‌په‌ڕانـد[٢٨٠]. به‌

هــۆی ئەم ســەردانەی ئەحــمەد دڵــزار و کەریــم ئەحــمەد بــۆ لای بــارزانی کێشــەی شیوعییەکان جێبەجێ کرا.

جێــی خــۆیەتی بگوترێــت لە پــێش کوودەتــای عەبــدولکەریم قاســم بە فەرمــی کەس نەیگوتــووە و نەیــوێراوە بڵــێ مــن پــارتی، یــا شــیوعیم، بەڵام لە دوای کوودەتــاکە بە ئاشــکرا دەردەکەوتــن، لەوانە: عەلــی مەولــوود و (فــاتیح ڕەســووڵ[٢٨١]) لە شــیوعییە دیــار و بەرچاوەکــان بــوون، هەروەهــا لە دەشــتی کــۆیەش ڕەحــمان مەلا عوسمان لە شیوعییە دیارەکان بووە[٢٨٢].

حیزبــی شــیوعی دوای پەیوەنــدی کردنــی بە نــاوچە ئازادکراوەکــانی کوردســتان چەنــد بنکەیەکــی چەکــدارییان لە ئــاوەگرد و چیــای بــاواجی و گونــدی کەلــکە ســماق کــردەوە[٢٨٣]، کە هێزێکــی چــل بــۆ پەنجــا کەســی چەکــداری حیزبــی شــیوعی لە کەلــکە ســماق بــوون، لە لایەن کــاکە حەمەی مــامە ڕەزا و براکــانی: حامیــد و تەهــا زۆر هاوکــاری کــراون، ئەو هێــزە تــا مــانگی حــوزەیران لەوێ مــاوەتەوە، ئەو کــاتەی لە کەلــکە ســماق بــوون، لە کــۆیەوە ئازووقەیــان بــۆ چــووە، شــێخ جەنگــیش بە خــۆڕایی ئارد و جارجارە باراشی بۆ ناردوون[٢٨٤].

لە ١٠ی ئــازاری ســاڵی ١٩٦٣ حیزبــی بەعــس هێرشــێکی گەورەی کــردە ســەر کوردســتان، لەو کــاتەدا شــیوعییەکان ڕوویــان لە شــاخ کــرد، هەنــدێکیان چــوونە گونــدی کەلــکە ســماق، هەروەهــا لە چیــای بــاواجی بنکەیەکــی دیکەیــان هەبــوو، کە کەریــم ئەحــمەد سەرپەرشــتی دەکــرد، دواتــر چــوونە ئــاوەگرد و بنکەیەکــی پتەویــان دروســت کــرد، کە تۆفیــق ئەحــمەد (هەژار) و کەمــال خــدر دەستنیشــانیان کــرد، ئەوجــا دەســتیان کــرد بە دروســتکردنی خــانوو و پێداویســتییەکانی ژیــان و دانــانی ســەنگەر، ڕۆژانە لە کــۆیە و شــارەکانی دیــکە ئازووقەیــان بــۆ دەچــوو[٢٨٥]، دیــارە بارەگــای گەورەی حیزبــی شــیوعی لە چیــای ئــاوەگرد بــوو، ژمــارەی پێشــمەرگەکانیان بە هۆی فشار و تۆقاندن و ڕاوەدوونانی بەعس لە زیادبووندا بوو[٢٨٦].

ســەبارەت بە بنکەکــانی حیزبــی شــیوعی لە دەوروبەری کــۆیە، ئەحــمەد دڵــزار دەڵێــت: لە بــاواجی بــنکەیەکمان هەبــوو، کەریــم ئەحــمەد سەرپەرشــتی دەکــرد،

چەنـــد ڕۆژێـــك لەوێ مـــاینەوە، بەڵام لە ڕۆژی ٢٣ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٣ کەلوپەلمـــان لە چەنـــد ولاغ بـــار کـــرد و بەرەو ئـــاوەگرد چـــووین[٢٨٧]، لە هەمـــان ڕۆژیشـــدا ســـوپای عێـــراق گەیشـــتە کـــۆیە، کە چـــووینە ئـــاوەگرد تەنیـــا یەك چـــاوە کـــۆڵیتی لـێ بـوو، ئـێمەش دوازدە خانوومـان لـێ بنیـات نـا، جـگە لە حەمامێـك و چەنـد توالێتێـك، لە هـاوین و پـاییزی سـاڵی ١٩٦٣ زیـاتر سـەرقاڵی دروسـت کردنـی خـانوون بـووین، سـێ چـوار سـەنگەرمان دروسـت کردبـوو، یەکێـك لە پێشـەوە کە ئەوەڵ جـار سـەر دەکەوێـت، دوو سـێیەکی دیکەشـمان لەوپەڕ و لە ناوەڕاسـتی نـاوچەکە دانـابوو، ژوورێـك بـۆ بـێ تەل ئامـادە کرابـوو، یەکێـك بـۆ کۆگـای خـۆراك و ئـازووقە، یەکێـك بـۆ دەرمانخـانە، یەکێـك بـۆ چێشـتخانە، ئەوانـی دیـکەش بـۆ نووسـتنی پێشمەرگەکانمان، کتێبخانەیەکیشمان هەبوو[٢٨٨].

گـرنگە بگوترێـت لە دوای خـۆ ڕێکخسـتن و دانـانی بـنکە و بارەگـا لە لایەن شـیوعییەکانەوە، ژنێـك لە کـۆیە بە نـاوی (خوشـکە فریشـتە[٢٨٩]) چەکـی پێشـمەرگایەتی لە شـان کـردووە و چـووەتە سـەنگەری هـاوڕێ شـیوعییەکانی لە شاخ[٢٩٠].

لە بـارەی بەشـداری پێشـمەرگەکانی حیزبـی شـیوعی (حەسـەن کـاکە[٢٩١])، لە بیرەوەرییەکـان دەڵێـت: "لە دوای هـاتنی حەرەس قەومییەکـان بـۆ کـۆیە، ئەنـدامانی حیزبـی شـیوعی هاوشـانی پێشـمەرگە بەرەو شـاخی هەیـبەت سـوڵتان ڕۆیشـتن، کە ٢٠٠ تا ٣٠٠ کەسێك دەبوون، بەڵام پێشمەرگەی چەکدار کەم بوو[٢٩٢].

(کـافیە ڕەشـید[٢٩٣])ی خێزانـی (عەزیـز محەمـەد[٢٩٤]) لە مـانگی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٣ ب بـۆ مـاوەیەك لە کـۆیە بـووە، لەم بـارەیەوە دەڵێـت: ٧ی حـوزەیرانی ١٩٦٣ گەیشـتمە کـۆیە، هەوڵـی ئەوەیانـدا کـۆیە داگیـر بـکەن، بێگومـان بـرادەران ڕۆیشـتن و ئـێمەش ڕۆیشـتین و هەمـوو کـۆیە چـوونە دەرەوەی شـار، لە ئەشـکەوتەکان و لە دەرەوە مـانەوە، ئەوە بـوو کـۆیە داگیـر کـرا، دوایـی حکـومەت بەیـانێکی دەرکـرد، کە هەر کەس بگەڕێـتەوە مـاڵی خـۆی هـیچ کێشـەیەك نیـیە. بێگومـان مـن نەمـدەتوانی بچـمەوە ئەو مـاڵەی لێـی بـووم، منیـان لە مـاڵی مەلایەك

دانـا، گوتـاربێژی مـزگەوت بـوو، چەنـد ڕۆژێـك لەوێ مـامەوە، شـەوان دەیـانگوت لەگەڵ کچەکـان لە مـزگەوت بـخەون باشـترە لەو جێگـایەی نـوێژی لـێ دەکەن، دواتـر زانـیم برادەرێکـی ژنـم لێـرەیە، نـامەیەکم بـۆ نووسـی گـوتم شـتێکی وا هەیە، هەمـان ڕۆژ هـات و منـی بـردە مـاڵی بـاوکی، دوای دوو ڕۆژ منیـان بـردە ماڵێـك، گوتیـان ئەمە کەسـێکە هەم لەگەڵ حکـومەتە هەم لەگەڵ پێشـمەرگەیە و هـیچ زیـانێکی نیـیە و لێـرە بمێـنەوە، لێـرەوەش دەتـوانی دەربچیـت، دواتـر ئایشـە گـوڵ هـات، گـوتی: مێـردەکەم لە دەرەوەی کـۆیە ڕەزی هەیە، سـبەی زوو دەتـبەمە نـاو ڕەزەکە، ئینجـا بـۆ کـاتژمێر ١٠ دەتبەیـنە دەرەوەی کـۆیە، خێزانێـك هەیە لەگەڵ ئەوان بمێـنەوە، بەیـانی ئایشـە گـوڵ هـات و منـی بـردە لای مێـردەکەی، ئەوجـا بەڕێ کەوتـین. کـاتژمێر ٦ گەیشـتینە گونـدێك، گوتیـان ئێـرە مەترسـی لە سـەر نەمـاوە، چـونکە حکـومەت تۆپبـارانی کـردووە، بەس یەك ژوور مـاوە و چەنـد کەسـێکیش لەوێ بـوون. کـاتژمێر ٣ی بەرەبەیـان برادەرێـك هـات، گوێـدرێژێکی پـێ بـوو، منـی بـردە جێگـایەك، دوایـی گـوتی ئەمە بنـاری سـەفینە، لە ڕێگـا نـزیکەی کـاتژمێر ٨ گەیشـتینە خێزانێکـی کـورد، کە بە ڕۆژ نەیانـدەتوانی لە گونـد بـن لەبەر بۆردوومـانی فـڕۆکە، دەهـاتنە نێـو ڕەز و باخەکـان، کـاتژمێر ١٢ بـوو گەیشـتمە جێگـایەك پێیـان دەگـوت کـانی هەرمـێ، کەریـم ئەحـمەد بە خێـزانەوە لەوێ بـوون، شـەوانە لەگەڵ خەڵکـی گونـدەکە دەچـووینە سـەر تەپۆڵکەکـان دەخەوتـین و کـاتژمێر ٤ دەهـاتینە خـوارەوە لەبەر بۆردوومـانی فـڕۆکە، بە ڕۆژیـش لە ژێـر دارەکـان بـووین، لەگەڵ هەتـاو جێگـای خۆمان دەگۆڕی، تاکوو کۆتایی مانگی ئەیلوول لەوێ مامەوە[٢٩٥].

هەروەهـا ئەحـمەد دڵـزار سـەبارەت بە قوربانیـدانی خـۆی و بنەمـاڵەکەی بـۆ شـۆڕش دەڵێـت: لە دوای گوللەبـاران کردنـی چەنـد کەسێکی سـڤیلی کـۆیە، دەنگـۆی ئەوە بڵاوبـووەوە ئەو کەسـانەش دەگـرن، کە کەسـێکیان لە نـاو پێشـمەرگەیە، بـۆیە ئـازادی کـوڕم هـاتە لام لە ئـاوەگرد، هەروەهـا کەسوکارەکەشـمیان لە کـۆیە دەرکـرد و گوتبوویـان بچـنە لای دڵـزار، لە لایەکـی دیـکەوە ڕۆژی ٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ نەنکمیـان لە نـاو جێـی نەخۆشـی ڕاسـت کـردەوە و هەموانیـان لە مـاڵ وەدەرنـا و ئاگریان لە خانووەکە بەردا، تا خانووەکە داڕما[٢٩٦].

له لایەکی دیکەوە لە کۆتایی مانگی ئابی ساڵی ١٩٦٣ هێزێکی زۆری جاش لە کۆیەوە هێرشی بردە سەر گوندی سماقووڵی گەلی و سووتاندییان، ئەو کاتە پێشمەرگەکانی حیزبی شیوعی لە سەر ئاوەگرد بوون، بۆیە بەرەو گوندەکە دەچن، بەڵام تا پێشمەرگەکانی حیزبی شیوعی دەگەنە ناو گوند هێزی حکومەت پاشەکشە دەکات، بەڵام لەوێ ئاگرەکە دەکوژێننەوە. کاتێك عەلی مەولوود دەبیستێت هێزی حکومەت هێرشی کردووەتە سەر سماقووڵی گەلی، لەگەڵ ژمارەیەك پێشمەرگە و برینپێچێك لە ئاوەگردەوە بە هاواری ئەو گوندە دەچن و لەوێ دوو بریندارەکەیان تیمار کردووە[٢٩٧].

دیارە حکومەتی بەعس بە هەموو شێوەیەك و بە وردی بەدواداچوونی بۆ حیزبی شیوعی عێراق و پارتی دیموکراتی کوردستان کردووە، لە نامەیەکی قایمقامی قەزای کۆیە کە بۆ موتەسەریفی هەولێر نێردراوە[٢٩٨]. ڕوونتر دەردەکەوێت، کە تێیدا هاتووە: لیستێکی ناوی ئەو کەسانەتان بۆ دەنێرین کە پەیوەندییان بە حیزبی شیوعی عێراق و پارتی دیموکراتی کوردستان کردووە[٢٩٩].

لە نامەکەدا ناوی ئەو ١٣ کەسە هاتووە:

ژ	ناوەکان	ئیشەکانیان
١	ئەحمەد مستەفا (دڵزار)	بێکار
٢	غەفوور حاجی یەحیا	کاسب
٣	حەسەن کاکە	کاسب
٤	بەکر محەممەد ئەمین	وێنەگر
٥	عەلی سلێمان	بەرگدروو
٦	نادر ئیسماعیل	جووتیار
٧	قادر حەمەد بەگ	موختاری گەڕەکی سەرباغ
٨	کەریم ڕەسووڵ	خاوەن کۆگا (صاحب مخزن)
٩	فاتیح ڕەسووڵ	فرۆشیار (عەتار)

١٠	سەید حەمید سلێمان	حەمباڵ/ کرێکار
١١	ڕەفیق تاهیر	کاسب
١٢	عەزیز مەغدید	قەساب
١٣	عەلی مەولوود	جووتیار

حەوتەم: بارودۆخی مەسیحییەکان لە کاتی هاتنی حەرەس قەومی

لە کاتی هێرش و پەلامارەکانی حەرەس قەومی بۆ ناو شاری کۆیە، مەسیحییەکانی کۆیە و بەتایبەتی مەسیحییەکانی گوندی هەرمۆتەشی گرتەوە، بە شێوەیەك گوندەکەیان تالان کرا و خەڵکیشیان لێ شەهید کرا.

دیارە لە شۆڕشی ئەیلوولدا چەندین کەس لە مەسیحییەکانی کۆیە و هەرمۆتە بوون بە پێشمەرگە و یارمەتی پێشمەرگەشیان داوە، تەنانەت قوربانیشیان بۆ داوە[٣٠٠]. تەنانەت دوای بڵاوبوونەوەی بەیاننامەی ئەنجوومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش و کوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ کاتێك بنکەی پۆلیسی کۆیە تەسلیم بوون، کەسێك بە ناوی تۆما مەسیح، گوتبووی: چەکداریم پێ ناکرێت، بەڵام دەبمە چێشتلێنەرێکی باش بۆ پێشمەرگە[٣٠١].

پێش گەیشتنی سوپای عێراق بۆ کۆیە، هاووڵاتییان لە شاخەکان و هەورازەکانی دەوروبەر تونێلی بچووکیان لێدابوو، لە ترسی بۆردوومان کردن کە پێی دەگوترا کونە تەیارە، لە نزیك کارێزی هەرمۆتە چەند کونە تەیارەیەك هەبوو بۆ خۆشاردنەوە، یەك لەو کونانە کونە تەیارەی ماڵی مام دنحا عیسای ڕەبەن بوو، بەڵام لە ٧ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ لە ناکاو بەسەریاندا دەڕووخێت و لە ئەنجامدا بووە هۆی مردنی ٩ کەسی خێزانەکەی بە ناوەکانی: نەسرین عیسا حەنای خوشکی، وەردێ عیسا شابیلەی دایکی و حەوت منداڵی بە ناوەکانی: مەجید، بنیامین، جەمیل، بارزان، وارینە، ئەدیبە، زەکی[٣٠٢].

لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ کاتێك حەرەس قەومییەکان هاتنە کۆیە، تالانێکی زۆر کرا، لەم تالان و کوشتن و دزین و بردنە گوندی هەرمۆتەشی گرتەوە، بۆیە لە ترسی حەرەس قەومییەکان بەشێك لە دانیشتووانی گوندی هەرمۆتە چوونە کەونەپرد، لەوێوە بۆ کۆیە، هەروەها بەشێك لە ماڵاتی هەرمۆتە براوەتە گوندی شەوگێر[٣٠٣].

به هـۆی بڵاوبـوونەوەی تـرس و دڵەڕاوکـێ لە شـێوازی ڕەفتـار و مـامەڵەکردنی حەرەس قەومـی، بەشـێکی دیـکە لە هاووڵاتییـانی گونـدی هەرمـۆتە بەرەو گونـدی شیواشـۆك ڕۆیشـتن، یەکێـك لەوانە بنەمـاڵەی فەڕەنسـیس عیسـا بـوو، کە بە مـاڵ و منـداڵەوە چووبـوونە شیواشـۆك، کەچـی لە ٢١ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٦٣ لە کـاتی هێرشـی حەرەس قەومـی فەڕەنسـیس عیسـا شـەهید دەکرێـت، دیـارە نـاوبراو گـوێی گـران بـووە، لەو کـاتەی سـەربازەکان بانگیـان کـردووە، گـوێی لە ڕادیـۆ گرتـووە، لەبەر ئەوە گـوێی لە دەنگـی سـەربازەکان نەبـووە، بـۆیە لەوێ کوشـتوویانە، ئەوجـا ڕادیـۆکەی دەسـتییان بـردووە. بە هـۆی خراپـی بـارودۆخەکەوە فەڕەنسـیس هەر لەوێ بە خـاك سـپێردرا، بەڵام دوای نـۆ مانـگ تەرمەکەیـان گواسـتەوە گۆڕسـتانی گونـدی هەرمـۆتە[٣٠٤]. ئەگەرچـی بەشـێك لە مەسـیحییەکانی کـۆیە لە شۆڕشـدا پێشـمەرگە بـوون و بەشـێکی دیـکەش بە شـێوازی جیـاواز هاوکـاری و یـارمەتی شۆڕشـیان داوە، کەچـی حەرەس قەومـی هێرشـی کـردووەتە سـەر هـاووڵاتی مەدەنـی، لەو نێوەشـدا بەشـێکیان کـوژران، بەشـێکی دیکەیـان خانوویـان لـێ ڕووخێنراوە و مەڕوماڵاتیان براوە.

لە لایەکـی دیـکەوە حەرەس قەومـی جـگە لە مەڕ و مـاڵات، هەرچـی ڕەشـە وڵاغ و ئـاژەڵ هەبـوو بردیـان، هەروەهـا گوارەیـان لە گـوێی ژنـان دەپچڕانـد و گیرفـانی خەڵکیـان دەبـڕی و پێڵاوەکانیـان لـێ دەسـەندن، تەنـانەت ڕەفتـاری دیـکەی زۆر سـەیریان دەکـرد، بـۆ نمـوونە: لە نێـو پاشـماوە (زبڵخـانە) دەگەڕان بـۆ ئەوەی بـزانن چ شـتێکی بە نرخـی تێـدا هەیە، تـا بیـبەن[٣٠٥]، تەنـانەت دەغـڵ و دانیـان هەموو ئاگر تێبەردا[٣٠٦].

حەرەس قەومـی لە کـاتی هێرشـکردنە سـەر هەرمـۆتە نەك هەر لە پیـاوان، بەڵکـوو لە ژنانیشـیان داوە، ئەوجـا هەر شـتێك بە نـرخ بـووایە دەیـانبرد، نـزیکەی ٥٠٠ بـۆ ٦٠٠ مەڕی مـاڵی مـام مووسـا حەننایـان بـرد، مەڕومـاڵاتەکەی بردیـان هێنـدە زۆر بوو، کە خەڵك شینی بۆ دەکرد و دەیانگوت:

"تۆزێ میگەڵێ بوو بە گەواڵا
لە مەڕیان دەرکرد نێریە ڕەشتاڵا
شینێ دەگێڕێ خاتوو خەزاڵا[٣٠٧]".

هەروەهـــا لەگەڵ چـــوونی حەرەس قەومییەکـــان بـــۆ گونـــدی هەرمـــۆتە و دەسـتپێکی تاڵانکـاری، خەڵکـی گونـدەکە زەخیرەیـان (گەنـم، سـاوار، بـرِوش، نیسـك و نـۆ) بردبـووە نـاو حەوشـەی کەنیسـە، چـونکە باوەڕیـان وا بـووە کە حەرەس قەومـی هێـرش نـاکەنە سـەر کەنیسـە، بەڵام کاتێـك دەچـنە نـاو کەنیسـە هەمـوو زەخیرەکـان تـێکەڵ دەکەن، بـۆ ئەوەی نەتوانرێـت سـوودی لـێ وەربگیرێـت. هەروەهـا لە نـاو کەنیسـە چەنـد ئینجیـل و دەستنووسـێکیان بردبـوو، خەڵکـی گونـدەکە نەیـانتوانی بـوو بەرگـری بـکەن، چـونکە هـاووڵاتی سـڤیل بـوون و چەکیـان نەبـوو، لە بەرانـبەردا سەربازەکان چەکی بڕنەو و کلاشینکۆفی ئینگلیزی و پۆلۆنییان پێ بووبوو[٣٠٨].

تەنـانەت کاتێـك خەڵکـی کـۆیە ڕەشـبگیر کـران و بـران بـۆ باشـووری عێـراق چەنـــدین مەســـیحییان لەگەڵ بـــووە. هەروەهـــا لە گرتووخـــانەی (معتقـــل) معەسکەری کەرکووك چەندین مەسیحی تێدا بووە[٣٠٩].

لە باســـی پێشـــتردا باســـمان لەوە کـــرد کە حەنـــا یووســـف تۆمـــا، لە ١ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ لە لایەن ڕژێمـــی بەعـــس دەســـتگیر کـــرا و ڕۆژی لە ٧ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ لەگەڵ یووســـف حەنـــا عەبـــدولکەریم و چەنـــد کەســـێکی دیـــکە لە دینگەکـــانی نـــاو بـــازاڕی شـــاری کـــۆیە بەســـترانەوە و گوللەبـــاران کـــران[٣١٠]، ســـڵێوەی کـــوڕی حەنـــا یووســـف، کە بـــاوکی گوللەبـــاران کـــراوە، گوتـــوویەتی: "دوای ئەوەی هەواڵیـــان پێـــداین کە بـــاوکم گوللەبـــاران کـــراوە، بەرەو کـــۆیە ڕۆیشـــتین، دواتـــر تەرمـــی باوکمیـــان لە لای فلـــکەی کـــۆمەڵەی ســـەوز فڕێـــدا، ئـــێمەش لەوێـــوە بردمـــانە کەنیســـەی کـــۆیە، لە پاشـــان بردمـــانە گۆڕســـتان و بە خـــاکمان ســـپارد[٣١١]. گـــرنگە بگوترێـت بەر لەوەی گوللەبـاران بکـرێن قەشـە سـلێمان شـێخۆیان ناچـار کـرد، تـا بە زیندوویی تەڵقینی دوو کەسە مەسیحییەکە بدات[٣١٢].

هەروەهـــا بـــاس لەوە دەكرێـــت كە لە شـــاری ســـلێمانی و كـــۆیە حەرەس قەومـــی دەســـتدرێژییان كـــردووەتە ســـەر كـــچ و ژنـــانی گەنجـــی كـــۆیە[٣١٣]. ئەمە بـــۆ گونـــدی هەرمـــۆتە دروســـتە، چـــونكە دەكرێـــت بڵێـــین گونـــدی هەرمـــۆتە بە تەنیـــا ڕووبەڕووی تـــاڵان و ســـووتاندن نەبـــووەوە، بەڵكـــوو ڕووداوێكـــی جیـــاوازی تراژیـــدی لەوێ ڕوویـــدا، ئەویـــش ئەوە بـــوو كە ئـــافرەتێكی مەســـیحی نێـــو گونـــدی هەرمـــۆتە، لە لایەن ســـەربازێكی حەرەس قەومـــی دەســـتدرێژی سێكســـی دەكـــرێتە ســـەر، بەم هـــۆیەوە زۆر ترســـا بـــوو و كـــاریگەری دەروونـــی زۆر بە زەبـــری لەســـەر جـــێ هێشـــت بـــوو، كـــاتێكیش خەڵـــك ئەم هەواڵەی زانـــی، لە داخ و مەراقـــان خـــۆی كوشـــت. لێـــرەدا ڕەفتـــارە دزێـــو و بەدڕەوشـــتییەكانی حەرەس قەومـــی بەدیـــار دەكەوێـــت، كە نەســـڵەمینەوەیە لە ئەنجامـــدانی گەورەتـــرین تـــاوان كە دەســـتدرێژی سێكســـی بووە[٣١٤].

لە ڕاســـتیدا مەســـیحییەكانی كـــۆیە بە بەشـــێكی جیـــانەكراوەی دانیشـــتووانە موســـڵمانەكان دادەنـــرێن، لە هەمـــان كاتیشـــدا لە دیرۆكـــی ژیـــان و مانەوەیـــان لەو شـــارەدا بە خەڵكـــی هـــێمن و ئـــارام و گونجـــاو نـــاوبراون، بەڵام ئەو هـــێمن و ئـــارامییەی مەســـیحییەكان نەبـــووە هۆكارێـــك بـــۆ ئەوەی ڕێـــگە لە هێرشـــی حەرەس قەومییەكـــان بگرێـــت، بە پـــێچەوانەوە ئەوانـــیش بە هـــۆی شۆڕشـــی ئەیلـــوولەوە قوربانییانـــدا وماڵیان تاڵانكرا و سووتێنرا.

پەراوێزەکانی بەشی دووەم

(١) بـاکووری، بە بـۆنەی یـۆبیلی زێڕینـی تیپـی مۆسـیقای بـاواجی کـۆیە لە ١٩٥٧- ٢٠٠٨، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ٢٢٦.

(٢) مەحمـوود کـاکە زیـادی حەمە ئاغـای غەفـووری، سـاڵی ١٩٣٠ لە کـۆیە لەدایکبـووە، لە شۆڕشـی ئەیلـوول یەکەمـین مەفـرەزەی پێشـمەرگەی سـنووری کـۆیە بـووە، بەشـداری لە شـۆڕش و خەبـاتی کـوردایەتی کـردووە و تـا سـاڵی ١٩٨٩ بەردەوام بـووە، لەو کـاتە بەدواوە چـووەتە ئەورووپـا و لە وڵاتـی سـوید نیشـتەجێ بـووە، ڕۆژی ١٣ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠١٢ کـۆچی دوایـی کـرد و لە گۆڕسـتانی کەکـۆن بە خـاك سـپێردرا. وەرگیـراوە لە: (دێـدەوان یەعقـووب، تەرمـی مەحمـوود ئاغـا بە خـاك سـپێردرا، گۆڤـاری کەکـۆن، ژمـارە ٢٠، ئازاری ٢٠١٢، ل ٤).

(٣) مەسـعوود محەمـمەد بـاوەڕی وایە: کە ئەم ڕووداوە بـووە سـەرەتایەک بـۆ بە کـردار بـوونی ناخۆشـییەکانی نێـوان عەبـدولکەریم قاسـم و کوردەکـان، چـونکە دواتـر خەبەر بڵاوبـووەوە کە دۆخـی وڵات شـێواوە و هەمـوو عەشـیرەتەکان لە حکـومەت پشـت ڕێ بـوون و ڕێ و بانیـان لە ڕووی حکـومەت بەسـتووە، بەڵام ئەوەی دەسـتی هەبـوو لە تیژکـردنەوەی چەرخـی چەخماغـی سـەبیل کەمـالی عوسـمان ئاغـا بـوو، کە خـۆی بە بەرپرسـی کاروبـاری کـوردەواری دەزانـی، دەزانـم بە ئاسـانی نـاچێتە دڵانەوە بڕیـاری وەهـا گرنـگ و پەیوەسـت بە چارەنووسـی وڵاتـێکەوە بە لێـک خشـاندنی دوو چـیلکەی نـاو دەسـتی کەمـالەوە پرووشـکی سـووتێنەری لـێ هەڵبەزێـتەوە بـۆ گەلە خەرمـانی وڵاتێکـی وەک عێـراق، بەم شـێوەیە هێـدی هێـدی هەراکە گەورە بـوو و لە ڕۆژی ١١ی ئەیلـوولی ١٩٦١ لەشـکر بـزووت و بۆردوومـان دەسـتی پـێ کـرد (مەسـعوود محەمـمەد، گەشـتی

ژیانم، بڵاوکراوەی سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی سێیەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٣٦٠- ٣٦٦).

(٤) مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥٧.

(٥) سەڵاح ڕەشید، مام جەلال- دیداری تەمەن- لە لاوێتییەوە بۆ کۆشکی کۆماری، بەشی یەکەم، چاپی چواردەیەم، ناوەندی ڕۆشنبیری ئەدیبان، ٢٠١٩، ل ١٨١- ١٨٢.

(٦) ئەمیر حسێن، شاری کۆیە و بیرەوەرییەکانم، بەشی دووەم، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ١٨، تشرینی دووەمی ٢٠١١، ل ٢٦.

(٧) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، وەرگێڕانی: ئیسماعیل بەرزنجی، بەشی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٤٢.

(٨) بۆ دەقی نووسراوەکە بڕوانە پاشکۆی ژمارە (١).

(٩) فازیل شەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیای کۆیە یان مێژووی ڕووداوەکان لە ١٩١٨/٠٢/٢٠ تا ١٩٦٣/٤/٢٥، بەشی یەکەم، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ١١، کانوونی یەکەمی ٢٠١٠، ل ٢٠.

(١٠) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٦.

(١١) کافی محەممەد نەبەوی، ساڵی ١٩٢٤ لە شاری هەولێر لەدایکبووە، قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە هەولێر تەواو کردووە، ساڵی ١٩٤٤ پەیوەندی بە کۆلێژی سەربازی کردووە و بەکالۆریۆسی لە زانستە سەربازییەکان وەرگرتووە و پلەی ملازمی دووەمی پێدراوە. ساڵی ١٩٥٤ لە کۆلێژی ئەرکان ماستەری لە زانستە سەربازییەکان بەدەستهێناوە، ساڵی ١٩٦٠ لە کۆلێژی ئەرکانی سۆڤیەتی بەشداری لە خولێکی سەربازی کردووە، چەندین پلەی سەربازی جیاجیای وەرگرتووە، لەوانە: بەرپرسی فەوجی سێی سەر بە لیوای پیادەی سێ لە هەولێر، سوپاسالاری فیرقەی یەك، دوای کوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ پەیوەندی بە شۆڕشی ئەیلوولەوە کردووە و چەندین پلە و پایەی لە ناو شۆڕشدا وەرگرتووە، لە گفتوگۆ و دانوستانەکانی ١٠ی شوباتی ساڵی ١٩٦٤ ڕۆڵی ناوبژیوانی لە نێوان حکومەت و سەرکردایەتی شۆڕشی ئەیلوولدا بینیوە، لە سەرەتای ساڵی ١٩٦٥ گەڕاوەتەوە بەغدا، ساڵی ١٩٧٠ خانەنشین کراوە، لە ڕۆژی ٢٥ی تەمموزی ساڵی ٢٠٠٤ کۆچی دوایی کردووە. وەرگیراوە لە: (بورهان حاتەم گۆمەتاڵی (دکتۆر)، مستەفا بارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣).

(١٢) شـــيلان تـــاهير ســـالّح، كـــۆيه له نێـــوان ســـاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥ (لێكـــۆڵینەوەیەكی مێژوویـــی سیاســـییە، ماســـتەرنامەیەكی بڵاونەكـــراوەیە و پێشكەشـــی كـــۆلێژی زانســـتە كۆمەڵایەتییەكانی زانكۆی كۆیە كراوە، ٢٠٠٨، ل ٦٤.

(١٣) حەمەغەریـــب حەمەد حەمە، نـــاسراو بە حەمە بەگـــرەز، ســـاڵی ١٩٢٧ لە كـــۆیە لەدایكبـووە، مـاوەیەك لە حـوجرە خوێنـدوویەتی، هەروەهـا تـا پـۆلی پێنجەمـی سـەرەتای لە قوتابخـــانە خوێنـــدوویەتی، لە گەنجیـــدا پەیوەنـــدی بە ڕیزەكـــانی پـــارتی دیمـــوكراتی كوردسـتان كـردووە، مـاوەیەك ڕۆژنـامەی خەبـاتی لە كـۆیە بڵاوكـردووەتەوە، سـاڵی ١٩٦١ لە لای گونـــدی تـــۆپزاوا بە هـــۆی بۆمبـــارانی حكـــومەتی عێراقـــی برینـــدار بـــووە، دوای چـاكبوونەوەی دیسـان پەیوەنـدی بە شۆڕشـی ئەیلـوول كـردووە، لە كۆتاییەكـانی شـۆڕش ئـاوارەی ئێـران بـووە. جیـا لە پێشـمەرگایەتی هونەرمەنـدیش بـووە. نـاوبراو لە ڕێككەوتـی ٧ی تەممـــووزی ســـاڵی ٢٠١٨ كـــۆچی دوایـــی كـــردووە. (چـــاوپێكەوتن لەگەڵ ئـــاكۆ حەمەغەریـب حەمەد، كـوڕی حەمە بەگـرەز، كـۆیە، ڕێككەوتـی ٢٥ی كـانوونی دووەمـی ساڵی ٢٠٢٣).

(١٤) گونـدی تـۆپزاوا، بە دووری ٤ كیلـۆمەتر دەكەوێـتە بـاكووری ڕۆژئـاوای شـاری كـۆیە، هاوســنووره لەگەڵ هەر یەك لە گونـــدەكانی: كێلەخـــواره لە ڕۆژهەڵات، كـــرۆژ لە بـــاكوور، هەرمـۆتە لە باشـوور، شـێخەروان لە ڕۆژئـاوا، هەروەهـا بەشـێكی كەمـی لەگەڵ گونـدی مـام قلیـنج هاوسـنوورە، لە ئێسـتادا نـزیكەی ٧٠ خێزانـی تێـدا دەژی. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (هـێمن مەولـوود، فەرهەنگـی جوگرافیـای كـۆیە ٢١ (گونـدی تـۆپزاوا)، گۆڤـاری كەكۆن، ژمارە ٥٧، ئازاری ٢٠١٩، ل ٤٣).

(١٥) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٦.

(١٦) كەكـۆن، حەمە بەگـرەز، یەكەمـین برینـداری شۆڕشـی ئەیلـوول بە بـۆنەی ٥٠ سـاڵەی برینـداربوونی چەپـكە گـوڵی (ی. ن. ك)ی پێشـكەش كـرا، گۆڤـاری كەكـۆن، ژمـارە ١٨، تشرینی دووەمی ٢٠١١، ل ١.

(١٧) چـــاوپێكەوتن لەگەڵ ســـەلاح شـــێخ شـــەرەف، كـــۆیە، ڕێككەوتـــی ٢٩ی كـــانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣. سـەلاح شـێخ شـەرەف، سـاڵی ١٩٤٨ لە گونـدی كەلكـان لەدایكبـووە، ئـامۆزای جەلال تاڵەبـانییە، قۆنـاغی سـەرەتایی و ناوەنـدی لە كـۆیە خوێنـدووە، سـاڵی ١٩٦٨ پەیمانگـای مامۆسـتایانی لە سـلێمانی تەواو كـردووە، سـاڵی ١٩٧٠ بـووەتە مامۆسـتا و لە چەنـد شـوێنی جیـاوازی كوردسـتان مامۆسـتایەتی كـردووە و تـا سـاڵی ١٩٨٧ بەردەوام

بـووە، سـاڵی ١٩٦٨ بـووەتە ئەنـدامی سـکرتاریەتی قوتابییـانی کوردسـتان و بەرپرسـی لقـی سـلێمانی، سـاڵی ٢٠٠٠ تـا ٢٠٠٣ قایمقـامی کـۆیە بـووە، لە سـاڵی ٢٠٠٣ تـا سـاڵی ٢٠٠٥ پارێزگـاری هەولێـر لە کـۆیە بـووە، چەنـد کتێبێکـی چـاپ و بڵاوکـردووەتەوە و سەرپەرشـتی سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە دەکات.

(١٨) ئەمیـر حسـێن، شـاری کـۆیە و بیرەوەرییەکـانم، بەشـی دووەم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٣٦.

(١٩) چاوپێکەوتن لەگەڵ سەلاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.

(٢٠) مەسـعوود کـوڕی مەلا محەمـمەد کـوڕی مەلا عەبـدوڵلا کـوڕی مەلا ئەسـعەد کـوڕی مەلا عەبـدولڕەحمان کـوڕی مەلا عەبـدوڵلا کـوڕی مەلا محەمـمەد کـوڕی مەلا ئیبراهـیم کـوڕی شـێخ حەسـەنە. سـاڵی ١٩١٩ لە هـاوینە هەواری چنـارۆك/ کـۆیە لەدایکبـووە، یەکـێکە لە کەسـایەتییە دیارەکـانی کـورد، لە بـواری ڕۆشـنبیری بە پێشـەنگ دادەنرێـت، کە سـاڵی ١٩٢٥ لە کـۆیەوە دەسـتی بە خوێنـدنی سـەرەتایی کـردووە، قۆناغەکـانی دواتـری لە شـاری هەولێـر خوێنـدووە، سـاڵی ١٩٤٥ لە بەغـدا کـۆلێژی حقـوق (مـاف)ی تەواو کـردووە. سـاڵی ١٩٥٢ لە سـلێمانی دەبێـت بە دادوەر و سەرپەرشـتی دادگـای چوارتـا دەکـات، سـاڵی ١٩٥٣ وەکـوو نـوێنەری شـاری کـۆیە دەچێـتە پەرلەمـانی بەغـدا، هەروەهـا سـاڵی ١٩٦٤ دەبێـتە وەزیـری دەوڵەت بـۆ ئـاوەدانکردنەوەی بـاکوور، جـگە لە کـاری سیاسـی، ٢٣ کتێـب و پـتر لە ٥٠ وتـاری هەیە، نـاوبراو لە ١ی نیسـانی سـاڵی ٢٠٠٢ لە نەخۆشـخانەی ڕزگـاری بە هـۆی نەخۆشـییەوە کـۆچی دوایـی دەکـات و لە گۆڕسـتانی دەروێـش خـدر لە کـۆیە بە خـاك دەسـپێردرێ. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (زامـدار ئەحـمەد، مـرۆڤ و مێـژوو لە گۆشـەنیگای مەسـعوود محەمـمەدەوە، چـاپی یەکەم، چـاپ و بڵاوکـردنەوەی چـوار چـرا، سلێمانی، ٢٠١٧، ل ٢٤- ٣٦).

(٢١) مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٥- ٦٦.

(٢٢) حەمیـد حوسـێن تەهـا، نـاسراو بە حەمیـد ڕەشـاش، سـاڵی ١٩٣١ لە گونـدی قەیبـاشی خـوار شـارۆچکەی پـردێ لەدایکبـووە، لە بـنەچەدا خۆشـناوە و خەڵکـی بالیسـانە، سـاڵی ١٩٥٦ پەیوەنـدی بە پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان کـردووە، لە ١٦ی ئەیلـوولی سـاڵی ١٩٦١ پەیوەنـدی بە ڕیزەکـانی پێشـمەرگەی کوردسـتان کـردووە، یەکێـك بـووە لە پێشـمەرگەکانی شۆڕشـی ئەیلـوول و لە بەشـێکی ناوچەکـانی کوردسـتان پێشـمەرگایەتی کـردووە. هاوکـات یەکـێکە لەو کەسـانەی کە لە بـواری کولتـوور شـارەزایی باشـی هەیە و چەنـد کتێبێکـی

چـــاپكراوی هەیە. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (حەمیـــد ڕەشـــاش، ژیـــانی كـــوردەواری، بڵاوكـــراوەی ئەكادیمیـــای كـــوردی، چـــاپی یەكەم، چاپخـــانەی حـــاجی هاشـــم، هەولێـــر، ٢٠١١، ل ٢٠٥). ناوبراو لە ٢١ی كانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٢ كۆچی دوایی كرد.

(٢٣) حەمیـــد ڕەشـــاش، بیرەوەرییەكـــانم لەگەڵ شـــارە دێـــرینەكەی كـــۆیە، گۆڤـــاری كەكـــۆن، ژمارە ٢٢، تەممووزی ٢٠١٢، ل ١٣.

(٢٤) بورهـــان حـــاتەم عوســـمان، پرۆســـەی ڕاگواســـتن و وێرانكردنـــی گونـــدەكانی شـــارۆچكەی كـــۆیە لە ســـاڵی ١٩٨٧دا (لێكـــۆڵینەوەیەكی بەڵگەنـــامەییە)، گۆڤـــاری ئەكادیمیـــای كـــوردی، ٢٠٢١، ژمارە ٤٨، ل ١٦٢.

(٢٥) ســـەڵاح ڕەشـــید، مـــام جەلال- دیـــداری تەمەن-، بەشـــی یەكەم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٨٠.

(٢٦) عەبـــدولكەریم عەبـــدوڵلا حەوێـــزی (مامۆســـتا)، شۆڕشـــی ئەیلـــوول لە كـــۆیەوە دەســـتی پێ كردووە، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٢٨، ئەیلوولی ٢٠١٣، ل ١٣.

(٢٧) لە ســـەروبەندی شۆڕشـــی ئەیلـــوول كـــاكە زیـــاد لە زینـــدان بـــووە، لەم بـــارەیەوە قـــادر شـــۆڕش لە بیرەوەرییەكانیـــدا دەڵێـــت: "١٢ی ئەیلـــوولی ســـاڵی ١٩٦١ كەفـــیلەكەم گـــوتی: بەدوایـــان نـــاردووم و گوتوویـــانە ئەگەر قـــادر شـــۆڕش نەیەت ئـــێمە تـــۆ دەگـــرین، ئیـــدی مـــن بەرەو دائیـــرەی ئەمـــن ڕۆیشـــتم، منیـــان خســـتە بەنـــدیخانەوە، لەوێ هەنـــدێك گیـــراوی خەڵكـــی كـــۆیەی لـــێ بـــوو، لە نێویانـــدا كـــاكە زیادیشـــی تێـــدا بـــوو، ڕۆژی ١٤ی ئەیلـــوول ١٠٠ كەســـیان جیـــاكردەوە بردنیـــان بـــۆ وێســـتگەی شـــەمەندەفەر كـــاكە زیادیـــان بە زنجیرێـــك لە پەنـــجەرەی شـــەمەندەفەر گرێـــدا، لە هەولێـــر." وەرگیـــراوە لە: (شـــاخەوان شـــۆڕش، قـــادر شـــۆڕش (چـــل ســـاڵ خەبـــات و تێكۆشـــان، دیـــوی نـــاوەوەی هەنـــدێ لایەنـــی مێژوویـــی خەبـــاتی نەتەوەیـــی كـــورد لە نێـــوان ســـاڵانی ١٩٤٦- ١٩٨٣)، چـــاپی یەكەم، چاپخـــانەی خۆیبـــوون، دانیمارك، ٢٠٠١، ل ٣٦- ٣٧).

(٢٨) مەمەنـــد فەرەج ســـەعید بـــارام هەیـــاس، نـــاسراو بە كوێخـــا مەمەنـــد، ســـاڵی ١٩٢٠ لە گونـــدی حەمەبـــایزانی بنـــاری هەیـــبەت ســـوڵتانی نزیـــك شـــاری كـــۆیە لە نێـــو عەشـــیرەتی مەنمـــی لەدایكبـــووە، پیـــاوێكی كـــۆمەڵایەتی بـــووە و یەكێـــك بـــووە لە كەســـایەتییە دیارەكـــانی ســـنوورەكە، لە ئاشـــتەوایی كۆمەڵایەتییـــدا نـــاودێر بـــوو، لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول بەشـــدار بـــووە و لە ڕاپەڕینـــی شـــاری كـــۆیەش ڕۆڵـــی بەرچـــاوی هەبـــووە. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (كـــاوە كوێخـــا مەمەنـــد، كوێخـــا مەمەنـــدی كـــۆیە، جـــوامێری، چـــاكەخوازی، بەخشـــندەیی و ئاشتەوایی، (١٩٢٠- ١٩٩٥)، دەستنووس، بڵاونەكراوە، ٢٠٢٢، ل ٤٣- ٥٣.

(٢٩) عەباســی مامەنــد ئاغــا، ســاڵی ١٩٢٢ لە ڕۆژهەڵاتــی کوردســتان لەدایکبــووە، بەڵام لە بنەڕەتــدا خەڵکــی ســەرکەپکانە، ســەرۆکی عەشــیرەتی ئــاکۆ بــووە، ســاڵی ١٩٦١ پەیوەنــدی بە ڕیزەکــانی هێــزی پێشــمەرگەوە کــردووە، هەروەهــا لە ڕووی مــادییەوەش هاوکــاری شۆڕشــی کــردووە، یەکێــك بــووە لەو کەســانەی ڕەتــی کــردووەتەوە چــاوی بە عەبــدولکەریم قاســم بکەوێــت، ســاڵی ١٩٦٤ بــووەتە ئەنــدامی ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی شــۆڕش لە کوردســتان، لە ١ی تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٦ بە هــۆی نەخۆشــییەوە کــۆچی دوایــی کــردووە. وەرگیــراوە لە: (ڕاهــی مەزهەر ئەلعــامری (دکتــۆر)، ڕۆڵــی سیاســی مەســعوود محەمــمەد لە عێــراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، وەرگێڕانــی: د. محەمــمەد تاتــانی، بڵاوکــراوەی زانکــۆی کــۆیە، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی ســـەنتەری لاس، کــۆیە، ٢٠١٨، ل ١٤٧؛ عەبــدوڵڵا ڕەحــمان مەلازادە، شــێوەی پێکهــاتەی ســەربازی شۆڕشــی ئەیلــوولی مەزن (کــورتە باسـێکە لە ســەر پێکهــاتەی عەســکەری لەشــکری شۆڕشــگێڕی کوردســتان لە ســاڵی ١٩٦٥ تــا ســاڵی ١٩٧٥)، بڵاوکــراوەی ئینســکلۆپیدیای پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان و زانکــۆی دهــۆك، چــاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١، ل ٣٤).

(٣٠) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.

(٣١) شــیلان تــاهیر ســاڵح، کــۆیە لە نێــوان ســاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٦٤.

(٣٢) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٢- ١١٣.

(٣٣) ســـتار محەمـــمەد ئەمـــین، حەمیـــد ڕەشـــاش و تـــولە ڕێیەکـــانی کـــوردایەتی، لە بڵاوکراوەکــانی ناوەنــدی هەولێــری مەکتەبــی ڕاگەیانــدنی یەکێتــی نیشــتمانی کوردســتان، چاپی یەکەم، ٢٠٢٢، ل ٢٤١.

(٣٤) عەبــدولکەریم عەبــدوڵڵا حەوێــزی (مامۆســتا)، شۆڕشــی ئەیلــوول لە کــۆیەوە دەســتی پێ کردووە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

(٣٥) عەبــدولکەریم عەبــدوڵڵا حەوێــزی (مامۆســتا)، شۆڕشــی ئەیلــوول لە کــۆیەوە دەســتی پێ کردووە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

(٣٦) خالیــد ســـەعید ئەســـعەد، نـــاسراو بە (دکتـــۆر خالیـــد)، ســـاڵی ١٩٣٣ لە بنەمـــاڵەی غەفووریەکــان لە شــاری کــۆیە لەدایکبــووە، خوێنــدنی ســەرەتایی و ناوەنــدی و ئامــادەیی لە کــۆیە تەواو کــردووە، ســاڵی ١٩٥٥ پەیمانگــای پزیشــکی لە کەرکــووك تەواو کــردووە و لە خەســتەخانەی کەرکــووك و دواتــر لە خەســتەخانەی کــۆیە بــووە، ســاڵی ١٩٥٣ بــووەتە

ئەنـــدامی یەکێتـــی قوتابییـــان و ســـاڵی ١٩٥٤ پەیوەنـــدی بە پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان کـــردووە، دوای شۆڕشـــی ١٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٥٨ بـــووەتە ئەنـــدامی لیـــژنەی نـــاوچەی کـــۆیە. ســـاڵی ١٩٦١ لەگەڵ عـــومەر دەبـــابە و مەلا مـــاتۆڕ یەکەم بـــنکەی شـــۆڕش لە گونـــدی بێتـــواتە دادەمەزرێـــنن، دواجـــار لە کارەســـاتی هەکـــاری ســـاڵی ١٩٧٨ شـــەهید دەکرێـــت. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (عەبـــدولخالق عەلائەدیـــن، کـــۆیە... نـــاودارانی، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢١٧- ٢١٩؛ ســـتار محەمـــمەد ئەمـــین، بـــۆ ئەوەی ڕاســـتییەکان ون نەبـــن لە زاری کەمـــال محـــیەدین، لە بڵاوکراوەکـــانی ناوەنـــدی هەولێـــری مەکتەبـــی ڕاگەیانـــدنی یەکێتـــی نیشـــتمانی کوردستان، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٢، ل ١٢٦- ١٣١).

(٣٧) کەمـــال محـــیەدین، یەکێـــك لە کەســـە دیارەکـــانی شۆڕشـــی ئەیلـــوول لە ســـنووری کـــۆیە، لەم بـــارەیەوە دەڵێـــت: ڕێککەوتـــی ٢٩ی تشرـــینی دووەمـــی ســـاڵی ١٩٦١ مـــام جەلال و دکتـــۆر خالیـــد لەگەڵ مەفـــرەزەیەك پێشـــمەرگە دەچـــنە گونـــدی پیـــرەر و بۆســـە دادەنێـــنەوە، کـــاتژمێر ١١ی نیـــوەڕۆ مســـەلەحەکە دەگـــات و دەکەوێـــتە بۆســـە، ئۆتـــۆمبێلەکە دەســـووتێنن. وەرگیـــراوە لە: (ســـتار محەمـــمەد ئەمـــین، بـــۆ ئەوەی ڕاســـتییەکان ون نەبـــن لە زاری کەمـــال محیەدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤).

(٣٨) ســـەڵاح ڕەشـــید، مـــام جەلال- دیـــداری تەمەن-، بەشـــی یەکەم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٨٦.

(٣٩) هەوریـــن عەلـــی تۆفیـــق، جەمـــال فەتحـــوڵلا تەیـــب (دکتـــۆر) ڕۆڵـــی سیاســـی ژنـــانی کـــۆیە (١٩٥٨- ١٩٩١)، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، بەرگی ٩، ژمارە ٢، ٢٠٢٢، ل ٥٦٨.

(٤٠) قارەمـــان حەیـــدەر ڕەحـــمان، شـــەڕی پـــارتیزانی لە مـــاوەی شۆڕشـــی ئەیلـــوولدا، گۆڤـــاری مێژوو، ساڵی چوارەم، ژمارە ١٤، ٢٠١٠، ل ٢٤- ٢٥.

(٤١) وتـــاری عەلـــی عەبـــدوڵلا ئەمـــین (١٩٢٦- ٢٠١٧)، مـــاڵپەڕی ئینســـکلۆپیدیای پـــارتی دیموکراتی کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ٢٠٢٢.

(٤٢) ســـمکۆ فەرەج ســـەعید بـــارام هەیـــاس، نـــاسراو بە حـــاجی ســـمکۆ، ســـاڵی ١٩٣٠ لە گونـــدی حەمەبـــایزان لەدایکبـــووە، لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول بـــووە بە پێشـــمەرگە و تـــا ســـاڵی ١٩٧٥ چەکـــی پێشـــمەرگایەتی لە شـــان بـــووە، ســـاڵی ١٩٦٣ لە ســـەری ســـەرای هەیـــبەت ســـوڵتان برینـــدار بـــووە. نـــاوبراو لە ٣٠ی تشرـــینی دووەمـــی ســـاڵی ٢٠٢٠ بە هـــۆی تـــووش بـــوونی بە ڤایرۆســـی کۆڕۆنـــا گیـــانی لەدەســـتدا. وەرگیـــراوە لە: (کـــاوە کوێخـــا مەمەنـــد، کوێخـــا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١).

(٤٣) سـدیق کوێخـا تەهـا کـانی کـوردە، سـاڵی ١٩٤٢ لە گونـدی کـانی کـوردە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٥٨ بـووەتە ئەنـدامی نـاوچەی پـارتی لە کـۆیە، لە کۆتـایی سـاڵی ١٩٦١ بـووەتە پێشـمەرگە و تـا کۆتـایی شۆڕشـی ئەیلـوول بەردەوام بـووە، دوای کۆتـایی شـۆڕش چـووەتە ئێـران و خـۆی تەسـلیم بە حکـومەتی عێراقـی نەکـردوە، سـاڵی ١٩٧٦ گەڕاوەتەوە باشـووری کوردسـتان و بـووەتەوە بە پێشـمەرگە، خـاوەنی ٣ کـوڕ و هەشـت کـچە، لە ڕێککەوتـی ٣ی حـوزەیرانی سـاڵی ٢٠١٢ کـۆچی دوایـی کـرد. وەرگیـراوە لە: (ئـاکۆ محەمـمەد کـۆیی، حەمەسـوور کێخـوا تەهـا لـووتکەیەك لە نەبەزی، گۆڤـاری چیـا (کـۆمەڵەی پێشـمەرگە دێرینەکـان دەریـدەکات)، ژمـارە ٤٧، تەممـووز و ئـابی ٢٠١٢، ل ١٧؛ چـاوپێکەوتن لەگەڵ ڕزگـار سـدیق کوێخـا تەهـا کـانی کـوردەیی، نـاسراو بە (ڕزگـار حەمەسـووری کوێخـا تەهـای کـانی کـوردەیی)، کـۆیە، ڕێککەوتـی ١٥ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣). ڕزگـار سـدیق کوێخـا تەهـا کـانی کـوردەیی، نـاسراو بە (ڕزگـاری حەمەسـووری کوێخـا تەهـای کـانی کـوردەیی)، سـاڵی ١٩٦٣ لە گونـدی کـانی کـوردە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی لە گونـدی بۆگـد تەواو کـردووە، لە کـۆیەش تـاکوو پـۆلی دووی ناوەنـدی خوێنـدووە، سـاڵی ١٩٨٢ بـووە بە پێشـمەرگە، لە دوای ڕاپەڕینـی سـاڵی ١٩٩١ و کـۆڕەو ئـاوارەی ڕۆژهەڵاتـی کوردستان بووە، ئێستا خانەنشینە و لە کۆیە دادەنیشێت.

(٤٤) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣- ١١٤.

(٤٥) خالیـد عەبدولواحیـد ئەحـمەد سـلێمان، نـاسراو بە خالیـد دلێـر، ٢٠ی ئـابی ١٩٣٣ لە شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٤٧ ئەو کـاتەی خالیـد دلێـر پـۆلی پێنجـی سـەرەتایی دەبێـت لەگەڵ چەنـد خوێنـدکارێکی دیـکە کـۆمەڵگەی پێشـکەوتنی خوێنـدەواری دادەمەزرێـنن (K. P. X)، ئەمەش دەبێـتە سـەرەتایەك بـۆ دروسـت بـوونی یەکێتـی قوتابییـانی کوردسـتان، ئەو کـاتەی لە زینـدان دەبێـت شـیعری: پێشـمەرگە، ئـێمە ڕۆڵەی کـوردین دەنووسـێت، دوای دەسـتپێکی شۆڕشـی ئەیلـوول دەبێـتە پێشـمەرگە، بەڵام لە سـاڵی ١٩٧٠ تـا سـاڵی ١٩٩١ لە کـاری پارتـایەتی دووردەکەوێـتەوە، نەك کـوردایەتی، بەڵکـوو لەو مـاوەیە لە ڕێـگەی ئەدەبەوە هەڵوێسـتە نیشـتمانییەکانی خـۆی دەردەبڕێـت، لە ١٦ی کـانوونی یەکەمـی ٢٠١١ کـۆچی دوایـی دەکـات و ڕۆژێـك دواتـر لە کـۆیە بە خـاك دەسـپێررێت. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (عەبدولواحێـد ئیـدریس شـەریف (دکتـۆر)، خالیـد دلێر باوەڕێکی نەگۆڕ (ئەدەب، هونەر، سیاسەت)، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٠، ل ١٦- ٢٦.

(٤٦) عەبدولواحێد ئیدریس شەریف (دکتۆر)، خالید دلێر باوەڕێکی نەگۆڕ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

(٤٧) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٧.

(٤٨) هەورین عەلی تۆفیق، جەمال فەتحوڵلا تەیب (دکتۆر) ڕۆڵی سیاسی ژنانی کۆیە (١٩٥٨- ١٩٩١)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٦٧.

(٤٩) بورهان حاتەم گۆمەتاڵی (دکتۆر)، مستەفا بارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.

(٥٠) کەمال محێدین، لەم بارەیەوە دەڵێت:" لە دوای کوودەتای بەعسییەکان، لە ئێرانەوە بە ژمارەیەکی باش چەك و تەقەمەنی گەڕاوەتەوە کۆیە. (کەمال محێدین، کاك عومەر لە مێژووی ڕامیاری کوردستاندا، کاکی کاکان لە یادەوەری هاوەڵانیدا، ئامادەکردنی: کاکەمەم بۆتانی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧، ل ٦٣).

(٥١) عەلی عەبدوڵلا عەسکەری، ساڵی ١٩٣٧ لە گوندی عەسکەری سەر بە پارێزگای کەرکووك لەدایکبووە، لە لاویەتییەوە پەیوەندی کردووە بە یەکێتی قوتابییانی کوردستان، ساڵی ١٩٥٩ لە کۆنگرەی چوارەمی پارتی دیموکراتی کوردستان بووە بە ئەندامی لیژنەی چاودێری پشکنین، ساڵی ١٩٦٠ لە کۆنگرەی پێنجەمی پارتی بووە بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی، لەگەڵ دەست پێ کردنی شۆڕشی ئەیلوول تا ساڵی ١٩٦٢ بووە بە لێپرسراوی پێشمەرگە لە بادینان، ساڵی ١٩٦٤ بووەتە ئامر هێزی خەبات، ساڵی ١٩٧٤ و لەگەڵ دەست پێ کردنەوەی شەڕ و کۆتایی بەیاننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ ڕۆڵی گەورەی بینیوە، دوای کۆتایی شۆڕش بۆ باشووری عێراق دوور خراوەتەوە، لەدوای دروست بوونی یەکێتی نیشتمانی کوردستان و یەکەمین کۆبوونەوە کراوە بە ئەندامی مەکتەبی سیاسی و فەرماندەی هێزی پێشمەرگەی کوردستان، ساڵی ١٩٧٨ لە کاتی هەکاری بە دیلی شەهید دەکرێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ژمارەیەك نووسەر، پیاونامە (گوڵبژێرێکی ژیاننامەی شەهیدی نەمر عەلی عەسکەری‌یە)، ئامادەکردنی: حەمە نووری تۆفیق، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ٢٨- ٣١).

(٥٢) عەبدولڕەحمان ئیسماعیل ڕەسووڵی کێشکەیی، ناسراو بە عەبدولڕەحمانە ڕووتە، ساڵی ١٩١٧ لە گوندی سوسێی بناری چیای سەفین لەدایکبووە و لە کۆیە ژیاوە، لە تەمەنی ٧ ساڵیدا لە سوختەخانە قورئان و بنەماکانی خوێندنەوە فێربووە،

مـــاوەیەکیش لە قوتابخـــانە خوێنـــدوویەتی، لەگەڵ دامەزرانـــدنی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان بـــووەتە ئەنـــدامی ئەو حیـــزبە، ســـاڵی ١٩٦١ بەشـــداری لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول کـــردووە، جیـــا لە سیاســـەت ڕووتە شـــاعیرێکی دیـــار بـــووە و شـــیعری نەتەوایەتـــی نووســـیوە. نـــاوبراو لە ڕێککەوتـــی ١٨ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٩٣ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە. وەرگیـــراوە لە: (کەریم شارەزا، کۆیە و شاعیرانی، بەرگی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١).

(٥٣) قارەمـــان حەیـــدەر ڕەحـــمان، شـــەڕی پـــارتیزانی لە مـــاوەی شۆڕشـــی ئەیلـــوولدا، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢٧؛ کەمـــال محێـــدین، کـــاك عـــومەر لە مێـــژووی ڕامیـــاری کوردســـتاندا، کـــاکی کاکـــان لە یـــادەوەری هـــاوەڵانیدا، ئامـــادەکردنی: کـــاکەمەم بۆتـــانی، بەرگی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣.

(٥٤) مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٩.

(٥٥) بورهـــان حـــاتەم گۆمەتـــاڵی (دکتـــۆر)، مســـتەفا بـــارزانی لە بەڵگەنـــامە نهێنییەکـــانی حکومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(٥٦) مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـــی ســـێیەم، بەشـــی یەکەم، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی وەزارەتـــی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، ل ٨٨.

(٥٧) ئیبراهـــیم ئەحـــمەد، تـــوێژێ لە خەبـــاتی کـــاکە عـــومەر دەبـــابە، کـــاکی کاکـــان لە یـــادەوەری هـــاوەڵانیدا، ئامـــادەکردنی: کـــاکەمەم بۆتـــانی، بەرگـــی دووەم، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧، ل ١٢.

(٥٨) ســـۆزان کەریـــم مســـتەفا، بەعســـیزم و کـــورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (تـــوێژینەوەیەکی مێژوویـــی سیاســـییە)، بڵاوکـــراوەی مەکتەبـــی بیـــر و هۆشـــیاری یەکێتـــی نیشـــتمانی کوردســـتان، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١٧٢.

(٥٩) بورهـــان حـــاتەم عوســـمان (دکتـــۆر) و نەهـــرۆ محەمـــمەد عەبـــدولقادر (دکتـــۆر)، هەڵمەتـــی ڕەشـــبگیری بەعســـییەکان لە دوای کوودەتـــای ٨ی شـــوباتی ١٩٦٣ لە شـــاری هەولێـــر (لێکـــۆڵینەوەیەکی بەڵگەنـــامەییە)، گۆڤـــاری قەڵای زانســـت، بەرگـــی ٦، ژمـــارە ٢، بەهـــــاری ٢٠٢١، ل ٢٥٣؛ واحێـــــد عـــــومەر محێـــــدین، دانوســـــتانەکانی بـــــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی نەتەوەیـــی کـــورد و حکومەتەکـــانی عێـــراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکـــۆڵینەوەیەکی

مێژوویــــی سیاســـییە، چــاپی یەکەم، ســـەنتەری لێکـــۆڵینەوەی ســـتراتیجی کوردســـتان، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل ١٢٣.

(٦٠) واحیّـد عـومەر محیّـدین، دانوسـتانەکانی بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی نەتەوەیـی کـورد و حکومەتەکـــانی عێـــراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکـــۆڵینەوەیەکی مێژوویــــی سیاســـییە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٣.

(٦١) شـیرزاد زکریـا محمـد (دکتـۆر)، ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕەشـی ئەیلـوول لە کوردسـتان- عێـراق (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـی گشـتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سـەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠

(٦٢) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣-١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٤.

(٦٣) سـۆزان کەریـم مسـتەفا، بەعسـیزم و کـورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی سیاسییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٩- ١٨٠.

(٦٤) ئیســـماعیل محەمـــمەد حەســـاف و شـــوان محەمـــمەد ئەمـــین تەهـــا خۆشـــناو، هەڵوێسـتی لیـوای هەولێـر بەرانـبەر کوودەتـای یەکەمـی بەعـس (٨ی شـوباتی ١٩٦٣)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٣٢، ٢٠١٥، ل ٣٦٨- ٣٦٩.

(٦٥) بورهـــان حـــاتەم عوســـمان (دکتـــۆر) و نەهـــرۆ محەمـــمەد عەبـــدولقادر (دکتـــۆر)، هەڵمەتـــی ڕەشـــبگیری بەعســـییەکان لە دوای کوودەتـــای ٨ی شـــوباتی ١٩٦٣ لە شـــاری هەولێر (لێکۆڵینەوەیەکی بەڵگەنامەییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٣- ٢٥٤.

(٦٦) عەقیـد ڕەشـید موسـڵیح، لە تکریـت لەدایکبـووە، لە کوودەتـای ٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣ کـرا بە حـاکمی گشـتی سـەربازی عێـراق، خـاوەنی فەرمـانی قڕکردنـی شـیوعی و چەپەکـانی عێـراقە، لە کـۆنگرەی حەوتـی پـارتی بەعسـی سۆسیالیسـت عێـراق، کە لە ڕۆژی ١٣ی شـوباتی ١٩٦٤ لە دیمەشـق بەسـترا، لەگەڵ ئەحـمەد حەسـەن بەکـر، سـەددام حوسـێن، عەبـدولکەریم ئەلشـێخلی، حەردان تکریتـی، ع. عەریـم، تـاهیر یەحیـا، دکتـۆر فـواد شـاکر، کـرا بە ئەنـدامی سـەرکردایەتی هەرێمـی عێـراق، لە دوای سـاڵی ١٩٦٨ کە بەعسـییەکان گەڕانەوە سـەر دەسـەڵات، ڕەشـید موسـڵیح دەسـتگیر کـرا و خـرایە زینـدانەوە بە تـاوانی جاسووسـی بـۆ ئیمپریـالیزم و دواتـر لە سـێدارەیاندا. وەرگیـراوە لە: (فـاتیح ڕەسووڵ، بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ لە کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٦).

(٦٧) بیرەوەرییەکـــانی محەمـــەد ئەمـــین پێنجـــوێنی، ئامـــادەکردنی: خەڵات عـــومەر، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٢١، ل ١١٩- ١٢٠.

(٦٨) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٨.

(٦٩) عەبـدولخالق ناسـرِ ئەلعـامری (دکتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی کـورد لە عێـراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩.

(٧٠) شـیرزاد زکریـا محمـد (دکتـۆر)، ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕەشـی ئەیلـوول لە کوردسـتان- عێـراق (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـی گشـتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سـەرچاوەی پێشوو، ل ٣١.

(٧١) عەلـی سـاڵح سـەعدی، سـاڵی ١٩٢٨ لە خێزانێکـی کـوردی بە عەرەب بـوو لە بەغـدا لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٥٥ کـۆلێژی بازرگـانی و ئـابووری زانکـۆی بەغـدای تەواو کـردووە، یەکـێکە لە کەسـە دیارەکـانی نێـو مێـژووی بەعـس لە عێـراقدا، لە زۆربەی ڕووداوەکانـدا ڕۆڵـی هەبـووە، لە ناوەڕاسـت سـاڵی ١٩٦٠دا جـێگەی فوئـاد ڕیکـابیی گـرتەوە وەك سـکرتێری حیزبـی بەعـس، یەکێـك بـووە لەو کەسـانەی بەشـداری لە ڕووخـانی دەسـەڵاتی عەبـدولکەریم قاسـمی کـردووە و یەکێـك بـووە لە داکۆکیکـارانی لەسـێدارەدانی عەبـدولکەریم قاسـم، جێگـری سـەرۆك وەزیـران و وەزیـری نـاوخۆ بـووە، نـاوبراو سـاڵی ١٩٧٧ لە لەنـدەن کـۆچی دوایـی کـردووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (فـاتیح ڕەسـووڵ، بنچینـەی مێـژووی بیـرۆکەی چەپ لە کوردسـتان، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٣٣٨؛ سـیف الـدین الـدوري، علـي صـالح السـعدي (نائـب رئـیس الـورزاء ووزیـر الداخلیـة وسـلطة البعـث الأولى في العراق ١٩٦٣)، الطبعة الاول، الدار العربیة للموسوعات، ٢٠١٠).

(٧٢) هیـوا عەزیـز سـەعید (دکتـۆر)، مێـژووی بەعسـیزم لە عێـراق، بڵاوکـراوەی ڕێکخـراوی کوردسـتان دیـالۆگ (KDO)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی کـارۆ، سـلێمانی، ٢٠٢٢، ل ١٠٨- ١٠٩.

(٧٣) عەبـدولخالق ناسـرِ ئەلعـامری (دکتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی کـورد لە عێـراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٣

(٧٤) مسـتەفا ئیبراهـیم حەمەد ئەمـین، نـاسراو بە مسـتەفا زەڵمـی، سـاڵی ١٩٢٤ لە گونـدی زەڵـم ی هەورامـان لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٣٤ چـووەتە حـوجرە و (نحـو، صرف، المنطـق، البلاغـة، ڕیاضـیات، الفلکیـات)ی لە لای چەنـد مامۆسـتایەکی ئێـران و عێـراق خوێنـدووە،

ســاڵی ١٩٤٦ ئیجــازەی مەلایەتــی وەرگرتــووە، زۆربەی تەمەنــی بە خوێنــدن بەســەربردووە و چەنــدین بڕوانــامەی زانســتی وەرگرتــووە، بــۆ نمــوونە: ســاڵی ١٩٦٤ ماســتەری لە شــەریعەی ئیســلامی وەرگرتــووە، ســاڵی ١٩٧١ ماســتەری (فــقه المقــارن)ی لە زانکــۆی ئەزهەر بە دەســت هێنــاوە، ســاڵی ١٩٧٣ لە یاســادا ماســتەری لە زانکــۆی قــاهیرە وەرگرتــووە، ســاڵی ١٩٧٥ دکتــۆرای لە (فــقه المقــارن)ە لە زانکــۆی قــاهیرە بە دەســت هێنــاوە، ســاڵی ١٩٨٧ بــووەتە پرۆفیســۆر، ســاڵی ٢٠٠٥ لە یاســادا دکتــۆرای لە زانکــۆی ئەزهەر وەرگرتــووە. لە زۆر زانکــۆ و ناوەنــدی ئەکــادیمی دەرســی گوتــووەتەوە، لەوانە: زانکــۆی موستەنســەریە، زانکــۆی بەغــدا، زانکــۆی نەهــرەین... خــاوەنی پــتر لە ١٠٠ تــوێژینەوە و پــتر لە ٥٠ کتێــبە، بەشــێك لە کتێبەکــانی لە چەنــد زانکــۆیەکی جیهــان دەخوێنــدرێت. نــاوبراو لە ڕێککەوتــی ٤ی حــوزەیرانی ســاڵی ٢٠١٦ کــۆچی دوایــی کــرد. بــۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (مستەفا ئیبراهیم زەڵمی، کاروانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو).

(٧٥) مستەفا ئیبراهیم زەڵمی، کاروانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٥٥.

(٧٦) فازیــل شــەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیــای کــۆیە یــان مێــژووی ڕووداوەکــان لە ١٩١٨/٠٢/٢٠ تــا ١٩٦٣/٤/٢٥، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠

(٧٧) ســتار محەمــمەد ئەمــین، حەمیــد ڕەشــاش و تــولە ڕێیەکــانی کــوردایەتی، ســەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٩- ١١٠.

(٧٨) موحســین حەمەدەمــین حــاجی بــایز حەوێــز، نــاسراو بە موحســین دزەیــی، ســاڵی ١٩٣٢ لە گونــدی دووگردکــان، لە ڕۆژئــاوای نــاحیەی قوشــتەپە لەدایکبــووە، ژیــانی پــڕە لە هەوراز و نشــێو، لە شۆڕشــی ئەیلــوول بەشــدار بــووە، لە کــاتی هــاتنی حەرەس قەومــی بــۆ کــۆیە لەو شــارە بــووە، لە مــاوەی ژیانیــدا زۆر پــلە و پۆســتی هەبــووە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بڕوانە: موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو).

(٧٩) موحســین دزەیــی، وێســتگەکانی ژیــانم، بەشــی دووەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٤٠- ٤٢.

(٨٠) عەوڵا کــوڕی حــاجی ســمایل کــوڕی ئەحــمەد، ســاڵی ١٩٢٧ لە گونــدی حەســەن بڵبــاس، لە دەڤەری کەنــدێناوە لەدایکبــووە، لە مــزگەوت و حــوجرەدا خوێنــدوویەتی، ســاڵی ١٩٥٠ پەیوەنــدی بە ڕیزەکــانی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان کــردووە، لەبەر ئەوەی بڵاوکراوەکــانی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتانی لە قەراج و کەنــدێناوە بە مــاتۆڕ بڵاوکــردووەتەوە، بە (مەلا مــاتۆڕ) نــاسرا، ســاڵی ١٩٥٤ ئەنــدامی لیــژنەی نــاوچەی هەولێــری

پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان بـووە. سـاڵی ١٩٥٦ سەرپەرشـتیاری ڕێکخسـتنەکانی پـارتی بـووە لە مووسـڵ و بادینـان. سـاڵی ١٩٥٩ سـەرۆکی لیـژنەی ئامادەکـاری (کـۆنگرەی چـوارەم)ی پـارتی بـووە لە شـاری بەغـدا، کە لەو کـۆنگرەیەدا بـووە ئەنـدامی لیـژنەی ناوەنـدی پـارتی. سـاڵی ١٩٦٠ لە بادینـان هێـزی فریـاکەوتنی میللـی دامەزرانـدووە بـۆ ڕووبەڕووبـوونەوەی هەر هێرشـێکی دوژمـن بـۆ سـەر نـاوچەکە. سـاڵی ١٩٦١- ١٩٦٤ وەکـوو فەرمانـدەیەکی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوول دەرکەوتـووە و لە داسـتان و ڕووبەڕووەکـانی دەشـتی هەولێـر و دۆڵـی خۆشـناوەتی و قەڵادزێ و سـیدەکان و لـۆلان و خواکـورک بەشـدار بـووە. سـاڵانی (١٩٧٤- ١٩٨٨) پۆسـتی وەزیـری لە حکـومەتی عێـراق پێـدراوە، سـاڵی ١٩٨٩ خانەنشـینکراوە، لە ڕێککەوتـی ٢٤ی نیسـانی سـاڵی ٢٠٠٠ کـۆچی دوایی کردووە. وەرگیراوە لە: کوردیپێدیا، مەلا ماتۆڕ.

https://kurdipedia.org/default.aspx?q=٢٠٢٢٠١٠٥١٤٣٤٢٨٤٠٠٤٦٣&lng=١٠

(٨١) سـتار محەمـمەد ئەمـین، حەمیـد ڕەشـاش و تـوله ڕێیەکـانی کـوردایەتی، سـەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٩- ١١٠.

(٨٢) چاوپێکەوتن لەگەڵ سەلاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.

(٨٣) مەلا مەعسـووم کـوڕی مەلا خـدر کـوڕی مەلا حەسـەن کـوڕی مەلا حوسـێن کـوڕی مەلا حامیـد کـوڕی مەلا مسـتەفا کـوڕی مەلا خـدرە، سـاڵی ١٩٠٠ لە کەرکـووك لەدایکبـووە، لە بـنەچەدا دەگەڕێـنەوە بـۆ گونـدی خەرپـانی هەورامـان، یەکێـك بـووە لە مەلا دیارەکـانی کوردسـتان و لە سـەر دەسـتی مەلای گەورە ئیجـازەی مەلایەتـی وەرگرتـووە. سـاڵی ١٩٦٣ پەیوەنـدی بە شۆڕشـی ئەیلـوولەوە کـردووە. نـاوبراو دووچـاری نەخۆشـی شـێرپەنجە دەبێـت، بەو هـۆیەوە لە ٨ی کـانوونی یەکەمـی سـاڵی ١٩٦٤ کـۆچی دوایـی دەکـات و لە گۆڕسـتانی کـۆیە بە خـاك دەسـپێردرێت. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (عوسـمان دەشـتی (دکتـۆر)، مەلا مەعسـومی هەورامـی (مەلا و زانـا و وڵاتـپەروەر)، چـاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٥).

(٨٤) کەمـال محێـدین، سـاڵی ١٩٣٦ لە کـۆیە لەدایکبـووە، قۆناغەکـانی خوێنـدنی لە کـۆیە تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٦٠ بڕوانـامەی بەکالۆریۆسـی لە کـۆلێژی مـاف لە بەغـدا وەرگرتـووە، سـاڵی ١٩٤٨ بـووە بە ئەنـدامی ڕێکخـراوی قوتابییـان (K. P. X)، سـاڵی ١٩٥٣ بـووە بە ئەنـدامی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، سـاڵی ١٩٦٤ ئەنـدامی کۆنفرانسـی مـاوەت بـووە، هەر لەو سـاڵەدا بـووە بە لێپـرسراوی لقـی دووی هەولێـر بە نهێنـی، سـاڵی ١٩٦٧

بـــووەتە لێپـــرسراوی لقـــی ٥ لە بەغـــدا، ســـاڵی ١٩٦٧ بـــووەتە ئەنـــدامی مەکتەبـــی سیاســـی پـــارتی، ســـاڵی ١٩٧٥ بـــۆ خـــوارووی عێـــراق دوورخـــراوەتەوە، ســـاڵی ٢٠٠٤ بـــووەتە لێپـــرسراوی مەکتەبـــی پەیوەنـــدییەکانی یەکێتـــی نیشـــتمانی کوردســـتان لە بەغـــدا، ســـاڵی ٢٠٠٥ بـــووەتە ئەنـــدامی ئەنجـــوومەنی نـــوێنەرانی عێـــراق. ئێســـتا لە هەولێـــر دادەنیشـــێت. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ کەمال محێدین، هەولێر، ٢٨ی کانوونی دووەمی ٢٠٢٣).

(٨٥) چاوپێکەوتن لەگەڵ کەمال محێدین، سەرچاوەی پێشوو.

(٨٦) عەبدوڵڵەســـیح ســـلیمان ســـوور، تێکۆشـــانی شـــیوعییەکانی کـــۆیە، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی ئازادی، ٢٠٢١، ل ٦٢- ٦٣.

(٨٧) لە بـــارەی ســـەعید حەمـــۆ، مەســـعوود بـــارزانی دەڵێـــت: "عەقیـــد ســـەعید حەمـــۆ بە درۆ و ســـاختە نـــاوی دەرکردبـــوو، گـــوایە کـــاری گرنگـــی زۆری کـــردووە و ســـەرکەوتنی فـــرەی وە دەســـت هێنـــاوە، بەڵام لە ڕاســـتیدا هـــیچ بنەمـــایەکی دروســـتی نەبـــوو. وەرگیـــراوە لە: (مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١-١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢).

(٨٨) ئـــاراس عەبـــدولخالق عەبدوڵڵەجیـــد (مـــافپەروەر)، کوودەتـــایە شـــوومەکەی بەعـــس و ئاسمانی شاری کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٦، شوباتی ٢٠١٠، ل ٤.

(٨٩) بۆ دەقی نووسراوەکە بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٢).

(٩٠) ئـــاراس عەبـــدولخالق عەبدوڵڵەجیـــد (مـــافپەروەر)، کوودەتـــایە شـــوومەکەی بەعـــس و ئاسمانی شاری کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤.

(٩١) هۆشـــیار محەمـــمەد ئەمـــین کـــۆیی، کـــۆیە لە ســـاڵی ١٩٦٣دا، ئینســـکلۆپیدیای هەولێـــر، بەرگـــی چـــوارەم (مێـــژووی هـــاوچەرخ)، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٨٩٤؛ ڕەهـــبەر ســـەید بـــرایم، دەشـــێت لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول یەکەم ژنە شـــەهید و یەکەم کـــوڕپەی شـــەهید و یەکەم شێرە ژنی شەڕکەر کۆیی بوو بێت، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٧، ئایاری ساڵی ٢٠١٠، ل ٢.

(٩٢) فازیـــل شـــەورۆ، کرۆنۆلۆژیـــای کـــۆیە یـــان مێـــژووی ڕووداوەکـــان لە ١٩١٨/٠٢/٢٠ تـــا ١٩٦٣/٤/٢٥، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠.

(٩٣) عەبـــدولڕەحمان کـــوڕی مـــەلا محەممـــەد کـــوڕی مســـتەفا، نـــاسراو بـــە (هـــەژار/ هەژار موکریـــانی/ مامۆســـتا هەژار)، لە ڕێککەوتـــی ٩ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٢١ لە گـــەڕەکی خـــڕێی مـــەهاباد لـــەدایکبووە، دایکـــی ســـەیزادە فـــاتم کچـــی حـــاجی ســـەید حەمەدەمینـــی ســـارەوانان بـــووە، دوو ســـاڵ لە دوای لەدایکبـــوونی دایکـــی کـــۆچی دوایـــی دەکـــات، هەژار لـــە

تەمــەنی پێــنج ســاڵییەوە لــە لایــەن باوکییــەوە دەرســی ئــەلفوبــێ و جزمــی عەممــەی خوێنــدووە، مــاوەیەکیش لە خانەقــای شــێخی بورهــان بــووە، لە مــاوەی خوێنــدن لەگەڵ هــێمن موکریــانی ئاشــنا دەبێــت، بە هــۆی نووســینی شــیعرەوە لەگەڵ هــێمن نازنــاوی شــاعیری میللییــان پــێ داوە. هەژار جــوودا لە شــیعر و ئەدەبیــات زۆربەی تەمەنــی لە نێــو ڕێکخــراو و حیــزبە سیاســییەکان بــووە، لەوانە: پــارتی ئــازادی کوردســتان، کــۆمەڵەی ژیــانەوەی کوردســتان (ژ. ك) و کۆمــاری کوردســتان، لە دوای ڕووخــانی کۆمــار و لە ســاڵی ١٩٤٧ ئــاوارەی عێــراق دەبێــت، مــاوەیەکی زۆر لە بەغــدا دەبێــت، لە دوای گەڕانەوەی بــارزانی لە یەکێتــی ســۆڤیەتەوە دەچێــتە لای بــارزانی و یەکێــك بــووە لە کەســە نزیکەکــانی، دوای نــزیکەی ٢٨ ســاڵ مــانەوەی هەژار لە ئــاوارەیی عێــراق و باشــووری کوردســتان، بە هــۆی کۆتــایی شۆڕشــی ئەیلــوول دەگەڕێــتەوە ئێــران و لە کەرەج نیشــتەجێ دەبێــت، زۆربەی کاتەکــانی بە نووســین و وەرگێــڕان بەســەربردووە، نــاوبراو لە ڕۆژی یەکشــەممە، ٢٢ی شــوباتی ســاڵی ١٩٩١ کــۆچی دوایــی کــرد و لە گۆڕســتانی بــاغی فیــردەوس (گــردی شــاعیران/ مقــبرة الشــعراء) لە مەهابــاد ئەســپەردەی خــاك کــرا. وەرگیــراوە لە: (زامــدار ئەحــمەد، هەژار موکریــانی (ژیــان و ڕەنگــدانەوەی مێــژوو لە بەرهەمەکانیــدا)، چاپی یەکەم، ناوەندی ڕۆشنبیریی مەم و زین، هەولێر، ٢٠٢٣. ل ٢٥- ٥٦).

(٩٤) ســەبارەت بەم شــیعرە هەژار موکریــانی دەڵێــت شــیعری (کــاوەی مەزن)م لە حەمــامۆك بــۆ بــارزانی خوێنــدووەتەوە. (هەژار موکریــانی، چێشــتی مجێــور، پەخشــانگای ئانــا، ســنە، ١٣٩٢، ل ٣٣١). دەکرێــت بەر لەوەی هەژار شــیعرەکەی لە نەورۆزی کــۆیە خوێندبێتەوە، بۆ بارزانی خوێندبێتەوە. لە بەشێکی شیعرەکەدا هاتووە:

جێژنی سەرساڵ کە نەورۆزە
زۆر لە ناو کوردا پیرۆزە
جێژنی کۆنە و بۆمان ماوە
بۆی داڕژتین کوتکی کاوە
مێشک خۆری کوردی مراند
ئاڵای لەسەر گۆڕی چەقاند
ئاڵای کاوەی کورد هەڵ کرا
ئەو ڕۆژە بە نوێ نێو نرا

بــۆ خوێنــدنەوەی تەواوی شــیعرەکە بــڕوانە: (هەژار موکریــانی، بــۆ کوردســتان، پەخشــانگای پانیز، سنە، ١٣٩٣، ل ١٠٥- ١٠٨).

(٩٥) ڕەهـــبەر ســـەید بـــرایم، دەشـــێت لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول یەکەم ژنە شـــەهید و یەکەم کۆرپەی شەهید و یەکەم شێرە ژنی شەڕکەر کۆیی بوو بێت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢.
(٩٦) حەســـەن کـــاکە، هەورازەکـــانی کـــاروانی تەمەنـــم، داڕشـــتنەوەی فازیـــل شـــەوڕۆ، بڵاوکـــراوەی ســـەنتەری لێکـــۆڵینەوە و پەخشـــی کـــۆیە، چاپخـــانەی شـــەهاب، هەولێـــر، ٢٠١٣، ل ٤٥.
(٩٧) عەلـی شـەعبان ئیسـماعیل، سـاڵی ١٩٢٩ لە گونـدی هەسـنکا/ مێرگەسـۆر لەدایکبـووە، یەکـێکە لە کەسـایەتییە سـەربازییەکانی بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد، سـاڵی ١٩٦٣ لە لایەن مەلا مسـتەفای بـارزان ئەرکـی بەرپرسـیاریەتی بەڕێـوەبەرایەتی گشـتی بارەگـای پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتانی لە گونـدی بێتـواتە پـێ سـپێردراوە، فەرمانـدەی هێـزی بێتـواتە بـووە لە سـنووری خۆشـناوەتی و بیتـوێن، بەشـداری لە ڕاپەڕینـی سـاڵی ١٩٩١ی کـردووە، سـاڵی ١٩٩٥ کـۆچی دوایـی کـردووە. وەرگیـراوە لە: (عەبـدوڵڵا ڕەحـمان مەلازادە، شـێوەی پێکهـاتەی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوولی مەزن (کـورتە باسـێکە لە سـەر پێکهـاتەی عەسـکەری لەشـکری شۆڕشـگێڕی کوردسـتان لە سـاڵی ١٩٦٥ تـا سـاڵی ١٩٧٥)، سـەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤).
(٩٨) عەبـــدولخالق عەلائەدیـــن، کـــۆیە... نـــاودارانی، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٤٥؛ عوســـمان دەشـــتی (دکتـــۆر)، مەلا مەعســـومی هەورامـــی (مەلا و زانـــا و وڵاتـــپەروەر)، ســـەرچاوەی پێشوو، ل ٥١.
(٩٩) عـــومەر حەبیـــب عەبـــدوڵڵا، ســـاڵی ١٩٢٣ لە شـــاری کـــۆیە لەدایکبـــووە، خوێنـــدنی ســـەرەتایی و ناوەنـــدی و ئامـــادەیی لە کـــۆیە خوێنـــدووە، ســـاڵی ١٩٤٣ کـــۆلێژی یاســـای لە بەغـــدا تەواو کـــردووە، ســـاڵی ١٩٤٧ بـــووەتە بەرپرســـی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان لە نـــاوچەی کـــۆیە، ســـاڵی ١٩٥٧ دەکـــرێتە دادوەری دادگـــای پێنجـــوێن، ســـاڵی ١٩٥٨ کـــراوەتە دادوەر لە دادگـــای ســـلێمانی، لە دوای دەســـت پـــێ کردنـــی شۆڕشـــی ئەیلـــوول بـــووەتە دادوەر لە شـــۆڕش، نـــاوبراو لە ١٨ی ئـــابی ١٩٧٦ لە هەولێـــر کـــۆچی دوایـــی کـــردووە. وەرگیـــراوە لە: (عەبـــدولخالق عەلائەدیـــن، کـــۆیە... نـــاودارانی، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٢٠-١٢٢).
(١٠٠) عەبدولخالق عەلائەدین، کۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٢.
(١٠١) کەریـــم ئەحـــمەد، ســـاڵی ١٩٢٢ لە هەولێـــر لەدایکبـــووە، خوێنـــدنی ســـەرەتایی و ناوەنـــدی لە هەولێـــر تەواو کـــردووە، ســـاڵی ١٩٤٤ ئەنـــدامیەتی حیزبـــی شـــیوعی پـــێ

بەخشراوە، ساڵی ١٩٥٣ گەیشتووەتە پلەی سکرتێری حیزبی ناوبراو. زیاتر لە جارێک گیراوە، ساڵی ١٩٦٢ تاکوو ١٩٩٢ ئەندامی مەکتەبی سیاسی حیزب بووە، یەکێکە لە دامەزرێنەرانی حیزبی شیوعی کوردستان، پاشان سکرتێری حیزب بووە. ناوبراو لە ڕێککەوتی ١٤ی تەمموزی ساڵی ٢٠٢٢ کۆچی دوایی کرد. وەرگیراوە لە: ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.

(١٠٢) عەلی مەولوود، ساڵی ١٩٢٥ لە گوندی داربەسەری کۆیە لەدایکبووە، یەکێك بووە لە کادیرەکانی حیزبی شیوعی، ساڵی ١٩٦٧ حیزبی شیوعی لە ماڵی عەلی مەولوود لە گوندی داربەسەر کۆنفرانسی سێیەمی بەست، ساڵی ١٩٧٠ عەلی مەولوود و ئەحمەد دڵزاری شاعیر و چەند هاوڕێیەکی دیکەی حیزبی شیوعی عێراقی لە ڕێی دیمەشقەوە بەرەو مۆسکۆ بەڕێ دەکەون و ساڵێك هەشت ڕۆژ لە مۆسکۆ و شارە گەورەکانی دیکەی یەکێتی سۆڤیەت بەشداری خولی جیاواز دەکەن، ناوبراو لە ٢٨ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٤ بە هۆی هێرشی فڕۆکەوە لە پردی گەلاڵە شەهید کراوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (فازیل شەوڕۆ و هاوژین سلێوە، ئاگردانێك بەقەد نیشتمان (ژیاننامەی فارووقی عەلی مەولوود)، چاپی دووەم، چاپخانەی تاران، ٢٠٢١، ل ٧٠- ٩٠).

(١٠٣) فازیل شەوڕۆ و هاوژین سلێوە، ئاگردانێك بەقەد نیشتمان (ژیاننامەی فارووقی عەلی مەولوود)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠١.

(١٠٤) نامیق عەبدوڵڵا تاهیر ئاغای حەوێزی، ناسراو بە عەمید نامیق عەبدوڵڵا، ساڵی ١٩٢١ لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی لە کۆیە و دواناوەندی لە هەولێر تەواو کردووە، ساڵی ١٩٣٩ لە کۆلێژی سەربازی بەغدا وەردەگیرێت، یەکێك بووە لە بەشداربووانی شۆڕشی ئەیلوول، لە ڕێککەوتی ٢٤ی تەمموزی ساڵی ٢٠٠١ لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (عەبدولخالق عەلائەدین، کۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٧- ١٠٩).

(١٠٥) نافیز جەلال ئەسعەد حاجی بەکر ئاغای حەوێزی، ساڵی ١٩٢١ لە شاری کۆیە لەدایکبووە، جەلال ئاغا کە نۆ ژنی هەبووە، هەر یەك لە نافیز، فەیزوڵڵا، زاهیر، بەهیە لە ژنی چوارەمە، خوێندنی سەرەتایی لە قوتابخانەی ئولا و ناوەندی لە هەولێر تەواو دەکات، قۆناغی ئامادەییش لە بەغدا تەواو دەکات، ساڵی ١٩٤١ دەچێتە ئامادەیی

سـوپایی له بەغـدا، دواتـر له کـولیەی سـەربازی بەشـی تۆپخـانه وەردەگیرێـت و سـاڵی ١٩٤٦ کـۆلێژی سـەربازی له بەغـدا تەواو دەکـات و به پـلەی مـولازمی دووەم دەردەچێـت، سـاڵی ١٩٤٨ بەشـداری له شـەڕی فەلەسـتین دەکـات، سـاڵی ١٩٥٥ بەشـداری له خـولێکی بەرگـری تانـك له بەریتانیـا دەکـات، یەکێـك بـووە له کەسـایەتییە دیارەکـانی نێـو شۆڕشـی ئەیلـــوول. ڕۆژی ٧ی تەممـــووزی سـاڵی ١٩٧٢ له بەغـــداوە بەرەو هەولێـــر دەڕوات بـــۆ ئەوەی بگـاتە شـەنگاڵ و له ئەنجـامی کوشـتنی قایمقـامی شـارەکە، چـونکە هێزەکـانی حکـومەت و هێـزی پێشـمەرگە له سـەنگەردا بـوون، بەڵام له ڕێگـادا بە پلانێکـی دانـراو له نزیـك دارەمـان سـەیارەیەکی ئامـادەکراو خـۆی پێـدا دەکێشـێ، خـۆی و شـۆفێرەکەی بە سـەختی برینـدار دەبـن، له کۆتاییـدا له ١٠ی هەمـان مانـگ کـۆچی دوایـی کـردووە و ڕۆژی دواتـر له گۆڕسـتانی گـردی عارەبییـان بە خـاك سـپێردراوە. وەرگیـراوە له: (ئـاراس عەبـــدولخالق عەبدولمەجیـــد، نـــافیز جەلال حەوێـــزی مەردێکـــی جـــوامێر و بە ئەمەك (١٩٢١- ١٩٧٢)، گۆڤـــاری کەکـــۆن، ژمـــارە ٢٠، ئـــازاری ٢٠١٢، ل ٢٨- ٣٠؛ عەبـــدولخالق عەلائەدین، کۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣- ١٠٦).

(١٠٦) عەبدولخالق عەلائەدین، کۆیە... ناودارانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٤- ١٠٨.

(١٠٧) چاوپێکەوتن لەگەڵ سەلاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.

(١٠٨) فازیـل شـەوڕۆ، ڕۆژێـك له مێـژووی شـاری کـۆیە (٣)، دیسـان له دینگەپێچـان و گوللەبارانکردن، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤- ٣٥.

(١٠٩) بەیاننـامەی ئەنجـوومەنی نیشـتمانی سـەرکردایەتیی شـۆڕش له بـارەی جێبەجـێ کردنی ئامانجەکانی هاوولاتییە کوردەکان:

کـــورد و عەرەب بە برایەتـــی ژیـــاون، یەك خـــاك و یەك بـــاوەڕ و یەك بەرژەوەنـــدی پـــێکەوەی بەنـــد کـــردووە و له ئیمپریـــالیزم و نـــۆکەران بەو لاوە کەس ڕوونیـــی ئەم برایەتییەی لێڵ نەکردووە.

شۆڕشـی ١٤ی تەممـووز بـۆ ئـازادکردنی گەل هـات، یەکێـك لەو شـتانەی ئەم شۆڕشـە دووپـاتی کـردنەوە برایەتـی عەرەب و کـورد بـوو، وەك دەسـتووری کـاتی بـێ پێچوپەنـا دەیڵـێ. بەڵام لادان و تیـرۆر له چەرخـی سـتەمکار عەبـدولکەریم قاسـم کوردیشـی گـرتەوە وەك عەرەبیشـی گـرتەوە، ئـاژاوەی خسـتە جێـی پـێکەوە ژیـان و گومـانی خسـتە جێـی بـڕوا و مـتمانە، مەینەتـی بە سـەر وڵاتـدا هێنـا. شۆڕشـی ١٤ی ڕەمەزانـی پیـرۆزیش بـۆ ئەوە بەرپـا بـوو، ئەو لادانە لابـدا و جەخـت له سـەر بنەماکـانی ئـازادی و دادپەروەری بکـاتەوە،

شۆڕشـــی ١٤ی ڕەمەزان لای وایە هاوکـــاریی عەرەب و کـــورد و نەتەوەکـــانی تـــر بنەمـــای یەکێتـــی عێـــراقە. جـــا لەبەر ئەوە کە یەکێـــك لە بایەخـــدارترین ئامانجەکـــانی ئەم شۆڕشـــەش دامەزرانـــدنی دەزگـــایەکی هـــاوچەرخی وەهـــایە باشـــترین شـــێوەی بەڕێـــوەبەرێتی و حـــوکمڕانی بگـــرێتەبەر، لەبەر ئەوەش کە شـــێوەی لامەرکەزیـــیە (نـــا ناوەنـــدییەتی) شـــێوەیەکە ســـوودی لە جێبەجـــێ کردنـــدا لە گۆشـــە و کەنـــارە جیاجیاکـــانی جیهانـــدا دەرکەوتـــووە، لەبەر ئەوە و بـــۆ گـــرتنەبەری ئەم شـــێوەیە و بە هەنگـــاو هەڵهێنـــانەوە لە بنەماکـــانی شۆڕشـــەوە کە لە بەیاننـــامەی یەکەمیـــدا جـــاڕی پتەوکـــردن و بەتینترکردنـــی برایەتـــی عەرەب و کـــوردی داوە و بە جۆرێـــك کە بەرژەوەنـــدییە نەتەوەییەکـــانی ئەم بـــرایەتییە مســـۆگەر و دابـــین بکـــات و خەبـــاتی پێکەوەیـــان لە دژی ئیمپریـــالیزم بەهێـــز و تـــین بکـــات و ڕێـــز لە مـــافە نەتەوەییەکـــانی کەمایەتییەکـــانی تـــریش بگرێـــت و دەرفەتـــی ئەوەیـــان بـــۆ بڕەخســـێنێ کە بەشـــداری لە ژیـــانی نیشـــتمانیدا بـــکەن... لەبەر ئەمە ئەنجـــوومەنی نیشـــتمانی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش لە ســـەر بنەمـــای نـــا ناوەنـــدییەتی دان بە مـــافە نەتەوەییەکـــانی گەلـــی کـــورددا دەنێـــت، ئەم بنەمـــایەش لەمەو پـــاش لە کـــاتی دانـــانی دەســـتووری کـــاتی و هەمیشـــەییدا دەخـــرێتە ناویـــان، هەروەهـــا لیژنەیەکـــی تـــایبەتیش لەمەو پاش پێك دەهێنرێت بۆ دانانی هێڵە پانەکانی نا ناوەندییەتی.

ئەنجوومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش

١٩٦٣/٣/١١

وەرگیـــراوە لە (مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـــی ســـێیەم، بەشـــی یەکەم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ٢٠٠٤، ل ١٠٧.

(١١٠) مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٧- ١٠٨.

(١١١) وتـــاری کـــۆنگرەی گشـــتی کۆیـــە (١٩٦٣)، مـــاڵپەڕی ئینســـکلۆپیدیای پـــارتی دیمـــوکراتی کوردستان، ٢٠٢٢.

https://t.ly/rINV

(١١٢) هەژار موکریـــانی دەڵێـــت: "مەلا مســـتەفا لە گونـــدی تـــۆپزاوا لە نزیـــک شـــار، مەنزڵـــی گـــرت. ڕۆژانە دەچـــووە ســـەر ئـــاوی حەمـــامۆک. ئەگەر کارێـــک هەبـــووایە دەهـــاتە مـــاڵی کاکە زیاد لە شار." (هەژار، چێشتی مجێور، پەخشانگای ئانا، سنە، ١٣٩٢، ل ٣٣٠).

(١١٣) مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٨.

(١١٤) دەســـتەی ئینســـکلۆپیدیای (پ. د. ك)، مێـــژووی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان (کــۆنگرە و کــۆنفرانس/ پرۆگــرام و پەیــڕەوی نــاوخۆ)، بەرگــی یەکەم، بڵاوکــراوەی دەســتەی ئینســـکلۆپیدیای پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی ڕۆژهەڵات، هەولێــر، ٢٠٢١، ل ١٧٥؛ ســتار محەمــمەد ئەمــین، بــۆ ئەوەی ڕاســتییەکان ون نەبــن لە زاری کەمال محیەدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٩.

(١١٥) ئەحـــمەد شـــەریف لەك (دکتـــۆر)، شرۆڤەی ڕووداوە مێژووییەکـــان (چەنـــد لاپەڕەیەك لە مێژوویـــی نەتەوەیەك)، بەرگـــی یەکەم، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦، ل ١٢٨.

(١١٦) ئەحـــمەد شـــەریف عەلـــی بـــرایم قـــادر چیمەنـــی لەك، ســـاڵی ١٩٤٢ لە دووبـــز لەدایکبـــووە، خوێنـــدنی ســـەرەتایی و ناوەنـــدی و ئامـــادەیی لە هەولێـــر تەواو کـــردووە، کــۆلێژی یاســای لە بەغــدا تەواو کــردووە، ســاڵی ١٩٥٧ چــووەتە ڕیــزی یەکێتــی قوتابییــانی کوردســـتان، ســـاڵی ١٩٦١ بـــووەتە ئەنـــدامی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان و پێشـــمەرگەی شۆڕشــی ئەیلــوول، ســاڵی ١٩٦٢ بــووەتە لێپــرسراوی نــاوچەی هەولێــری پــارتی دیمــوکراتی کوردســـتان، ســـاڵی ٢٠٠٢ بـــووەتە ئەنـــدامی پەرلەمـــانی کوردســـتان، دواتـــر بڕوانـــامەی ماســتەری لە زانکــۆی ســلێمانی و دکتــۆرای لە زانکــۆی کــۆیە وەرگرتــووە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بـــڕوانە: (ئەحـــمەد شـــەریف لەك (دکتـــۆر)، شرۆڤەی ڕووداوە مێژووییەکـــان (چەنـــد لاپەڕەیەك لە مێژوویی نەتەوەیەك)، بەرگی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٤).

(١١٧) ئەحـــمەد شـــەریف لەك (دکتـــۆر)، شرۆڤەی ڕووداوە مێژووییەکـــان (چەنـــد لاپەڕەیەك لە مێژوویی نەتەوەیەك)، بەرگی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٨.

(١١٨) مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٨.

(١١٩) حەبیــب محەمــمەد کەریــم، ســاڵی ١٩٣١ لە شــارۆچکەی زڕبــاتییەی ســەر بە لیــوای واســیت لەدایکبــووە، خوێنــدنی ســەرەتایی و دواناوەنــدی و دواتــریش کــۆلێژی یاســای لە بەغـــدا تەواو کـــردووە، ســـاڵی ١٩٥٢ پەیوەنـــدی بە پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتانەوە کـــردووە، لە کـــاتی لێکـــترازانەکەی پـــارتی لە ســـاڵی ١٩٦٤ ڕۆڵـــی نێوەنـــدگیری گێـــڕاوە، لە کــۆنگرەی شەشــەم وەك ســکرتێری پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان هەڵبژێــردرا، دوای ســاڵی

١٩٧٥ ماوەیەك لە لەندەن و قاهیرە نوێنەری مەکتەبی پەیوەندییەکانی پارتی بووە، دواتر حکومەت لێخۆشبوونی بۆ دەرکرد و گەڕایەوە بەغدا و پۆستی بەڕێوەبەری پارێزگای ناسرییەی پێدرا، دوای ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ی گەلی کوردستان بووەتە سەرنووسەری ڕۆژنامەی خەبات، ڕۆژی ٣١ی تەمموزی ٢٠١٣ لە بەیرووت گیانی لەدەستدا. وەرگیراوە لە: (بورهان حاتەم گۆمەتاڵی (دکتۆر)، مستەفا بارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩).

(١٢٠) ستار محەممەد ئەمین، بۆ ئەوەی ڕاستییەکان ون نەبن لە زاری کەمال محیەدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٠- ١٨١؛ وتاری کۆنگرەی گشتی کۆیە (١٩٦٣)، ماڵپەڕی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، سەرچاوەی پێشوو.

(١٢١) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧.

(١٢٢) جەمال فەتحوڵلا تەیب (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی دووەم، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٣٨، ٢٠١٥، ل ١٢- ١٤.

(١٢٣) جەمال فەتحوڵلا تەیب، (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی یەکەم، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٣٧، ٢٠١٥، ل ١٠.

(١٢٤) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١- ١١٢؛ مەهدی محەممەد قادر، هەولێر لە ماوەی یەکەم حوکمڕانی بەعسدا (٨ی شوباتی ١٩٦٣- ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ٢٠١٢، ژ ٢٢، ل ٤٣٧).

(١٢٥) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧.

(١٢٦) هۆشیار محەممەد ئەمین کۆیی، کۆیە لە ساڵی ١٩٦٣دا، ئینسکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، ٢٠٠٩، ل ١٨٩٣.

(١٢٧) جەمال فەتحوڵلا تەیب، (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١.

(١٢٨) جەمـــال نەبەز، کوردســـتان و شۆڕشـــەکەی، وەرگێڕانـــی: کـــوردۆ، چـــاپی ســـێیەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ١٥٠.

(١٢٩) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(١٣٠) عەبـــدولکەریم شـــێخانی، تاوانەکـــانی تەهـــا شـــەکرچی لە ٧ی حـــوزەیرانی ١٩٦٣ لە شاری کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٣٧، ٢٠١٥، ل ٢٧- ٢٨.

(١٣١) ئەحـــمەد دڵـــزار لە بیرەوەرییەکانیـــدا دەڵێـــت: ڕۆژی ١٠ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٣ خەڵـك لە ترسـی پەلامـاردانی فـڕۆکە جەنگییەکـانی دوژمـن و پەلامـاردانی لە ناکـاو بە خـاو خێـــزانەوە بە نـــاو باغەکـــانی کـــۆیە و قەراغ و ڕووبـــارەکەی بڵاوبـــوونەوە، تـــا چەمـــبەرە و لـوولەی زایێـری چـوون. (ئەحـمەد دڵـزار، بیرەوەریـی ڕۆژانـی ژیـانم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٣٢).

(١٣٢) فازیـــل شـــەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیـــای کـــۆیە یـــان مێـــژووی ڕووداوەکـــان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تـــا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشـــی دووەم، گۆڤـــاری کەکـــۆن، ژمـــارە ١٢، شـــوباتی ٢٠١١، ل ١٨؛ حەســـەن کـــاکە، هەورازەکـــانی کـــاروانی تەمەنـــم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٤٢- ٤٣؛ جەمـــال فەتحـــوڵلا تەیـــب، (دکتـــۆر): هێرشـــی حەرەس قەومـــی بـــۆ شـــاری کـــۆیە و دەوروبەری لە ســـاڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

(١٣٣) چاوپێکەوتن لەگەڵ کەمال محێدین، سەرچاوەی پێشوو.

(١٣٤) کەمـــال محێـــدین، کـــاك عـــومەر لە مێـــژووی ڕامیـــاری کوردســـتاندا، ســـەرچاوەی پێشوو، ل ٦٥.

(١٣٥) دکتـــۆر جەمـــال فەتحـــوڵلا تەیـــب، هێرشـــی حەرەس قەومـــی بـــۆ شـــاری کـــۆیە، بەشـــی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢.

(١٣٦) هۆشـــیار محەمـــمەد ئەمـــین کـــۆیی ســـەبارەت بەم ڕێککەوتە دەڵێـــت: "ڕاســـتی ڕۆژی ٦ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٦٣ لە قـــۆڵی هەولێـــر پەلامـــاری نـــاوچەی دیـــبەگە و چیـــای قەرەچـوغیانـدا، دوای ئەوە پەلامـار لە ٩ی حـوزەیران بـۆ سـەر شـاری سـلێمانی دەسـتی پـێ کـــرد، ئەوجـــا لە ١١ی حـــوزەیران بە فەرمانـــدەیی ســـەعید حەمـــۆ پەلامـــاری کـــۆیە درا. وەرگیـــراوە لە: (هۆشـــیار محەمـــمەد ئەمـــین کـــۆیی، کـــۆیە لە ســـاڵی ١٩٦٣دا، ئینســـکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩٥).

(١٣٧) فـاتیح ڕەسـوول، بنچینـەی مێـژووی بیـرۆکەی چەپ لە کوردسـتان، چـاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ٢٤٠.

(١٣٨) هۆشـیار محەمـەد ئەمـین کـۆیی، کـۆیە لە سـاڵی ١٩٦٣دا، ئینسـکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩٦.

(١٣٩) فازیـل شـەوڕۆ، ڕۆژێـك لە مێـژووی شـاری کـۆیە (سـووتاندنی شـاری کـۆیە)، گۆڤـاری کەکۆن، ژمارە ٥٦، کانوونی یەکەمی ٢٠١٨، ل ٢٠.

(١٤٠) شـیلان تـاهیر سـاڵح، کـۆیە لە نێـوان سـاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٧٨- ٧٩؛ بورهـان حـاتەم عوسـمان، پرۆسـەی ڕاگواسـتن و وێرانکردنـی گونـدەکانی شارۆچکەی کۆیە لە ساڵی ١٩٨٧دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٧.

(١٤١) جەمـال فەتحـوڵڵا تەیـب، (دکتـۆر): هێرشـی حەرەس قەومـی بـۆ شـاری کـۆیە و دەوروبەری لە سـاڵی ١٩٦٣دا (تـوێژینەوەیەکی مێـژوویيە)، بەشـی یەکەم، سـەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.

(١٤٢) هۆشـیار محەمـەد ئەمـین کـۆیی، کـۆیە لە سـاڵی ١٩٦٣دا، ئینسـکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩٦.

(١٤٣) فازیـل شـەوڕۆ، ڕۆژێـك لە مێـژووی شـاری کـۆیە (سـووتاندنی شـاری کـۆیە)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٠؛ فازیـل شـەوڕۆ و هـاوژین سـلێوە، ئاگردانێـك بەقەد نیشـتمان (ژیاننامەی فارووقی عەلی مەولوود)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٩- ٦٠.

(١٤٤) فازیـل شـەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیـای کـۆیە یـان مێـژووی ڕووداوەکـان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تـا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشـی دووەم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٨؛ حەسـەن کـاکە، هەورازەکـانی کاروانی تەمەنم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢- ٤٣.

(١٤٥) حەسـەن کـاکە، هەورازەکـانی کـاروانی تەمەنـم، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٤٢- ٤٣؛ جەمـال فەتحـوڵڵا تەیـب، (دکتـۆر): هێرشـی حەرەس قەومـی بـۆ شـاری کـۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژوویيە)، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

(١٤٦) سـنووری نـاوچەی شـاخاوی گونـدەکانی حـاجی قەڵا، شیوەشـان و سـویرەڵە، بە هـۆی بـوونی ئەشـکەوتی گەورە و بـاش ناوەنـدێکی گرنـگ بـوو بـۆ مـانەوەی پێشـمەرگە لێـی و دانـانی بـنکەی سـەربازی تێیـدا. یەکەم جـاریش لە دوای شـەڕی هەیـبەت سـوڵتان پێشـمەرگە ڕووەو شـاخی حـاجی قەڵا و سـوێرەڵە چـوون. (چـاوپێکەوتن لەگەڵ کەمـال محێدین، سەرچاوەی پێشوو).

(١٤٧) جەمـــال فەتحـــوڵڵا تەیـــب، (دکتـــۆر): هێرشـــی حەرەس قەومـــی بـــۆ شـــاری کـــۆیە و دەوروبەری لە ســـاڵی ١٩٦٣دا (تـــوێژینەوەیەکی مێـــژووییە)، بەشـــی یەکەم، ســـەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

(١٤٨) شـــێخ جەنگـــی شـــێخ بورهـــان شـــێخ نـــووری، ســـاڵی ١٩٢٤ لە گونـــدی کەلکـــان لەدایکبـــووە، لە دایـــکەوە بـــرا گەورەی جەلال تاڵەبـــانی‌یە، ســـاڵی ١٩٢٦ ماڵیـــان دەچێـــتە کـــۆیە، ســـاڵێك دواتـــر دەچێـــتە قوتابخـــانەی ئـــولا و تـــاکوو پـــۆلی پێنجەمـــی ســـەرەتایی تەواو دەکـــات، بەڵام بە هـــۆی بـــارودۆخی ئەوســـا کوردســـتان واز لە خوێنـــدن دەهێنێـــت و دەچـــنە گونـــدی قزڵـــوو. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (عەبـــدولخالق عەلائەدیـــن، کـــۆیە... نـــاودارانی، ســـــەرچاوەی پێشـــــوو، ل ١٥١- ١٥٢). نـــــاوبراو لە ڕێککەوتـــــی ٤ی شـــــوباتی ســـــاڵی ٢٠١٦ کۆچی دوایی کرد و لە تەکیەی تاڵەبانی لە شاری کۆیە بە خاك سپێردرا.

(١٤٩) جەمـــال فەتحـــوڵڵا تەیـــب (دکتـــۆر): هێرشـــی حەرەس قەومـــی بـــۆ شـــاری کـــۆیە و دەوروبەری لە ســـاڵی ١٩٦٣دا (تـــوێژینەوەیەکی مێـــژووییە)، بەشـــی دووەم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٣؛ ســـتار محەمـــمەد ئەمـــین، حەمیـــد ڕەشـــاش و تـــولە ڕێیەکـــانی کـــوردایەتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٦- ٩٧.

(١٥٠) گونـــدی بۆگـــد، ســـەر بە نـــاحیەی ئاشـــتی‌یە، کەوتـــووەتە بەشـــی ڕۆژهەڵاتـــی کـــۆیە، نـــزیکەی ٣٥ کیلـــۆمەتر لە کـــۆیەوە دوورە، لەگەڵ هەر یەك لە گونـــدەکانی: کلێســـە، کـــانی ســـوور، ئـیلەڵڵا، کـانی کـوردە، کێلەزینـدان، ئەلیاسـە سـوور، کـانی بـی دراوسـێیە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (هـێمن مەولـوود، فەرهەنگـی جوگرافیـای کـۆیە ١٣ (گونـدی بۆگـد)، گۆڤـاری کەکۆن، ژمارە ٤٩، تەمموزی ٢٠١٦، ل ٢٤).

(١٥١) چـــاوپێکەوتن لەگەڵ حـــاجی عەلـــی حـــاجی ســـمایل، کـــۆیە، ڕێککەوتـــی ٢٥ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣. حـاجی عەلـی حـاجی سـمایل حـاجی سـۆفی حەمەدەمـین کـانی کـوردەیی، سـاڵی ١٩٥١ لە گونـدی کـانی کـوردەی دەشـتی کـۆیە لەدایکبـووە، زۆربەی ژیانی بە کشتوکاڵی بەسەر بردووە، ئێستا خانەنشینە و لە ناحیەی ئاشتی دادەنیشێت.

(١٥٢) ڕەهـــبەر ســـەید بـــرایم، دەشـــێت لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول یەکەم ژنە شـــەهید و یەکەم کـۆڕپەی شـەهید و یەکەم شـێرە ژنـی شـەڕکەر کـۆیی بـوو بێـت، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢؛ ئـاراس عەبـــدولخالق عەبدولەجیـــد، نـــافیز جەلال حەوێـــزی مەردێکـــی جـــوامێر و بە ئەمەك (١٩٢١- ١٩٧٢)، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢٨؛ جەمـــال فەتحـــوڵڵا تەیـــب (دکتـــۆر): هێرشـــی

حەرەس قەومـــی بـــۆ شـــاری کـــۆیە و دەوروبەری لە ســـاڵی ١٩٦٣دا (تـــوێژینەوەیەکی مێژوویییە)، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.

(١٥٣) کـاوە کوێخـا مەمەنـد کوێخـا فەرەج، سـاڵی ١٩٧٧ لە کـۆیە لەدایکبـووە، قۆناغەکـانی خوێنــدنی لە شــاری کــۆیە تەواو کــردووە، ئەنــدامی ســەرکردایەتی یەکگرتــووی ئیســلامییە، هاوکـــات بەرپرســـی کـــۆیەی یەکگرتـــووی ئیســـلامی کوردستانیشـــە. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ کاوە کوێخا مەمەند، کۆیە، ٢٣ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣).

(١٥٤) ڕەفیـــق فەرەج ســـەعید بـــارام هەیـــاس، نـــاسراو بە حـــاجی ڕەفیـــق، ســـاڵی ١٩٣٧ لە گونــدی حەمەبــایزان لەدایکبــووە، ســاڵی ١٩٦١ پەیوەنــدی بە شۆڕشــی ئەیلــوولەوە کــردووە و تـــا کۆتـــایی بەشـــدار بـــووە، ســـاڵی ١٩٧٦ لە لایەن حکـــومەتی عێـــراقەوە دەســـتگیر کـــرا و ڕەوانەی هەیـــئەی کەرکـــووك کـــرا و ٤ مانـــگ لە زینـــدان بـــووە، دواتـــر خەریکـــی کشـــتوکاڵی بـــووە، نـــاوبراو لە ٢٦ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٧٩ کـــۆچی دوایـــی کـــرد و لە گۆڕســـتانی دەروێـــش خـــدر بە خـــاك ســـپێردرا. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ ئـــاکۆی حـــاجی ڕەفیـــق، کـــۆیە، ڕێککەوتی ٢٦ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣).

(١٥٥) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣١.

(١٥٦) فازیـــل شـــەوڕۆ، ڕۆژێـــك لە مێـــژووی شـــاری کـــۆیە (ســـووتاندنی شـــاری کـــۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(١٥٧) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٠.

(١٥٨) ڕەســـووڵ محەمـــەد ڕەســـووڵ خەلیفـــانی (دکتـــۆر)، ڕەوشـــی زینـــدانیانی کـــورد لە عێـــراق لە ســـەردەمی حەرەس قەومـــی (٨-٢-١٩٦٣ تـــا ١٩٦٣/١١/١٨)، گۆڤـــاری تـــوێژەر، بەرگی ٤، ژمارە ٢، پاییزی ٢٠٢١، ل ٥٤٠.

(١٥٩) فازیـــل شـــەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیـــای کـــۆیە یـــان مێـــژووی ڕووداوەکـــان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تـــا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشـــی دووەم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٨؛ فازیـــل شـــەوڕۆ، ڕۆژێـــك لە مێژووی شاری کۆیە (سووتاندنی شاری کۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(١٦٠) بەشـــێك لە مـــاڵە ســـووتێنراوەکانی کـــۆیە ئەمـــانە بـــوون: قەسری کـــاکە زیـــادی حەمەئاغـای غەفـووری لە گەڕەکـی قەڵاتـی سـەر ڕێـی حەمـامۆك، یەکەم مـاڵ بـوو کە تـاڵان کـرا و بەشـێکی زۆری سـووتێنرا. مـاڵی مەلا ئەحـمەد ئاغـای غەفـووری و مـاڵی نـافیع ئاغـای کـوڕی مەلا ئەحـمەد ئاغـای غەفـووری کە لە گەڕەکـی خورخـوری بـوون، کە تـاکوو ئێسـتا ئاســەواری ئەم خــانووە ســووتاوانە مــاوە. مــاڵی مەحمــوود ئاغــای غەفــووری، مــاڵی مەلا

حەوێــز غەفــووری، مــاڵی ئەحــمەد دڵــزاری شــاعیر لە گەڕەكــی هەواوان، مــاڵی عەلــی عەبــدوڵڵا و عــومەری بــرای لە خــوار قــازیلان (لە لای حەمــامی حەســەن ئاغــا، لای مزگەوتــی مەحمــوود ئاغــا)، مــاڵی عەلــی مــام ڕەشــید لە كــۆڵانەی مزگەوتــی منــارەی بە لای خورخــوری‌دا، مــاڵی ســەمەدە ســووری بــاخچەوان لە تەنیشــت حەمــامی ناوەنــدێ، مــاڵی مــام ڕەســووڵی، مــاڵی واحیــد ئاغــا لە تەنیشــت مــاڵی بایزاغــای غەفــووری، مــاڵی بــاقی ئاغــای ڕەشــید ئاغــای غەفــووری، مــاڵی واحیــدی ڕەســووڵ ئاغــا، مــاڵی عاســیە شــەل، مــاڵی بــرای حــاجی جەلال لە گەڕەكــی بایزاغــا، هەرچەنــدە ئەو مــاڵە كەســیان پێشــمەرگە نەبــوو، بەڵام چــونكە خــانووەكە چــۆڵ بــوو ســووتاندیان، هەروەهــا مــاڵی ڕەشــیدی پۆلیســی بــاوكی مامۆســتا عەبــدوڵڵا لە گەڕەكــی بایزاغــا. وەرگیــراوە لە: (فازیــل شــەوڕۆ، ڕۆژێــك لە مێــژووی شاری كۆیە (سووتاندنی شاری كۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١- ٢٢).

(١٦١) كــازم عــومەر دەبــاغ، لە یــادی ڕەشــەكوژییەكەی تەممــووزی (١٩٦٣)ی شــاری كــۆیە!!، گۆڤــاری كەكــۆن، ژمــارە ١٥، حــوزەیرانی ٢٠١١، ل ٢٨؛ ئەمیــر حســێن، شــاری كــۆیە و بیرەوەرییەكــانم، بەشــی دووەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٧؛ كەمــال محێــدین، كــاك عومەر لە مێژووی ڕامیاری كوردستان‌دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٥.

(١٦٢) فازیــل شــەوڕۆ، ڕۆژێــك لە مێــژووی شــاری كــۆیە (ســووتاندنی شــاری كــۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(١٦٣) فــازیــل حەمەد عەبــدوڵڵا جەیــدی، نــاسراو بە مامۆســتا فازیــل شــەوڕۆ، ســاڵی ١٩٥١ لە شــاری كــۆیە لەدایكبــووە، ســاڵی ١٩٧٥ بڕوانــامەی بەكالۆریۆســی لە زمــان و ئەدەبــی ئینگلیــزی لە كــۆلێژی ئــادابی زانكــۆی بەغــدا وەرگرتــووە. ســاڵی ١٩٧٢ یەكەم شــیعری لە ڕۆژنــامەی (هاوكــاری) بڵاوكــردووەتەوە. ســاڵی ٢٠٠٢ خەڵاتــی شــانۆگەریی (شــەهید)ی لە شــاری سرتــی لیبیــا پــێ بەخشــرا. ســاڵی ٢٠٠٤ خەڵاتــی شــاری دبلنــی خزمەتگــوزاری لە (كۆمــاری ئایرلەنــدای خــواروو) پێــدرا. ســاڵی ٢٠١٠ خەڵاتــی (ســەید بــرایم)ی پــێ بەخشــراوە، ســاڵی ٢٠١٣ خەڵاتــی (فێســتیڤاڵی شــیعری نەتەوەیــی كــوردی)ی لە هەولێــر پــێ درا، ســاڵی ٢٠١٥ خەڵاتــی باشــترین لێكــۆڵینەوەی ئەدەبــی ١٩ەمــین فیســتڤاڵی گەلاوێــژی پــێ بەخشــرا. ئەنــدامی یەكێتیــی نووســەرانی كــوردە. لە بــواری نووســین و تــوێژینەوە جــێ دەســتی دیــارە، پــتر لە دە كتێبــی بڵاوكــردووەتەوە، هاوكــات لە گۆڤارەكــانی: كلتــووری كــورد، شــارەوان، كەكــۆكن و ژیــان، وەک سەرنووســەر و بەڕێــوەبەری نووســین و ئەنــدامی

نووســـەران بەشـــدار بـــووە و کـــاری کـــردووە. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ فازیـــل شـــەوڕۆ، ٢٠ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

(١٦٤) فازیـــل شـــەوڕۆ، ڕۆژێـــك لە مێـــژووی شـــاری کـــۆیە (ســـووتاندنی شـــاری کـــۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(١٦٥) ڕەســـووڵ محەمـــمەد ڕەســـووڵ خەلیفـــانی (دکتـــۆر)، ڕەوشـــی زینـــدانیانی کـــورد لە عێـــراق لە ســـەردەمی حەرەس قەومـــی (٨-٢-١٩٦٣ تـــا ١٩٦٣/١١/١٨)، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٥٦٩.

(١٦٦) فازیـــل شـــەوڕۆ، ڕۆژێـــك لە مێـــژووی شـــاری کـــۆیە (ســـووتاندنی شـــاری کـــۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(١٦٧) جەمـــال فەتحـــوڵلا تەیـــب (دکتـــۆر): هێرشـــی حەرەس قەومـــی بـــۆ شـــاری کـــۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢- ١٤.

(١٦٨) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(١٦٩) فازیـــل شـــەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیـــای کـــۆیە یـــان مێـــژووی ڕووداوەکـــان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تـــا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(١٧٠) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٩.

(١٧١) شـــیلان تـــاهیر ســـاڵح، کـــۆیە لە نێـــوان ســـاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٩٧.

(١٧٢) ســـتار محەمـــمەد ئەمـــین، بـــۆ ئەوەی ڕاســـتییەکان ون نەبـــن لە زاری کەمـــال محیەدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣- ١٣٤.

(١٧٣) ســـتار محەمـــمەد ئەمـــین، بـــۆ ئەوەی ڕاســـتییەکان ون نەبـــن لە زاری کەمـــال محیەدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٤.

(١٧٤) مەولـــوود حوســـێن مەولـــوود، نـــاسراو بە مەولـــوود ژاکـــاو، ســـاڵی ١٩٣٩ لە گونـــدی ئەشـــکەوت ســـەقای نزیـــك کـــۆیە لەدایکبـــووە، خوێنـــدنی ســـەرەتایی و ناوەنـــد لە کـــۆیە تەواو کـــردووە، ســـاڵی ١٩٦٤ خـــانەی مامۆســـتایانی لە هەولێـــر تەواو کـــردووە، هەمـــان ســـاڵ بـــووەتە مامۆســـتا لە گونـــدی ئیلنجـــاغ، ســـاڵی ١٩٦٥ چـــووەتە گونـــدی گۆمەشـــینی شـــێخان و مـــاوەی ١٠ ســـاڵ لەوێ مـــاوەتەوە، دواتـــر گەڕاوەتەوە کـــۆیە، ســـاڵی ٢٠٠٦ خانەنشـــین بـــووە، لە بـــواری نووســـیندا جـــێ دەســـتی دیـــارە، لە گۆڤـــار و ڕۆژنامەکـــان گوتـــاری بڵاوکـــردووەتەوە و ٣ کتێبـــی چـــاپ کـــردووە. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ مەولـــوود ژاکـــاو، کـــۆیە، ڕێککەوتـــی ٢٧ی کانوونی دووەمی ٢٠٢٣).

(١٧٥) چاوپێکەوتن لەگەڵ مەولوود ژاکاو، سەرچاوەی پێشوو.
(١٧٦) فازیل شەورۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە (٣)، دیسان لە دینگەپێچان و گوللەبارانکردن، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٤٧، ئازاری ٢٠١٧، ل ٣٤.
(١٧٧) ئەمیر حسێن، شاری کۆیە و بیرەوەرییەکانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧.
(١٧٨) لای خۆیەوە فەتاحی موزەمید دەڵێت: خەریکی دەستەبەرکردنی سرنجەکەم بوو، تا دەرزییەك لە نەخۆشێك بدەم، ئەوەندەم زانی عەریف حەسەن و سەربازەکانی یاوەری منیان دایە بەر قۆنداغە سەمینۆفان و یەکسەر ڕاپێچیان دام و تا نێو تەویلەی ولاغان لە سەرای کۆیە ڕانەوەستان، چونکە ژووری زیندان و ژوورەکانی دی پڕ بوون لە خەڵکە گیراوەکانی دی کۆیە، ئێمە ١٠٣ کەس لەم تەویلە کراین، ٤٥ شەو لەوێ مامەوە، بەڵام من زووتر ئازاد کرام، چونکە (موستخدەم) بووم. وەرگیراوە لە: (فازیل شەورۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە (سووتاندنی شاری کۆیە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠- ٢١).
(١٧٩) فازیل شەورۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٤٥، تشرینی دووەمی ٢٠١٦، ل ١٨- ٢٠.
(١٨٠) مەلا تاهیر حوسێن محەممەد، ساڵی ١٩١٩ لە شاری کۆیە لەدایکبووە، ژیانی هاوبەشی لەگەڵ ناجیە عەزیز زینل پێك هێناوە، دوو کوڕی بە ناوەکانی فەرهاد و تەیموور و کچێکی بە ناوی حەبسە هەبووە، ڕۆژی ٦ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ لە لایەن حەرەس قەومی دەستدرێژی گوللەی لێ دەکرێت و شەو بە خاکی دەسپێرن. (چاوپێکەوتن لەگەڵ تەیموور مەلا تاهیر حوسێن محەممەد، کوڕی شەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ٣٠ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣). تەیموور مەلا تاهیر حوسێن، ساڵی ١٩٥٩ لە کۆیە لەدایکبووە، بە هۆی شەهید بوونی باوکی، تەنیا پۆلی یەکی سەرەتایی خوێندووە، دواتر بە هۆی خراپی بارودۆخیانەوە دەچنە کەرکووك، ساڵی ١٩٨٩ ژیانی هاوبەشی پێك هێناوە، ئێستاش شۆفێری تەکسییە و لە کۆیە دادەنیشێت.
(١٨١) چاوپێکەوتن لەگەڵ تەیموور مەلا تاهیر حوسێن محەممەد، سەرچاوەی پێشوو.
(١٨٢) بۆ دەقی بەڵگەنامەی مردن (صورة قيد وفاة) بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٣).
(١٨٣) حەمید ئیسماعیل ڕەسووڵ، ناسراو بە (حەمید فەقێ سمایل)، ساڵی ١٩٢٩ لە کۆیە لەدایکبووە، پیشەی دارتاش بووە، ژیانی هاوبەشی پێك نەهێناوە، لە سەرەتایی

تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ بە دەســـتی ســـەربازانی حکـــومەتی عێراقـــی شـــەهید کـــراوە و لە گۆڕســـتانی شـــەهیدان بە خـــاك ســـپێردراوە. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ شـــێروان هەمـــزە ڕەســـووڵ، ئـــامۆزای شـــەهید، لە ڕێـــگەی پەیوەنـــدی تەلەفـــۆنی، ڕێککەوتـــی ٢ی شـــوباتی ســـاڵی ٢٠٢٣). شـــێروان هەمـــزە ڕەســـووڵ، ســـاڵی ١٩٥٥ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، خوێنـــدنی ســـەرەتایی و ناوەنـــدی لە کـــۆیە تەواو کـــردووە، ســـاڵی ١٩٧٧ خـــانەی مامۆســـتایانی لە هەولێـــر تەواو کـــردووە، هەمـــان ســـاڵ لە ســـەرکەپکان بـــووەتە مامۆســـتا و تـــا ســـاڵی ١٩٨١ بەردەوام بـــووە، دواتر دەچێتە دەرەوەی وڵات، ئێستا لە سوید نیشتەجێیە.

(١٨٤) چـــاوپێکەوتن لەگەڵ شـــێروان هەمـــزە ڕەســـووڵ، ئـــامۆزای شـــەهید، ســـەرچاوەی پێشوو.

(١٨٥) جەلال ســـمایل ئەحـــمەد، ســـاڵی ١٩٤٦ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، لە تەمەنـــی ١٧ ســـاڵیدا بە دەســـتی حەرەس قەومییەکـــان لە کـــۆیە شـــەهید دەکرێـــت و لە گۆڕســـتانی دەروێـــش خـــدر بە خـــاك دەســـپێردرێت. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ کـــاوە ســـمایل ئەحـــمەد، بـــرای شـــەهید ســـمایل، کـــۆیە، ڕێککەوتـــی ٣١ی کـــانوونی دووەمـــی ســـاڵی ٢٠٢٣). کـــاوە ســـمایل ســـاڵی ١٩٧٧ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، تـــا پـــۆلی شەشـــی ئامـــادەیی خوێنـــدووە، لە ئێســـتادا کارمەنـــدی ئاگرکوژێنەوەی کۆیەیە و لە کۆیە دادەنیشێت.

(١٨٦) چـــاوپێکەوتن لەگەڵ کـــاوە ســـمایل ئەحـــمەد، بـــرای شـــەهید ســـمایل، ســـەرچاوەی پێشوو،

(١٨٧) مـــونیرە مەلا تـــاهیر ئەحـــمەد جەلـــیزادە، ســـاڵی ١٩٣٢ لە کـــۆیە لەدایکبـــووە، ســـاڵی ١٩٥٣ ژیـــانی هاوبەشـــی لەگەڵ ســـابیر مەلا ڕەئـــووفی جەلـــیزادە ئـــامۆزای پێـــك هێنـــاوە، چـــوار کچـــی بە ناوەکـــانی مـــاهیە، ژیـــان، بەیـــان، پەخشـــان و کـــوڕێکی بە نـــاوی شـــوان هەبـــووە، ڕۆژی ٦ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ گـــوللە بـــاران کـــراوە. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ مـــاهیە ســـابیر مەلا ڕەئـــووفی جەلـــیزادە، کـــۆیە، ڕێککەوتـــی ٣١ی کـــانوونی دووەمـــی ســـاڵی ٢٠٢٣).

(١٨٨) مـــاهیە ســـابیر مەلا ڕەئـــووفی جەلـــیزادە، ســـاڵی ١٩٥٤ لە گەڕەکـــی بایزاغـــای کـــۆیە لەدایکبـــووە، تـــاکوو پـــۆلی ٣ی ناوەنـــدی خوێنـــدووە، ســـاڵی ١٩٧٣ ژیـــانی هاوبەشـــی لەگەڵ جەواد حەمەد بەگ پێـــك هێنـــاوە، ســـاڵی ١٩٩٤ لە چـــاودێری کـــۆمەڵایەتی کـــۆیە بـــووەتە فەرمـــانبەر و ســـاڵی ٢٠١٧ خانەنشـــین بـــووە، ئێســـتا لە کـــۆیە دادەنیشـــێت. (چـــاوپێکەوتن لەگەڵ ماهیە سابیر مەلا ڕەئووفی جەلیزادە، سەرچاوەی پێشوو).

(١٨٩) کـۆیە.. پەیـکەری نـۆبەرەی شـەهیدان دانـرا، مـاڵپەڕی یوتیـوب، کەنـاڵی کوردسـتان ٢٤.

https://www.youtube.com/watch?v=٤mUXU٤ptba٤

(١٩٠) چـاوپێکەوتن لەگەڵ مـاهیە سـابیر مەلا ڕەئـووفـی جەلـیزادە، سـەرچاوەی پێشـوو؛ چـاوپێکەوتن لەگەڵ دڵشـاد ئیسـماعیل نـووری جەلـیزادە، ئـامۆزای مـونیرە مەلا تـاهیر، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٣١ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣. دڵشـاد ئیسـماعیل نـووری جەلـیزادە، سـاڵی ١٩٤٩ لە شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی لە کـۆیە تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٧١ بەشـی زمـانی ئینگلیـزی/ ئـاداب لە بەغـدا تەواو کـردووە، هەمـان سـاڵ لە ناوەنـدی کـۆیە بـووەتە مامۆسـتا، سـاڵی ٢٠١٢ خانەنشـین بـووە، ئێستا لە کۆیە دادەنیشێت.

(١٩١) چاوپێکەوتن لەگەڵ ماهیە سابیر مەلا ڕەئووفـی جەلیزادە، سەرچاوەی پێشوو.

(١٩٢) چـاوپێکەوتن لەگەڵ نـالی جەواد حەمەد، نەوەی مـونیرە مەلا تـاهیر، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٣١ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣. نـالی جەواد حەمەد، سـاڵی ١٩٨٢ لە شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی و ئامـادەیی لە کـۆیە تەواو کـردووە، سـاڵی ٢٠٠٤ بەکالۆریۆسـی لە زانکـۆی سـەلاحەددین بەشـی جوگرافیـای وەرگرتـووە، سـاڵی ٢٠٠٩ ماسـتەر و سـاڵی ٢٠١٣ دکتـۆرای لە جوگرافیـا لە زانکـۆی کـۆیە بەدەست هێناوە، ئێستا پرۆفیسۆری یاریدەدەرە و مامۆستای زانکۆی کۆیەیە.

(١٩٣) فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(١٩٤) ڕەهـبەر سـەید بـرایم حـاجی سـەید سـەعیدی سـەید بـرایمە فەنـدی، لە ڕێککەوتـی ٢٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٧ لە گەڕەکـی بایزاغـای کـۆیە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٧٩ بـووەتە پێشـمەرگە و لە هەمـان سـاڵدا بـووەتە ئەنـدام نـاوچە، سـاڵی ١٩٨١ بـووەتە لێپـرسراوی نـاوچەی کـۆیەی یەکێتـی نیشـتمانی کوردسـتان، سـاڵی ١٩٨٤ بـووەتە سـەرتیپی ٩٣ی کـۆیە، سـاڵی ١٩٨٩ بـووەتە ئەنـدامی فەرمانـدەیی گشـتی هێزەکـانی پێشـمەرگەی کوردسـتان تـا ڕاپەڕیـن، سـاڵی ١٩٩٢ بـووەتە قایمقـامی شـەقڵاوە، لە کـۆنگرەی سـێی یەکێتـی نیشـتمانی کوردسـتان بـووەتە ئەنـدامی سـەرکردایەتی، بەکالۆریۆسـی لە ڕۆژنـامەگەری وەرگرتـووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (ڕەهـبەر سـەید بـرایم، شـنەی شـاخ، بەرگـی یەکەم، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی پەیوەنـد، بـێ شـوێنی چـاپ، ٢٠١٣، ل ٢٣٥-٢٣٦).

(١٩٥) سەید برایم کوڕی حاجی سەید سەعیدی کوڕی سەید برایم، ناسراو بە بڕژاو، ساڵی ١٩٢٦ لە شاری کۆیە لەدایکبووە، خوێندنی قورئانی لە لای مەلا حەبیب و مەلا کەمال تەواو کردووە، تا پۆلی شەشەمی خوێندووە، بەڵام بە هۆی بارودۆخی ئەوسای کوردستان لە خوێندن دابڕاوە و بووەتە سەرباز، ساڵی ١٩٤٨ چووەتە مەیدانی سیاسی لە ڕیزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان کاری کردووە و تاکوو ساڵی ١٩٦٥ بەردەوام بووە، جیا لە کاری سیاسی شاعیریش بووە، ناوبراو ساڵی ١٩٩٨ کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (کەریم شارەزا، کۆیە و شاعیرانی، بەرگی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٢- ١٤٩)

(١٩٦) ڕەهبەر سەید برایم، پرشنگەکانی کەکۆن، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٥٤- ٥٥؛ ڕەهبەر سەید برایم، مونیرە خانی جەلیزادە: یەکەمین شەهیدی ژنی دووگیان و کۆرپەی لە باوەش، ماڵپەڕی کوردستانی نوێ، ٢٠٢١.

https://t.ly/R۲wg

(١٩٧) ئەمیر حسێن، سەبارەت بە ناوەکان بۆچوونێکی دیکەی هەیە و دەڵێت: چەند ڕۆژێك بەر لە ڕووداوی گوللەباران کردنی ئەو ٥ کەسە، لە چایخانەی سلێمانی حەمەی قاوەچی سەربازێك دەکوژرێت، دوای کوژرانی سەربازەکە، سەربازەکانی تەها شەکرچی ڕوویان لە شار کرد و تەقەیان لە خەڵك دەکرد، ئەو ڕۆژەش ٥ کەسیان لە جاددەی کۆیە کوشت و چەندین هاووڵاتی بریندار بوون، ئەو کەسانەی کوژران: جەلال سمایل ئەحەسوور، مەلای شێخ زاهیر، مەجیدی دارتاش، مونیرە لەگەڵ کۆرپەکەی، خێزانی حاجی سابیری چنارۆك، هەروەها پتر لە ٢٥٠ کەس دەست بەسەر کران و ڕەوانەی شاری موسەیبیان کردن و زۆریش ئەشکەنجە و ئازاریان دابوون، دوای ٦ مانگ ئازاد کران. (ئەمیر حسێن، شاری کۆیە و بیرەوەرییەکانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧).

(١٩٨) جەمال فەتحوڵلا تەیب (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (تویژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.

(١٩٩) سەبارەت بە ڕێککەوتی لە دینگەبەستانەوە و گوللەباران کردنی ئەو کەسانەش بۆچوونی جیاواز هەیە، حەسەن کاکە دەڵێت: " بە مەبەستی پتر بڵاوکردنەوەی ترس و دڵەڕاوکێ لە نێو خەڵکی شاری کۆیەدا، لە ڕێککەوتی ١ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ بە

فەرمانی تەها شەکرچی ئامر لیوای ١٤ی سوپای عێراق ٩ کەسی مەدەنی شاری کۆیە لە دینگەکانی کۆیە بەسترانەوە و گوللەباران کران، کە ئەمانە بوون: حەمەدەمین ئەحمەد عومەر ئاغا، محەممەد قاوەچی، محەممەد عەبدولوەهاب حەوێزی، حەننا عەبدولکەریم، یووسف حەننا عەبدولکەریم، حوسێن شەریف ئیبراهیم، ڕەفیق ئەحمەد مستەفا میرە" (حەسەن کاکە، هەورازەکانی کاروانی تەمەنم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥).

(٢٠٠) لە ڕاستیدا ناڕوونی و تێکەڵاوییەکی زۆر سەبارەت بە ڕۆژ و ناوی شەهیدانی دەستی حەرەس قەومی لە کۆیە هەیە، بۆ نموونە: دکتۆر هاوژین سلێوە، لە کتێبی مێژووی هەرمۆتەدا و لە باسی هەرمۆتە لە سەردەمی حەرەس قەومییدا دەڵێت: "ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ حەوت کەس بە ناوەکانی: حوسێن شەریف ئیبراهیم، حەسەن شەریف ئیبراهیم، محەممەد عەبدولوەهاب حەوێزی، ڕەحیم کوێخا عەلی، یووسف حەنا عەبدولکەریم، حەنا یووسف تۆما، سلێمان محەممەد قاوەچی گوللەباران کران (هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٩). هەروەها عەبدولمەسیح سلیمان سوور، لە کتێبی تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیەدا دەڵێت: " سولەیمان حەمەد قاوەچی، حەمەد ئەمین ئەحمەد ئاغای غەفووری، حەننا یووسف مەتی، یووسف حەننا عەبدولکەریم، شەفیق حەمەد، محەممەد عەبدولوەهاب گوللەباران کران" (عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣- ٦٤). بەڵام حەسەن کاکە لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا دەڵێت: "ڕۆژی ١ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ نۆ گەنج و پیری سڤیلی دەڤەری کۆیە لە دینگەکانی شەقامەکانی شارەکە بەستران و گوللەباران کران، شەهیدەکان بریتی بوون لە: حەمەدەمین ئەحمەد عومەر ئاغا، محەممەد قاوەچی، محەممەد عەبدولوەهاب حەوێزی، حەننا، عەبدولکەریم، یووسف حەننا عەبدولکەریم، حوسێن شەریف ئیبراهیم، ڕەفیق ئەحمەد مستەفا میرە. سەبارەت بە گوللەباران کردنی ڕۆژی ٣٠ی تەمموزیش دەڵێت: "عومەر شەریف ئیبراهیم، حوسێن شەریف ئیبراهیم، حەسەن شەریف ئیبراهیم، ڕەحیمی کوێخا عەلی گوللەباران کران" (حەسەن کاکە، هەورازەکانی کاروانی تەمەنم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥- ٤٦). ئەگەرچی بۆچوونەکان جیاوازن، لە هەمان کاتدا حەسەن کاکە حوسێن شەریف ئیبراهیمی دوو جار و لە دوو شوێن و ڕێککەوتی جیاواز داناوە، کە گوللەباران کراوە.

(٢٠١) فازيل شەورۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری كۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.
(٢٠٢) سولەیمان محەمەد سولەیمان، ناسراو بە (سولەیمان حەمەد قاوەچی)، ساڵی ١٩٢٥ لە گەڕەكی هەواوانی شاری كۆیە لەدایكبووە، لە بنەچەدا خەڵكی شكارتەی لای بێتوێنن، لە ناو بازاڕی شاری كۆیە چاپخانەی هەبووە، ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ بە دەستی بەعسییەكان گوللە باران دەكرێت، دواتر لە گۆڕستانی دەروێش خدر بە خاكی دەسپێرن. (چاوپێكەوتن لەگەڵ خالید محەمەد سولەیمان، برای شەهید، كۆیە، ڕێككەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣). خالید محەمەد سولەیمان، ساڵی ١٩٤٦ لە گەڕەكی هەواوانی شاری كۆیە لەدایكبووە، دواتر و لە ساڵی ١٩٤٩ لەگەڵ دایكی چووەتە دیوانیە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی لە دیوانیە تەواو كردووە، ساڵی ١٩٨٦ كولیەی سەربازی لە سەربازگەی ڕەشید لە بەغداد تەواو كردووە، دواتر بووە بە زابت ئیداری لە عەمارە، دواتر خانەنشین بووە، ساڵی ١٩٩٦ گەڕاوەتەوە كۆیە، ئێستا لە كۆیە نیشتەجێیە.
(٢٠٣) چاوپێكەوتن لەگەڵ خالید محەمەد سولەیمان، برای شەهید، سەرچاوەی پێشوو.
(٢٠٤) حەمەد ئەمین ئەحمەد ئاغای غەفووری، ساڵی ١٩٣٩ لە شاری كۆیە لەدایكبووە، كوڕی شەشەمی ئەحمەد ئاغا بووە، لە دوای هاتنی حەرەس قەومی و حكومەتی عێراقی بۆ كۆیە دەستگیر دەكرێت و ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ گوللە باران دەكرێت. (چاوپێكەوتن لەگەڵ ئارام ساڵح ئەحمەد ئاغای غەفووری، برازای شەهید، كۆیە، ڕێككەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣). ئارام ساڵح ئەحمەد، ساڵی ١٩٦١ لە گەڕەكی قەڵات لەدایكبووە، قۆناغی سەرەتایی و ناوەندی و لە كۆیە خوێندووە، ساڵی ١٩٨٠ ئامادەیی پیشەیی لە سلێمانی تەواو كردووە، لە دوای ڕاپەڕینەوە دەستی كردووە بە كاری ڕۆژنامەوانی، لە ساڵانی نەوەدەكان بۆ ماوەی دە ساڵ بەرنامەی ئەدەبی و هونەری لە تەلەڤزیۆنی كۆیە پێشكەش كردووە، ساڵی ١٩٩٣ تا ساڵی ٢٠١٤ مامۆستا و یاریدەدەری بەڕێوەبەر بووە لە دواناوەندی مەهاباد و ئامادەیی پیشەیی كۆیە، ساڵی ٢٠٠٨ بەشی یاسای زانكۆی كۆیەی تەواو كردووە، ساڵی ٢٠١٤ بووەتە بەڕێوەبەری كتێبخانە گشتییەكانی كۆیە و تا ئێستا بەردەوامە، هەشت بەرهەمی چاپكراوی هەیە.

(٢٠٥) چـــاوپێکەتن لەگەڵ ئـــارام ســـاڵح ئەحـــمەد ئاغـــای غەفـــووری، بـــرازای شـــەهید، سەرچاوەی پێشوو.
(٢٠٦) حەنـا یووسـف تۆمـا، سـاڵی ١٩٢٠ لە گونـدی هەرمـۆتە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٤٨ بـووە بە کـارگوزار لە قوتابخـانەی سـەرەتایی گونـدی هەرمـۆتە، ٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ گـولله بـاران کـراوە. وەرگیـراوە لە: (هـاوژین صـلیوە، مێـژووی هەرمـۆتە، سـەرچاوەی پێشوو، ل ١١٩).
(٢٠٧) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٩- ١٢٠.
(٢٠٨) یووسـف حەنـا عەبـدولکەریم، سـاڵی ١٩٣٣ لە گەڕەکـی دیانـانی شـاری کـۆیە لەدایکبـووە، ڕۆژی ٧ی تەممـووزی ١٩٦٣ گـولله بـاران کـراوە. وەرگیـراوە لە: (هـاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧).
(٢٠٩) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧.
(٢١٠) شـەفیق حەمەد ئـۆمەر، نـاسراو بە (شـەفیق حەمەد چـاپەچی)، سـاڵی ١٩٣٣ لە کـۆیە لەدایکبـووە، لە نـاو بـازاڕی شـاری کـۆیە چایخـانەی هەبـووە، لە ڕێککەوتـی ٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ لە لایەن بەعسـییەکانەوە گـولله بـاران کـراوە و لە گۆڕسـتانی شـەهیدان بە خـاك سـپێردراوە. (چـاوپێکەوتن لەگەڵ جەعـفەر ئـۆمەر حەمەد ئـۆمەر، بـرازای شـەهید، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٢ی شـوباتی سـاڵی ٢٠٢٣). جەعـفەر ئـۆمەر حەمەد ئـۆمەر، سـاڵی ١٩٥٧ لە کـۆیە لەدایکبـووە، تـاکوو پـۆلی سـێی ناوەنـدی لە کـۆیە خوێنـدووە، دواتـر چایخانەیـان دانـاوە و لەگەڵ بـاوکی بـووە، سـاڵی ٢٠٠٤ بـووەتە فەرمـانبەر لە نووسـینگەی پۆسـتە و گەیانـدنی کـۆیە، سـاڵی ٢٠٢٠ خانەنشـین بـووە، ئێسـتا لە کـۆیە دادەنیشێت.
(٢١١) چـاوپێکەوتن لەگەڵ جەعـفەر ئـۆمەر حەمەد ئـۆمەر، بـرازای شـەهید، سـەرچاوەی پێشوو.
(٢١٢) محەمـمەد عەبـدولوەهاب جەمیـل ئەسـعەد حەوێـزی، سـاڵی ١٩٣٩ لە گەڕەکـی هەواوان لەدایکبـووە، قۆنـاغی سـەرەتایی و ناوەنـدی لە کـۆیە خوێنـدووە، دواتـر چـووەتە ئامـادەیی پیشەسـازی کەرکـووك، بەڵام بە هـۆی چـالاکی سیاسـی لەوێ فەسـڵ کـراوە، لە ٧ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٦٣ بە دەسـتی بەعسـییەکان گـولله بـاران کـرا و لە گۆڕسـتانی دەروێـش خـدر بە خـاك سـپێردرا. (چـاوپێکەوتن لەگەڵ ئەمـجەد ئەرشـەد عەبـدولوەهاب، نـاسراو بە (شـەماڵ حەوێـزی) بـرازای شـەهید، هەولێـر، ڕێککەوتـی ٢٨ی کـانوونی دووەمـی

ساڵی ٢٠٢٣). ئەمجەد ئەرشەد عەبدولوەهاب، ناسراو بە (شەماڵ حەویزی)، ساڵی ١٩٥٤ لە کۆیە لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی لە کۆیە و ناوەندی لە هەولێر خوێندووە، ساڵی ١٩٧٥ بەشی کشتوکاڵی لە زانکۆی بەغدا تەواو کردووە، ساڵی ٢٠٠٢ ماستەری لە هەمان بوار لە زانکۆی سەلاحەدین وەرگرتووە، ساڵی ٢٠٠٩ لە زانکۆی نیکرای سلۆڤاکیا دکتۆرای بەدەست هێناوە، ساڵی ١٩٧٨ تا ساڵی ١٩٩١ پێشمەرگە بووە، ساڵی ١٩٩٣ بووەتە بەڕێوەبەری گشتی ڕاگەیاندن لە وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ١٩٩٦ بووەتە بەڕێوەبەری گشتی خزمەتگوزارییە کشتوکاڵییەکان لە وەزارەتی کشتوکاڵ، ساڵی ٢٠٠٢ بەڕێوەبەری گشتی ڕۆشنبیری و هونەر بووە، ساڵی ٢٠١٩ خانەنشین کراوە، ئێستا لە هەولێر دادەنیشێت.

(٢١٣) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەمجەد ئەرشەد عەبدولوەهاب، ناسراو بە (شەماڵ حەویزی)، برازای شەهید، سەرچاوەی پێشوو؛ عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣- ٦٤؛ ڕەهبەر سەید برایم، پرشنگەکانی کەکۆن، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٥٣؛ فازیل شەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیای کۆیە یان مێژووی ڕووداوەکان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨؛ کازم عومەر دەباغ، لە یادی ڕەشەکوژییەکەی تەمموزی (١٩٦٣)ی شاری کۆیە!!، سەرچاوەی پێشوو ل ٢٨.

(٢١٤) کەماڵ ڕەشاد ئاغا، ساڵی ١٩٢٩ لە گەڕەکی بەفری قەندیی لە کۆیە لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە کۆیە تەواو کردووە، ساڵی ١٩٥٢ خانەی مامۆستایانی لە بەغدا تەواو کردووە، وەکوو مامۆستا لە چەندین شوێنی جیاواز بووە، سەرەتای دامەزراندنیشی لە گوندی میرزا ڕۆستەم بووە، ژیانی هاوبەشی پێك هێناوە و خاوەنی دوو کوڕ و دوو کچ بووە، لە ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ لە لایەن بەعسییەکان گوللە باران دەکرێت. (چاوپێکەوتن لەگەڵ ئاواز کەماڵ ڕەشاد، کچی شەهید، هەولێر، ڕێککەوتی ٢٨ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣). ئاواز کەماڵ ڕەشاد، ساڵی ١٩٥٤ لە گەڕەکی بەفری قەندیی شاری کۆیە لەدایکبووە، قۆناغی سەرەتایی و ناوەندی لە کۆیە خوێندووە، ساڵی ١٩٧٧ ئامادەیی پیشەیی/ بەشی کارەبای تەواو کردووە، ساڵی ١٩٧٩ بووەتە فەرمانبەر و ساڵی ٢٠٢٠ خانەنشین بووە، ئێستا لە هەولێر دادەنیشێت.

(٢١٥) عەبدوڵەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢
(٢١٦) دکتۆر جەمال فەتحوڵڵا، لەبارەی شوێنی چۆنیەتی کوژران و شوێنەکەی دەڵێت: مامۆستا کەمال ڕەشید ئاغا لە کاتی وانە گوتنەوەدا گوللەباران کراوە. (جەمال فەتحوڵڵا تەیب (دکتۆر)، هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤). هەروەها ئەمیر حسێن دەڵێت: لە ژێر پردی معەسکەری کۆیە گوللەباران کران. (ئەمیر حسێن، شاری کۆیە و بیرەوەرییەکانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧). لای خۆشییەوە کازم عومەر دەباغ دەڵێت: کەمال ڕەشید ئاغای حەوێزی لە ژێر پردەکانی بناری شاخی هەیبەت سوڵتان زیندەبەچاڵ کرا. (کازم عومەر دەباغ، لە یادی ڕەشەکوژییەکەی تەمووزی (١٩٦٣)ی شاری کۆیە!!، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨).
(٢١٧) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئاواز کەمال ڕەشاد، کچی شەهید، سەرچاوەی پێشوو.
(٢١٨) حاجی کوڕی عەبدولباقی کوڕی ساڵح، ناسراو بە مامۆستا حاجی باقی، ساڵی ١٩٢٤ لە گەڕەکی بایزاغای کۆیە لەدایکبووە، قۆناغی سەرەتایی لە قوتابخانەی ئولای کۆیە و قۆناغی ناوەندی و دواناوەندی لە شاری هەولێر تەواو دەکات، ساڵی ١٩٤٩ خانەی مامۆستایانی باڵا (دار المعلمین العالیة) لە بەغدا تەواو دەکات و ساڵی ١٩٥٠ دەبێتە مامۆستا لە شاری فەلوجە، ساڵێك دواتر دەگوازرێتەوە بۆ سلێمانی، ئەگەرچی زەمالەی خوێندنی لە ئەمریکا بۆ دەردەچێت، بەڵام لەبەر کەمی مامۆستا پەروەردەی سلێمانی ڕێگای ڕۆیشتنی پێ نادات، لە سەرەتای مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ لە لایەن حەرەس قەومی دەستگیر دەکرێت و لە ٩ی هەمان مانگ گوللەباران دەکرێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئاراس عەبدولخالق عەبدوڵەجید، شەهید مامۆستا حاجی عەبدولباقی و هەڵوەستەیەك (١٩٢٤- ١٩٦٣)، گۆڤاری کۆیە، ژمارە ٢٢، تەمموزی ٢٠١٢، ل ٢٥- ٢٦.
(٢١٩) ئاراس عەبدولخالق عەبدوڵەجید، شەهید مامۆستا حاجی عەبدولباقی و هەڵوەستەیەك (١٩٢٤- ١٩٦٣)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦.
(٢٢٠) بۆچوونی جیاواز لەم بارەیەوە هەیە، بۆ نموونە دکتۆر جەمال فەتحوڵڵا لە وتاری هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا، دەڵێت: " ٣٠ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ هەر یەك لە: ڕەحیم کوێخا عەلی حەمەد، ڕەفیق

ئەحمەد و مستەفا میرە گوللەباران کران. ڕۆژی دواتریش هەر یەك لە: حەسەن شەریف ئیبراهیم، حوسێن شەریف ئیبراهیم، عومەر شەریف ئیبراهیم گوللەباران کران. (جەمال فەتحوڵڵا تەیب (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢- ١٤). هەرچی عەبدولمەسیح سلیمان سوورە دەڵێت: ڕۆژی ٣٠ی تەمموز هەر یەك لە عومەر شەریف ئیبراهیم، حوسێن شەریف ئیبراهیم، حەسەن شەریف ئیبراهیم و ڕەحیمی کوێخا عەلی (خەڵکی گوندی کێلە سپی بوو)، گوللەباران کران.

(٢٢١) عەبدولڕەحیم کوێخا عەلی کوێخا حەمەد، ساڵی ١٩٤٣ لە گوندی کێلەسپی لەدایکبووە، لە ڕۆژی ٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٣ لەگەڵ چەند کەسێکی دیکە گوللە باران کراوە. (چاوپێکەوتن لەگەڵ چاوپێکەوتن لەگەڵ نەریمان عومەر کوێخا عەلی، برازای عەبدولڕەحیم کوێخا عەلی، کۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣). نەریمان عومەر کوێخا عەلی، ساڵی ١٩٥٩ لە گوندی کێلەسپی لەدایکبووە، ساڵی ١٩٨٥ ماڵیان هاتووەتە کۆیە، ساڵی ١٩٨٦ بووەتە کارمەندی فەرمانگەی کارەبا کۆیە و تا ئێستا بەردەوامە و لە کۆیە دادەنیشێت.

(٢٢٢) چاوپێکەوتن لەگەڵ چاوپێکەوتن لەگەڵ نەریمان عومەر کوێخا عەلی، سەرچاوەی پێشوو.

(٢٢٣) ئازاد عەلی تۆفیق، ناسراو بە ئازاد سەرسپی (ئازاد مەلا عەلی)، ساڵی ١٩٥٠ لە گوندی نازەنین لەدایکبووە، قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی، ناوەندی و دواناوەندی لە کۆیە تەواو کردووە، ساڵی ١٩٧٥ پەیمانگای کشتوکاڵی لە بەغدا تەواو کردووە. پێشمەرگەی دێرینی نەپساوەیە و لە ڕێکخستنە نهێنییەکانی کۆمەڵەدا کاری کردووە، هەروەها ماوەی دوو ساڵ سەرۆکی شارەوانی کۆیە بووە، لە بەشێك لە گۆڤارەکان بە تایبەتی گۆڤاری کەکۆن گوتار لە بارەی بنەماڵەکانی کۆیە دەنووسێت. (چاوپێکەوتن لەگەڵ ئازاد عەلی تۆفیق (ئازاد سەرسپی)، کۆیە، ڕێککەوتی ١ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣).

(٢٢٤) ئازاد مەلا عەلی، مەمی (بنەماڵەکانی کۆیە)، بەشی دووەم، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٦، نیسانی ساڵی ٢٠١٣، ل ٤٢.

(٢٢٥) ڕەفیق ئەحمەد مستەفا، ساڵی ١٩٢٩ لە گوندی قەیسەریی دەشتی کۆیە لەدایکبووە، لە ماوەی ژیانیدا بە کشتوکاڵی و مەڕدارییەوە خەریك بووە، لە سەرەتای

سـاڵی ١٩٥٠ ژیـانی هاوبەشـی پێـك هێنـاوە، سـێ کـوڕی بە ناوەکـانی: حەمەدەمـین، تۆفیـق و گڵـوك، کچێکـی بە نـاوی لایەق هەبـووە، سـاڵی ١٩٦٣ لە لایەن بەعسـییەکانەوە لە نـاو بـازاڕی شـاری کـۆیە گـوللە بـاران کـراوە. (چـاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمـین ڕەفیـق ئەحمەد، کوڕی شەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣).

(٢٢٦) حەسـەن شـەریف ئیبراهـیم، سـاڵی ١٩٢٣ لە گونـدی مزگەوتـۆرەی دەشـتی کـۆیە لەدایکبـووە، خـاوەنی چـوار بـرا بە ناوەکـانی عـومەر، حوسـێن، عوسـمان، عەلـی و خوشـکێن بە نـاوی ئـامین بـوو، خێزانـدار بـوو، سـاڵی ١٩٦٣ لە لایەن بەعسـییەکانەوە لە ناو بازاڕی شاری کۆیە گوللە باران کراوە.

(٢٢٧) حوسـێن شـەریف ئیبراهـیم، لە گونـدی مزگەوتـۆرەی دەشـتی کـۆیە لەدایکبـووە، ژیـانی هاوبەشـی پێـك نەهێنـاوە، سـاڵی ١٩٦٣ لە لایەن بەعسـییەکانەوە لە نـاو بـازاڕی شاری کۆیە گوللە باران کراوە.

(٢٢٨) عـومەر شـەریف ئیبراهـیم، لە گونـدی مزگەوتـۆرەی دەشـتی کـۆیە لەدایکبـووە، ژیـانی هاوبەشـی پێـك نەهێنـاوە، سـاڵی ١٩٦٣ لە لایەن بەعسـییەکانەوە لە نـاو بـازاڕی شاری کۆیە گوللە باران کراوە.

(٢٢٩) چـاوپێکەوتن لەگەڵ حەوێـز حەسـەن شـەریف، کـوڕی شـەهید، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٣١ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣. حەوێـز حەسـەن شـەریف، سـاڵی ١٩٦٠ لە گونـدی مزگەوتـۆرە لەدایکبـووە، لە ژیانیـدا پـتر خەریکـی کشـتوکاڵ و مەڕداری بـووە، خـاوەنی پێـنج کـوڕ و سـێ کـچە، سـاڵی ٢٠٠٠ تـا سـاڵی ٢٠٢٣ کارمەنـدی ئاسـایش بـووە، ئێسـتا لە شاری کۆیە دادەنیشێت.

(٢٣٠) حەمەدەمـین ڕەفیـق ئەحـمەد، سـاڵی ١٩٥٣ لە گونـدی قەیسـەریی دەشـتی کـۆیە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٧٣ ژیـانی هاوبەشـی پێـك هێنـاوە، لە کۆتاییەکـانی شۆڕشـی ئەیلـوول بـووەتە پێشـمەرگە، دواتـریش بەردەوام بـووە، خـاوەنی چـوار کـوڕ و چـوار کـچە، ئێسـتا لە کـۆیە دادەنیشـێت. (چـاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمـین ڕەفیـق ئەحـمەد، کـوڕی شـەهید، سەرچاوەی پێشوو).

(٢٣١) چـاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمـین ڕەفیـق ئەحـمەد، کـوڕی شـەهید، سـەرچاوەی پێشوو.

(٢٣٢) زۆربەی ســەرچاوەکان و ئەو کەسـانەی لە ژیانــدا مــاون و ڕووداوەکانیــان لە یــادە، یــاخود لە نــزیکەوە ئاگــادار بــوون، دەڵــێن: ڕۆژی ٣٠ی تەممــووز بــۆ جــاری دووەم چەنــد کەسـێك لە دینگەکــانی نــاو بــازاڕی شــاری کــۆیە بەســترانەوە و گــولله بــاران کــران، بەڵام ئەوەی جێــی ســەرنجە لە بەڵگەنــامەی مــردن (صــورة قیــد الوفــاة)ی ڕەفیــق ئەحــمەد ڕۆژی ٧ی تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٣ بە ڕۆژی مردنــی نــاوبراو دانــراوە. (بــۆ دەقــی بەڵگەنــامەی مــردن (صــورة قیــد الوفــاة) بــڕوانە پاشــکۆی ژمــارە (٤). تەنــانەت لەو وێنــانەی لە نــاو بــازاڕی کــۆیە هەڵــواسراوە، هەر ڕۆژی ٧ی تەممــووز بە ڕۆژی گــولله بــاران کردنــی دانــراوە، هەروەهــا هەمــان ڕۆژ بــۆ حەســەن و حوســێن دانــراوە، بەڵام ڕۆژی ٣٠ی تەممــووز بــۆ عــومەر و عەبــدولڕەحیم دانــراوە، لە کاتێکــدا بە پشــت بەســتن بە گوتەکــانی حەمەدەمــین ڕەفیــق، ئەو ســێ بــرایە و بــاوکی و عەبــدولڕەحیم بە یەك ڕۆژ گــولله بــاران کــراون. هــیچ کەس و ســەرچاوەیەکیش ئامــاژە بەوە ناکــات کە تێکــڕای ئەو کەســانە بەیەکەوە و لە یەك ڕۆژدا گولله باران کرابن.

(٢٣٣) چــاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمــین ڕەفیــق ئەحــمەد، کــوڕی شــەهید، ســەرچاوەی پێشوو.

(٢٣٤) عەبدولمەسـیح سـلیمان سـوور، تێکۆشـانی شـیوعییەکانی کـۆیە، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٦٤؛ جەمــال فەتحــوڵڵا تەیــب (دکتــۆر): هێرشــی حەرەس قەومــی بــۆ شــاری کــۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢- ١٤؛

(٢٣٥) چــاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمــین ڕەفیــق ئەحــمەد، کــوڕی شــەهید، ســەرچاوەی پێشــوو؛ ڕەهــبەر ســەید بــرایم، دەشــێت لە شۆڕشــی ئەیلــوول یەکەم ژنە شــەهید و یەکەم کۆرپەی شەهید و یەکەم شێرە ژنی شەڕکەر کۆیی بوو بێت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢.

(٢٣٦) ئەمیــر حســێن، شــاری کــۆیە و بیرەوەرییەکــانم، بەشــی دووەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٦- ٢٧.

(٢٣٧) فازیــل شــەوڕۆ، ڕۆژێــك لە مێــژووی شــاری کــۆیە (٣)، دیســان لە دینگەپێچــان و گوللەبارانکردن، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤- ٣٥.

(٢٣٨) چــاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمــین ڕەفیــق ئەحــمەد، کــوڕی شــەهید، ســەرچاوەی پێشوو.

(٢٣٩) کەکۆن، شەهیدانی ساڵی ١٩٦٣، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٦، شوباتی ٢٠١٠، ل ٧. بە هۆی نارِوونی رِۆژی گوللەباران کردنی ئەو کەسانە، بەشێك لە وێنەی شەهیدەکان رِۆژی شەهید کردنیان نەنووسراوە.

(٢٤٠) عەبدولرِەحمان ئەسعەد خدر چەلەبی (ساڵحی)، ساڵی ١٩٠٣ لە گەرەکی هەواوان (خوار قشڵەی کۆیە) لەدایکبووە، قۆناغی سەرەتایی لە کۆیە خوێندووە و دواتر وازی هێناوە، لە سەرەتای ساڵانی ١٩٤٠ دەستی کردووە بە بازرگانی زێرِ و توتن، لە سەرەتای ساڵی پەنجاکان کاندیدی پارتی دیموکراتی کوردستان بووە بۆ پەرلەمانی عێراق، یەکێك بووە لە کەسایەتییە دەوڵەمەندەکانی کۆیە، لە بەغدا خاوەن موڵکێکی زۆر بووە، ناوبراو لە رِێککەوتی ١٢ی ئابی ساڵی ١٩٦٣ بە دەستی بەعسییەکان شەهید کرا. (چاوپێکەوتن لەگەڵ سالار عەزیز عەبدولرِەحمان، نەوەی شەهید، کۆیە، رِێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣). سالار عەزیز عەبدولرِەحمان، ساڵی ١٩٥٧ لە کۆیە لەدایکبووە، ساڵی ١٩٨٠ تا ساڵی ١٩٨٩ پێشمەرگە بووە، ساڵی ١٩٩٤ لە کۆیە بووەتە مامۆستا، ساڵی ٢٠٠٠ تا ساڵی ٢٠٢٠ لێپرسراوی چالاکی وەرزشی بووە لە بەرِێوەبەرایەتی پەروەردەی کۆیە، ساڵی ٢٠٢٠ خانەنشین بووە، ئێستا لە کۆیە دادەنیشێت.

(٢٤١) جاسم عەبدولرِەحمان ئەسعەد، ساڵی ١٩٤٥ لە کۆیە لەدایکبووە، خوێندکاری قۆناغی ناوەندی بووە، لە ١٢ی ئابی ساڵی ١٩٦٣ لەگەڵ باوکی بە دەستی بەعسییەکان شەهید دەکرێن. (چاوپێکەوتن لەگەڵ سالار عەزیز عەبدولرِەحمان، نەوەی شەهید، سەرچاوەی پێشوو).

(٢٤٢) چاوپێکەوتن لەگەڵ سالار عەزیز عەبدولرِەحمان، نەوەی شەهید، سەرچاوەی پێشوو؛ رِەهبەر سەید برایم، دەشێت لە شۆرِشی ئەیلوول یەکەم ژنە شەهید و یەکەم کۆرِپەی شەهید و یەکەم شێرە ژنی شەرِکەر کۆیی بوو بێت، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢؛ جەمال فەتحوڵڵا تەیب (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢- ١٤.

(٢٤٣) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣-٤٤.

(٢٤٤) عەتیە حەمەسەعید سابیرزادە، لە رِێککەوتی ١٤ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٤٣ لە نێو بنەماڵەی ساڵحی لە شاری کۆیە لەدایکبووە، کە بنەماڵەیەکی بەناوبانگی

دەستڕۆیشتوو بوون لە بواری ئابووری و کۆمەڵایەتی و خوێندەواری. ساڵی ١٩٤٩ لە کۆیە چووەتە قوتابخانە، ساڵی ١٩٥٥ بۆ درێژەدان بە خوێندن چووەتە بەغدا، ساڵی ١٩٥٩ بە سەرکردایەتیی یەکێتیی ئافرەتانی کوردستان چوونەتە لای عەبدولکەریم قاسم، ساڵی ١٩٦٠ لە کۆلێژی پزیشکی وەرگیراوە، لە هەمان ساڵ بووەتە نوێنەری یەکێتیی قوتابییانی کوردستان، ساڵی ١٩٦٧ وەك دکتۆر لە نەخۆشخانەی جمهوریی بەغدا دامەزراوە، بۆ خوێندن و ئەرکی دکتۆرایەتی چەندین وڵاتی کردووە، لەوانە: بەریتانیا و سعوودیە، لە کۆنگرەی جیهانیی کۆلێژی شاهانەی بەریتانیا لە ئەمریکا بەشداری کردووە، ئێستا لە هەولێر دادەنیشێت. وەرگیراوە لە: (عەتیە حەمەسەعید ساڵحی (دکتۆرە)، بیرەوەرییەکانم (لە کۆیەوە بۆ لەندەن)، دەستنووس، بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢).

(٢٤٥) عەتیە حەمەسەعید ساڵحی (دکتۆرە)، بیرەوەرییەکانم (لە کۆیەوە بۆ لەندەن)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧١.

(٢٤٦) ڕەسووڵ ئەحمەد تەیب حەمەسمایل، ناسراو بە مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی، لە ١ی نیسانی ساڵی ١٩٣٧ لە گوندی کانی کوردە، لە دەشتی کۆیە لەدایکبووە، ساڵی ١٩٤٥ بۆ ماوەی سێ ساڵ دەرسی ئاینیی لە گوندی کانی کوردە خوێندووە، دواتر ماوەی دوو ساڵ لە گوندی دێلێژە، لە ناوچەی مەرگە خوێندوویەتی، ساڵی ١٩٦٧ لە گوندی قەسر بووەتە مەلا، ساڵی ١٩٧٦ چووەتە گوندی سوورە قەڵا، ساڵی ١٩٧٨ چووەتە گوندی ساتوقەڵا، لە ساڵی ١٩٨٠ بە دواوە چووەتە کۆیە و درێژەی بە مەلایەتی داوە. لە ساڵی ١٩٥٧ یەکەم شیعری بە ناوی (کوردە لەبەرچی بەش بەش کراوی)، خاوەنی دیوانە شیعرێکە و شیعرەکانی بە نازناوی (دیاری) بڵاوکردووەتەوە. وەرگیراوە لە: (مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی، لە هەواری کانی کوردەوە (چەپکێك لە هۆنراوەکانی دیاری)، لە بڵاوکراوەکانی گۆڤاری زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤، ل ١٢، ١٣).

(٢٤٧) مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی، لە هەواری کانی کوردەوە (چەپکێك لە هۆنراوەکانی دیاری)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(٢٤٨) مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی، لە هەواری کانی کوردەوە (چەپکێك لە هۆنراوەکانی دیاری)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠.

(٢٤٩) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٨- ٧٩؛ ئەمیر حسێن، شاری کۆیە و بیرەوەرییەکانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦- ٢٧؛ جەمال فەتحوڵڵا تەیب، (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (توێژینەوەیەکی مێژووییە)، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢.

(٢٥٠) عەبدوڵڵا ئەحمەد ڕەسووڵ، ناسراو بە عەبدوڵڵا ئاغای پشدەری، ساڵی ١٩٢٢ لەدایکبووە، ساڵی ١٩٤٥ پەیوەندی بە ڕیزەکانی حیزبی هیوا کردووە، ساڵی ١٩٤٦ بەشداری لە دامەزراندنی کۆماری کوردستان کردووە، ساڵی ١٩٦١ پەیوەندی بە هێزی پێشمەرگەی کوردستان کردووە، ساڵی ١٩٦٥ بووە بە فەرماندەی هێزی باڵەك، لە دوای کۆتایی شۆڕشی ئەیلوول لە ساڵی ١٩٧٥ چووەتە ئێران و ساڵی ١٩٨٠ گەڕاوەتەوە، لە ١٤ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠١٦ کۆچی دوایی کردووە. وەرگیراوە لە: (عەبدوڵڵا ڕەحمان مەلازادە، شێوەی پێکهاتەی سەربازی شۆڕشی ئەیلوولی مەزن (کورتە باسێکە لە سەر پێکهاتەی عەسکەری لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان لە ساڵی ١٩٦٥ تا ساڵی ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥).

(٢٥١) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢.

(٢٥٢) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠.

(٢٥٣) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢- ١٣٣.

(٢٥٤) فارس حەمەد باوە، ساڵی ١٩٣٣ لە گوندی مەلا قەرەی سەر بە ناحیەی دیبەگە لەدایکبووە، ساڵی ١٩٥٨ پەیوەندی بە ڕیزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان کردووە، لە سەرەتای دەستپێکی شەڕ پەیوەندی بە شۆڕشی ئەیلوولەوە کردووە، ساڵی ١٩٦٤ بووەتە سەر لق، ساڵی ١٩٦٥ بووەتە ئامر بەتالیۆنی دەشتی هەولێری سەر بە هێزی سەفین، ساڵی ١٩٦٨ بووەتە ئامر هێزی دەشتی هەولێر... لە ٢١ی ئازاری ساڵی ١٩٩٤ کۆچی دوایی کردووە. وەرگیراوە لە: (پ. ی. د. هۆشمەند عەلی مەحموود، مەحموود حەمەد شێخانی (دەنگێکی ڕەسەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦؛ عەبدوڵڵا ڕەحمان مەلازادە، شێوەی پێکهاتەی سەربازی شۆڕشی ئەیلوولی مەزن (کورتە باسێکە لە سەر پێکهاتەی عەسکەری لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان لە ساڵی ١٩٦٥ تا ساڵی ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٣).

(٢٥٥) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.
(٢٥٦) گەلاوێـــژ ســـاڵح فەتـــاح، نـــاسراو بە گەلاوێـــژ خـــان، ســـاڵی ١٩٣٠ لە مووســـڵ لەدایکبـــووە، لە بنەڕەتـــدا ڕیشـــەی بنەماڵەکەیـــان دەگەڕێـــتەوە بـــاکووری کوردســـتان (باشـــووری خـــۆرهەڵاتی تورکیـــا)، خێزانـــی ئیبراهـــیم ئەحـــمەدە، زۆربـــەی ژیـــانی لـــەنێو خـەبات و شۆڕشـی کوردیـدا بەسـەر بـردووە. لە بـواری نووسینیشـدا جـێ دەسـتی دیـارە و ئەم کتێبـانەی بڵاوکـردووەتەوە، (بەرەو ئەشـکەوتی دلێـران-سـێ بەشـە، دایـك و کـوڕ، بـوکی ئاتەخـان، ڕێبـوارێکی سـەرگەردان، کـارەکەر، لەسـەر بـاڵی سـیمرخ، گەشـتی کوردسـتان، ئەفسـانەی گەلـی نـاوگردان، سـێ چیـرۆك بـۆ مێردمنـداڵان، بیـرەوەرییە هەرگیـز لەبیرنەچووەکـانی مـن، پەڕەنـدەی ئیـداری، اوراق مـن السـیرە الـذاتیه و العـالم غابـة)، نـاوبراو ئێسـتا لە سلێمانی دادەنیشـێت. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (گەلاوێـژ، بیـرەوەرییە هەرگیـز لەبیرنەچووەکـانی مـن، بەشـی یەکەم، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ئۆفێسـت، سلێمانی، ٢٠٠٨).
(٢٥٧) گەلاوێـژ، بیـرەوەرییە هەرگیـز لەبیرنەکراوەکـانی مـن، بەرگـی دووەم، بـێ شـوێنی چاپ، سلێمانی ٢٠١٨، ل ٢٣٥- ٢٣٦.
(٢٥٨) محەمـمەد فوئـاد مەعسـووم، نـاسراو بە فوئـاد مەعسـووم، لە ڕێککەوتـی ٢١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٣٨ لە کـۆیە لەدایکبـووە، مـاوەیەك لە قوتابخـانە لە کـۆیە دەخوێنێـت، دواتـر لە لای بـاوکی درێـژە بە خوێنـدن دەدات، سـاڵی ١٩٥٨ بـۆ درێـژەدان بە خوێنـدن دەچێـتە میسـر و سـاڵی ١٩٦٢ بەکالۆریۆسـی شـەریعەی لەوێ بە دەسـت هێنـاوە، سـاڵی ١٩٧٤ دکتـۆرای لە فەلسـەفە لە زانکـۆی ئەزهەر تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٦٤ پەیوەنـدی بە پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان کـردووە، سـاڵانی (١٩٧٢- ١٩٧٥) نـوێنەری شۆڕشـی کـورد بـووە لە میسـر، سـاڵی ١٩٩٢ سـەرۆکی یەکەمـین کـابینەی حکـومەتی هەرێمـی کوردسـتانی عێـراق بـووە، سـاڵی ٢٠١٤ بـووە بە سـەرۆکی فراکسـیۆنی هـاوپەیمانی کوردسـتان لە ئەنجـوومەنی نـوێنەرانی عێـراق، لە ٢٤ی تەممـووزی سـاڵی ٢٠١٤ بـووەتە سـەرۆك کۆمـاری عێـراق و چـوار سـاڵ لەو پۆسـتەدا مـاوەتەوە. وەرگیـراوە لە: (عوسـمان دەشـتی (دکتـۆر)، مەلا مەعسـومی هەورامـی (مەلا و زانـا و وڵاتـپەروەر)، سـەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٨- ١٣٩).

(٢٥٩) فوئـــاد مەعســـووم، كـــاكی كاكـــان، كـــاكی هەمـــووان، لە كتێبـــی كـــاكی كاكـــان لە یـــادەوەری هاوەڵانیـــدا، كـــۆكردنەوە و ئامـــادەكردن: كـــاكەمەم بۆتـــانی، بەرگـــی ســـێیەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٧، ل ٥.

(٢٦٠) ئـــاراس عەبـــدولخالق عەبدوڵەجیـــد، نـــافیز جەلال حەوێـــزی مەردێكـــی جـــوامێر و بە ئەمەك (١٩٢١- ١٩٧٢)، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢٩؛ ســـتار محەمـــمەد ئەمـــین، حەمیـــد ڕەشاش و تولە ڕێیەكانی كوردایەتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٠- ١٥١.

(٢٦١) موحسین دزەیی، وێستگەكانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.

(٢٦٢) مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی كـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەكەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣.

(٢٦٣) موحسین دزەیی، وێستگەكانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(٢٦٤)هۆشـــیار محەمـــمەد ئەمـــین كـــۆیی، كـــۆیە لە ســـاڵی ١٩٦٣دا، ئینســـكلۆپیدیای هەولێـــر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩٦.

(٢٦٥) مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی كـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەكەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣.

(٢٦٦) موحســـین دزەیـــی، بیرەوەرییەكـــانم لەگەڵ دەبـــابە، كـــاكی كاكـــان لە یـــادەوەری هـــاوەڵانیدا، ئامـــادەكردنی: كـــاكەمەم بۆتـــانی، بەرگـــی دووەم، چـــاپی یەكەم، چاپخـــانەی شـــەهاب، هەولێـــر، ٢٠١٧، ل ٢٨؛ كەمـــال محێـــدین، كـــاك عـــومەر لە مێـــژووی ڕامیـــاری كوردستاندا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣.

(٢٦٧) مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی كـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەكەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣- ١٣٤.

(٢٦٨) چـــاوپێكەوتن لەگەڵ كەمـــال محێـــدین، ســـەرچاوەی پێشـــوو؛ موحســـین دزەیـــی، وێستگەكانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧.

(٢٦٩) گونـــدی ســـوێرەڵە لە ڕووی كـــارگێڕییەوە ســـەر بە نـــاحیەی ئاشـــتییە، لە بـــاكوورەوە لەگەڵ گونـــدی دۆنـــدار، لە باشـــوورەوە لەگەڵ گونـــدی قازبەگیـــان، لە باشـــووری ڕۆژئـــاوا لەگەڵ گونـــدی پەلكـــانە، لە ڕۆژهەڵاتەوەش لەگەڵ زنجیـــرە شـــاخی هەیـــبەت ســـوڵتان هاوســـنوورە، بە هـــۆی هاوســـنوور بـــوونی بە زنجیـــرە شـــاخی هەیـــبەت ســـوڵتان، شـــوێن و پێگەیەكـــی تـــایبەتی پێشـــمەرگەكانی شۆڕشـــی ئەیلـــوول بـــووە. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (زامـــدار ئەحـــمەد مەلا ڕەســـووڵ، نـــاحیەی ئاشـــتی و گونـــدەكانی، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٣٣- ٣٩).

(٢٧٠) چاوپێکەوتن لەگەڵ سەلاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.

(٢٧١) موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(٢٧٢) ابـراهیم فیصـل الانصـاری، ایـام لا تنسـی (مـذكرات الفريـق الاول الـركن ابـراهیم فیصـل الانصری ریـس اركـان الجـیش العراقـی الاسـبق)، الاكـادیمیون للنشر والتوزیـع، طبعـة الاول، ٢٠١٩، ص ٢١٥.

(٢٧٣) مەحمـوود حەمەد ڕەسـووڵ، نـاسراو بە مەحمـوود حەمەد شـێخانی و مەحمـوودی عیسـمەتێ، سـاڵی ١٩٢٦ لە گونـدی ئیلنجـاغی گەورە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٥٢ ژیـانی هاوبەشـی پێـك هێنـاوە، بەشـێکی ژیـانی لە نێـو حیزبـایەتی بـووە، لە ٢٠ی ئـابی سـاڵی ١٩٩٤ کـۆچی دوایـی کـرد و لە گۆڕسـتانی شـێخ ئەحـمەد لە شـاری هەولێـر بە خـاك سـپێردرا. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (پ. ی. د. هۆشـمەند عەلـی مەحمـوود، مەحمـوود حەمەد شێخانی (دەنگێکی ڕەسەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو).

(٢٧٤) حەسـەن حەیـران، یەکـێکە لە حەیرانبێـژە دیـار و ناسراوەکـانی کوردسـتان بە گشـتی و دەشـتی هەولێـر بەتـایبەتی، جیـا لە گـوتنی حەیـران تـا سـاڵی ١٩٧٠ پێشـمەرگەش بـووە، کاتێـک دووژمـن هێرشـی کردبـوویە سـەر پێشـمەرگە حەسـەن حەیـران بە لاوك و حەیـران هـانی پێشـمەرگەی داوە. نـاوبراو لە ڕێککەوتـی ١٦ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٨٤ لە گەشـتێکی نێـوان نەغەدە و ڕەزایـیەی ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان بە کارەسـاتی ئۆتۆمبێـل گیـانی لە دەسـتدا، لە سـەر وەسـیەتی خـۆی لە سـاڵی ١٩٩١ تەرمەکەی گواسـترایەوە گونـدی تەلەخیمـی گەورەی زێـدی بـاوك و بـاپیری. وەرگیـراوە لە: مـاڵپەڕی ڕووداو، ٣٣ ساڵ بەسەر کۆچی دوایی حەسەن حەیران تێدەپەڕێت، ١٦ی تەممووزی ساڵی ٢٠١٧.

https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/١٦٠٧٢٠١٧

(٢٧٥) پ. ی. د. هۆشـمەند عەلـی مەحمـوود، مەحمـوود حەمەد شـێخانی (دەنگێکـی ڕەسەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

(٢٧٦) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٦.

(٢٧٧) سـەروەر عەبـدولڕەحمان عـومەر (دکتـۆر)، حزبـی شـیوعیی عێـراق و مەسـەلەی کـورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) (لێکـۆڵینەوەیەکی مێژوویـی- سیاسـییە)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٢٥٣- ٢٥٤؛ ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٠.

(٢٧٨) ستار محەممەد ئەمین، حەمید ڕەشاش و تولە ڕێیەکانی کوردایەتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠.

(٢٧٩) کەریم ئەحمەد، لە یادی (کاکی کاکان)دا، کاکی کاکان لە یادەوەری هاوەڵانیدا، ئامادەکردنی: کاکەمەم بۆتانی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧، ل ٢٣.

(٢٨٠) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٨- ٢٢٥.

(٢٨١) فاتیح ڕەسووڵ، ساڵی ١٩٣١ لە گەڕەکی قەڵاتی کۆیە لەدایکبووە، ساڵی ١٩٤٤ خوێندنی سەرەتایی تەواو دەکات، دواتر درێژە بە خوێندنی ناوەندی دەدات، ساڵی ١٩٤٧ بۆ ماوەی یەك ساڵ زیندانی دەکرێت، ساڵی ١٩٤٩ بە تۆمەتی تێکدەر و ئاژاوەچی لە قوتابخانە فەسڵ دەکرێت، لە ماوەی تەمەنیدا چەندین جار دەستگیر کراوە، ساڵی ١٩٦٠ بووە ئەندامی لیژنەی هەرێمی کوردستان لە حیزبی شیوعی عێراقی، ساڵی ١٩٦٣ بووەتە پێشمەرگە، ساڵی ١٩٧٣ لە کۆنگرەی چوارەمی حیزب کرایە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی شیوعی، ساڵی ١٩٨٦ بۆ نەخۆشی دەچێتە سووریا، ساڵی ١٩٩٠ دەچێتە سوید، ناوبراو چەندین کتێبی نووسراو و بڵاوکراوەی هەیە. دواجار لە ٢٤ی تەمموزی ساڵی ٢٠٠٨ کۆچی دوایی کرد و لە گۆڕستانی کەکۆن بە خاك سپێردرا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ڕەهبەر سەید برایم، سایەی هەیبە سوڵتان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩- ٨٢؛ فازیل شەوڕۆ، تێکۆشەر فاتیح ڕەسووڵ: داربەڕوویێك باڵا لە ئاگر، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٣، ئەیلوولی ٢٠١٢، ل ١٦؛ ئاراس عەبدولخالق عەبدوڵەجید (مافپەروەر)، فاتیح ڕەسووڵ تێکۆشەرێکی دێرین و ماندوونەناس (١٩٣١- ٢٠٠٨)، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٤، تشرینی یەکەمی ٢٠١٢، ل ٩- ١١).

(٢٨٢) کامەران جەمال بابانزادە، جەمال حەسەن ئاغای کێلەزیندان (ژیان و بیرەوەری)، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٠، ل ٣١- ٣٢.

(٢٨٣) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢.

(٢٨٤) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٧- ٢٢٨.

(٢٨٥) عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٢- ٦٣.

(٢٨٦) شـەوڕۆ و هـاوژین سـڵیوە، ئاگردانێـك بەقەد نیشـتمان (ژیاننـامەی فـارووقی عەلـی مەولوود)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٤.

(٢٨٧) لەم بـارەیەوە حەسـەن كـاكە لە بیرەوەرییەكانیـدا دەڵێـت: "لە گونـدی كەلـكە سـماق كۆبـوونەوەیەك كرابـوو، لەوێـوە بەرەو چیـای ئـاوەگرد ڕۆیشـتبوون، لەوێ بـنكە و بارەگایـان دروسـت كردبـوو، ژمارەیـان ٥٠ پێشـمەرگە بـوو، بە چەكـی كـۆن و خـراپ، دوای جێگیـر بوونیـان فـاتیح ڕەسـووڵ، كەریـم ئەحـمەد و عـومەر لە قەڵادزێـوە چـوونە وێ، لەوێ كۆبـوونەوە كرابـوو لەگەڵ هەر یەك لە: ئەحـمەد دڵـزار، ئەسـعەد خـدر، سـاڵح عەسـكەری، شـێخ تەیـب تاڵەبـانی، بەكـر فەتحـوڵڵا، حوسـێن كێكـی و محەممەدەمـین عەبـدولڕەحمان ئامێـدی و دوو كەسـی دیـكە بەشـدار بـوون، لەوێـدا ئەحـمەد دڵـزار و ئەسـعەد خـدر وەك بەرپرسـی مەكتەبـی لیـژنەكە دانـران و بارەگـای مەكتەبـی حیـزب كەوتە ئـاوەگرد. وەرگیـراوە لە: (حەسـەن كـاكە، هەورازەكـانی كـاروانی تەمەنـم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٤).

(٢٨٨) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٢- ٢٣٣.

(٢٨٩) خەدیـجە مسـتەفا محەمـمەد ئاغـای حەوێـزی نـاسراو بە خوشـكە فریشـتە، سـاڵی ١٩٢٦ لە كـۆیە لەدایكبـووە، خوشـكی ئەحـمەد دڵـزار و كەریـم شـارەزایە، لە تەمەنێكـی بچـووكەوە دەسـت بە كـاری ڕێكخراوەیـی دەكـات، ژنێكـی چـالاكی شـاری كـۆیە بـووە، یەكێـك بـووە لە بەشـداربووانی خۆپیشـاندانەكانی شۆڕشـی ١٤ی تەممـووزی سـاڵی ١٩٥٨. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (شـیلان گەیلانـی، ژنـانی كـورد (گوڵبژێرێـك لە ئافرەتـانی ئـافرێنەر لە ئـاوێنەی مێـژوودا)، بەرگـی دووەم، ژنـانی كوردسـتانی توركیـا و كوردسـتانی عێـراق، نشر سنندج، سنە، ٢٠٢١، ٨٧- ٩٠).

(٢٩٠) دڵـدار جەلـیزادە، خوشـكە عـیففەت تەمەنێـك بـۆ نیشـتمان، چـاپی یەكەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩، ل ١٨.

(٢٩١) حەسـەن سـمایل ئیسـماعیل، نـاسراو بە حەسـەن كـاكە، سـاڵی ١٩٣٥ لە كـۆیە لەدایكبـووە، لە تەمەنـی ٤ سـاڵیدا نێـرراوەتە سـوختەخانە، دواتـر چـووەتە قوتابخـانە، بەڵام بە هـۆی سـەختی ژیـان وازی لە خوێنـدن هێنـاوە و دەسـت بە كـار كـردووە، لە تەمەنـی گەنجیـدا تـێكەڵ بە سیاسـەت بـووە و یەكێـك بـووە لە كادیرەكـانی حیزبـی شـیوعی، نـاوبراو ئێسـتا لە ژیانـدا مـاوە و لە كـۆیە دادەنیشـێت. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (حەسـەن كـاكە، هەورازەكانی كاروانی تەمەنم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١- ١٧).

(٢٩٢) حەسەن کاکە، هەورازەکانی کاروانی تەمەنم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣.
(٢٩٣) کافیە ڕەشید، لە کەرکووك لەدایکبووە، دایکی تورکمان بووە، خوێندنی سەرەتایی لە قوتابخانەی ئیمام قاسم و ئامادەیی لە قوتابخانەی ئامادەیی کچان لە کەرکووك تەواو کردووە، ساڵی ١٩٥٥ پەیمانگای تەواو کردووە و لە هەمان ساڵدا لە حەویجە بووەتە مامۆستای سەرەتایی، لە ڕێگەی حیزبەوە لەگەڵ عەزیز محەمەد ئاشنایەتی پەیدا دەکەن، لە مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٠ ژیانی هاوبەشییان پێك هێناوە، بە هۆی کاری حیزبایەتی عەزیز محەمەدەوە بۆ ماوەیەك دەربەدەر و ئاوارە بووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (سیروان ڕەحیم، عەزیز محەمەد (سیاسەتڤانێکی جیاواز)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٢٠، ل ١١٥- ١١٨).
(٢٩٤) عەزیز محەمەد، لە تەممووزی ساڵی ١٩٢٤ لە گوندی بیرکۆتی سەر بە شاری هەولێر لەدایکبووە، لە شاری هەولێر دەستی بە خوێندنی ئایینی کردووە؛ ساڵی ١٩٤١ خوێندنی سەرەتایی تەواو کردووە، لە هەمان ساڵ بووە بە ئەندامی پارتی هیوا؛ ساڵی ١٩٤٢ بووە بە ئەندام لە کۆمەڵەی (الشعب)؛ ساڵی ١٩٤٥ پەیوەندی بە حیزبی شیوعی عێراق کردووە، ساڵی ١٩٥٣ دەستگیر کراوە، دوای ئازاد بوونی لە ئەیلوولی ١٩٥٨ بووە بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی شیوعی عێراق، لە هەمان کاتیشدا ئەندامی لقی کوردستانی حیزبی شیوعی عێراق بووە؛ لە تەممووزی ١٩٥٩ بووە بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی شیوعی؛ ساڵی ١٩٦٠ بووەتە بەرپرسی لقی کوردستانی حیزبی شیوعی؛ ساڵی ١٩٦٣ چووەتە پاڵ شۆڕشی ئەیلوول؛ لە نێوان ساڵانی (١٩٦٤-١٩٩٣) سکرتێری حیزبی شیوعی عێراق بووە، لە زۆربەی ڕووداوە مێژووییەکانی کوردستان و عێراق ڕۆڵ و هەڵوێستی تایبەتی هەبووە، لە ٣١ی ئایاری ساڵی ٢٠١٧ لە شاری هەولێر کۆچی دوایی کرد. وەرگیراوە لە: ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١..
(٢٩٥) سیروان ڕەحیم، عەزیز محەمەد (سیاسەتڤانێکی جیاواز)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢١- ١٢٢.
(٢٩٦) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٥- ٢٣٧.

(٢٩٧) ئەحـــمەد دڵـــزار، بیرەوەریـــی ڕۆژانـــی ژیـــانم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢٤١؛ فازیـــل شـــەوڕۆ و هـــاوژین ســـڵیوە، ئاگردانێـــك بەقەد نیشـــتمان (ژیاننـــامەی فـــارووقی عەلـــی مەولوود)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٤.

(٢٩٨) بۆ دەقی نامەکە بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٥).

(٢٩٩) ڕەفیـــق ڕەحـــمان مـــام خـــول، ڕۆڵـــی حیزبـــی شـــیوعی عێـــراق لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١.

(٣٠٠) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٧.

(٣٠١) موحســـین دزەیـــی، وێســـتگەکانی ژیـــانم، بەشـــی دووەم، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٤١- ٤٢.

(٣٠٢) ئەحـــــمەد دڵــــزار، بیرەوەریـــــی ڕۆژانـــــی ژیــــانم، ســــەرچاوەی پێشــــوو، ل ٢٤١؛ عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٤.

(٣٠٣) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣.

(٣٠٤) ئەحـــــمەد دڵــــزار، بیرەوەریـــــی ڕۆژانـــــی ژیــــانم، ســــەرچاوەی پێشــــوو، ل ٢٤١؛ عەبدولمەســـیح ســـلیمان ســـوور، تێکۆشـــانی شـــیوعییەکانی کـــۆیە، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٦٤؛ جەمـــال فەتحـــوڵڵا تەیـــب، مەســـیحییەکانی کـــۆیە و بارودۆخیـــان لە کـــاتی هێرشـــی حەرەس قەومـــی لە ســـاڵی ١٩٦٣دا، مجلـــة جامعـــة التنمیـــة البشریـــة، المجلـــد ٩، العـــدد ٢، ٢٠٢٣، ل ٤٢.

(٣٠٥) جەمـــال فەتحـــوڵڵا تەیـــب، مەســـیحییەکانی کـــۆیە و بارودۆخیـــان لە کـــاتی هێرشـــی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٣٠٦) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣.

(٣٠٧) جەمـــال فەتحـــوڵڵا تەیـــب، مەســـیحییەکانی کـــۆیە و بارودۆخیـــان لە کـــاتی هێرشـــی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٣٠٨) جەمـــال فەتحـــوڵڵا تەیـــب، مەســـیحییەکانی کـــۆیە و بارودۆخیـــان لە کـــاتی هێرشـــی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٣٠٩) فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٣١٠) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧- ١١٩.

(٣١١) جەمـــال فەتحـــوڵڵا تەیـــب، مەســـیحییەکانی کـــۆیە و بارودۆخیـــان لە کـــاتی هێرشـــی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢.

(٣١٢) فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری كۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٣١٣) ڕەســـووڵ محەمــەد ڕەســـووڵ خەلیفـــانی (دكتـــۆر)، ڕەوشـــی زینـــدانیانی كـــورد لە عێــراق لە ســـەردەمی حەرەس قەومـــی (٨-٢-١٩٦٣ تـــا ١٩٦٣/١١/١٨)، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٥٥٤.

(٣١٤) جەمـــال فەتحـــوڵلا تەیـــب، مەســـیحییەكانی كـــۆیە و بارودۆخیـــان لە كـــاتی هێرشـــی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١- ٤٢.

بەشی سێیەم

بارودۆخی کۆیە لە ١٨ی تشرینی ١٩٦٣ تا ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠

باسی یەکەم

ڕووداوەکانی کۆیە لە ماوەی دەسەڵاتداری عەبدولسەلام عارف

(١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣- ١٣ی نیسانی ١٩٦٦)

باسی دووەم

کۆیە لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی عەبدولڕەحمان عارف

(١٧ی نیسانی ١٩٦٦- ١٧ی تەمووزی ١٩٦٨)

باسی سێیەم

بارودۆخی کۆیە لە کوودەتای ١٧ی تەمووزی ساڵی ١٩٦٨ تا

ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠

بەشی سێیەم: بارودۆخی کۆیە لە ١٨ی تشرینی ١٩٦٣ تا ١١ی ئازاری ١٩٧٠

باسی یەکەم: ڕووداوەکانی کۆیە لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣ تا ١٣ی نیسانی ١٩٦٦

یەکەم: کوودەتای ١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣

بە هۆی سیاسەتی نا نیشتمانی و ململانێی ناوخۆیی حیزبی بەعس، دوای ٩ مانگ و ١٠ ڕۆژ لە چارەسەر نەبوونی ململانێی سیاسیی ناوخۆیی لە سەر دەسەڵات، (عەبدولسەلام عارف[١]) لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣دا بە کوودەتایەکی سەربازی کۆتایی بە دەسەڵاتی بەعسییەکان هێنا، ئەویش بە هاوکاری لەگەڵ ئەفسەرە ناسرییەکان و هەندێك لە بەعسییە میانڕەوەکان و بە ڕێککەوتن لەگەڵ (تاهیر یەحیا[٢])ی سەرۆك ئەرکانی سوپا و ڕەشید موسڵیحی دادوەری سەربازیی، دوای ئەوە ئەنجوومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شۆڕش لە کەسە سەربازییەکان پێکهێنرا، لە جیاتی ئەنجوومەنی پێشوو کەسانی سەربازی و مەدەنی و بەعسییەکان بوون[٣].

لەم بارەیەوە مەسعوود بارزانی دەڵێت: "دە مانگ بە سەر کوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣دا تێنەپەڕی بوو، ناکۆکی لە نێوان سوپایی و حەرەس قەومی و بەعسی و ناسرییەکاندا پەرەی سەند، بەعسییەکان دەستیان بەسەر هەلومەرجەکەدا گرت و کۆمەڵێکی هەڵبژاردەیان لە ئەفسەرە ناسرییەکان گرت و لە گرتووخانەیان توند کردن و هەندێکیان بە بیانووی ئەوەوە کە نیازیان بووە کوودەتایەك لە دژی بەعس بکەن، لە ژێر ئازار و سزادانداا لەناوبردن، دۆخەکە هەر بەم جۆرە مایەوە تا کێشە لە نێوان دوو قۆڵەکەی بەعس خۆیدا بەرپا بوو و بە کوودەتایەکی بەعسییانەی نوێ بڕایەوە، لە کاتی بەستراني کۆنگرەی هەرێمایەتی شەشەمدا لە بەغدا ناکۆکییەکی توندوتیژ لە نێوان ئەوانەدا کە بە

بەعسی ڕاستڕەو ناسرابوون و ئەوانەی بە بەعسی چەپڕەو ناسرابوون ڕوویدا، بەعسی ڕاستڕەو بە سەرکردایەتی (ئەحمەد حەسەن بەکر[٤]) و (ساڵح مەهدی عەمماش[٥]) و بەعسی چەپڕەو بە سەرکردایەتی عەلی ساڵح سەعدی بوو، لە ١٨ی تشرینی دووەم شەڕێکی خوێناوی لە نێوان بەعسییەکان خۆیاندا هەڵگیرسا[٦]."

لە دوای کوودەتا، عەبدولسەلام عارف و دارودەستە نزیکەکانی کورسییە هەستیارەکانیان لە نێوان خۆیاندا دابەش کرد، لە ناو ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و دەزگای حکومییەکاندا، عەبدولسەلام عارف خۆی بۆ پلەی سەرۆکی ئەم ئەنجوومەنە بە زیادەی پلەی سەرۆك کۆمارییەکەی دانا، هەروەها حکومەتی تازە بە سەرۆکایەتی تاهیر یەحیا هەڵبژێردرا، هەروەها حکومەتی نوێ بە شێوەیەکی فەرمی کارە وەحشیگەرییەکانی حەرەس قەومی تاوانبار کرد و هەڵوەشاندنەوەی ئەو دەزگایەی ڕاگەیاند[٧].

عەبدولسەلام عارف پاش کوودەتای ١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ بووە کەسایەتییەکی هەرە بەهێز، لەو کاتەشدا زانی کە کۆتایی هێنان بە شەڕ لە کوردستان ڕژێمەکەی بەهێز دەکات، بۆیە هەڵوێستێکی تەکتیکی بەرانبەر بە دۆزی کورد نواند، کە بە ئاشتەوایی ناسرا، بۆیە لە یەکەم کۆنگرەی ڕۆژنامەوانی دوای گرتنە دەستی دەسەڵاتدا جەختی لەوە کردەوە کە حکومەتەکەی ئامادەیە بۆ بەستنی ئاشتەوایی لەگەڵ کورددا، لە کۆنگرەکەدا هاتبوو: "حکومەت بەڕاستی بە نیازە سەرجەم توانستەکانی لە خزمەتی هاووڵاتییان دابنێت، بە چاوپۆشین لە نەتەوە و ئایین و مەزهەبیان، ئێمە لەگەڵ برایانی کورد وەك برا ژیاوین و خودا بیەوێت هەروا لەگەڵیان دەژین[٨]".

هەرچەندە عەبدولسەلام عارف باوەڕی بە وەستانی شەڕ نەبوو، بەڵام ناچار بوو هەڵوێستی بەرانبەر شەڕ لە کوردستان بگۆڕێت، چونکە تێگەیشتبوو لەوەی کە سوپا ناتوانێت هێزەکانی پێشمەرگە سەرکوت بکات، نەشیدەویست دەسەڵاتەکەی بڕووخێت، بۆیە ناچار بوو وتوویژ لەگەڵ سەرکردایەتی شۆڕشی

کوردستان بکات، ئەگەرچی بارزانی باوەڕی وا بوو کە عەبدولسەلام عارف ڕاستگۆ نییە[٩]، بەڵام ڕازی بوو. لە ڕاستیدا باروودۆخی ئابووری و سیاسی لە کوردستان هۆکارێك بوو، کە بارزانی و بەشێك لە سەرکردایەتی شۆڕشی کورد بڕیاری دانوستاندن بدەن، کە ماوەیەکی زۆر بوو هێزی پێشمەرگە لە جەنگدا بوو لە دژی سوپای عێراق[١٠].

لە سەر داوای عەبدولسەلام عارف و کۆبوونەوە لەگەڵ ڕێبەرانی شۆڕشی ئەیلوول، بووە هۆی ئەوەی کە لە ڕێککەوتی ١٠ی شوباتی ساڵی ١٩٦٤ ڕێککەوتنێك لە نێوان مستەفا بارزانی و عەبدولسەلام عارف واژۆ کرا، هەر یەکە لە عارف[١١] و بارزانی[١٢] لای خۆیانەوە بەیانیان ڕاگەیاند، دەربارەی چارەسەری مەسەلەی کورد، ئێستگەی بەغداش دەقی هەردوو بەیانی خوێندەوە، لە بەیاننامەکەی حکومەتدا هاتبوو: کە سەلماندنی مافی نەتەوایەتی بۆ برا کوردەکان جێگیر دەکرێت لە چوارچێوەی عێراقدا و یەکێتی نیشتمانی هاوبەش لەگەڵ بڕیاری ئازاد کردنی بەندکراوەکاندا، هەروەها هەڵگرتنی گەمارۆی ئابووری و گێڕانەوەی باروودۆخی ناوچەکە بۆ ئاستی سروشتی خۆی لەگەڵ ئاوەدانکردنەوەی زیانلێکەوتووان، ئەم بەیانە وەڵامدانەوە نەبوو بۆ داخوازییەکانی گەلی کورد، کە ئۆتۆنۆمی بوو لە چوارچێوەی عێراقدا، بەڵکوو جۆری ئەو مافە نەتەوایەتییەش دیاری نەکرابوو، لەگەڵ چوارچێوەی ڕێبازی مومارەسەکردنیشی، بەیانەکەی حکومەت دانی بە بوونی نەتەوەی کورد دانەنابوو لە عێراقدا، بەڵکوو لەسەر ناوی برا کوردەکان هاتبوو، هەر وەکوو دانی بە کوردستانیش دانەنابوو، کە وڵاتی کوردانە، لە جێگەی ئەوە پەنجەی بۆ ناوچەکانی باکووری عێراق ڕاکێشابوو، هەر وەکوو مەسەلەی مافی کورد لە چوارچێوەی ئەو بەیانەی تێ نەپەڕاندبوو، باری بۆ مەسەلە مامناوەندییەکان نەهێشتبووەوە[١٣]، تەنیا دانپێدانان بوو بە مافێکی ئێجگار بچووك، کە لە خۆیدا موناوەرەیەکی تری پێك دەهێنا لە لایەن حکومەتەوە بۆ سوود وەرگرتن لە کات و خۆسازدان بۆ پەلامارێکی نوێ. بەڵام ئەو بەیانەی لە لایەن بارزانی ڕاگەیاندرابوو، ڕاگرتنی شەڕی ڕاگەیاندبوو، داوای لە پێشمەرگە کردبوو بگەڕێنەوە سەر ئیش و کارەکانیان[١٤].

کەمتر لە سێ مانگ لە دوای ئەو ڕێککەوتنە کاتێك دەستووری کاتی عێراق لە ٢٩ی نیسانی ساڵی ١٩٦٤دا ڕاگەیەنرا و چەسپا، بەڵام لە دەستووردا بە وردی و بە دیاریکراوی ئاماژە بە کورد و مافەکانیان نەدرابوو[١٥]. لە ڕاستیدا ئەم دەستوورە جگە لە ئاماژەیەکی سادە لە مادەی ١٩دا[١٦] هیچ شتێکی وای تێدا نەبوو، سەرکردایەتی کورد لە پێدانی مافە نەتەوەییەکانی کورد و ئۆتۆنۆمی دڵنیا بکاتەوە[١٧].

دەکرێت بڵێین ئەو ڕێککەوتن و بەیاننامانە بۆ هەردوولا تەنیا مانۆڕێکی کاتی بوو بە مەبەستی هەل قۆستنەوە، چونکە مستەفا بارزانی هەستی دەکرد ئەو ڕژێمە نیازی نییە دان بە مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورددا بنێت، بەڵام دەیویست دۆستانی گەلی کورد ڕازی بکات و بۆ هەمووو جیهانیشی بسەلمێنێت کە ئەو لەگەڵ چارەسەری ئاشتییانەی دۆزی کوردە. هەروەها دەکرێت بڵێین: ڕاگرتنی شەڕ و دەست پێ کردنی گفتوگۆ لە لایەن مستەفا بارزانی، بە هۆکاری ئەوە بوو کە کوردستان بە هۆی هێرشی بەعسەوە کەوتبووە ژێر گوشاری سەختی ئابلۆقەی ئابوورییەوە، خواردەمەنی و سووتەمەنی زۆر گران و زەحمەت دەست دەکەوتن، ڕژێمی بەعس خەلە و خەرمان و پووش و پاوانی کوردستانی سووتاند و زۆر شوێنی وێران کرد، خەڵکی کوردستان بە گشتی لە ژیانێکی سەخت و دژواردا بوون، بۆیە بارزانی دەیویست خەڵك پشوویەکی پێدا بێتەوە[١٨].

ڕێککەوتنەکە هەم سیاسی و هەم بەرژەوەندیخوازانە بوو، بۆیە چاوەڕوان دەکرا کە بۆ ماوەیەکی زۆر درێژە نەکێشێت، دواجار هەر واش بوو، چونکە ساڵێك تێپەڕی بەسەر ڕێککەوتننامەی ١٠ی شوباتی ساڵی ١٩٦٤، کەچی حکومەت زۆر سست بوو، بۆیە پارتی داوای مانگرتنی گشتی لە کوردستان کرد، لە بەرانبەردا حکومەت بەپەلە لە سەر مانگرتنی گشتی هاتە دەنگ، وەزیری ناوخۆ لە ١١ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٥دا نامەیەکی ورووژاندنی ئاراستەی پارتی کرد و پێی ڕاگەیاندن کە حکومەت دوو داواکارییە سەرەکییەکەی پارتی کە حوکمی زاتی و هێشتنەوەی هێزەکانی پێشمەرگەیە ڕەت دەکاتەوە، هەروەها دەبێت مل دەسەڵات کەچ بکەن، بۆیە سەرکردایەتی کورد هەوڵیدا دۆخەکە ئارام

بکـاتەوە، بەڵام حکـومەت لە سـەر سیاسـەتی خـۆی بەردەوام بـوو، لە ٢٧ی شـوباتی ساڵی ١٩٦٥دا عەبدولسـەلام عـارف پێشـوازی لە شـاندێکی سـەرۆك جاشـە کوردەکـان کـرد و لە سـەر لێـدوانە ئاگرینەکـانی بەردەوام بـوو، کە بـۆنی شـەڕیان لـێ دەهـات و گوزارشـتیان لەوە دەکـرد کە حکـومەت بـاوەڕی بە چارەسـەری ئاشـتییانەی دۆزی کـورد نیـیە، ئیـدی لە ٢ی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٥ حکـومەت هێرشـێکی گشـتگیری بـۆ سەر کوردستان دەست پێ کرد[١٩].

لای خۆشـییەوە سـوبحی عەبدولحەمیـد وەزیـری نـاوخۆ لە ٢ی شـوباتی ١٩٦٥ لە لێدوانێکـدا هەڕەشـەی دەسـت پـێ کـردنەوەی شـەڕی کـرد و گـوتی: "لە نییەتـی عێـراقدا نیـیە ڕەزامەنـدی لەسـەر ئۆتۆنـۆمی بـۆ کوردەکـان نیشـان بـدات، نە لە ئەمـڕۆ و نە لە ئایندەشـدا، هەروەهـا چەنـد فەرمـانێکی دەرکـرد بە ڕێگریکـردن لە پێشـمەرگە کە بچـنە شـارەکانی کوردسـتان، فەرمانیشـی دەرکـرد لە حـاڵەتی سەرپێچی کردن لەم فەرمانانەدا دەستگیر بکرێن[٢٠]".

ئیـدی بەم شـێوەیە کۆتـایی بەو ڕێککەوتـنەی نێـوان کـورد و حکـومەتی عێـراق هـات و حکـومەت لە مـانگی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٥دا دەسـتی کـردەوە بە هێـرش و پەلامـاردانی کوردسـتان، لەو کـاتەدا هێـزە حکومییەکـان لە کـاتی ئەنجامـدانی کـردەوە سـەربازییەکان نـزیکەی ٦٥٠ گونـدی کوردیـان لە بەپیتـترین ناوچەکـان وێـران کـرد، بە شـێوەیەك تەنیـا لە ناوچەکـانی ئامێـدی و زاخـۆ و ئـاکرێ، لە کۆتـایی سـاڵی ١٩٦٥دا حکـومەت نـزیکەی ١٢٩ گونـدی کـاول کـرد، لە نـاوچەی کەرکـووکیش زیـاتر لە ٤٠ هەزار خـانووی خەڵکـی کـورد بە هـۆی بلـدۆزەر و تـانکەوە ڕووخێـنران، ژمـارەیەکی گەورەی دانیشـتووانی ئەو ناوچـانە ناچـار بـوون ڕوو بـکەنە ناوچەکـانی ژێـر دەسـەڵاتی هێـزە کوردییەکـان، بەمەش کێشـەیەکی زۆری نیشـتەجێبوون و ئـابووری ئەم ناوچـانەی گـرتەوە، کە خۆیـان لە بنەڕەتـدا بە دەسـتی نالەباری ئابوورییەوە دەیانناڵاند[٢١].

دووەم: کۆیە لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٦٣ تا ١٣ی نیسانی ١٩٦٦

وەك بـــاس کـــرا، لە دوای کوودەتـــای دووەمـــی لە ١٨ی تشرـــینی دووەمـــی ســـاڵی ١٩٦٣، کەســـی یەکەمـــی کوودەتـــا لە هەوڵـــی ئاگربەســـت و ڕێککەوتنـــدا بـــوو لەگەڵ ســـەرکردایەتی شۆڕشـــی ئەیلـــوول، لە گفتوگۆکانیشـــدا کۆییەکـــان لە لیژنەکـــان نـــوێنەر بـــوون، بـــۆ نمـــوونە لە کـــانوونی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٦٣ کە گفتوگـــۆ دەســـتی پـــێ کـــرد، هەر یەك لە جەلال تاڵەبـــانی و مەســـعوود محەمـــمەد لە پـــاڵ هەر یەك لە مســـتەفا بـــارزانی، شـــێخ ئەحـــمەدی بـــارزانی، (نـــووری شـــاوێس[٢٢]) و عەبـــاس مامەنـــد ئاغـــا بەشـــدار بـــوون، کە لە کۆتاییـــدا ڕێککەوتننـــامەکە ١٠ی شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٤ واژۆ کرا[٢٣].

جێـــی خـــۆیەتی بگوترێـــت دوابەدوای کوودەتـــای عەبدولســـەلام عـــارف، کۆبـــوونەوەیەکی فراوانـــی نـــوێنەرانی کوردســـتان لە شـــاری کـــۆیە ئەنجـــام درا، کە کەســـایەتییەکی دیـــار و ڕێزلێگیـــراوی کـــوردی تێـــدا بـــوو، هەروەهـــا لە ســـەر ڕاســـپاردەی مەلا مســـتەفای بـــارزانی، وەفـــدێکی زانایـــانی کـــورد بە ســـەرۆکایەتی مەلا مەعســـووم و بە بەشـــداری هەر یەك لە مەلا محەمـــمەد قەرەداخـــی ئـــیمام و خەتیبـــی مزگەوتـــی گەورەی ســـلێمانی، مەلا محەمـــمەدی دەرگەڵەیـــی ئـــیمام و و خەتیبـــی قەڵادزێ، مەلا ئەحـــمەدی ســـکتان ئـــیمام و خەتیبـــی سەنگەســـەر، بە نـــاوی هەمـــوو زانایـــانی ئـــایینی کوردســـتان دەچـــنە لای عەبدولســـەلام عـــارف لە بەغـــدا، داوای چەســـپاندنی ئاشـــتی و دۆزیـــنەوەی چارەســـەرێکی یەکجـــاری بـــۆ مەســـەلەی کـــورد و داننـــان بە مافەکـــانی گەلـــی کـــوردی لـــێ دەکەن، بەڵام بەر لەوەی گفتوگۆکـــان بە ئەنجـــام بـــگەن، مەلا مەعسووم کۆچی دوایی دەکات[٢٤].

دیـــارە ئەو ڕووداوانەی پێشـــتر لە کوردســـتان ڕوویانـــدابوو، بووبـــووە هـــۆی پەکخســـتنی بەشـــێك لە شـــوێنە فەرمییەکـــانی حکـــومەت، بـــۆ نمـــوونە لە ســـاڵانی (١٩٦٣- ١٩٦٤)دا قوتابخـــانەی ناوەنـــدی لە کـــۆیە داخرابـــوو، هەروەهـــا هەمـــوو دامودەزگاکـــانی میـــری پەکیـــان کەوتبـــوو[٢٥]. بەڵام کاتێـــك ئاگربەســـت لە نێـــوان

سـەرکردایەتی شـۆڕش و حکـومەتی عێـراق ڕاگەیەنـرا، بـارودۆخی شـارەکە تـا ڕادەیەك هێـور بـووەوە، بە شـێوەیەك لە مـاوەی ڕێککەوتـن کەمـترین چـالاکی و ڕووداوی سیاسی و سەربازی لە سنووری کۆیەدا ڕووی داوە[٢٦].

مەسـعوود محەمـمەد لە بـارەی ڕێککەوتننـامەکەی سـاڵی ١٩٦٤ دەڵێـت: "ڕۆژی ١٠ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٤ نزیـك نیـوەڕۆ لێـك ڕازی بـوون پێـك هـات، مەلا مسـتەفا گـوتی: بـڕۆن هەمووتـان کـۆ ببـنەوە و بەیاننـامەیەك بنووسـن بە ئـارەزووی خۆتـان و بە پێـی بەرژەوەنـدێکی ڕەچـاوی دەکەن، مـن ئیمـزای دەکەم. لە هـۆڵێکی گەورە هەرچـی بـرا گەورە و قسـەزان و زاپتـی پەنـابەر هەبـوون بـۆ مـاوەیەکی پێویسـت لەسـەر چەنـد خاڵێـك ڕێککەوتـن، مـن بەیاننـامەکەم نووسـی، لەگەڵ مـام جەلال بردمـانەوە بـۆ لای مەلا مسـتەفا و پـێمان گـوت: ئیمـزای بـکە. لەو ڕۆژەدا کە ڕۆژە ڕەش بـوو، لە لایەن نەداری و بـێ دەسـەڵاتییەوە شـتێك بـوو تێکـڕای خـاوەن ڕایـان پەسـەندیان کردبـوو، هیچیشـی تێـدا نەبـوو یەك دانە پـوڵەکەی ڕزیـو لە کـیس کـورد بـدات[٢٧]." کـاتێکیش ڕێککەوتننـامەی ١٠ی شـوبات لە نێـوان هەردوولا واژۆ کـرا و لە ڕادیـۆی بەغـدا ڕێککەوتننـامەکە خوێنـدرایەوە، خەڵکـی کـۆیە شـەو تـا بەیانی بەم بۆنەیەوە تەقەی خۆشییان کرد[٢٨].

لە دوای ڕێککەوتننـامەی ١٠ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٤ تـاهیر یەحیـای سـەرۆك وەزیـران پەیوەنـدی بە مەسـعوود محەمـمەد دەکـات، تـا یەکێـك لە وەزارەتەکـان وەربگرێـت، مەسـعوود محەممەدیـش داوای کـردووە کە مـۆڵەتی بـدەن بـۆ ئەوەی ڕای سـەرکردایەتی کـورد وەربگرێـت، لە بەغـداوە گەڕاوەتەوە بـۆ کوردسـتان و چـاوی بە مەلا مسـتەفا کەوتـووە و بـابەتەکەی لەگەڵ بـاس کـردووە، ئەویـش ڕازی بـووە، دواتـر مەسـعوود محەمـمەد لە ڕێـگەی عەلـی عەبـدوڵلاوە وەڵامیـی مەکتەبـی سیاسـی بـۆ هـاتووەتەوە کە لارییـان نیـیە و کـارەکە جـێ دەهـێڵن بـۆ مەسـعوود محەمـمەد و مەکتەبـی سیاسـی هـیچ بەرپرسـیارێتییەکی ئەم هەنگـاوە لە ئەسـتۆ ناگرێـت. دوای لاری نەبـوونی سـەرکردایەتی کـورد لە ١٧ی حـوزەیرانی بە پێـی فەرمـانی کۆمـاریی ژمـارە (٦٥٣/أ) لە ڕێککەوتـی (١٧ی حـوزەیرانی ١٩٦٤) کـرا بە وەزیـری دەوڵەت، ئەگەرچـی حەزی لە وەرگرتنـی پۆسـتی حکـومی نەبـووە، بەڵام

وای دانــا ئەمە هەنگــاوێکە لە پێنــاو بەدیهێنــانی ئاشــتی و ســەقامگیری لە عێــراق و کوردســـتان، کە ســاڵانێکی درێــژە هەوڵــی بــۆ دەدەن. هەروەهــا لە ئــازاری ســاڵی ١٩٦٤ مەســعوود محەمــمەد چــاوی کەوتــووە بە عەبدولســەلام عــارفی ســەرۆك کۆمــار، تێیــدا هەنــدێك کێشــە و ڕێگــری بــۆ بــاس کــرد، کە بــوونەتە هــۆی جێبەجــێ نەکردنــی هەنــدێك بەنــدی ڕێککەوتــنەکە، عەبدولســەلام عــارفیــش پێشــنیازی کــرد، کە بە ئامــــادەبوونی عەبـــدولڕەزاق ســـەید مەحمـــوودی پارێزگـــاری ســـلێمانی و نــوێنەری حکــومەت و ڕاســپێردرا بــۆ بەدواداچــوونی ڕێککەوتــنەکە، هەروەهــا ئەو بــابەتە بخــرێتە بەردەم تــاهیر یەحیــای ســەرۆك وەزیــران، مەســعوود محەمــمەد نــامەیەکی بــۆ عەبــدولڕەزاق ســەید محەمــمەدی پارێزگــاری ســلێمانی نــارد و تێیــدا داوای لــێ کــرد بێــتە بەغــدا بــۆ ڕاوێــژ کــردن لەگەڵ تــاهیر یەحیــای ســەرۆك وەزیــران ســـەبارەت بە کێشـــەکانی پەیوەســـت بە بـــارودۆخی کوردســـتان، کە بە هـــۆی بەردەوامــی کــارە ئیســتفزازییەکان لە لایەن هەنــدێك هێــزی دژی بە ئاشــتییەوە لە ئــارادا بــوون، لەو چــاوپێکەوتنەدا تــاهیر یەحیــای ســەرۆك وەزیــران جەختــی لەوە کــردووەتەوە کە حکــومەت ناتوانێــت ئۆتۆنــۆمی بە کــورد بــدات، بە هــۆی نەبــوونی پەرلەمــانێکی هەڵبژێــردراو لە لایەن گەلەوە، داواکارییەکــانی کــوردیش بــوونەتە ڕێگر لە بەردەم بەدیهێنانی یەکێتی لەگەڵ عەرەبدا[٢٩].

ئەو دۆخە هێنــدەی نەخایەنــد، چــونکە کێشــە و نــاکۆکی کەوتە نێــوان مەلا مســتەفا و بــاڵی مەکتەبــی سیاســی[٣٠]، کۆییەکــانیش لەو نێــوەدا بە ســەر ئەو دوو باڵە دابەش بــوون، هەر یەك لە عــومەر دەبــابە، ئــامر هێــزی کــاوە، عەلــی عەســکەری ئــامر هێــزی خەبــات، جەلال تاڵەبــانی ئــامر هێــزی ڕزگــاری لادران و هەر یەك لە کــافی نەبەوی، نــافیز جەلال حەوێــزی و (ڕەشــید ســندی[٣١]) لە شــوێنیان دانــران. عەلی عەبدوڵڵاش هەر لە لای بارزانی مایەوە[٣٢].

لە لایەکــی دیــکەوە کاتێــك مســتەفا بــارزانی لە ٢٠ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٤ دیــداری لەگەڵ ئێرانییەکــان هەبــوو، لە کــاتی چــوونی بــۆ شــوێنی دیــدارەکە لە حــاجی ئــۆمەرانی ، بــارزانی کاروبــاری شۆڕشــی دابــووە دەســتی شــێخ لەتیــف شــێخ مەحمــوود و کــاکە زیــاد ئاغــای غەفــووری، بــۆ دەرکردنــی هەر بڕیــارێکی گرنــگ، لە هەر کــاتێکی

پێویســـتدا. ئەمەش دەرخەری ئەوەیە کە کۆییەکـــان لە شۆڕشـــدا لە ئاســـتێکی بەرزدا بـــوون و پـــلە و پـــایەی بەرزیـــان پـــێ دراوە. کـــاکە زیـــاد یەکێـــك بـــووە لە دڵســـۆزانی شۆڕشـــی ئەیلـــوول، بـــۆیە کاتێـــك لە ٤ی تشرـــینی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٦٤ بڕیـــاری دروســـتکردنی ئەنجـــوومەنی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش درا، کـــاکە زیـــادی حەمە ئاغـــا کـــرا بە یەکێك لە ئەندامانی ئەو ئەنجوومەنە[٣٣].

لای خۆشـــییەوە ئەحـــمەد دڵـــزار، ســـەبارەت بە کـــاکە زیـــاد دەڵێـــت: "لە هـــاوینی ســـاڵی ١٩٦٤ نـــاوچەی کـــار کـــردنم هەردوو قەزای ڕانـــیە و قەڵادزێ بـــوون، بـــۆیە چـــوومە ڕانـــیە، شـــەو لە بارەگـــای هەرێمـــی کوردســـتان دەنووســـتم و بە ڕۆژیـــش خەریکـــی چـــالاکییە ڕێکـــوپێکی و ڕامیـــاری و ڕۆشـــنبیرییەکانی هاوڕێکـــانی ڕانـــیە بـــووم و جارجـــارە ســـەردانی برادەرانـــی ڕێکخـــراوی قەزای قەڵادزێـــم دەکـــرد، ئەوســـا هێزێکـــی زۆر لە ڕانـــیە بـــوو، بارەگـــای کـــاکە زیـــادی جێگـــری ســـەرۆك بـــارزانی‌ش هەر لە ڕانـــیە بوو[٣٤]." دیارە کە کاکە زیاد هەر لای بارزانی ماوەتەوە.

دوای نـــاکۆکی نێـــوان مەلا مســـتەفا و بـــاڵی مەکتەبـــی سیاســـی بـــۆ مـــاوەیەك لە ســـاڵی ١٩٦٤ قشـــڵەی کـــۆیە بـــووە بـــنکە و بارەگـــای بـــاڵی مەکتەبـــی سیاســـی[٣٥]. دیـــارە لە کـــاتی ئەو نـــاکۆکی و کەرتبـــوونە خەڵکـــی کـــۆیە نـــیگەران بـــوون، باوەڕیـــان وا بـــوو شۆڕشـــی کـــورد لاواز دەبێـــت، ئەگەرچـــی خەڵکەکەشـــی نەیتـــوانی لەم نێـــوەدا بـــێلایەن بـــن. هەڵـــبەت کـــاکە زیـــادی حەمە ئاغـــا کە ڕۆڵـــی بەرچـــاوی لە شۆڕشـــی ئەیلـــوولدا هەبـــوو، هەروەهـــا لە کـــاتی ســـەرهەڵدانی کێشـــە و نـــاکۆکی و کێشـــە لە نێـــوان ئەو دوو لایەنە هەوڵـــی ئاشـــتەوایی داوە، تەنـــانەت بەر لە دەســـت پـــێ کردنـــی کـــۆنگرەی شەشـــەمی پـــارتی لە قەڵادزێ، یەکێـــك بـــووە لەو کەســـانەی کە چـــوونە مـــاوەت بـــۆ ڕازی کردنی ئەندامانی مەکتەبی سیاسی تا لە کۆنگرە ئامادە بن[٣٦].

کاتێـــك ئاگربەســـتی نێـــوان ســـەرکردایەتی شـــۆڕش و حکـــومەتی عێـــراق جێبەجـــێ نەکـــرا، بـــارودۆخەکە بەرەو خراپـــی دەچـــوو، ئیـــدی لە ناوەڕاســـتی مـــانگی نیســـانی ١٩٦٥ ســـوپایەك کە پێـــك هـــاتبوون لە لیـــوای یەك و لیـــوای چـــواردە و پـــازدە و بیســـت

و نـۆ، هێزێکـی پـتر له ١٠٠٠٠ هەزار کەسیشـی کـۆ کـردەوە، بە مەبەسـتی هێـرش و گرتنی چیای سەفین، شەڕ بۆ ماوەی ٥٠ ڕۆژ لە سەفین بەردەوام بوو[٣٧].

سـەبارەت بە دەسـت پـێ کـردنەوەی شـەڕ لە دوای کۆتـایی ئاگربەسـت، مەسـعوود محەمـەد دەڵێـت: "کە گەیشـتە ئـازاری سـاڵی ١٩٦٥ گومـان لەوەدا نەمـا چـی ئەوتـۆ نەمـاوە شـەڕ دەسـت پـێ بکـاتەوە، بە عـارف عەبـدولڕەزاقم گـوت بە تەمـام سـەفەرێکی سـەرەوە بـکەم، وەك دوایـین هەوڵ بـۆ بە لاوەنـانی شـەڕ، بەڵێـنم دەدەیتـێ هەتـا یەك هەفـتە مـۆڵەت بێـت فـڕۆکەم بۆردوومـان ناکـات؟ گـوتی دوو هەفـتە مـۆڵەت بێـت. گەڕامەوە کـۆیە، بـۆ سـبەینەکەی چـوومە قەڵادزێ و چەنـد ڕۆژێـك مـامەوە، لە هـیچ لایەکەوە بـایی کـونی دەرزی ڕووناکـایی دیـار نەبـوو. دواجـار ڕۆژی ١٥ی ئایـار چـوومە لای فەریـق تـاهیر یەحیـای سـەرۆك وەزیـران، هەر بە زمـان و بـێ هـیچ ڕەسـمیاتێك ئیسـتیقالەمدا[٣٨]." لە هەمـان کاتـدا بە پێـی فەرمـانی کۆمـاری ژمـارە (٣٨٩) لە (١٥ی ئایـاری سـاڵی ١٩٦٥) ڕەزامەنـدی لە سـەر دەستلەکارکێشانەوەکەی درا[٣٩].

کاتێـك شـەڕ دەسـتی پـێ کـردەوە، خەڵکـی کـۆیە لەم نێـوەدا بـێ زەرەر و زیـان نەبـوون، بـۆ نمـوونە: لە ڕێککەوتـی ١ی ئایـاری سـاڵی ١٩٦٥ دوو فـڕۆکەی جـۆری (مێکـی ڕووسـی) ڕژێمـی عەبدولسـەلام عـارف، بۆردوومـانی دەشـتی کـۆیە و بەتـایبەتی گونـدی (قازبەگیـان[٤٠])یـان بە گـوللەی شەسـتیر و ناپـاڵم دەکەن، کە دەبێـتە هـۆی گیـان لەدەسـتدانی ٥ هـاووڵاتی گونـدەکە، کە لە نێویانـدا منـداڵێك هەبـوو، بە ناوەکـانی: عاسـمە ئەحـمەد ئیسـماعیل، زیـنەت قـادر مەحمـوود، خـاوەر ڕەزا قـادر، حەمەدەمـین خـدر ئەحـمەد (منـداڵی دوو سـاڵە)، حەپسـە حەمەد نـووری، ئەمەی دوایینیـان تەمەنـی تەنیـا ١٥ سـاڵ بـووە، لە کـاتی بۆردوومـانی فڕۆکەکـان بـۆ سـەر ئاسـمانی گونـدەکە، لە ترسـان خـۆی دەخـاتە نـاو کـونە تەیـارەوە، بەڵام بە هـۆی بەهێـزی دەنگـی ناپاڵمەکـان لە کـونە تەیـارەکەوە فڕێـی دەداتە دەرەوە، دوای ٣ ڕۆژ مـانەوەی لە نەخۆشـخانەی سـلێمانی گیـان لەدەسـت دەدات. هەر لەو بۆردوومـانەدا هـاووڵاتییەکی گونـدی سـورەقەڵا[٤١] بە نـاوی: کەریـم وەسـمان، کە بە مەبەسـتی کڕینـی دار چووبـووە گونـدی قازبەگیـان گیـان لەدەسـت

دەدات[٤٢]. تۆپبـــاران و بۆردوومـــانی خەڵکـــی مەدەنـــی کـــۆیە و ســـنوورەکەی لە ســـــەرەتای شۆڕشـــــی ئەیلـــــوولەوە هەبـــــوو و بەردەوامیشـــــی پـــــێ دەدرا، بەڵام بۆردوومـــانی خەڵکـــی مەدەنـــی گونـــدەکانی دەشـــتی کـــۆیە، بەتـــایبەتی بە ئامـــانج گرتنـــی ژن و منـــداڵ، دووپـــات کـــردنەوەی ئەو بـــاوەڕەیە کە حکـــومەتی عێـــراق بە تەنیـا ویسـتی کۆتـایی شـۆڕش نیـیە، بەڵکـوو کوشـتن و هێرشـی هەڕەمەکـی خەڵکـی ناوچەکەیە، بە بێ ڕەچاو کردنی ڕەگەز و تەمەن.

هەروەهـــــا ڕۆژی ١٥ی ئایـــــاری ســـــاڵی ١٩٦٥ لە لایەن بەعســـــییەکانەوە خەڵکێکی زۆری مەدەنی کۆیە بە شێوەی ڕەشبگیر دەستگیر کران[٤٣].

لە لایەکـــی دیـــکەوە (محەمـــمەد مەلا قـــادر[٤٤]) نووســـیویەتی: "کـــاك ڕەشـــید سـندی، کە ئـامر هێـزی سـەفین بـوو، کـاغەزێکی بـۆ مـن نـارد و نووسـیبووی: بەس نـانی ئێوارەمـان هەیە و سـبەینێ نانمـان نیـیە. منـیش بروسـکەیەکم بـۆ کـاك (خورشـید شـێرە[٤٥]) کـرد، کە ئەو کـاتە بەرپرسـی نـاوچەی کـۆیە بـوو، لە ڕووی حیـزبییەوە ئەو لە نـاوچەی کـۆیە بەرپـرس بـوو، پیـاوێکی سـەربازی بـوو، زیـرەك بـوو، پیـاوێکی بزێـو و بە توانـاش بـوو، لە بروسـکەکەدا نووسـیبووم: وەزعـمان زۆر خـراپە، وەزعـی جەبـهەی سـەفین تـا بڵێـی خـراپە، لە ڕووی فیشـەك و لە ڕووی خـۆراکەوە، دەبێـت لە مـاوەی ٢٤ کـاتژمێردا خواردنمـان بگـاتێ، ئەوە بـوو کەمـتر لە ٢٤ کـاتژمێر یەکەم وەجـبەی خـواردنی نـارد، ئـارد و نـان و ئەو شـتانەی کۆکردبـووەوە و بە هـۆی لیـژنەی نـاوچەی جووتیاران ناردبوو[٤٦]."

شـەڕی سـەفین شـەڕێکی گەورە بـوو، بەرەیەکـی بەرفـراوانی لە نـاوچەی کـۆیە بەرەو دەربەنـدی گۆمەسـپان و سـەفین و نـاوچەی شـەقڵاوە و بەرەو چیـای هەورێ و زینەتیـری گرتبـووەوە. لە بەرانـبەردا هێزەکـانی کوردسـتان لە چیـای سـەفین پێـک هـاتبوون لە: نـزیکەی ١٠٠٠ پێشـمەرگەی هێـزی سـەفین و ٣٠٠ پێشـمەرگەی هێـزی دەشـتی هەولێـر و هێـزی بێتـواتە. شـایانی باسـە هەنـدێک لە یەکە سـەربازییە شـەڕکەرەکانی وڵاتی میسرـیش کە لە دەوروبەری بەغـدا نیشـتەجێ کرابـوون هێـنران

و بەشـــداری ئەم شـــەڕەیان پێکـــرا[٤٧]. لەو کاتەشـــدا پێشـــمەرگەکانی لقـــی حـــاجی قەڵا بەشدارییان لە شەڕی سەفین کرد[٤٨].

دیـــارە ڕێگـــای نێـــوان کـــۆیە و تەقتەق هەمیشـــە شـــوێنی چـــالاکی پێشـــمەرگە بـــوو، لەوێـــوە گـــورز لە ســـوپای عێـــراقی دەدرا، چەنـــدین بۆســـە لەوێـــوە ئەنجـــام دراوە و زەرەر و زیـــانێکی زۆریـــش بەر حکـــومەتی عێـــراقی کەوتـــووە، بـــۆیە حکـــومەتی عێراق لە مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٥ خۆی بۆ هێرش ئامادە کرد[٤٩].

خورشـــید شـــێرە ســـەبارەت بە شـــەڕی ٢٥ی کـــانوونی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٦٥ و ڕۆژانـــی دوایـــی نووســـیویەتی: "بەرەبەیـــانی ڕۆژی ٢٥ی کـــانوونی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٦٥ هێرشـــی بەربـــڵاوی دوژمـــن بـــۆ ســـەر پێشـــمەرگە دەســـتی پـــێ کـــرد، نـــاوچەی دێـــدەوان، گۆمەشـــین، (ئیلنجـــاغی گەورە[٥٠]) و دێـــگەڵە، هەمـــوو کەوتە بەر هێرشـــی دوژمـــن و زۆربەی دێهاتەکـــان چـــۆڵ بـــوون، لە کـــاتژمێر ٧ی بەیـــانی زیـــاتر لە ١٠ فـــڕۆکە لە ئاســـمانی نـــاوچەکە پەیـــدا بـــوون، هێنـــدەی پێنەچـــوو لە چەنـــدین لاوە دەنگـــی تـــۆپ دەهـــات و حکـــومەت لە چەنـــد لایەوە هێرشـــی دەســـت پـــێ کـــرد، بەم شـــێوەیە: بەرەی شـــەقامی کـــۆیە- هەولێـــر. بەرەی تاڵەبـــانی بچـــووک، بەرەو گونـــدی ئیلنجـــاغ. بەرەی تەقتەق، بەرەو گونـــدی گەرمـــك- ســـێگردکان. بەرەی دێـــدەوان، لە قەشـــقە و خورخـــوڕ. بەرەی بێســـتانە. بەرەی ڕەســـووڵ بچکـــۆڵ. بەرەی کـــۆیە بەرەو دێگەڵە، لە سەر شەقامی سەرەکی. بەرەی دێگەڵە. بەرەی گوندی باخچە.

بەم شـــێوەیە لە هەمـــوو لایەکەوە هێـــرش دەســـتی پـــێ کـــرد و ئـــێمە وەکـــوو لیـــژنەی نـــاوچە، یەکســـەر بەرەو دەشـــتی کـــۆیە بەڕێ کەوتـــین و لە ڕێگـــا ئاگـــاداری بەرپرســـی هەمـــوو گونـــدەکانمان کـــرد کە پەیوەنـــدیمان لەگەڵـــدا بـــکەن، بـــۆ ئەوەی پشـــتیوانی تەواوی بەرەکـــانی شـــەڕ بکەیـــن، هێرشـــەکەش کـــات لە دوای کـــات تونـــدتر دەبوو و بەرگری پێشمەرگەش زۆر بە سەختی بەردەوام بوو[٥١]."

لای خۆشـــیەوە (مەلا محەمـــمەد بەحرکەیـــی[٥٢])، کە ئەو ســـەردەمە لە کـــۆیە بـــووە، لەم بـــارەیەوە دەڵێـــت: بـــۆ ئەوەی مەترســـی لە ســـەر ئەو ناوچـــانە نەمێنێـــت، حکـــومەتی عێـــراق بڕیاریـــدا هێرشـــێکی بەربـــڵاو لە شـــەش قـــۆڵەوە دەســـت پـــێ بکـــات،

ئـێمه ناومـان لـێ نـابوو هێرشـی شـەش قـۆڵی، ئەو دەنگوبـاس و زانیارییـانەی ڕۆژانه پـێمان دەگەیشـت، پەیتـا پەیتـا بارەگـای بـارزانی و مەکتەبـی سیاسـی و لقـی دوو و لەشـکرمان لـێ ئاگـادار دەکـردەوە، بـۆ ئەو مەبەسـته پێشـمەرگه خـرایه حـاڵەتی ئامادەباشـییەوە، بەرەکـانی شـەڕ دابەش کـران، هەرچـی شـتی قـورس هەبـوو گـوازرانەوە قـووڵایی نـاوچەکە، هەروەهـا بـۆ هەمـان مەبەسـت کۆبـوونەوەیەکی فـراوان له نێـوان بەتـالیۆنی دەشـتی هەولێـر و نـوێنەری لقـی دوو، لیـژنەی نـاوچەی جووتیـارانی هەولێـر و کـۆیه و سـەرجەم سـەر لـق و لێپـرسراوە سـەربازییەکان بەشـداری کۆبـوونەوەکە کـرا، له کۆبـوونەوەکە هەمـوو ئەگەرەکـان بـاس کـرا، شـێوەی بەرگـری کـردن و پاشەکشـه کـردن و دابینکردنـی خـواردن بـۆ بەرەکـانی شـەڕ... بڕیـار درا لیــژنەی جووتیــارانی کــۆیه بکــرێته دوو بەش، بەشــێکیان به سەرپەرشــتی خورشـید شـێره لەگەڵ لێپـرسراوی کەرتـی ڕێکخسـتن و سـەردەم کادیرەکـانی سـنووری کەرتـی ڕێکخسـتن بچـنه گونـدەکانی ڕۆژهەڵاتـی کـۆیه، نـان و پێداویسـتییەکان کــۆبکەنەوە و بیگەیەنــنه شــوێنی دیــاری کــراو، مەلا محەمــمەد بەحرکەیــی و هەنــدێك له ئەنــدامانی نــاوچه و کادیرەکــانی ســنووری ڕۆژئــاوای کــۆیه لەگەڵ بەتـالیۆنی دەشـتی بمێنـنەوە و پەیوەنـدی بەردەوامـمان لەگەڵ فـارس بـاوە هەبێـت، ئەگەر گونـدەکان چـۆڵ نەبـن، تـا بۆمـان بکرێـت خـواردن کـۆبکەینەوە، چـونکه شـەڕەکە دەکەوێـته سـنووری گونـدەکانی ڕۆژهەڵاتـی کـۆیه، له ترسـی فڕۆکەکـانی حکـومەتی عێـراق گونـدەکان به ڕۆژ چـۆڵ دەبـوون، بـۆیه گونـدەکانی ڕۆژهەڵاتـی کـۆیه زیـاتر مسـۆگەر بـوون بـۆ کـۆکردنەوەی نـان و پێداویسـتی، هاوکـات ئەو لیـژنەیەی که دەچێـته ڕۆژهەڵاتـی کـۆیه پێویسـته له پێشـوازی بریندارەکانـدا بێـت. هەروەهـا حکـومەتی عێـراق له شـەش لاوە به پاڵپشـتی چەنـدین فـڕۆکەی جەنگـی و تانــك و زرێپۆشـێکی زۆر لەگەڵ جـاش و بەکرێگیـراو دەسـتیان به پەلامـاردان کـرد، بەم شـێوەیه: له پـردێ بەرەو کەلـی قەشـقه. له قوشـتەپه بەرەو گونـدی بێسـتانه و بەرزاییەکـانی دێـدەوان، گیـرەی ڕەش، که دەڕوانێـته سـەر بەشـێکی گونـدەکانی کـۆیه. له هەولێـر بەرەو گونـدی چەمـرگه و کـورداوە، بەرەو بەرزاییەکـانی گیـرەی ڕەش. له تەقتەق بەرەو گونــدەکانی گەرمــك و کــانی لەله بــۆ بەرزاییەکــانی گــــۆڕقەرەج. له کــــۆیه بەرەو گونـــدەکانی شـــێخەروان و تەکەوڵ و گــــۆپتەپه و

گۆمەشــین و شاخەپیســکە و بــانیماران و چەنــدین گونــدی دیــکە. لە دەربەنــدی گۆمەسـپان بەرەو گونـدەکانی (سـماق شـیرن[٥٣]) و کـانی دەربەنـد و شاخەپیسـکە و بایز ئاغا.

شــەڕ لە هەمــوو لایەکەوە زۆر بە ســەختی دەســتی پــێ کــرد، فــڕۆکە جەنگییەکــان زۆربەی کــات بە ئاســمان دەســوڕانەوە و دەنگــی تۆپخانەکــانی حکــومەتی عێــراق لە هەمــوو لایەکەوە دەهــات، دووکەڵــی ئــاگر لە زۆربەی گونـدەکان بەرز دەبـووەوە، زۆربەی خەڵکـی گونـدەکان ئـاوارە و دەربەدەر بـوون، حکــومەت لەو هێرشــە بەربــڵاوە بەردەوام لە پێشــڕەوی دابــوو، بەرزاییەکــانی دێـدەوان و گیـرەی ڕەش و کەلـی قەشـقە و گـۆڕقەرەجی کـۆنترۆڵ کـرد و دەسـتی بە تۆپبــارانی گونــدەکان کــرد. هەروەهــا هێــزی ســەربازی عێــراق بە دوو تــانکەوە هێرشی کردە سەر گوندەکانی شاخەپیسکە و بانیماران و گوندەکانیان سووتاند.

لە قـۆڵێکی دیـکەوە حکـومەت بەرەو گونـدی داربەسـەر جـووڵەی کـرد، هـیچ هێزێکـی پێشـمەرگە لە پێشـیان نەبـوو، بە بـێ هـیچ بەرگـرییەك گەیشـتنە گونـدەکە و ســـووتاندیان، ئەو هێـــزەی بەرەو ســـماقەش هـــاتن لە گونـــدی ئیلنجـــاغی گەورە دەرچـوون، هێزێکـی باشـی پێشـمەرگەیان لە پـێش بـوو، شـەڕ زۆر بە تونـدی دەسـتی پـێ کـرد، لەبەر ئەوەی دوژمـن هێزێکـی پیـادە بـوو، نەیتـوانی پێشـڕەوی بـکەن. لەو شـەڕانەدا پێشـمەرگە شـەهیدێك و دوو برینـداری هەبـوو، هێزەکـانی حکـومەتیش کــوژرا و برینــداریان هەبــوو، هەروەهــا لە گونــدی ئیلنجــاغی ١٤ ڕەشــەوڵاغیان کوشت[٥٤].

خورشـید شـێرە لە بـارەی ڕووداوەکـانی کـۆیە لەو کـاتەدا دەڵێـت: ڕۆژی ٤ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ١٩٦٦ لە بەرەی گونـدی تاڵەبـانی بچـووك، هێزێکـی دوژمـن بەرەو گونـدی ئیلنجـاغ بەڕێ کەوتـن، بەڵام بـۆ ڕۆژی دواتـر لە پـڕ حکـومەت لە هەمـوو بەرەکـانی شـەڕ کشـانەوە و هەمـوو ناوچەکەیـان چـۆڵ کـرد. لە ئەنجـامی هێرشـەکەی حکـومەت بـۆ سـەر دەشـتی کـۆیە و تەقتەق ٦ پێشـمەرگە شـەهید و ١٤ی دیـکەش برینـدار بـوون، هەروەهـا ٢٠ گونـدیش سـووتێندران، لە لایەکـی

دیـــکەوە ٥٠ هـــاووڵاتییش لە ژن و منـــداڵ بە بۆردوومـــانی فـــڕۆکە و تۆپخـــانەی حکومەت شەهید و بریندار بوون[٥٥].

مەولـــوود ژاکـــاو، ئەو کـــاتە لە گونـــدی گۆمەشـــینی شـــێخان مامۆســـتا بـــووە، ســـەبارەت بە چالاکییەکـــانی پێشـــمەرگە لەو ســـنوورە دەڵێـــت: "ئەگەرچـــی بە درێژایـــی ڕێگـــای نێـــوان کـــۆیە- هەولێـــر ســـەربازگە بـــوو، بەڵام ســـەربازگەیەك لە لای گونـــدی پیـــرەر هەبـــوو، جاروبـــار پێشـــمەرگە شـــەوانە بە ســـەر ســـەربازگەکەیاندا دەدا و تەقەیـــان لـــێ دەکـــردن، لە بەرانبەریشـــدا هێـــزی حکـــومەت بە ڕۆژ دەهـــاتە گونـــدەکە و بەدواداچـــوونی دەکـــرد[٥٦]." لەگەڵ هەمـــوو ئەو هەوڵانەی حکـــومەت بـــۆ ڕووبەڕووبـــوونەوەی پێشـــمەرگە دەیـــدا، بەڵام نەیـــدەتوانی ســـەرکەوتوو بێـــت و کۆتایی بە شۆڕشەکە بهێنێت.

باسی دووەم: کۆیە لە ١٧ی نیسانی ١٩٦٦ تا ١٧ی تەممووزی ١٩٦٨

یەکەم: وەرگرتنی دەسەڵات لە لایەن عەبدولڕەحمان عارف[٥٧]

وەك بـــاس کـــرا، لە دوای وەرگرتنـــی دەســـەڵات لە لایەن عەبدولســـەلام عـــارف، لە ڕێککەوتـــی ١٠ی شـــوباتی ١٩٦٤ ئاگربەســـت لە نێـــوان حکـــومەتی عێـــراق و ســـەرکردایەتی شـــۆڕش ڕاگەیەنـــرا، بەڵام بە هـــۆی جێبەجـــێ نەکردنـــی بـــڕگە و مادەکـــانی نێـــو بەیاننـــامەکە، لە دوای ســـاڵێك کۆتـــایی هـــات و ســـەر لە نـــوێ شـــەڕ دەستی پێ کردەوە و بەردەوام بوو.

بە شـــێوەیەکی گشـــتی لە مـــاوەی حـــوکمڕانی عەبدولســـەلام عـــارف پێـــنج کـــابینەی حـــوکمی پێکهێـــنران، لەو ماوەیەشـــدا بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد چەنـــدین هەوڵـــی ئاشـــتەواییدا، بەڵام بە ئەنجـــامێکی یەکلایـــی کەرەوە نەگەیشـــتن، تـــا ڕۆژی ١٣ی نیســـانی ســـاڵی ١٩٦٦ کە عەبدولســـەلام عـــارف لە ڕووداوی کەوتـــنە خـــوارەوەی فـــڕۆکە گیـــانی لەدەســـتدا، دوای تێپەڕبـــوونی چـــوار ڕۆژ بە ســـەر ئەو ڕووداوە عەبـــدولڕەحمان عـــارفی بـــرای لە کۆبـــوونەوەیەکی نێـــوان ئەنجـــوومەنی نـــوێنەران و ئەنجـــوومەنی بەرگـــری نیشـــتمانیدا بە ســـەرۆك کۆمـــاری عێـــراق دیـــاری کـــرا، بەمەش ســـەردەمێکی نـــوێی حـــوکمڕانی لە عێـــراق دەســـتی پـــێ کـــرد، کە بە ســـەردەمی عارفـی دووەم ناوزەند دەکرێت[٥٨].

ڕۆژێـــــك دواتـــــر (عەبـــــدولڕەحمان بەزاز[٥٩]) داوای دەستلەکارکێشـــــانەوەی پێشـــکەش بە ســـەرۆك کۆمـــاری نـــوێ کـــرد، هەر لەو ڕۆژەشـــدا عەبـــدولڕەحمان عـــارف، عەبـــدولڕەحمان بەزازی بـــۆ پێکهێنـــانەوەی حکـــومەت ڕاســـپارد و لە کـــۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووســـیدا داوای لە کـــورد کـــرد کە پارێزگـــاری لە یەکپـــارچەیی وڵات بـــکەن و هاوکـــاری بـــرا عەرەبەکانیـــان بـــن لە دابـــین کردنـــی ســـەلامەتی نیشـــتمان و بەرز

کـــردنەوەی ئاســـتی هەمـــوو توێژەکـــانی گەل، هەروەهـــا هەر یەك لە ســـەرۆك کۆمـــار و ســـەرۆك وەزیـــران بەیاننامەیـــان ئاراســـتەی گەلـــی عێـــراق کـــرد و لە ٢٠ی نیســـانی ســـاڵی ١٩٦٦دا بەیاننـــامەکەی ســـەرۆك کۆمـــار لە ئێـــزگە ڕاگەیەنـــرا و تییـــدا دەری بـــڕی کە بـــڕوای بەو پرەنســـیپانە هەیە کە پێشـــتر عەبدولســـەلام عـــارفی بـــرای بانگەشـــەی بـــۆ دەکـــرد، بەتـــایبەتی ســـەروەری یاســـا و یەکێتـــی نـــاوخۆیی و خۆشـــگوزەرانی کـــۆمەڵایەتی، هەروەهـــا ســـەرۆك وەزیـــرانیش لە کـــۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووســـیدا لە ڕێککەوتـــی ٢٣ی نیســـانی ســـاڵی ١٩٦٦دا جەختـــی لە ســـەر گوتەکـــانی ســـەرۆك کۆمـــار لە بـــارەی پێویســـتی هاوکـــاری کـــردن و پارێزگـــاری کردنـــی لە یەکێتـــی ڕیزەکـــانی گەل کـــردەوە و ڕای گەیانـــد کە هەمـــوو داخوازییەکـــانی کـــورد، تەنیـــا جیـــابوونەوەی لـــێ دەربچێـــت، دێـــنە دی[٦٠]، هەروەهـــا ڕایانگەیانـــد کە ئامـــادەن کێشـــەی کـــورد چارەســـەر بکەن و لەو کابینەیە پلانی چارەسەر دانراوە[٦١].

لە بەرانبەریشـــدا ســـەرکردایەتی شۆڕشـــی ئەیلـــوول بـــۆ بەدەســـتهێنانی ڕای گشـــتی، لە ١٧ی نیســـانی ١٩٦٦ بـــۆ مـــاوەی مانگێـــك ئاگربەســـتی ڕاگەیانـــد، ئەمەش وەك نیشـــاندانی نیازپـــاکی بەرانـــبەر بە حکـــومەتی نـــوێ، تـــا چـــاو بە داواکارییەکـــانی کورددا بخشێننەوە[٦٢].

لە ٢٨ی نیســـانی ســـاڵی ١٩٦٦ ســـەرۆك کۆمـــار لە ڕێـــگەی (زەیـــد ئەحـــمەد عوســـمان[٦٣])ەوە داوای لە بـــارزانی کـــرد کە وتـــووێژ ئەنجـــام بـــدەن، لە بەرانـــبەردا بـــارزانی داواکەی لەلا پەســـەند بـــوو، بەڵام دواتـــر عەبـــدولڕەحمان عـــارف لە ژێـــر فشـــاری بـــاڵی تونـــدڕەوی نـــاو دامەزراوەی ســـەربازیدا وتـــووێژی ڕەت کـــردەوە و پلانـــی ســـەربازی ئامـــادەکراوی بـــۆ داگیرکردنـــی کوردســـتان پەســـەند کـــرد، پاشـــان بە کـــردەوە پرۆســـەکانی لە ژێـــر نـــاوی (توکلـــت علـــی الله/ پشـــتم بە خـــودا بەســـت) ئەنجامـــدا، کە تـــا ڕاگەیانـــدنی بەیاننـــامەی ٢٩ی حـــوزەیرانی ١٩٦٦ درێـــژەی هەبـــوو[٦٤]، داڕێـــژەری پـــلانەکەش وەزیـــری بەرگـــری لیـــوا ڕوکـــن (عەبـــدولعەزیز عـــوقەیلی[٦٥]) بـــوو، کە کەسێکی توندڕەو و دەمارگیر و تا سەر ئێسقان دژی کورد بوو[٦٦].

بەم شێوەیە حکومەتی نوێ هیچ دەستکەوتێکی ئەوتۆی بۆ کورد نەهێنایە دی، هەروەها حکومەت لە سەرەتاوە باوەڕی وا بوو کە ئێران سنووری بە ڕووی شۆڕشدا کردووەتەوە و یارمەتی سەربازی و خواردەمەنی بۆ کورد دەنێرێت، بۆیە عارف هەوڵیدا پاڵپشتی ئێران لە دژی کورد بە دەست بهێنێت، بەڵام سەرکەوتوو نەبوو، بەم جۆرە و دوای چەندین هەوڵی دیپلۆماسی دەسەڵاتدارانی عێراق لە سەرەتای مانگی ئایاری ساڵی ١٩٦٦ پەنایان بردە بە هێرشی سەربازی و هێرشێکی بەربڵاویان بۆ سەر کوردستان دەست پێ کرد(٦٧).

شەوی ٢ لە سەر ٣ی ئایاری ساڵی ١٩٦٦ هێرش بۆ سەر کوردستان بەم شێوەیە دەستی پێ کرد، لیوای چوار پێشکەوت بۆ دەست گرتن بە سەر چیای هەندرێن و لیوای یەك بەکشان بۆ سەر بنەکاول و دۆڵی ئاکۆیان یارمەتی دەدا. لیوای سێ بە یارمەتی لیوای چواردە بەرەو زۆزگ پێش کەوت، کە بەشی زۆری جاشەکان لە هەڵمەتدا بۆ سەر زۆزگ بەشدار بوون(٦٨).

لە شەڕ و پێکدادانەکان هێزەکانی پێشمەرگە سەرکەوتوو بوون و هێزەکانی حکومەتیان ناچار کرد بە گەڕانەوە و پاشەکشە، هێزەکانی پێشمەرگە دەستکەوتی زۆریان بە دەست هێنا و حکومەت عێراقیش زەرەر و زیانێکی زۆری بەرکەوت و سەربازێکی زۆریش کوژرا(٦٩).

دوای ئەوەی حکومەتی عێراق لەوە دڵنیا بوو کە نەك هەر ئامانجەکانی لە پرۆسە سەربازییەکان نەپێکاوە، بەڵکوو لە هەندێك بەرەشدا شکستی گەورەی هێناوە، وەك (شەڕەکانی چیای هەندرێن(٧٠))، بۆیە پەنای بردە بەر ڕێوشوێنە ئاشتییەکان، بە مەبەستی خاوکردنەوەی گرژی و ئاڵۆزی بارودۆخەکە، ئیدی لە ٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٦دا جەلال تاڵەبانی لەگەڵ عەبدولڕەحمان عارف کۆبووەوە و سەرۆك کۆمار بەڵێنیدا کە یاسایەك دەربکات کە مافەکانی کورد لە خۆبگرێت، هەروەها حکومەت لە ١٥ی حوزەیران دەستەیەکی لە چەند کەسایەتییەکی کوردی لە بەغداوە ناردە لای بارزانی، دوای چەندین دانیشتن و هاتووچۆی وەفد لە نێوان هەردوولا، لە ٢٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٦دا بەیاننامەی ڕێککەوتن واژۆ کرا و ئاگربەستی لەگەڵ سوپادا لێکەوتەوە(٧١).

بەیاننـــــامەکە لە ڕادیــــۆ و تەلەڤزیـــــۆنی عێـــــراق لە بەغـــــدا لە لایەن عەبــدولڕەحمان بەزاز و حەبیــب محەمــمەد کەریــم ڕاگەیەنــرا، حەبیــب محەمــمەد کەریـم بە زمـانی کـوردی بەیاننـامەکەی خوێنـدەوە، کە بنەماکـانی یەکێتـی نیشـتمانی و چارەسـەری کردنـی کێشـەی کـوردی لە ١٢ مـادە[٧٢] دیـاری کردبـوو، سـێ مـادە لەو ١٢ مـــادەیە بە هـــۆی نهێنـــی بـــوونی لە ڕێککەوتننـــامەکەدا بڵاونەکـــراوەتەوە، دوای ئەمە مەلا مســـتەفا بروســـکەی بـــۆ عەبـــدولڕەحمان عـــارف و عەبـــدولڕەحمان بەزاز نـارد و پشـتیوانی خـۆی بـۆ بەیاننـامەکە دەربـڕی و ئەوەی ڕاگەیانـد کە لای خـۆیەوە کار بۆ هەموو ئەو شتانە دەکات کە لە ڕێککەوتننامەکەدا هاتووە[٧٣].

ئەگەرچـی لە بـڕگەی یەکەمـی دەقـی بەیاننـامەکەدا جەخـت لەوە کـراوەتەوە کە دەبێــت لە دەســتووری هەمیشــەیی، دان بە نەتەوەی کــورددا بنرێــت، بەڵام ئەوە لە دەستووری کاتی ڕەنگی نەداوەتەوە.

لەگەڵ ئەمەشـــدا نـــاوەرۆکی بەیاننـــامەی ٢٩ی حـــوزەیرانی ١٩٦٦ یاســـا و بڕیارەکـــانی ڕژێمەکـــانی پێشـــووی حکـــومەتی عێـــراق لە بـــارەی مـــافە نەتەوەیـــی و سیاسـییەکانی کـوردی تـێ نەپەڕانـد بـوو، بـۆیە دەکرێـت بگوترێـت تەنیـا ئاگربەسـتێك بـوو بـۆ سـوودوەرگرتن لە کـات و ئامادەکـاریی بـۆ قۆنـاغێکی نـوێی شـەڕ، چـونکە ڕێککەوتـــنەکە چـــۆنیەتی جێبەجێکردنـــی مافەکـــانی کـــوردی ڕوون نەکردبـــووەوە و سنووری جوگرافیای کوردستانیشی دیاری نەکرد بوو[٧٤].

ئەگەرچـــی عەبـــدولڕەحمان عـــارف ناسیۆنالیســـتێکی عەرەبـــی کۆنەپـــارێز بـــوو، بەڵام وەك دەستپێشـــــخەرییەك زۆربەی گیـــــراوە سیاســـــییەکانی ئـــــازاد کـــــرد و تـــــا ڕادەیەك فەزای ئازادی ڕادەربڕین و چالاکی سیاسی ئاوەڵاتر کرد[٧٥].

لە ڕاســــــتیدا عەبــــــدولڕەحمان عــــــارف لە ڕووی بەڕێــــــوەبردن و ڕووبەڕووبـــوونەوەی کێشـــە و ئاریشـــەکان لاواز بـــوو، بە تـــایبەت لە بڕیـــاردان لە بـارەی بـابەتە هەسـتیارەکان، چ لە نـاوخۆ، چ لە دەرەوە، لە نـاوخۆ هەژمـوونی سـوپا و عەرەبە نەتەوەییەکان زیاتر بوو[٧٦].

هەروەهــا ٣٠ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٦ لە لایەن (عــارف عەبــدولڕەزاق[٧٧]) و ژمــارەیەك لە ئەفســەرە دیارەکــان هەوڵــی کوودەتایــان بە ســەر دەســەڵاتەکەی عەبــدولڕەحمان عــارفدا، کە لە ســەرەتادا توانییــان هەنــدێك ســەرکەوتن بە دەســت بهێــنن، بەڵام دواجــار عەبــدولڕەحمان عــارف بەســەریاندا ســەرکەوت و کوودەتــاکە کۆتایی پێ هات، ئەمە بووە هۆکارێك بۆ ئەوەی دەسەڵاتەکەی بەهێز بکات[٧٨].

لە ٧ی ئــابی ســاڵی ١٩٦٦دا عەبــدولڕەحمان بەزاز دەســتی لە کــار کێشــایەوە و ئەرکــی پێکهێنــانی کــابینەی نــوێ بە (نــاجی تالیــب[٧٩]) ســپێردرا، ئەویــش بەڵێنیــدا کە نــاوەڕۆکی ڕێککەوتننــامەی ٢٩ی حــوزەیران جێبەجــێ دەکــات، کەچــی مــاوەیەك لە دوای وەرگرتنــی دەســەڵات هــیچ بەنــدێکی جێبەجــێ نەکــرد، ئەگەرچــی لە پەیوەنــدییەکانی نێــوان ســەرکردایەتی شــۆڕش و حکــومەتی عێــراق، هەمیشــە کاربەدەســتانی عێــراق و عەبــدولڕەحمان عــارف لە ســەرووی هەموویــانەوە پێــداگیری لە ســەر جێبەجــێ کردنــی بەنــدەکانی ڕێککەوتننــامەکەی کــردووە، بەڵام ئەمە تەنیــا بە قســە بــوو و بە کــردەوە هــیچ نەکــرا، بەو مانــایەی ئەو هەوڵانەی حکــومەت تەنیــا بۆ ساردکردنەوەی شۆڕش بوو[٨٠].

دوای ڕێککەوتنــی ٢٩ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٦ی نێــوان حکــومەت و ســەرکردایەتی شۆڕشــی ئەیلــوول تــا ڕادەیەك ســەقامگیری و بــارودۆخێکی نــوێ لە کوردســتان هــاتە کــایەوە، بــۆیە پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان بە بەشــداری ٢٤٥ ئەنــدام کــۆنگرەی حەوتەمــی خــۆی لە مــاوەی نێــوان ١٥- ٢٠ی تشرــینی دووەمــی ســاڵی ١٩٦٦ بە ئامــادەبوونی بــارزانی لە گەڵاڵە گرێــدرا، لە کــۆنگرەدا کە بــارزانی وەك ســەرۆکی پــارتی هەڵبژێــردرایەوە و حەبیــب محەمــمەد کەریــم وەك ســکرتێری حیــزب و هەر یەك لە: (مەحمــوود عوســمان[٨١])، ســاڵح یووســفی، نــووری شــاوەیس، عەلــی عەبــدوڵلا، (ســامی عەبــدولڕەحمان[٨٢])، (عەزیــز عەقــراوی[٨٣])، وەك ئەندامانی مەکتەبی سیاسی هەڵبژێردران[٨٤].

کــات تێــدەپەڕی و بڕگەکــانی بەیاننــامەی ٢٩ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٦ جێبەجــێ نەدەکــران، بــۆیە نیــوەی یەکەمــی ساڵی ١٩٦٨ بــووە هــۆی نەمــانی مــتمانە

له نێــوان ســەرکردایەتی شۆڕشــی کــورد و حکــومەت، بە شــێوەیەك پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان لە ٥ی ئــازاری ساڵی ١٩٦٨ بەیاننــامەیەکی دەرکــرد و تێیــدا هێرشــی کــردە سەر هەڵسوکەوتی حکومەت و جاشەکان دەرهەق بە بزووتنەوەی کورد(٨٥).

دووەم: کۆیە لە ١٧ی نیسانی ١٩٦٦ تا ١٧ی تەممووزی ١٩٦٨

ئاماژەمـــان بە بـــارودۆخی گشـــتی کوردســـتان کـــرد، کە لەگەڵ وەرگرتنـــی دەســـەڵات لە لایەن عەبـــدولڕەحمان عـــارف پەیوەنـــدییەکان بە چ ئاراســـتەیەکدا دەڕۆیشـتن، بە شـێوەیە لە مـانگی ئایـاری سـاڵی ١٩٦٦ شـەڕی هەنـدرێن ڕوویـدا، لەو شـەڕەدا (بەکـر عەبـدولکەریم حەوێـزی[٨٦])، وەك کەسـایەتییەکی کـۆیە بەشـداری لە شـەڕی بەری ڕوانـدز کـردووە، لەم بـارەیەوە مەسـعوود بـارزانی دەڵێـت: "ئاگـادار بـووین لەوەی کە حکـومەت هێـرش دەکـات، بـۆیە خۆمـان ئامـادە کـرد، ڕەئـیس بەکـر (بەکـر عەبـدولکەریم حەوێـزی)، مـلازم خـدر، عـومەر ئاغـای دۆڵەمەری، خـدر دەبـاغ، نەوزاد خۆشـناو و خالیـد شەمســەدین بـوون، بە ســەرکردایەتی گشـتی عەبـدوڵڵا ئاغـای پشـدەری فەرمانـدەری هێـزی بـاڵەك و یارمەتیـدەری کەمـال نـوعمان سابیت[٨٧]."

هەروەهـا لە سـاڵی ١٩٦٦ شـەڕێك لە حـاجی قەڵا لە نێـوان حکـومەتی عێراقـی و پێشـمەرگە ڕوویـدا. دیـارە بەتـالیۆنی دووی حـاجی قەڵا، هەر یەك لە مـلازم خـدر دەبباغ، ئەحـمەد حەمەدەمـین دزەیـی، ڕەیـس بەکـر عەبـدولکەریم حەوێـزی، دکتـۆر خالیـد سـەعید، فەرهـاد ئیبراهـیم ئەفەنـدی، عیـزەددین قەرە محەمـمەد و عەریـف عەلـی مەولـوود بـۆ مـاوەیەك ئـامر بەتـالیۆن بـوون. هەر یەك لە: بورهـان ئاغـا، عوسـمان کـۆرەکی، شـێخ حەسـیب، گوڵەبـاخ کـۆیی (پـورزا)، مەغدیـد ئیسـماعیل و حەسـەن سـۆفی بـۆ مـاوەیەك سـەر لـق بـوون. هەڵـبەت مـاوەیەك گوڵەبـاخ ئـامر بەتـالیۆنی دۆڵـی خەلەکـان بـوو. هەروەهـا هێـزی سـەفین سـنووری چـالاکی لە هیـزۆپ، هەیـبەت سـوڵتان، حـاجی قەڵا، دۆڵـی سـماقووڵی، بـاواجی، دەربەنـدی گۆمەسـپان و بەسـتۆڕە، تـاکوو زێـی گەورە و نـاوچەی زرارەتـی و دەشـتی هەریـر و میـراوە و کلاوقاسـم و دۆڵـی هیـران، بە درێژایـی تـاوەکوو جەلـی و سـکتان، سنووری قەزای شەقلاوە و قەزای کۆیە دەگرتەوە[٨٨].

جێــی خــۆیەتی بگوترێــت کە دەشــتی کــۆیە ســەر بە لەشــکری دوو بــوو، کە ســنووری لە نێــوان زێــی گەورە و زێــی بچــووك و هەمــوو پارێزگــای هەولێــر و دۆڵــی خەلەکــان و بیتــوێن و پشــدەری دەگــرتەوە، لە ســاڵی ١٩٦٥ بە دواوە ئەو لەشــکرە لە حەوت بەتــالیۆن پێــك هــاتبوو، بەم شــێوەیە: بەتــالیۆنی یەکــی دەشــتی هەولێــر، بەتــالیۆنی دووی حــاجی قەڵا، بەتــالیۆنی ســێی ســەفین، بەتــالیۆنی چــواری پشــدەر، بەتالیۆنی پێنجی باڵەك، بەتالیۆنی شەشی بێتواتە، بەتالیۆنی حەوتی ئاکۆ[٨٩]

دوای ئەوەی لە ڕێــگەی شــەڕەوە حکــومەتی عێــراق نەیتــوانی کۆتــایی بە بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد بهێنێــت، جــارێکی دیــکە پەنــای بــردە بە گفتوگــۆ، بــۆ ئەم مەبەســتەش ســەرکردایەتی شۆڕشــی کــورد لیژنەیەکــی لە ئاســتێکی هەرە بەرز پێــك هێنــا، کە لە ئەنجامــدا ڕێککەوتننــامەی ٢٩ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٦ی لــێ بەرهەم هــات، لە کــاتی هەوڵ و دانوســتانەکان بــۆ ڕێککەوتــن لەگەڵ حکــومەتی عێــراق، کۆییەکــان ڕۆڵــی بەرچاویــان هەبــوو، هەر یەك لە حەبیــب محەمــمەد کەریــم، عەلــی عەبــدوڵڵا، نــافیز جەلال، کە خەڵکــی کــۆیە بــوون، لەگەڵ ســالح یووســفی، موحســین دزەیــی ئەنــدامی لیــژنەی دانوســتان بــوون، هاوکــات هەر یەك لە نــافیز جەلال و موحســین دزەیــی لە لیــژنەی تەنســیق دانرابــوون، لە کۆتاییشــدا ڕێککەوتننــامەی ٢٩ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٦ لە نێــوان ســەرکردایەتی شــۆڕش و حکومەتی عێراق واژۆ کرا و حکومەت دانی بە مافەکانی کورد دانا[٩٠].

لە دوای دەرکردنــــی بەیاننــــامەی ٢٩ی حــــوزەیرانی ســــاڵی ١٩٦٦ و وەك نیشــاندانی بــاش بــوونی پەیوەنــدییەکانی نێــوان هەردولا، مەســعوود محەمــمەد لە کــانوونی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦٦ بە پێــی فەرمــانی کۆمــاری ژمــارە (١٣٠٦) لە ڕێککەوتــی ٢٢ی کــانوونی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦٦ کــرا بە ئەنــدامی ئەنجــوومەنی ڕاژە[٩١].

لە دوای ڕێککەوتننــامەی ٢٩ی حــوزەیران تــا ڕادەیەك بــارودۆخەکە بەرەو باشــی دەچــوو، بــۆیە پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان لە ١٥ی تشرــینی دووەمــی ســاڵی ١٩٦٦ لە گەڵاڵە کــۆنگرەی حەوتەمــی گرێــدا، لەو کــۆنگرەیەدا دەســتوورێك بــۆ

ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی شــۆڕش دانــرا و ئەرك و پێویســتی کارەکانیشــی دابەش کــرد و چەنــد ئەنــدامێك بــۆ کــۆمیتەی ناوەنــدی هەڵبژێــردران، لەو نێــوەدا هەر یەك لە: عەلــی عەبــدوڵڵا بــۆ کاروبــاری دارایــی و نــافیز جەلال بــۆ لیــژنەی بــاڵای ئاشــتی دیاری کران[٩٢].

ئەگەرچــی ڕێککەوتننــامەی ٢٩ی حــوزەیران واژۆ کــرا، بەڵام بە هــۆی ئەوەی جێبەجــێ نەدەکــرا، جاروبــار شــەڕ لە نــاوچە کوردییەکــان ڕووی دەدا، بــۆ نمــوونە لە ئێــوارەی جەژنــی ڕەمەزانــی ســاڵی ١٩٦٧ هێزێکــی پێشــمەرگە بە فەرمانــدەیی دکتــۆر خالیــد لە کــاتی فتــار کــردنەوە هێرشــیان کــردە ســەر قشــڵەی کــۆیە و دوای شــەڕ و پێکــدادان ژمــارەیەك ســەرباز و چەکــدار کــوژران و دەســت بە ســەر قشــڵە گیــرا، لە بەرانــــبەردا هەر ئەو شــــەوە تــــانکێکی ســــەربازی لە بەر دەرگــــای ســــەراوە کەوتە مووشــــەك بــــاران کردنــــی قشــــڵە و دەرگــــاکەی تێــــك شــــکاند، لەو کاتەشــــدا دوو پێشــــمەرگە شــــەهید بــــوون، کە یەکێکیــــان ســــەر لــــق بــــوو بە نــــاوی حەمەدەمــــین ئازاد[٩٣].

لە لایەکــــی دیــــکەوە لە نیســــانی ســــاڵی ١٩٦٧ تــــاهیر یەحیــــا ســــەرۆکایەتی کــــوتلەیەکی سیاســــی کــــرد بــــۆ ڕووخــــانی حکــــومەتەکەی نــــاحی تالیــــب، بــــۆ ئەو مەبەســــتەش داوای لە مەســــعوود محەمــــمەد کــــرد هاوکــــاری بکــــات، بەڵام مەســــعوود محەممەد داواکەی ڕەت کردەوەوە و ئامادە نەبوو هاوکاری بکات[٩٤].

لە دواتــــردا، کاتێــــك نــــاحی تالیــــب لە یەکــــی ئــــابی ســــاڵی ١٩٦٧ دەســــتی لەکارکێشــــایەوە و تــــاهیر یەحیــــا دیــــاری کــــرا تــــا کــــابینەی نــــوێی وەزارەت پێــــك بهێنێــــت، بە مەبەســــتی جێبەجــــێ کردنــــی بەیاننــــامەی ٢٩ی حــــوزەیرانی ســــاڵی ١٩٦٦ لیــــژنەیەك پێك هێنرا، کە نافیز جەلال ئەندامی ئەو لیژنەیە بوو[٩٥].

یەکێــــك لە چالاکییەکــــانی دیــــکەی ئەو مــــاوەیەی کــــۆیە، بەســــتنی کۆنفرانســــی ســــێیەمی حیزبــــی شــــیوعی بــــوو، دیــــارە ئەو کۆنفرانســــە لە کۆتــــایی مــــانگی تشرــــینی دووەم و ســــەرەتای مــــانگی کــــانوونی یەکەمــــی ســــاڵی ١٩٦٧، لە مــــاڵی عەلــــی مەولــــود لە گونــــدی داربەســــەری نزیــــك کــــۆیە بەســــترا، کۆنفرانســــەکە ١٠ ڕۆژی خایانــــد، لەو

کۆنفرانسەدا ٥٥ نوێنەر و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی و نوێنەرانی دەستە تایبەتییەکان ئامادە بوون، کە باس لەم خاڵانە کران:

١- هەڵسەنگاندنی سیاسەتی حیزب لە ماوەی نێوان ساڵانی ١٩٥٦ بۆ ١٩٦٧.
٢- پرۆژەی بەرنامەی پەیڕەوی ناوخۆی حیزب.
٣- تەکتیکی حیزب و شێوەی خەباتی داهاتوو.
٤- پاراستنی یەکێتیی ڕیزەکانی حیزبی دژی کەرتکاران.
٥- پرۆژە و بڕیارەکان.

ئەندامانی کۆنفرانسەکە لە ڕووی نەتەوەیی و چینایەتییەوە بەم جۆرە پێك هاتبوون: سێیەکیان ئەندامان کرێکار بوون، ٦٥%یان عەرەب بوون، ٣١%یان کورد بوون، ڕێژەکەی دیکەش کەمایەتی بوون. کۆنفرانسەکە سێزدە ئەندامی بۆ کۆمیتەی ناوەندی هەڵبژارد، لەگەڵ ٢ ئەندامی یەدەگ، هەروەها لەو کۆنفرانسەی کۆیەدا بڕیار درا ناوی لقی کوردی بکرێتە لیژنەی هەرێمی کوردستانی حیزبی شیوعی عێراق و مافی ئەوەشی پێدرا کۆنگرەی خۆی ببەستێت، بەو مەرجەی لیژنەی ناوەندیی حیزبی شیوعی پەسەندی بکات[٩٦].

زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی کە لەم کۆنفرانسە بەشدار بووە، لەم بارەیەوە دەڵێت: "لە مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٧ کۆنفرانسی سێی حیزب لە ناوچەی کۆیە لە گوندی داربەسەر بەسترا، نوێنەرانی ڕواندز و باڵەکایەتی ئەمانە بوون: ئەکرەم ئاکرەیی، مەلا غەفوور ڕایەتی، زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، نەجمەدین مامۆ هەریری، لەگەڵ چەند پێشمەرگەیەکی چەکدار، شەوێك لە لای ئەحمەد دڵزار ماینەوە[٩٧]."

وەك باس کرا نیوەی یەکەمی ساڵی ١٩٦٨ کە ماوەی نەبوونی متمانە بوو لە نێوان سەرکردایەتی شۆڕشی کورد و حکومەتی عێراق، ئەوە بوو پارتی دیموکراتی کوردستان لە بەیاننامەی ٥ی ئازاری ساڵی ١٩٦٨ هێرشی کردە سەر هەڵسوکەوتی حکومەت و جاشەکان دەرهەق بە بزووتنەوەی کورد، لە ئەنجامی ئەو بەیاننامەیە و لە ٥ی ئازاری ساڵی ١٩٦٨ پێشمەرگە بە سەرکردایەتی عەریف

عوسمان یووسف و دکتۆر خالید سەعید بۆسەیەکیان لە نزیك کۆیە بۆ سەرۆك جاشێکی کورد بە ناوی حەوێز مام یەحیا دانا، لەو بۆسەیەدا حەوێز مام یەحیا پێوە بوو و کوژرا[٩٨].

باسی سێیەم: بارودۆخی کۆیە لە کوودەتای ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ تا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠

یەکەم: وەرگرتنەوەی دەسەڵات لە لایەن بەعسییەکانەوە

عەبدولڕەحمان عارفیش هاوشێوەی عەبدولسەلام عارف و حکومەت و دەسەڵاتدارە جیاوازەکانی پێشتر نەیتوانی کێشەی کورد چارەسەر بکات، بەڵکوو لە هەوڵی ئەوەدابوون بە هۆی بەیاننامە و ڕێککەوتنەکانەوە کات بەڕێ بکەن، تاکوو دەسەڵاتی خۆیان بەهێز دەکەن، بەو مانایەی ویستی جێبەجێ کردنی داواکارییەکان کورد و خاڵەکانی نێو بەیاننامەی ٢٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٦ی نەبوو، تا لە ئەنجامدا کوودەتای بەسەردا کرا و کۆتایی بە دەسەڵاتی عەبدولڕەحمان عارفیش هات.

لە ١٧ تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ دوای دەستبەسەرداگرتنی ناوەندەکانی ڕاگەیاندن و وەزارەتی بەرگری و بارەگای سەرەکی گاردی کۆماری بەعسییەکان کوودەتای دووەمی لە قۆناغی عەبدولڕەحمان عارف ئەنجامدا، پاش دەستگیرکردنی ژمارەیەکی زۆر لە گەورە کاربەدەستانی دەوڵەت، عەبدولڕەحمان عارف ڕەوانەی دەرەوەی وڵات کرا[٩٩].

لە ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ بۆ جاری دووەم حیزبی بەعس بە کوودەتایەکی سەربازی جڵەوی حوکمی عێراقی گرتەوە دەست[١٠٠]، کۆتایی هێنان بە شەڕ یەکێک بوو لە ئەجێندا هەنووکەییەکانی لە دوای وەرگرتنەوەی دەسەڵات[١٠١]، چونکە بەعسییەکان پەندیان لە یەکەم تاقیکردنەوەی حوکمڕانی خۆیان وەرگرت، ئەم جارەیان بە ئەزموونەوە دەسەڵاتیان گرتە دەست، بە

بەرگێکــی نوێــوە هــاتنە ســەر شــانۆی دەســەڵات، چــونکە دەیــانزانی شۆڕشــی کــورد هۆکــارێکی گرنگــی ڕووخــان و شکســتهێنانی حکومەتەکــانی ڕابــردوو بــووە، هەر بــۆیە لە بەیاننـــامەی ئەنجـــوومەنی ســـەرکردایەتی شۆڕشـــی عێـــراق، کە کوودەتاچییەکـــان پێکیــان هێنــابوو، ئاماژەیــان بە کێشــەی کــورددا و گلەییــان لە ڕژێمەکــانی پێشــوو کــرد، کە هـــــیچ هەنگـــــاوێکی ئەرێنییانەیـــــان بـــــۆ چارەســـــەرکردنی ئەو کێشـــــەیە نەگرتـــووەتەبەر، هەروەهـــا ڕایانگەیانـــد کە لە بەرنـــامەی سیاســـی ناوخۆییانـــدا مەبەستیانە کۆتایی بە کێشەی باکوور بهێنن[١٠٢].

ســەرکردایەتی نــوێی بەعســییەکان بە ســەرۆکایەتی ئەحــمەد حەســەن بەکــر و ئەفســەرە ســەربازییەکانیش بە ســەرۆکایەتی (عەبــدولرەزاق نــایف بە پــایەی جێگــری ســـــەرۆکی هەواڵگـــــری ســـــەربازی، هەروەهـــــا هەر لە لایەن کوودەتاچییەکـــــان یەکەمیــان بە ســەرۆك کۆمــار هەڵبژێــردرا، ئەویــش داوای لە عەبــدولرەزاق نــایف کــرد وەزارەتێکی نوێ پێك بهێنێت[١٠٣].

عەبـــدولڕەزاق نـــایفـی ســـەرۆك وەزیـــران بەڵێنیـــدا، بە گـــوێرەی نـــاوەرۆکی بەیاننـــامەی ٢٩ی حـــوزەیرانی ١٩٦٦ پرســـی کـــورد چارەســـەر بکـــات، هەروەهـــا ڕای گەیانـــد: "چارەســـەرکردنی پرســـی کـــورد بە شـــێوەیەکی ئاشـــتییانە دەبێـــتە مـــایەی زامنکردنـــــی بەرژەوەنـــــدی کۆمـــــاری عێـــــراق و پاراســـــتنی یەکێتیـــــی خـــــاك و داخوازییەکـــانی هاووڵاتییـــان بە عەرەب و کـــوردەوە، بـــۆ ئەوەی لە ســـایەی ئـــازادی ڕادەربـــڕین و کـــاری سیاســـییدا بگەڕێـــنەوە بـــۆ ژیـــانی دیمـــوکراتی تەندروســـت و خولقاندنی عێراقێکی بەهێز و توندوتۆڵ[١٠٤]".

حکــومەتی بەعــس هەوڵیــدا بــاوەڕ بە هەنــدێك کەســایەتی کــورد بهێنێــت بە مەبەســـتی بەشـــداریکردنیان لە پێکهێنـــانی وەزارەتـــی تـــازە، لە ٢٠ی تەممـــووزدا ســەرۆك وەزیرانــی نــوێ عەبــدولڕەزاق نــایف نــامەیەکی[١٠٥] لە ڕێگــای ســالّح یووســفی بــۆ بــارزانی نــارد و داوای هاوکــاری و هەمــاهەنگی لــێ کــرد، بە ئومێــدی چارەســەری پرســی کــورد، لە پێنــاوی وەدیهێنــانی یەکێتیــی نیشــتمانیی و خۆشــگوزەرانی بــۆ گەلــی عێـــراق بە کـــورد و عەرەبەوە، بـــۆ ئەو مەبەســـتەش داوای لە بـــارزانی کـــرد نـــاوی ٢

وەزیــر دیــاری بکــات بە مەبەســتی بەشــداریکردنیان لە حکومەتەکەیــدا، ئەویــش موحسین دزەیی و ئیحسان شێرزادی دەستنیشان کرد[١٠٦].

ڕازی بــوونی بــارزانی بە مەرجــی ئەوەی ســەرکردایەتی حکــومەتی نــوێ بەدەر بێـــت لەو کەســـایەتییانەی لە ١٩٦٣دا بەشـــداریان کـــردووە، بەڵام دوای ئەوەی بەعســییەکان پابەنــدی بەڵێــنەکەی خۆیــان نەبــوون و (تەهــا محێــدین مەعــروف، کە لە ١٩٦٣ بەشــداری حکــومەتی کردبــوو، لە حکــومەتی نــوێ بەشــداریان پــێ کــرد، پــارتی بڕیاری کشانەوەی نوێنەرەکانی لە وەزارەت دەکرد[١٠٧].

لە دوای ئەو کوودەتـــایە و لە ڕۆژی ٣٠ی تەممـــــووزی ســـــاڵی ١٩٦٨ لە کوودەتــایەکی دیــکەی بەعســییەکان عەبــدولڕەزاق نــایف لە دەســەڵات لادرا و ئەحــمەد حەســەن بەکــر هەمــوو دەســەڵاتێکی گــرتە دەســت و حکــومەتێکی نــوێ دامەزرا، ئەوانــیش ڕایانگەیانــد کە ڕژێمێکــی دیمــوکراتی شۆڕشــگێری یەکگرتــوو بنیــات دەنــێن و چارەســەری دۆزی کــورد بە شــێوەیەکی ئاشــتی و دادوەرانە دەبێــت و ئــاواتە نەتەوەییەکــانی بــرا کوردەکانمــان بهێنێــتە دی و یەکێتــی نیشــتمانی مسۆگەر بکات[١٠٨].

لە هەمــان ڕۆژیشــدا ئەحــمەد حەســەن بەکــر بەیاننــامەی ژمــارە ٢٧ی دەرکــرد، کە تێیــدا هــاتبوو: "ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی شــۆڕش پەیــمان بە خــودا و گەل دەدات کە ڕژێمێکــی دیمــوکراتی یەکگرتــووی شۆڕشــگێڕ بنیــات بنێــت، پرســی کــوردیش بە ئاشــتییانە و دادپەروەرانە چارەســەر بکــات کە خواســتە نەتەوەییەکــانی کورد بەدی بهێنێت و یەکێتیی عێراقیش مسۆگەر بکات [١٠٩]."

هەروەهــا لە ٣ی ئــابی ســاڵی ١٩٦٨دا بەعســییەکان بەیاننــامەی ژمــارە ٣٥یــان دەرکــرد، بڕیاریانــدا کە بە بەیاننــامەی ٢٩ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٦ پەیوەســتن، ڕۆژێــك دواتــریش وەك هەنگاوێــك بــۆ جێبەجــێ کردنــی ئەم بڕیارەیــان لە بەیاننـامەیەکی دیـکەدا یاسـای لێبـوردنی گشـتییان بـۆ پێشـمەرگەی کـورد ڕاگەیانـد و بڕیاریانـــدا بە نـــاردە دەرەوەی خوێنـــدکارانی کـــورد بـــۆ دەرەوەی وڵات و دامەزراندنی کۆڕی زانیاری کورد و دامەزراندنی زانکۆیەك لە سلێمانی[١١٠].

هەروەهــا ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی شۆڕشــی عێــراق لە مــاددەی ١[١١١]ی دەســتووری کاتیــدا کە لە ٢١ی ئەیلــوولی ١٩٦٨[١١٢] بــڵاوی کــردەوە، گەلــی عێــراقی بە بەشــێك لە نەتەوەی عەرەب لە قەڵەمــدا، هەروەهــا لە کــۆی ٩٥ مــاددەی ئەو دەســتوورەدا، تەنیــا ١ جــار و لە مــاددەی ٢١[١١٣]دا نــاوی کــورد هــاتبوو، کە لە مــاف و ئەرکدا، عەرەب و کورد لە بەرانبەر یاسا بە یەکسانی لە قەڵەم دابوو[١١٤].

لەگەڵ ئەمەدا هــیچ بەرەوپێشــچوونێك بــۆ دۆزی کــورد نەگیــرایە بەر، بــۆیە لە ســەرەتای مــانگی کــانوونی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦٨ بڕیــاری هێــرش کــردنە ســەر دامودەزگــا نەوتییەکــانی کۆمپانیــای نەوتــی عێــراق دەدرێــت، ســامی عەبــدولڕەحمان دەکــرێتە فەرمانــدەی ئەم چــالاکییە، ئەویــش لە ٢٣ی شــوباتی ســاڵی ١٩٦٩دا هێزێکــی ٢٠٠ کەســی دەبــاتە شــوێنی چــالاکییەکە، لە کــاتژمێر ٨:٤٧ خــولەکی شــەوی یەکــی مــانگی ئــازار یەکەم گــولله هــاوەن دەگــرنە دەزگاکــانی کۆمپانیــای نەوتــی عێــراق لە بــاکووری ڕۆژئــاوای کەرکــووك، دوای هاویشــتنی کەمــتر لە ســەد گــولله هاوەن هێزەکە دەگەڕێنەوە بۆ باکوور[١١٥].

لە ڕاستیدا هێرشــی هێــزی پێشــمەرگە بــۆ ســەر بیــرە نەوتییەکــانی کەرکــووك لە ســاڵی ١٩٦٩دا گرفتێکــی زۆری بــۆ دەســەڵاتدارانی بەعــس خوڵقانــد، ســەرەڕای پــتر لە ١٠ ملیــۆن دۆلار زیــانی تێکــڕای حکــومەتی عێــراق لەو هێرشــانەدا کە مــاوەی پــتر لە ١٠ ڕۆژ بــوو، هەروەهــا ڕێــژەی ٧٠%ی هەنــاردەی نەوتــی کەم کــردەوە، کە ئەو کات ٧٠%ی هەناردەی نەوتی عێراق پشتی بە نەوتی کەرکووك بەستبوو[١١٦].

چەنــد هەفــتەیەك لە دوای هێرشــکردنە ســەر کۆمپانیــا نەوتیــیەکە لە کەرکــووك، حکــومەتی عێــراق چــوار لەشــکری گەورەی نــاردە کوردســتان و چەنــد مانگێــك شــەڕ بەردەوام بــوو[١١٧] و جــارێکی دیــکە کــردارە ســەربازییەکانی حکــومەت لە دژی پێشــمەرگە دەســتی پــێ کــردەوە و هێــزی ئاســمانی کەوتە لێــدان و بۆردوومــان کردنــی نــاوچە کوردییەکــان، لەو مــاوەیەدا کوشــتار و شــەڕێکی خوێنــاوی لێ کەوتەوە[١١٨].

بە هـــۆی پێکـــدادانی نێـــوان هێزەکـــانی حکـــومەتی عێـــراق و پێشـــمەرگەی کوردســـــتان، کە لە زۆربەی بەرەکـــانی شـــەڕیدا هێزەکـــانی حکـــومەت دووچـــاری شکســتی گەورە دەهــاتن، هەنــدێك جــار لە تــۆڵەی ئەو شکســتانەیان پەنایــان دەبــردە بەر کــاولکردنی گونــدەکانی کوردســتان و کوشــتنی خەڵکــی بــێ لایەن بە پیــاو و ژن و منــداڵەوە، کە لە ١٦ی ئەیلــوولی ١٩٦٩دا لە گونــدی صــوریا لە نــاوچەی زاخـــۆ ٣٩ کەســـی بێتـــاوانی خەڵکـــی گونـــدیان لە مووســـڵمان و مەســـیحییەکان کوشـــت، لە نێویاندا ٢٠ ئافرەت و خەڵکی بە تەمەن و منداڵ هەبوون[١١٩].

لە ســاڵی ١٩٦٩دا حکــومەت نەیتــوانی لە ڕێــگەی ســەربازییەوە شۆڕشــی کــورد لەنــاو ببــات، کاتێــك لەمە دڵنیــا بــووەوە بیــری لە ئەنجامــدانی گفتوگــۆی جــددی لەگەڵ ســـــەرکردایەتی شـــــۆڕش و هەنـــــدێك لە ئەنـــــدامانی مەکتەبـــــی تەنفیـــــزی ئەنجــوومەنی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش ڕۆڵـــی نێوانگیرییـــان بینـــی، هەروەهـــا لە ٢٤ی تشرــینی یەکەمــی ســاڵی ١٩٦٩ حکــومەت بە مەبەســتی بینینــی مســتەفا بــارزانی (عەزیز شەریف[١٢٠])ی ناردە لای بارزانی بە مەبەستی ڕێککەوتن[١٢١].

بەم شــێوەیە بــارودۆخەکە بەرەو ســەقامگیری و ئــارامی دەچــوو، تەنــانەت لە دوای لە ٢٤ی تشرـــینی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٦٩ بەعســـییەکان لە بـــواری کـــورددا هەنـــدێك هەنگـــاوی نـــا، وەك کردنـــی نەورۆز بە جەژنێکـــی فەرمـــی لە عێـــراقدا و کردنـــی خوێنـــدن بە کـــوردی لە قوتابخـــانە ســـەرەتاییەکاندا دەرکردنـــی چەنـــد گۆڤارێـــك بە کـــوردی[١٢٢] لە لایەن حکـــومەت خـــۆیەوە و دامەزرانـــدنی زانکـــۆیەك لە ســلێمانی، بە ئامــانجی ئەوەی گەلــی کــورد بە لای خۆیانــدا ڕاکێشــن، بەڵام کە لەمەدا ســـــەرکەوتوو نەبـــــوون هێرشـــــیان کـــــردە ســـــەر کوردســـــتان[١٢٣]. کە دواجـــــار ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ی لێکەوتەوە.

دووەم: کــۆیە لە مــاوەی دەســەڵاتی دووەمــی بەعســییەکان (١٧ی تەممــووزی ساڵی ١٩٦٨ تا ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠)

لە دوای کۆتــایی فەرمــانڕەوایەتی عەبــدولڕەحمان عــارف و هــاتنەوە ســەر دەســەڵاتی بەعسییەکان، لە لای خەڵکــی کــۆیە ترسێك پەیـدا بـوو، چـونکە لە مـانگی حــوزەیران و تەممــووزی ســاڵی ١٩٦٣ بە دەیــان کەســیان بە دەســتی بەعســییەکان کــوژرا و بەشــێکی خــانووی کــۆیە و گونــدەکانی دەوروبەری کــۆیە ســووتێنران، هەروەهــا باوەڕیــان بەو کەســانە نەبــوو کە بەو کوودەتــایە هەســتاون، تــا مافەکــانی گەلی کورد بدەن[١٢٤].

لەو ســەروبەندە جــارێکی دیــکە پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان دەیویســت کۆنفرانســی محەلــی لە کــۆیە ببەســتن، لەم بــارەیەوە زرار ســلێمان دەرگەڵەیــی دەڵێـت: لە سـەرەتای بەهـاری سـاڵی ١٩٦٨ بڕیـار بـوو کۆنفرانسـی محەلـی لە گونـدی داربەســەری نزیــك کــۆیە ببەســترێت، لە دەرگەڵەوە بەڕێکەوتــین، تێــوارە بە دەرەنــگەوە گەیشــتینە گونــدی کــرۆژی نزیــك گونــدی ســماقووڵی، شــەو لەو گونــدە مــاینەوە کە ســوتێنرا بــوو، بەیــانی لە گونــدی کــرۆژەوە چــووینە گونــدی داربەســەر کۆنفرانســەکە ٣ ڕۆژی خایانــد، دوای ئەو ٣ ڕۆژە و لە کــاتی گەڕانەوەمــان لە لای گوندی هیزۆپ ئاگادار کراینەوە کە حکومەت بە نیازە هێرش بهێنێت[١٢٥].

ئەگەرچــی ســەرانی بەعــس بەڵێنیانــدا ڕێککەوتننــامەی ٢٩ی حــوزەیرانی ســاڵی ١٩٦٦ جێبەجــێ بــکەن، بەڵام لە ڕاســتیدا هــیچ هەوڵێــك بــۆ ئەو مەبەســتە نەدرا، بــۆیە کاتێـك لە کۆتاییەکـانی سـاڵی ١٩٦٨ شـەڕ لە نێـوان هەردولا دەسـتی پـێ کـردەوە و حکـومەتی عێـراق دیسـان ڕێگـای هێرشـی گـرتە بەر، لەو نێـوەدا کۆیەشـی گــرتەوە و ســەرکردایەتی ســوپای عێــراق پلانــی داگیرکردنــی شــاری کــۆیەی بەم شــێوەیە دارشــت: کــردنەوەی ڕێگــای نێــوان نــاحیەی شــوان و تەقتەق و دانــانی بنکەیەکــی ئەمنــی لە خاڵخــاڵان. کــردنەوەی ڕێگــای نێــوان تەقتەق و کــۆیە و دامەزرانـدنی بـنکەی ئەمنـی لە سـەر پـردی کـۆیە (واتە پـردی تەقتەق). کـردنەوەی

ڕێگـــای نێـــوان کـــۆیە و چوارقـــوڕنە و دانـــانی بنکەیەکـــی ئەمنـــی لە قەسرۆك. کردنەوەی ڕێگای نێوان سەنگەسەر و قەڵادزێ.

هێـــزی ســـوپای عێـــراق لە ١٧ی نیســـانی ســـاڵی ١٩٦٩دا گەیشـــتە ناوچەکـــانی بـــاکووری تەقتەق، ئەو هێـــزە لە پێشـــڕەوی کـــردن بەردەوام بـــوو، تـــا گەیشـــتە بەرزاییەکـــانی دەوروپشـــتی گونـــدی (تاڵەبـــانی گەورە[١٢٦])، لەوێـــدا هێـــزی ســـوپا ڕووبەڕووی بەرگرییەکـــی ســـەختی پێشـــمەرگە بـــوونەوە و لە شـــەڕێکی دژواردا ســـوپای عێـــراق بە یـــارمەتی چەکـــی قـــورس و تـــۆپ و فـــڕۆکە دەســـتیان بەســـەر ئەو گوندەشـــدا گـــرت. لە میـــانەی ئەو هێـــرش و پەلاماردانـــانەی ســـوپا، دەســـت بە ســـەر پـــردی تەقتەقدا گیـــرا و بـــنکەی ئەمنـــی لـــێ دانـــرا، دواتـــر فەرمـــانی پێشـــڕەوی کردنـــی هێزەکـــان بەرەو شـــاری کـــۆیە درا، بەر لە گەیشـــتنی هێزەکـــانی حکـــومەتی عێـــراق، هێـــزی پێشـــمەرگە لە نزیـــك گونـــدی تـــۆپزاوا بۆســـەیەکیان بـــۆ هێـــزی ســـوپای عێـــراق دانـــا، لە ئەنجامـــدا زەرەر و زیـــانێکی زۆر لەو هێـــزە کەوت، بەڵام هێـــزی عێـــراق پاشەکشـەی نەکـرد، بگـرە لە پێشـڕەوی کـردن بـۆ شـاری کـۆیە بەردەوام بـوو، تەنـانەت لە گونـــدی تـــۆپزاوا بـــنکەی ئەمنییـــان دانـــا، ئەوجـــا توانییـــان شـــاری کـــۆیە داگیـــر بکەن[١٢٧].

لە دوای گەیشـتنی سـوپای عێراقـی بـۆ نـاو کـۆیە، بـارودۆخەکە شـێوا، خەڵـك ترسـی هەبـوو، هەروەهـا بە بەردەوامـی شـەوانە لە کـاتژمێر پێنجـی ئێـوارەوە تـاکوو حەوتـــی بەیـــانی قەدەغەی هـــاتووچۆ ڕادەگەیەنـــرا، کارەبایـــان دەکوژانـــدەوە، بـــۆ ئەوەی ڕێ لە هەمـــوو جموجـــۆڵێکی پێشـــمەرگە لەو شـــارەدا بگـــرن. لە لایەکـــی دیـکەوە ڕۆژانە خەڵـك دەکـوژرا، ڕێگاکـانی نێـوان کـۆیە و شـارەکان دژوار و نـاخۆش بووبـوون، بـۆ نمـوونە بـۆ ئەوەی لە کـۆیە بچیـتە هەولێـر، یـا بە پـێچەوانەوە دەبـوایە بە ڕێـــگەی کەرکـــووك و شـــوان هـــاتوچۆت کردبـــا[١٢٨]. ئەم بـــارودۆخەی لە کـــۆیە دروسـت بووبـوو، ڕاسـتەوخۆ پەیوەنـدی بە چـالاکی کۆییەکـان لە شۆڕشـی ئەیلوولـدا هەبـوو، هاوکـاری و هەمـاهەنگی کردنـی شـۆڕش وای لە حکـومەتی عێـراق دەکـرد هێـرش بکـاتە سـەر شـارەکە و تێیـدا ڕەشـبگیری ئەنجـام بـدەن و خەڵـك بچەوسـێننەوە و ترس و دڵەڕاوکێ لە نێو خەڵکدا بڵاوبکەنەوە.

لەم بــارەیەوە دکتــۆرە عەتــیە، کە لەو ســەروبەندەدا لە کــۆیە دکتــۆر بــووە، دەڵێــت: قشـڵەی کـۆیە بارەگـای هێـزی عێـراق بـوو، بە سـەر مـاڵی ئـێمەی دەڕوانـی، بە شــێوەیەك نەمانــدەتوانی جــووڵەیەك بکەیــن بە مەبەســتی خزمەتکردنــی پێشـمەرگە، ئەگەر یەکێـك هـاتبووایە مـاڵمان ڕاسـتەوخۆ هێـزی عێـراقی تەلەفـۆنی بــۆ مــاڵمان دەکــرد و لێپرســینەوەی لەگەڵ دەکــردین، ئەم کەســە کێــیە و چیــی دەوێــت؟ چەنــدان جــار مــاڵی ئێمەیــان پشــکنیوە. بەڵام زۆر جــاران ئەگەر شــەوان کاریــان بە دکتــۆر بووایــە، بە دوای منیــان دەنــارد، چــوونە دەرەوەی پیــاوانیش بە شــەوان بە هەمــوو شــێوەیەك قەدەغە بــوو، بــۆیە دەبــووایە یەك دوو ژن لە مــاڵەوە بەم شــەوە بە فــانۆس بــۆ نەخۆشــخانە لەگەڵــم هاتبــان. هەروەهــا لەو کــاتەی بــارودۆخەکە خــراپ بــوو، شــەوێــك کــاتژمێر دوو زەنگــی مــاڵەوە لێیــدا، باوکمیــان ئاگــادار کردبــووەوە و کە زۆر پێویســتیان بە دکتــۆرە عەتــیە هەیە، باوکیشــم زۆر بە ئەسـپایی هــات بە خەبەری هێنــام، گــوتی کچــم هەســتە ئەو مــاڵە تۆیــان دەوێــت و لێیــان قەومــاوە، گــوتم: نەخۆشــەکە بهێننــە نەخۆشــخانە ئەمنــیش دەچــم، تەلەفــۆنم لـۆ نەخۆشـخانە کـرد ئۆتـۆمبێلی ئیسعاف بنێـرن، گوتیـان قەدەغەیە دەرچـوون. ناچـار خـۆم ئامـادە کـرد، پـێش ئەوەی بە ڕێ بکەویــن بــاوکم تەلەفـۆنی بـۆ قشـڵەی کـرد و پێــی ڕاگەیانــدن کە عەتــیەی کچــم دەچێــتە گەڕەکــی بایزاغــا لە ئەوســەری شــار، چــونکە نەخۆشــێکی خەتەر هەیە، تەقە مەکەن. بە پێیــان و بە فــانۆس چــووینە لای نەخــۆش، حــاڵی بــاش نەبــوو، دەبــوو بیبەیــنە نەخۆشــخانە، بە ناچــاری لە نێــو بەتانییەکمان پێچا و بە چوار ژنان ڕامانکێشا تا گەیشتینە نەخۆشخانە[١٢٩].

لە لایەکــی دیــکەوە ســاڵی ١٩٦٨ بە ســەرکردایەتی دکتــۆر خالیــد پێشــمەرگە هێرشــی کــردە ســەر قشــڵەی کــۆیە و چەك تەقەمەنــی قشــڵەیان بــرد، هەروەهــا چــوونە نــاو نەخۆشـخانە و لە کۆگـای دەرمـان پێداویسـتی و دەرمانیـان بـۆ پێشـمەرگە بردبوو[١٣٠].

هەروەهــا لە ٧ی نیســانی ١٩٦٩دا، چەنــد شــەڕێك لە نێــوان هێزەکــانی ســوپای عێـراق و پێشــمەرگەی کوردســتان لە دەوروبەری کــۆیە ڕوویــدا، هەرچەنــدە لە ١ی نیسانیشــدا بــارزانی بە نــاوی پــارتی و ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی شۆڕشــی کوردســتان پەیــامێکی ئاراســتەی پــارت و کەســایەتییە نیشــتمانییەکان و هێــزە

چەکــدارەکانی عێــراق کــرد، کە سیاســەتی ڕژێمــی بەعســی لە بەکارهێنــانی هێــز لە دژی شۆڕشــی کــورد ڕەتکــردەوە و ڕای گەیانــد ئەم شــەڕە پــاڵ بە کــوردەوە دەنێــت تاکوو لەگەڵ براکانی بخرێتە ناو شەڕێکەوە[١٣١].

پەراوێزەکانی بەشی سێیەم

(١) عەبدولسەلام محەمەد عارف، ساڵی ١٩١٢ لە بەغدا لەدایکبووە، ساڵی ١٩٣١ لە کۆلێژی سەربازی دەرچووە، پاشان کۆلێژی ئەرکانی لە ساڵی ١٩٥١ تەواو کردووە، ساڵی ١٩٤٦ بەشداری لە جەنگی عێراقی بەریتانیدا کردووە، ساڵی ١٩٤٨ لە جەنگی فەلەستین بەشدار بووە، ساڵی ١٩٥٦ پەیوەندی بە ڕێکخستنەکانی ئەفسەرانی ئازادیخواز کردووە، هەروەها لە شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ بەشدار بووە و بووەتە جێگری سەرۆك وەزیران و وەزیری ناوخۆ، بەڵام بە هۆ ناکۆکی لەگەڵ عەبدولکەریم قاسم نێوانیان تێکچووە، بۆیە عەبدولسەلام عارف دوور خراوەتەوە، دواتر لە هەوڵێکدا بۆ لابردنی عەبدولکەریم قاسم دەستگیر کرا و لە دادگا فەرمانی لەسێدارەدانی بۆ دەرچوو، بەڵام جێبەجێ نەکرا، دوای دوو ساڵ و نیو عەبدولکەریم قاسم لێی خۆش بوو، لە کوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ کرایە سەرۆك کۆمار و پلەی سەربازی (مشیری) پێدرا، ساڵی ١٩٦٦ لە فڕۆکەیەکی سەربازی کەوتە خوارەوە و کۆچی دوایی کرد. وەرگیراوە لە: (سۆزان کەریم مستەفا، بەعسیزم و کورد ١٩٤٧-١٩٧٥ (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦- ١٢٧).

(٢) تاهیر محەمەد یەحیا، ساڵی ١٩١٦ لە شاری تکریت لەدایکبووە، ساڵی ١٩٣٥ کۆلێژی سەربازی تەواو کردووە، ساڵی ١٩٤٨ بەشداری لە جەنگی فەلەستین کردووە و میدالیای ئازایەتی وەرگرتووە، ساڵی ١٩٥٥ بووەتە ئامر کەتیبەی تانك، ساڵانی (١٩٥٦- ١٩٥٨) بووەتە ئەندامی لیژنەی باڵای ئەفسەرانی ئازاد، دوای شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ کراوەتە بەڕێوەبەری گشتی پۆلیس، هەروەها لە ڕاپەڕینی شەواف بۆ لادانی عەبدولکەریم قاسم بەشدار بووە، دواتر بەشداری کردووە لە کوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ و سەرکردایەتی ئەو دەبابانەی کردووە کە سەربازگەی ڕەشیدیان گرتووە، ئەوجا بووەتە سەرۆکی ئەرکانی سوپا، لە ماوەی ساڵانی (١٩٦٣- ١٩٦٨) چەندی جارێك بەرپرسیاریەتی سەرۆکایەتی وەزیرانی پێ سپێردراوە، دوای کوودەتای ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ بۆ ماوەی دوو ساڵ

دەستگیر کراوە. لە ڕێککەوتی ١٩ی ئایاری ساڵی ١٩٨٦ کۆچی دوایی کردووە. وەرگیراوە لە: (سۆزان کەریم مستەفا، بەعسیزم و کورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٦؛ ئیسماعیل محەمەد حەسەن و شوان محەمەد ئەمین تەها خۆشناو، هەڵوێستی لیوای هەولێر بەرانبەر کوودەتای یەکەمی بەعس (٨ی شوباتی ١٩٦٣)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٨؛ شیرزاد زکریا محمد (دکتۆر)، ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕەشی ئەیلوول لە کوردستان- عێراق (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسی گشتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٦- ٨٧).

(٣) شیرزاد زکریا محمد (دکتۆر)، ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕەشی ئەیلوول لە کوردستان- عێراق (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسی گشتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١؛ ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٩.

(٤) ئەحمەد حەسەن بەکر، ساڵی ١٩١٤ لەدایکبووە، بەر لەوەی ببێتە ئەفسەر مامۆستا بووە، ساڵی ١٩٣٨ چووەتە ئەکادیمیای سەربازی، لە شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ بەشدار بووە،یەکێك بووە لە ئەندامەکانی ڕێکخراوی ئەفسەرە ئازادەکان، ساڵی ١٩٦٠ پەیوەندی بە حیزبی بەعس کردووە، لە کوودەتا ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ و لە کوودەتای ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ ڕۆڵی هەبووە، چوارەمین سەرۆك کۆماری عێراق بووە لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦٨- ١٩٧٩)، ساڵی ١٩٨٣ کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (شامل عبدالقادر، أحمد حسن البكر (السيرة السياسية ودوره في تاريخ العراق السياسي الحديث ١٩١٤م- ١٩٨٣م)، طبعة اول، مكتبة المجلة، بغداد، ٢٠١٦).

(٥) ساڵح مەهدی عەمماش النداوی، ساڵی ١٩٢٤ لە شاری بەغدا لەدایکبووە، کۆلێژی سەربازی تەواو کردووە، ئەندامی سەرکردایەتی هەرێمایەتی قەتەریەی حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی و وەزیری بەرگری بووە، دوای شۆڕشی ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ پۆستی وەزیری ناوخۆی وەرگرتووە، دواتر لە پۆستەکەی بەخشراوە و کراوە بە باڵیۆز لە دەوڵەتانی ئەورووپای ڕۆژئاوا، ساڵی ١٩٨٥ کۆچی دوایی کردووە، وەرگیراوە لە: (ڕاهی مەزهەر ئەلعامری (دکتۆر)، ڕۆڵی سیاسی مەسعوود محەمەد لە عێراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٠).

(٦) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٣.

(٧) شـــێرکۆ فەتحـــوڵڵا عـــومەر، (دکتـــۆر)، پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی نەتەوەی کـــورد لە عێـــراق (١٩٤٦- ١٩٧٥)، وەرگێڕانـــی: ســـوارە قەڵادزێـــی، چـــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکووك، ٢٠١٣، ل ٢١٠- ٢١١.

(٨) عەبـــدولخالق ناســـر ئەلعـــامری (دکتـــۆر)، بـــارزانی مســـتەفا و دۆزی کـــورد لە عێـــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٧- ١٩٨.

(٩) عەبدولســـەلام عـــارف بەوە نـــاسرا بـــوو، کە دژایەتـــی کـــورد و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی نەتەوەیـــی کـــورد دەکـــات، زۆریشـــی ڕقـــی لە کـــورد بـــوو، تەنـــانەت پـــێش شۆڕشـــی ١٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٥٨ نەیهێشـــت ئەفســـەرە کوردەکـــان بچـــنە ڕیـــزی ئەفســـەرانی ئـــازادەوە، تەنـــانەت ڕێـــگەی نەدەدا منـــداڵەکانی لەگەڵ منـــداڵانی ئەفســـەرە کوردەکـــان یـــاری بـــکەن. وەرگیـــراوە لە: (عەبـــدولخالق ناســـر ئەلعـــامری (دکتـــۆر)، بـــارزانی مســـتەفا و دۆزی کـــورد لە عێـــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٦- ١٩٧).

(١٠) ڕەفیـــق ڕەحـــمان مـــام خـــول، مســـتەفا بـــارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێســـتی لە پێشـــهاتە سیاســـییەکاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤١- ١٤٢.

(١١) دەقی بەیاننامەکەی حکومەتی عێراق:

بە ناوی خودای بەخشندە و میهرەبان

بە پێـــی ئەوەی کە بەرژەوەنـــدی گشـــتی پێویســـتی دەکـــات و بـــۆ بە دەنـــگەوە چـــوونی بـــرا کوردەکانمـــان کە لە بـــانگەوازەکەی مەلا مســـتەفای بارزانـــدا هـــاتووە و لەبەر ئەوەی کە ئـــێمەش ئارەزوومـــان لە گێـــڕانەوەی ژیـــانی ئاســـاییە بـــۆ بەشـــی بـــاکووری نیشـــتمانی خۆشەویســـتمان و لە دانـــانی ڕادەیەك بـــۆ هەوڵ و تەقەلای ئیمپریـــالیزم و کلکەکـــانی و لە دوا بڕینـــی چەوســـێنەرەوان و لە هەڵـــگەڕاوان و بە نیـــازی ڕاگرتنـــی ڕژانـــی خـــوێنی بـــێ گونـــاح و بە پێـــی ئەوەی کە بەرژەوەندی بەرز لە سەرمانی پێویست دەکات، بڕیاری ئەم خاڵانەی خوارەوەماندا:

یەکەم: دانـــان بە مـــافە نەتەوەییەکـــانی کـــورددا، لە چوارچێـــوەی یەکێتییەکـــی نیشـــتمانی و برایانەدا لەگەڵ جێگیر کردنی ئەمەش لە دەستووری کاتیدا

دووەم: ئـــازادکردنی گیـــراو و زینـــدانیان، کە بە هـــۆی ڕووداوەکـــان بـــاکوورەوە گیـــراون، هەروەهـــا دەرکردنـــی لێبـــوردنی گشـــتی و گەڕانەوەی زینـــدەماڵ و مردەماڵەکـــانی خەڵـــك کە زەوت کرابوون.

سێیەم: گێڕانەوەی بەڕێوەبەرێتییە ناوخۆییەکان بۆ ناوچەکانی باکوور.

چوارەم: گێڕانەوەی کاربەدەستان و مووچەخۆران.

پێـــنجەم: هەڵگرتنـــی ئەو ڕاگیـــرانەی لە ســـەر نـــاردنە بـــازاڕی هەر جـــۆرە مـــایەیەکی خـــواردەمەنی دانراوە.

شەشـــەم: دەســـتكردن بە نـــۆژەنكردنەوەی ناوچەکـــانی بـــاکوور و هەر لە ئێســـتاوە پێکهێنـــانی جۆرەهـــا لیـــژنەی بـــۆ ئاســـان کردنـــی ئەو زەحـــمەت و قورســـاییيانەی دێـــنە ڕێيـــان لە بـــارەی خـــۆگیرکردن بە کـــاری ڕۆتینیـــیەوە لەگەڵ ســـەرنجدانی بژاردنـــی زیـــانی ئەوانەی زیانیـــان تـــووش هاتووە.

حەوتەم: بـــۆ بـــژاردنەوەی زەوی و زاری ئەو خـــاوەن زەوی و زارانەی بە هـــۆی دروســـتکردنی ئەســـتێلی دووکـــان و دەربەنـــدیخانەوە زەوی و زارەکانیـــان کەوتـــووەتە ژێـــر ئـــاو بە بـــۆ بژاردنەوەیەکی دادپەروەرانە.

هەشتەم: کردنـی ئەوەی پێویسـت بێـت بـۆ گێـڕانەوەی هێمنـی و ئـارامیی نـاوچەی بـاکوور، ئـێمە داوا لە بـرا کوردەکانمـان دەکەیـن بگەڕێـنەوە بـۆ سـەر ژیـانی ئاسـایی خۆیـان بـۆ ئەوەی لە خێـر و بێـــری ئەم وڵاتە بەهرەمەنـــد بـــبن و ڕیزەکـــانی خۆیـــان لە ڕووی پیلانەکـــانی ئیمپریـــالیزم و کلکەکانیـدا یەك بـخەن، بـا بـرا کوردەکانمـان بـزانن کە وا ئـێمە کـار دەکەیـن بـۆ هەرچـی شـتێك کە مـــافە بەجێکانیـــان وەك هاونیشـــتمانانی تـــری کۆمـــاری عێـــراق دابـــین بکـــات، خـــوداش لەو لای مەبەستمانەوەیە.

نـــۆیەم: لە ســـەر هەمـــوو وەزارەتە پەیوەندیـــدارەکان پێویســـتە هەر مەرســـووم و فەرمـــان و ڕێنوێنییەك پێویست بێت بۆ جێبەجێ کردنی ئەوەی لەم بەیانەدا وتراوە، دەر بکەن.

ئیمزا عەبدولسەلام محەممەد عارف

سەرۆك کۆمار.

وەرگیـــراوە لە: (مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٠).

(١٢) بەیاننامە وەڵامییەکەی مستەفا بارزانی:

بە مەبەســـتی بە دەنـــگەوە هـــاتنی حەزی بەڕێـــز ســـەرۆك کۆمـــار مشـــیر ڕوکـــن عەبدولســـەلام محەمـمەد عـارف لە پاراسـتنی یەکێتـی ڕیـزی نیشـتمانی و نەهێشـتنی ڕژانـی خـوێنی بـێ گوناهـان و دوایـــی پێهێنـــانی شـــەڕی براکـــوژی و لەبەر دەرکەوتنـــی نیازپـــاکیی دەســـەڵاتی حـــوکمڕان، بڕیارمانــدا دەستپێشــخەری بکەیــن بــۆ وەســتاندنی شــەڕ و داوا لە براکــانم بکەیــن بگەڕێــنەوە بــۆ شـــوێنی دانیشـــتنی خۆیـــان و بگەڕێـــنەوە بـــۆ ســـەر ئیشـــوکاری ئـــازاد و مەردانەی خۆیـــان، بەمە دەرفەتـــی دەســـەڵاتی نیشـــتمانی دەدەن کە وا دەستپێشـــخەری بکـــات بـــۆ هەنگاونـــانی وا کە گێـڕانەوەی ژیـانی ئاسـایی و ئاسـایش و ئـارامیی بـۆ نـاوچەکە پـێ دابـین ببێـت و هەلـی جێبەجـێ کردنـــی مـــافە نەتەوەیییەکـــانی هاونیشـــتمانە کوردەکـــانیش لە چوارچێـــوەی گەلـــی عێـــراق و لە یەکێتـــی نیشـــتمانیدا برەخســـێت و برایەتـــی عەرەب و کـــورد لە ســـەر پتەوتـــرین بنەمـــا داڕێـــژرێ بە جۆرێـــــك کە لە وەی بپارێزێـــــت لاوازیـــــی تـــــووش ببێـــــت و لە ڕووی فڕوفێـــــڵ و پیلانـــــی

ئیمپریالیستییەکان و هەلپەرستان و چاوچنۆکاندا قایم و پتەوی بکات و با هەموو کەسیش بزانێت سەروەری یاسا و دابینکردنی هێمنی و ڕێکوپێکی لە ناوچەکەدا هەموو گیروگرفتێکمان بۆ چارە دەکات هەرچەندە قورس و گرانیش بێت.
خودا هەنگاوی دڵسۆزان پتەو بکات و ڕەنج و تەقەلایان بۆ ئەو یەکێتی و شان و شکۆ و گەشەکردنەی بۆ گەل و نیشتمانمان دەوێت سەربخات، خودا لەو لای مەبەستمەوەیە.
ئیمزا: بارزانی مستەفا
وەرگیراوە لە: (مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٠- ١٦١).
(١٣) لەم بارەیەوە جەلال تاڵەبانی دەڵێت: ڕێککەوتنەکەی مەلا مستەفا لەگەڵ حکومەتی عەبدولسەلام عارف لە ١٠ی شوباتی ساڵی ١٩٦٤ هیچ مافێکی سەرەکی کوردی تێدا نەسەلمێنرابوو، هەتا لە بەیاننامەکەدا پاشەکشەی تێدا بوو، لە کاتی خۆیدا مەجلیسی قادەی سەورە کە عەبدولسەلام خۆی سەرۆکی بوو، خۆشی ڕێککەوتننامەکەی دەرکردبوو، بۆ نموونە: ناوی کورد بە (الشعب الكردي) هاتبوو، بەڵام لە بەیاننامە تازەکەدا ناوی گەلی کورد بە (اخواننا الاكرد) هاتبوو، لە پاشاندا بارزانی بەڵێنی بە حکومەتی دابوو، باسی حوکمی زاتی نەکرێت و پارتیش هەڵبوەشێنرێتەوە، لە ڕوانگەی حکومەتەوە کار بۆ پرۆژەی (العمل القومي المشترك) بکرێت و هەموو حیزبەکان لە ناو ئەو پرۆژەیەدا بتوێنەوە، واتا پارتیش هەڵوەشێتەوە و نەمێنێت. هەروەها لە بەیانێکیشدا کە مەلا مستەفا بە زمانی عەرەبی و کوردی بڵاوی کردەوە و موئمینە (والمؤمنون مؤتمنون) و بڕوای میللەتی کوردی پێ دەسپێردرێت، لەبەر ئەوەی داوا لە خەڵك دەکات بچنەوە سەر کاروباری ئاسایی خۆیان.
وەرگیراوە لە: (سەلاح ڕەشید، مام جەلال- دیداری تەمەن- لە لاوێتییەوە بۆ کۆشکی کۆماری، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٥).
(١٤) شێرکۆ فەتحوڵلا عومەر، (دکتۆر)، پارتی دیموکراتی کوردستان و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد لە عێراق (١٩٤٦- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١١- ٢١٢.
(١٥) لە پێشەکی دەستووری کاتی ٢٩ی نیسانی ساڵی ١٩٦٤دا هاتووە: "وەك وەڵامدانەوەیەك بۆ ئارەزووی گەل و هێزە چەکدارەکان کە پێشەنگەکانی لە ١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ چوونە پێشەوە بۆ ڕزگارکردنی وڵات لە خراپەکاری و لادان و دەسەڵاتی حیزبی و بۆ بەدیهێنانی گیانی شۆڕشی ئەو ڕۆژە پیرۆزە کە ئامانجی دابین کردنی ئارامی و دڵنیاییە و ئامادەکردنی دەرفەتی تەواو بۆ ڕۆڵەکانی گەل بە هەموو جۆرەکانییەوە بە بێ جیاکاری بە هۆکاری ڕەگەز، یاخود بنەچە، یاخود ئایین، بۆ هەنگاونان بۆ کارکردنی بەرهەمهێن و ڕاستکردنەوەی بارودۆخە کۆمەڵایەتییەکان و دروستکردنی کۆمەڵگەیەکی

چـاکە کـار کە خۆشـگوزەرانی و ڕۆشـنبیری و زانسـت و تەندروسـتی تێـدا بێـت و کـار بکـات بـۆ دروسـتکردنی نەوەکـانی داهـاتوو لە سـەر گیـانی عەرەبـی و ئیسـلامی و خۆشەویسـتی وڵات و یەکێتی گشتگیری.

جـاڕی ئەم دەسـتوورە کـاتییە دەدەیـن، کە بنەماکـانی دەسـەڵاتی تێـدا جێگیـر کـراوە و پەیوەنـدی دەوڵەت بە تـاك و کـۆمەڵگەوە ڕێـك دەخـات بـۆ ئەوەی کـاری پـێ بکرێـت لە مـاوەی گواسـتنەوە، ئومێـد دەکەیـن مـاوەکەی درێـژە نەکێشـێت، بە شـێوەیەك دەسـتووری هەمیشـەیی وڵات دابنرێـت، کە گـوتەی کۆتـایی تێـدا بـۆ گەل بێـت لە پەسـەند کردنـی سیسـتەمی دەسـەڵاتی کۆمـاری و جـۆرەکەی، هەموومـان پشـت و پەنامـان بە خـودای گەورەی میهرەبـانە، کە خۆمـان لە فەرمایشتی ئەودا دەبینینەوە. (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٤).

(١٦) لە دەروازەی سـێیەم/ ئەرك و مـافە گشـتییەکان، مـادەی ١٩ی دەسـتووری ٢٩ی نیسـانی سـاڵی ١٩٦٤دا هـاتووە: "عێراقییەکـان لە مـاف و ئەرکە گشـتییەکان یەکسـانن بە بـێ جیاکـاری، بە هـۆی ڕەگەز، یـاخود بـنەچە، یـاخود ئـایین، یـاخود هەر هـۆیەکی دی، ئەم دەسـتوورە دان دەنێـت بە مـافە نەتەوەییەکـان بـۆ کـورد لە چوارچێـوەی گەلـی عێـراق لە یەکێتـی نیشـتمانی برایەتیدا" (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٤).

(١٧) ڕاهـی مەزهەر ئەلعـامری (دکتـۆر)، ڕۆڵـی سیاسـی مەسـعوود محەمـەد لە عێـراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٩. ٢٠٠.

(١٨) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧.

(١٩) عەبـدولخالق ناسـر ئەلعـامری (دکتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی کـورد لە عێـراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٠- ٢١١.

(٢٠) ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٧.

(٢١) شـیرزاد زکریـا محمـد (دکتـۆر)، ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕەشـی ئەیلـوول لە کوردسـتان- عێـراق (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـی گشـتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سـەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠.

(٢٢) نـووری سـدیق عەلـی ڕەسـوڵ ئەحـمەد ئاغـا، نـاسراو بە نـووری شـاوێس، سـاڵی ١٩٢٢ لە شـاری سـلێمانی لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی لە سـلێمانی و دواناوەنـدی لە کەرکـووك تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٤٥ کـۆلێژی ئەنـدازیاری لە بەغـدا تەواو کـردووە و دەبێـتە ئەنـدازیار، بـۆ کـارکردن زۆر شـوێنی کـردووە. هەروەهـا لە مـاوەی ژیانیـدا لە زۆر کـۆمەڵە و ڕێکخـراوی سیاسـی کـاری کـردووە، لەوانە: کـۆمەڵەی دارکەر، پـارتی هیـوا، پـارتی شـۆڕش، پـارتی

ڕزگـــاری و پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان، ســـاڵی ١٩٥٣ بـــووەتە ئەنـــدامی کـــۆمیتەی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان، لە دوای شۆڕشـــی ١٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٥٨ لە ســـەر پشـــکی کـــورد بـــووەتە جێگـــری ســـەندیکای ئەنـــدازیارانی عێـــراق، ســـاڵی (١٩٦١- ١٩٧٠) لە شـــاخ بـــووە و لە خەبـــاتی چەکـــداری بەشـــدار بـــووە. لە دوای ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠ بـــووەتە وەزیـــری ئـــاوەدان کـــردنەوە، بەڵام لەگەڵ دەســـت پـــێ کـــردنەوەی شـــەڕ لە ســـاڵی ١٩٧٤ دەچێـــتە شـــاخ... نـــاوبراو لە ١٥ی تشرـــینی دووەمـــی ســـاڵی ١٩٨٣ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە و لە ســـلێمانی بە خـــاك ســـپێردراوە. وەرگیـــــراوە لە: (ئەحـــــمەد حەمەدئەمـــــین ئـــــۆمەر، بیرەوەرییەکـــــانی نـــــووری شـــــاوەیس (هەڵســـەنگاندن و ڕاســـتکردنەوە)، گۆڤـــاری زانکـــۆی دهـــۆك، پەربەنـــدا ٢٣، ژمـــارە ٢، ٢٠٢٠، ل ٤١٠- ٤١١).

(٢٣) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٥

(٢٤) عوســـمان دەشـــتی (دکتـــۆر)، مەلا مەعســـومی هەورامـــی (مەلا و زانـــا و وڵاتـــپەروەر)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١- ٥٢.

(٢٥) عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٧.

(٢٦) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٦.

(٢٧) مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩٦.

(٢٨) فازیـــل شـــەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیـــای کـــۆیە یـــان مێـــژووی ڕووداوەکـــان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تـــا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(٢٩) ڕاهـــی مەزهەر ئەلعـــامری (دکتـــۆر)، ڕۆڵـــی سیاســـی مەســـعوود محەمـــمەد لە عێـــراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٥- ١٩٧.

(٣٠) ئەو کـــاتە ئیبراهـــیم ئەحـــمەد ســـکرتێری پـــارتی، جەلال تاڵەبـــانی، عـــومەر مســـتەفا، عەلـــی عەســـکەری و کەمـــال مـــوفتی ئەنـــدامانی مەکتەبـــی سیاســـی و ســـەرکردایەتی پـــارتی، ڕەخـــنەی ئەوەیـــان لە مســـتەفا بـــارزانی گـــرت، کە گـــوایە بەبـــێ گەڕانەوە بـــۆ مەکتەبـــی سیاســـی بڕیـــاری ئەو ئاگربەســـتەی داوە، وەك کـــاردانەوەیەکیش بـــۆ ئەو بڕیـــارەی بـــارزانی و ســـەبارەت بە ئاشـــتی لەگەڵ عەبدولســـەلام عـــارف، زۆربەی ئەنـــدامانی مەکتەبـــی سیاســـی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان بە سەرپەرشـــتی ئیبراهـــیم ئەحـــمەد لە ٤ی نیســـانی ١٩٦٤دا، کۆنفرانســـێکیان لە مـــاوەت بەســـت، کە ٥ ڕۆژی خایانـــد، کۆنفرانســـەکەش بڕیـــاری هەڵپەســـاردن و ســـنووردار کردنـــی دەســـەڵاتەکانی مســـتەفا بـــارزانیدا. وەرگیـــراوە لە: (ڕەفیـــق ڕەحـــمان مـــام خـــول، ڕۆڵـــی حیزبـــی شـــیوعی عێـــراق لە شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١١٩- ١٢٠). هەروەهـــا بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر لەم بـــارەیە بـــڕوانە: (کـــاوە تەیـــب جەلال، کەرتبـــوون لەنێـــو پـــارتە سیاســـییەکان لە باشـــووری کوردستان، بڵاوکراوەی دەزگای ئایدیا بۆ فکر و لێکۆڵینەوە، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٧).

(٣١) ڕەشـيد حـاجی بەدری سـندی، سـاڵی ١٩٣١ لە زاخـۆ لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی و ناوەنـدی و دواناوەنـدی لە مووسـڵ تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٥٥ پەیوەنـدی بە پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان کـردووە، سـاڵی ١٩٦٣ چـووەتە نێـو ڕیزەکـانی شۆڕشـی کـورد، لە نـاو شۆڕشـدا چەنـدین پـێگەی سـەربازی وەرگرتـووە، سـاڵی ١٩٦٤ بـووەتە ئەنـدامی ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕشـی کـورد، لە کـۆنگرەی هەشـتی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان وەك ئەنـدامی لیـژنەی ناوەنـدی هەڵبژێـردراوە، دوای بەیاننـامەی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ بـووەتە بەرپرسـی مەکتەبـی سـەربازی پـارتی، لە کـۆنگرەی ١١ی پـارتی وەك ئەنـدامی لیـژنەی چـاودێری و پشـکنینی ناوەنـدی حیـزب دەستنیشـان کـراوە، سـاڵی ١٩٩٠ خانەنشـین کـراوە. وەرگیـراوە لە: (شـیرزاد زکریـا محمـد (دکتـۆر)، ئەنجـوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕەشـی ئەیلـوول لە کوردسـتان- عێـراق (تـوێژینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـی گشـتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٥٨؛ عەبـدوڵڵا ڕەحـمان مەلازادە، شـێوەی پێکهـاتەی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوولی مەزن (کـورتە باسـێکە لە سـەر پێکهـاتەی عەسـکەری لەشـکری شۆڕشـگێڕی کوردسـتان لە سـاڵی ١٩٦٥ تـا سـاڵی ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣).

(٣٢) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٦.

(٣٣) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٨ و ١٨٦.

(٣٤) ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٩.

(٣٥) جەمـال فەتحـوڵڵا (دکتـۆر)، قشـڵەی کـۆیە وا دەگێـڕێتەوە، گۆڤـاری شـارەوان (سـەرۆکایەتی شارەوانی کۆیە دەری دەکات)، ژمارە ٣، شوباتی ٢٠١٤، ل ٦.

(٣٦) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٧

(٣٧) مسـعود بـارزانی، بـارزانی و بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد (شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٤- ١٩٥.

(٣٨) مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢٢- ٤٢٣.

(٣٩) ڕاهـی مەزهەر ئەلعـامری (دکتـۆر)، ڕۆڵـی سیاسـی مەسـعوود محەمـمەد لە عێـراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٩.

(٤٠) گونـدی قازبەگیـان لە ڕووی کـارگێڕییەوە سـەر بە نـاحیەی ئاشـتییە، بە دووری ٢٠ کیلـۆمەتر دەکەوێـتە بەشـی باشـووری ڕۆژهەڵاتـی شـاری کـۆیە، لە بنـاری شـاخی هەیـبەت سـوڵتان هەڵکەوتـووە، هەروەهـا لە ناوەڕاسـتی گونـدەکانی بەشـی باشـووری ڕۆژهەڵاتـی شـاری کـۆیەیە لە سـەر ڕێگـای گشـتی کـۆیە- دووکـان. وەرگیـراوە لە: (شـێخ ئـازاد قازبەگیـانی، قازبەگیـان

(ناسـاندنێکی جـوگرافی، مێژوویـی، کولتـووری‌یه)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی پیرەمێـرد، سـلێمانی، ٢٠٢١، ل ٣٦- ٤٢).

(٤١) گونـدی سـورەقەڵا، لە ڕووی کـارگێڕییەوە سـەر بە نـاحیەی ئاشـتی‌یە، لەگەڵ هەر یەك لە گونـدەکانی قوڵقـوڵە لە ڕۆژهەڵات، کـانی هەنجیـر لە باشـووری ڕۆژهەڵات، شـیوەجان لە باشـووری ڕۆژئـاوا، بـانەگوڵان لە ڕۆژئـاوا، پیبـازۆك لە بـاکوور، دۆنـدار و شیوەشـان لە بـاکووری ڕۆژهەڵات هاوسـنوورە، کەوتـووەتە نزیـك ڕێگـای سـەرەکی کـۆیە- دووکـان. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (زامـدار ئەحـمەد مەلا ڕەسـووڵ، نـاحیەی ئاشـتی و گونـدەکانی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٥٦).

(٤٢) شـێخ ئـازاد قازبەگیـانی، قازبەگیـان (ناسـاندنێکی جـوگرافی، مێژوویـی، کولتـووری‌یە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١- ٩٢.

(٤٣) فازیـل شـەوڕۆ، کرۆنۆلۆژیـای کـۆیە یـان مێـژووی ڕووداوەکـان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تـا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(٤٤) محەمـمەد مەلا قـادر، لە ١٢ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٤ لە گونـدی پیـرە کەپـران لە سـنووری هەولێـر لەدایکبـووە، لە تەمەنـی گەنجیـیەوە پەیوەنـدی بە ڕیزەکـانی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان کـردووە، لە شۆڕشـی ئەیلـوول و شۆڕشـی گـوڵان بەشـدار بـووە، لە نێـو حیزبەکەیـدا چەنـدین پـلە و پۆسـتی جیـاوازی هەبـووە و یەکێـك بـووە لە کـادیرە دیارەکـانی پـارتی. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (محەمـمەد مەلا قـادر، سـەربردە (کـورتەیەك لە بیرەوەرییەکـان)، چـاپی یەکەم، دەزگـای چـاپ و بڵاوکـردنەوەی ئـاراس، هەولێـر، ٢٠٠٩، ل ٨- ١٤). نـاوبراو لە ڕێککەوتـی ١٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠١٩ کۆچی دوایی کرد.

(٤٥) خورشـید شـێرە سـەلیم، سـاڵی ١٩٣٨ لە دیـبەگە لەدایکبـووە، قۆنـاغی سـەرەتایی سـاڵی ١٩٤٩ لە هەولێـر تەواو کـردووە، بە هـۆی بـارودۆخی سیاسـی وازی لە خوێنـدن هێنـاوە، سـاڵێك دوای دەسـت پـێ کردنـی شۆڕشـی ئەیلـوول پەیوەنـدی بە شۆڕشـەوە کـردووە، بە یەکێـک لە سـەرکردە دیارەکـانی سـەربازی شۆڕشـی ئەیلـوول دادەنرێـت، لە دوای کوودەتـای ٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣ بـۆ مـاوەی نـزیکەی حەوت سـاڵ لە کـۆیە بـووە و بەشـداری لە ڕووداوەکـانی ئەو سـنوورە کـردووە، یـا لە نـزیکەوە ئاگـادار بـووە، نـاوبراو ئێسـتا لە هەولێـر دادەنیشـێت. (چـاوپێکەوتن لەگەڵ خورشـید شـێرە، هەولێـر، ڕێککەوتـی ٢٨ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣).

(٤٦) محەمـمەد مەلا قـادر، سـەربردە (کـورتەیەك لە بیرەوەرییەکـان)، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٤٠.

(٤٧) وتـــاری داســـتانی چیـــای ســـەفین "نیســـانی ١٩٦٥"، ئینســـکلۆپیدیای پـــارتی دیمـــوکراتی کوردستان، ٢٠٢٢.

https://t.ly/VtBMG

(٤٨) محەمـــمەد مەلا قـــادر، ســـەربردە (کـــورتەیەك لە بیرەوەرییەکـــان)، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٣٧.

(٤٩) مەلا محەمـــمەد بەحرکەیـــی، کـــوردایەتی و کـــۆڵنەدان (ژیاننـــامە و بەشـــێك لە بیـــرەوەری و ڕووداوە سیاسییەکانی ژیانم)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئیشراق، ئێران، ٢٠٢٢، ل ١٢٥- ١٢٦.

(٥٠) گونـــدی ئیلنجـــاغی گەورە ســـەر بەنـــاحیەی تەقتەقە، دەکەوێـــتە خـــوارووی ڕۆژئـــاوای کـــۆیە و ســـەرووی خۆرئـــاوای تەقتەق، لە ڕۆژئـــاوای ڕێگـــای ســـەرەکی کـــۆیە- تەقتەق هەڵکەوتـــووە و نـــزیکەی ٦ بـــۆ ٧ کیلـــۆمەتر لە ڕێگـــا ســـەرەکییەکەوە دوورە، زۆربەی زۆری دانیشـــتوانەکەی لە هـــۆزی شـــێخانین و هەنـــدێک هـــۆزی دیـــکەی وەک پـــاڵانی، شـــوان و خۆشـــناو تێـــدایە. وەرگیـــراوە لە: (پ. ی. د. هۆشـــمەند عەلـــی مەحمـــوود، مەحمـــوود حەمەد شـــێخانی (دەنگێکـــی ڕەســـەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥).

(٥١) خورشـید شـێرە، خـەبات و خـوێن (بیرەوەرییـەکانی سـاڵانی خـەباتی پێشـمەرگایەتی)، چـاپی سێیەم، هەولێر، ٢٠١٥، ل ١٤٧- ١٥٣.

(٥٢) محەمـــمەد حەســـەن پیـــرداود ڕەســـووڵ، نـــاسراو بە مەلا محەمـــمەد بەحرکەیـــی، لە ٤ی نیســـــانی ســـــاڵی ١٩٣٩ لە بەحـــــرکە لەدایکبـــــووە، هەم لە حـــــوجرە و هەم لە قوتابخـــــانە خوێنـــدوویەتی، بـــۆ خوێنـــدنی حـــوجرە زۆر شـــوێنی کوردســـتانی کـــردووە، ســـاڵی ١٩٥٧ دەســـتی بە خەبـــاتی سیاســـی کـــردووە، دواتـــریش بەشـــداری لە بـــزووتنەوە ڕزگاریخوازەکـــانی کـــورد کـــردووە، مـــاوەیەك لە شـــاری کـــۆیە بـــووە. بـــۆ زانیـــاری زیـــاتر بـــڕوانە: (مەلا محەمـــمەد بەحرکەیـــی، کـــوردایەتی و کـــۆڵنەدان (ژیاننـــامە و بەشـــێك لە بیـــرەوەری و ڕووداوە سیاســـییەکانی ژیـــانم)، سەرچاوەی پێشوو، ٢٠٢٢). ناوبراو لە ١٥ی حوزەیرانی ساڵی ٢٠٢٠ کۆچی دوایی کردووە.

(٥٣) دوو گونـــد بە نـــاوی ســـماق شـــیرن هەیە، کە دانیشـــتووانی هەردوو گونـــدەکە ســـەیدن و خزمـــی یەکـــدین، زۆریـــش لـــێکەوە نـــزیکن، ئەو ڕووبـــارە ئـــاوەی لە ســـەرووی دێـــگەڵەوە دێـــت و بە نـــاوی دادەڕوات، بە نێـــوان هەردوو گونـــددا تـــێ دەپەڕێـــت، ســـماق شـــیرنی گەورە نـــزیکە لە ڕێگـــای ســـەرەکی کـــۆیە- هەولێـــر و نـــزیکەی ٣ کیلـــۆمەتر لە دێـــگەڵەوە دوورە. ســـماق شـــیرنی بچـــووک دەکەوێـــتە ســـەر ڕێگـــای دێـــگەڵە- بێســـتانە و نـــزیکەی ٥ کیلـــۆمەتر لە دێـــگەڵەوە دوورە. وەرگیـــراوە لە: (پ. ی. د. هۆشـــمەند عەلـــی مەحمـــوود، مەحمـــوود حەمەد شـــێخانی (دەنگێکـــی ڕەسەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٨).

(٥٤) مەلا محەمـــمەد بەحرکەیـــی، کـــوردایەتی و کـــۆڵنەدان (ژیاننـــامە و بەشـــێك لە بیـــرەوەری و ڕووداوە سیاسییەکانی ژیانم)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٥- ١٣٢.

(٥٥) خورشـــید شـــێرە، خـــەبات و خـــوێن (بیرەوەرییـــەکانی ســـاڵانی خـــەباتی پێشـــمەرگایەتی)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٥.

(٥٦) چاوپێکەوتن لەگەڵ مەولوود ژاکاو، سەرچاوەی پێشوو.

(٥٧) عەبـــدولڕەحمان محەمـــمەد عـــارف، ســـاڵی ١٩١٦ لە گەڕەکـــی کەرخی شـــاری بەغـــدا لەدایکبـــووە و خوێنـــدنی ئامـــادەیی تەواو کـــردووە، لە ١٢ی تشرـــینی دووەمـــی ســـاڵی ١٩٣٦ لە کـــۆلێژی ســـەربازی وەرگیـــراوە، لە ٤ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٣٧ بە پـــلەی ئەفســـەری دوو دەرچـــووە، چەنـــدان پـــلەی ســـەربازی هەبـــووە و تـــا پـــلەی سوپاســـالار بە وەکـــالەت ڕۆیشـــتووە، دوای دەســـتگیرکردنی عەبدولســـەلامی بـــرای لە ســـەردەمی عەبـــدولکەریم قاســـم خانەنشـــین کـــراوە، لە دوای کوودەتـــای ٨ی شـــوباتی ســـاڵی ١٩٦٣ گەڕاوەتەوە خزمەتـــی ســـەربازی، لە دوای مردنـــی عەبدولســـەلامی بـــرای بـــووەتە ســـەرۆك کۆمـــار و تـــا ١٨ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٨ بەردەوام بـــووە، ئەوجـــا ڕووی کـــردووەتە تورکیـــا، هەروەهـــا لە ســـەرەتای ســـاڵانی هەشـــتاکان دوای ئەوەی ســـەددام حوســـێن ڕێـــگەی پێـــدا گەڕاوەتەوە عێـــراق، لە ڕێککەوتـــی ٢٤ی ئـــابی ٢٠٠٧ لە ئـــوردن کـــۆچی دوایـــی کـــردووە. وەرگیـــراوە لە: (ســـۆزان کەریـــم مســـتەفا، بەعســـیزم و کـــورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (تـــوێژینەوەیەکی مێژوویـــی سیاســـییە)، ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ١٩٠- ١٩١؛ ســـەروەر عەبـــدولڕەحمان عـــومەر (دکتـــۆر)، حزبـــی شـــیوعیی عێـــراق و مەســـەلەی کـــورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) ســـەرچاوەی پێشـــوو، ل ٢٧٠؛ ڕێبـــاز دلاوەر عـــومەر، پـــێگەی باڵەکـــایەتی لە شۆڕشـــی ئەیلـــوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٦).

(٥٨) فـــاخر عـــالی عبـــابکر، ڕێککەوتننـــامەی نێـــوان حکـــومەتی عێـــراق و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی کـــورد لە ســـەردەمی وەزارەتـــی (عەبـــدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حـــوزەیرانی ١٩٦٦)، گۆڤـــاری زانکۆی ڕاپەڕین، ساڵی سێیەم، ژمارە ٩، کانوونی یەکەمی ٢٠١٦، ل ٤٧٠).

(٥٩) عەبـــدولڕەحمان بەزاز، ســـاڵی ١٩١٣ لە گەڕەکـــی ئەلتکـــارتەی کەرخی شـــاری بەغـــدا لەدایکبـــووە، چـــونکە بـــاوکی قومـــاش فـــرۆش بـــووە، بە بەزاز نـــاسراوە، ســـاڵی ١٩٣٥ کـــۆلێژی یاســـای تەواو کـــردووە، ســـاڵی ١٩٣٨ بڕوانـــامەی دکتـــۆرای لە لەنـــدەن وەرگرتـــووە، یەکێـــك بـــووە لە کەســـایەتییە سیاســـی و یاســـاییەکان و مامۆســـتای زانکـــۆ بـــووە، یەکەمـــین ســـەرۆك وەزیرانـــی مەدەنیـــیە لە ســـەردەمی کۆمـــاری، لە دوای مردنـــی عەبدولســـەلام عـــارف بـــۆ مـــاوەی ســـێ ڕۆژ بـــووەتە ســـەرۆك کۆمـــار، دواتـــر دوورخـــراوەتەوە. ســـاڵی ١٩٧٣ کـــۆچی دوایـــی کـــردووە. وەرگیـــراوە لە: (ئەحـــمەد حەمەدئەمـــین، چەنـــد لاپەڕەیەك لە مێـــژووی نـــوێ و هـــاوچەرخی عێـــراق، بڵاوکـــراوەی دەزگـــای موکریـــانی، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی ڕۆژهەڵات، هەولێـــر، ٢٠١٠، ل ١٩١؛

فاخر عالی عبابکر، ڕێککەوتننامەی نێوان حکومەتی عێراق و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە سەردەمی وەزارەتی (عەبدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧١).

(٦٠) واحێد عومەر محێدین، دانوستانەکانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد و حکومەتەکانی عێراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٧- ٢٧٨؛ فاخر عالی عبابکر، ڕێککەوتننامەی نێوان حکومەتی عێراق و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە سەردەمی وەزارەتی (عەبدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧١.

(٦١) هەرێم حەسەن ئەحمەد بابان و محەمەد عەبدوڵلا کاکەسوور (دکتۆر)، سیاسەتە ئەمریکا بەرانبەر بە عێراق (٨ی شوباتی ١٩٦٣- ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨)، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، بەرگی ٧، ژمارە ٢، نیسانی ٢٠٢٠، ل ٤٠٠.

(٦٢) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ١٧٠.

(٦٣) زەید ئەحمەد عوسمان، ساڵی ١٩٢٤ لە شاری هەولێر لەدایکبووە، قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی لە هەولێر و بۆ تەواوکردنی خوێندن ڕووی کردووەتە قاهیرە تا لە کۆلێژی ماف لە زانکۆی مەلیك فوئاد بخوێنێت، دواتر گەڕاوەتەوە عێراق و کۆلێژی مافی لە بەغدا تەواو کردووە، ئەندامی کۆمەڵەی دارکەر و بەرپرسی حیزبی هیوا بووە لە میسر ساڵی ١٩٤٦ کتێبی (نضال الاکراد)ی بە ناوی خوازراوی (محەمەد شێرزاد) لە قاهیرە چاپ کردووە، دوای ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ بووەتە بەرهەڵستکار، بەڵام دوای کوودەتای یەکەمی بەعسییەکان وەکوو کەسایەتییەکی نیشتمانیی لە زۆربەی دانوستانەکانی شۆڕشی کورد و حکومەت ڕۆڵی ئەرێنی گێڕاوە، هەرچەندە لە سەردەمی عەبدولسەلام عارف لەگەڵ ژمارەیەك کەسایەتی کوردی ناسراو ئازاد دەکرێت، دوای کوودەتای ساڵی ١٩٦٨ لە ژێر فشار و هەڕەشەی بەعس و بیروباوەڕی خۆی چووەتە پاڵ شۆڕشی ئەیلوول، لە ١٧ی ئەیلوولی ١٩٧٨ کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی خانەوادەکەی لە باداوە نێژراوە. وەرگیراوە لە: (ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٧).

(٦٤) واحێد عومەر محێدین، دانوستانەکانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد و حکومەتەکانی عێراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٨- ٢٧٩.

(٦٥) عەبــدولعەزیز عــوقەیلی، ســاڵی ١٩٢٠ لە مووســڵ لەدایکبــووە، خوێنــدنی بنەڕەتــی و ئامــادەیی هەر لەو شــارە تەواو کــردووە، دواتــر پەیوەنــدی بە کــۆلێژی ســەربازی لە بەغــدا کــردووە، ســاڵی ١٩٣٨ بە پــلەی ئەفســەری پــلە دوو دەرچــووە، ســاڵی ١٩٥٤ کــۆلێژی ئەرکــانی تەواو کــردووە، لە بــواری ســەربازی چەنــدان پــلەی بڕیــوە، یەکێــك بــووە لە گرووپــی ئەفســەرانی ئــازاد، کە شۆڕشــی ١٤ی تەمموزیــان بەرپــا کــرد، پلەکــانی سوپاســالاری و وەزیــری بەرگــری بینیــوە، ناوبــانگی بەوە دەرکردبــوو کە دژی بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــوردە، ســاڵی ١٩٨١ کــۆچی دوایــی کــردووە. وەرگیــراوە لە: (ڕێبــاز دلاوەر عــومەر، پــێگەی باڵەکــایەتی لە شۆڕشــی ئەیلوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦).

(٦٦) ڕەفیــق ڕەحــمان مــام خــول، ڕۆڵــی حیزبــی شــیوعی عێــراق لە شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٥.

(٦٧) فــاخر عــالی عبــابکر، ڕێککەوتننــامەی نێــوان حکــومەتی عێــراق و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد لە ســەردەمی وەزارەتــی (عەبــدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حــوزەیرانی ١٩٦٦)، ســەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٢.

(٦٨) مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٦.

(٦٩) شــێرکۆ فەتحــوڵلا عــومەر، (دکتــۆر)، پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان و بــزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد لە عێراق (١٩٤٦- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٤.

(٧٠) بــۆ زانیــاری لە بــارەی شــەڕی هەنــدرێن بــڕوانە: (مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگــی ســێیەم، بەشــی یەکەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢١٥- ٢٢٣؛ ڕەفیــق ڕەحــمان مــام خــول، ڕۆڵــی حیزبــی شــیوعی عێــراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٠- ١٨٦).

(٧١) واحیّــد عــومەر محێــدین، دانوســتانەکانی بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی نەتەوەیــی کــورد و حکومەتەکــانی عێــراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکــۆڵینەوەیەکی مێژوویــی سیاســییە، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٨٠- ٢٨١.

(٧٢) ڕێککەوتننامەکە لەم ١٢ خاڵە پێك هاتبوو لەگەڵ ٣ خاڵی دیکەی نهێنی.

١- حکــومەت بە دڵنیــایی بــێ ســێ و دوو دان بە نەتەوەی کــورددا دەنێــت لە دەســتووری کــاتی هەمــوارکراودا و ئامادەشــە بــۆ جەختکــردن لە ســەر ئەو دانپێــدانانە و ڕوونکــردنەوەی لە دەســتووری هەمیشــەییدا، بە جۆرێــك ببێــتە نەتەوەی کــورد و مــافە نەتەوەییەکــانی کــورد لە یەك نیشــتمانی عێــراقدا کە دوو نەتەوەی ســەرەکی دەگــرێتە خــۆ (عەرەب و کــورد) عەرەب و کوردیش لە ماف و ئەرکدا یەکسان دەبن.

٢- حکـومەت ئامـادەیە لە یاسـای پارێزگاکـان کە لە سـەر بنچینـەی لامەرکەزی جـاڕ دەدرێـت بـوونی ڕاسـتەقینە بەم ڕاسـتییە حاشـا هەڵنەگـرە ببەخشـێت و هەمـوو پارێزگـا و قەزا و نـاحیەیەك کەسـییەتی بەشـداری خۆیـان هەیە کە دانیـان پێـدا دەنرێـت، هەروەهـا هەر یەکەیەکـی کـارگێڕی، لەوەش زیـاتر ئەنجـوومەنی هەڵبژێـردراوی خـۆی دەبێـت کە دەسـەڵاتی بەرفراوانـی لە بـواری فێرکـردن و تەندروسـتی و گەلێکـی تـر لە کاروبـاری نـاوخۆیی و شـارەوانیدا دەبێـت، هەر وەك یاسـای ئامـاژە بـۆ کـراو بە دوور و درێـژی لێـی دەدوێـت و یاسـاکەش دەسـەڵاتی هێنـانە کـایەی هەمـوارکردن دەدات بە خـۆی لە نێـو چوارچێـوەی یەکە کارگێڕییەکانـدا، هەروەهـا دەسـەڵاتی پێکهێنـانی یەکەی کـارگێڕی تـازەی پـێ دەدرێـت، ئەوە ئەگەر بەرژەوەندی گشتی پێویستی بەوە کرد.

٣- پێویسـت بەوە ناکـات بڵێـین حکـومەت دان بە زمـانی کوردیـدا دەنێـت، وەك زمـانێکی ڕەسـمی شـان بە شـانی زمـانی عەرەبـی لەو ناوچـانەی زۆرینـەی کوردییـان تێـدا دادەنیشـێت و خوێنـدنیش بە هەردوو زمـان دەبێـت بە پێـی ئەوەی یاسـای ئەنجـوومەنە شـارەوانییەکان دیـاری دەکەن.

٤- ئەم حکـومەتە نیـازی وایە هەڵبژاردنـی پەرلەمـانی لەو مـاوەیەدا بکـات کە دەسـتووری کـاتی و بەیاننـامەی وەزاری دیارییـان کـردووە و کـوردیش بە ڕێـژەی ژمـارەی دانیشـتووانی لە ئەنجـوومەنی نیشـتمانیدا نـوێنەری دەبێـت بە پێـی ئەو ڕێبـازەی لە یاسـای هەڵبژاردنـدا باسـی لێوە کراوە.

٥- پێویسـت بەوە ناکـات بڵێـین کـوردیش لە هەمـوو پـلە و پـایە گشـتییەکاندا بە پێـی ژمـارەی دانیشـتووانیان بەشـداری بـرا عەرەبەکانیـان دەکەن، لەوانەش وەزارەتەکـان و فەرمـانگە گشـتییەکان و پـایەی قەزایـی (دادوەری و دیپلۆماسـی و سـەربازی لەگەڵ ڕەچـاوکردنی بنەمـای لێهاتوویی و لێوەشاوەیی.

٦- ژمـارەیەك مینـحەی خوێنـدن و قوتـابی نـاردنە دەرەوە بـۆ وەرگرتنـی تایبەتمەنـدیەتی لە بـواری لێهـاتوویی کەسـایەتیی پێویسـت بـۆ وڵات، دەدرێـت بە کـورد و زانکـۆی بەغـداش بـایەخێکی تـایبەتی بە خوێنـدنی زمـان و ئەدەب و نەریـت و بـاوەڕ و مێـژووی کـورد دەدات، لە هەمـان کاتیشـدا زانکـۆی بەغـدا پرۆژەیەکـی خـۆی لە بـاکوور دەکـاتەوە، ئەگەر پـارەی پێویسـت بۆ ئەو مەبەستە هەبوو.

٧- پێویسـت ناکـات بڵێـین کە فەرمانبەرەکـانی حکـومەت لە پارێزگـا و قەزا و نـاحیە کوردییەکـان کـورد دەبـن، هەر کاتێـك ژمـارەی پێویسـت بـۆ ئەمە هەبـوو و ئەو جـۆرە فەرمانـانە بە کەسـی تـر نادرێن، تەنیا مەگەر لە بەرژەوەندی ناوچەکەدا بێت.

٨- ژیـــانی پەرلەمـــانی وا پێویســـت دەکـــات ڕێکخـــراوی سیاســـی دیـــاریکراو هەبێـــت و ڕۆژنـــامەوانیش مـــافی ئەوەی هەیە خواســـت و ئـــارەزووی گەل دەربڕێـــت و کـــوردیش بەشـــداری لەو مـــافەدا دەکەن، لە چوارچێـــوەی ســـنووری یاســـادا، ڕۆژنـــامەی سیاســـی و ئەدەبـــی لە نـــاوچە کوردییەکانـــدا بە زمـــانی کـــوردی، یـــان زمـــانی عەرەبـــی دەبێـــت، بە پێـــی داواکـــاری کەســـانی پەیوەندیدار.

-٩

أ- هەر کاتێـــك کـــاری تونـــدوتیژی بوەســـتێت، ئەوا لێبـــوردنێکی گشـــتی بـــۆ هەمـــوو ئەوانە دەردەچێـــت کە لە بـــاکووردا بەشـــدارییان لەو کـــارانە کـــردووە و پەیوەنـــدییان پێیـــانەوە هەبـــووە، هەروەهـــا بـــۆ هەمـــوو ئەوانەش کە حـــوکم دراون لەبەر بەشـــداربوونیان لە کـــاری توندوتیژیـــدا، یـــان پەیوەنـــدییان پێیـــانەوە هەبـــووە، لە هەمـــان کاتیشـــدا هەمـــوو ئەوانەی کە ئازادییـــان کـــۆت کراوە.

ب- هەمـــوو بەرپـــرس و فەرمـــانبەرە کوردەکـــان دەگەڕێـــنەوە بـــۆ فەرمانەکـــانی پێشـــوویان و دامەزراندنیش بە شێوەیەکی دادپەروەرانە دەچێت بەڕێوە.

ج- حکـومەت هەرچییەکـی لە توانایـدا هەبێـت بـۆ گەڕانـدنەوەی گشـت کرێکـارە کوردەکـان بـۆ سەر کارەکانیان دەیکات.

١٠- هەمـــوو هەڵاتووەکـــانی هێـــزە چەکـــدارەکان لە چوارچێـــوەی ئەو مەرجـــانەی لە خـــوارەوە نـــووسراون دەســـتبەجێ بە دەرچـــوواني ئەم بەیاننـــامەیە دەگەڕێـــنەوە بـــۆ یەکەکـــانی خۆیـــان، بە مەرجێـــك ئەم کـــارە لە مـــاوەی دوو مانگـــدا جێبەجـــێ بکرێـــت و ئەو گەڕاوانەش بە ســـۆزەوە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت و لێبوردنێکی تایبەتییان بۆ دەردەچێت، مەرجەکانیش ئەمانەن:

أ- هەموو ئەوانەی لە سوپادا بوون دەبێت بە خۆیان و بە چەکەکانیانەوە بگەڕێنەوە.

ب- هەمـوو ئەوانەشـی کە پـۆلیس بـوون، دەبێـت بە خۆیـان و بە چەکەکانیـانەوە بگەڕێـنەوە بـۆ هێزی پۆلیس.

ج- گشـت ئەو مەدەنییـانەی لە مـاوەی توندوتیژیـدا چەکیـان هەڵگرتـووە بە ڕێکخراوێکـی سـەر بە دەوڵەت دادەنـــرێن و حکـــومەت یارمەتییـــان دەدات بـــۆ دەســـت پـــێ کـــردنەوەی کـــارە ئاســـاییەکانیان و تـــا ئەمەش جێبەجـــێ دەبێـــت، ئەوا حکـــومەت لێیـــان بەرپـــرس دەبێـــت و پێویســـتە لە ســـەر هەمـــوو ئەوانەی دەســـت بە کـــارە ئاســـاییەکانی خۆیـــان دەکەنەوە گشـــت چەك و فیشـــەك و شـــتی تـــری لەم بابەتەیـــان بـــدەنەوە حکـــومەت بە پێـــی پلانێـــك کە بـــۆ ئەم مەبەســـتە ئامادە دەکرێت.

د- هێـزی سـوارە (الفرسـان) لە کـاتی دابـین بـوونی ئاشـتییدا دەگەڕێـتەوە مەڵبەنـدەکانی خۆیـان و چەکەکانیشیان بە پێی پلانێك کە بۆ ئەم مەبەستە ئامادە دەکرێت لێ دەسەنرێتەوە.

١١- پێویست بە گوتن ناكات كە ئەو پارە و پوولەی بۆ لەناوبردنی كاری توندوتیژی، بێ ئەوەی پێویست بەوە بكات خەرج دەكرێت بۆ ئاوەدانكردنەوەی باكوور تەرخان دەكرێت و دەستەیەكی تایبەتیش بۆ ئاوەدانكردنەوەی ناوچە كوردییەكان پێك دەهێنرێت و پارەی پێویستیش بۆ ئەو دەستەیە تەرخان دەكرێت بۆ وەدیهێنانی كار تەواو كردن لەو پارەیەی كە دانراوە بۆ جێبەجێ كردنی پلانی گەشەكاری بۆ تووتن چاندن و لە هەمان كاتیشدا سەرپەرشتی كاروباری ئەو یەكە كارگێڕییانە دەكات كە كورد زۆرینەی دانیشتووانیان تێدا پێك دەهێنن و ئەو كاروبارانەش لە خانی گیروگرفتی كوردەوە، وەك ڕۆشنبیری و زمانی كوردی، حكومەت ئەوەی لە تواناییدا بێت دەیكات بۆ قەرەبووكردنەوەی ئەو كەسانەی بە هۆی كاری توندوتیژییەوە زیانیان لێ كەوتووە تا بتوانن كارە ئاساییەكانی خۆیان لە سایەی ئاشتی و ئاسایشدا بكەن لە پێناو وەدیهێنانی خۆشگوزەرانی و گەشەكردن، هەروەها حكومەت لە ڕووی نیشتمانی و مرۆڤایەتییەوە ژیانی هەتیو و بێوەژنەكان و هەموو ئەوانەی لە ئەنجامی ئەو توندوتیژكارییانەوە لە بەشی باكووری نیشتمان تووشی پەككەوتەیی و كەم ئەندامی بوون دەگرێتە ئەستۆ، لە هەمان كاتیشدا حكومەت بە زووترین كات پەناگە و پەیمانگای پیشەیی دەكاتەوە.

١٢- حكومەت هەوڵ دەدات بۆ نیشتەجێ كردنەوەی هەموو ئەو كەس و كۆمەڵانەی كە ناوچەكانی خۆیان جێ هێشتووە، یان لێیان هەترە كراون و دوورخراونەتەوە، بۆ ڕەخساندین بارودۆخێكی ئاسایی، خۆ ئەگەر حكومەت بینی لە دواڕۆژدا وا پێویست دەكات بە كڕین دەست بە سەر هەندێك كەلوپەلدا بگرێت، دەبێت ئەم كارە بە قەرەبووكردنەوەیەكی خێرا و عادیلانە بێت. (مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەكەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٨- ٣٩٠؛ شێركۆ فەتحوڵلا عومەر، (دكتۆر)، پارتی دیموكراتی كوردستان و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی كورد لە عێراق (١٩٤٦- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٦؛ فاخر عالی عبابكر، ڕێككەوتننامەی نێوان حكومەتی عێراق و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد لە سەردەمی وەزارەتی (عەبدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٥).

(٧٣) فاخر عالی عبابكر، ڕێككەوتننامەی نێوان حكومەتی عێراق و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد لە سەردەمی وەزارەتی (عەبدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٤.

(٧٤) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، مستەفا بارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێستی لە پێشهاتە سیاسییەكاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٥.

(٧٥) شێرکۆ کرمانج، شوناسی عێراق (ململانێ نەتەوەیی و مەزهەبییەکان)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٧، ل ٢٧٤.
(٧٦) هەرێم حەسەن ئەحمەد بابان و محەممەد عەبدوڵڵا کاکەسوور (دکتۆر)، سیاسەتە ئەمریکا بەرانبەر بە عێراق (٨ی شوباتی ١٩٦٣- ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠٠.
(٧٧) عارف عەبدولڕەزاق، یەکێکە لە ئەفسەرە دیارەکانی بواری ئاسمانی و لە عێراق، زۆر بە جەمال عەبدولناسر کاریگەر بوو، یەکێك بوو لەو کەسانەی کە ڕۆڵی کاری هەبوو لە کوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣، دوای ئەم هەوڵی کوودەتایە دەستبەسەر کرا، دواتر بۆ دەرەوەی وڵات دوورخرایەوە، ساڵی ٢٠٠٥ لە قاهیر کۆچی دوایی کرد. وەرگیراوە لە: (ئەحمەد حەمەدئەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی عێراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠- ١٩١).
(٧٨) ئەحمەد حەمەدئەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی عێراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠- ١٩١.
(٧٩) ناجی تالیب، ساڵی ١٩١٧ لە ناسریە لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی هەر لەوێ تەواو کردووە، قۆناغی ئامادەیی لە بەغدا خوێندووە، ساڵی ١٩٣٧ چووەتە کۆلێژی سەربازی، ساڵی ١٩٤١ بەشداری لە ڕاپەڕینی مایسی ساڵی ١٩٤١ کردووە، ئەندامی لیژنەی ئەفسەرە ئازادەکان بووە، دوای شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ لە حکومەتەکەی عەبدولکەریم قاسم پۆستی وەزیری کاروباری کۆمەڵایەتی پێ دراوە، لە شوباتی ساڵی ١٩٥٩ دەستی لەو پۆستە کێشاوەتەوە، لە سەردەمی عەبدولسەلام عارف و عەبدولڕەحمان عارفی جووت برا، زۆر پۆستی وەزاری وەرگرتووە، هەر وەك جێگری سەرۆك وەزیران و سەرۆك وەزیران بووە. وەرگیراوە لە: (ئەحمەد حەمەدئەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی عێراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٦؛ ڕاهی مەزهەر ئەلعامری (دکتۆر)، ڕۆڵی سیاسی مەسعوود محەممەد لە عێراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٨).
(٨٠) فاخر عالی عبابکر، ڕێککەوتننامەی نێوان حکومەتی عێراق و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە سەردەمی وەزارەتی (عەبدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٧- ٤٧٩.
(٨١) مەحموود عوسمان، ساڵی ١٩٣٨ لە پێنجوێن لەدایکبووە، ساڵی ١٩٥٤ پەیوەندی بە پارتی دیموکراتی کوردستانەوە کردووە؛ لە ساڵی ١٩٥٨ بووە بە ئەندامی یەدەگی لیژنەی ناوەندی پارتی، ساڵی ١٩٦١ کۆلێژی پزیشکی لە زانکۆی بەغدا تەواو کردووە، ساڵی ١٩٦٣ پەیوەندی بە شۆڕشی ئەیلوول کردووە؛ ساڵی ١٩٦٤ لە کۆنگرەی شەشەمی پارتی بە ئەندامی

مەکتەبی سیاسی پارتەکە هەڵبژێردراوە؛ ساڵی ١٩٧٦ (اللجنة التحضيرية للحزب الديموقراطي الكردستاني) لە وڵاتی سووریا دامەزراندووە؛ ساڵی ١٩٧٩ لە ئەنجامی یەکگرتنی لیژنەی تەحزیری پارتی و بزووتنەوەی سۆسیالیستی کوردستان، یەکێك بووە لە دامەزرێنەرانی حیزبی سۆسیالیستی کوردستان؛ ساڵی ١٩٨٨ لە دامەزراندنی بەرەی کوردستانی بەشدار بووە؛ ساڵی ٢٠٠٣ بووە بە ئەندامی ئەنجوومەنی حوکمڕانی لە عێراق؛ ساڵی ٢٠٠٥ لەسەر لیستی هاوپەیمانی کوردستانی بووە بە ئەندامی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق، ئێستا لە شاری هەولێر نیشتەجێیە. وەرگیراوە لە: ڕەفیق ڕەحمان مام خول، مستەفا بارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێستی لە پێشهاتە سیاسییەکاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣).

(٨٢) سامی عەبدولڕەحمان ناوی محەمەد مەحموود عەبدولڕەحمانە، ساڵی ١٩٣٣ لە شەنگال لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی لە زاینگەی خۆی و ناوەندی و ئامادەیی لە مووسڵ تەواو کردووە، دواتر چووەتە بەریتانیا و کۆلێژی ئەندازیاری بەشی کارەبای تەواو کردووە، ساڵی ١٩٥٩ سکرتێری سەندیکای ئەندازیارانی عێراق بووە، لە دوای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ پەیوەندی بە شۆڕشی ئەیلوولەوە کردووە، ساڵی ١٩٦٧ بە کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان هەڵبژێردراوە، لە دوای ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ بەشداری لە وەزارەتی ئەحمەد حەسەن بەکر کردووە، ساڵی ١٩٨٠ لەگەڵ چەند کەسێك پارتی گەلی دیموکراتی کوردستانیان دامەزراندووە، لە کۆنگرەی ١١ی پارتی دیموکراتی کوردستان- یەکگرتوودا بووەتە ئەندامی لیژنەی ناوەندیی و مەکتەبی سیاسی، لە ڕۆژی ٢٠ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٩٩ بووە بە جێگری سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران، لە ١ی شوباتی ساڵی ٢٠٠٤ لە ئەنجامی تەقینەوەیەکی خۆکوژی کوژرا. وەرگیراوە لە: (کەریم شارەزا، سیاسەتمەداری کورد شەهید سامی عەبدولڕەحمان (١٩٣٣- ٢٠٠٤)، قامووسی ناوە نەمرەکان، ئامادەکردن و سەرپەرشتی مومتاز حەیدەری، هێرش سنجاوی، کاروان قاسم، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٤٠٩- ٤١٠).

(٨٣) عەزیز ڕەشید عەقراوی (ئاکرەیی)، ساڵی ١٩٢٤ لە ئاکرێ لەدایکبووە، قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی لە ئاکرێ تەواو کردووە، ساڵی ١٩٤٣ پەیوەندی بە کۆلێژی سەربازی کردووە، دواتر چووەتە کۆلێژی ئەرکان و بڕوانامەی ماستەری لە زانستە سەربازییەکان بە دەست هێناوە و بە پلەی ڕائید ڕوکن دەرچووە، بەشداری لە چەندین خولی سەربازی لە دەرەوە کردووە، لەوانە: بەریتانیا و یەکێتی سۆڤیەت، چەندین پۆست و پایەی لە ڕیزەکانی سوپای عێراقی وەرگرتووە، لەوانە: ئەفسەری هەواڵگری لە فیرقەی سێ لە ساڵی ١٩٥٩، ئەفسەر لە بەڕێوەبەرایەتی تۆپهاوێژی فیرقەی سێ لە ساڵی ١٩٦١، لە

ـــــوزەیرانی ســــاڵی ١٩٦٢ لەگەڵ ژمـــارەیەك ئەفســــەری كــــورد پەیوەنـــدییان بە شۆڕشــــی ئەیلــوولەوە كــردووە، كە لەو كــاتەدا پــلەی مــوقەدەم ڕوكــن بــووە، هەروەهــا لە نێــو شۆڕشــدا چەنـــدین پۆســـتی وەرگرتـــووە، لەوانە: فەرمانـــدەی هەرێمــــی ڕوانــــدز، بــــاڵەك، ســـیدەكان، فەرمانــدەی لیــوای ســەفین، لە كــۆنگرەی حەوتەمــدا بــووەتە ئەنــدامی مەكتەبــی سیاســی پــارتی دیمــوكراتی كوردســتان، ســاڵی ١٩٧٣ ڕیزەكــانی شۆڕشــی ئەیلــوولی جــێ هێشــت و پەیوەنــدی بە حكــومەتەوە كــرد و تــا ســاڵی ١٩٨٠ لە بەغــدا مــایەوە، لەو ماوەیەشــدا چەنــدین پۆســتی لە حكــومەت وەرگرتــووە، لەوانە: وەزیــری دەوڵەتــی لە ســاڵی ١٩٧٤ و وەزیــری گواســتنەوە لە ســاڵی ١٩٧٧ و وەزیـــری دەوڵەت لە ســـاڵی ١٩٧٨، دواتـــر عێـــراقی جـــێ هێشـــتووە و چـــووەتە دەرەوە، لە ٢٤ی كــانوونی یەكەمــــی ســــاڵی ١٩٩٨ لە ئەڵمانیـــا كـــۆچی دوایـــی كـــردووە. وەرگیـــراوە لە: (عەبــدوڵڵا ڕەحـــمان مەلازادە، شــێوەی پێكهــاتەی ســـەربازی شۆڕشـــی ئەیلــوولی مەزن (كــورتە باســێكە لە ســەر پێكهــاتەی عەســكەری لەشــكری شۆڕشــگێڕی كوردســتان لە ســاڵی ١٩٦٥ تــا ســاڵی ١٩٧٥)، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٣٣؛ بورهــان حــاتەم گۆمەتــاڵی (دكتــۆر)، مســتەفا بــارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەكانی حكومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١).

(٨٤) بورهــان حــاتەم گۆمەتــاڵی (دكتــۆر)، مســتەفا بــارزانی لە بەڵگەنــامە نهێنییەكــانی حكــومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩- ٥٠.

(٨٥) عەبــدولخالق ناســر ئەلعــامری (دكتــۆر)، بــارزانی مســتەفا و دۆزی كــورد لە عێــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٤.

(٨٦) بەكـــر عەبـــدولكەریم عەبدولواحێـــد ئاغـــای حەوێـــزی، ســــاڵی ١٩١٤ لە گەڕەكــــی بەفــــری قەنــدی شــاری كــۆیە لەدایكبــووە، خوێنــدنی ســەرەتایی لە كــۆیە و ناوەنــدی و ئامــادەیی لە ســاڵی ١٩٣٢ لە بەغــدا تەواو كــردووە، ســاڵی ١٩٣٥ چــووەتە كــۆلێژی ســەربازی و ســاڵی ١٩٣٦ بە پــلەی ملازمــی دووەم دەرچــووە، ســاڵی ١٩٣٩ بــۆ مــاوەی شــەش مانــگ لە ســەربازگەی ڕەشــیدییە لە دەورەی لاسـكلی (مخـابرە) بــووە، لە كۆمــاری مەهابــاد و شۆڕشــی ئەیلــوول بەشــدار بــووە... بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (عەقیــد بەكــر عەبــدولكەریم حەوێــزی، گەشــتێك بە كۆمــاری مەهابــاددا (بیرەوەرییەكـــانم لە ڕۆژهەڵاتـــی كوردســـتاندا ١٩٤٤- ١٩٤٧)، چـــاپی دووەم، دەزگـــای چـــاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە هەولێر، ٢٠٠١).

(٨٧)مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی كـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەكەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٩.

هەروەها مەسعوود بارزانی دەڵێت: پلانی ڕووبەڕووبوونەوە بەم شێوەیە دانرا:

یەکەم: تۆپبــاران کردنــی هەمــوو مۆڵگەکــانی ســوپا لە نــاوچەکەدا لە خەلیفــان و ملتــۆکر و پــارێز (حــامیە)ی ڕوانــدز و دیانــا لە یەك کاتــدا، بــۆ هەر مــۆڵگەیەك تــۆپێکی هــاوەنی ئەنــدازە ۱۲۰ ملــم و ۲۰۰ گوللە بۆ هەر تۆپێك تەرخان کرا.

دووەم: بردنــی هێرشــێکی گشــتی بــۆ ســەر چیــای کــۆڕەك بە مەبەســتی دەســتگرتن بە ســەر گەلــی عەلــی بەگــدا و تونــدکردنی گەمــارۆی پــارێزی ڕوانــدز، ئەم هێرشــە بە بەتــالیۆنی ئاکۆیــان ســپێردرا بە ســــەرکردایەتیی مەلا ئەمــــین و حەمە زیــــاد و بە بەتــــالیۆنێکی حیزبــــی شــــیوعی‌یش بە ســەرکردایەتی مــلازم ڕیــاز بەدرخــان و ســەرکردەی گشــتی بەرەی فــاخیر محەمــمەد مێرگەســۆری بوو.

ســێیەم: لە هەمــان کاتــدا هێــرش بــۆ ســەر مــۆڵگەی خەلیفــان، ئەم ئەرکە بە بەتــالیۆنی بێتــواتە سپێردرا بوو بە سەرکردایەتی حالی دۆمەڵەمەری و تانجۆ یوونس.

چــوارەم: هێــرش بــۆ ســەر مــۆڵگەی ملتــۆکر بە بەتــالیۆنێکی هێــزی بــاڵەك ســپێردرا بــوو بە سەرکردایەتی عیزەت سلێمان بەگی دەرگەڵە و مام سدیق.

پێــنجەم: هێــرش بــۆ ســەر مــۆڵگەی دیانــا بە دوو بەتــالیۆنی هێــزی بــاڵەك ســپێدرا بــوو، بە سەرکردایەتی حاجی بێرۆخی و حادی حسکۆ.

شەشــەم: ســەرکردەی گشــتی بەرە عەبــدوڵڵا ئاغــا پشــدەری فەرمانــدەری هێــزی بــاڵەك و یارمەتیدەریشــی کەمــال نــوعمان ســابیت و سەرپەرشــتیکەری گشــتی تۆپخــانەش ڕەئــیس (نەقیــب) بەکــر و مــلازم عــومەر ئاغــای دۆڵەمەری و خــدر دەبــاغ و نەوزاد خۆشــناو و خالیــد شەمســەدین بــوو. وەرگیــراوە لە: (مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ۱۹٦۱- ۱۹۷۵)، بەرگــی ســێیەم، بەشــی یەکەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ۱۹۹- ۲۰۰).

(۸۸) عەبــدوڵڵا ڕەحــمان مەلازادە، شــێوەی پێکهــاتەی ســەربازی شۆڕشــی ئەیلــوولی مەزن (کــورتە باســێکە لە ســەر پێکهــاتەی عەســکەری لەشــکری شۆڕشــگێڕی کوردســتان لە ســاڵی ۱۹٦٥ تــا ســاڵی ۱۹۷٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦۳- ۷۲.

(۸۹) عەبــدوڵڵا ڕەحــمان مەلازادە، شــێوەی پێکهــاتەی ســەربازی شۆڕشــی ئەیلــوولی مەزن (کــورتە باســێکە لە ســەر پێکهــاتەی عەســکەری لەشــکری شۆڕشــگێڕی کوردســتان لە ســاڵی ۱۹٦٥ تــا ســاڵی ۱۹۷٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ۳۳- ۳٤.

(۹۰) مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ۱۹٦۱- ۱۹۷٥)، بەرگــی ســێیەم، بەشــی یەکەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ۲۲۸؛ ئــاراس عەبــدولخالق عەبدوڵەجیــــد، نــــافیز جەلال حەوێــــزی مەردێکــــی جــــوامێر و بە ئەمەك (۱۹۲۱- ۱۹۷۲)، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ۲۹؛ عەبــدولخالق عەلائەدیــن، کــۆیە... نــاودارانی، ســەرچاوەی پێشــوو، ل

١٠٥- ١٠٦؛ فــاخر عــالی عبــابکر، ڕێککەوتننــامەی نێــوان حکــومەتی عێــراق و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد لە ســەردەمی وەزارەتــی (عەبــدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حــوزەیرانی ١٩٦٦)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٤.

(٩١) ڕاهــی مەزهەر ئەلعــامری (دکتــۆر)، ڕۆڵــی سیاســی مەســعوود محەمــمەد لە عێــراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٤.

(٩٢) مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٣.

(٩٣) جەمال فەتحوڵڵا (دکتۆر)، قشڵەی کۆیە وا دەگێڕێتەوە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦.

(٩٤) ڕاهــی مەزهەر ئەلعــامری (دکتــۆر)، ڕۆڵــی سیاســی مەســعوود محەمــمەد لە عێــراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٤.

(٩٥) مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٢.

(٩٦) ڕەفیــق ڕەحــمان مــام خــول، ڕۆڵــی حیزبــی شــیوعی عێــراق لە شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٥- ٢١٦

(٩٧) زرار ســلێمان بەگ دەرگەڵەیــی، بیرەوەرییەکــانم (لە ســاڵانی ١٩٤٣- ١٩٧٧)دا، بــێ شــوێنی چاپ، سلێمانی، بێ ساڵ، ل ٣٦٣.

(٩٨) مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگــی ســێیەم، بەشــی یەکەم، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٤٩؛ چــاوپێکەوتن لەگەڵ خورشید شێرە، سەرچاوەی پێشوو.

(٩٩) هــاوار کەمــال میــرزا عەبــدوڵڵا (دکتــۆر) و گــۆران ئیبراهــیم ســاڵح (دکتــۆر)، هەڵوێســتی ئەمریکــا بەرامــبەر هەژمــوونی ســۆڤیەت لە عێــراق (١٩٦٩- ١٩٧٥)، مجلــة الدراســات السیاســة و الامنیة، المجلد الثالث، العدد السادس، کانون اول ٢٠٢٠، ل ١٥٨.

(١٠٠) ئۆرخــانی غالــب، شۆڕشــی ئەیلــوول و ڕۆژگــاری دوای هەرەس (چەنــد ســەرنجێکی ســەرەتاییە)، چــاپی دووەم، چاپخــانەی چیــا، لەنــدەن، ٢٠٠٣، ل ١٩؛ بەهــادین نــووری، پرســی کــورد و ئەزمــوونی کوردســتانی عێــراق (لە چلەکــانی ســەدەی بیســتەمەوە هەتــا ئەمــڕۆ تــایبەت بە کوردستانی عێراق)، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانا، سلێمانی، ٢٠١٨، ل ٢٧.

(١٠١) شــۆڕش حــاجی (دکتــۆر)، ناســیۆنالیزمی کــوردی و پەرچەکــردار (ناســیۆنالیزمی کــوردی و حیزبــی بەعــس) ڕووداوەکــان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، چــاپی یەکەم، چــاپ و پەخشــی مــاد، تــاران، ٢٠١٨، ل ١٧٧.

(١٠٢) سنوور سەباح سدیق و محەممەد عەبدوڵڵا کاکەسوور (دکتۆر)، کاریگەری بارودۆخی سیاسی لە سەر پرۆسەی خوێندن لە شاری هەولێر (١٩٦٨- ١٩٧٥)، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ساڵی پێنجەم، ژمارە ١٥، کانوونی یەکەمی ٢٠١٨، ل ٩٤٣؛ تۆفیق نووری بەگ، بیرەوەری مێژوویی لە تێڕوانینی کوردێکی نەتەوەیی بەرانبەر بە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، ٢٠٢٠، ل ١٢٣.

(١٠٣) فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١؛ ئاراس عەبدولڕەحمان مستەفا (دکتۆر)، خۆپیشاندانەکانی خەڵکی کۆیە لە دژی سیاسەتی دەسەڵاتە یەك لە دوای یەکەکانی حکومەتی عێراق (١٩٢٠- ١٩٧٦)، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، بەرگی یەکەم، ژمارە ٤١، ٢٠١٧، ل ١٦٦.

(١٠٤) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٠.

(١٠٥) دەقی نامەکە:

بەغدا، ٢٠ی تەمموزی ١٩٦٨

برام مەلا مستەفا بارزانیی بەڕێز

سڵاوم هەیە و هیوای تەندروستی و بەختیاریتان بۆ دەخوازم

کورتەیەکم بە ساڵح یووسفی برامان ڕاگەیاندووە لە بارەی ئەو ڕێگە تازانەی پەیڕەویان دەکەین بۆ دۆزینەوەی ڕێگاچارەیەکی لەبار بۆ ئەو کێشەیەی ئەوە چەند چەند ساڵێکە هەر بە چارەسەرنەکراوی (هەڵواسراوی) ماوەتەوە، بۆیە دڵسۆزانە هیوام وایە گوێ لە دید و بۆچوون بگرن و هاوکاریمان بکەن لە پێناوی وەدیهێنانی یەکێتی نیشتمانی و ئەوەی کە خێر و خۆشگوزەرانیی بۆ گەلی عێراق تێدایە بە عەرەب و کوردەوە. لەگەڵ جوانترین سوپاس و ڕێز و سڵاوم بۆ ئێوە و هەموو برایان، بەتایبەتیش کاك ئیدریس و مەسعوود و سوپاستان دەکەم.

دڵسۆز: عەبدولڕەزاق نایف.

وەرگیراوە لە: (مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٢).

(١٠٦) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٢؛ ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢١.

(١٠٧) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١-١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٣؛ هیوا عەزیز سەعید (دکتۆر)، مێژووی بەعسیزم لە عێراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠.

(١٠٨) سنوور سەباح سدیق و محەممەد عەبدوڵڵا کاکەسوور (دکتۆر)، کاریگەری بارودۆخی سیاسی لە سەر پرۆسەی خوێندن لە شاری هەولێر (١٩٦٨- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٤٤.

(١٠٩) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣-١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٣- ٢٢٤.

(١١٠) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، مستەفا بارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێستی لە پێشهاتە سیاسییەکاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٦.

(١١١) لە دەروازەی یەکەم/ دەوڵەت/ مادەی یەکەمی ئەو دەستوورەدا هاتووە: "کۆماری عێراق دەوڵەتێکی دیموکراسی میللییە، بنەمای دیموکراسی و میلییەکەی لە کەلەپوور و گیانی ئیسلامییەوە وەردەگرێت. گەلی عێراق بەشێکە لە نەتەوەی عەرەبی و ئامانجی یەکێتی عەرەبی گشتگیرە و حکومەت پابەند دەبێت بە کارکردن لە سەر بەدیهێنانی." (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٨).

(١١٢) لە پێشەکی دەستووری کاتی ٢١ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦٨دا هاتووە: "لە باوەڕ بوون بە مافی ئەم گەلە لە ژیانێکی ئازاد و شکۆدار و باوەڕ بوونی بە تواناکانی لە سەر ڕووبەڕووبوونەوەی ئاستەنگەکان و ئەو سیستەمەی هەیەتی کە هەرگیز ناڕووخێت، لە دوای پشتیوانی بە خودای گەورە و بە دڵسۆزان لە ڕۆڵەکانی گەل و هێزە چەکدارەکان چینێکی ئازار لە ڕۆڵەکانی گەل باوەڕیان بە خودای خۆیان و بە ئامانجەکانی نەتەوەی عەرەبی هەیە، هەستان بە هەڵگیرسانی شۆڕشی ١٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٦٨ و کۆتایی هێنان بەو بارودۆخە نامۆیەی هەبوو و گرتنە دەستی بنەماکانی کاروبارەکان بە مەبەستی دابین کردنی سەروەری یاسا و دۆزینەوەی دەرفەتی هاوئاست بۆ هاوولاتییان و کارکردن لە سەر بەدیهێنانی یەکێتی نیشتمانی و لە ناوبردنی هۆکارەکانی دابڕانە ناوخۆییەکان و ئازادکردنی هاوولاتی لە بەد بەکارهێنان و ترس و نەزانین و بانگەشەی تایفەگەری و ڕەگەزی و خێڵەکی و سەرجەم دیاردەکانی دوورخستنەوە و دامەزراندنی کۆمەڵگەیەك کە برایەتی خۆشەویستی و دۆستایەتی و هەست کردن بە بەرپرسیاریەتی لەخۆبگرێت، لە بەرانبەر ڕووداوە چارەنووسسازەکان، ئەوەش لە ڕێگای فەراهەم کردنی ژیانی دیموکراسی بۆ هاوولاتییان لە چوارچێوەی ڕێکخستنە میللییەکان بۆ گەیشتن بە ئەنجوومەنی نیشتمانی کە نوێنەرایەتی سەرجەم کەرتەکانی نیشتمانی دەکات، ئەم دەستوورە کاتییە ڕادەگەیەنین، کە

بنەماکانی دەسەڵاتی تێدا جێگیر کراوە و پەیوەندی دەوڵەتی بە تاك و کۆمەڵگەوە ڕێك خستووە و بۆ ئەوەی کاری پێ بکرێت، تاکوو دەستووری هەمیشەیی بۆ دەوڵەت دادەنرێت کە قسەی دوایی تێدا بۆ گەل دەبێت، کە هەموومان پشت بە خودای گەورەی میهرەبان دەبەستین." (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٨).

(١١٣) لە دەروازەی سێیەم/ ماف و ئەرکە گشتییەکان/ مادەی ٢١ی دەستووری کاتی ٢١ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦٨دا هاتووە: "عێراقییەکان یەکسانن لە ماف و ئەرکەکانیان لە بەرانبەر یاسا و جیاکاری لە نێوانیاندا نییە بە هۆکاری ڕەگەز یاخود بنەچە، یاخود ئایین و هاوکاری یەکتر دەکەن لە پاراستنی قەوارەی نیشتمان، لەوانەش: عەرەب و کورد، ئەم دەستوورە داندەنێت بە مافە نەتەوەییەکانیان لە چوارچێوەی یەکێتی عێراقدا." (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٨).

(١١٤) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٥- ٢٢٦.

(١١٥) کریس کۆچێرا، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستەم، وەرگێرانی: حەمەکەریم عارف، بڵاوکراوەی کتێبفرۆشی سۆران- هەولێر، چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ٣٤٧- ٣٤٨؛ فەرەیدوون نووری (دکتۆر)، بزاڤی بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤٦؛ چارلز تریب، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی عێراق، وەرگێرانی: محەممەد حوسێن ئەحمەد و عەبدولقادر کەلهوڕ، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١، ل ٢٦٠.

(١١٦) پشکۆ حەمەتاهیر عەبدولڕەحمان، ڕۆڵی نەوتی کەرکووك لە دابەشکردنەوەی خاکی کوردستان لە مێژووی هاوچەرخدا (١٩١٤- ١٩٧٢)، مجلة الدراسات السياسة و الامنية، المجلد الثانی، العدد رابع، كانون اول ٢٠١٩، ل ١٩٧.

(١١٧) کریس کۆچێرا، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤٨.

(١١٨) هیوا عەزیز سەعید (دکتۆر)، مێژووی بەعسیزم لە عێراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.

(١١٩) فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥- ٣٦؛ سنوور سەباح سدیق و محەممەد عەبدوڵڵا کاکەسوور (دکتۆر)، کاریگەری بارودۆخی سیاسی لە سەر پرۆسەی خوێندن لە شاری هەولێر (١٩٦٨- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٤٧؛ ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٦.

(١٢٠) عەزیز شەریف، ساڵی ١٩٠٩ لە شارۆچکەی عانەی سەر بە پارێزگای ڕومادی لەدایکبووە، ساڵی ١٩٣٦ بووەتە ئەندامی پەرلەمانی عێراق، لە کەسایەتییە یەکەمەکان بووە

که پەیوەندی بە حیزبی شیوعی عێراق و ڕێکخراوی ئیسلاح کردووە، لە سییەکانیشدا کۆلێژی مافی تەواو کردووە و بووە بە حاکمی بەسرە و دواتریش بووە بە ئەندامی دادگای تێهەڵچوونەوە، ساڵی ١٩٤٦ پارتێکی بە ناوی (حزب الشعب) دامەزراندووە، ساڵی ١٩٦٠ خەلاتی لینینی لە پای تێکۆشانی بۆ بەرقەرارکردنی ئاشتی پێدراوە، لە ساڵی (١٩٦٣- ١٩٧٠) لە نێو ڕیزەکانی پێشمەرگەی کوردستان بۆ چەند ماوەیەکی درێژ ماوەتەوە، لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٦٩ بووەتە وەزیری داد، یەکێک لەو کەسایەتیانە بووە کە هەوڵی هێنانە ئارای بەیاننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ی داوە، ساڵی ١٩٩٠ کۆچی دوایی کردووە. وەرگیراوە لە: (فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠).

(١٢١) شێرزاد زکریا محمد (دکتۆر)، ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕەشی ئەیلوول لە کوردستان- عێراق (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسی گشتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٤.

(١٢٢) بۆ زانیاری لە بارەی کاریگەری شۆڕشی ئەیلوول لە سەر ڕۆژنامەگەری کوردی بڕوانە: (ئازاد عوبێد ساڵح، کاریگەری شۆڕشی ئەیلوول لە سەر ڕۆژنامەوانیی کوردی (١٩٦١- ١٩٧٥)، بڵاوکراوەی بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری/ هەولێر، ٢٠٠٧).

(١٢٣) سۆزان کەریم مستەفا، بەعسیزم و کورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٢.

(١٢٤) چاوپێکەوتن لەگەڵ سەلاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.

(١٢٥) زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، بیرەوەرییەکانم (لە ساڵانی ١٩٤٣- ١٩٧٧)دا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٤- ٣٦٥.

(١٢٦) گوندی تاڵەبانی گەورە سەر بە ناحیەی تەقتەقە و دەکەوێتە سەرووی ڕۆژئاوایی و خوارووی شاری کۆیە، لە ڕۆژئاوای ڕێگای سەرەکی کۆیە- تەقتەقە بە دووری ٣ کیلۆمەتر، دانیشتووانەکەی پێک هاتووە لە هۆزەکانی: خۆشناو، پالانی، سەید، باجەلان و ...هتد. وەرگیراوە لە: (پ. ی. د. هۆشمەند عەلی مەحموود، مەحموود حەمەد شێخانی (دەنگێکی ڕەسەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦).

(١٢٧) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٦- ٩٧.

(١٢٨) چاوپێکەوتن لەگەڵ دکتۆرە عەتیە حەمەسەعید ساڵحی، هەولێر، ڕێککەوتی ٢٨ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

(١٢٩) عەتــيە حەمەســەعيد ســاڵحی (دکتــۆرە)، بیرەوەرییەکــانم (لە کــۆیەوە بــۆ لەنــدەن)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٤- ٨٦.

(١٣٠) عەتــيە حەمەســەعيد ســاڵحی (دکتــۆرە)، بیرەوەرییەکــانم (لە کــۆیەوە بــۆ لەنــدەن)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٦.

(١٣١) ڕەفیــق ڕەحــمان مــام خــول، ڕۆڵــی حیزبــی شــیوعی عێــراق لە شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦٣- ١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٠.

بەشی چوارەم

بارودۆخی کۆیە لە ١١ی ئازاری ١٩٧٠ تا ڕێککەوتننامەی جەزائیر

باسی یەکەم

بارودۆخی کۆیە لە کاتی ئاشتی و سەقامگیریدا

(١١ی ئازاری ١٩٧٠- ١١ی ئازاری ١٩٧٤)

باسی دووەم

ڕۆڵی کۆیە لە دەست پێ کردنەوەی شۆڕش

(١١ی ئازاری ١٩٧٤ تا ڕێککەوتننامەی جەزائیر)

بەشــی چــوارەم: بــارودۆخی کــۆیە لە ١١ی ئــازاری ســاڵی ١٩٧٠ تــا ڕێککەوتننــامەی جەزائیر

باســـی یەکەم: بـــارودۆخی کـــۆیە لە کـــاتی ئاشـــتی و ســـەقامگیریدا (١١ی ئـــازاری ١٩٧٠- ١١ی ئازاری ١٩٧٤)

یەکەم: ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠

لە دوای ٢٤ی تشرـــینی یەکەمـــی ســـاڵی ١٩٦٩ و هەوڵەکـــانی بەعســـییەکان لە بــوارە جیاوازەکــان بــۆ کــورد، بــارودۆخەکە بە شــێوەیەك گــۆڕا و بە ئاراســتەی ئاســایی بــوونەوەی دۆخەکە و ڕێککەوتــن دەچــوو، لەم نێــوەدا چەنــدین جــار شــاند لە نێــوان کـــورد و حکـــومەتی عێـــراق ســـەردانی یەکتریـــان کـــرد، تـــا لە ئەنجامـــدا هەردوولا ڕێککەوتن، کە بە ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار ناسرا.

گفتوگۆکـــانی نێـــوان ســـەرکردایەتی شۆڕشـــی ئەیلـــوول و حکـــومەتی عێـــراق بەردەوام بـــوو، ئەنجـــامەکەی ڕێککەوتننـــامەی ١١ی ئـــازاری ١٩٧٠ بـــوو، کە هەردوولا گەیشـــتن بەوەی لە مـــاوەی ٤ ســـاڵدا لە ڕێـــی هەمـــوارکردنەوەی دەســـتوور و یاســـایەکەوە ئۆتۆنـــۆمی بە کـــورد بـــدرێت، بەیاننـــامەی ڕێککەوتننـــامەکە لە لایەن عەزیــز شــەریفەوە داڕێژرابــوو، کە ڕۆڵێکــی دیــاری لە ڕێککەوتنــی هەردوولادا بینــی بـــۆ ئەو دەســـتکەوتە مێـــژووییە، ئەمەش ســـەرکەوتنی پرۆســـەکە و دەســـتکەوتێکی سیاسی بوو بۆ بزاڤی ڕزگاریخوازی نیشتمانیی کوردستان[١].

وەفــدی عێــراق بە ســەرۆکایەتی (ســەددام حوســێن[٢])، کە ئەو کــاتە جێگــری ســەرۆکی ئەنجــوومەنی ســەرکردایەتی عێــراق بــوو، لەگەڵ مســتەفا بــارزانی لە ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ لە قوتابخانەی ناوپردان واژۆ کرا و ڕاگەیەنرا[٣].

کــاتژمێر هەشــتی ئێــوارەی ١١ی ئــازار ســەرۆك کۆمــار دەقــی ڕێککەوتننــامەکەی لە تەلەڤزیــۆن و ڕادیــۆی بەغــدا خوێنــدەوە، هەروەهــا ســەرۆکی وەفــدی کــوردیش دکتۆر مەحموود عوسمان بروسکەی بارزانی خوێندەوە[٤].

دواتــر و لە ڕۆژی ٢٥ی ئــازار کــۆمیتەیەك دانــرا بــۆ جێبەجــێ کردنــی خاڵەکــانی ڕێککەوتــنەکە، لە هەمــان کاتیشــدا ڕادیــۆی دەنگــی کوردســتانی عێــراق بەرنامەکــانی خــۆی ڕاگــرت و ســەرکردایەتی شــۆڕش بە هەمــوو شــێوەیەك هەوڵیــدا ئــارامی و ئاسایش بگەڕێنێتەوە بۆ کوردستان و یاسا سەروەر بێت[٥].

ئەو ڕێککەوتنــــامەیە وەچەرخــــانێکی زۆر گرنــــگ بــــوو لە مێــــژووی کــــورد و کوردســـتان، فەزایەکــی سیاســی دیــکە هــاتە کــایەوە، حکــومەتی عێــراق بە فەرمــی دانــی بە خودموختــاری بــۆ کوردســتان نــا[٦]، ئەم هەنگــاوە مێژوویــی گــرنگە بــووە هــۆی ئەوەی کە ناکۆکییەکــانی نێــوان پــارتی و بــاڵی مەکتەبــی سیاســی بە کۆتــا بێــت و بگەڕێــنەوە نــاو پــارتی، لە کاتێکــدا لە ســاڵی ١٩٦٤ەوە نــاکۆکی لە نێوانیانــدا هەبــوو. ڕێککەوتنــامەکە تەنیــا بــۆ کــوردانی عێــراق گرنــگ نەبــوو، بەڵکــوو بــۆ کــوردانی ئێــران، تورکیــا و ســووریا گرنــگ بــوو، چــونکە یەکەم جــار بــوو دانــرا بە ئۆتۆنۆمی بۆ کورد.[٧].

ڕێککەوتنــــامەی ١١ی ئــــازاری ١٩٧٠ یەکــــێکە لە دەســــتکەوتە نەتەوەییــــیە گەورەکــانی کــورد لە کوردســتانی عێــراق پــێش ڕژێمــی ســەددام حوســێن لە ســاڵی ٢٠٠٣، گرنگــی ئەو ڕێککەوتــنە لەوەدایە کە بــۆ یەکەم جــار لە مێــژووی عێــراق دەوڵەتــی عێــراق بە فەرمــی دانــی بە بەشــێك لە مــافە نەتەوەییەکــانی کــورد دانــا، ئەو دەســتکەوتە بەرهەمــی خەبــاتی دەیــان ســاڵی ناســیۆنالیزمی کــوردی بــوو، کە تێیــدا چەنــدین خەبــات لە لایەن کــوردەوە پیــادە کرابــوو، بە خەبــاتی چەکداریشــەوە. ئەم ڕێککەوتنــامەیە هــیچ بۆشــایی و کەموکــوڕییەکی تێــدا نەبــوو، بەڵام لە قۆنــاخی جێبەجێکردنــی شکســتی هێنــا، کە حکــومەتی عێــراق بەرپرســیاریەتی زیــاتر ئەو شکستەی لە ئەستۆیە[٨].

ڕێککەوتــنەکەی ١١ی ئــازار لە پــازدە[٩] خــاڵ پێــك هــاتبوو، کە گرنگترینیــان زمــانی کــوردی شانبەشــانی زمــانی عەرەبــی دەبێــتە زمــانی ڕەســمی لەو ناوچــانەی زۆربەی دانیشــتووانی کــوردن، هەروەهــا کــورد بەشــداری لە هەمــوو ئاســتەکانی دەســەڵات بە وەزارەت و پــلە بەرزەکــانی سوپاشــەوە، یەکێــك لە جێگرەکــانی ســەرۆك کۆمــار کــورد

دەبێــت، فەرمــانبەرانی نــاوچە کوردییەکــان کــورد دەبــن، یــا ئەو کەســانەی کە زمــانی کــوردی بــاش دەزانــن، گەلــی کــورد مــافی دامەزرانــدنی ڕێکخــراوە دیموکراســی و پیشــەییەکانی تــایبەت بە خــۆی دەبێــت، وەك قوتابییــان و لاوان و ئافرەتــان... هەروەهــا نەهێشــتنی دواکەوتــوویی و پێکهێنــانی لیژنەیەکــی تــایبەت بە ئــاوەدانکردنەوە و گەشــەکردنی نــاوچە کوردییەکــان، لە هەمــان کاتــدا لە دەستوور[١٠] ئاماژە بە دوو هەر دوو نەتەوەی کورد و عەرەب بکرێت[١١].

بە پێــی ڕێککەوتننــامەکە دەبــووایە یەکێــك لە جێگرەکــانی ســەرۆك کۆمــار کــورد بێــت، بەڵام حکــومەتی عێــراق ڕازی نەبــوو حەبیــب محەمــمەد کەریمــی پــاڵێوراوی پارتی ببێتە جێگری سەرۆك کۆمار، بە بیانووی ئەوەی ئێرانییە[١٢].

هەر بە پێــی ڕێککەوتنــی ١١ی ئــازار پێــنج وەزیــر لە حکــومەتی نــوێ بە کــورد درا، ســێ پارێزگــاری کــورد بــۆ پارێزگاکــانی هەولێــر، ســلێمانی و دهــۆك دانــران، ژمــارەیەکی دیــکە لە گەورە فەرمــانبەرانی کــورد کەوتــنە کــار لە دەزگــا کارگێڕییەکــانی دەوڵەتــدا، هەروەهــا ١٢ فەوجــی پاســەوانی ســنوور لە پێشــمەرگەی کوردســتان پێــك هێــنرا، ژمــارەیەکی زۆریــش لە نیشــتمانپەروەران لە زینــدانەکان ئــازاد کــران و ئەوانەشی لە کار لابرابوون گەڕانەوە[١٣].

لە ڕاســتیدا ڕێککەوتننــامەی ١١ی ئــازار لە کوردســتان جــوودا لە بــوارە جیاجیاکانــدا، کــاریگەری گەورەی لە بــواری ڕۆشــنبیری هەبــوو، پێشــکەوتنێکی بەرچــاوی بە خــۆیەوە بینــی، بە تــایبەتی لە مــاوەی ئــازاری ١٩٧٠ تــاکوو ١٩٧٢، چــونکە بە دەیــان ڕۆژنــامە و گۆڤــار بڵاوکــرانەوە، کە ئەم مــاوەیە بــۆ ڕۆژنــامەگەری کــوردی بە ســەردەمی زێــڕین دادەنرێــت، هەروەهــا بــووە هــۆی دامەزرانــدنی بەڕێــوەبەرایەتییەکی تــایبەت بە خوێنــدنی کــوردی، کە کــاری گەورەی لە وەرگێــڕان و دانانی کتێبی قوتابخانە کرد[١٤].

گەورەتــرین کێشــەی نێــوان کــورد و حکــومەتی عێــراق دوای ڕێککەوتننــامەی ١١ی ئــازار نەبــوونی مــتمانە بــوو بە یەکــتر، نــزیکەی ١٠ ســاڵ شــەڕی خوێنــاوی و چەنــدین گفتوگــۆی بــێ ئەنجــام هۆکــاری ئەو بــێ مــتمانەیەی نێــوان کــورد و

حکـــومەتی عێـــراق بـــوو، حیزبـــی بەعـــس ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لەگەڵ بەهێزبـــوونی پـــێگەی خـــۆی لە جومگەکـــانی دەســـەڵات خـــۆی لە جێبەجێکردنـــی نـــاوەڕۆکی ڕێککەوتنی ئازار دەدزیەوە[15].

لە مـاوەی چـوار سـاڵی ڕێککەوتننـامەکە هەنـدێك کـار دژ بە بەرژەوەنـدییەکانی کـورد لە لایەن بەعسـییەکانەوە ئەنجـام دەدران، بـۆ نمـوونە: لە سـاڵی ١٩٧٣ هەزاران کەس لە ناوچەکـــانی کەرکـــووك و خـــانەقین و شـــێخان و ئـــاکرێ، لە ئەنجـــامی سیاسـەتی بە عەرەب کـردن ئـاوارەی ناوچەکـانی دیـکەی کوردسـتان بـوون، هەروەهـا پرۆســەی بە عەرەب کـردن لە کۆمپانیـا و کـارگە دەوڵەتیەکانیشـدا بەردەوام بـوو، بـۆ وێــنە لەو مــاوەیەدا ژمــارەیەکی زۆری کرێکــارانی کۆمپانیــای نەوتــی کەرکــووك لە کارەکانیــان دەرکــران و بە ســەدان کەســی عەرەبــی بەعســی لە دەرەوەی کەرکــووك هێنران و لەو کۆمپانیایە دامەزرێنران[16].

وەفــدی شــۆڕش لە ٣ی ئــازاری ســاڵی ١٩٧٤ جــارێکی دیــکە چــوونەوە بەغــدا، بەڵام لە لایەن بەعســەوە پێشــوازییان لــێ نەکــرا، هەر لە هەمــان ڕۆژدا قســەکەرێك بە نــاوی بەرەی نیشــتمانی نەتەوەیــی پێشــکەوتووخواز ڕای گەیانــد کە حکــومەتی عێــــراقی یاســـای ئۆتۆنـــۆمی یەك لایەنە بە بـــێ وەرگرتنـــی بۆچـــوونی پـــارتی دەردەکــات، ئەمەش مانــای ئەوە بــوو کە ڕێککەوتننــامەی ١١ی ئــازاری ســاڵی ١٩٧٠ هەڵوەشاوەتەوە[17].

بەشـــێك لەو بـــڕگە و مـــادانەی لە ڕێککەوتننـــامەی ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠ لەســەری ڕێککەوتبــوون جێبەجــێ نەکرابــوون، بــۆیە ســەرکردایەتی کــورد بەردەوام لە هەوڵ دابــوون و ســەردانی بەغــدایان دەکــرد، بەڵام ئەنجــامێکی وای نەبــوو. مســتەفا بــارزانی لە ٢٠ی کــانوونی دووەمــی ســاڵی ١٩٧٤ نــامەیەکی بــۆ ســەددام حوســێن نــارد، بە مەبەســتی دەســت پــێ کــردنەوەی گفتوگــۆی نێوانیــان ســەبارەت بە جێبەجــێ کردنــی بەیاننــامەی ١١ی ئــازاری ســاڵی ١٩٧٠ و چەســپاندنی ئۆتۆنــۆمی کوردســتان لە کــاتی دیــاریکراوی خۆیــدا، گەشــبینی نیشــاندا و ئــاواتی بــۆ ســەرکەوتنی گفتوگۆکــان خواســت، ســەددام حوســێنیش نــاوەڕۆکی نــامەکە و چەنــد بــابەتێکی دیــکەی لەگەڵ

شاندی کوردی تاوتوێ کرد، پاشانیش چەند کۆبوونەوەیەك لە نێوان سەرکردایەتی کورد و ڕژێمی بەعس ئەنجام درا، بەڵام تا ١٠ی ئازاری ساڵی ١٩٧٤ کە پەیوەندی نێوان هەردوولا پچڕا، گفتوگۆکان لە بازنەیەکی بۆشدا دەخولانەوە و هیچ لایەکیان بە داوا و پێشنیازی لایەکەی دیکە ڕازی نەبوو، بەتایبەتی لە سەر پرسی کەرکووك، چونکە بەعس نەیدەویست کەرکووك و شەنگال و خانەقین بخاتە نێو سنووری هەرێمی ئۆتۆنۆمی و ڕازیش نەبوو ماوەی گفتوگۆ کردن لە سەر پرۆژەی ئۆتۆنۆمی درێژ بکاتەوە، سەرکردایەتی جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی کوردستانیش بە هیچ شێوەیەك ئامادە نەبوو لە سەر ئەو پرسە سازش بکات[١٨].

دۆخەکە بەرەو ئاڵۆزی و پەشۆکاوی دەچوو، سەرکردایەتی کورد هەموو هەوڵێکیاندا کە بە ڕێگای ئاشتییانە چارەسەری کێشەکان بکرێت، بۆ ئەو مەبەستە لە ١٧ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٤ نوێنەری خۆی ناردە بەغدا بە مەبەستی لێکۆڵینەوە لە یاسای ئۆتۆنۆمی، بەڵام لێکۆڵینەوەکان هیچ ئاکامێکیان نەبوو بە هۆی کێشەی کەرکووك و دیاری کردنی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی[١٩].

لە کۆتایی ساڵی چوارەمی گفتوگۆی نێوان کورد و حیزبی بەعس ڕوون بووەوە کە ئەو دوو لایەنە ناتوانن بگەنە ئەو ئەنجامانەی کە لە ساڵی ١٩٧٠ ڕێککەوتنی ئازاری لە پێناودا کرابوو، دیاری کردنی سنووری کوردستان خاڵی هەرە گەورەی ناکۆکی نێوانیان بوو، حیزبی بەعس لە عێراق بە هیچ شێوەیەك ڕێگەی نەدەدا کێڵگە نەوتییەکانی کەرکووك بخرێتە سەر سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی کوردستان، دیدی حیزبی بەعس سەبارەت بە هاوبەشی لە دەسەڵات زۆر جیاواز بوو لەوەی کورد خەوی پێوە دەدیت، حیزبی بەعس هەرگیز بڕوای بە هاوبەشی لە دەسەڵات و پێدانی مافی لامەرکەزی نەبووە، تاکوو ئەو مافە بۆ کورد دەستەبەر بکات، ئەوان تەنیا ڕێگەیان بەوە دەدا کە هێز و خەڵکی دیکە هەندێك پۆستی لاوەکی وەرگرن لە سیستەمێکی ناوەندیدا، کە لە ڕێگەی ئەو سیستەمە ناوەندییەوە هەمووان هاوشوناس بکەن و ناسنامەی عەرەبی بەسەر هەموو عێراقدا بسەپێنن، بارزانی لە بەرانبەر ئەو عینادییەی بەعسییەکان ئامادەی هیچ جۆرە سازشێك لەسەر کەرکووك نەبوو[٢٠].

سەرەنجام ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی عێراق لە ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٤ یەکلایەنە یاسای ژمارە ٣٣ی ئۆتۆنۆمی لە کوردستان دەرکرد، لە هەمان ڕۆژیشدا بەعس ماوەی ١٥ ڕۆژی بۆ مستەفا بارزانی دانا تا ئەو یاسایە پەسەند بکات، بەڵام ئێزگەی دەنگی کوردستانی زمانحاڵی پارتی دیموکراتی کوردستان بە توندی بەرپەرچی ئەو هەڕەشەیەی بڵاوکردەوە و ڕای گەیاند کە گەلی کورد تا بەدیهێنانی ئامانجەکانی خەبات دەکات[٢١]. ئەمەش دەروازە و سەرەتای دەست پێ کردنەوەی شەڕ بوو لە کوردستان.

دووەم: کۆیە لە ماوەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ تا ١١ی ئازاری ١٩٧٤

کاتێـك حکـومەتی بەعـس نەیتـوانی بە ڕێـگەی سـەربازی پرسـی کـورد چارەسـەر بکـات، بە ناچـاری بیـری لە ڕێـگە چـارەی ئاشـتییانە کـردەوە و پەنـای بـردە بەر دانوسـتان، پـاش دەسـت پـێ کردنـی دانوسـتان و هـاتووچۆی وەفـد لە نێـوان حکـومەتی عێـراق و سـەرکردایەتی شۆڕشـی کـورد، دواجـار لە شـەوی ١٠ لە سـەر ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠دا بەنـدەکانی بەیاننـامە نـووسرا و بە بەیاننـامەی ١١ی ئازار ناسرا[٢٢].

دوای ڕێککەوتنـی ١١ی ئـازار خەڵکـی شـاری کـۆیە خۆشـی و شـادی خۆیـان دەربـڕی، هەروەهـا خۆیـان ئامـادە کـرد و دەسـتیان کـرد بە نووسـینی دروشـم تـایبەت بەو بـۆنەیەوە، ڕۆژی دواتـریش خەڵکـی کـۆیە خۆپیشـاندانێکی جەمـاوەری فراوانیـان ئەنجامـدا، کە تێیـدا بەشـی زۆری خەڵکـی کـۆیە بەشـداربوون، کە لە نزیـك قوتابخـانەی دواناوەنـدی کـۆیەوە بەرەو قایمقـامیەتی شـارەکە چـوون، لەوێـش چەنـدین وتـار و بروسـکە پیرۆزبـایی خوێنـدرایەوە، باوەڕیـان وا بـوو ئەمە کۆتـایی شـەڕ و مەینەتییەکـانی گەلـی کـوردە و هەنگـاوێکە بـۆ ڕێکخسـتنەوەی مـاڵی کـورد و کۆتـایی هێنـانە بە دووبەرەکـی، هەر لە میـانەی پێشـوازی کردنـی شـاری کـۆیە لە ڕێککەوتننـامەی ١١ی ئـازار، گەورەتـرین نەورۆز لە کـۆیە سـاز درا، هەروەهـا بە هۆی ئەم ڕێککەوتنامەیەوە کۆیە بووژایەوە لە ڕووی ئیش و کارەکانیان[٢٣].

لە دوای ئەو ڕێککەوتـنە بڕیـار درا پێـنج کورسـی وەزارەت بـدرێت بە کـورد، لە نێویانـدا نـافیز جەلال کـرا بە وەزیـری کشـتوکاڵ[٢٤]. هەروەهـا کاتێـك پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان لە نـاوپردان بە ئامـادەبوونی ٤٧٧ نـوێنەر کـۆنگرەی هەشـتەمی گرێـدا، عەلـی عەبـدوڵڵا کـرا بە ئەنـدامی کـۆمیتەی ناوەنـدی پـارتی دیموکراتی کوردستان[٢٥].

له دوای ڕێککەوتننامەکە چەندین پرۆژەی ئاوەدانی لە کۆیە ئەنجام درا، وەك دابەشکردنی خانووەکانی گەڕەکی ئیسکان، دابەشکردنی زەوی بەسەر فەرمانبەران، هەروەها لە ڕووی ئابووری، کردنەوەی بانکی کۆیە، لە ڕووی ڕۆشنبیرییەوە بووە هۆی دامەزراندنی کۆمەڵەی ڕۆشنبیری کۆیە[٢٦]. ئەم هەوڵانەی بۆ ئاوەدان کردنەوە و بەرەوپێش بردنی شارەکە درا، ڕاستەوخۆ بەرهەمی شۆڕشی ئەیلوول بوو.

لە لایەکی دیکەوە ساڵی ١٩٧٠ ڕێگای نێوان کۆیە- هەولێر دروست کرا، کە درێژییەکەی ٧٥ کیلۆمەترە، هەروەها ساڵی ١٩٧١ ڕێگای نێوان کۆیە- بێستانە- سلێمانی دروست کرا، کە درێژییەکەی ١١٩ کیلۆمەترە[٢٧].

بە هۆی ڕێککەوتنی ١١ی ئازار بارودۆخی کوردستان بە گشتی بەرەو باشی دەچوو، شەڕ بە شێوەیەکی گشتی کەم بووەوە و نەما، لە لایەکی دیکەوە حکومەت چەند کارێکی لە ناوچە کوردنشینەکان ئەنجامدا، بۆ نموونە لە تەمموزی ساڵی ١٩٧٠ بڕیاریدا ژمارەیەك مەڵبەند بۆ پیشەسازی مافووری دەستی لە بەغدا و هەولێر و مووسڵ بکاتەوە، دواتریش وەزارەتی پیشەسازی بڕیاری دامەزراندنی چەند مەڵبەندێکی دیکەی لە هەر یەك لە: کۆیە، ڕواندز، ئامێدی، دهۆك، مەندەلی و سەماوە دەرکرد، ئەم کارگەیە لە ساڵی ١٩٧١ (١٢٣)[٢٨] قوتابی کچ کە تەمەنیان لە نێوان ٩ بۆ ١٠ ساڵان بووە بە شێوەی گرێبەست کاریان کردووە و کرێی ڕۆژانەیان ١٠٠ بۆ ١٥٠ فلس بووە. بەرهەمی مانگانەی کارگەکە لە ساڵی ١٩٧٢ نزیکەی ١٢٠ مەتر چوارگۆشە مافووری قەبارە ٣ بە ٤ بووە، بەرهەمەکەشی بۆ شاری هەولێر ڕەوانە کراوە[٢٩].

دوای بەیاننامەی ١١ی ئازار بۆ ماوەیەك کوردەکان خۆیان حوکمڕانی خۆیان دەکرد، پارتی دیموکراتی کوردستان ڕاستەوخۆ حوکمڕانی شارە کوردییەکانی دەکرد، کۆیەش لەو نێوەدا بوو، بە شێوەیەکی گشتی هەموو کاربەدەستانی ئەو ناوچانەی لە ژێر دەسەڵاتی پارتی دیموکراتی کوردستان بوون، بەتایبەتی سەرۆك فەرمانگەکان و جێگرەکان و هەموو شوێنە بایەخدارەکان تەرخان کرابوو بۆ

دۆست و ئەندامانی پارتی دیموکراتی کوردستان، هەتا بەڕێوەبەری قوتابخانەکان و ڕێکخراوە دیموکراتییەکان و زۆر شوێنی لەو جۆرە[٣٠].

هەروەها دوای ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ ئەدیب و هونەرمەند و ڕۆشنبیران و چالاکانی بواری مەدەنی کەوتنەوە ئەنجامدانی چالاکییەکانی خۆیان، کۆمەڵەی هونەر و وێژەی کورد پێك هات، ئەو کۆمەڵەیە بووە کۆکەرەوەی ڕۆشنبیر و هونەرمەند و ئەدیبان، کە لەمانە پێك هاتبوون: (مەجید ئاسنگەر[٣١])، سەلاح شێخ شەرەف، عوسمان عەونی، فازیل شەورۆ، (جەواد حەمەد بەگ[٣٢])، سەیفەدین مەلا مەجید، تاهیر حەوێزی، سامی عەوداڵ، ئیبراهیم سەید سەعید بەرزنجی، شەفیق بەیاد، (عاسی[٣٣]) و مەلا عەلی حاجی تۆفیق، بوونی ئەمانە و چەند کەسایەتییەکی دیکە هاوکار و ڕێگەخۆشکەر بوون بۆ بەرەوپێشچوون لە هەموو بوارەکانی دیکەی هونەر لە کۆیە[٣٤].

هەروەها (تیپی مۆسیقای باواجی کۆیە[٣٥]) لەو سەردەمە بووژانەوەیەکی بەرچاو بە خۆیەوە بینی، لەم بارەیەوە (باکووری[٣٦]) دەڵێت: لە نێوان سالانی ١٩٦١- ١٩٧٠ تیپی مۆسیقای باواجی لەبەر باری ناهەمواری سیاسی و شۆڕشی ئەیلوول، سستی پێوە دیار بوو و چالاکی زۆر دیار و بەرچاوی پێ نەدەکرا، بەڵام دوای ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار (زاهیر محەمەدمەد[٣٧]) کۆڵی نەدا، خۆی و چەند هاوڕێیەکی هونەرمەند لە ٣٠ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٠ داوایان پێشکەشی وەزارەتی ڕاگەیاندن کرد و ڕەزامەندی وەزارەتەکەیان وەرگرت و سەر لە نوێ تیپی مۆسیقای باواجی گەشەی سەندەوە، تیپەکە گەلێك پێشکەوتنی بە دەست هێنا و پێوەی دیار بوو، بە هەوڵ و کۆششی هەموو ئەندامانییەوە کە دڵسۆزانە بۆ گەشەکردن و پێشخستنی هونەر و میوزیکی کوردی بە گشتی و ئاواز و مەقام و بەستە تایبەت بە ناوچەی کۆیە و دەوروبەری بەتایبەتی، یەکێك لەو چالاکییە دیارەکانی تیپی مۆسیقای باواجی میهرەجانی حاجی قادری کۆیی بوو، کە لە ساڵی ١٩٧١ ساز درا[٣٨]، بەڵام کاتێك کۆتایی بە ڕێککەوتننامەی نێوان سەرکردایەتی شۆڕشی کورد و حکومەتی عێراق هات، تیپی مۆسیقای باواجی لە ساڵی ١٩٧٤ لە لایەن حکومەتەوە داخرا[٣٩].

وێــڕای ئەمــانە کــۆمەڵەی هــونەر و وێــژەی کــۆیە دامەزرا، کە دەیــان کــۆڕ و سـیمیناری ئەدەبیـان دەبەسـت، هەروەهـا لە ٢٩ی تشرـینی دووەمـی سـاڵی ١٩٧٣ و بە مەبەسـتی ڕێزلێنـان لە شـاعیر گەورەی کـورد حـاجی قـادری کـۆیی، پەیکەرێکـی تایبەتییـان بـۆ دانـا[٤٠]، لە کـاتی لادانـی پەردە لە سـەر پەیـکەری حـاجی قـادری کـۆیی هـێمن موکریـانی شـیعری دەسـکەوتی خەبـات دەخـوێنێتەوە[٤١]، دیـارە هـێمن سـێ ڕۆژ پێشتر ئەو شیعرەی بەم بۆنەیەوە نووسیوە، کە دەڵێت:

ئەوە کــــۆتەڵ نیـــــیە ڕەمــــزی نەجــــاتە
ئەوە دەســـکەوتی چەنـــد ســـاڵەی خەبـــاتە
ئەوە ڕووگەی هەمــــوو کــــوردێکی پــــاکە
ئەوە جێگـــــای نیـــــازە، پیـــــرە، چـــــاکە
بـــــوتی ســـــاحیب دڵانـــــی دڵ بەســـــۆیە
کە ئەوڕۆ پێـــــی دەنـــــازێ شـــــاری کـــــۆیە
ســـــڵاو ئەی حـــــاجی ئەی ڕۆڵەی زەمـــــانە!
لە ســـــایەی تـــــۆوە هەرچێکـــــی هەمـــــانە
هەمـــوو ژینـــت لە ڕێـــی گەلـــدا بەخـــت کـــرد
هەتـــا ڕێگـــای خەباتـــت بـــۆ تەخـــت کـــرد
گەلێکـــت دی غەریبـــی و تـــاڵ و ســـوێری
نەبـــوو ســـاتێ لە خـــزمەت خـــۆ ببـــوێری
بەگــــژ بێگــــانە و خۆمــــانەدا چــــووی
لەگــــژ دێـــــوەزمە و دێـــــوانەڕا چــــووی
نەترســـــــای و نەخەجـــــــڵای و نەلەرزی
چ مەشـــــهووری، چ ڕووســـــووری، چ بەرزی
هەمـــــوو شـــــاگردی تـــــۆن شـــــیرن کەلامـــــان
لە تـــۆ فێـــر بـــوون خەبـــات قـــازی و مەلامـــان
بەدەنگـــــی تـــــۆ خەواڵـــــوو ڕاپەڕیـــــون
لە ترســـــی تـــــۆیە دوژمـــــن داپەڕیـــــون

گەرای ئەفکــــاری تـــۆیە بـــاڵی گــــرتن
کە وا ڕۆڵەی گەلـــــت ســــەریاڵی گـــــرتن
بەئـــــــــازایی، بەزانـــــــــایی، بەوردی
چەکـــت دا دەســـتی شۆڕشـــگێڕی کـــوردی
پەڕی دیـــــوانەکەت گەنـــجە و خەزێـــــنە
وشـــەی شـــیرینی تـــۆ دوژمـــن تەزێـــنە
هەمــوو پەنــدن قســەی ســووک و دزێــوت
وەکـــــوو بـــاڵی پەری پـــاکە جنێـــــوت
بەنـــــرخە، تـــــازەیە، بەرزە، بەهێــــــزە
ئەوەی فەرمــووت لە بــارەی پیــاوی دێــزە
«ئەگەر کوردێـــک قســـەی بـــابی نەزانـــی
مــوحەقەق دایکـــی حیـــزە و بـــابی زانـــی»
کە شـێعری تـۆ بزاوتـــی هەسـتی هەسـتان
هەمــوو سەوداســەری سەربەسـتی هەسـتان
لە کوردســتان گەلێــک شـۆڕش بەرپـا بــوون
کـــوڕی کـــوردی بەگـــژ بێگـــانەدا چـــوون
لەمێژســـــاڵە دەڕێـــژن ئـــارەق و خـــوێن
بەڵام داخـــی گـــرانم هێشـــتە لە کـــوێن؟
ئەوێســـتاش دەردەکـــورد نەکـــرا عیلاجـــی
ئەوێســتاش کـــوردی کـــۆیلە مـــاوە حـــاجی
گەلـــی کـــوردت نەبـــوو هێشـــتا نەجـــاتی
بەخـــــوێنی لاوەکـــان ســــووره وڵاتـــــی
ئەوێســـــتاش دوژمنــــی لاســــار و بەدفەڕ
دەکـــووژێ کـــوردی بـــێ تـــاوان و لاشـــەڕ
ئەوێســـــتاش هەر دەمـــانکەن تیرەبـــاران
دەنەخشـــێنن بەخـــوێن کـــۆڵانی شـــاران

ئەوێســـــتاش پڕپـــــڕن زینـــــدان لە لاوان
بەغەیـــری وەی کە کـــوردن نیـــانە تـــاوان
ئەوێســـتاش گـــۆڕ غەریـــب زۆرن وەکـــوو تـــۆ
ئەوێســـتاش بـــێ نەســـیب زۆرن وەکـــوو تـــۆ
ئەوێســـــتاش بـــــێ کەس و دووره وەتەن هەن
ئەوێســـــتاش شــــاعیری پیـــــر و ڕەبەن هەن
ئەوێســـــتاش شـــێعری وردی کـــوردی دەدڕن
زمـــــانی شـــــاعیرانی چـــــاکی دەبـــــڕن[٤٢]

هەر لە دوای ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠ شـــانۆ لە شـــاری کـــۆیە گەشـــایەوە، زیـــاتر گەشـــەی بەو بـــواره درا، تەنـــانەت ئافرەتـــانیش بەشـــدارییان لە شـــانۆ کـــرد، چـــوار ســـاڵی ســـەقامگیری چەنـــدین شـــانۆ[٤٣] ئەنجامـــدراوە و پێشـــکەوتنی بەرچـــاوی بە خـــۆیەوە بینـــی[٤٤]. دەتـــوانین بڵێـــین کـــۆیە لە دوای ڕێککەوتنـــی ١١ی ئـــازار، لە ســـەرجەم لایەنە جیاوازەکـــانەوە گۆڕانکـــاری بەســـــەردا هـــــات و گەشـــــایەوە، هەم لە ڕووی ئەدەبـــــی، فەرهەنگـــی، ڕوونـــاکبیری، ڕۆشـــنبیری، شـــانۆیی و هـــونەری، لەو ماوەیەشـــدا دەیـــان چالاکی جیاواز و جۆراوجۆر لەم بوارانە لە شارەکەدا ئەنجام دران.

هەر لەو مـــاوەیەی کە ئاشـــتی و ســـەقامگیری لە کوردســـتان هەبـــوو، حیزبـــی دیمـــوکراتی کوردســـتان لە ٢١ی حـــوزەیرانی ســـاڵی ١٩٧١دا کۆنفرانســـی ســـێیەمی خۆی بە بەشداری ٣٢ ئەندامی کادیری حیزبی لە شاری کۆیە بەست[٤٥].

لە ڕاســتیدا ئەو چــوار ســاڵە بــووە هــۆی بــووژانەوەی کــۆیە لە هەمــوو بــوارێکەوە، جیـــاوازی بەرچـــاو بەدی دەکـــرا، بەڵام بە هـــۆی ئەوەی ڕێککەوتننـــامەی ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٤ جێبەجـــێ نەکـــرا و دووبـــاره شـــەڕ دەســـتی پـــێ کـــردەوە، زۆربەی ئەو چالاکییانە ڕاگیران و کۆتایی بەو بارودۆخە باشە هات[٤٦].

باسی دووەم: ڕۆڵی کۆیە لە دەست پێ کردنەوەی شۆڕش (١١ی ئازاری ١٩٧٤ تا ڕێککەوتننامەی جەزائیر)

یەکەم: کۆتایی ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار و دەست پێ کردنەوەی شەڕ

لە کۆتایی ساڵی چوارەمی گفتوگۆی نێوان کورد و حیزبی بەعسدا ڕوون بووەوە کە ئەو دوو لایەنە ناتوانن بگەنە ئەو ئەنجامانەی کە لە ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ لەسەری ڕێککەوتبوون، دیاری کردنی سنووری کوردستان خاڵی هەرە سەرەکی ناکۆکی نێوانیان بوو، حیزبی بەعس لە عێراق بە هیچ شێوەیەك ڕێگەی نەدەدا کێڵگە نەوتییەکانی کەرکووك بخرێنە سەر سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی کوردستان، دیدی حیزبی بەعس سەبارەت بە هاوبەشی لە دەسەڵات زۆر جیاواز بوو لەوەی کورد خەوی پێوە دەدیت، حیزبی بەعس هەرگیز بڕوای بە هاوبەشی لە دەسەڵات و پێدانی مافی لامەرکەزی نەبووە، تاکوو ئەو مافە بۆ کورد دەستەبەر بکات، ئەوان تەنیا ڕێگەیان بەوە دەدا کە هێز و خەڵکی دی هەندێك پۆستی لاوەکی وەربگرن لە سیستەمێکی ناوەندیدا کە لە ڕێگەی ئەو سیستەمە ناوەندییەوە هەمووان هاوشوناس بکەن و ناسنامەی عەرەبی بە سەر هەموو عێراق بسەپێنن، بارزانیش لە بەرانبەر ئەو عینادییەی بەعسییەکان ئامادەی هیچ جۆرە سازشێك نەبوو لە سەر کەرکووك[٤٧].

حکومەتی بەعس لە زۆربەی ئەو بەڵێنانەی کە لە بەیاننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ دابووی بە سەرکردایەتی کورد پاشگەز بووەوە، دوای ئەوەی بە گفتوگۆ و دانوستان نەگەیشتنە هیچ ڕێگە چارەیەکی ئاشتییانە، حکومەتی بەعس لە بەهاری ساڵی ١٩٧٤دا هێرشێکی ئاسمانی و وشکانی فراوانی بۆ سەر ناوچەکانی ژێر دەستی شۆڕش دەست پێ کرد، لە بەرانبەریشدا هێزی پێشمەرگە بەرگرییان کرد[٤٨].

له دوای ڕاگەیاندنەکەی حکومەتی عێراق لە ئازاری ساڵی ١٩٧٤ شەڕێکی خوێناوی لە نێوان کورد و سوپای عێراق هەڵگیرسایەوە، عێراق دەیان هەزار سەرباز و دەیان یەکەی تۆپ و تانك و هەموو هێزی ئاسمانی خۆی لەو شەڕەدا بەکارهێنا، سوپای عێراق پەلاماری ئەو شوێنانەیدا کە لە ژێر کۆنترۆڵی هێزی پێشمەرگەدا بوون، ئەگەرچی چەك و جبەخانە و توانای سەربازی زۆر لە هی پێشمەرگە زیاتر و بەهێزتر بوو، بەڵام هێزی پێشمەرگە و خەڵکی کوردستان بەرگرییەکی قارەمانانەیان کرد، سوپای عێراق نەیتوانی هیچ شوێنێك بە ئاسانی و بێ زیان داگیر بکات، عێراق سیاسەتی بە سوتماك کردنی خاکی کوردستانی پەیڕەو کرد و هەموو جۆرە چەکێك کە لە جبەخانەی سوپادا بوو لە دژی خەڵکی کوردستان و هێزی پێشمەرگە بە کاری هێنا، هەر لە ئەنجامی ئەو شەڕ و پەلامارانەدا هەزاران کورد کوژران و هەزارانی دیکەش بریندار و کەم ئەندام بوون، ڕۆژ لە دوای ڕۆژیش شەڕەکان قورستر و زیانی حکومەتی عێراق زۆرتر دەبوو[٤٩].

کاتێك شەڕ دەستی پێ کردەوە، پارتی دیموکراتی کوردستان توانی زۆربەی گەلی کورد بۆ خەباتی چەکداری و ڕووبەڕووبوونەوەی ڕژێمی عێراق ساز بکات، لە دوای خوێندنەوەی بەیاننامەی ڕێککەوتی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٤ لە لایەن ئەحمەد حەسەن بەکری سەرۆك کۆمار و دەیان هەزار کەس لە خەڵکی شار و شارۆچکە و گوندەکان پەیوەندییان بە شۆڕشەوە کرد، لە ناویاندا هەزاران مامۆستا، سەدان پارێزەر، ئەندازیار، پزیشك و هەزاران فەرمانبەر هەبوون، پارتی دیموکراتی کوردستان توانی دەیان هەزار کەس لە ڕیزەکانی هێزی پێشمەرگە ڕێك بخات، لە هەمان کاتدا دەیان هەزاری دیکە لە جووتیار و خوێندکار و کاسبکاری ناو شارەکان لە گوندەکانی ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگە وەك هێزی بەرگری ڕێکخران و بوون بە پاڵپشتی هێزی پێشمەرگە، ژمارەی هێزی پێشمەرگە و هێزەکانی دیکەی بەرگری سەد هەزاری تێ پەڕاند، ئەمەش گەورەترین کۆکردنەوە و ڕێکخستنی هێزی مرۆیی کورد بوو لە لایەن سەرکردایەتی پارتی، کە لە هیچ سەردەمێك و لە لایەن هیچ حیزبێکی دی کوردییەوە پێشتر نەکرابوو[٥٠].

لە کۆتاییەکـانی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٤دا شـەڕەکان بە شـێوەیەکی تونـد دەسـتیان پـێ کـردەوە، گەمـارۆی ئـابووری خـرایە سـەر نـاوچە کوردییەکـان و بۆردوومـانی ئاسـمانی بە شـەو و ڕۆژ بەردەوام بـوو، هەروەهـا هێرشـکردنە سـەر بیـرە نەوتەکـان و ئـاوارەبوون و کـوژرانی هەزاران کەسـی لـێکەوتەوە و ژمـارەی هەڵاتـوان بـۆ ئێـران گەیشتە ئاستێکی زۆر و دەگوترا ژمارەیان گەیشتووەتە نیو ملیۆن کەس[٥١].

ڕۆژی ٢٦ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٤ حکـومەت لە مووسـڵەوە هێرشـی کـردە سـەر زاخـۆ، هەروەهـا ڕۆژی ٢٤ی نیسـانی هەمـان سـاڵ بۆردوومـانی قەڵادزێـی کـرد، دوای سـێ ڕۆژیـش بۆردوومـانی هەڵەبـجە و گونـدەکانی دەوروبەری کـرا، لە ٢٦ی نیسـان بە تـۆپ و فـڕۆکە بۆردوومـانی گەڵاڵە و ڕوانـدز و حـاجی ئـۆمەران دەسـتی پـێ کرد[٥٢].

هـاوینی سـاڵی ١٩٧٤ شـەڕی گەورەی تێـدا کـرا، بەشـی هەرە زۆری شـەڕەکان لە ڕوانـدز بـوو، بە نیـازی گرتنـی نـاوچەی بـاڵەك، کە شـادەماری شـۆڕش بـوو، چـونکە سـەرکردایەتی پـارتی و شـۆڕش و گشـت ناوەنـدەکانی دەزگاکـان لەو نـاوچەیە بـوون، هەروەهـا ڕۆژی ٨ی ئەیلـوولی سـاڵی ١٩٧٤ ڕژێـم هێرشـێکی بەربـڵاوی لە دوو بەرەوە بـۆ سـەر دۆڵـی ڕوانـدز، یەکێکیـان لە بەری چیـای گـۆڕەز بەرەو نـاوچەی بـاڵەك و ئەوی دیکەیـان لە کـۆڕەکەوە بـۆ بێخـاڵ دەسـتی پـێ کـرد، بەڵام هەردوو هێرشـەکە بەربەسـت کـران و هێزەکـانی حکـومەت تووشـی شکسـت هـاتن و گەڕانەوە دواوە و پـتر لە ٤٠٠ لاشـەیان لە مەیـدانی کوشـتاردا لە پـاش خۆیـان بەجـێ هێشت، پێشمەرگەش شەهیدیدا[٥٣].

دوای ئەوەی عێـراق نەیتـوانی بە شـەڕ کۆتـایی بە بـزووتنەوەی کـوردی بهێنێـت، پەنـای بـردە بەر سازشـکردن بـۆ ئێـران و پێکهـاتن لە سـەر بنەمـای ڕاگرتنـی یـارمەتی ئێـران بـۆ شۆڕشـی کـورد، لە بەرانـبەردا عێـراق دانـی نـا بە سـەروەری ئێـران بە سـەر نیـوەی شـەتولعەرەب، ئەویـش بە واژۆ کردنـی (ڕێککەوتننـامەی جەزائیـر[٥٤]) لە ٦ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٥ لە نێـوان سـەددام حوسـێن و محەمـمەد ڕەزا شـای ئێـران بـوو، کە بووە هۆی کۆتایی هاتنی شۆڕشی ئەیلوول لە دوای ١٤ ساڵ[٥٥].

دووەم: چالاكییەكانی كۆیە لە كاتی دەست پێ كردنەوەی شەڕ

كاتێـك ڕێككەوتنـامەی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ جێبەجـێ نەكـرا، سـەركردایەتی شـۆڕش بڕیـاری دەسـتی پـێ كـردنەوەی شـەڕیدا، كاتێـك شـەڕ لە سـاڵی ١٩٧٤ دەسـتی پـێ كـردەوە، "كوێخـا مەمەنـد، حـاجی بـایز حەمكـول، حـاجی سـمكۆ فەرەج، حـاجی ڕەفیـق فەرەج، حوسێنی مـام تەهـا، كەریـم خـدر و چەنـد پێشـمەرگەی دیـكەی كـۆیە لە فلـكەی گـردی كۆبووبـوونەوە، چـونكە دەنگوباسـی هـاتنی هێـزی حكـومەت لە لای تەقتەقەوە هەبـــوو، دیـــارە ئەو كـــاتە لقێكیـــان بـــۆ كوێخـــا مەمەنـــد كردووەتەوە[٥٦]."

حكـــومەتی عێراقـــی لە تەقتەق و دەوروبەری هێـــزی كۆكردبـــووەوە، چـــونكە مـاوەیەك بـوو لە ژێـر كـۆنترۆڵی هێـزی پێشـمەرگەدا بـوو، لە لایەكـی دیـكەوە ئەو هێـزە سـەربازییەی ڕژێـم لە شـاری كـۆیە بـوو، ئـازووقە و پێداویسـتی بە زەحـمەت پێدەگەیشـتن، بـۆیە ڕژێمـی بەعـس بە نیـازی هێرشـێكی بەربـڵاو و گەورە بـوو، لە هەوڵـــی ئەوەدابـــوو ئەو ڕێگـــایە بە تەواوی بكـــاتەوە، پێشـــمەرگەش بە درێژایـــی ڕێگـــایە لە ڕۆژئـــاوای ڕووبـــاری كـــۆیە دابەش بووبـــوون و ســـەنگەرەكانیان تونـــد كردبوو، هەروەها هێزێك لە بەری ڕۆژهەڵاتی كۆیە، واتە دەشتی كۆیە بوو[٥٧].

هێـــزەكەی دەشـــتی كـــۆیەش لە (شیوەشـــان[٥٨]) و بەتـــایبەتی حـــاجی قەڵا، دیـــارە ئەو دوو لەو شـــوێنانەن كە لە دەشـــتی كـــۆیە زۆر باســـی دەكەن، چـــونكە لە ســـەرووی گونـــدی حـــاجی قەڵا، لە چیـــاكە ئەشـــكەوتی گەورەی لێـــیە، بە درێژایـــی شـــۆڕش بارەگـــای پێشـــمەرگە بـــووە، عـــومەر دەبـــابە و دكتـــۆر خالیـــد و بەرپرســـە گەورەكـــان بارەگایـــان لەو دوو شـــوێنە بـــووە، دواتـــریش بارەگـــای هێـــز و بەتالیۆنەكـــان بـــووە، هەروەها لەوێ خەڵك دادگایی كراوە و زیندانی دەكران[٥٩].

ســـــەبارەت بە هێرشـــــی حكـــــومەت لە ڕێـــــی تەقتەقەوە مەلا محەمـــــەد بەحركەیـــی نووســـیویەتی: "بەیـــانییەك ڕژێـــم لە تەقتەقەوە دەســـتی بە تۆپبـــارانێكی

خەســـت کـــرد و ســـەنگەرەکانی پێشـــمەرگەی بە تونـــدی دەکوتـــا، بەڵام چـــونکە شـوێنەکانیان بـاش بـوو، زیـانی ماددیـان بەرنەکەوت، ئەوجـا زرێپۆشـەکان دەسـتیان بە هێـرش کـرد و بەرەو سـەنگەرەکانی پێشـمەرگە لە پێشـڕەویدا بـوون، هێـزی پیـادەش بەدوایانـدا دەڕۆیشـت، لە ئەنجامـدا پێشـمەرگە بەرەو گونـدی شیواشـۆك پاشەکشـەیان کـرد. ئەو هێـزەی ڕژێـم کە لە تەقتەق بـوو هەمـووی بـردە شـاری کـۆیە، بەر بەردەوامـیش جـاش و سـەربازی دەهێنـا بـۆ شـارەکە، هەروەهـا حکـومەت دەیویسـت لە چـوار قـۆڵەوە پەلامـاری ڕێگـای کـۆیە- دێـگەڵە بـدات، ئەو شـوێنانەش هەنـدێك پێشـمەرگەی لـێ بـوو، بەڵام وەك پێویسـت نەبـوو، بـۆیە بڕیـاردرا کە هەمـوو هێـزی دەشـتی هەولێـر جـووڵە بکـات بـۆ شـاخی بـاواجی تـا دێـگەڵە و بە چـاکی قـایم بکرێـت، بەڵام لەبەر ئەوەی ڕۆژانە فـڕۆکە بە ئاسـمانەوە بـوو، بە شـەو ئەو کـارە دەکـرا، کاتێـك پێشـمەرگە لە بـاواجی بـوون، کۆبـوونەوە کـرا، کە تێیـدا وتـرا بە شـێوەیەکی کـاتی کۆیەمـان جێهێشـتووە، بـۆیە پێویسـتە بەرگـری لەو شـاخە بکەین[٦٠]."

هاوکـات حکـومەتی عێراقـی لە دەشـتی کـۆیەوە دەیویسـت هێرشـی بکـاتە سـەر کـۆیە، لە کاتێکـدا بـنکەی پێشـمەرگە لەو نـاوچەیە هەبـوو، کە نـزیکەی ٢٠٠ پێشـمەرگە دەبـوون، بـۆیە پێشـمەرگە هێزەکـانی خۆیـان بە سـەر دوو بەرە دابەش دەکەن، بەشـێکی هێـزەکە لە لای گونـدی تـیمارۆك و بەشـەکەی دیـکە لە لای گونـدی سێوەسـەن خۆیـان جێگیـر دەکەن[٦١]، کاتێـك هێـزی حکـومەت دەگـاتە ئەو نـاوچەیە شـەڕ لە نێـوان هێزەکـانی حکـومەت و پێشـمەرگە ڕوو دەدات، بەڵام دواتـر لە لایەن بەتـالیۆنی چـوارەوە فەرمـانی پاشەکشـە بە هێزەکـانی پێشـمەرگە دەکرێـت، پێشـمەرگەکانیش لە شـاخی پشـت گونـدی حـاجی قەڵا ڕووەو گونـدی کـانی مـازوو و لەوێوە بۆ بەری مەرگە دەچن[٦٢].

هەروەهـا مەلا محەمـمەد بەحرکەیـی سـەبارەت بە بـارودۆخی کـۆیە لەو کـاتەدا دەڵێـت: ئێـوارەیەك فـارس بـاوە بەدوای نـاردین بـۆ گونـدی قـورتەلاس بـۆ کۆبـوونەوە، کە دەکەوێـتە شـەو، هەنـدێك دەنگوبـاس لە سـەرچاوەی بـاوەڕپێکراو گەیشـتبوو کە ڕژێـم لە چەنـد قـۆڵێکەوە بە نیـازی هێرشـێکی بەربـڵاوە بـۆ دەرپەڕانـدنی پێشـمەرگە

له شــاخی بــاواجی و ســەرجەم بەرزاییەکــانی شــاخی دیــگەڵە، هێــرش بەم شــێوەیە دەبێــت: له دەربەنــدی گۆمەســپانەوە بەرەو دێــگەڵە. له دەربەنــدی گۆمەســپانەوە بەرەو شــاخی (بنەبــاوێ[٦٣]). له کــۆیەوە جــادە و جــادە بەرەو دێــگەڵە. له کــۆیە بەرەو شـاخی بـاواجی و بەرزاییەکـانی گونـدی میرسـەید. له شـاخی هەیـبەت سـوڵتان جادە و جادە بەرەو گوندی هیزۆپ.

مــاوەی هەفــتەیەك دوژمــن بەشــێك له نەخشــە و پیلانــی دارێــژراوی خــۆی جێبەجــێ کــرد، له قۆنــاغی یەکەم هەنــدێك تانــك و زرێپــۆش بەرەو گونــدی هیــزۆپ پێشـڕەوییان کـرد، بـۆ هەمـان ڕۆژ ئەو هێـزە پەلامـاری گونـدی سـکتانی دابـوو، بـۆ ئەوەی پــێش له پێشــمەرگە بگرێــت. له لایەکــی دیــکەوە حکــومەتی عێراقــی هێرشـێکی دیـکەی بەربـڵاوی دەسـت پـێ کـرد و له هەمـوو قۆڵەکـانەوە له پێشـڕەوی دابــوون، ســەرەنجام حکــومەتی عێراقــی له کــاتژمێر دوازدە و نیــو بەشــێکی زۆری سـەنگەرەکانی پێشـمەرگەی له چیـای بـاواجی داگیـر کـرا، پێشـمەرگەش کشـانەوە، له کۆتاییدا شاخەکە بە تەواوی له لایەن حکومەتەوە کۆنترۆڵ کرا[٦٤].

هەڵــبەت له ١٥ی نیســانی ســاڵی ١٩٧٤ نــزیکەی ١٥٠ پێشــمەرگەی کــۆیە، بە نووسراوێــك بەرەو چۆمــان و مەکتەبــی ســەربازی له نــاوپردان بەڕێ کــران، کە زۆربەیان خەڵکی هەولێر و کۆیە بوون[٦٥].

جێــی ئامــاژە بگوترێــت کاتێــك شــەڕ له نێــوان پێشــمەرگە و حکــومەتی عێراقــی دروســت بــوو، حکــومەت تۆپبــارانی شــاری کــۆیەی کــردووە، یەکێــك له تۆپەکــان له ڕێککەوتــی ١٣ی تشرــینی یەکەمــی ســاڵی ١٩٧٤ بەر مــاڵی ئیبراهــیم گورگیســی مووســا دەکەوێــت، بە هــۆیەوە ئــامینە کەریــم ئیســحاقی دایکــی و ســێ منــداڵی بە ناوەکانی: خێرییە، ڕووناك و شامل شەهید دەبن[٦٦].

(ئەحــمەد کــوردە[٦٧])، له بیرەوەرییەکــانی نووســیویەتی: "له مــانگی نیســانی ســاڵی ١٩٧٥ بــووینە هێــزی گەڕۆك، هــاتینە خــوارێ بــۆ دەشــتی هەولێــر و دەوروبەری کــۆیە، مانگێــك لەو نــاوە مــاینەوە، دەســتی باشــمان له دوژمــن وەشــاند، هێرشــێکمان کــردە ســەر بــازگەی ڕووبــاری کــۆیە، دوو ئیڤامــان ســووتاند و ١٢

سەربازمان کوشت، هەر لەو مانگەدا لوغمێکی تانکمان لە نێوان ڕەبیەی گردچادر و ئامریەی کۆیە دانا، کە دواتر لە بن ئیڤایەك تەقیەوە، ئیڤایەکە تێکشکا و ئەوانەی لە ناویشدا بوون کوژران، هاوکات لە لای شیوی ساماڵ ڕێگای کۆیە- هەولێر، بۆسەیەکمان دانا، لەوێش ئیڤایەك سووتا، حکومەتی عێراق لە بەرانبەر ئەو زنجیرە چالاکییە کەوتە پەلەقاژە و پەلاماری گوندەکانی دەدا، لەو کاتەدا دوو پێشمەرگەی خەڵکی کۆیە بە ناوەکانی: مەلا عەلی و نیهاد، ئیجازەی چەند ڕۆژێکیان وەرگرت بۆ ئەوەی بچنەوە کەسوکاریان ببینن، کاتێك دەگەنە گوندی عەوداڵان ئیخباری دەکرێن و هەمان شەو دەستگیر دەکرێن، دواى ماوەیەك لە زیندانی مووسڵ هەردووکیان لەسێدارە دران[٦٨]."

هەروەها لە کۆتاییەکانی شۆڕشی ئەیلوول، شەوێك هەر یەك لە کوێخا مەمەند، بایز حەمکول، حوسێنی مام تەها، حاجی مکایل و دەرویش عومەر، هێرش دەکەنە سەر ڕەبایەی حکومەتی عێراق لە گەڕەکی ئازادی و تەقە لە ڕەبییەکە دەکەن، دواتر گەڕانەوە دەشتی کۆیە[٦٩].

یەکێك لە هۆکارەکانی پاشەکشەی پێشمەرگە لە ناوچە جیاوازەکانی کۆیە، نەبوونی چەك بووە، ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی نەتوانن ڕووبەڕووی هێزەکانی حکومەت ببنەوە، ئەگەر نا ژمارەی پێشمەرگە زۆر بوو، بەڵام پێشمەرگەی چەکدار کەم بوو، بە مەبەستی پەیدا کردنی چەك ژمارەیەك پێشمەرگەی کۆیە ڕووەو چۆمان و حاجی ئۆمەران دەچن، تاکوو چەك پەیدا بکەن، لە دوای وەرگرتنی چەك ویستوویانە بگەڕێنەوە کۆیە، بەڵام لەو کاتەدا دەڵێن شۆڕشی کۆتایی هاتووە[٧٠].

دیارە لە ساڵی ١٩٧٥ شەڕی حکومەتی عێراقی و کورد سەختتر و خوێناویتر بوو، بە شێوەیەك تەنیا لە چوار مانگی یەکەمی ١٩٧٥ حکومەتی عێراق نزیکەی ١٥٤٢ شار و گوندی کوردستانی بۆمبباران کرد و ٤٣٣ شار و گوندی خاپوور کرد[٧١].

له دوای ئەوەی سەرکردایەتی شۆڕشی ئەیلوول بڕیاری کۆتایی شۆڕشیان ڕاگەیاند، پێشمەرگەکان گەڕانەوە کۆیە و بە تفەنگەوە خۆیان تەسلیمی حکومەتی عێراقی کرد، حکومەتیش لە پای پێدانی هەر چەکێك بڕە پارەیەکی بە خاوەن چەکەکان دەدا، بۆ نموونە لە بەرانبەر ڕەشاش ١٠٠ دینار و لە بەرانبەر کلاشینکۆف ١٠٠ دینار و لە بەرانبەر ئارپێچی ١٠٠ دینار و لە بەرانبەر بڕنەو ٥٠ دیناری دەدا[٧٢].

پەراوێزەکانی بەشی چوارەم

(١) ڕەفیق ڕەحمان مام خول، ڕۆڵی حیزبی شیوعی عێراق لە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦٣-١٩٧٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٩- ٢٦٠.

(٢) سەددام حوسێن: لە ٢٨ی نیسانی ساڵی ١٩٣٧ لە عوجە لەدایکبووە، لە تەمەنی دە ساڵیدا چووەتە بەغدا و پەیوەندی بە ڕێکخستنەکانی حیزبی بەعس کردووە، ساڵی ١٩٥٩ هەوڵی تیرۆر کردنی عەبدولکەریم قاسمی سەرۆک کۆماری عێراقی داوە، بەڵام بە هۆی سەرنەکەوتن و بریندار بوونی هەڵاتووەتە سووریا و پاشان میسر، ساڵی ١٩٦٨ گەڕاوەتەوە عێراق بووەتە کەسی دووەمی لە دەسەڵاتدا، لە ١٦ی تەممووزی ساڵی ١٩٧٩ بووەتە سەرۆک کۆمار و تا ٩ی نیسانی ساڵی ٢٠٠٣ بەردەوام بووە، دواجار لە ڕێککەوتی ٣٠ی کانوونی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٦ لەسێدارە درا. وەرگیراوە لە: (ئەحمەد حەمەدئەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی عێراق، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٣).

(٣) کەوسەر عەزیز گەلاڵی، باشووری کوردستان لە ساڵی (١٩٥٨)ەوە تا ئەمڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١- ٤٢.

(٤) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، ل ٤٥.

(٥) کەوسەر عەزیز گەلاڵی، باشووری کوردستان لە ساڵی (١٩٥٨)ەوە تا ئەمڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(٦) ئەحـــمەد شـــەریف لەك (دكتـــۆر)، شرۆڤەی ڕووداوە مێژووییەكـــان (چەنـــد لاپەڕەیەك لە مێژوویی نەتەوەیەك)، بەرگی یەكەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٤.

(٧) كەوســـەر عەزیـــز گەلاڵـــی، باشـــووری كوردســـتان لە ســـاڵی (١٩٥٨)ەوە تـــا ئەمـــڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.

(٨) شـــۆڕش حـــاجی (دكتـــۆر)، ناســـیۆنالیزمی كـــوردی و پەرچەكـــردار (ناســـیۆنالیزمی كـــوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەكان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٣- ١٩٤.

(٩) گـــرنگترین خاڵەكـــانی نـــاوەڕۆكی ڕێككەوتنـــامەی ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠ ئەمـــانەن بوون:

- بڕوا هێنان بە بوونی كورد، لە دەستووری كاتی و هەمیشەییدا.

- دامەزرانـــدنی زانكـــۆی ســـلێمانی و كـــۆڕی زانیـــاری كـــورد و بڕیـــاری هەمـــوو مـــافێكی ڕۆشـــنبیری و زانیـــاری زمـــانی كـــوردی لە هەمـــوو پلەكـــانی خوێندنـــدا، لە قوتابخانەكـــان تـــا دەگـــاتە پەیمانگـــا و زانكـــۆ و خـــانەی مامۆســـتایان و زانكـــۆی ســـەربازی و پـــۆلیس، ڕێـــگەدان بەو پەڕاو و نووســـین و نـــووسراوە سیاســـی و ئەدەبـــی و ئەو زانیارییـــانەی خزمەتـــی بەرژەوەنـــدی نیشـــتمانی و نەتەوەیـــی كـــورد دەكەن، دروســـتكردنی یەكێتـــی ئەدیبـــان و دەزگـــای تـــایبەتی بـــۆ چـــاپكردن بە كـــوردی، هەروەهـــا دامەزرانـــدنی بەڕێـــوەبەرایەتی گشـــتی و ڕۆشـــنبیری كـــوردی و دەركردنـــی ڕۆژنـــامە و گۆڤـــار بە زمـــانی كـــوردی، زیـــاد كردنـــی بەرنامەی كوردی لە تەلەڤزیۆن و ئێستگەی كوردی.

- بڕواهێنـــان بە مـــافی كـــورد لە زینـــدووكردنەوەی كەلەپـــووری و جەژنە نەتەوەییەكـــانی وەكـــوو نەورۆز، دەركردنـــی لێخۆشـــبوونی گشـــتی و دامەزرانـــدنی كوردەكـــان لە هەمـــوو پـــلە و پـــایە گرنگەكـــانی ســـەربازی و دەزگاكـــانی ڕژێمـــدا، گەڕانەوەی قوتـــابییە دەركراوەكـــان بـــۆ خوێنـــدنیان و كـــردنەوەی قوتابخـــانە و زانكـــۆ و كـــۆلێژی ســـەربازی و نـــاردنی قوتابییـــانی كـــورد بە زەمـــالە (خوێنـــدنی خـــۆڕایی) بـــۆ خوێنـــدن لە دەرەوەی وڵات... وەرگیـــراوە لە: (تۆفیـــق نـــووری بەگ، بیـــرەوەری مێژوویـــی لە تێڕوانینـــی كـــوردێكی نەتەوەیـــی بەرانـــبەر بە شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٥- ١٢٦).

(١٠) جـــارێكی دیـــكە دەســـتووری كـــاتی لە ١٦ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٧٠ دەرچـــوو، بە بڕیـــاری ژمـــارە (٧٩٢) ئەنجـــوومەنی نیشـــتمانی ســـەركردایەتی شـــۆڕش لە دانیشـــتنی خۆیـــدا و لە ڕێككەوتـــی ١٦ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٧٠ دەســـتووری كـــاتی نـــوێی بڵاوكـــردەوە، كە لە ٧٠ مادە پێك هاتبوو، لە دەروازەی یەكەم/ كۆماری عێراق/ مادەی پێنجەمدا هاتووە:

أ- گەلی عێراق بەشێکە لە نەتەوەی عەرەبی.
ب- گەلی عێراق لە دوو نەتەوەی سەرەکی پێك دێت، نەتەوەی عەرەب و نەتەوەی کورد، ئەم دەستووره دانـدەنێت بە مافەکانی گەلی کورد لە ڕووی نەتەوەییەوە و مافە ڕەواکانی سەرجەم کەمە نەتەوایەتییەکان لە چوارچێوەی عێراقدا.
هەروەها لە دەروازەی یەکەم/ کۆماری عێراق/ مادەی حەوتەمدا هاتووە:
أ- زمانی فەرمی بریتییە لە زمانی عەرەبی.
ب- زمانی کوردی، زمانی فەرمی دەبێت لەگەڵ زمانی عەرەبی لە ناوچە کوردییەکان.
لە هەمان کاتدا لە دەروازەی یەکەم/ کۆماری عێراق/ مادەی هەشتەمدا هاتووە:
أ- بەغدا پایتەختی کۆماری عێراقە و دەکرێت بە یاسا بگوازرێتەوە.
ب- کۆماری عێراق دابەش دەکرێت بۆ یەکەی کارگێڕی و ڕێك دەخرێت لە سەر بنەمای بەڕێوەبەری نا مەڵبەندی.
ج- ئەو ناوچانەی زۆرینەی دانیشتووانی کوردە بەهرەمەند دەبن لە ئۆتۆنۆمی بە گوێرەی ئەوەی یاسا ڕێکی دەخات. (دەستووری کاتی عێراق، ١٩٧٠).
(١١) کەوسەر عەزیز گەلاڵی، باشووری کوردستان لە ساڵی (١٩٥٨)ەوە تا ئەمڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٤.
(١٢) فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵلا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٣؛ کەوسەر عەزیز گەلاڵی، باشووری کوردستان لە ساڵی (١٩٥٨)ەوە تا ئەمڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٨.
(١٣) کەوسەر عەزیز گەلاڵی، باشووری کوردستان لە ساڵی (١٩٥٨)ەوە تا ئەمڕۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.
(١٤) تاڤگە حەمکۆ عەبدوڵلا، بارزانی و بارزانییەکان (کاریگەرییان لە پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستان و عێراق)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٦- ٢٤٧.
(١٥) شۆڕش حاجی (دکتۆر)، ناسیۆنالیزمی کوردی و پەرچەکردار (ناسیۆنالیزمی کوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەکان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠١.
(١٦) فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵلا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٠.
(١٧) تاڤگە حەمکۆ عەبدوڵلا، بارزانی و بارزانییەکان (کاریگەرییان لە پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستان و عێراق)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(١٨) فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٩- ٢٥٠.

(١٩) تاڤگە حەمکۆ عەبدوڵڵا، بارزانی و بارزانییەکان (کاریگەرییان لە پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستان و عێراق)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٠.

(٢٠) شۆڕش حاجی (دکتۆر)، ناسیۆنالیزمی کوردی و پەرچەکردار (ناسیۆنالیزمی کوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەکان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٧.

(٢١) فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٠.

(٢٢) ماجید خەلیل فەتاح و فارووق محەمەد حەمەئەمین، پێوەندی ئیسرائیل و کورد لە سەردەمی شۆڕشی ئەیلوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ساڵی سێیەم، ژمارە ٩، کانوونی یەکەمی ٢٠١٦، ل ٤٤٠- ٤٤١.

(٢٣) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٠- ١٠٢.

(٢٤) کەریم شارەزا، مێژووی کۆن و نوێی کۆیە، ئینسکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، ٢٠٠٩، ل ١٩١١؛ ئاراس عەبدولخالق عەبدولمەجید، نافیز جەلال حەوێزی مەردێکی جوامێر و بە ئەمەك (١٩٢١- ١٩٧٢)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩؛ عەبدولموسەور بارزانی، دەفتەری بیرەوەرییەکانم، چاپخانەی دەنهاخ، هۆڵەندا، ٢٠١٨، ل ٨

(٢٥) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

(٢٦) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣.

(٢٧) ئالان غەفووری، بونیادی کۆمەڵایەتی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣.

(٢٨) ئالان غەفووری لە کتێبی بونیادی کۆمەڵایەتی کۆیە لەم بارەیەوە دەڵێت: " ساڵی ١٩٧٠ کارگەی دروستکردنی مافوور لە شاری کۆیە دامەزراوە، کە ٨ فەرمانبەر و ٢٨ کرێکار، کە هەموویان ئافرەت بوون، کاریان دەکرد." بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئالان غەفووری، بونیادی کۆمەڵایەتی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩).

(٢٩) خەلیل عەلی موراد و بورهان حاتەم عوسمان، پیشەسازی لە شاری هەولێر ١٩٥٨- ١٩٧٥ (لێکۆڵینەوەیەکی مێژووییە)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٤١، ٢٠١٨، ل ١١٣- ١١٧).

(٣٠) شیلان تاهیر ساڵح، کۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠١- ١٠٢.

(٣١) مەجید ئەحمەد ئاسنگەر، ساڵی ١٩٣٢ لە کۆیە لەدایکبووە، بەشی زمانی ئینگلیزی لە خانەی مامۆستایانی بەغدا تەواو کردووە و بووەتە مامۆستا، بەڵام بە هۆی ئەوەی لە سەردەمی گەنجیدا لەگەڵ خانەوادەکەی کاری کردووە نازناوی ئاسنگەری بۆ دانراوە، ساڵی ١٩٥١ پەیوەندی بە ڕیزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانەوە کردووە، ساڵی ١٩٦٠ لە بەغدا زیندانی کراوە، یەکێك بووە لە پێشمەرگەکانی شۆڕشی ئەیلوول، لە ٩ی نیسانی ساڵی ٢٠١٢ کۆچی دوایی کرد. وەرگیراوە لە: (ستار محەممەد ئەمین، بۆ ئەوەی ڕاستییەکان ون نەبن لە زاری کەمال محیەدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨٠- ٢٨٣).

(٣٢) جەواد حەمەد ساڵح، ساڵی ١٩٤٦ لە کۆیە لەدایکبووە، ساڵی ١٩٥٣ چووەتە بە خوێندن، قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لە کۆیە تەواو کردووە، ساڵی ١٩٦٩ خانەی مامۆستایانی هەولێری تەواو کردووە. ساڵی ١٩٧٠ لە گوندی خرابەی دەشتی کۆیە بووەتە مامۆستا، ماوەی ٣٩ ساڵ وەك مامۆستا بەردەوام بووە و ساڵی ٢٠٠٩ خانەنشین بووە، لە بواری نووسین جێ دەستی دیارە و بە فەرهەنگی کۆیە ناسراوە، پتر لە ٢٠٠ بابەتی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکان بڵاوکردووەتەوە و خاوەنی ٣ کتێبی چاپ کراوە، هەروەها ١٠ بەرهەمی دەستنووسی لە دوا بەجێماوە، شەوی ٢٦- ٢٧ی کانوونی یەکەمی ساڵی ٢٠١٥ کۆچی دوایی کرد. وەرگیراوە لە: (مەراسیمی بەرز ڕاگرتنی فەرهەنگی کۆیە (مامۆستا جەواد حەمەد بەگ) لە ساڵیادی مەرگیدا، یوتیوب).

https://www.youtube.com/watch?v=_xqC٢RPGoyg

(٣٣) مستەفا مەلا ڕەسووڵ مەلا ئەبوبەکر مەلا حەمەدەمین، ناسراو بە عاسی، ساڵی ١٨٨٥ لە گوندی خرابەی دەشتی کۆیە لەدایکبووە، سەرەتا لای باوکی خوێندوویەتی، دواتر بۆ ماوەیەك لای مەلای گەورە خوێندوویەتی، ئەوجا چووەتە سەرگەڵوو. لە گوندەکانی: خرابە، کانی کوردە، کانی بی، بانەگۆڵان، بۆگد و شیواشۆك مەلایەتی کردووە، لە ٢٤ی ئەیلوولی ١٩٧٥ کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی شەهیدان بە

خــاك ســپێردراوە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (عاســی، دیــوانی عاســی (١٨٨٥- ١٩٧٥)، ئامــادەکردن و پێشــەکی و فەرهەنگــۆکی: عەزیــز گەردی، نووســینگەی تەفســیر، هەولێــر، ٢٠٠٨، ل ٧- ١٠).

(٣٤) چــاوپێکەوتن لەگەڵ ســەلاح شــێخ شــەرەف، ســەرچاوەی پێشــوو؛ کەیفــی ئەحــمەد عەبــدولقادر، مێــژووی هــونەری شــانۆی کــۆیە لە دەســتپێکەوە تــا ١٩٨٠، ســەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٨.

(٣٥) تیپــی مۆسـیقای بـاواجی تیپــی مۆسـیقای بـاواجی کـۆیە، سـاڵی ١٩٥٧ لە شـاری کـۆیە دامەزراوە، کە لە بــواری هــونەری و ئەدەبــی خزمەتێکــی زۆر باشــی هــونەری شــارەکەیان کــردووە، ئەو تیــپە بە مــۆڵگەیەکی ئەدەبــی و هــونەری بــۆ کۆبــوونەوەی گشــت چــین و توێژەکــانی ئەدیبــان و ڕۆشــنفکرانی شــارەکە دادەنرێــت، خزمەتێکــی بــاش و بــێ وچــانی بە هــونەری کــوردی بە گشــتی و نــاوچەی کــۆیەی بەتــایبەتی کــردووە، لە دەیــان فێســتیڤاڵ و بــۆنە نەتەوەییەکــان بە بەرهەمــی زۆر بــاش و پــڕ بە پێــز بەشــدار بــوونە، بــۆ نمــوونە لە شــوباتی ســاڵی ١٩٧٤ کاتێــک یەکەم فێســتیڤاڵی هــونەری لە بەغــداد ســاز دەکرێــت، تیپــی مۆسـیقای بـاواجی ئامـادە دەبێـت و لە نـاو سـەرجەم تیـپە مـوزیکە کوردسـتانییەکان پـلەی یەکەم بە دەســت دەهێنێــت. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (بــاکوری، تەمەنێــک (گــۆرانی، ئــاواز، مۆســیقا و خۆشــخوانی)، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ٢٥؛ مــام هەژار، چەنــد لاپەڕەیەک لە مێــژووی کــۆیە، بڵاوکــراوەی ســەنتەری لێکــۆڵینەوە و پەخشــی کــۆیە، چــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١١، ل ٢٠٧- ٢٠٨).

(٣٦) ئەنــدریۆس ئیسرـایل، نـاسراو بە بـاکووری، سـاڵی ١٩٢٨ لە نێـو مەسـیحییەکانی کـۆیە لەدایکبــووە، خوێنــدنی ســەرەتایی و ناوەنــدی لە کــۆیە دەخوێنێــت، ســاڵی ١٩٥٧ بەشــی زمــانی ئینگلیــزی لە بەغــدا تەواو کــردووە، هاوکــات لە بــواری هونەریــدا کــاری کــردووە و بە پـلەی یەکەم ڕۆڵـی هەبـووە لە دامەزرانـدنی تیپـی مۆسـیقای بـاواجی کـۆیە، یەکـێکە لە کەســایەتییە هونەرییەکــانی شــاری کــۆیە و خــاوەنی دەیــان گــۆرانییە. بــۆ زانیــاری زیــاتر بــڕوانە: (بــاکوری، تەمەنێــک (گــۆرانی، ئــاواز، مۆســیقا و خۆشــخوانی)، چــاپی یەکەم، دەزگـای چـاپ و بڵاوکـردنەوەی ئـاراس، هەولێـر، ٢٠٠٦). نـاوبراو لە ٢ی تشرـینی دووەمـی ساڵی ٢٠٢٢ کۆچی دوایی کرد.

(٣٧) زاهیــر محەمــمەد ئیبراهــیم، ســاڵی ١٩٣٩ لە شــاری کــۆیە لەدایکبــووە، خوێنــدنی ســەرەتایی و ناوەنـدی لە کـۆیە تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٦٢ پەیمانگـای هـونەر جوانەکـانی

له بەغـــدا تەواو کـــردووە، هەمـــان ســـاڵ لە کـــوت بـــووە بە مامۆســـتا، یەکێـــك بـــووە لە دامەزرێنەرانـــی تیپـــی مۆســـیقای بـــاواجی و ڕۆڵـــی بەرچـــاوی لە گەشـــەکردن و چـــالاکی هـــونەری سروود و مۆسـیقا و گـۆرانی ڕەسـەنی تـایبەت بە کـۆیە و کوردسـتان هەبـووە. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە (عەبـدولخالق عەلائەدیـن، کـۆیە... نـاودارانی، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٣٦٨- ٣٦٩).

(٣٨) بـاکووری، بە بـۆنەی یـۆبیلی زێڕینـی تیپـی مۆسـیقای بـاواجی کـۆیە لە ١٩٥٧- ٢٠٠٨، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٣- ٢٣٤.

(٣٩) عەبدوڵەسـیح سـلیمان سـوور، تێکۆشـانی شـیوعییەکانی کـۆیە، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٥٩.

(٤٠) شـیلان تـاهیر سـاڵح، کـۆیە لە نێـوان سـاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٠٣.

(٤١) چاوپێکەوتن لەگەڵ سەڵاح شێخ شەرەف، سەرچاوەی پێشوو.

(٤٢) هـێمن موکریـانی، سـەرجەم نووسـینەکانی مامۆسـتا هـێمن (لەکوێـوە بـۆ کـوێ)، هەولێر، چاپخانەی هەولێر، ٢٠١٤، ل ٢٢٢- ٢٢٤).

(٤٣) لە لایەن تیپـی شـانۆی کـۆیە چەنـدین شـانۆ نمـایش کـراوە، بـۆ نمـوونە: شـانۆیی دواڕۆژی ئەژدەهـاك، دەرهێنـانی عیـزەت جەمـال، سـاڵی ١٩٧٠. شـانۆیی سەرتاشـی بێگـانە، دەرهێنـانی تەهـا ئەحـمەد تەهـا، سـاڵی ١٩٧٠. شـانۆیی کرێکـارێکی مانـدوو، دەرهێنـانی حـاجی ڕەسـووڵ خەبـات، سـاڵی ١٩٧١. شـانۆیی یـادی شـۆڕش، دەرهێنـانی تەهـا ئەحـمەد تەهـا، سـاڵی ١٩٧١. شـانۆیی کـاوەی ئاسـنگەر، دەرهێنـانی تەهـا ئەحـمەد تەهـا و هاوکـارانی، سـاڵی ١٩٧٠، ١٩٧١ و ١٩٧٣. شـانۆیی لە چاپخـانەی شـارەکەمدا، دەرهێنـانی تەهـا ئەحـمەد تەهـا، سـاڵی ١٩٧٣، شـانۆیی عفریتـی عەیـار، دەرهێنـانی تەهـا ئەحـمەد تەهـا و حـاجی ڕەسـووڵ خەیـات، سـاڵی ١٩٧٣، شـانۆیی بازرگـانی ڤینیسـیا، دەرهێنـانی تەهـا ئەحـمەد تەهـا، سـاڵی ١٩٧٣. بـۆ زانیـاری زیـاتر بـڕوانە: (کەیفـی ئەحـمەد عەبـدولقادر، مێـژووی هـونەری شـانۆی کـۆیە لە دەسـتپێکەوە تـا ١٩٨٠، سـەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٩).

(٤٤) کەیفـی ئەحـمەد عەبـدولقادر، مێـژووی هـونەری شـانۆی کـۆیە لە دەسـتپێکەوە تـا ١٩٨٠، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٨.

(٤٥) شــيلان تــاهير ســاڵح، كــۆیە لە نێــوان ســاڵانی ١٩٥٨- ١٩٧٥، ســەرچاوەی پێشــوو، ل ١٠٤.

(٤٦) چــاوپێكەوتن لەگەڵ محەمــەد فەتحــوڵڵا ســەعید (محەمــەد داریــاس)، كــۆیە، ڕێككەوتــی ٣٠ی كــانوونی دووەمــی ســاڵی ٢٠٢٣. محەمــەد فەتحــوڵڵا ســەعید، نــاسراو بە مامۆســتا محەمــەد داریــاس، ســاڵی ١٩٥٢ لە شــاری كــۆیە لەدایكبــووە، خوێنــدنی ســەرەتایی و ناوەنــدی و دواناوەنــدی لە كــۆیە تەواو كــردووە، ســاڵی ١٩٧٤ پەیمانگــای مامۆســتایانی هەولێــری تەواو كــردووە و بــووە بە مامۆســتا، بەشــێكی زۆری تەمەنــی بە مامۆســتایەتی بەســەر بــردووە و ســاڵی ٢٠١٥ خانەنشــین بــووە، هەروەهــا لە نووســینی شــیعردا جــێ دەســتی لە مێــژووی ئەدەبــی شــارەكەدا هەیە، نــاوبراو ئەنــدامی یەكێتــی نووســەرانی كــورد، بــنكەی ئەدەبــی ڕوونــاكبیری گەلاوێــژە و لە زۆربەی گۆڤــار و ڕۆژنــامە كوردییەكان بابەت و گوتاری بڵاوكردووەتەوە.

(٤٧) شــۆڕش حــاجی (دكتــۆر)، ناســیۆنالیزمی كــوردی و پەرچەكــردار (ناســیۆنالیزمی كــوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەكان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٧.

(٤٨) جەمــال فوتحــوڵڵا تەیــب (دكتــۆر)، بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی كــورد لە باشــووری كوردســــتان (١٩٧٥/٣/٢١- ١٩٨٠/١١/٢٨) لێكــــۆڵینەوەیەكی مێژوویــــی سیاســــییە، بڵاوكراوەی زانكۆی كۆیە، چاپی یەكەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٢، ل ٢٣.

(٤٩) گــۆران ئیبراهــیم ســاڵح، دۆزی كــورد لە بــازنەی پەیوەنــدییەكانی ئەمریكــا و عێــراقدا (٦ی ئــازاری ١٩٧٥- ٢ی ئــابی ١٩٩٠)، بڵاوكــراوەی ناوەنــدی ڕۆشــنبیری و هــونەری ئەندێشە، چاپی یەكەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠١٢، ل ٩٩.

(٥٠) شــۆڕش حــاجی (دكتــۆر)، ناســیۆنالیزمی كــوردی و پەرچەكــردار (ناســیۆنالیزمی كــوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەكان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٩.

(٥١) عەبــدولخالق ناســڕ ئەلعــامری (دكتــۆر)، بــارزانی مســتەفا و دۆزی كــورد لە عێــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨٠.

(٥٢) تــاڤگە حەمكــۆ عەبــدوڵڵا، بــارزانی و بارزانییەكــان (كاریگەرییــان لە پێشــهاتە سیاسییەكانی كوردستان و عێراق)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٦.

(٥٣) مســعود بــارزانی، بــارزانی و بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی كــورد (شۆڕشــی ئەیلــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٤- ١٥٧.

(٥٤) ڕێککەوتننامەکە لە دەقێکی کورت پێکهاتووە و سێ پرۆتۆکۆڵی تایبەت بە ڕێککەوتنی ئاسایش و سنووری ئاوی و وشکانی و چوار ڕێککەوتننامەی دیکەی بەدوادا هات، بێجگە لە خاڵە نهێنییەکانی.
لە ڕێککەوتننامەکەدا هاتووە:
بۆ پیادەکردنی بنەماکانی سەلامەتی خاك و ڕێزگرتنی سنوور و دەست نەخستنە ناو کاروباری ناوخۆ، هەردوولا ڕێککەوتن و بڕیاریاندا:
١- نەخشەکێشانی یەکجاری سنووری وشکانی هەردوولا بە پشتبەستن بە پرۆتۆکۆڵی قوستەنتینیەی ساڵی ١٩١٣ و کۆنووسەکانی لیژنەی دیاری کردنی سنووری ساڵی ١٩١٤.
٢- دیاری کردنی سنوورە وشکانییەکان بە پێی هێڵی (تالوگ) کە ئەویش هێڵێکە لە ناوەڕاستی ئاوەڕۆی سەرەکی بە کەڵکی کەشتییەوانی بێت لە کاتی نزمبوونەوەی ئاستی ئاو بە دەست پێ کردن لەو خاڵەی سنووری وشکانی لە شەتولعەرەوە تا دەریا دادەبەزێت.
٣-بە پێی ئەمە هەردوولا ئاسایش و متمانە بە درێژایی سنووری هاوبەشییان دەگەڕێننەوە و پابەندی چاودێرییەکی توند و کاریگەر دەبن لە سەر سنوورەکانیان بۆ دانانی سنوورێکی ئێکجارەکی بۆ هەموو خۆ دزینەوەیەك کە مەبەستی تێکدانی تێدا بێت و لە هەر لایەکەوە هاتبێت.
٤ هەردوولا لە سەر ئەوە ڕێککەوتن کە ئەو تەرتیبەی لە سەرەوە دەستیان پێ کراوە، ڕەگەزی چارەسەرێکی کۆگرن و لێی جیا نابنەوە، لە کۆتاییشدا دەست لێدانی بنەمای هەر یەکێکیان بێگومان پێچەوانەی گیانی ڕێککەوتنی جەزائیرە و هەردوولاش گرێدراوی بەردەوامییان لەگەڵ سەرۆك هەواری بۆمەدین دەبێت کە لە کاتی پێویستدا یارمەتی برایانەی جەزائیر لە پێناو پیادە کردنی ئەم بڕیارە پێشکەش دەکات، هەردوولا ئەوەش بە ڕەسمی ڕادەگەیەنن کە دەبێت ناوچەکە لە هەر دەستتێوەردانێکی دەرەکی پارێزراو بێت. (مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (شۆڕشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣١- ٤٣٢؛ کامەران جەمال بابانزادە، ڕێککەوتننامەی جەزائیر و ڕەهەندەکانی لە سەر کێشەی کورد لە کوردستانی باشوور، بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠١٣، ل ١١٧- ١٩٩؛ سەنگەر

ئیبراهیم خۆشناو (موقەدەم ڕوکن)، ڕووداوە سەربازییەکانی شۆڕشی ئەیلوول (١٩٧٠- ١٩٧٥)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٣- ٢٧٤).
(٥٥) جەمال فوتحوڵلا تەیب (دکتۆر)، بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە باشووری کوردستان (١٩٧٥/٣/٢١- ١٩٨٠/١١/٢٨) لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥؛ سەروەر عەبدولڕەحمان عومەر (دکتۆر)، حزبی شیوعیی عێراق و مەسەلەی کورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٦.
(٥٦) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئاکۆی حاجی ڕەفیق، سەرچاوەی پێشوو.
(٥٧) مەلا محەمەد بەحرکەیی، کوردایەتی و کۆڵنەدان (ژیاننامە و بەشێك لە بیرەوەری و ڕووداوە سیاسییەکانی ژیانم)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئیشراق، ئێران، ل ٢٦٠.
(٥٨) گوندی شیوەشان لە ڕووی کارگێڕییەوە سەر بە ناحیەی ئاشتی‌یە، لە باشوورەوە لەگەڵ گوندی قازبەگیان، لە باشووری ڕۆژئاوا لەگەڵ پەڵکانە و قوڵقوڵە و سوورەقەڵا، لە باکووری ڕۆژئاوا لەگەڵ گوندی دۆندار، لە ڕۆژهەڵاتەوەش لەگەڵ زنجیرە شاخی هەیبەت سوڵتان هاوسنوورە، بە هۆی هاوسنوور بوونی بە زنجیرە شاخی هەیبەت سوڵتان، شوێن و پێگەیەکی تایبەتی پێشمەرگەکانی شۆڕشی ئەیلوول بووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (زامدار ئەحمەد مەلا ڕەسووڵ، ناحیەی ئاشتی و گوندەکانی (توێژینەوەیەکی مێژوویی کۆمەڵایەتیی مەیدانییە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٥، ل ٤١- ٤٣).
(٥٩) کامەران جەمال بابانزادە، جەمال حەسەن ئاغای کێلەزیندان (ژیان و بیرەوەری)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.
(٦٠) مەلا محەمەد بەحرکەیی، کوردایەتی و کۆڵنەدان (ژیاننامە و بەشێك لە بیرەوەری و ڕووداوە سیاسییەکانی ژیانم)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئیشراق، ئێران، ل ٢٦١- ٢٦٦.
(٦١) چاوپێکەوتن لەگەڵ قادر حەمەد قادر، ناسراو بە (قادری حەمەسپی)، کۆیە، ڕێککەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣. قادر حەمەد قادر، ناسراو بە (قادری حەمەسپی)، ساڵی ١٩٥١ لە گوندی پینگەی دەشتی هەولێر لەدایکبووە، ماوەیەکی کەم لە دوای لەدایکبوونی بە بنەماڵەوە چوونەتە کۆیە، خوێندنی سەرەتایی تا پۆلی دووی ناوەندی لە کۆیە تەواو کردووە، ساڵی ١٩٦٥ بووەتە پێشمەرگە، ساڵی ١٩٧٤ لە دەشتی کۆیە

بەشـداری لە شـەڕی نێـوان حکـومەت و پێشـمەرگە کـردووە، ئێسـتا خانەنشـینە و لە کـۆیە نێشتەجێیە..

(٦٢) کاوە کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٢.

(٦٣) چیـای بنەبـاوێ، یەکـێکە لە چیاکـانی قەزای کـۆیە، دەکەوێـتە بەشی بـاکووری ڕۆژهەڵاتی شـاری کـۆیە، ئاراسـتەی چیـاکە لە بـاکووری ڕۆژئـاوا بـۆ باشـووری ڕۆژهەڵاتە لە نزیـک گونـدی زیـارەت، لە گەرووی گۆمەسـپانەوە دەسـت پـێ دەکـات تـاکوو دەگـاتە نزیـک گونـدی کـرۆژ، بەرزتـرین لـووتکەی ئەم چیـایە ١٣٣٠ مەتـر لە ئاسـتی ڕووی دەریـاوە بەرزە. وەرگیـراوە لە: (پ. ی. د. هۆشـمەند عەلـی مەحمـوود، مەحمـوود حەمەد شێخانی (دەنگێکی ڕەسەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧).

(٦٤) مەلا محەمـمەد بەحرکەیـی، کـوردایەتی و کـوڵنەدان (ژیاننـامە و بەشـێك لە بیـرەوەری و ڕووداوە سیاسـییەکانی ژیـانم)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ئیشراـق، ئێـران، ل ٢٦٧- ٢٧٠.

(٦٥) جەلال ئیلنجـاغی، لە شـارەوە بـۆ شـاخ، بەشـی یەکەم، چـاپی یەکەم، بـێ شـوێنی چاپ، ٢٠٠٥، ل ١٣).

(٦٦) هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٠- ١٢١.

(٦٧) ئەحـمەد عەزیـز کـوردە، نـاسراو بە ئەحـمەد کـوردە، سـاڵی ١٩٥٧ لە گونـدی مـام قلیـنج لەدایکبـووە، خوێنـدنی سـەرەتایی لە گونـدی هەرمـۆتە و خوێنـدنی ناوەنـدی لە کـۆیە تەواو کـردووە، سـاڵی ١٩٧٤ پەیوەنـدی بە شۆڕشـی ئەیلـوولەوە کـردووە. ئێسـتا لە کـۆیە دادەنیشـێت. وەرگیـراوە لە: (ئەحـمەد کـوردە، بیـرەوەری ڕۆژانـی سـەختی خەبـات (١٩٧٤- ١٩٨٨)، بەرگـی یەکەم، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی سـەید بـرایم، کـۆیە، ٢٠٠٩، ل ١٩).

(٦٨) ئەحـمەد کـوردە، بیـرەوەری ڕۆژانـی سـەختی خەبـات (١٩٧٤- ١٩٨٨)، بەرگـی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤.

(٦٩) چـاوپێکەوتن لەگەڵ مکایـل بـایز حەمکـوڵ، نـاسراو بە (حـاجی مکایـل کـۆیی)، لە ڕێـگەی پەیوەنـدی تەلەفـۆنی، ڕێککەوتـی ٢٥ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ٢٠٢٣. مکایـل بـایز حەمکـوڵ، نـاسراو بە (حـاجی مکایـل کـۆیی، سـاڵی ١٩٥٣ لە گونـدی قەسرێی دەشـتی کـۆیە لەدایکبـووە، سـاڵی ١٩٦٤ماڵیـان چـووەتە کـۆیە، سـاڵی ١٩٨٩ ماڵیـان چـووەتە هەولێـر، سـاڵی ١٩٩٦ ماڵیـان چـووەتە سـلێمانی، لە شۆڕشـی ئەیلوولـدا لەگەڵ بـاوکی پێشمەرگە بووە، ئێستا خانەنشینە و لە سلێمانی نیشتەجێیە.

(٧٠) کاوه کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٥.

(٧١) فازیـل شـەوڕۆ و هـاوژین سـڵیوە، ئاگردانێـك بەقەد نیشـتمان (ژیاننـامەی فـارووقی عەلی مەولوود)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٠.

(٧٢) کاوه کوێخا مەمەند، کوێخا مەمەندی کۆیە، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦.

ئەنجام

- لە سەرەتای دەستپێك و جموجۆڵە نەتەوەییەكان و بزووتنەوە ڕزگاریخوازییەكانی كورد، شاری كۆیە ڕۆڵ و پێگەی گرنگ و كاریگەری هەبووە، بە گوێرەی قۆناغ و سەردەمەكان بەشدارییان كردووە، بە شێوەیەك بەشێك لە گرووپ و ڕێكخراوە سیاسییەكان لە نێو هەناوی كۆیەوە سەرچاوەی گرتووە، یاخود یەكێك لە دامەزرێنەرانی گرووپ و ڕێكخراو و كۆمەڵە و پارتەكانی كوردستان خەڵكی كۆیە بوون.
- لەگەڵ دەستپێكی شۆڕشی ئەیلوول لە كوردستان، خەڵكی كۆیە بەشداری كارا و چالاكییان هەبووە، هەم بۆ سەركەوتنی شۆڕش و هەم بۆ بەرگری و ڕووبەڕووبوونەوەی حكومەتە جیاوازەكانی عێراق.
- لە دوای كوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ی بەعسییەكان، كۆیە ڕووبەڕووی شاڵاوێكی فراوانی حەرەس قەومی بووەوە، هەر لە هەڵمەتی ڕەشبگیر و دەستگیر كردن و ئازار و ئەشكەنجەدان و كوشتن و گوللەباران كردن و دوورخستنەوە بۆ باشووری عێراق، بە شێوەیەك ترس و دڵەڕاوكێی زۆریان خستبووە نێو دڵی خەڵكی، بە تایبەتی لە دوای لە دینگە بەستانەوە و گوللەباران كردنی خەڵكی شارەكە، هەروەها دەیان خانوونی شارەكەیان سووتاند و خاپوور كرد. هەروەها كۆیە لە قۆناغی دووەمی هاتنەوەی بەعسییەكان بۆ سەر دەسەڵات، تا ڕادەیەك لە قۆناغێكی سستی دایە، ئەمەش پەیوەستە بە كوودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣، كە لەو كاتەدا خەڵكی كۆیە ڕووبەڕووی دەردەسەری و نەهامەتی و ئازار و ئەشكەنجەدانی زۆر بووەوە، بۆیە لەو قۆناغەدا چالاكییان كەمترە.

- هێـرش و پەلامارەکـانی حەرەس قەومـی هەر تەنیـا بـۆ سـەر کـۆیە نەبـوو، بەڵکـوو بە شـێوەیەکی فـراوان بـۆ سـەر هەرمـۆتەی مەسیحینشـینیش بـوو، بەو مانـایەی بـۆ حەرەس قەومـی گرنـگ نەبـوو، بەرانـبەرەکەی چ بـاوەڕ و ئـایینێکی هەبـوو، ئەوانـیش ڕووبەڕووی تـاڵان و کوشـتن و گوللەبـاران و سووکایەتی پێ کردنیش بوونەوە..
- کـۆیە و کۆییەکـان تەنیـا لە کـردە و جـووڵە سـەربازییەکانی شـارەکەی خـۆی بەشـدار نەبـووە، بەڵکـوو لە زۆربەی چـالاکی و جموجـۆڵ و پێکـدادانە سـەربازییەکانی نێـوان پێشـمەرگە و حکـومەتی عێـراق بەشـدار بـوونە و ڕۆڵی دیار و کاریگەری خۆیان گێڕاوە.
- کەسـایەتییەکانی کـۆیە، هەمیشـە و لە زۆربەی لیژنەکـانی شۆڕشـی ئەیلـوول بـۆ دانوسـتان لەگەڵ حکـومەتی عێـراق ئەنـدام بـوونە و دەوری دیـار و بەرچاویـان هەبـووە بـۆ ئەوەی ئاراسـتەی گفتوگۆکـان بە ئاقـارێکی بـاش و لە بەرژەوەندی کورددا بشکێنەوە.
- بە تەنیـا کۆییەکـانی نـاو قەزای کـۆیە لە شۆڕشـی ئەیلـوول بەشـدار نەبـوون، بەڵکـوو بەشـی زۆربەی گونـدەکانی دەوروبەری و خەڵـکەکەی بە شـێوەی جیـاواز بەشـداری کارایـان لە شۆڕشـدا هەبـوو، تەنـانەت بەشـێکی زۆری لە خەڵکی گوندەکانی دەوروبەری کۆیە شەهید بوون.
- ڕێککەوتننـامەی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ کـاریگەری ئەرێنـی بـۆ شـاری کـۆیە هەبـوو، لە زۆر بـوار و لایەنەوە پێشـکەوتنی بە خـۆیەوە بینـی، بـۆ نمـوونە لە ڕووی هـونەرییەوە تیپـی مۆسـیقای بـاواجی بەرەوپێشـچوو، هـونەری شـانۆ بـرەوی زیـاتری وەرگـرت، هەروەهـا کـارگەی مـافووری دەسـتی لە شـارەکە کـرایەوە و گەشـەی پێـدراوە لەگەڵ چەنـدین چـالاکی دیکە.
- کـۆیە لە چەنـدین کـاتی جیـاوازدا لەگەڵ حکـومەتی عێـراق ڕووبەڕووی پێکـدادان و شـەڕی قـورس بـووەتەوە، لەوانە: شـەڕەکانی هەیـبەت سـوڵتان

و حـــاجی قەڵا و سێوەســـەن، لەو نێوەشـــدا دەیـــان پێشـــمەرگەی بریـنـــدار و کەم ئەندام و شەهید بووە.

- لە کۆتـایی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٤ و جێبەجـێ نەکردنـی ڕێککەوتننـامەی ١١ی ئـــازاری ســـاڵی ١٩٧٠ چـــالاکی و جموجـــۆڵی ســـەربازی گەورە لەو ســـنوورە هەبـــووە، پێشـــمەرگە زیـــاد بـــوو و چەنـــدین شـــەڕیان لە دژی حکـــومەتی عێـــراقی ئەنجامـــدا، بە شـــێوەیەکی دیـــکە بڵێـــین ڕۆڵیـــان لە دەست پێ کردنەوەی شەڕ هەبوو.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: دەستوورەکان:

١. دەستووری کاتی عێراق، ١٩٥٨.

٢. دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٤.

٣. دەستووری کاتی عێراق، ١٩٦٨.

٤. دەستووری کاتی عێراق، ١٩٧٠.

دووەم: کتێبەکان:

ئەلف: کتێبە کوردییەکان:

٥. ئاراس ئیلنجاغی، تەقتەق پەلکە زێرینەی کەنار زێی بچووک (لێکۆڵینەوە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، سلێمانی، ٢٠٠٧.

٦. ئاراس ئیلنجاغی، سێگردکان و سێبەرنشینەکانی (لێکۆڵینەوەی مەیدانی)، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، سلێمانی، ٢٠١٤.

٧. ئازاد عوبێد ساڵح، کاریگەری شۆڕشی ئەیلوول لە سەر ڕۆژنامەوانیی کوردی (١٩٦١- ١٩٧٥)، بڵاوکراوەی بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری/ هەولێر، ٢٠٠٧.

٨. ئالان غەفووری، بونیادی کۆمەڵایەتی کۆیە (تویژینەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆژی کۆمەڵایەتییە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٥.

٩. ئامانج حەسەن ئەحمەد، برایم ئەحمەد ڕۆڵی لە بزاڤی ڕزگاریخوازی و ڕووناکبیریی گەلی کورددا، بڵاوکراوەی مەڵبەندی کوردۆلۆجی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩.

١٠. ئۆرخانی غالب، شۆڕشی ئەیلوول و ڕۆژگاری دوای هەرەس (چەند سەرنجێکی سەرەتایيە)، چاپی دووەم، چاپخانەی چیا، لەندەن، ٢٠٠٣.
١١. ئیبراهیم ئەحمەد، توێژێ لە خەباتی کاکە عومەر دەبابە، کاکی کاکان لە یادەوەری هاوەڵانیدا، ئامادەکردنی: کاکەمەم بۆتانی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧.
١٢. ئەحمەد حەمەدئەمین، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی عێراق، بڵاوکراوەی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٠.
١٣. ئەحمەد دڵزار، بیرەوەریی ڕۆژانی ژیانم، وەزارەتی ڕۆشنبیریی و لاوان، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
١٤. ئەحمەد شەریف لەك (دکتۆر)، شرۆڤەی ڕووداوە مێژووییەکان (چەند لاپەڕەیەك لە مێژوویی نەتەوەیەك)، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦.
١٥. ئەحمەد کوردە، بیرەوەری ڕۆژانی سەختی خەبات (١٩٧٤- ١٩٨٨)، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەید برایم، کۆیە، ٢٠٠٩.
١٦. باکووری، تەمەنێک (گۆرانی، ئاواز، مۆسیقا و خۆشخوانی)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦.
١٧. باکووری، بە بۆنەی یۆبیلی زێرینی تیپی مۆسیقای باواجی کۆیە لە ١٩٥٧- ٢٠٠٨، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٨.
١٨. بنار عەبدولخالق بەکر، دەرامەتە سروشتییە سەرەکییەکانی قەزای کۆیە (گرفت و چارەسەرەکان)، بڵاوکراوەی سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٠.
١٩. بورهان حاتەم گۆمەتاڵی (دکتۆر)، مستەفا بارزانی لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی عێراقدا (١٩٤٧- ١٩٧٠)، بڵاوکراوەی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی دانیشفەر، ٢٠٢٢.

٢٠. بیرەوەرییەکـــانی محەمــــەد ئەمـــین پێنجـــوێنی، ئامــــادەکردنی: خەلات عومەر، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٢١.
٢١. بەهـادین نـووری، پرسـی کـورد و ئەزمـوونی کوردسـتانی عێـراق (لە چلەکـانی سـەدەی بیسـتەمەوە هەتـا ئەمـڕۆ تـایبەت بە کوردسـتانی عێـراق)، چـاپی یەکەم، چاپخانەی زانا، سلێمانی، ٢٠١٨.
٢٢. بەهـــادین ئەحـــمەد (دکتـــۆر)، شـــاکر فەتـــاح (ژیـــان و بەرهەمە ڕۆژنامەنووسییەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٨.
٢٣. تـاڤگە حەمکـۆ عەبـدوڵڵا، بـارزانی و بارزانییەکـان (کاریگەرییـان لە پێشـهاتە سیاسـییەکانی کوردسـتان و عێـراق)، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
٢٤. تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی، مێـژووی کـۆیە، بەرگـی دووەم، بەشـی یەکەم، چاپخانەی نەمیر، چاپی یەکەم، بەغدا، ١٩٨٤.
٢٥. تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی، مێـژووی کـۆیە، بەرگـی یەکەم، چـاپی دووەم، چاپخانەی کاروان، ٢٠٠٧.
٢٦. تـاهیر ئەحـمەد حەوێـزی، ئەمـین ئاغـای حەوێـزی (ئەخـتەر)، بڵاوکـراوەی زانکۆی کۆیە و چاپی یەکەم، سەنتەری لاس- کۆیە، ٢٠٢٠.
٢٧. تۆفیـق نـووری بەگ، بیـرەوەری مێژوویـی لە تێڕوانینـی کـوردێکی نەتەوەیـی بەرانــبەر بە شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی تـــاران، ٢٠٢٠.
٢٨. جەلال ئیلنجــاغی، لە شــارەوە بــۆ شــاخ، بەشــی یەکەم، چــاپی یەکەم، بــێ شوێنی چاپ، ٢٠٠٥.
٢٩. جەمــال فوتحــوڵڵا تەیــب (دکتــۆر)، بــزووتنەوەی ڕزگــاریخوازی کــورد لە باشـــــووری کوردســـــتان (١٩٧٥/٣/٢١- ١٩٨٠/١١/٢٨) لێکــــۆڵینەوەیەکی مێژوویـــی سیاســـییە، بڵاوکـــراوەی زانکـــۆی کـــۆیە، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٢.
٣٠. جەمــال فەتحــولا تەیــب، کــۆیە ١٩١٨- ١٩٥٨ (لێکــۆڵینەوەیەکی مێژوویـــی سیاسییە)، چاپی دووەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٨.

٣١. جەمــال نەبەز، کوردســتان و شۆڕشــەکەی، وەرگێڕانــی: کــوردۆ، چــاپی ســێیەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧.
٣٢. جەواد حەمەد بەگ، بەشــێکی تــر لە شــیعرەکانی ســامی عەوداڵ، چــاپی یەکەم، چاپخانەی پەنجەرە، تاران، ٢٠١٥.
٣٣. چــارلز تریــب، چەنــد لاپەڕەیەك لە مێــژووی عێــراق، وەرگێڕانــی: محەمــەد حوســێن ئەحــمەد و عەبــدولقادر کەلهــوڕ، چــاپی دووەم، چاپخــانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١.
٣٤. حوســێن حــاجی قــادر- ئــاری، ژیــان و بەســەرهات و هەنــدێ گــۆرانی هونەرمەنــدی گەل تــایەر تۆفیــق، بڵاوکــراوەی ســەنتەری لێکــۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی سێیەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤.
٣٥. حەسـەن کـاکە، هەورازەکـانی کـاروانی تەمەنـم، داڕشـتنەوەی فازیـل شـەوڕۆ، بڵاوکــراوەی ســەنتەری لێکــۆڵینەوە و پەخشــی کــۆیە، چاپخــانەی شــەهاب، هەولێر، ٢٠١٣.
٣٦. حەمیـد ڕەشـاش، ژیـانی کـوردەواری، بڵاوکـراوەی ئەکادیمیـای کـوردی، چـاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١.
٣٧. خورشــید شــێرە، خــەبات و خــوێن (بیرەوەرییــەکانی ســاڵانی خــەباتی پێشمەرگایەتی) چاپی سێیەم، هەولێر، ٢٠١٥.
٣٨. خەلیـل عەبـدوڵڵا، تاڵەبـانی جـۆرج واشـتنۆن عێـراق، بڵاوکـراوەی مەکتەبـی بیــر و هۆشــیاری یەکێتــی نیشــتمانی کوردســتان، چــاپی دووەم، چاپخــانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٣٩. دبلیـو ئـار هـی، دوو سـاڵ لە کوردسـتان، وەرگێڕانـی: لـوقمان بـاپیر، چـاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦.
٤٠. دڵـدار جەلـی زادە، خوشـکە عـیففەت تەمەنێـك بـۆ نیشـتمان، چـاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
٤١. دیــوانی شــێخ ڕەزای تاڵەبــانی، کــۆکردنەوە و ســاغکردنەوەی: شــێخ محەمــەد خــاڵ و ئومێــد ئاشــنا، دەزگــای چــاپ و بڵاوکــردنەوەی ئــاراس، هەولێر، ٢٠٠٣.

٤٢. دیوانی عەونی، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ١٩٩٧.
٤٣. دەریـا جەمـال حەوێـزی (دکتـۆر)، دەروازەیەك بـۆ ئەختەرناسـی (ئەمـین ئاغـای حـاجی بەکـر ئاغـای حەوێـزی ١٨٣٨- ١٨٨٨)، سـەنتەری لێکـۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی یەکەم، ٢٠٢٢.
٤٤. دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیای (پ. د. ك)، مێـژووی پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان (کـۆنگرە و کـۆنفرانس/ پرۆگـرام و پەیـڕەوی نـاوخۆ)، بەرگـی یەکەم، بڵاوکـراوەی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیای پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، چـاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٢١.
٤٥. ڕاهـی مەزهەر ئەلعـامری (دکتـۆر)، ڕۆڵـی سیاسـی مەسـعوود محەمـمەد لە عێـراقدا (١٩١٩- ١٩٦٨)، وەرگێڕانـی: د. محەمـمەد تاتـانی، بڵاوکـراوەی زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەنتەری لاس، کۆیە، ٢٠١٨.
٤٦. ڕۆسـتەم سـەلام عەزیـز، دابەشـبوونی جـوگرافی نشـینگە گونـدییەکان لە قەزای کـۆیە و کـاریگەری لە سـەر کـرداری پەرەپێـدان، بڵاوکـراوەی سـەنتەری لێکـۆڵینەوەی پەخشـی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩.
٤٧. ڕێبـاز دلاوەر عـومەر، پـێگەی باڵەکـایەتی لە شۆڕشـی ئەیلـوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، بڵاوکـراوەی ئینسـکلۆپیدیای پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان و زانکـۆی دهۆك، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١.
٤٨. ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، مستەفا بـارزانی (ڕۆڵ و هەڵوێسـتی لە پێشـهاتە سیاسـییەکاندا ١٩٥٨- ١٩٧٠)، چـاپی دووەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێـر، ٢٠١٣.
٤٩. ڕەهـبەر سـەید بـرایم، پرشـنگەکانی کەکـۆن، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤.
٥٠. ڕەهـبەر سـەید بـرایم، دەستنووسـەکانی ووردی، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی تاران، ٢٠٢٠.
٥١. ڕەهـبەر سـەید بـرایم، سـایەی هەیـبە سـوڵتان، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی بینایی، سلێمانی، ٢٠٠٨.

٥٢. ڕەهەبەر سەید برایم، سێوەکەی دڵ (مام جەلال) نامە و وێنە ١٩٣٢-٢٠١٧، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی یەکەم، ٢٠١٩.
٥٣. ڕەهەبەر سەید برایم، شنەی شاخ، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەیوەند، بێ شوێنی چاپ، ٢٠١٣.
٥٤. زامدار ئەحمەد مەلا ڕەسووڵ، ناحیەی ئاشتی و گوندەکانی (توێژینەوەیەکی مێژوویی کۆمەڵایەتیی مەیدانییە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٥.
٥٥. زامدار ئەحمەد، سێوە و دڵدار لە چەند دیدارێکدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٢١.
٥٦. زامدار ئەحمەد، مرۆڤ و مێژوو لە گۆشەنیگای مەسعوود محەممەدەوە، چاپی یەکەم، چاپ و بڵاوکردنەوەی چوار چرا، سلێمانی، ٢٠١٧.
٥٧. زامدار ئەحمەد، مەلای گەورە و مەسعوود محەممەد لە چەند دیدارێکدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٢١.
٥٨. زامدار ئەحمەد، هەژار موکریانی (ژیان و ڕەنگدانەوەی مێژوو لە بەرهەمەکانیدا)، چاپی یەکەم، ناوەندی ڕۆشنبیریی مەم و زین، هەولێر، ٢٠٢٣.
٥٩. زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، بیرەوەرییەکانم (لە ساڵانی ١٩٤٣-١٩٧٧)دا، بێ شوێنی چاپ، سلێمانی، بێ ساڵ.
٦٠. ژمارەیەك نووسەر، پیاونامە (گوڵبژێرێکی ژیاننامەی شەهیدی نەمر عەلی عەسکەری‌یە)، ئامادەکردنی: حەمە نووری تۆفیق، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، سلێمانی، ٢٠٠٤.
٦١. ستار محەممەد ئەمین، حەمید ڕەشاش و تولە ڕێیەکانی کوردایەتی، لە بڵاوکراوەکانی ناوەندی هەولێری مەکتەبی ڕاگەیاندنی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، چاپی یەکەم، ٢٠٢٢.
٦٢. ستار محەممەدئەمین، بۆ ئەوەی ڕاستییەکان ون نەبن لە زاری کەمال محیەدین، لە بڵاوکراوەکانی ناوەندی هەولێری مەکتەبی ڕاگەیاندنی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٢.

٦٣. سۆزان کەریم مستەفا، بەعسیزم و کورد ١٩٤٧- ١٩٧٥ (تویژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، بڵاوکراوەی مەکتەبی بیر و هۆشیاری یەکێتی نیشتمانی کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٧.

٦٤. سیروان ڕەحیم، عەزیز محەممەد (سیاسەتڤانێکی جیاواز)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٢٠.

٦٥. سەروەر عەبدولڕەحمان عومەر (دکتۆر)، بزووتنەوەی بەلشەفیکی لە کۆیە (١٩٢٠)، کۆنفرانسی نێودەوڵەتی کۆیە لە ڕەوتی شارستانییەتدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.

٦٦. سەروەر عەبدولڕەحمان عومەر (دکتۆر)، حزبی شیوعیی عێراق و مەسەلەی کورد (١٩٣٤- ١٩٧٥) (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی- سیاسییە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٩.

٦٧. سەڵاح ڕەشید، مام جەلال- دیداری تەمەن- لە لاوێتییەوە بۆ کۆشکی کۆماری، بەشی یەکەم، چاپی چواردەیەم، ناوەندی ڕۆشنبیری ئەدیبان، ٢٠١٩.

٦٨. سەنگەر ئیبراهیم خۆشناو (موقەدەم ڕوکن)، ڕووداوە سەربازییەکانی شۆڕشی ئەیلوول (١٩٧٠- ١٩٧٥)، بڵاوکراوەی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی دانیشفەڕ، هەولێر، ٢٠٢٢.

٦٩. شاخەوان شۆڕش، قادر شۆڕش (چل ساڵ خەبات و تێکۆشان، دیوی ناوەوەی هەندێ لایەنی مێژوویی خەباتی نەتەوەیی کورد لە نێوان ساڵانی ١٩٤٦- ١٩٨٣)، چاپی یەکەم، چاپخانەی خۆیبوون، دانیمارك، ٢٠٠١.

٧٠. شۆڕش حاجی (دکتۆر)، ناسیۆنالیزمی کوردی و پەرچەکردار (ناسیۆنالیزمی کوردی و حیزبی بەعس) ڕووداوەکان ١٩٦٣- ٢٠٠٣، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی ماد، تاران، ٢٠١٨.

٧١. شێخ ئازاد قازبەگیانی، قازبەگیان (ناساندنێکی جوگرافی، مێژوویی، کولتووری‌یە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی پیرەمێرد، سلێمانی، ٢٠٢١.

٧٢. شـــيرزاد زكريـــا محمـــد (دكتـــۆر)، ئەنجـــوومەنی ســـەرکردایەتی شۆڕەشـــی ئەیلـــوول لە کوردســـتان- عێـــراق (تـــوێژینەوەیەکی مێژوویـــی سیاســـی گشـــتی ١٩٦٤- ١٩٧٠)، وەرگێڕانـــی: هەنـــدرێن شـــێرزاد، بڵاوکـــراوەی ئینســـکلۆپیدیای پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان و زانکـــۆی دهـــۆك، چـــاپی یەکەم، بـــێ شـــوێنی چاپ، ٢٠٢١.
٧٣. شـــێرکۆ فەتحـــوڵڵا عـــومەر، (دکتـــۆر)، پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی نەتەوەی کـــورد لە عێـــراق (١٩٤٦- ١٩٧٥)، وەرگێڕانـــی: ســـوارە قەڵادزێـــی، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی شـــەهید ئـــازاد هەورامی، کەرکووك، ٢٠١٣.
٧٤. شـــێرکۆ کرمـــانج، شوناســـی عێـــراق (ململانـــێ نەتەوەیـــی و مەزهەبییەکـــان)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٧.
٧٥. شـیلان گەیلانـی، ژنـانی کـورد (گوڵبژێرێـك لە ئافرەتـانی ئـافرێنەر لە ئـاوێنەی مێـژوودا)، بەرگـی دووەم، ژنـانی کوردسـتانی تورکیـا و کوردسـتانی عێـراق، نشر سنندج، سنه، ٢٠٢١.
٧٦. عاســـی، دیـــوانی عاســـی (١٨٨٥- ١٩٧٥)، ئامـــادەکردن و پێشـــەکی و فەرهەنگۆکی: عەزیز گەردی، نووسینگەی تەفسیر، هەولێر، ٢٠٠٨.
٧٧. عوســـمان دەشـــتی (دکتـــۆر)، مەلا مەعســـومی هەورامـــی (مەلا و زانـــا و وڵاتپەروەر)، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٥.
٧٨. عەبـــدولخالق عەلائەدیـــن، کـــۆیە... نـــاودارانی، چـــاپی یەکەم، بـــێ شـــوێنی چاپ، ٢٠١٤.
٧٩. عەبـدولخالق ناسـرِ ئەلعـامری (دکتـۆر)، بـارزانی مسـتەفا و دۆزی کـورد لە عێـــراق (١٩٣١- ١٩٧٥)، وەرگێڕانـــی: ئەرکـــان شـــارباژێری، بڵاوکـــراوەی ئینســـکلۆپیدیای پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان و زانکـــۆی دهـــۆك، چـــاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١.
٨٠. عەبدولموســـەور بـــارزانی، دەفـــتەری بیرەوەرییەکـــانم، چاپخـــانەی دەنهـــاخ، هۆڵەندا، ٢٠١٨.

٨١. عەبدولمەسیح سلیمان سوور، تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە، چاپخانەی ئازادی، ٢٠٢١.
٨٢. عەبدوڵلا ڕەحمان مەلازادە، شێوەی پێکهاتەی سەربازی شۆڕشی ئەیلوولی مەزن (کورتە باسێکە لە سەر پێکهاتەی عەسکەری لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان لە ساڵی ١٩٦٥ تا ساڵی ١٩٧٥)، بڵاوکراوەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان و زانکۆی دهۆك، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١.
٨٣. عەبدولواحێد ئیدریس شەریف (دکتۆر)، خالید دلێر باوەڕێکی نەگۆڕ (ئەدەب، هونەر، سیاسەت)، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٠.
٨٤. عەقید بەکر عەبدولکەریم حەوێزی، گەشتێك بە کۆماری مەهابادا (بیرەوەرییەکانم لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا ١٩٤٤- ١٩٤٧)، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە هەولێر، ٢٠٠١).
٨٥. فاتیح ڕەسووڵ، بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ لە کوردستان، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٥.
٨٦. فازیل شەوڕۆ و هاوژین سڵیوە، ئاگردانێك بەقەد نیشتمان (ژیاننامەی فارووقی عەلی مەولوود)، چاپی دووەم، چاپخانەی تاران، ٢٠٢١.
٨٧. فوئاد مەعسووم، کاکی کاکان، کاکی هەمووان، لە کتێبی کاکی کاکان لە یادەوەری هاوەڵانیدا، کۆکردنەوە و ئامادەکردن: کاکەمەم بۆتانی، بەرگی سێیەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٧.
٨٨. فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵلا، بارودۆخی سیاسی کوردستان- عێراق (١١ی مارتی ١٩٧٠- ١١ی مارتی ١٩٧٤)، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٨.
٨٩. فەرەیدوون نووری (دکتۆر)، بزاڤی بارزانی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.
٩٠. کازم عومەر دەباغ، شارستانیەتی کۆیە لە مێژوودا، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، ٢٠٢٠.

٩١. كــاكە مەم بۆتــانی، كــاكی كاكــان لە یــادەوەری هــاوەڵانی‌دا، بەرگــی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧.
٩٢. كــامەران بابــانزادە، میرنشــینی بابــان (لە ناوەڕاســتی ســەدەی ١٥ەوە بــۆ كۆتــایی ســەدەی ١٨)، بڵاوكــراوەی زانكــۆی ســلێمانی، چاپخــانەی ناوەنــدی ڕێنوێن، ٢٠٢١.
٩٣. كــامەران تــاهیر ســەعید، كــۆیە (لێكــۆڵینەوەیەك لە جوگرافیــای هەرێمــی)، بڵاوكـــراوەی مەڵبەنـــدی كوردۆلـــۆجی، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی تیشـــك، سلێمانی، ٢٠٠٨.
٩٤. كــامەران جەمــال بابــانزادە، جەمــال حەســەن ئاغــای كێلەزینــدان (ژیــان و بیرەوەری)، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٠.
٩٥. كــامەران جەمــال بابــانزادە، ڕێككەوتننــامەی جەزائیــر و ڕەهەنــدەكانی لە ســـەر كێشـــەی كـــورد لە كوردســـتانی باشـــوور، بەڕێـــوەبەرایەتی چـــاپ و بڵاوكردنەوەی سلێمانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی كەمال، سلێمانی، ٢٠١٣.
٩٦. كـــاوە تەیـــب جەلال، كەرتبـــوون لەنێـــو پـــارتە سیاســـییەكان لە باشـــووری كوردســتان، بڵاوكــراوەی دەزگــای ئایــدیا بــۆ فكــر و لێكــۆڵینەوە، چــاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠١٧.
٩٧. كــرێس كــۆچێرا، كــورد لە ســەدەی نــۆزدە و بیســتەم، وەرگێڕانــی: حەمەكەریــم عــارف، بڵاوكــراوەی كتێبفرۆشــی ســۆران- هەولێــر، چــاپی دووەم، چاپخــانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٤.
٩٨. كەریـــم شـــارەزا، تێكۆشـــەری كـــوردپەروەر عـــومەر دەبـــابە (١٩٢٣- ١٩٩٢)، قامووســـی نـــاوە نەمرەكـــان، ئامـــادەكردن و سەرپەرشـــتی مومتـــاز حەیـــدەری، هێـــرش ســـنجاوی، كـــاروان قاســـم، بەرگـــی یەکەم، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤.
٩٩. كەریـــم شـــارەزا، سیاســـەتمەنداری كـــورد شـــەهید ســـامی عەبـــدولڕەحمان (١٩٣٣- ٢٠٠٤)، قامووســـــی نـــــاوە نەمرەكـــــان، ئامـــــادەكردن و سەرپەرشـــــتی مومتــاز حەیــدەری، هێــرش ســنجاوی، كــاروان قاســم، بەرگــی یەکەم، چــاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤.

١٠٠. کەریــم شــارەزا، کــۆیە و شــاعیرانی، بەرگــی دووەم، بڵاوکــراوەی ســەنتەری لێکــۆڵینەوە و پەخشــی کــۆیە، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی شــەهاب، هەولێــر، ٢٠١٣.
١٠١. کەریــم شــارەزا، مێــژووی کــۆن و نــوێی کــۆیە، ئینســکلۆپیدیای هەولێــر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، ٢٠٠٩
١٠٢. کەریـم شـارەزا، نـازم حەوێـزی، عوسـمان مسـتەفا خۆشـناو، مەجیـد ئاسـنگەر، کــۆیە لە ڕەوتــی شارســتانیەتدا، بەڕێــوەبەرایەتی گشــتی ڕۆژنامەنووســی و چــاپ و بڵاوکــردنەوە، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی وەزارەتــی ڕۆشــنبیری، هەولێر، ، ٢٠٠٩.
١٠٣. کەریــم ئەحــمەد، لە یــادی (کــاکی کاکــان)دا، کــاکی کاکــان لە یــادەوەری هــاوەڵانی‌دا، ئامــادەکردنی: کــاکەمەم بۆتــانی، بەرگــی دووەم، چــاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧.
١٠٤. کەمـال محێـدین، کـاك عـومەر لە مێـژووی ڕامیـاری کوردسـتان‌دا، کـاکی کاکـان لە یــادەوەری هــاوەڵانی‌دا، ئامــادەکردنی: کــاکەمەم بۆتــانی، بەرگــی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧.
١٠٥. کەوســەر عەزیــز گەلاڵــی، باشــووری کوردســتان لە ســاڵی (١٩٥٨)ەوە تــا ئەمڕۆ، چاپی یەکەم، چاپخانەی کاروان، هەولێر، ٢٠٠٩.
١٠٦. گــۆران ئیبراهــیم ســاڵح، دۆزی کــورد لە بــازنەی پەیوەنــدییەکانی ئەمریکــا و عێــراق‌دا (٦ی ئــازاری ١٩٧٥- ٢ی ئــابی ١٩٩٠)، بڵاوکــراوەی ناوەنــدی ڕۆشــنبیری و هــونەری ئەندێشــە، چــاپی یەکەم، چاپخــانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠١٢.
١٠٧. گەلاوێــژ، بیــرەوەرییە هەرگیــز لەبیرنەچووەکــانی مــن، بەشــی یەکەم، چــاپی یەکەم، چاپخانەی ئۆفێست، سلێمانی، ٢٠٠٨.
١٠٨. گەلاوێــژ، بیــرەوەرییە هەرگیــز لەبیرنەکراوەکــانی مــن، بەرگــی دووەم، بــێ شوێنی چاپ، سلێمانی ٢٠١٨.

١٠٩. مــــام هەژار، چەپكــێ حـــاجیلەی دەشـــتی هـــاموون، لە بڵاوكراوەكـــانی سـەنتەری لێكـۆڵینەوە و پەخشـی كـۆیە، چـاپی یەكەم، چاپخـانەی شـەهاب، ٢٠١٣.

١١٠. مـــام هەژار، چەنـــد لاپەڕەیەک لە مێـــژووی كـــۆیە، بڵاوكـــراوەی ســـەنتەری لێكـۆڵینەوە و پەخشـی كـۆیە، چـاپی یەكەم، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێـر، ٢٠١١.

١١١. محەمـــەد فـــاتیح، حیـــزب و ڕێكخـــراوە سیاســـییە عێـــراقییەكـــان (١٩١٠-٢٠١٠)، بڵاوكـــراوەی ئەكادیمیـــای هۆشـــیاری و پێگەیانـــدنی كـــادیران، چـــاپی یەكەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠١٢.

١١٢. محەمـــەد مەلا قـــادر، ســـەربردە (كـــورتەیەك لە بیرەوەرییەكـــان)، چـــاپی یەكەم، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩.

١١٣. مستەفا محەمـەد كەریـم (دكتـۆر)، پێشـهاتە سیاسـییەكانی دەڤەری بـارزان لە مـــاوەی ســـاڵانی ١٩٠٢- ١٩٣٢، بڵاوكـــراوەی دەســـتەی ئینســـكلۆپیدیای پـــارتی دیمـــوكراتی كوردســـتان، چـــاپی یەكەم، چاپخـــانەی ڕۆكســـانا، هەولێـــر، ٢٠٢٢.

١١٤. مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی كـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـــی ســـێیەم، بەشـــی دووەم، چـــاپی یەكەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤.

١١٥. مســـعود بـــارزانی، بـــارزانی و بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی كـــورد (شۆڕشـــی ئەیلـــوول ١٩٦١- ١٩٧٥)، بەرگـــی ســـێیەم، بەشـــی یەكەم، چـــاپی یەكەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤.

١١٦. موحســـین دزەیـــی، بیرەوەرییەكـــانم لەگەڵ دەبـــابە، كـــاكی كاكـــان لە یـــادەوەری هـــاوەڵانیدا، ئامـــادەكردنی: كـــاكەمەم بۆتـــانی، بەرگـــی دووەم، چاپی یەكەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٧.

١١٧. موحســین دزەیــی، وێســتگەكانی ژیــانم، وەرگێڕانــی: ئیســماعیل بەرزنجــی، بەشـــی یەكەم، دەزگـــای چـــاپ و بڵاوكـــردنەوەی ئـــاراس، چـــاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠٠٩.

١١٨. موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، وەرگێڕانی: ئیسماعیل بەرزنجی، بەشی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٩.
١١٩. موستەفا ئیبراهیم زەلمی، کاروانی ژیانم، چاپی سێیەم، نووسینگەی تەفسیر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠١٣.
١٢٠. مەسعوود محەممەد، حەمەغای گەورە، چاپی دووەم، چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.
١٢١. مەسعوود محەممەد، گەشتی ژیانم، بڵاوکراوەی سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە، چاپی سێیەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩.
١٢٢. مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی، لە هەواری کانی کوردەوە (چەپکێك لە هۆنراوەکانی دیاری)، لە بڵاوکراوەکانی گۆڤاری زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤.
١٢٣. مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس، بنەماڵەی زانیاران، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەی کتێبی کانی، سنە، ٢٠٠٥.
١٢٤. مەلا محەممەد بەحرکەیی، کوردایەتی و کۆڵنەدان (ژیاننامە و بەشێك لە بیرەوەری و ڕووداوە سیاسییەکانی ژیانم)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئیشراق، ئێران، ٢٠٢٢.
١٢٥. ناهیدە ڕەفیق حیلمی، بەسەرهاتی ڕەفیق حیلمی، بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی، ٢٠٠٥.
١٢٦. نەوزاد عەلی ئەحمەد، خەبات: ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان (نیسانی ١٩٦٢- کانوونی دووەمی ١٩٦٤)، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٨.
١٢٧. نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن (دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩- ١٩٨٣)، بێ شوێنی چاپ، ١٩٩٧.
١٢٨. هاوژین صلیوە، مێژووی هەرمۆتە، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانا، سلێمانی، ٢٠١٣.

١٢٩. هۆشـــمەند عەلـــی مەحمـــوود (پ. ی. د)، مەحمـــوود حەمەد شـــێخانی (دەنگێکـــی ڕەســـەنی ون ١٩٢٦- ١٩٩٤)، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی شـــەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
١٣٠. هۆشـــیار محەمـــمەد ئەمـــین کـــۆیی، کـــۆیە لە ســـاڵی ١٩٦٣دا، ئینســـکلۆپیدیای هەولێر، بەرگی چوارەم (مێژووی هاوچەرخ)، ٢٠٠٩.
١٣١. هـــێمن موکریـــانی، ســـەرجەم نووســـینەکانی مامۆســـتا هـــێمن (لەکوێـــوە بـــۆ کوێ)، هەولێر، چاپخانەی هەولێر، ٢٠١٤.
١٣٢. هیـــوا عەزیـــز ســـەعید (دکتـــۆر)، مێـــژووی بەعســـیزم لە عێـــراق، بڵاوکـــراوەی ڕێکخـــراوی کوردســـتان دیـــالۆگ (KDO)، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی کـــارۆ، سلێمانی، ٢٠٢٢.
١٣٣. هەژار موکریانی، بۆ کوردستان، پەخشانگای پانیز، سنە، ١٣٩٣.
١٣٤. هەژار موکریانی، چێشتی مجێور، پەخشانگای ئانا، سنە، ١٣٩٢.
١٣٥. واحیـــد عـــومەر محێـــدین، دانوســـتانەکانی بـــزووتنەوەی ڕزگـــاریخوازی نەتەوەیـــی کـــورد و حکومەتەکـــانی عێـــراق (١٩٢١- ١٩٦٨) لێکـــۆڵینەوەیەکی مێژوویـــی سیاســـییە، چـــاپی یەکەم، ســـەنتەری لێکـــۆڵینەوەی ســـتراتیجی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٦.

ب: کتێبە عەرەبییەکان:

١٣٦. ابـــراهيم فيصـــل الانصـــاری، ايـــام لا تنســـی (مـــذکرات الفريـــق الاول الـــرکن ابـــراهيم فيصـــل الانصـري ريـــس ارکـــان الجـــيش العراقـــی الاســـبق)، الاکـــاديميون للنشر والتوزيع، طبعة الاول، ٢٠١٩.
١٣٧. زوزان صـــالح اليوســـفي، صـــالح اليوســـفي (١٩١٨- ١٩٨١) صـــفحات مـــن حياتـــة ونضـــاله الـــوطني مـــع ديـــوانه الشـــعري الکامـــل، طبعـــة اول، مطبعـــة هـــاوار، دهوك، ٢٠٠٩.

١٣٨. سـيف الـدين الـدوري، عـلي صـالح السـعدي (نائـب رئـيس الـوزراء ووزيـر الداخليـة وسـلطة البعـث الأولى في العـراق ١٩٦٣)، الطبعـة الاول، الـدار العربية للموسوعات، ٢٠١٠.

١٣٩. شـامل عبـدالقادر، أحمـد حسـن البكـر (السـيرة السياسـية ودوره في تـاريخ العـراق السـياسي الحـديث ١٩١٤م- ١٩٨٣م)، طبعـة اول، مكتبـة المجلـة، بغداد، ٢٠١٦.

ج: کتێبە بڵاونەکراوەکان (دەستنووس):

١٤٠. زامـدار ئەحـمەد، شـاکر فەتـاح لە چەنـد دیدارێکـدا، دەسـتنووس، بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢.

١٤١. عەتـیە حەمەسـەعید سـاڵحی (دکتـۆرە)، بیرەوەرییەکـانم (لە کـۆیەوە بـۆ لەندەن)، دەستنووس، بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢.

١٤٢. کـاوە کوێخـا مەمەنـد، کوێخـا مەمەنـدی کـۆیە، جـوامێری، چـاکەخوازی، بەخشـندەیی و ئاشـتەوایی، (١٩٢٠- ١٩٩٥)، دەسـتنووس، بڵاونەکـراوە، ٢٠٢٢.

سێیەم: توێژینەوە ئەکادیمییەکان:

ئەلف: توێژینەوە کوردییەکان:

١٤٣. ئـاراس عەبـدولڕەحمان مسـتەفا (دکتـۆر)، خۆپیشـاندانەکانی خەڵکـی کـۆیە لە دژی سیاسـەتی دەسـەڵاتە یەك لە دوای یەکەکـانی حکـومەتی عێـراق (١٩٢٠- ١٩٧٦)، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، بەرگی یەکەم، ژمارە ٤١، ٢٠١٧.

١٤٤. ئـاراس محمـد صـالح (دکتـۆر)، بزاڤـی خوێنـدن و زانسـتی شـاری کـۆیە لە سـەدەی نـۆزدەدا، کۆنفرانسـی کـۆیە لە ڕەوتـی شارسـتانییەتدا، چـوارەمین کۆنفرانسـی نێـودەوڵەتی نـاودارانی کـۆیە، چاپخـانەی شـەهاب، هەولێـر، ٢٠١٩.

١٤٥. ئیسماعیل محەمەد حەساف و شوان محەممەدئەمین تەها خۆشناو، هەڵوێستی لیوای هەولێر بەرانبەر کوودەتای یەکەمی بەعس (٨ی شوباتی ١٩٦٣)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٣٢، ٢٠١٥.
١٤٦. ئەحمەد حەمەدئەمین ئۆمەر، بیرەوەرییەکانی نووری شاوەیس (هەڵسەنگاندن و ڕاستکردنەوە)، گۆڤاری زانکۆی دهۆك، پەربەندا ٢٣، ژمارە ٢، ٢٠٢٠.
١٤٧. بورهان حاتەم عوسمان (دکتۆر) و نەهرۆ محەمەد عەبدولقادر (دکتۆر)، هەڵمەتی ڕەشبگیری بەعسییەکان لە دوای کوودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ لە شاری هەولێر (لێکۆڵینەوەیەکی بەڵگەنامەییە)، گۆڤاری قەڵای زانست، بەرگی ٦، ژمارە ٢، بەهاری ٢٠٢١.
١٤٨. بورهان حاتەم عوسمان، پرۆسەی ڕاگواستن و وێرانکردنی گوندەکانی شارۆچکەی کۆیە لە ساڵی ١٩٨٧دا (لێکۆڵینەوەیەکی بەڵگەنامەییە)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ٢٠٢١، ژمارە ٤٨.
١٤٩. پشکۆ حەمەتاهیر عەبدولڕەحمان، ڕۆڵی نەوتی کەرکووك لە دابەشکردنەوەی خاکی کوردستان لە مێژووی هاوچەرخدا (١٩١٤-١٩٧٢)، مجلة الدراسات السياسة و الامنية، المجلد الثاني، العدد رابع، كانون اول ٢٠١٩.
١٥٠. جەمال فەتحوڵڵا تەیب، مەسیحییەکانی کۆیە و بارودۆخیان لە کاتی هێرشی حەرەس قەومی لە ساڵی ١٩٦٣دا، مجلة جامعة التنمية البشرية، المجلد ٩، العدد ٢، ٢٠٢٣.
١٥١. جەمال محەمەد فەقێ ڕەسووڵ باجەلال (دکتۆر)، حاجی قادر کۆیی و گوڵچنێك لە هەڵوێستە جوامێرەکانی، کۆنفرانسی نێودەوڵەتی یادی دووسەد ساڵەی لەدایکبوونی حاجی قادری کۆیی (١٨١٦-٢٠١٦)، بڵاوکراوەی زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٦.

١٥٢. خەلیـل عەلـی مـوراد و بورهـان حـاتەم عوسـمان، پیشەسـازی لە شـاری هەولێـر ١٩٥٨- ١٩٧٥ (لێکـۆڵینەوەیەکی مێـژووییە)، گۆڤـاری ئەکادیمیـای کوردی، ژمارە ٤١، ٢٠١٨.
١٥٣. ڕۆژان کـامەران کەریـم، کـامەران تـاهیر سـەعید (دکتـۆر)، شـیکردنەوەی جـوگرافیی شارنشـینی لە قەزای کـۆیە لە نێـوان سـاڵانی (١٩٥٧- ٢٠٢٠)، لێکـۆڵینەوە لە جوگرافیـای شـار، گۆڤـاری زانکـۆی ڕاپەڕیـن، ژمـارە ٣، بەرگـی ٩، ٢٠٢٢.
١٥٤. ڕەسـووڵ محەمـمەد ڕەسـووڵ خەلیفـانی (دکتـۆر)، ڕەوشـی زینـدانیانی کـورد لە عێـراق لە سـەردەمی حەرەس قەومـی (٨-٢-١٩٦٣ تـا ١٩٦٣/١١/١٨)، گۆڤاری توێژەر، بەرگی ٤، ژمارە ٢، پاییزی ٢٠٢١.
١٥٥. زانـا تەیفـور عەبدولسـەمەد، ڕۆڵـی یـوونس ڕەئـووف (دڵـدار) لە دامەزرانـدنی کـۆمەڵەی دارکەر ١٩٣٧ (لێکـۆڵینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـییە)، دڵـدار شـاعیر ڕەسـەنایەتی زمـان و شـیعری هـزری نەتەوەیـی، سـێیەمین کۆنفرانسـی نـاودارانی کـۆیە، یـادی سـەد سـاڵەی لەدایکبـوونی دڵـدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوکـراوەی زانکـۆی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٨، ل ٢٣٨.
١٥٦. سـنوور سـەباح سـدیق و محەمـمەد عەبـدوڵڵا کاکەسـوور (دکتـۆر)، کـاریگەری بـارودۆخی سیاسـی لە سـەر پرۆسـەی خوێنـدن لە شـاری هەولێـر (١٩٦٨- ١٩٧٥)، گۆڤـاری زانکـۆی ڕاپەڕیـن، سـاڵی پێـنجەم، ژمـارە ١٥، کانوونی یەکەمی ٢٠١٨.
١٥٧. عەبدولواحێـد ئیـدریس شـەریف، ڕەنگـدانەوەی بیـری ناسیۆنالیسـتی و نەتەوەیـی پێشـکەوتخواز لە سرووەدەکـانی دڵـداردا، دڵـدار شـاعیر ڕەسـەنایەتی زمـان و شـیعری هـزری نەتەوەیـی، سـێیەمین کۆنفرانسـی نـاودارانی کـۆیە، یـادی سـەد سـاڵەی لەدایکبـوونی دڵـدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوکـراوەی زانکـۆی کـۆیە، چـاپی یەکەم، چاپخـانەی ڕۆژهەڵات، هەولێـر، ٢٠١٨.

١٥٨. فاخر عالی عبابکر، ڕێککەوتننامەی نێوان حکومەتی عێراق و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە سەردەمی وەزارەتی (عەبدولڕەحمان بەزاز)دا (٢٩ی حوزەیرانی ١٩٦٦)، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، سالّی سێیەم، ژمارە ٩، کانوونی یەکەمی ٢٠١٦.
١٥٩. فاررووق محەممەد محەممەد ئەمین، شۆڕشی ئەیلوول لە ململانێی هەرێمی و نێودەوڵەتیدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، شۆرەشا ئەیلوولێ وەرچەرخانەك د دیرۆکا سیاسی یا کوردیدا، کۆنفرانسا هەڤبەش یا دەستەیا ئینسکلۆپیدیا پارتیا دیموکراتا کوردستانێ و زانکۆیا دهۆکی، چاپی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢١.
١٦٠. قارەمان نادر محەممەد، بەشداری دڵدار لە پارت و کۆمەڵە سیاسییە کوردییەکاندا ١٩٣٦- ١٩٤٨ (توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، دڵدار شاعیر ڕەسەنایەتی زمان و شیعری هزری نەتەوەیی، سێیەمین کۆنفرانسی ناودارانی کۆیە، یادی سەد ساڵەی لەدایکبوونی دڵدار (١٩١٨- ٢٠١٨)، بڵاوکراوەی زانکۆی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٨.
١٦١. کەیفی ئەحمەد عەبدولقادر، مێژووی هونەری شانۆی کۆیە لە دەستپێکەوە تا ١٩٨٠، کۆنفرانسی نێودەوڵەتی کۆیە لە ڕەوتی شارستانییەتدا، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
١٦٢. ماجید خەلیل فەتاح و فارووق محەممەد حەمەئەمین، پێوەندی ئیسرائیل و کورد لە سەردەمی شۆڕشی ئەیلوولدا (١٩٦١- ١٩٧٥)، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ساڵی سێیەم، ژمارە ٩، کانوونی یەکەمی ٢٠١٦.
١٦٣. مەهدی عوسمان هەروتی، نادیاریی مێژووی کۆیە لە سەرچاوەکانی سەدەکانی ناوەڕاست (توێژینەوەیەکی شرۆڤەکارییە)، کۆنفرانسی نێودەوڵەتی کۆیە لە ڕەوتی شارستانییەتدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.

١٦٤. مەهــدی محەمــمەد قــادر، هەولێــر لە مــاوەی یەکەم حــوکمڕانی بەعســدا (٨ی شــوباتی ١٩٦٣- ١٨ی تشرــینی دووەمــی ١٩٦٣)، گۆڤــاری ئەکادیمیــای کوردی، ٢٠١٢، ژ ٢٢.
١٦٥. هــاوار کەمــال میــرزا عەبــدوڵڵا (دکتــۆر) و گــۆران ئیبراهــیم ســاڵح (دکتــۆر)، هەڵوێســتی ئەمریکــا بەرامــبەر هەژمــوونی ســۆڤیەت لە عێــراق (١٩٦٩- ١٩٧٥)، مجلـة الدراسـات السياسـة و الامنيـة، المجلـد الثالـث، العـدد السـادس، كانون اول ٢٠٢٠.
١٦٦. هـێمن نعـمان کـاوێس، بینـا کەلەپوورییەکـانی کـۆیە: گرفـت و ئاسـتەنگەکانی بــرەو پێــدانیان، کۆنفرانســی کــۆیە لە ڕەوتــی شارســتانییەتدا، چــوارەمین کۆنفرانســـی نێـــودەوڵەتی نـــاودارانی کـــۆیە، چـــاپی یەکەم، چاپخـــانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٩.
١٦٧. هەرێــم حەســەن ئەحــمەد بابــان و محەمــمەد عەبــدوڵڵا کاکەســوور (دکتــۆر)، سیاســـەتی ئەمریکـــا بەرانـــبەر بە عێـــراق (٨ی شـــوباتی ١٩٦٣- ١٧ی تەممــووزی ١٩٦٨)، گۆڤــاری زانکــۆی ڕاپەڕیــن، بەرگــی ٧، ژمــارە ٢، نیســانی ٢٠٢٠.
١٦٨. هەوریــن عەلــی تۆفیــق، جەمــال فەتحــوڵڵا تەیــب (دکتــۆر) ڕۆڵــی سیاســی ژنــانی کــۆیە (١٩٥٨- ١٩٩١)، گۆڤــاری زانکــۆی ڕاپەڕیــن، بەرگــی ٩، ژمــارە ٢، ٢٠٢٢.

ب: توێژینەوە عەرەبییەکان:

١٦٩. جـواد فقـي عـلي (دكـتر)، كاكـه خـان نصرـ الـدين أمـين، احمـد عمـر حسـن، الحـاج مـلا أسـعد جليـزاده وفتـاواه في موضـوع الطـلاق (دراسـة وتحليـل)، گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە، بەرگی ١، ژمارە ٧، ٢٠٢٢.

ج: توێژینەوە بڵاونەکراوەکان (دەستنووس):

١٧٠. جەمـال فەتحـوڵڵا تەیـب (دکتـۆر) و زانـا تەیفـور عەبدولسـەمەد، پێکهـاتەی کـارگێڕیی پۆسـتی قایمقـامیەت لە قەزای کۆیسـنجاق- لە ناوەڕاسـتی سـەدەی نـۆزدەیەم تـا کۆتـایی جەنگـی یەکەمـی جیهـانی (لێکـۆڵینەوەیەکی مێژوویی بەڵگەنامەییە)، توێژینەوەیەکی بڵاونەکراوە، ٢٠٢٢.

چوارەم: نامە ئەکادیمییە بڵاونەکراوەکان:

١٧١. ڕەفیـق ڕەحـمان مـام خـول، ڕۆڵـی حیزبـی شـیوعی عێـراق لە شۆڕشـی ئەیلـوول ١٩٦٣- ١٩٧٠ (تـوێژینەوەیەک لە مێـژووی سیاسـی)، تێزێکـی دکتـۆرای بڵاونەکـراوەیە و پێشکەشـی ئەنجـوومەنی کـۆلێژی ئـاداب، بەشـی مێژووی زانکۆی سەڵاحەددین- هەولێر کراوە، ٢٠٢٢.

١٧٢. شـیلان تـاهیر سـاڵح، کـۆیە لە نێـوان سـاڵان ١٩٥٨- ١٩٧٥ (لێکـۆڵینەوەیەکی مێژوویـی سیاسـییە، ماسـتەرنامەیەکی بڵاونەکـراوەیە و پێشکەشـی کـۆلێژی زانستە کۆمەڵایەتییەکان، بەشی مێژووی زانکۆی کۆیە کراوە، ٢٠٠٨.

١٧٣. لـوقمان وسـو عـومەر، توانسـتە جـوگرافییە گەشـتوگوزارییەکانی قەزای کـۆیە، ماسـتەرنامەیەکی بڵاونەکـراوەیە و پێشکەشـی کـۆلێژی پەروەردە، بەشـی جوگرافیای زانکۆی کۆیە کراوە، ٢٠٠٦.

پێنجەم: چاوپێکەوتنەکان:

١٧٤. چـاوپێکەوتن لەگەڵ ئـارام سـاڵح ئەحـمەد ئاغـای غەفـووری، بـرازای شـەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣.

١٧٥. چـاوپێکەوتن لەگەڵ ئـازاد عەلـی تۆفیـق (ئـازاد سەرسـپی)، کـۆیە، ڕێککەوتـی ١ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣

١٧٦. چـاوپێکەوتن لەگەڵ ئـاکۆ حەمەغەریـب حەمەد، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٢٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٧٧. چـاوپێکەوتن لەگەڵ ئـاکۆی حـاجی ڕەفیـق، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٢٦ی کـانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٧٨. چـــاوپێکەوتن لەگەڵ ئـــاواز کەمـــال ڕەشـــاد، کچـــی شـــەهید، هەولێـــر، ڕێککەوتی ٢٨ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٧٩. چـاوپێکەوتن لەگەڵ ئەمـجەد ئەرشـەد عەبـدولوەهاب، نـاسراو بە (شـەماڵ حەوێـزی)، بـرازای شـەهید، هەولێـر، ڕێککەوتـی ٢٨ی کـانوونی دووەمـی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٠. چـــاوپێکەوتن لەگەڵ تەیمـــوور مەلا تـــاهیر حوســـێن محەمـــەد، کـــوڕی شەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ٣٠ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨١. چـاوپێکەوتن لەگەڵ جەعـفەر ئـۆمەر حەمەد ئـۆمەر، بـرازای شـەهید، کـۆیە، ڕێککەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣

١٨٢. چـاوپێکەوتن لەگەڵ چـاوپێکەوتن لەگەڵ نەریـمان عـومەر کوێخـا عەلـی، بـــرازای عەبـــدولڕەحیم کوێخـــا عەلـــی، کـــۆیە، ڕێککەوتـــی ٣١ی کـــانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣

١٨٣. چـاوپێکەوتن لەگەڵ حـاجی عەلـی حـاجی سـمایل، کـۆیە، ڕێککەوتـی ٢٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٤. چـاوپێکەوتن لەگەڵ حەمەدەمـین ڕەفیـق ئەحـمەد، کـوڕی شـەهید، کـۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٥. چـاوپێکەوتن لەگەڵ حەوێـز حەسـەن شـەریف، کـوڕی شـەهید، کـۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٦. چـاوپێکەوتن لەگەڵ خالیـد محەمـەد سـولەیمان، بـرای شـەهید، کـۆیە، ڕێککەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٧. چـاوپێکەوتن لەگەڵ خورشـید شـێرە، هەولێـر، ڕێککەوتـی ٢٨ی کـانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٨. چـــاوپێکەوتن لەگەڵ دکتـــۆرە عەتـــیە حەمەسـەعید ســـاڵحی، هەولێـــر، ڕێککەوتی ٢٨ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٨٩. چاوپێکەوتن لەگەڵ دڵشاد ئیسماعیل نووری جەلیزادە، ئامۆزای مونیرە مەلا تاهیر، کۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٩٠. چاوپێکەوتن لەگەڵ ڕزگار سدیق کوێخا تەها کانی کوردەیی، ناسراو بە (ڕزگار حەمەسووری کوێخا تەهای کانی کوردەیی)، کۆیە، ڕێککەوتی ١٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٩١. چاوپێکەوتن لەگەڵ سالار عەزیز عەبدولڕەحمان، نەوەی شەهید، کۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٩٢. چاوپێکەوتن لەگەڵ سەلاح شێخ شەرەف، کۆیە، ڕێککەوتی ٢٩ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٩٣. چاوپێکەوتن لەگەڵ شێروان هەمزە ڕەسووڵ، ئامۆزای شەهید، لە ڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی، ڕێککەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣.

١٩٤. چاوپێکەوتن لەگەڵ فازیل شەوڕۆ، ٢٠ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٩٥. چاوپێکەوتن لەگەڵ قادر حەمەد قادر، ناسراو بە (قادری حەمەسپی)، کۆیە، ڕێککەوتی ٢ی شوباتی ساڵی ٢٠٢٣.

١٩٦. چاوپێکەوتن لەگەڵ کاوە سمایل ئەحمەد، برای شەهید سمایل، کۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٩٧. چاوپێکەوتن لەگەڵ کاوە کوێخا مەمەند، کۆیە، ٢٣ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

١٩٨. چاوپێکەوتن لەگەڵ کەمال محێدین، هەولێر، ٢٨ی کانوونی دووەمی ٢٠٢٣.

١٩٩. چاوپێکەوتن لەگەڵ ماهیە سابیر مەلا ڕەئووفی جەلیزادە، کۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

٢٠٠. چاوپێکەوتن لەگەڵ محەمەد فەتحوڵڵا سەعید (محەمەد داریاس)، کۆیە، ڕێککەوتی ٣٠ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

٢٠١. چاوپێکەوتن لەگەڵ مکایل بایز حەمکوڵ، ناسراو بە (حاجی مکایل کۆیی)، لە ڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی، ڕێککەوتی ٢٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

٢٠٢. چــاوپێکەوتن لەگەڵ مەولــوود حوســێن مەولــوود، نــاسراو بە (مەولــوود ژاکاو)، کۆیە، ڕێککەوتی ٢٧ی کانوونی دووەمی ٢٠٢٣.
٢٠٣. چــاوپێکەوتن لەگەڵ نــالی جەواد حەمەد، نەوەی مــونیرە مەلا تــاهیر، کــۆیە، ڕێککەوتی ٣١ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٢٣.

شەشەم: گۆڤارە کوردییەکان:

٢٠٤. ئــــاراس عەبــــدولخالق عەبدوڵمەجیــــد (مــــافپەروەر)، فــــاتیح ڕەســــووڵ تێکۆشــــەرێکی دێــــرین و مانــــدوونەناس (١٩٣١- ٢٠٠٨)، گۆڤــــاری کەکــــۆن، ژمارە ٢٤، تشرینی یەکەمی ٢٠١٢.
٢٠٥. ئــاراس عەبــدولخالق عەبدوڵمەجیــد (مــافپەروەر)، کوودەتــایە شــوومەکەی بەعس و ئاسمانی شاری کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٦، شوباتی ٢٠١٠.
٢٠٦. ئــاراس عەبــدولخالق عەبدوڵمەجیــد، شــەهید مامۆســتا حــاجی عەبــدولباقی و هەڵوەســــتەیەك (١٩٢٤- ١٩٦٣)، گۆڤــــاری کــــۆیە، ژمــــارە ٢٢، تەممــــووزی ٢٠١٢.
٢٠٧. ئــــاراس عەبــــدولخالق عەبدوڵمەجیــــد، نــــافیز جەلال حەوێــــزی مەردێکــــی جــــوامێر و بە ئەمەك (١٩٢١- ١٩٧٢)، گۆڤــــاری کەکــــۆن، ژمــــارە ٢٠، ئــــازاری ٢٠١٢.
٢٠٨. ئــــازاد مەلا عەلــــی، مەتمــــی، بەشــــی دووەم، گۆڤــــاری کەکــــۆن، ژمــــارە ٢٦، نیسانی ساڵی ٢٠١٣.
٢٠٩. ئــاکۆ محەمــمەد کــۆیی، حەمەســوور کێخــوا تەهــا لــووتکەیەك لە نەبەزی، گۆڤــاری چیــا (کــۆمەڵەی پێشــمەرگە دێرینەکــان دەریــدەکات)، ژمــارە ٤٧، تەمموز و ئابی ٢٠١٢.
٢١٠. ئەمیــر حســێن، شــاری کــۆیە و بیرەوەرییەکــانم، بەشــی دووەم، گۆڤــاری کەکۆن، ژمارە ١٨، تشرینی دووەمی ٢٠١١.
٢١١. جەمــال فەتحــوڵڵا (دکتــۆر)، قشــڵەی کــۆیە وا دەگێــڕێتەوە، گۆڤــاری شــارەوان (سەرۆکایەتی شارەوانی کۆیە دەری دەکات)، ژمارە ٣، شوباتی ٢٠١٤.

٢١٢. جەمال فەتحوڵڵا تەیب، (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (تووێژینەوەیەکی مێژوویيە)، بەشی یەکەم، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٣٧، ٢٠١٥.
٢١٣. جەمال فەتحوڵڵا تەیب (دکتۆر): هێرشی حەرەس قەومی بۆ شاری کۆیە و دەوروبەری لە ساڵی ١٩٦٣دا (تووێژینەوەیەکی مێژوویيە)، بەشی دووەم، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٣٨، ٢٠١٥.
٢١٤. جەمال فەتحوڵڵا تەیب (دکتۆر)، پێکەوە ژیانی ئایینەکان لە کۆیە (مووسڵمان و دیان و جوولەکە)، گۆڤاری شارەوان، ژمارە ١، ٢٠١٢.
٢١٥. چاپوك مستەفا، لە ئاماری ساڵی ١٩٤٧ کۆیە گەورەترین قەزا بووە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٥٠، تشرینی یەکەمی ٢٠١٧.
٢١٦. حەمید ڕەشاش، بیرەوەرییەکانم لەگەڵ شارە دێرینەکەی کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٢، تەمموزی ٢٠١٢.
٢١٧. دێدەوان یەعقووب، تەرمی مەحموود ئاغا بە خاك سپێردرا، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٠، ئازاری ٢٠١٢.
٢١٨. ڕەهبەر سەید برایم، دەشێت لە شۆڕشی ئەیلوول یەکەم ژنە شەهید و یەکەم کوڕپەی شەهید و یەکەم شێرە ژنی شەڕکەر کۆیی بوو بێت، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٧، ئایاری ساڵی ٢٠١٠.
٢١٩. زامدار ئەحمەد، مەلای گەورە و هەوڵە ڕیفۆرمخوازییەکانی، گۆڤاری خاڵ، گۆڤارێکی هزریی ڕۆشنبیرییە، ژمارە ٧، تشرینی یەکەمی ٢٠١٦.
٢٢٠. زێدان برادۆستی، قشڵەی کۆیە (لێکۆڵینەوەیەکی بیناسازی و مەیدانی)، ژمارە ١، کانوونی یەکەمی ٢٠٠٧.
٢٢١. عەبدولکەریم شێخانی، تاوانەکانی تەها شەکرچی لە ٧ی حوزەیرانی ١٩٦٣ لە شاری کۆیە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٣٧، ٢٠١٥.
٢٢٢. عەبدولکەریم عەبدوڵڵا حەوێزی (مامۆستا)، شۆڕشی ئەیلوول لە کۆیەوە دەستی پێ کردووە، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٨، ئەیلوولی ٢٠١٣.
٢٢٣. فازیل شەوڕۆ، تیکۆشەر فاتیح ڕەسووڵ: داربەڕوویێك باڵا لە ئاگر، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٢٣، ئەیلوولی ٢٠١٢.

٢٢٤. فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری كۆیە (٣)، دیسان لە دینگەپێچان و گوللەبارانكردن، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٤٧، ئازاری ٢٠١٧.

٢٢٥. فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری كۆیە (سووتاندنی شاری كۆیە)، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٥٦، كانوونی یەكەمی ٢٠١٨.

٢٢٦. فازیل شەوڕۆ، ڕۆژێك لە مێژووی شاری كۆیە، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٤٥، تشرینی دووەمی ٢٠١٦.

٢٢٧. فازیل شەوڕۆ، كرۆنۆلۆژیای كۆیە یان مێژووی ڕووداوەكان لە ١٩١٨/٠٢/٢٠ تا ١٩٦٣/٤/٢٥، بەشی یەكەم، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ١١، كانوونی یەكەمی ٢٠١٠.

٢٢٨. فازیل شەوڕۆ، كرۆنۆلۆژیای كۆیە یان مێژووی ڕووداوەكان لە ١٩٦٣/٠٦/٠٣ تا ٢٠٠٨/٧/٢٤، بەشی دووەم، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ١٢، شوباتی ٢٠١١.

٢٢٩. قارەمان حەیدەر ڕەحمان، شەڕی پارتیزانی لە ماوەی شۆڕشی ئەیلوولدا، گۆڤاری مێژوو، ساڵی چوارەم، ژمارە ١٤، ٢٠١٠.

٢٣٠. كازم عومەر دەباغ، لە یادی ڕەشەكوژییەكەی تەمموزی (١٩٦٣)ی شاری كۆیە!!، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ١٥، حوزەیرانی ٢٠١١.

٢٣١. كەكۆن، حەمە بەگرەز، یەكەمین برینداری شۆڕشی ئەیلوول بە بۆنەی ٥٠ ساڵەی بریندار‌بوونی چەپكە گوڵی (ی. ن. ك)ی پێشكەش كرا، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ١٨، تشرینی دووەمی ٢٠١١.

٢٣٢. كەكۆن، شەهیدانی ساڵی ١٩٦٣، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٦، شوباتی ٢٠١٠.

٢٣٣. مەولوود ژاكاو، كۆییاتی و خۆییایەتی ٢٦ (كاكە زیادی حەماغا، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٥٥، تشرینی یەكەمی ٢٠١٨.

٢٣٤. هێمن مەلوود، فەرهەنگی جوگرافیای كۆیە ٢١ (گوندی تۆپزاوا)، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٥٧، ئاداری ٢٠١٩.

٢٣٥. هێمن مەولوود، فەرهەنگی جوگرافیای كۆیە ١٢ (گوندی هەرمۆتە)، گۆڤاری كەكۆن، ژمارە ٤٨، ئایاری ٢٠١٧.

٢٣٦. هێمن مەولوود، فەرهەنگی جوگرافیای کۆیە ١٣ (گوندی بۆگد)، گۆڤاری کەکۆن، ژمارە ٤٩، تەمووزی ٢٠١٦.

حەوتەم: ماڵپەڕە ئەلیکترۆنییەکان:

٢٣٧. پوختەیەك دەربارەی پارتی دیموکراتی کوردستان، ماڵپەڕی پارتی دیموکراتی کوردستان.

https://www.kdp.info/p/p.aspx?p=٦&l=١٣&s=٠١٠٠٠٠&r=٣٤٧

٢٣٨. حامید فەرەج پیاوێك لە ڕەنگی خاك، ئامادەکردنی جەمال لۆلۆ، دۆکیۆمێنتاری، یوتوب:

https://www.youtube.com/watch?v=bGuAy٠MPAA٤

٢٣٩. ڕەهبەر سەید برایم، مونیرە خانی جەلیزادە: یەکەمین شەهیدی ژنی دووگیان و کۆرپەی لە باوەش، ماڵپەڕی کوردستانی نوێ، ٢٠٢١.

https://t.ly/R٢wg

٢٤٠. کۆیە.. پەیکەری نۆبەرەی شەهیدان دانرا، ماڵپەڕی یوتیوب، کەناڵی کوردستان ٢٤.

https://www.youtube.com/watch?v=٤mUXU٤ptba٤

٢٤١. ماڵپەڕی ڕووداو، ٣٣ ساڵ بەسەر کۆچی دوایی حەسەن حەیران تێدەپەڕێت، ١٦ی تەمووزی ساڵی ٢٠١٧.

https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/١٦٠٧٢٠١٧

٢٤٢. مەراسیمی بەرز ڕاگرتنی فەرهەنگی کۆیە (مامۆستا جەواد حەمەد بەگ) لە ساڵیادی مەرگیدا، یوتیوب.

https://www.youtube.com/watch?v=_xqC٢RPGoyg

٢٤٣. وتاری داستانی چیای سەفین "نیسانی ١٩٦٥"، ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، ٢٠٢٢.

https://t.ly/VtBMG

٢٤٤. وتــاری عەلــی عەبــدوڵڵا ئەمــین (١٩٢٦- ٢٠١٧)، مــاڵپەڕی ئینســکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، ٢٠٢٢.

https://t.ly/bPQL

٢٤٥. وتــاری کــۆنگرەی گشــتی کۆیــە (١٩٦٣)، مــاڵپەڕی ئینســکلۆپیدیای پــارتی دیموکراتی کوردستان، ٢٠٢٢.

https://t.ly/rINV

لیزگەی ناوەکان (ئیندێکس)

یەکەم: پێرستی ناوەکان (کەسایەتییەکان)

پیتی (ئەلف)

ئارام ساڵح ئەحمەد ئاغای غەفووری: ١٨٧
ئازاد مەلا عەلی: ١٣١، ١٩١
ئازاد ئەحمەد دڵزار: ١٤٧
ئاغای مەلا ئەحمەد ئاغایان: ١١٥
ئامین شەریف ئیبراهیم: ١٣٤، ١٣٥، ١٩٢
ئامینە کەریم ئیسحاق: ٢٩٤
ئاواز کەمال ڕەشاد ئاغا: ١٣٠، ١٨٩
ئایشە گوڵ: ١٤٧
ئەحمەد ئاغای قەپوچی باشی: ٥٣
ئەمین ئەفەندی: ٥٣
ئیبراهیم تائی: ٩٦
ئیبراهیم خەلیل بەگ: ٥٣
ئیبراهیم سەید سەعید بەرزنجی: ٢٨٥
ئیبراهیم فەیسەڵ ئەنساری: ١٠٨، ١٤١
ئیبراهیم گورگیس مووسا: ٢٩٤
ئیبراهیم نەجاتی ئەفەندی: ٥٣
ئیبراهیم ئەدهەم بەگ: ٥٣
ئیبراهیم ئەحمەد: ٣٤، ٤١، ٤٣، ٤٥، ٦٣، ٨٨، ٩٢، ١٩٧، ٢٥٣
ئیحسان شێرزاد: ١٠٦، ٢٣٩
ئیدریس بارزانی: ٢٦٨
ئیسحاق سەلمان: ١٢٠
ئیسماعیل حەقی ئەفەندی: ٥٣
ئیسماعیل سەرهەنگ: ٨٧
ئەحمەد حەسەن بەکر: ١٦٤، ٢١٠، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٨، ٢٦٤، ٢٩٠
ئەحمەد حەمە مەلا: ٣٤
ئەحمەد حەمەدەمین دزەیی: ١٠٦، ٢٣١
ئەحمەد دڵزار (دڵزار): ٣٥، ٦٦ ١٤٤، ١٤٥، ١٤٧، ١٤٨، ١٧٦، ١٨٠، ٢٠١، ٢١٧، ٢٣٤
ئەحمەد شەریف لەك: ١٠٦، ١٧٤
ئەحمەد کوردە: ٢٩٤، ٣٠٧
ئەحمەد ئاغا: ١٨٧
ئەحمەد ئاغای باخچەوان: ٣٤
ئەدیبە دنحا عیسا: ١٥٠
ئەسعەد خدر: ٢٠١
ئەکرەم ئاکرەیی: ٢٣٤
ئەمجەد ئەرشەد عەبدولوەهاب (شەماڵ حەوێزی): ١٨٨، ١٨٩
ئەمیر حوسێن: ١٣٣، ١٨٥، ١٩٠
ئەمیر فەیزوڵلا ئاغا: ١١٤
ئەمین ئاغا (ئەختەر): ٣٧، ٥٦، ٦١، ٦٩
ئەنوەر بەگ: ١٠٢

پیتی (ب)

بابەکر ڕەسووڵ: ١٠٦
بارزان دنحا عیسا: ١٥٠
باقی ئاغای ڕەشید ئاغای غەفووری: ١٨٠
باکووری: ٢٨٥، ٣٠٢
باوکی شنۆ: ١١٨
بایز ئاغای چناران: ٨١
بایزاغای غەفووری: ١٨٠
بنیامین دنحا عیسا: ١٥٠

بورهان ئاغا: ٢٣١
بەدرەدین عەلی: ١٢٠
بەکر عەبدولکەریم حەوێزی: ٢٣١، ٢٦٥، ٢٦٦
بەکر فەتحوڵڵا: ٢٠١
بەکر محەممەد ئەمین: ١٤٨
بەهیە جەلال: ١٧١
بەیان سابیر ڕەئووف: ١٨٣

پیتی (پ)

پەخشان سابیر ڕەئووف: ١٨٣

پیتی (ت)

تانجۆ یوونس: ٢٦٦
تاهیر تۆفیق: ٣٤، ٦٤
تاهیر سادق: ٣٤
تاهیر عەبدوڵڵا: ٨٥
تاهیر ئەحمەد حەوێزی: ٣٣، ٦١، ٢٨٥
تاهیر یەحیا: ١٦٤، ٢٠٩، ٢١٠، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٨، ٢٣٣، ٢٤٧
تۆفیق ڕەفیق ئەحمەد: ١٩٢
تۆفیق ئەحمەد: ١٤٥
تۆما مەسیح: ١٥٠
تەقیەدین پاشا: ٢٤
تەها شەکرچی: ١٠٨، ١٠٩، ١١٧، ١١٨، ١٢١، ١٣١، ١٣٣، ١٣٤، ١٣٧، ١٤٠، ١٨٥، ١٨٦
تەها مامە ڕەزا: ١٤٥
تەها محێدین مەعرووف: ٢٣٩
تەها ئەحمەد تەها: ٣٠٣
تەیموور مەلای شێخ تایەر: ١٨٢

پیتی (ج)

جاسم عەبدولڕەحمان ئەسعەد خدر چەلەبی: ١٣٦، ١٣٧، ١٩٤
جەعفەر ئۆمەر حەمەد ئۆمەر: ١٨٨
جەلال سمایل ئەحمەدە سوور: ١٢٤، ١٨٣، ١٨٥
جەلال تاڵەبانی (مام جەلال): ٤٥، ٧٣، ٨٥، ٨٦، ٩٢، ١٠٣، ١٠٦، ١٢٢، ١٥٦، ١٦٠، ١٧٨، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢٢٧، ٢٥١، ٢٥٣
جەلال ئاغای حەوێزی: ١٧١
جەمال خدر: ١١٩
جەمال عەبدولناسر: ٢٦٣
جەمال فەتحوڵڵا: ١٩٠
جەمیل دنحا عیسا: ١٥٠
جەمیل ئاغای حەوێزی: ٣١، ٣٣، ٥٩
جەواد حەمەد بەگ: ١٨٣، ٢٨٥، ٣٠١
جەوهەر گەزنەیی: ١٠٤

پیتی (چ)

چەتۆ کەریمە سوور: ١٠٤

پیتی (ح)

حاجی بایز حەمکول: ٢٩٢، ٢٩٥
حاجی برایمی چەرمەگا: ١٠٦
حاجی بێرۆخی: ٢٦٦
حاجی بەکر ئاغا: ٣٧
حاجی تاهیر دارۆ ئاغا: ٣٣
حاجی جەلال: ١٨٠
حاجی جەلیل ئاغای حەوێزی: ٣١
حاجی حەسەن: ٥٣

حاجی ڕەسووڵ خەیات: ٣٠٣
حاجی ڕەفیق فەرەج: ١١٤، ١٧٩، ٢٩٢
حاجی سمکۆ حاجی فەرەج: ٨٦، ١٠٣، ١١٤، ١٦٠، ٢٩٢
حاجی عەبدولباقی ساڵح: ١٣٠، ١٩٠
حاجی عەبدوڵڵا بەگ: ٣١
حاجی عەبدوڵڵا بەگی میران: ٣١
حاجی فەقێ قەڵادزەیی: ٣٣
حاجی قادر: ٢٥، ٢٦، ٣٦، ٥٤، ٢٨٦
حاجی مکایل حاجی بایز: ٢٩٥، ٣٠٧
حاجی میرزا عەبدوڵڵا خادم: ٣٣
حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە: ٢٦، ٥٥، ٥٦
حاجی مەلا ئەسعەدی جەلی زادە: ٢٦، ٥٥
حاجی مەلا ئەحمەد ئاغا سمایل ئاغای غەفووری: ٣١
حادی حسکۆ: ٢٦٦
حالی دۆڵەمەری: ٢٦٦
حامید فەرەج: ٣٤، ٦٢
حامید مامە ڕەزا: ١٤٥
حوسێن خانەقا: ١٠٦
حوسێن شەریف ئیبراهیم: ١٣١، ١٣٢، ١٣٣، ١٣٤، ١٣٥، ١٨٦، ١٩١، ١٩٢، ١٩٣
حوسێن کێکی: ٢٠١
حوسێن مام تەها: ٢٩٢، ٢٩٥
حیلمی ئەفەندی: ٥٣
حەبسە مەلای شێخ تایەر: ١٨٢
حەبیب محەممەد کەریم: ١٠٦، ١٧٤، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣٢، ٢٧٩
حەپسە حەمەد نووری: ٢١٨
حەردان تکریتی: ١٦٤
حەسەن حەیران: ١٤٢، ١٩٩
حەسەن سۆفی: ٢٣١
حەسەن سەید ئەحمەد: ١٠٢
حەسەن شەریف ئیبراهیم: ١٣١، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥، ١٨٦، ١٩١، ١٩٢، ١٩٣
حەسەن کاکە: ١٤٦، ١٤٨، ١٨٥، ١٨٦، ٢٠١
حەسەن شێخ تایەر: ١٢٣
حەسەن موترب: ٥١
حەسەنە خڕە: ٣٣
حەمید ڕەشاش: ٨٣، ١١٣، ١٥٧
حەمید فەقێ سمایل: ١٢٤، ١٨٢
حەمید کاوانی: ٨٣
حەمید نەجاڕ: ١٢١
حەمید ئاغای چایەچی: ١٠٤
حەمە زیاد: ٢٦٦
حەمە سوور حاجی ڕەسووڵ: ١٢١
حەمە عەلی محەممەد: ٩٦
حەمە قەوان: ٣٣
حەمەبەگرەز: ٨١، ١٥٦
حەمەد بەگی موختار: ٣٤
حەمەد ئاغای غەفووری (حەمە ئاغا): ٣١، ٣٣، ٥٣، ٥٧، ٥٩، ٦٠
حەمەد ئەمین ئەحمەد ئاغای غەفووری: ١٢٨، ١٨٦، ١٨٧
حەمەدی وردیل: ١٣٥
حەمەدەمین خدر ئەحمەد: ٢١٨
حەمەدەمین ڕەفیق ئەحمەد: ١٣٢، ١٣٣، ١٩٢، ١٩٣
حەمەدەمین شاڵ قیت: ٣٣

حەمەدەمین ئازاد: ٢٣٣
حەمەدەمین ئەحمەد عومەر ئاغا: ١٨٦
حەننا عەبدولکەریم: ١٨٦
حەننا یووسف تۆما: ١٢٨، ١٥٢، ١٨٦، ١٨٦، ١٨٨
حەوێز حەسەن شەریف: ١٩٢
حەوێز مام یەحیا: ١٢٣، ٢٣٥

پیتی (خ)

خالید حەمەد قاوەچی: ١٢٨، ١٨٧
خالید دلێر: ٨٦، ١٦١
خالید سەعید: ٢٣١
خالید شەمسەدین: ٢٣١، ٢٦٦
خاڵە دێوەی کانی کوردە: ٨٦، ١٠٤
خاوەر ڕەزا قادر: ٢١٨
خدر دەباغ: ٢٣١، ٢٦٦
خەلیل سامی ئەفەندی: ٥٣
خورشید شێرە: ٢١٩، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٥٥
خوشکە فریشتە: ١٤٦، ٢٠١
خێریە ئیبراهیم گورگیس مووسا: ٢٩٤

پیتی (د)

دکتۆر خالید: ٨٥، ٩٧، ١١٠، ١٥٩، ١٦٠، ٢٣٣، ٢٣٥، ٢٤٤، ٢٩٢
دڵدار: ٣٤، ٣٥، ٣٦، ٦٥، ٦٦، ٦٧
دڵشاد نەجیب: ١١٩
دڵشاد ئیسماعیل نووری جەلی زادە: ١٨٤
دیار سەعید پیرانی: ٤
دیاری (مەلا ڕەسووڵ کانی کوردەیی): ١٣٧، ١٩٥
دەروێش عومەر: ٢٩٥

پیتی (ڕ)

ڕزگار سدیق کوێخا تەها: ١٦١
ڕووناك ئیبراهیم گورگیس مووسا: ٢٩٤
ڕۆبیتان ئەمین عەلی جاف: ١٠٢
ڕەحمان مەلا عوسمان: ١٤٥
ڕەزا فەقێ عەبدوڵڵا: ٣٣
ڕەسووڵ (باوکی فاتیح): ١١٧
ڕەسووڵ عەبدوڵڵا دەباغ: ١١٧
ڕەسووڵ ئاغای حاجی جەلیل ئاغای حەوێزی: ٣٣
ڕەشید سندی: ٢١٦، ٢١٩، ٢٥٤
ڕەشید شەوگێڕی: ٣٣
ڕەشید عارف سەقا: ٣٤
ڕەشید موسڵیح تکریتی: ٩٣، ١٦٤، ٢٠٩
ڕەشید ئاغای دۆسکی: ١٠٦
ڕەفیق تاهیر: ١٤٩
ڕەفیق حیلمی: ٣٥، ٦٧
ڕەفیق ئەحمەد مستەفا: ١٣١، ١٣٢، ١٣٥، ١٣٦، ١٨٦، ١٩٠، ١٩١، ١٩٣
ڕەهبەر سەید برایم: ١٢٦، ١٨٤

پیتی (ز)

زامدار ئەحمەد: ١، ٣، ٤، ١٧
زاهیر جەلال: ١٧١
زاهیر محەممەد: ٢٨٥، ٣٠٢
زاهیر مەلا ڕەئووفی جەلی زادە: ١٢٥
زرار چایچی: ٨٥
زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی: ٢٣٤، ٢٤٢
زرار: ١١٤
زینەت قادر مەحموود: ٢١٨

زەکی دنحا عیسا: ١٥٠
زەکی ئەحمەد هەناری (زەکـی هەنـاری): ٣٤، ٦٤
زەید ئەحمەد عوسمان: ٢٢٦، ٢٥٨

پیتی (ژ)

ژیان سابیر ڕەئووف: ١٨٣

پیتی (س)

سابیر حەمەدەمین: ١١٩
سـابیر مەلا ڕەئـووفی جەلـی زادە: ١٢٥، ١٢٦، ١٨٣، ١٨٥
سابیر ئیسماعیل: ٣٤
سالار عەزیز: ١٣٦، ١٩٤
ساڵح عەسکەری: ٢٠١
ساڵح مەهدی عەمماش: ٢١٠، ٢٤٨
ساڵح ئاغای عەوڵا ئاغای غەفووری: ٣٣
سـاڵح یووسـفی: ٤٥، ٧٣، ٩٢، ١٠٦، ٢٢٩، ٢٣٢، ٢٣٨، ٢٦٨
سالم ئەفەندی: ٥٣
سامی عەبدولڕەحمان: ٢٢٩، ٢٤٠، ٢٦٤
سامی عەوداڵ: ٣٤، ٦٥، ٢٨٥
سامی ئەفەندی: ٥٣
سـدیق کوێخـا تەهـا (حەمەسـوور کـانی کوردەیی): ١٠٤
سدیق مستەفا: ١٠٨
سدیق میران: ٤٥
سدیقی کوێخا تەهای کانی کوردە: ٨٦، ١٦١
سڵیوە حەننا یووسف تۆما: ١٢٨، ١٥٢
سمایلی ڕەسووڵ کێشکەیی: ٣٣
سمایلی سوار ئاغای بڵباس: ٨٣، ١٠٦
سمکۆی شکاک: ٦٨
سوبحی عەبدولحەمید: ٢١٣
سولەیمان حەمەد قاوەچی: ١٢٧، ١٨٦، ١٨٧
سۆفی برایم: ٥١
سـەددام حوسـێن: ١٠، ٧٣، ١٦٤، ٢٥٧، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٨٠، ٢٩١، ٢٩٧
سەعید حەمۆ: ٩٨، ١٠٨، ١٣٩، ١٦٨، ١٧٦
سەعید فەتحی سەقیلی: ٩٨، ١٠٨
سەعید فەهیم سەلیم ئاغای حەوێزی: ٣٦
سەعید مەسیفی: ١٤٤
سەڵاح شێخ شەرەف: ٩٧، ١٥٦، ٢٨٥
سەڵاح مەلا ئەحمەد: ٨٧
سەمەد محەممەد: ١٠٦
سەمەدە سووری باخچەوان: ١٨٠
سەید برایم: ١٢٦، ١٨٥
سەید جەلالی سەید حەمەد: ١١٧
سەید حەمید سلێمان: ١٤٩
سەید ڕەشاش: ٨٦، ٩٧
سەید ئاغای کانەبی: ١٠٤
سەید ئەحمەد مەلا وەلی: ٣٤
سەیفەدین مەلا مەجید: ٢٨٥
سەییزادە فاتم: ١٦٨

پیتی (ش)

شاخەوان نامیق: ١٠٦
شاکر فەتاح: ٣٤، ٦٢
شامل ئیبراهیم گورگیس مووسا: ٢٩٤
شوان سابیر مەلا ڕەئـووفی جەلـی زادە: ١٢٥، ١٢٦، ١٨٣، ١٨٥

شێخ تەیب تاڵەبانی: ٢٠١
شێخ جەنگی بورهان: ١١٣، ١٤٥، ١٧٨
شێخ حوسێنی بۆسکێن: ١٠٦
شێخ حەسیب: ٢٣١
شێخ ڕەزای تاڵەبانی: ٢٦، ٥٥، ٥٦
شێخ ڕەزای وەرانگە: ٨٣
شێخ عوسمانی سەرگەڵو: ٥٣
شێخ عەبدولسەلام: ٧٠
شێخ لەتیف شێخ مەحموود: ٣٦، ٦٨، ٢١٦
شێخ مەحموود: ٦٨
شێخ ئەحمەد بارزانی: ٤٣، ٧٠، ٢١٤
شێخ ئەحمەد شێخ عەبدولکەریم: ٨٣
شێروان هەمزە ڕەسووڵ: ١٨٣
شەریف ئیبراهیم: ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥
شەفیق بەیاد: ٢٨٥
شەفیق حەمەد چایەچی: ١٢٩، ١٨٦، ١٨٨

پیتی (ع)

عارف حەوێز: ١٠٤
عارف عەبدولڕەزاق: ٢١٨، ٢٢٩، ٢٦٣
عاسمە ئەحمەد ئیسماعیل: ٢١٨
عاسی: ٢٨٥، ٣٠١
عائیشە حاجی بەکر ئاغای حەوێزی: ٥٨
عەباس ئەفەندی: ٥٣
عەبدولرەحمان بەگ: ٥٣
عەبدولستار ئەفەندی: ٥٣
عەبدولکەریم ئاغا: ٥٣
عەبدوڵلا موخلیس بەگ: ٥٣
عەبدوڵلا ئەفەندی: ٥٣
عەلی ڕەزا ئەفەندی: ٥٣
عەلی عوسمان: ٥٣
عوسمان شەریف ئیبراهیم: ١٣٢، ١٣٤، ١٣٤، ١٩٢
عوسمان عەونی: ٣٤، ٦٤، ٢٨٥
عوسمان کۆڕەکی: ٢٣١
عومەر ئەفەندی: ٥٣
عومەر حەبیب: ١٠٢، ١٧٠
عومەر شەریف ئیبراهیم: ١٣١، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥، ١٩١، ١٩٢، ١٩٣
عومەر عەبدوڵلا: ١٨٠
عومەر مام عەبدوڵلا: ٣٤
عومەر مستەفا (عومەر دەبابە): ٤٥، ٧٣، ٨٤، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٨٩، ٩٧، ١١٠، ١١٨، ١١٩، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤١، ١٤٢، ١٤٣، ١٦٠، ٢١٦، ٢٥٣، ٢٩٢
عومەر ئاغای حەمەد مستەفا ئاغای غەفووری: ٣٣
عومەر ئاغای دۆڵەمەری: ٢٣١
عومەری سیدی: ١٣٥
عیزەت جەمال: ٣٠٣
عیزەت سلێمان بەگ دەرگەڵەیی: ٢٦٦
عیزەددین قەرە محەممەد: ٢٣١
عەباس مامەند ئاغا: ٨٣، ١٠٦، ١٥٩، ٢١٤
عەبدولڕەحمان بەزاز: ٢٢٥، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٥٧
عەبدولڕەحمان عارف: ١٠، ١٧، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣١، ٢٣٧، ٢٤٢، ٢٥٧، ٢٦٣
عەبدولڕەحمان ئەسعەد خدر چەلەبی: ١٣٦، ١٣٧، ١٩٤
عەبدولڕەحمانە ڕووتە: ٨٨، ١٦٢

عەبــدولڕەحیم کوێخــا عەلــی حەمەد: ١٣١،
١٣٣، ١٨٦، ١٩٠، ١٩١، ١٩٣
عەبدولڕەزاق سەید مەحموود: ٢١٦
عەبدولڕەزاق نایف: ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٦٨
عەبدولســەلام عــارف: ١٠، ٩٦، ٩٧، ٢٠٩، ٢١٠،
٢١١، ٢١٣، ٢١٤، ٢١٦، ٢١٨، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٣٧،
٢٤٧، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١، ٢٥٣، ٢٥٧، ٢٥٨، ٢٦٣
عەبدولسەمەد بەننا: ٣٤
عەبدولعەزیز عوقەیلی: ٢٢٦، ٢٥٩
عەبدولفەتاح ئاغای حەوێزی: ٣١
عەبدولقادر نەجدیی: ٨٧
عەبدولکەریم ڕەسووڵ: ١١٧
عەبدولکەریم ئەلشێخلی: ١٦٤
عەبدوڵلا پاشای بابان: ٢٦
عەبدوڵلا ڕەشید: ١٨٠
عەبدوڵلا کانی مارانی: ٩٧
عەبــدولکەریم قاســم: ٩، ٣٧، ٤٢، ٤٣، ٤٤، ٤٥،
٤٦، ٤٧، ٤٨، ٦٨، ٧١، ٧٩، ٨٠، ٨٤، ٨٨، ٩١، ٩٢،
٩٣، ٩٦، ٩٧، ٩٨، ١٠٠، ١٠٢، ١١٠، ١٤٣، ١٤٥،
١٥٤، ١٥٩، ١٦٥، ١٧٢، ١٩٥، ٢٤٧، ٢٥٧، ٢٦٣،
٢٩٧
عەبــدوڵلا ئاغــای پشــدەری: ١٣٩، ١٤٠، ١٤٢،
١٩٦، ٢٣١، ٢٦٦
عەبدولمەسیح سلێمان سوور: ١٨٦، ١٩١
عەتیە حەمەسەعید ساڵحی: ١٣٧، ١٩٤، ٢٤٤
عەدە قەوان: ٣٣
عەدەی دورسن: ٣٣
عەدەی مام شێخ: ٣٣
عەریف حەسەن: ١٨٢
عەریف سلێمان: ٨٣
عەریف سەمەد: ١٤٤
عەریف عوسمان یووسف: ٢٣٥
عەریف عەلی مەولوود: ٢٣١
عەزیز شەریف: ٤٨، ٧٤، ٢٤١، ٢٧٠، ٢٧٧
عەزیز عەقراوی: ٢٢٩، ٢٦٤
عەزیز محەممەد: ١٤٦، ٢٠٢
عەزیز مەغدید: ١٤٩
عەگید سدیق: ١٠٦
عەلائەدین مەحموود: ٧٢
عەلــی ســاڵح ســەعدی: ٩٤، ١٠٧، ١٠٨، ١٦٥،
٢١٠
عەلی سلێمان: ١٤٨
عەلی شەریف ئیبراهیم: ١٣٤، ١٣٥، ١٩٢
عەلی شەعبان: ١٠٢، ١٧٠
عەلــی عەبــدوڵلا: ٤٣، ٧٠، ٧٢، ٨٦، ١٨٠، ٢١٥،
٢١٦، ٢٢٩، ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٨٣
عەلی عەسکەری: ٨٨، ١٦٢، ٢١٦، ٢٥٣
عەلی مام ڕەشید: ١٠٤، ١٨٠
عەلــی مەولــوود: ١٠٢، ١٤٥، ١٤٨، ١٤٩، ١٧١،
٢٣٣
عەلی ئاغای مەنگوڕ: ٨٣
عەولا ئاغــای حەوێــزی (عەبــدوڵلا ئاغــای
حەوێزی): ٣١، ٥٧، ٥٩
عەولا ئاغای ماوەت: ١٠٦

پیتی (غ)

غەفوور حاجی یەحیا: ١٤٨

پیتی (ف)
فاتمە (دایکی حاجی قادر): ٥٤
فاتمە خان (خێزانی عەلی مەولوود): ١٠٢
فاتیح ڕەسووڵ: ١١٧، ١٤٥، ١٤٨، ٢٠٠، ٢٠١
فاتە لۆری: ١٣٢
فاخیر محەممەد مێرگەسۆری: ٢٦٦
فارس باوە: ١٤٠، ١٩٦، ٢٢١، ٢٩٣
فازیل شەوڕۆ: ١١٦، ١٨٠، ٢٨٥
فواد شاکر: ١٦٤
فوئاد ڕیکابی: ١٦٥
فوئاد عەبدولوەهاب حەوێزی: ١٢٩
فوئاد مەعسووم: ١٤٠، ١٩٧
فەتاح فەقێ عەبدوڵڵا: ٣٣
فەتاحی موزەمید: ١٨٢
فەرهاد مەلای شێخ تایەر: ١٨٢
فەرهاد ئیبراهیم ئەفەندی: ٢٣١
فەرەنسیس عیسا: ١٥١
فەیزوڵڵا ئاغای جەلال حەوێزی: ١١٤، ١٧١

پیتی (ق)
قادر حەمەد بەگ: ١٤٨
قادر حەمەسپی: ٣٠٦
قادر شۆڕش: ١٥٨
قوجە مستەفا پاشا: ٥٣
قەشە سلێمان شێخۆ: ١٥٢

پیتی (ك)
کاپتن هەی: ٣١، ٣١، ٥٨
کازم عومەر دەباغ: ٣٣، ٦١، ١٩٠
کافی نەبەوی: ٨١، ٨٤، ١٥٥، ٢١٦
کافیە ڕەشید: ١٤٦، ٢٠٢
کاکە حەمەی مامە ڕەزا: ١٤٥
کاکە زیاد: ٣٤، ٣٦، ٦٣، ١٠٥، ١١٦، ١٥٨، ١٧٣، ١٧٩، ٢١٦، ٢١٧
کاوە سمایل ئەحمەد: ١٨٣
کاوە کوێخا مەمەند: ١١٤، ١٧٩
کاوەی مەزن: ١٠١، ١٦٩
کوێخا ڕەشیدی بانەگوڵانی: ٨٦
کوێخا سمایلی تەلان: ١٠٦
کوێخا مەمەند: ٨٣، ٨٦، ١١٤، ١٥٨، ٢٩٢، ٢٩٥
کەریم خدر: ١١٤، ٢٩٢
کەریم ڕەسووڵ: ١٤٨
کەریم سەلیم: ١١٧
کەریم شارەزا: ٢٠١
کەریم وەسمان: ٢١٨
کەریم ئەحمەد: ١٠٢، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ١٤٧، ١٧٠، ٢٠١
کەریمی گۆدە: ٣٣
کەمال خدر: ١٤٥
کەمال ڕەشاد ئاغا: ١٣٠، ١٨٩، ١٩٠
کەمال محێدین: ٩٧، ١١٠، ١١٨، ١٦٠، ١٦٢، ١٦٧
کەمال موفتی: ٢٥٣
کەمال نوعمان: ٢٣١، ٢٦٦
کەمالی عوسمان ئاغا: ١٥٤
کەیفی جوانڕۆیی (فەتحوڵڵا جوانڕۆیی): ٢٦، ٥٦

پیتی (گ)
گڵوك ڕەفیق ئەحمەد: ١٩٢
گوڵەباغ کۆیی: ٢٣١
گیو موکریانی: ١٢٠
گەلاوێــژ (خێزانــی ئیبراهــیم ئەحــمەد): ١٤٠، ١٩٧

پیتی (ل)
لایەق ڕەفیق ئەحمەد: ١٩٢
لێنین: ٦٠، ٧٤

پیتی (م)
مام حەمەدەمین حاجی ساڵح دارۆ ئاغا: ٣٣
مام دنحا عیسای ڕەبەن: ١٥٠
مام ڕەزا قەڵادزەیی: ٣٣
مام سدیق: ٢٦٦
مام سۆفی عەبدوڵڵا: ٣٣
مام فەتاح قەڵادزەیی: ٣٣
مام مووسا حەننا: ١٥١
مام نادری مام سمایل: ١٤٤
مام نەجیمی موختار: ١٣٤
مام وەیسی باخچەوان: ٣٤
ماهیە سابیر ڕەئووف: ١٢٤، ١٢٥
محەممەد خورشید ئەفەندی: ٥٣
محەممەد سەعید ئەفەندی: ٥٣
محەممەد ئەمین ئەفەندی: ٥٣
محەمەد نەشئەت ئەفەندی: ٥٣
محەممەد تۆفیق وردی: ٣٤، ٦٥
محەممەد داریاس: ٣٠٤
محەممەد ڕەزا شا: ٢٩١
محەممەد شەریف: ٩٦
محەمــمەد عەبــدولوەهاب ئاغــای حەوێــزی: ١٢٩، ١٨٦، ١٨٨
محەممەد قاوەچی: ١٨٦
محەممەد مەلا قادر: ٢١٩
مریەم مەسیحی: ١٢٦
مستەفا زەڵمی: ٩٦، ١٦٥
مستەفا عەزیز: ١٠٦
مستەفا میرە: ١٩١
مستەفا نەجم فەیلی: ٤
ملازم تاریق: ١٠٣
ملازم خدر: ٢٣١
ملازم ڕیاز بەدرخان: ٢٦٦
ملازم عومەر ئاغای دۆڵەمەری: ٢٦٦
موحسین حەکیم: ٩٦
موحســین دزەیــی: ٩٦، ١٠٢، ١١٨، ١٣٦، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٦٦، ٢٣٢، ٢٣٩
موشیر فەیزوڵڵا ئاغا: ١١٤
مونزر مەنداوی تکریتی: ١٠٨
مونیرە ڕەش: ١٠٣
مونیرە مەلا تاهیر ئەحمەد جەلـی زادە: ١٢٤، ١٢٥، ١٢٦، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٥
مەجید دنحا عیسا: ١٥٠
مەجید ڕۆستەم: ١٠٦
مەجید سمایل ئەحمەدە سوور: ١٢٤
مەجید کوردە: ١٠٤
مەجید ئاسنگەر: ٢٨٥، ٣٠١
مەجیدی حاجی عەبدو: ١٠١
مەجیدی دارتاش: ١٨٥
مەحموود حەمەد شێخانی: ١٤٢، ١٩٩

مەحموود عوسمان: ٢٢٩، ٢٦٣، ٢٧٧
مەحموود کاکەزیادی غەفـووری: ٧٩، ٨٣، ٨٧، ١٣٥، ١٣٩، ١٥٤، ١٧٩
مەسعوود بارزانی: ١٣٩، ١٦٨، ٢٠٩، ٢٣١، ٢٦٨
مەســعوود محەمــەد: ٨٢، ١٠٦، ١٥٤، ١٥٧، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٨، ٢٣٢، ٢٣٣
مەعرووفە سوور: ٣٣
مەغدید ئیسماعیل: ٢٣١
مەلا تەها: ٨٧
مەلا تەهای نانەوا: ٣٣
مەلا حەبیب: ٦٦ ١٨٥
مەلا حەوێز ئاغا غەفووری: ٣١، ٥٧، ٦٠، ١٧٩
مەلا سدیق نازەنینی: ٣١، ٦٠
مەلا عەبدولڕەحمان ڕۆژبەیانی: ٥٥
مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە: ٥٤
مەلا عەلی حاجی تۆفیق: ٢٨٥
مەلا عەلی: ٢٩٥
مەلا غەفوور ڕایەتی: ٢٣٤
مەلا کەمال: ١٨٥
مەلا ماتۆڕ (مەلا عەوڵا): ٩٧، ١٤١، ١٦٠، ١٦٦، ١٦٧
مەلا محەمــمەد بەحرکەیــی: ٢٢٠، ٢٢١، ٢٥٦، ٢٩٢، ٢٩٣
مەلا محەممەد دەرگەڵەیی: ٢١٤
مەلا محەممەد قەرەداغی: ٢١٤
مەلا محەممەدی خەتێ: ٥٥
مەلا محەممەدی مەلا برایمی عەوداڵان: ٦٤
مەلا مەعســـووم هەورامـــی: ٩٧، ١٠٢، ١٤١، ١٦٧، ٢١٤
مەلا ئەحمەد ئاغا: ٥٤، ٥٩، ١٧٩
مەلا ئەحمەدی سکتان: ٢١٤
مەلا مســـتەفا بـــارزانی (مســـتەفا بـــارزانی/ بـــارزانی): ١٠، ٣٦، ٤٢، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٧، ٤٨، ٦٣، ٦٧، ٧٢، ٨٣، ٨٥، ٨٦، ٨٧، ٩٢، ٩٤، ٩٦، ١٠١، ١٠٢، ١٠٥، ١٠٦، ١١٦، ١٢٨، ١٣٦، ١٤٠، ١٤٤، ١٤٥، ١٦٩، ١٧٠، ١٧٣، ٢١١، ٢١٢، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٧، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤١، ٢٤٤، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١، ٢٥٣، ٢٦٨، ٢٧٧، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢
مەلا ئەمین: ٢٦٦
مەلای شێخ تایەر: ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٨٢، ١٨٥
مەلای گەورە (مەلا محەممەدی جەلـی زادە): ٣١، ٥٥، ٥٦، ٥٨، ١٦٧
مەلای مەلا قادر: ٨٦، ٢٥٥
مەولوود ژاکاو: ١١٩، ١٨١، ٢٢٣

پیتی (ن)

ناجی تالیب: ٢٢٩، ٢٣٣، ٢٦٣
ناجیە عەزیز زینل: ١٨٢
نادر ئیسماعیل: ١٤٨
نـــــافیز جەلال: ١٠٣، ١١٤، ١١٨، ١٤١، ١٧١، ٢١٦، ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٨٣
نافیع ئاغای ئەحمەد ئاغای غەفووری: ١٧٩
نالی جەواد حەمەد: ١٨٤
نامیق عەبدوڵڵا: ١٠٣، ١٤١، ١٧١
نەسعەف بەگ: ٥٣
نەسیب بەگ: ٥٣
نەشئەت بەگ: ٥٣
نووری سەعید: ٦٨
نووری شاوەیس: ٦٧، ٢١٤، ٢٢٩، ٢٥٢

نیهاد: ٢٩٥
نەجمەدین مامۆ هەریری: ٢٣٤
نەجیبە جەلی زادە: ٥٦، ٥٨
نەریمان عومەر کوێخا عەلی: ١٩١
نەزەند خانی ماماغای غەفووری: ١١٤
نەسرین عیسا: ١٥٠
نەوزاد خۆشناو: ٢٣١، ٢٦٦

پیتی (ه)

هاوژین سڵیوە: ١٨٦
هۆشمەند عەلی مەحموود: ٤
هۆشیار کەریم: ١١٩
هۆشیار محەممەد ئەمین کۆیی: ١٧٦
هێمن موکریانی: ١٦٩، ٢٨٦
هەژار موکریانی: ١٠١، ١٦٨، ١٦٩، ١٧٣
هەمزاغای مەنگوڕ: ٨٣

پیتی (و)

واحید ئاغا: ١٨٠
واحێدی حاجی مەلۆ: ١٠٦
وارینە دنحا عیسا: ١٥٠
وەردێ عیسا شابیلە: ١٥٠

دووەم: پێرستی ناوی وڵات، شار، گوند، شوێن... حیزب، ڕێکخراو، هۆز و خێڵ

پیتی (ئەلف)

ئازەربایجان: ٥٤

ئاشورییەکان: ٢١

ئاشی مام خدر: ١٣١

ئاکرێ: ٦٠، ٦٢، ٢١٣، ٢٦٤، ٢٨٠

ئامریەی کۆیە: ٢٩٥

ئامێدی: ٦٢، ٧٣، ٨٠، ١٠٩، ١١٠، ٢١٣، ٢٨٤

ئیتاڵیا: ٦٦

ئێـران: ٢٤، ٦٧، ٧١، ٨٨، ١٥٦، ١٦١، ١٦٢، ١٦٥، ١٦٩، ١٩٦، ٢١٦، ٢٢٧، ٢٧٨، ٢٩١

ئیمپراتۆری میدیا: ٢٢

ئینحساری تووتن: ١١٣

ئینگلیز: ٣١، ٣٣، ٤١، ٥٧، ٥٩

ئەتروش: ٨٠

ئەستەنبوڵ: ٢٦، ٥٤

ئەشکەفت خەجۆر: ٨٧

ئەشکەوتی پاش قۆتەڵ: ٨٤

ئەشکەوتی عەلی گاوان: ٨٤

ئەعزەمییە: ٦٥

یەکێتی تێکۆشین (وحده النضال): ٧٠

یەکێتی سـۆڤیەت (سـۆڤیەت): ٤٥، ١٦٩، ١٧١، ٢٦٤

یەکێتـی قوتابییـانی کوردسـتان: ٦١، ٨٧، ١٦١، ١٦٢، ١٧٤

یەکێتی نووسەرانی کورد: ٦٢، ٣٠٤

یەکێتی نیشـتمانی کوردسـتان: ٧٣، ١٦٢، ١٦٨، ١٨٤

یەکێتی ئافرەتانی کوردستان: ٨٥، ١٩٥

ئەکەدییەکان: ٢١

ئەڵمانیا: ٢٦٥

ئەمریکا: ١٩٠، ١٩٥

ئەمنی هەولێر: ٦٢

ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش: ٢١٧، ٢٢٥، ٢٣٣، ٢٤٤

ئەنجوومەنی نیشتمانی سەرکردایەتی شـۆڕش: ٩٤، ٩٦، ١٠٥، ١٠٧، ١٥٠، ١٧٢، ١٧٣، ٢٠٩، ٢١٠، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٩٨

ئەنجوومەنی یاسـادانانی نـاوچەی کوردسـتان: ٦٢

پیتی (ب)

بابان (بابانەکان): ٢٥، ٢٦

باخچەی خوشکە فریشتە: ١٢٦

بادینان: ٨٧، ١١٩، ١٦٢، ١٦٧

بارزان: ٤٥، ٦٧، ٦٩، ٧٠، ٧١، ٧٢

بـــازاڕی کـــۆیە: ١٢١، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٤، ١٢٦، ١٢٧، ١٢٨، ١٢٩، ١٣١، ١٣٢، ١٣٦، ١٥٢، ١٩٢

بالیسان: ٨٨، ١٥٧

باڵەکایەتی: ٥٤، ٢٣٤

برادۆست: ٨٧

بزووتنەوەی سۆسیالیستی کوردستان: ٧٤، ٢٦٤

بەنداوی دوکان: ١١٣
بەعـــس (بەعســـــیيەکان): ٩، ١٠، ١١، ١٦، ١٧، ٤١، ٦٤، ٦٩، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٦، ٩٧، ٩٨، ١٠١، ١٠٣، ١٠٦، ١٠٧، ١٠٨، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٦، ١٢٨، ١٣٠، ١٣١، ١٤٠، ١٤٣، ١٤٥، ١٤٨، ١٥٢، ١٦٢، ١٦٤، ١٦٥، ١٨٧، ١٨٨، ١٩٢، ١٩٤، ٢٠٩، ٢١٠، ٢١٢، ٢١٩، ٢٣٧، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٢، ٢٤٥، ٢٤٨، ٢٥٨، ٢٧٧، ٢٨٠
بەغــدا: ٢٤، ٣٤، ٤١، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٥٤، ٥٥، ٦٢، ٦٣، ٦٥، ٦٨، ٦٩، ٧٠، ٧٣، ٧٤، ٨٠، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ١٠٦، ١٤٣، ١٥٥، ١٥٧، ١٦٥، ١٦٧، ١٦٨، ١٦٩، ١٧٠، ١٧١، ١٧٢، ١٧٤، ١٧٥، ١٨٠، ١٨٤، ١٨٧، ١٨٩، ١٩٠، ١٩١، ١٩٤، ١٩٥، ٢٠٩، ٢١١، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٩، ٢٢٧، ٢٤٧، ٢٤٨، ٢٥٢، ٢٥٧، ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦٠، ٢٦٣، ٢٦٥، ٢٦٨، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٤، ٢٨٩، ٢٩٢، ٢٩٧، ٣٠١، ٣٠٢، ٣٠٣، ٣١١
بناری کۆسرەت: ٨١، ٨٤
بنکەی پۆلیسی کۆیە: ٩٧
بنکەی ئەدەبی ڕووناکبیری گەلاوێژ: ٣٠٤
بنەماڵەی تەیب: ٢٥
بنەماڵەی جەلی زادە: ٢٥، ٥٨
بنەماڵەی حەوێزی: ٣٢، ٣٧
بنەماڵەی خادم سوجادە: ٦٥
بنەماڵەی خادیم: ٢٥
بنەماڵەی خەتیب: ٢٥
بنەماڵەی دایە خەجێ: ٢٥
بنەماڵەی ساڵحی: ١٩٤
بنەماڵەی غەفووری (غەفوورییەکان): ٣٢، ٣٣، ٥٩، ٦٠، ٦٣، ١٥٩
بنەماڵەی قوچ پاشا: ٣١
بنەماڵەی نازەنینی: ٢٥، ٦٠
بنەماڵەی ئیمام: ٢٥
بێتواتە: ١٠٢، ١٤٢، ١٦٠، ١٧٠
بیتوێن: ٣٢، ٦٥، ١٠٩، ١٤٢، ١٧٠، ٢٣٢
بێخاڵ: ٢٩١
بەحرکە: ٢٥٦
بەری مەرگە: ١٩٥، ٢٩٣
بەریتانیا: ١٧٢، ١٩٥، ٢٦٤
بەرەی کوردستانی: ٢٦٤
بەستۆڕە: ٢٣١
بەستی شەلغە (شرغە): ٢١
بەسرە: ٧٤، ٢٧١

پیتی (پ)

پارتی ڕزگاری کورد: ٧٤، ٢٥٣، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٥، ٢٧٨، ٢٧٩
پارتی شۆڕش: ٣٦، ٧٠، ٢٥٢
پارتی کۆمۆنیستی یەکێتی سۆڤیەت: ٦١
پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان: ٢٦٤
پـــارتی هیـــوا: ٣٥، ٣٦، ٦٦، ٦٧، ٧٠، ٧٣، ٧٤، ١٩٦، ٢٠٢، ٢٥٢، ٢٥٨
پارتی ئازادی کوردستان: ١٦٩
پارتی دیمـوکراتی کوردسـتان: ٣٦، ٤١، ٤٢، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٧، ٦٣، ٦٨، ٧٠، ٧١، ٧٣، ٧٤، ٧٩، ٨٠، ٨٥، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٩٢، ٩٤، ١٠٥، ١٠٧، ١٢٨، ١٤٤، ١٤٨، ١٥٦، ١٥٧، ١٦٠، ١٦٢، ١٦٣، ١٦٦، ١٦٧، ١٧٠، ١٧٤، ١٧٥، ١٨٥، ١٩٤، ١٩٦، ١٩٧، ٢١٢، ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٣٢، ٢٣٤، ٢٣٩، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥١، ٢٥٣، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٦٣، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٩٠، ٢٩١، ٣٠١

پردی تەق تەق: ٢٤٢، ٢٤٣
پردی گەلاڵە: ١٧١
پردی ئازادی: ١٣٠، ١٩٠
پردێ: ١٥٧، ٢٢١
پشدەر: ٣٢، ٧٩، ٨٦، ١٤٢، ٢٣٢
پۆلیسی لیوای هەولێر: ٨٧
پۆلیسی هەولێر: ٨٦
پێنجوێن: ٢٦٣

پیتی (ت)

تاڵەبانی گەورە: ٢٤٣، ٢٧١

تکریت: ١٦٤، ٢٤٧
تورکیا: ٦٧، ٧٠، ٢٥٧، ٢٧٨
تیپی مۆسیقای باواجی کۆیە: ٢٨٥، ٣٠٢، ٣٠٣
تەورێز: ٢٢

پیتی (ج)

جەزائیر: ٣٠٥

پیتی (چ)

چایخانەی سلێمان حەمەد قاوەچی: ١٢٣، ١٢٤، ١٨٥
چنارۆك: ٨٢، ٨٤، ١١٧، ١١٨، ١٥٧
چوارقوڕنە: ١٠٥، ٢٤٣
چۆمان: ٢٩٤، ٢٩٥
چەمبەرە: ١٧٦
چەمچەماڵ: ٥٥، ٦٢

پیتی (ح)

حاجی ئۆمەران: ٢١٦، ٢٩١، ٢٩٥
حوجرەی مەلا فاتم: ٦٢
حیزب ئەلشەعب (حزب الشعب): ٧٤، ٢٧١
حیزبی دیموکراتی کوردستان (حدك): ٢٨٨
حیزبی ڕزگاری کورد: ٧٠
حیزبی ڕزگاری نیشتمانی: ٣٥، ٣٦، ٦٦
حیزبی سۆسیال دیموکراتی کرێکارانی ڕووسیا: ٦٠
حیزبی سۆسیالیستی کوردستان: ٢٦٤
حیزبی کۆمۆنیستی بەلشەفیکی ڕووسیا: ٦١
حەمامۆك: ١٢٣، ١٧٣، ١٧٩
حیزبی شیوعی (شیوعییەکان): ٤٤، ٦٦، ٧٤، ٩٣، ١٠٧، ١٠٨، ١١٠، ١٣٠، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ١٤٦، ١٤٨، ١٦٣، ١٧٠، ١٧١، ٢٠٠، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٦٦، ٢٧١
حەرەس قەومی: ٩، ١١، ١٦، ٩٣، ٩٧، ١٠٣، ١٠٧، ١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٧، ١١٨، ١١٩، ١٢٠، ١٢١، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٩، ١٣٠، ١٣١، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٦، ١٣٧، ١٣٨، ١٣٩، ١٤١، ١٤٦، ١٥٠، ١٥١، ١٥٢، ١٥٣، ١٦٦، ١٨٢، ١٨٣، ١٨٦، ١٨٧، ١٩٠، ٢٠٩، ٢١٠، ٣١١، ٣١٢

پیتی (خ)

خاڵخاڵان: ٢٤٢
خانی قەیسەرییان: ٢٣
خانی مەحموود ئاغا (خانی گەورە): ٢٣
خانەقای شێخی بورهان: ١٦٩
خانەقای کاکە حەمەی مامە ڕەزا: ١٤٣

خانەقین: ٢٨٠، ٢٨١
خۆشناوەتی: ٢١، ٣٢، ٥٤، ٨٨، ١٠٣، ١٦٧، ١٧٠
خەلیفان: ٢٦٦

پیتی (د)

دادگای پێنجوێن: ١٧٠
دادگای چوارتا: ١٥٧
دهۆك: ٨٠، ٢٧٩، ٢٨٤
دوبز: ١٧٤
دوكان: ١١٩، ١٤٣، ٢٥٤، ٢٥٥
دۆڵـی خەلەكـان (خەلەكـان): ٢١، ٨٤، ١١٨، ٢٣١، ٢٣٢
دۆڵی هیران: ٢٣١
دۆڵی ئاكۆیان: ٨٤، ٢٢٧
دۆڵەڕەقە: ٨٤
دیانا: ٢٦٦
دیبەگە: ١٧٦، ١٩٦، ٢٥٥
دیمەشق: ٧٣، ١٦٤، ١٧١
دیوانیە: ٤٤، ١٨٧
دەربەندی بازیان: ٨١، ٨٤
دەربەنـدی گۆمەسـپان: ٥١، ١٠٩، ٢١٩، ٢٢٢، ٢٣١، ٢٩٤
دەربەندیخان: ٨١، ٨٤
دەركی خۆشناوان: ١١٨
دەریاچەی وان: ٢٢
دەریای ناوەڕاست: ٢٢
دەشتی بیتوێن: ٢١، ١٤٢
دەشـتی كـۆیە: ٧٩، ٨٨، ١٠٣، ١١٣، ١١٤، ١١٩، ١٣٢، ١٣٣، ١٣٤، ١٤٢، ١٤٥، ١٩١، ١٩٢، ١٩٥، ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٣٢، ٢٩٢، ٢٩٣، ٢٩٥، ٣٠١، ٣٠٧
دەشتی هەریر: ٢٣١
دەشـتی هەولێـر: ١٢٢، ١٤٠، ١٦٧، ١٩٦، ١٩٩، ٢١٩، ٢٢١، ٢٩٣، ٢٩٤، ٣٠٦

پیتی (ڕ)

ڕانـــــیە: ٣٢، ٦٢، ٦٥، ٧٩، ٨٠، ٨٦، ٨٨، ١٠٩، ١١٠، ١٤٢، ٢١٧
ڕوانـــدز: ٣٢، ٥٥، ١٠٩، ١١٠، ١١٩، ٢٣١، ٢٣٤، ٢٦٦، ٢٨٤، ٢٩١
ڕومادی: ٧٤، ٢٧٠
ڕووباری كۆیە: ٢٩٢، ٢٩٤
ڕووسیا: ٦٠
ڕۆژهەڵاتـی كوردسـتان: ٢٢، ٥٤، ٦٣، ٦٨، ١٥٩، ١٦١، ١٩٩
ڕێكخراوی (K. P. X): ١٦١، ١٦٧
ڕێكخراوی ئیسڵاح: ٧٤، ٢٧١
ڕێكخراوی ئەفسەرانی سەربەست: ٤١
ڕەزایە: ١٩٩

پیتی (ز)

زاخۆ: ٦٢، ٨٠، ٨٧، ٢١٣، ٢٤١، ٢٥٤، ٢٩١
زرارەتی: ٢٣١
زڕباتە: ١٧٤
زرێبار: ١٢٣
زرێبار: ٦٩، ٧٠
زیندانی موسەیب: ١٢٠
زێـی بچـووك (زێـی كـۆیە): ٢١، ٣٢، ٥١، ١١٣، ٢٣٢
زێی گەورە: ٢٣١، ٢٣٢

پیتی (س)
سابڵاغ (مەهاباد): ٢٢، ٥٤، ٦٨، ١٦٨، ١٦٩
ساتوقەڵا: ٢٢
سپیلك: ١٤٢
سعوودیە: ١٩٥
ســــلێمانی: ٢١، ٢٧، ٣٥، ٤٤، ٥٧، ٦١، ٦٢، ٦٣، ٦٧، ٦٨، ٧٣، ٨٠، ٩٥، ١٠٨، ١٠٩، ١٢١، ١٣٠، ١٥٣، ١٥٧، ١٧٦، ١٨٧، ١٩٠، ٢١٦، ٢١٨، ٢٣٩، ٢٤١، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٧٩، ٢٨٤، ٢٩٨، ٣٠٧
سوختەخانەی مەلا ئەسعەدی ئاکۆ: ٦٦
سوختەخانەی مەلای ڕەش: ٦٤
سوید: ١٥٤، ١٨٣، ٢٠٠
سووریا: ٢٠٠، ٢٦٤، ٢٧٨، ٢٩٧
سۆمەرییەکان: ٢١
سیدەکان: ١٦٧
سەربازگەی ڕەشیدیە: ٩٤، ١٨٧، ٢٤٧، ٢٦٥
سەربازگەی هەیبەت سوڵتان: ١١٥، ١١٧، ١٢٢، ١٢٧، ١٢٨، ١٢٩، ١٣٠، ٢٣١، ٢٥٤
سەردەشت: ٥٤
سەماوە: ٢٨٤
سەنگەسەر: ٢١٤، ٢٤٣

پیتی (ش)
شەقامی حاجی قادر: ٨٧
شاخی بنەباوێ: ٢٩٤، ٣٠٧
شاخی باواجی: ٢١، ٨٧، ١١٠، ١٤٥، ٢٣١، ٢٩٣، ٢٩٤
شاخی دێدەوان: ٢١، ٥١، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢
شاخی دێگەڵە: ٢٩٤
شاخی زۆزگ: ٢٢٧
شاخی سەفین: ٣٢، ٨٨، ١٤٧، ١٦٢، ٢١٨، ٢١٩
شاخی قەرەچوغ: ١٧٦
شاخی کۆڕەك: ٢٦٦، ٢٩١
شاخی گۆڕەز: ٢٩١
شاخی هەندرێن: ٢٢٧، ٢٣١
شاخی هەورێ: ٢١٩
شاخی ئاوەگرد: ١٤٥، ١٤٦، ١٤٨، ٢٠١
شاخی هەیبەت سـوڵتان: ١١، ١٦، ٢١، ٢٣، ٣٢، ٨١، ٨٢، ٨٣، ٨٤، ١١٠، ١١٣، ١١٨، ١٣٧، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٤٦، ١٥٨، ١٦٠، ١٧٧، ١٩٨، ٢٩٤، ٣٠٦، ٣١٢
شارۆچکەی عانە: ٧٤، ٢٧٠
شام: ٢٢، ٢٦
شارەزوور: ٥٦
شارەوانی کۆیە: ١٣٥
شنۆ: ٥٤
شێخان: ٦٢، ٨٠، ٢٨٠
شەتولعەرەب: ٢٩١
شەڕی یەکەمی جیهان: ٢٣، ٣١، ٥٨
شـــەقڵاوە: ٢١، ٢٧، ٣٢، ٤٤، ٦٢، ٦٤، ٨٨، ١١٩، ١٨٤، ٢١٩، ٢٣١
شەنگال: ١٧٢، ٢٦٤، ٢٨١

پیتی (ع)
عوسمانی (عوسمانییەکان): ٢٣، ٢٤، ٥٣
عەشیرەتی خۆشناو: ٤٥، ١٠٢، ١٥٧، ٢٥٦، ٢٧١
عەشیرەتی مەنمی: ١٥٨
عەشیرەتی ئاکۆ: ١٥٩
عەمارە: ٦٣، ١٨٧

عێـــراق: ٩، ١٠، ١١، ٢١، ٢٢، ٢٦، ٢٧، ٣٥، ٤١، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٨، ٦٨، ٧٠، ٧١، ٧٢، ٧٣، ٧٩، ٨١، ٨٢، ٨٣، ٨٥، ٨٦، ٨٨، ٨٩، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٧، ٩٨، ٩٩، ١٠٣، ١٠٥، ١٠٦، ١٠٧، ١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١٢٠، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٧، ١٢٨، ١٢٩، ١٣٠، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٧، ١٣٨، ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٤٤، ١٤٦، ١٥٠، ١٥٤، ١٥٦، ١٦١، ١٦٢، ١٦٣، ١٦٥، ١٦٧، ١٦٨، ١٦٩، ١٧٣، ١٧٩، ١٨٣، ١٨٦، ١٨٧، ٢٠٢، ٢١١، ٢١٢، ٢١٣، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٧، ٢١٩، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣١، ٢٣٢، ٢٣٤، ٢٣٧، ٢٣٨، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥، ٢٤٧، ٢٥٠، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٥٧، ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٩، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٥، ٢٩٠، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٩٤، ٢٩٥، ٢٩٦، ٢٩٨، ٢٩٩، ٣١١، ٣١٢، ٣١٣

پیتی (ف)

فلکەی سەوز: ١٥٢
فلکەی گردی: ١٢٩، ٢٩٢
فەرمانگەی تووتن: ١٢٨
فەلوجە: ١٩٠
فەلەستین: ٦٩

پیتی (ق)

قاهیرە: ١٧٥، ٢٥٨، ٢٦٣
قایمقامیەتی کۆیە: ١٢٨، ٢٨٣
قشـڵەی کـۆیە: ٢١، ٢٣، ٣٣، ٥١، ٦٥، ٩٧، ١٩٤، ٢١٧، ٢٣٣، ٢٤٤
قوتابخانە ماوەت: ٦١
قوتابخانەی شامیە: ٦٨
قوتابخانەی لەتیفییە: ٦٣
قوتابخانەی ناوپردان: ٢٧٧، ٢٨٣
قوتابخانەی نموونەیی سەعادەت: ٦٣
قوتابخانەی هەرمۆتە: ١٢٨
قوتابخانەی ئولای یەکەم: ٥٦، ٦١، ١٩٠
قوتابخانەی ئیمام قاسم: ٢٠٢
قەراج: ١٦٦
قەڵادزێ: ١١٠، ١٣٦، ١٦٧، ٢١٤، ٢١٧، ٢١٨، ٢٤٣، ٢٩١
قەڵای شیلە: ٢٢، ٢٣، ٥٢
قەڵای ئاوەگرد: ٢٣
قەیسەری کۆن: ٢٣
قەیسەری کۆیە: ١٢٤
قەیسەری نوێ: ٢٣
قەیسەرییان: ٢٣

پیتی (ك)

کارێزی هەرمۆتە: ١٥٠
کتێبخانەی گشتی کۆیە: ٨٧
کفری: ٥٤، ٦٧
کڵاوقاسم: ٢٣١
کوت: ٤٤، ٣٠٣
کۆپری: ٣٢
کۆڕی زانیاری کورد: ٦٢، ٢٣٩، ٢٩٨
کۆمپانیای نەوتی شیواشۆك: ٨٤
کۆمپانیای نەوتی کەرکـووك (کـێڵگەی نەوتـی کەرکووك): ١٠١، ٢٤٠، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٩
کۆمەڵەی بروسك: ٧٤
کۆمەڵەی دارکەر: ٣٤، ٦٦، ٧٤، ٢٥٢، ٢٥٨

کۆمەڵەی دەنگ: ٦٥

کۆمەڵەی ڕۆشنبیری کۆیە: ٢٨٤

کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان (ژ- ك): ١٦٩

کۆمەڵەی کاربۆنا: ٦٦

کۆمەڵەی منەوەران (ڕۆشنبیران): ٣٤

کۆمەڵەی میللەت: ٧٠

کۆمەڵەی هونەر و وێژە: ٢٨٥، ٢٨٦

کەرەج: ١٦٩

کەندێناوە: ١٦٦

کەنیسەی کۆیە: ١٥٢

کەونە پرد: ١٥٠

کـۆیە (کۆیسـنجاق): ١، ٣، ٤، ١١، ١٢، ١٣، ١٥، ١٦، ١٧، ٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٤، ٢٥، ٢٦، ٢٧، ٢٨، ٣١، ٣٢، ٣٣، ٣٤، ٣٥، ٣٦، ٣٨، ٥١، ٥٢، ٥٣، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٥٧، ٥٨، ٥٩، ٦٠، ٦١، ٦٣، ٦٤، ٦٥، ٦٦، ٦٩، ٧٠، ٧٣، ٧٩، ٨٠، ٨١، ٨٢، ٨٣، ٨٤، ٨٥، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٩١، ٩٣، ٩٤، ٩٦، ٩٧، ٩٨، ١٠١، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٥، ١٠٧، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٨، ١١٩، ١٢٠، ١٢١، ١٢٢، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٦، ١٢٨، ١٢٩، ١٣٠، ١٣١، ١٣٢، ١٣٣، ١٣٤، ١٣٥، ١٣٦، ١٣٧، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ١٤٦، ١٤٧، ١٤٨، ١٥٠، ١٥١، ١٥٢، ١٥٣، ١٥٤، ١٥٦، ١٥٧، ١٥٨، ١٥٩، ١٦١، ١٦٢، ١٦٦، ١٦٧، ١٧٠، ١٧١، ١٧٦، ١٧٨، ١٧٩، ١٨٠، ١٨١، ١٨٢، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٥، ١٨٦، ١٨٧، ١٨٨، ١٨٩، ١٩١، ١٩٢، ١٩٣، ١٩٤، ١٩٥، ١٩٧، ٢٠٠، ٢٠١، ٢٠٩، ٢١٤، ٢١٥، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٥٦، ٢٦٥، ٢٧١، ٢٧٧، ٢٨٣، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٨، ٢٨٩، ٢٩٢، ٢٩٣، ٢٩٤، ٢٩٥، ٢٩٦، ٣٠٠، ٣٠١، ٣٠٢: ٣٠٤، ٣٠٦، ٣٠٧، ٣١١، ٣١٢

کـــــورد: ٩، ١٠، ٣٤، ٣٥، ٣٧، ٤١، ٤٢، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٨، ٦٧، ٧١، ٧٣، ٧٩، ٨٠، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٨٩، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ٩٨، ١٠١، ١٠٥، ١٠٦، ١١٠، ١٢٢، ١٢٦، ١٣٧، ١٤٣، ١٥٤، ١٥٧، ١٦٥، ١٧٣، ١٨٥، ٢١١، ٢١٢، ٢١٣، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٣٠، ٢٣٢، ٢٣٤، ٢٣٥، ٢٣٧، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٥، ٢٤٩، ٢٥١، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦٠، ٢٦١، ٢٦٥، ٢٦٨، ٢٧٠، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٧٩، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٤، ٣٠٣، ٣١١، ٣١٢

کوردستان: ٤، ٩، ١١، ٢١، ٢٢، ٢٥، ٢٦، ٢٧، ٣٥، ٤١، ٤٤، ٤٥، ٤٧، ٦٣، ٦٦، ٧٤، ٧٩، ٨٠، ٨٤، ٨٧، ٨٨، ٨٩، ٩١، ٩٤، ٩٥، ٩٨، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٥، ١٠٦، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٥، ١١٩، ١٢٠، ١٢٣، ١٢٦، ١٢٧، ١٣٨، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ١٥٧، ١٦١، ١٦٢، ١٦٧، ١٦٩، ١٧٨، ١٨٥، ١٩٧، ١٩٩، ٢١٠، ٢١١، ٢١٢، ٢١٣، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٧، ٢١٩، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٤، ٢٥٦، ٢٧١، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٨، ٢٨٩، ٢٩٠، ٢٩١، ٢٩٥، ٢٩٨، ٢٩٩، ٣٠٣، ٣١١

کەرکـــــووك: ٢١، ٢٢، ٢٧، ٣٥، ٤٢، ٥٤، ٦٥، ٦٧، ٧٣، ٨٠، ٨١، ٨٢، ٩٥، ١٠٨، ١١١، ١٢٠، ١٢٢، ١٣٣، ١٣٩، ١٥٩، ١٦٢، ١٦٧، ١٨٢، ١٨٨، ٢٠٢، ٢١٣، ٢١٧، ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٣١، ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٣٥، ٢٣٧، ٢٤٠، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٢، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٩

کەلی قەشقە: ٢٢١، ٢٢٢

پیتی (گ)

گرتووخانەی تسن: ٨٦
گرتووخانەی معتقل: ١٢٢، ١٥٢
گردچادر: ٢٩٥
گردی قوچێ: ١١٤
گوتیییەکان: ٢١
گوندی باخچە: ٢٢٠
گوندی باداوان: ١١٨
گوندی بامەڕنێ: ٧٣
گوندی بانیماران: ٢٢٢
گوندی بانەگۆلان: ٢٥٥، ٣٠١
گوندی بانەمورد: ٥١
گوندی بنەکاول: ٢٢٧
گوندی بۆگد: ٢٣، ١١٣، ١٦١، ١٧٨، ٣٠١
گوندی بۆڵقامیش: ١١٣
گوندی بێرکۆت: ٢٠٢
گوندی بێستانە: ١١٨، ٢٢١، ٢٥٦، ٢٨٤
گوندی بەلەبان: ٥١
گوندی پێبازۆك: ٢٥٥
گوندی پیرە کەپران: ٢٥٥
گوندی پیرەر: ٨٦، ١٦٠، ٢٢٣
گوندی پینگە: ٣٠٦
گوندی پەلکانە: ١٩٨، ٣٠٦
گوندی تاڵەبانی بچووك: ٢٢٠، ٢٢٢
گوندی تۆپزاوا: ٨١، ٨٣، ٨٤، ١١١، ١٤١، ١٥٦، ١٧٣، ٢٤٣
گوندی تیمارۆك: ٢٩٣
گوندی تەکەوڵ: ٢٢١
گوندی تەلەخیم: ١٩٩
گوندی جل بەسەر: ٥١
گوندی جەلی: ٢٣١
گوندی چناران: ٨١، ٨٤
گوندی چەمرگە: ٢٢١
گوندی حاجی قەڵا: ١١٣، ١٤٢، ١٧٧، ٢٢٠، ٢٣١، ٢٩٢، ٢٩٣، ٣١٣
گوندی حەسەن بڵباس: ١٦٦
گوندی حەمەبایزان: ١١٥، ١٥٨، ١٦٠، ١٧٩
گوندی خدران: ١٣٤، ١٣٥
گوندی خوڕخوڕ: ٢٢٠
گوندی خەرپان: ١٦٧
گوندی داربەڕوو: ١١٥
گوندی داربەسەر: ١٧١، ٢٢٢، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٤٢
گوندی دووگردکان: ١٦٦
گوندی دۆندار: ١٩٨، ٢٥٥، ٣٠٦
گوندی دێلیژە: ١٩٥
گوندی دەرگەڵە: ٢٤٢
گوندی ڕولکە: ٥١
گوندی ڕۆستێ: ٨٧
گوندی زیارەت: ٣٠٧
گوندی زەڵم: ١٦٥
گوندی ساتوقەڵا ١٩٥
گوندی سکتان (ناحیە): ٢٨، ١١٢، ٢٣١، ٢٩٤
گوندی سماق شیرن: ٢٢٢، ٢٥٦
گوندی سماقان: ١٤٢
گوندی سماقووڵی گەلی: ١١١، ١٤٨
گوندی سماقووڵی: ١٣٦، ١٣٧، ٢٤٢
گوندی سوسێ: ١٦٢
گوندی سوورە قەڵا: ١٩٥، ٢١٨، ٢٥٥، ٣٠٦
گوندی سوێرەڵە: ٢٣، ١١٠، ١٤٢، ١٧٧، ١٩٨

گونـــدی سێوەســـەن: ١٠٣، ١١٣، ١٣١، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥، ٢٩٣، ٣١٣
گوندی سەرکەپکان: ٨٤، ١٥٩، ١٨٣
گوندی سەرگەڵوو: ٣٠١
گوندی شاخەپیسکە: ٢٢٢
گوندی شێخ مەسوری: ١١٨
گوندی شێخەروان: ٨٥، ١٥٦، ٢٢١
گوندی شیواشۆك: ٨١، ١٥١، ٢٩٣، ٣٠١
گوندی شیوی ساماڵ: ٢٩٥
گوندی شیوەجان: ٢٥٥
گوندی شیوەشان: ١٧٧، ٢٥٥، ٢٩٢، ٣٠٦
گوندی شەوگێر: ١١٤، ١٣٥، ١٥٠
گوندی صوریا: ٢٤١
گوندی عۆجە: ٢٩٧
گوندی عەسکەر: ١٦٢
گوندی عەوداڵان: ٥٢، ٦٥، ٨٨، ٨٩، ١١١، ٢٩٥
گوندی قازبەگیان: ١٩٨، ٢١٨، ٢٥٤، ٣٠٦
گوندی قرخ: ٥٥
گوندی قزڵوو: ١٧٨
گوندی قورتەلاس: ٢٩٣
گوندی قوشتەپە: ١٦٦، ٢٢١
گوندی قوڵقوڵە: ٢٥٥، ٣٠٦
گوندی قەسر: ١٩٥
گوندی قەسرۆك: ٢٤٣
گوندی قەسرێ: ٢٣، ٣٠٧
گوندی قەشقە: ٢٢٠
گوندی قەیباش: ١٥٧
گوندی قەیسەری: ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥، ١٩١
گوندی کانی بی: ١١٣، ١٧٨، ٣٠١
گوندی کانی دەربەند: ٢٢٢
گوندی کانی سوور: ١٧٨
گوندی کانی کوردە: ١٦١، ١٧٨، ١٩٥، ٣٠١
گوندی کانی لەلە: ٢٢١
گوندی کانی ماران: ١٤٤
گوندی کانی مازوو: ٢٩٣
گوندی کانی هەرمێ: ١٤٧
گوندی کانی هەنجیر: ٢٥٥
گوندی کرۆژ: ١٥٦، ٢٤٢، ٣٠٧
گوندی کفرەدۆڵ: ١١٤
گوندی کلێسە: ١١٣، ١٧٨
گوندی کورتەجۆ: ١٣٧
گوندی کورداوە: ٢٢١
گوندی کێلەخوارە: ١٥٦
گوندی کێلەزیندان: ١٧٨
گوندی کێلەسپی: ١٣١، ١٩١
گوندی کەلکان: ٧٣، ١٥٦، ١٧٨
گوندی کەلکە سماق: ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ٢٠١
گوندی گۆپتەپە: ٨٤، ٢٢١
گوندی گۆڕقەرەج: ٢٢١، ٢٢٢
گوندی گۆمەشین: ٢٢٠
گوندی گۆمەشینی شێخان: ١٨١، ٢٢٢، ٢٢٣
گوندی گەرمك: ٢٢٠، ٢٢١
گوندی مام قلینج: ٥٢، ١٥٦، ٣٠٧
گونـدی مزگەوتـۆرە (مزگەفتـۆرە): ١٣١، ١٣٢، ١٣٤، ١٩٢
گوندی میرزا ڕۆستەم: ١٨٩
گوندی میرسەید: ٢٩٤
گوندی مەلا قەرە: ١٩٦
گوندی نازەنین: ١٩١
گوندی ناوپردان: ٢٩٤

گوندی هیزۆپ: ۲۳۱، ۲٤۲، ۲۹٤
گوندی هەسنکا: ۱۷۰
گوندی یارەمیش: ٥۲، ۱۱٤
گوندی ئومەرگومبەت: ٥٤
گوندی ئیلنجاغ (گەورە- بچووك): ۱۸۱، ۱۹۹، ۲۲۰، ۲۲۲، ۲٥٦
گوندی ئیلەڵڵا: ۱۷۸
گوندی ئەشکەوت سەقا: ۱۸۱
گوندی ئەلیاسە سوور: ۱۷۸
گۆڕستانی باغی فیردەوس: ۱٦۹
گۆڕستانی حەمەدی کێلێ: ۱۳٥
گۆڕستانی دەروێش خدر: ٥٥، ٦٥، ۱۲٥، ۱۳٦، ۱٥۷، ۱۷۹، ۱۸۳، ۱۸۷، ۱۸۸
گۆڕستانی شهدا: ٦٥
گۆڕستانی شێخ عەبدولقادری گەیلانی: ٥٥
گۆڕستانی شێخ ئەحمەد: ۱۹۹
گۆڕستانی شەهیدان: ٦٤، ۱۳۰، ۱۳٥، ۱۸۳، ۱۸۸، ۳۰۱
گۆڕستانی قەرەج ئەحمەد: ٥٤
گۆڕستانی کەکۆن: ٥۹، ٦۳، ٦٥، ۷۳، ۱٥٤، ۲۰۰
گۆڕستانی گردی سەیوان: ٦۷
گۆڕستانی گردی عارەبییان: ۱۷۲
گۆڕستانی هەرمۆتە: ۱٥۱
گۆڕستانی ئەسحابان: ۲۳
گەرووی گۆمەسپان: ۳۰۷
گەڕەکی باداوە: ۲٥۸
گەڕەکی بایزاغا: ٦٥، ۱۲٥، ۱۸۰، ۱۸۳، ۱۸٤، ۱۹۰، ۲٤٤
گەڕەکی بەفری قەندی: ۲٦، ٦٤، ۱۸۹، ۲٦٥
گەڕەکی جوان: ۱۳٥
گەڕەکی جوولەکان (دیانان): ۱۲۱، ۱۲۹، ۱۸۸
گەڕەکی خڕێ: ۱٦۸
گەڕەکی خورخوری: ۱۷۹، ۱۸۰
گەڕەکی دیانان: ۲٦
گەڕەکی قازیلان: ۱۸۰
گەڕەکی قەسرێ: ۱۳۰
گەڕەکی قەڵات: ۱۷۹، ۱۸۷، ۲۰۰
گەڕەکی کەرخ: ۲٥۷
گەڕەکی گۆیژە: ٦۳
گەڕەکی مەهدیە: ٦۸
گەڕەکی هەواوان: ۱۸۰، ۱۸۷، ۱۹٤
گەڕەکی ئازادی: ۱۱۷، ۲۹٥
گەڕەکی ئیسکان: ۲۸٤
گەڕەکی ئەلتکارتە: ۲٥۷
گەڵاڵە: ۲۲۹، ۲۹۱
گەلی زاخۆ: ۸۱
گەلی عەلی بەگ: ۲٦٦

پیتی (ل)

لاجان: ٥٤
لۆلان: ۱٦۷
لەندەن: ۱٦٥، ۱۷٥، ۲٥۷

پیتی (م)

ماوەت: ۱۰۲، ۱٦۷، ۲۱۷، ۲٥۳
مزگەوتی حەتك: ٦٤، ۱۲٤
مزگەوتی گەورەی سلێمانی: ۲۱٤
مزگەوتی گەورەی کۆیە: ۳۳، ٥۹، ۹۷، ۱۱۰، ۱۳٥
مزگەوتی موفتی: ٥٤

مزگەوتی مەحموود ئاغا: ١٨٠
مزگەوتی مەلا مەعسووم: ١٢٦
معەسکەری کەرکووك: ١٢٢، ١٥٢
موسەیب: ١٢٠، ١٢٢، ١٨٥
مووسڵ: ٢٦، ٣٢، ٤٥، ٥٤، ١١٩، ١٦٧، ١٩٧، ٢٥٤، ٢٥٩، ٢٦٤، ٢٨٤، ٢٩١، ٢٩٥
مۆسکۆ: ٤٥، ١٧١
میتانییەکان: ٢٢
میدییەکان: ٢٢
میراوە: ٢٣١
مێرگەسۆر: ١٤٢، ١٧٠
میسر: ٢٦، ١٩٧، ٢١٩، ٢٥٨، ٢٩٧
مەخموور: ٣٢، ١١٩
مەندەلی: ٢٨٤
مەڕبێنە قەدیشە (شێخ محەمەمەدی دێرێ): ٢٣
مەسیف (سەلاحەدین): ٨٨

پیتی (ن)

ناحیەی پێباز: ٦٢
ناحیەی تەق تەق: ٢٧، ٢٨، ٥٧، ٥٩، ٦٥، ٧٩، ٨٨، ١١١، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٥٦، ٢٧١، ٢٩٢، ٢٩٣
ناحیەی خورماڵ: ٦٢
ناحیەی زڕباتە: ٦٢
ناحیەی سێگردکان: ٢٨، ٥٧، ٢٢٠
ناحیەی شوان: ٢٤٢، ٢٤٣
ناحیەی شۆڕش (دێگەڵە): ٢٧، ٢٨، ٥١، ٥٧، ٨٤، ١٠٩، ١١١، ١٤١، ١٤٤، ٢٢٠، ٢٥٦، ٢٩٣، ٢٩٤
ناحیەی قادرکەرەم: ٦٢
ناحیەی قەرەحەسەن: ٦٢
ناحیەی مزوری: ٦٢
ناحیەی ئاشتی (خرابە): ٢٧، ٢٨، ٥٧، ١٧٨، ١٩٨، ٢٥٤، ٢٥٥، ٣٠١، ٣٠٦
ناسرییە: ١٧٥، ٢٦٣
ناوشاخان: ٨٦
نەتەوەی ئاری: ٢١
نەجەف: ٢٧
نەخۆشخانەی جمهوریی: ١٩٥
نەخۆشخانەی ڕزگاری: ١٥٧
نەخۆشخانەی کۆماری: ١٢٦
نەخۆشخانەی کۆیە: ١٢٦، ١٥٩
نەخۆشخانەی کەرکووك: ١٥٩
نەغەدە: ٦٣، ١٩٩

پیتی (هـ)

هوتێل چناڕۆك: ١١٧
هۆزی باجەلان: ٢٧١
هۆزی پاڵانی: ٢٥٦، ٢٧١
هۆزی شوان: ٢٥٦
هۆزی شێخانی: ٥١، ٢٥٦
هۆزی مەنتك: ٥١
هەولێر: ٣، ٤، ٢١، ٢٢، ٢٤، ٢٧، ٣٢، ٣٣، ٤٤، ٥٢، ٥٤، ٥٨، ٦١، ٦٤، ٦٥، ٦٧، ٧٠، ٧٢، ٨٠، ٨٢، ٨٣، ٨٤، ٨٥، ٩٧، ١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١٩، ١٢٠، ١٢٣، ١٣٩، ١٤٣، ١٥٥، ١٥٨، ١٦٦، ١٦٧، ١٦٨، ١٧٠، ١٧١، ١٧٢، ١٧٤، ١٧٦، ١٨١، ١٨٣، ١٨٩، ١٩٠، ١٩٥، ١٩٩، ٢٠٢، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٣، ٢٣٢، ٢٤٣، ٢٥٥، ٢٥٦، ٢٥٨، ٢٦٤، ٢٧٩، ٢٨٤، ٢٩٤، ٢٩٥، ٣٠١: ٣٠٤، ٣٠٧
هەورامان: ١٦٥، ١٦٧

هەرمـــۆتە: ٢٢، ٢٦، ٥٢، ٨٣، ١١١، ١١٢، ١٥٠، ١٥١، ١٥٢، ١٥٣، ١٥٦، ١٨٨، ٣٠٧، ٣١٢
هەڵەبجە: ٦٢
هەینەی کەرکووك: ١٧٩

پیتی (و)

واسیت: ١٧٤

پیتی (ی)

یووســف حەننــا عەبــدولکەریم: ١٢٩، ١٥٢، ١٨٦، ١٨٨

پاشکۆکان

پاشکۆی ژماره (١)

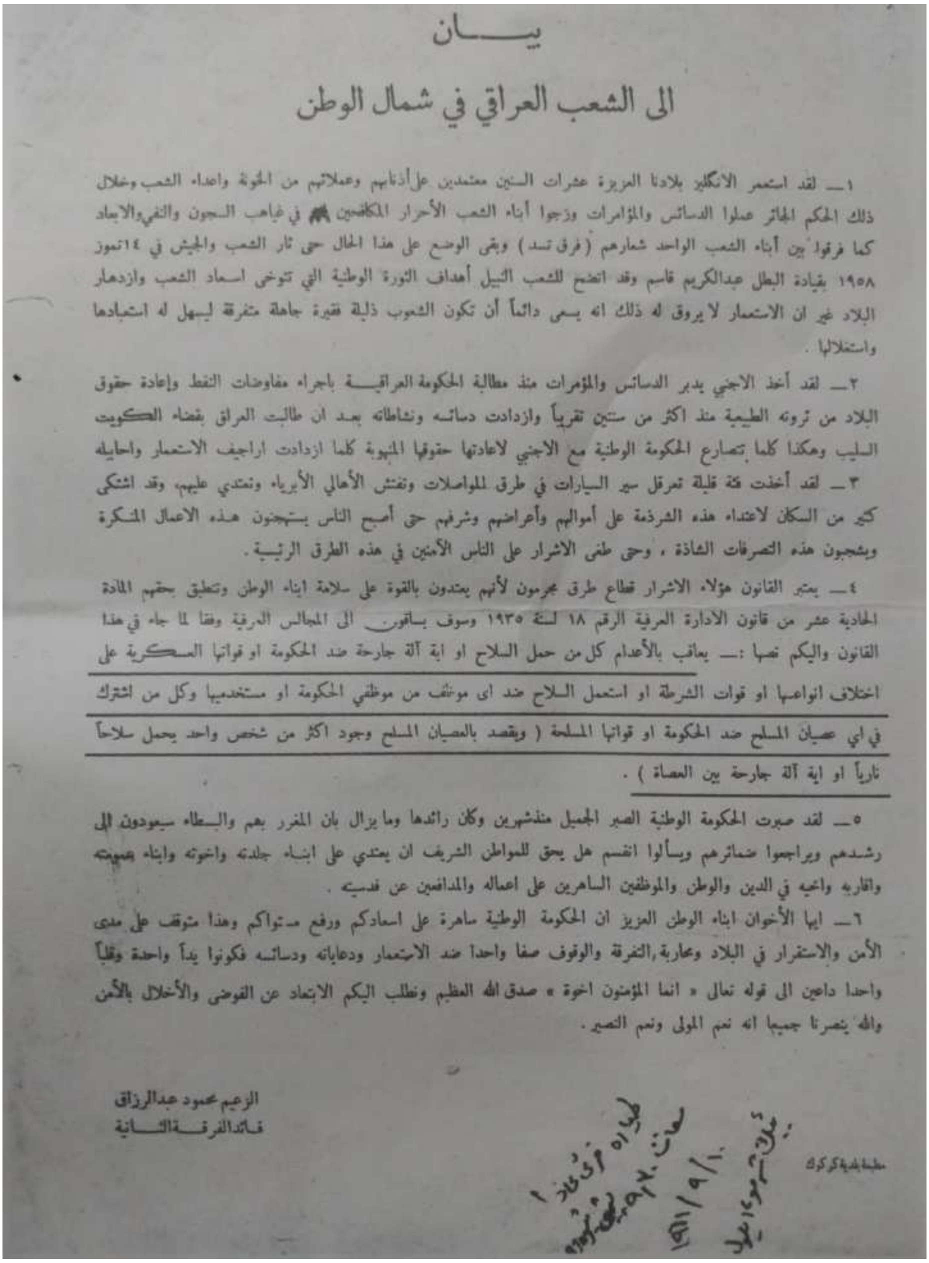

بيـــان

الى الشعب العراقي في شمال الوطن

١ـــ لقد استعمر الانكليز بلادنا العزيزة عشرات السنين معتمدين على أذنابهم وعملائهم من الخونة واعداء الشعب وخلال ذلك الحكم الجائر عملوا الدسائس والمؤامرات وزجوا أبناء الشعب الأحرار المكافحين في غياهب السجون والنفي والابعاد كما فرقوا بين أبناء الشعب الواحد شعارهم (فرق تسد) وبقى الوضع على هذا الحال حتى ثار الشعب والجيش في ١٤ تموز ١٩٥٨ بقيادة البطل عبدالكريم قاسم وقد اتضح للشعب النبيل أهداف الثورة الوطنية التي تتوخى اسعاد الشعب وازدهار البلاد غير ان الاستعمار لا يروق له ذلك انه يسعى دائماً أن تكون الشعوب ذليلة فقيرة جاهلة متفرقة ليسهل له استعبادها واستغلالها .

٢ـــ لقد أخذ الاجنبي يدبر الدسائس والمؤمرات منذ مطالبة الحكومة العراقيـــة باجراء مفاوضات النفط وإعادة حقوق البلاد من ثروته الطبيعية منذ اكثر من ستين تقريباً وازدادت دسائسه ونشاطاته بعد ان طالبت العراق بقضاء الكويت السليب وهكذا كلما تصارع الحكومة الوطنية مع الاجنبي لاعادتها حقوقها المنهوبة كلما ازدادت اراجيف الاستعمار واحابيله

٣ـــ لقد أخذت فئة قليلة تعرقل سير السيارات في طرق المواصلات وتفتش الأهالي الأبرياء وتعتدي عليهم، وقد اشتكى كثير من السكان لاعتداء هذه الشرذمة على أموالهم وأعراضهم وشرفهم حتى أصبح الناس يستهجنون هذه الاعمال المنكرة ويشجبون هذه التصرفات الشاذة ، وحتى طغى الاشرار على الناس الآمنين في هذه الطرق الرئيسية .

٤ـــ يعتبر القانون هؤلاء الاشرار قطاع طرق مجرمون لأنهم يعتدون بالقوة على سلامة ابناء الوطن وتطبق بحقهم المادة الحادية عشر من قانون الادارة العرفية الرقم ١٨ لسنة ١٩٣٥ وسوف يساقون الى المجالس العرفية وفقاً لما جاء في هذا القانون واليكم نصها :ـــ يعاقب بالأعدام كل من حمل السلاح او اية آلة جارحة ضد الحكومة او قواتها العسكرية على اختلاف انواعها او قوات الشرطة او استعمل السلاح ضد اي موظف من موظفي الحكومة او مستخدميها وكل من اشترك في اي عصيان المسلح ضد الحكومة او قواتها المسلحة (ويقصد بالعصيان المسلح وجود اكثر من شخص واحد يحمل سلاحاً نارياً او اية آلة جارحة بين العصاة) .

٥ـــ لقد صبرت الحكومة الوطنية الصبر الجميل منتظرين وكان رائدها وما يزال بان المغرر بهم والبسطاء سيعودون الى رشدهم ويراجعوا ضمائرهم ويسألوا انفسهم هل يحق للمواطن الشريف ان يعتدي على ابناء جلدته واخوته وابناء عمومته واقاربه واخيه في الدين والوطن والموظفين الساهرين على اعماله والمدافعين عن قدسيه .

٦ـــ ايها الأخوان ابناء الوطن العزيز ان الحكومة الوطنية ساهرة على اسعادكم ورفع مستواكم وهذا متوقف على مدى الأمن والاستقرار في البلاد ومحاربة التفرقة والوقوف صفا واحداً ضد الاستعمار ودعاياته ودسائسه فكونوا يداً واحدة وقلباً واحداً داعين الى قوله تعالى « انما المؤمنون اخوة » صدق الله العظيم ونطلب اليكم الابتعاد عن الفوضى والأخلال بالأمن والله ينصرنا جميعا انه نعم المولى ونعم النصير .

الزعيم محمود عبدالرزاق
قائد الفرقـــة الثـــانية

مطبعة بلدية كركوك

ئەو نـــامەیەی حکـــومەتی عێراقـــی لە ١٠ی ئەیلـــوولی ســـاڵی ١٩٦١ لە فـــڕۆکەوە بە ســـەر شاری کۆیەدا بڵاوی کردەوە. وەرگیراوە لە ئەرشیفی: ئاراس عەبدولخالق عەبدولمەجید.

پاشکۆی ژماره (٢ - أ)

العفو العام عن اخواننا في شمال الوطن.

لقد اصدر سيادة رئيس الوزراء والقائد العام للقوات المسلحة الزعيم الامين عبدالكريم قاسم أوامره بمناسبة عيد الفطر المبارك بالعفو العام دون قيد أو شرط عن ابناء الشعب في شمال الوطن وطلب من كل واحد منهم ان يكون شجاعاً وجريئاً فيذهب الى أقرب سلطة ادارية أو عسكرية ليسجل اسمه في سجل الجهاد والشرف للدفاع عن الوطن ضد الاستعمار ومحاربة المستعمرين والطامعين الذين يعملون المؤامرات والدسائس ليفرقوا بين ابناء البلد فيضعفوا قوتهم وايمانهم ولكن الشعب العراقي البطل يعرف مؤامرات الاستعمار ومكائده وسوف يفوت الفرصة عليهم بحزم وايمان وان الله تعالى مع المخلصين وهو ينصر الجمهورية العراقية الخالدة وليعلم الجميع بأنهم في امان واطمئنان ولا يسمعوا اقوال المشاغبين والدساسين.

إخواننا أبناء الشعب الكرام. لقد طلب سيادة الزعيم الامين ان تجمعوا شملكم وتوحدوا صفوفكم وتتركوا الضغينة والحزازات والاحقاد وليكن الجميع اخوة حتى يعم الهدوء والاستقرار وحتى تمنح الفرصة لتعمير البلاد كما امر سيادته بتشكيل لجنة تستطلع المناطق التي فيها التخريب لاعادة بناء القرى المخربة لكي يعود الخير والهناء والسعادة للجميع ورجا سيادته العزة والاباء والفخر والرخاء لابناء الشعب كافة.

نسأله تعالى التوفيق والصفاء والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته.

ئەو نـامەیەی حکـومەتی بەعـس لە ١٢ی ئـازاری سـاڵی ١٩٦٣ لە فـڕۆکەوە بە سـەر شـاری کـۆیەدا بـڵاوی کـردەوە (دەقـی عەرەبـی). وەرگیـراوە لە ئەرشـیفی: ئـاراس عەبـدولخالق عەبدولمەجید.

پاشکۆی ژماره (٢ - ب)

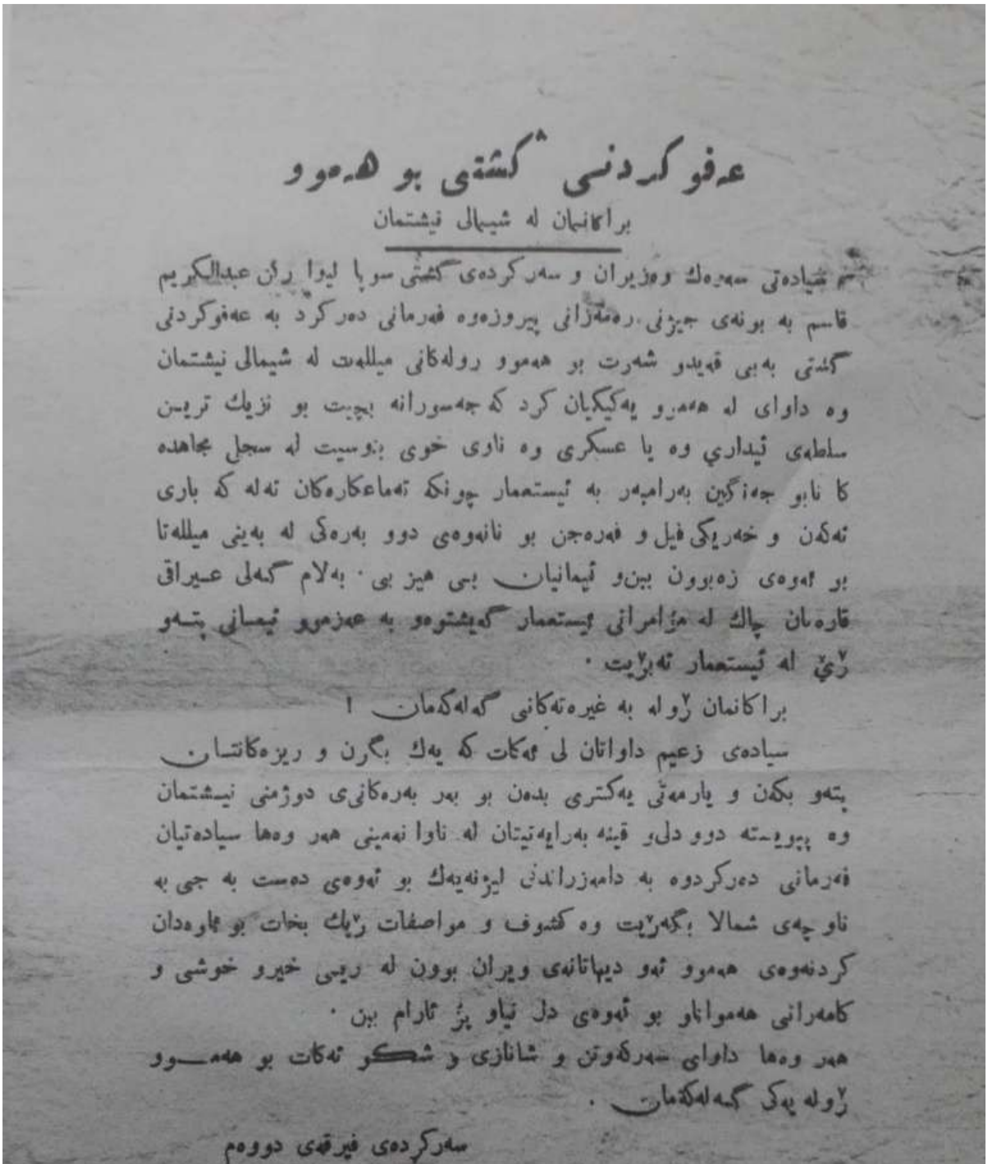

عەفو کردنی گشتی بو هەموو

براکانمان لە شیمالی نیشتمان

سیادەتی سەرۆك وەزیران و سەرکردەی گشتی سوپا لیوا رکن عبدالکریم قاسم بە بونەی جیژنی رەمەزانی پیروزەوە فەرمانی دەرکرد بە عەفوکردنی گشتی بەبی قەیدو شەرت بو هەموو رولەکانی میللەت لە شیمالی نیشتمان وە داوای لە هەمو یەکیکیان کرد کە جەسورانە بچیت بو نزیك ترین سلطەی ئیداري وە یا عسکری وە ناوی خوی بنوسیت لە سجل مجاهدە کا نابو جەنگین بەرامبەر بە ئیستعمار چونکە تەماعکارەکان تەلە کە باری نەکەن و خەریکی فیل و فەرەجن بو نانەوەی دوو بەرەکی لە بەینی میللەتا بو ئەوەی زەبوون بین و ئیمانیان بی هیز بی . بەلام گەلی عیراق قارەمان چاك لە مؤامراتی ئیستعمار گەیشتوەو بە عەزمو ئیمانی پتەو ریّ لە ئیستعمار تەبریت .

براکانمان رولە بە غیرەتەکانی گەلەکەمان !

سیادەی زعیم داواتان لی ئەکات کە یەك بگرن و ریزەکانتان پتەو بکەن و یارمەتی یەکتری بدەن بو بەر بەرەکانی‌ی دوژمنی نیشتمان وە پیویستە دوو دلی و قینە بەرایەتیتان لە ناوا نەمینی هەر وەها سیادەتیان فەرمانی دەرکردوە بە دامەزراندنی لیژنەیەك بو ئەوەی دەست بە جی بە ناوچەی شمالا بگەریت وە کشوف و مواصفات ریك بخات بو ئاوەدان کردنەوەی هەموو ئەو دیهاتانەی ویران بوون لە ریی خیرو خوشی و کامەرانی هەموانا و بو ئەوەی دل ئیاو پڕ ئارام بن .

هەر وەها داوای سەرکەوتن و شانازی و شکر ئەکات بو هەموو رولە یەکی گەلەکەمان .

سەرکردەی فیرقەی دووەم

ئەو نـامەیەی حکـومەتی بەعـس لە ١٢ی ئـازاری سـالّی ١٩٦٣ لە فـڕۆکەوە بە سـەر شـاری کـۆیەدا بـڵاوی کـردەوە (دەقـی کـوردی). وەرگێـراوە لە ئەرشـیفی: ئـاراس عەبـدولخالق عەبدولمەجید.

عەفو كردنی گشتی بۆ هەموو براكانمان

[illegible]

پاشکۆی ژماره (٣)

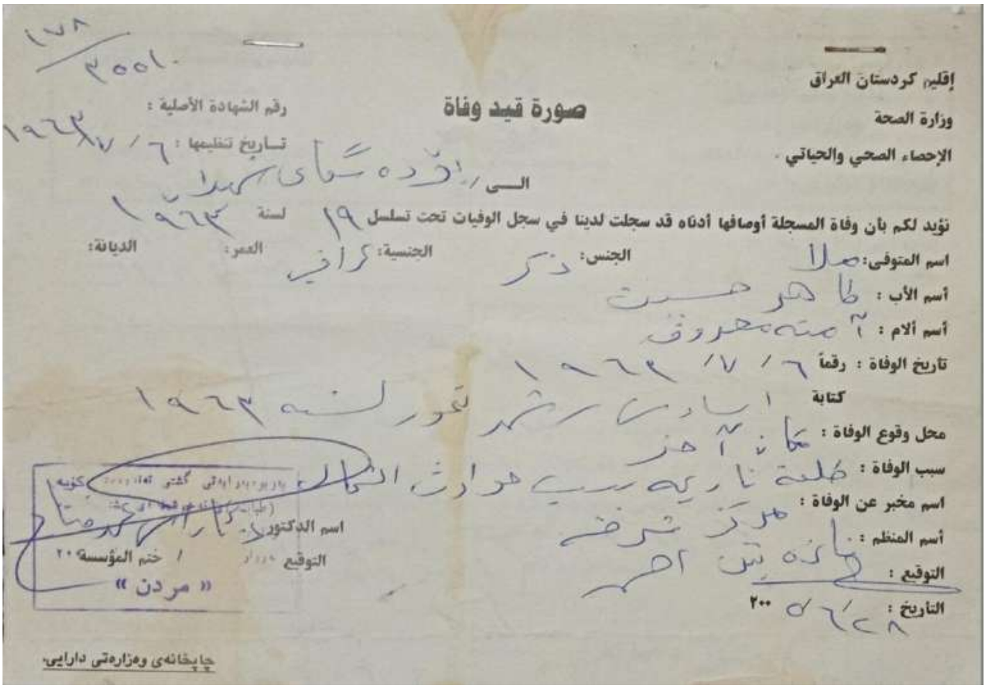

إقليم كردستان العراق
وزارة الصحة
الإحصاء الصحي والحياتي

صورة قيد وفاة

رقم الشهادة الأصلية :
تاريخ تنظيمها : ٦ / ٧ / ١٩٦٣

الى / ...

نؤيد لكم بأن وفاة المسجلة أوصافها أدناه قد سجلت لدينا في سجل الوفيات تحت تسلسل ١٩ لسنة ١٩٦٣

اسم المتوفى: صلاح   الجنس: ذكر   الجنسية: عراقي   العمر: الديانة:
أسم الأب : طاهر حسين
أسم الام : آمنة معروف
تاريخ الوفاة : رقماً ٦ / ٧ / ١٩٦٣
كتابة
محل وقوع الوفاة :
سبب الوفاة : طلقة نارية بسبب حوادث الشمال
اسم مخبر عن الوفاة :
أسم المنظم :
التوقيع :
التاريخ : ٢٠٠٥/٦/٢٨

اسم الدكتور
التوقيع
ختم المؤسسة
« مردن »

چاپخانەی وەزارەتی دارایی

بەڵگەنــامەی مردنـــی تـــاهیر حوســێن، کە دەیســـەلمێنێت ڕووداوی یەکەمـــی گوللەبـــاران کـــردن و کوشـــتنی هاووڵاتییـــانی شـــاری کـــۆیە لە ٦ی تەممـــووزی ســـاڵی ١٩٦٣ بـــووە. وەرگیراوە لە ئەرشیفی: تەیموور تاهیر حوسێن.

پاشکۆی ژمارە (٤)

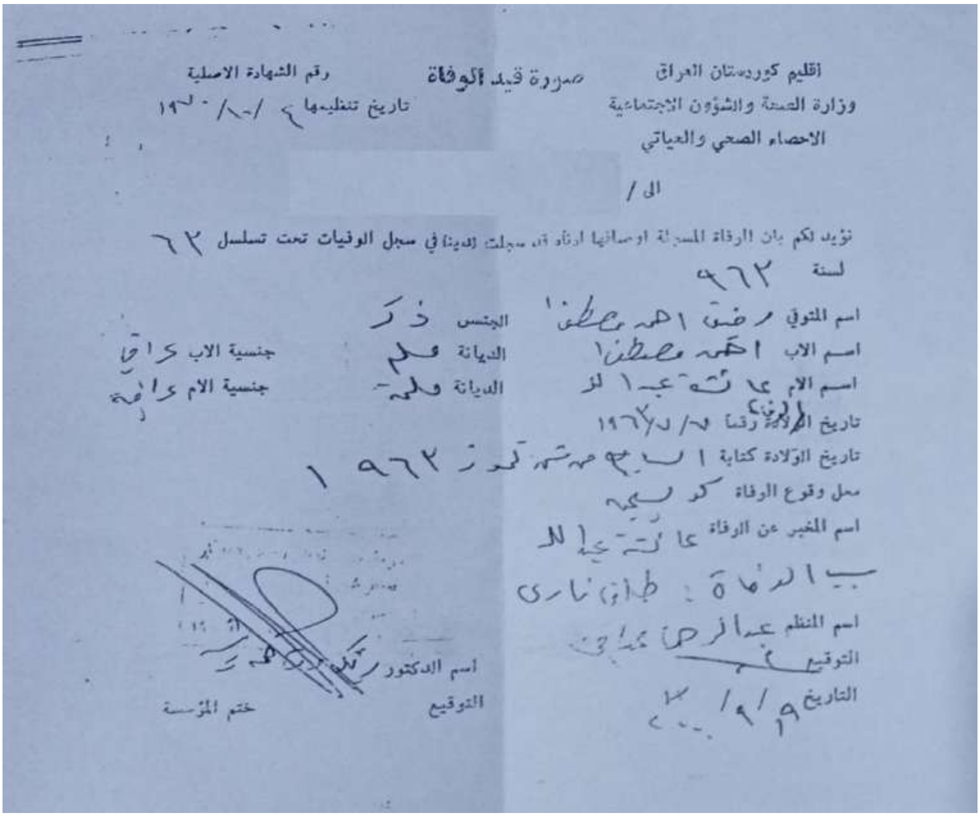
اقليم كوردستان العراق
وزارة الصحة والشؤون الاجتماعية
الاحصاء الصحي والحياتي

صورة قيد الوفاة

رقم الشهادة الاصلية
تاريخ تنظيمها ٢ / ١٠ / ١٩٦٢

الى /

نؤيد لكم بان الوفاة المسجلة اوصافها ادناه قد سجلت لدينا في سجل الوفيات تحت تسلسل ٦٢
لسنة ٩٦٢

اسم المتوفي رفيق احمد مصطفى الجنس ذكر
اسم الاب احمد مصطفى الديانة مسلم جنسية الاب عراقي
اسم الام عائشة عبدالله الديانة مسلمة جنسية الام عراقية
تاريخ الولادة رقماً ٢ / ٦ / ١٩٦٢
تاريخ الولادة كتابة ١ سبع حزيران ١٩٦٢
محل وقوع الوفاة كركوك
اسم المخبر عن الوفاة عائشة عبدالله
سبب الوفاة : طلق ناري
اسم المنظم عبدالرحمن
التوقيع
التاريخ ٩ / ٩ / ٢٠١٢

اسم الدكتور
التوقيع
ختم المؤسسة

بەڵگەنــامەی مردنــی ڕەفیــق ئەحــمەد مســتەفا، یەکێــك لە گوللەبــاران کراوانــی دەستی بەعسییەکان. وەرگیراوە لە ئەرشیفی: حەمەدەمین تۆفیق ئەحمەد

پاشکۆی ژمارە (٥)

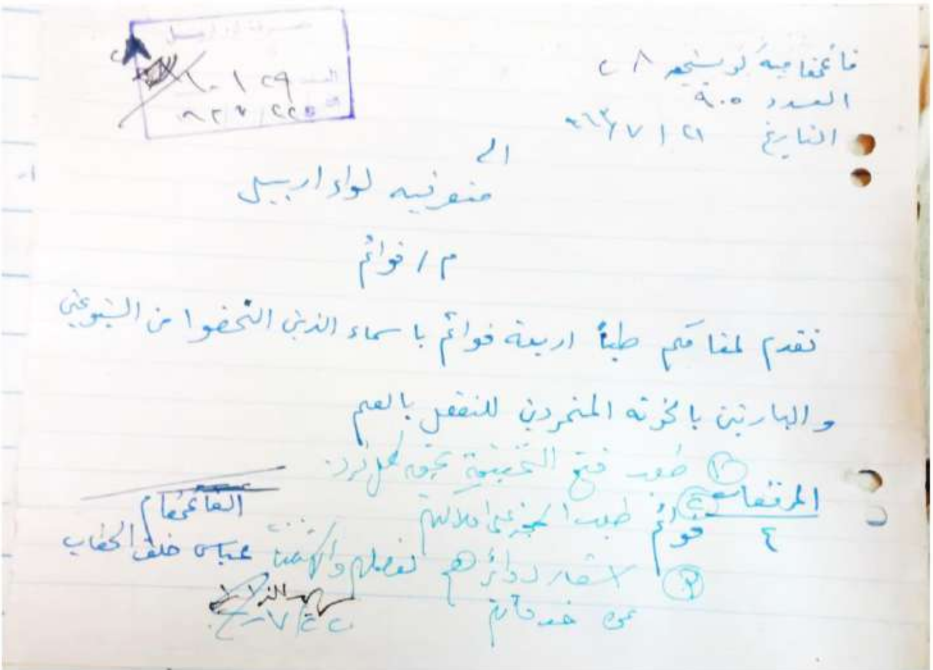

قائمقامية كويسنجق

العدد ٩٠٥

التاريخ ٢١ / ٧ / ٩٦٤

الى

متصرفية لواء اربيل

م / قوائم

نقدم لمقامكم طياً اربعة قوائم باسماء الذين التحقوا من البيوت والبارتين بالزمرة المتمردين للنقص بالعمل

القائمقام

عباس خلف الخطاب

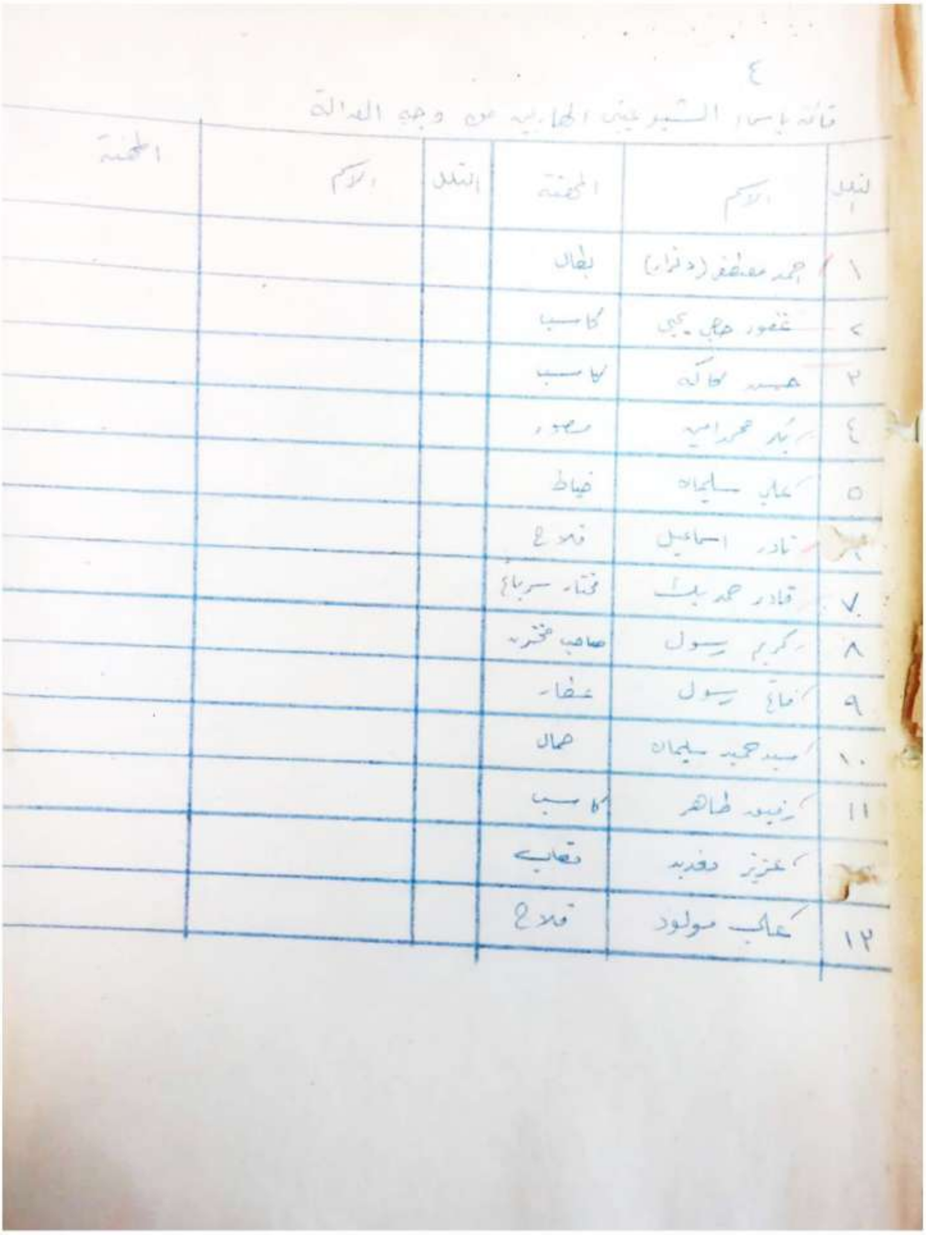

٤

قائمة بأسماء الشيوعيين الحاليين من وجوه الدالة

التسلسل	الاسم	المهنة	التسلسل	الاسم	المهنة
١	محمد مصطفى (دلاك)	بقال			
٢	غفور حاجي [illegible]	كاسب			
٣	حسين كاكه	كاسب			
٤	بكر محمد امين	مصور			
٥	علي سليمان	خياط			
[illegible]	نادر اسماعيل	فلاح			
٧	قادر محمد بك	مختار سرباغ			
٨	كريم رسول	صاحب مخزن			
٩	تاج رسول	عطار			
١٠	سيد حميد سليمان	حمال			
١١	زبير طاهر	كاسب			
	عزيز مغديد	قصاب			
١٢	علي مولود	فلاح			

نــامەی قایمقــامی قەزای کــۆیە بــۆ موتەســەریفی هەولێــر، ســەبارەت بەو کەســانەی پەیوەنـــدییان بە پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان و حیزبـــی شـــیوعی‌یەوە هەیە.
وەرگیراوە لە: ئەرشیفی د. ڕەفیق ڕەحمان مام خول

ناسنامەی دەستە

پرۆژەی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، لە پێناو ناساندن، کۆکردنەوە، بە دیکۆمێنتکردن و بڵاوکردنەوەی مێژووی پڕ لە سەروەریی کار و خەباتی پارتی دیموکراتی کوردستان، لەسەر پێشنیازی ڕێزدار مەسرور بارزانی، لە ساڵی ٢٠١٤ دامەزراوە.

ئەم بەرهەمەی بەردەستی بەڕێزتان بەشێکە لە هەوڵ و ئامانجەکانی ئەم پرۆژەیە.